

ISSN:1304-4796

e-ISSN:2146-2844

CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

2025

CİLT:23

SAYI:1

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIP10”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi”, “Modern Language Association” ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIP10, TEI, ASOS, ISAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE, MLA and ARASTIRMAX.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | lee.sosyaldergi@cbu.edu.tr

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Bilimsel Yayın Koordinatörü

Prof. Dr. Kamil ŞİRİN

Baş Editör

Prof. Dr. Kamil ŞİRİN

Editör/Editor

Prof. Dr. Coşkun ÇILBANT

Editörler / Editorial Board

Prof. Dr. Coşkun ÇILBANT	
Prof. Dr. Nazmi AVCI	Doç. Dr. Fatih DOĞAN
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Doç. Dr. Turan KOCABIYIK
Prof. Dr. Tuncer ÖZDİL	Doç. Dr. Sibel KİRAZ
Prof. Dr. Meryem AYAN	Doç. Dr. Gamze ŞEN
Prof. Dr. Halit YANIKKAYA	Doç. Dr. Ayça TÜMTÜRK
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Doç. Dr. Burak ÖZDOĞAN
Prof. Dr. Zeki Atıl BULUT	Doç. Dr. Pınar GÜNER KOÇAK
Prof. Dr. Duygu ALPTEKİN	Doç. Dr. Nihat Ozan KÖROĞLU
Prof. Dr. Selim DURAMAZ	Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Prof. Dr. Serkan CURA	Dr. Öğr. Üyesi Elif ERER
Doç. Dr. Kadir ADAMAZ	Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇAKAR
Doç. Dr. Fatih KAHRAMAN	Dr. Öğr. Üyesi Yasemin YAVAŞLAR ÖZAKINCI
Doç. Dr. Bilal ELBİR	Arş. Gör. Musa OVALI
Doç. Dr. Deniz DİRİK	Arş. Gör. Gencay TEPE
Doç. Dr. Ayşe GÖNÜLLÜ ATAKAN	Araş. Gör. Mert MORALI
Doç. Dr. Osman İYİLİKCİ	

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansustu Eğitim Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.

Telefon / Phone: +902362012757 | **Faks / Fax:** +902362332766 | **E-mail:** lee.sosyaldergi@cbu.edu.tr **Web:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> **Basım Yeri / Place:** Online

©Copyright: MCBÜ Lisansustu Eğitim Enstitüsü

Dergide yer alan yazılarda ileri surulen görüşler yazarlara aittir.

Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet G	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Katip elebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Cuneyt Yenal KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĐIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Z	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylul Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŐTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylul Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren NAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Adem SEZER	UŞak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin NAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Gökhan BİÇER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Muller	University of Augsburg

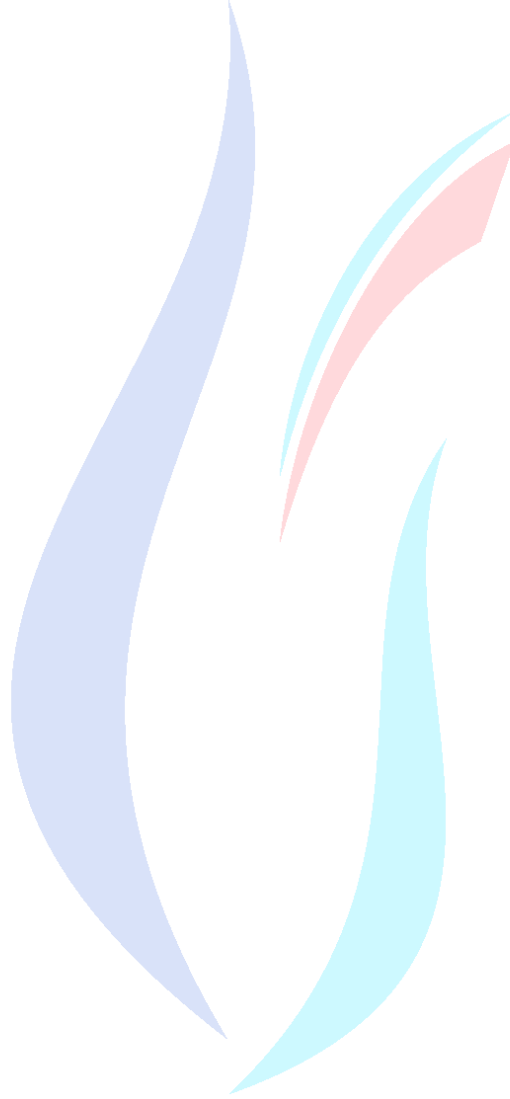
Sıra	Hakem	Kurum
1	Abdullah Kaya	NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
2	Abdullah Aydın	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
3	Ahmet Kanmaz	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
4	Ahmet Erdal Özkol	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
5	Ali Göde	MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
6	Alparslan Uğur	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
7	Asiye Ayben Çelik	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
8	Belgin Aydıntan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
9	Berk Çaycı	İstanbul Ticaret Üniversitesi
10	Bilal Karabulut	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
11	Burcu Mucan Özcan	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
12	Burhan Yılmaz	DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
13	Can Donduran	ISTINYE UNIVERSITY
14	Cengiz Gürbıyık	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
15	Elif Erer	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
16	Emre Kadir Özekenci	ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
17	Erol Esen	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
18	Fehmi Karasioglu	İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
19	Göksel Sazcı	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
20	Gözde Geçimli	BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
21	Gülenaz Selçuk	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
	Hafize Nurgül Durmuş	
22	Şenyapar	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
23	Haluk Tandırcioğlu	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
24	Hatice Cenger	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
25	Hüseyin Çiçeklioğlu	MERSİN ÜNİVERSİTESİ
26	Levent Taş	AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ, FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
27	M. Çağlar Kurttaş	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
28	Mehmet Sandal	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
29	Mehmet Sinan Çelik	NIGDE OMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
30	Murat Sezgin	Uşak Üniversitesi
31	Musa Gürel	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
32	Mustafa Altıntaş	KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
33	Müjdat Yeşildal	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
34	Nazan Coşkun	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
35	Nihat Ozan Köroğlu	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
36	Nihat Ozan Köroğlu	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
37	Nilüfer Öztürk Aykaç	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
38	Oya Mortan Sevi	YAŞAR ÜNİVERSİTESİ
39	Polat Tunçer	ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY
40	Ramazan Uykur	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
41	Reyhan Aysen Wolff	Giresun Üniversitesi
42	Sibel Kiraz	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
43	Tolga Dursun	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
44	Tuncer Özdil	MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
45	Turgay Tugay Bilgin	BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

46	Victoria Bilge Yılmaz	ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
47	Zeki Atıl Bulut	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
48	Zeki Mete Aksan	SINOP ÜNİVERSİTESİ, FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
49	Zeynep Abacı	Marmara Üniversitesi
50	Çağlar Solak	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
51	Çağlar Solak	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
52	Ömer Özden	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
53	İlknur Karanfil	İstanbul Gelişim Üniversitesi
54	Şakir Sakarya	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Esenlik Düzeyinin Sosyodemografik Değişkenlere Göre İncelenmesi	Sümeyye Yıldırım, Süleyman Emre Doğan, Abdulhamit Uzun, Dilek Erdemir, Tuğba Ürker	1-20
<i>Şeffaflık Toplumu</i> Kitabının Değerlendirilmesi	Ayşe Balkan	21-28
Evaluation of Consultant Selection Criteria with Level Based Weight Assessment (LBWA) Method in Intelligent ERP (Enterprise Resource Planning) Perspective	Hakan Aşan	29-52
Metin Madenciliği ve Veri Görselleştirme Analizi: UİK Örneği	Deniz Yıldız	53-67
Şanlıurfa Şuayb Şehri Ören Yeri Kaya Resimleri	Başaran Doğu Göktürk	68-109
Doğu Trakya'daki Bir Grup Tümülüsün Tarihlendirmesine Dair Farklı Bir Bakış: Topkoru Tümülüsleri	M. Umut DOĞAN	110-126
Kişilerarası Duygu Düzenlemenin ve Algılanan Romantik İlişki Kalitesinin Psikolojik Sıkıntı Üzerindeki Etkisi	Simay Yılmaz, Sena Yazıcı, Berna Akçınar	127-138
Sağlık Çalışanlarında Değişim Yorgunluğu ve Değişime Direnç İlişkisi: Kesitsel Bir Araştırma	Sait Söyler	139-150
Homeless Children: A Bibliometric Analysis	Nur Özdemir	151-170
Piyasa Riski ve Finansal Sıkıntının Firma Performansına Etkileri	Erhan Daştan, Fatih Demir	171-188
Güzel Sanatlar Lisesi Öğrencilerinin Müzik Performans Kaygıları	Çağrı Çalışır, Hatice Onuray Eğilmez	189-206
Yapay Zekâ ile Havaalanı Rekabet Stratejilerinin Geliştirilmesi: Doğru Prompt Etkili Bir Strateji Sağlar mı?	Armağan Macit	207-222
90'lar Balkan Sinemasında "Var Olma"nın Söylemsel Analizi: <i>Yağmurdan Önce</i> Filmi	Emine Ulu	223-240
Görsellerin Deneyimlenmesi Üzerine Fenomenolojik Bir Yaklaşım	Çetin Güven, Songül Mollaoğlu	241-260
Yapay Zeka Yasasının Pay Getirileri Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Teknoloji Sektörü	Gözde Elbir Mermer	261-274
Sineklerin Tanrısı Kitabına İdealizm ve Realizm Teorileri Ekseninde Bir İnceleme	Zehra Ayvaz	275-293
Climate Change and Intergroup Relations: A Systematic Review	Deniz Eniç	294-312
Mûsikînin Resmî Devlet Merâsimlerinde Uygulanışı "Osmanlı Devleti Örneği"	Mesut Engin	313-330
Financial Resilience of Airlines During The Covid-19 Period	Gökhan Berk Özbek, Hakan Aracı	331-341
Realpolitik Bağlamda İran'ın Azerbaycan Politikası	Kadir Sancak	342-358
Tarihteki İlk Ekonomik Faaliyetler ve İlk Devlet Hizmetleri	Deniz Alçın Şahintürk	359-377
Bilgi Kalitesi ve Teknoloji Kalitesinin Pazarlama Yeteneklerine Etkisi	Fatma Demirağ	378-401

Fazla Niteliklilik (Overqualification) Üzerine Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Analiz	Meral Kızrak	402-422
Araççev'in Kamu Yönetim Politikasının XIX. Yüzyıl Rus Edebiyatındaki İz Düşümü	Onur Aydın	423-440
Bilişsel Yük Çalışmalarının Evrimi: Ağ Çözümleme Yöntemleriyle Kavramsal Bir Haritalama	Hüseyin Özçınar, Zehra Nur Bayındır	441-464
Manisa Kent Markalaşması: Üniversite Öğrencilerinin Algıları ve Stratejik Öneriler	Meral Özçınar, Nuray Yılmaz Sert, Göker Gülay	465-493

Esenlik Düzeyinin Sosyodemografik Değişkenlere Göre İncelenmesi ¹

Sümeyye Yıldırım^{2,3} Süleyman Emre Doğan⁴, Abdulhamit Uzun⁵ Dilek Erdemir⁶ Tuğba Ürker⁷

ÖZET

Esenlik, bireylerin yaşamdan daha fazla tatmin olmalarını ve hayata motive bir şekilde bakmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle esenlik düzeyini ortaya koymak, bireylerin ve toplulukların çok boyutlu ihtiyaçlarını anlamak için gereklidir. Bu çalışmada, Artvin ilinde yaşayan bireylerin esenlik düzeyinin sosyodemografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Artvin ilinde ikamet eden 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemiyle 551 kişiye ulaşılmıştır. SPSS 26 paket programından yararlanılarak analiz yapılmıştır. Araştırma neticesinde maddi koşulların iyileştirilmesinin tek başına yeterli olmadığı, sağlığı geliştirici faaliyetlerin ve sosyal destek mekanizmalarının önemli olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Esenlik, Sağlık, Halk Sağlığı.

Investigation of The Level of Well-Being According to Sociodemographic Variables

ABSTRACT

Well-being allows them to be more satisfied with life and to look at life with motivation. Therefore, revealing the level of well-being is necessary to understand the multidimensional needs of individuals and communities. In this study, it was aimed to examine whether the level of well-being of individuals living in Artvin province varies according to socio-demographic variables. The universe of the study consists of individuals over the age of 18 residing in Artvin province. 551 people were reached in the study by using the convenience sampling method. SPSS 26 package program was used for analysis. As a result of the research, it was concluded that improving financial conditions alone is not sufficient, and health-promoting activities and social support mechanisms are important.

Keywords: Well-being, Health, Public Health.

¹ Tübitak 2022/2 Dönemi 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 1919B012217344 başvuru numarası ile desteklenmiştir.

² İletişim Yazarı: sumeyye@artvin.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-6543-2467

⁴ Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, Slynmnr5300@gmail.com, ORCID: 0009-0005-6744-9157

⁵ Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, uzunabdulhamit25@gmail.com, ORCID: 0009-0001-1816-7154

⁶ Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölüm, dilekerdemir18@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9878-9091

⁷ Lisans Öğrencisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, urkertugba@gmail.com, ORCID: 0009-0009-3209-691X

1. GİRİŞ

Esenlik kelimesi rahatsızlık ve hastalık durumuna karşıt olarak türetilmiş bir kelimedir. Bu bakımdan sağlığın ve iyi oluşun tüm yönlerini kapsamaktadır. Bu noktada hem vücut hem de zihin için iyilik duygusudur. Kısaca esenlik “kişinin fiziksel, zihinsel ve manevi iyi oluşunun birleştirilmesi ve dengelenmesi yoluyla yaşam kalitesinin yükseltilmesi süreci” şeklinde ifade edilmektedir (Güler, 2010, s. 16). Esenlik, bireylerin daha sağlıklı olabilmesi için aktif olarak katıldıkları, ölçülebilir bir süreçtir (Bruhn, Cordova, Williams ve Fuentes 1997, s. 209). Bu açıdan sağlıktan, yaşam kalitesinden ve iyilik halinden farklıdır. Çünkü sağlıklı yaşam, optimum işlevsellik ve tatminin elde edilmesini destekleyen bireysel yaşam tarzı davranışlarının geliştirilmesiyle ilgilenmektedir (Rachele, Washington, Cockshaw ve Brymer, 2013). Bu anlamda ruh sağlığı, yaşam doyumu ve mutluluk kavramlarına daha yakındır. Yaşamda karşılaşılan sıkıntılardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen bireylerin duyuşsal ve bilişsel yönlerinin değerlendirilmesini içeren öznel bir duygudur. Genellikle mutluluğun değerlendirilmesini, memnuniyeti, ait olma duygusunu, başarıyı ve herhangi bir rahatsızlık duymamayı içermektedir (Singh, 2020, s. 15).

Esenlik kavramının güvende olma, finansal anlamda kendini rahat hissetme, fiziksel ve ruhsal yönden sağlıklı olma, sağlıklı besin alma, iyi iş, kolay ulaşım, iyi çevre gibi birçok temel unsuru vardır. Aynı zamanda sevildiğini hissetme, saygı ve takdir görme, yalnız zaman geçirme imkânına sahip olma gibi birçok unsura da sahip olduğu söylenebilir. Bu unsurlar birçok insanın mutlu ve müreffeh yaşam sürmesi için kendine koyduğu hedefler arasındadır (Ateş, 2017). Bu açıdan bakıldığında esenlik, bireyleri sağlıklı olmaları yönünde teşvik eden salutojenik bir kavramdan daha fazlasıdır. Bireyin bulunduğu çevrede olabileceğinin en iyisi olma yolculuğu açısından çok boyutlu bir kavramdır (Rachele vd., 2013).

Hettler (1980, s. 78) esenliğin fiziksel, mesleki, spiritüel (manevi), duygusal, sosyal, ve entelektüel boyutlarının olduğunu vurgulamıştır. Hoeger ve Hoeger (2011, s. 13) bu boyutlara ilaveten zihinsel ve çevresel boyutlarının da olduğunu eklemiştir. Esenliğe yönelik Adams, Bezner ve Steinhardt (1997) tarafından ortaya konulan “Algılanan Esenlik Modeli” sıklıkla kullanılan modellerden biridir. Adams ve arkadaşları esenliği, “insan varlığının fiziksel, manevi, psikolojik, sosyal, duygusal ve entelektüel boyutlarının tutarlı ve dengeli gelişimine izin veren bir yaşam biçimi” olarak tanımlamaktadır (Adams vd., 1997, s. 162). Bu boyutlardan fiziksel boyut, kişilerin fiziki sağlığına yönelik olumlu algılarını ve beklentilerini ifade etmektedir. Duygusal boyut, bireyin kendine olan güvenini; psikolojik boyut, kişilerin iyimserliğini ve yaşama dair temennilerini; sosyal boyut bireylerin sosyal hayatta destek bulduğu algıyı; entelektüel boyut, zihinsel etkinliğini uyaran optimal entelektüel fiili davranışı elde etmeyi; spiritüel boyut ise maneviyat algısını ön plana çıkarmaktadır (Swarbrick ve Yudof, 2015, s. 1). Esenliğin birçok boyutunun olması, bireylerin aynı anda ruhsal, fiziksel, sosyal, entelektüel, bilişsel ve duygusal varlıklar olması bakımından ekolojik bir bakış açısını kabul ettiğinin göstergesidir (Rachele vd., 2013). Dolayısıyla bireylerin esenlik düzeyini tespit etmek, sadece duygusal

ihtiyaçlarını anlamının ötesinde fiziksel ve sosyal birçok yönden içerisindeki yaşadığı dünyayı anlamlandırmada önemlidir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada Artvin ilinde yaşayan bireylerin esenlik düzeyinin sosyodemografik değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmıştır. Esenlik düzeyine yönelik daha çok uluslararası literatürde çalışmaların yer aldığı görülmektedir (Hettler, 1980; Singh, 2020). Ulusal literatürde Durmaz (2019), Isparta halkının esenlik düzeyinin sağlıklı yaşam biçimi davranışına etkisini ölçmüştür. Diğer çalışmalarda esenlik düzeyi ile işe adanmışlık (Kaygın ve Bağcıoğlu, 2018) ve yalnızlık (Çağır ve Gürkan, 2010) arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Ancak Artvin ilinde bireylerin esenlik düzeyini etkileyen değişkenleri ortaya koyan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ile literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmak hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmanın belli bir ille sınırlı olmasının, ilin esenlik düzeyinin geliştirilmesi noktasında politika yapıcılara ve bu konuya ilgi duyan araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Problemi

Araştırmanın amacı çerçevesinde şu soruya cevap aranmıştır:

Artvin’de yaşayan bireylerin esenlik düzeyleri ile sosyodemografik değişkenler (yaş, cinsiyet, düzenli alınan ilaç vb.) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Artvin ilinde yaşayan 18 yaş üstü bireyler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Veriler 10 Haziran-13 Temmuz 2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Artvin ilinin nüfusu 169.543’tür. Evren büyüklüğünün belirli olması durumunda evrenden %5’lik hata payı ve %95 güven aralığı dikkate alındığında 384 örneklem yeterli olmaktadır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007: 50). Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilerek 551 kişiye ulaşılarak bu kişilerin çalışma için yeterli olduğu görülmüştür. Bu yöntemde araştırmacı ihtiyaç duyduğu kişiye ulaşana kadar en kolay ve ulaşılabilir olan kişilerden veri toplamayı gerçekleştirmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 312). Araştırmacıların doğruya yakın sonuçlar elde ederken en kısa zamanda ve en az maliyetle yaptıkları örnekleme yöntemidir. Araştırmacı, yapılan çalışmada yer alan birimlere karar vermekte ve çalışmaya katılımında gönüllük esas alınmaktadır. Bir konuda veri toplarken sokakta durup gelip geçenlerden bilgi almaya çalışmak bu örnekleme yöntemine örnek olarak gösterilebilir (Burns ve Burns, 2008, s. 216).

2.1. Veri Toplama Aracı ve Analizi

Çalışmada nicel araştırma yönteminden veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket yüz yüze yapılmıştır. Anket formu 2 kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım katılımcıların

yaş, cinsiyet, gelir durumu, eğitim durumu gibi demografik değişkenlerin yanı sıra bireylerin esenlik düzeyine yönelik de soruların yer aldığı kişisel bilgi formundan oluşmaktadır. İkinci kısımda Bann ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen, Türkçeye uyarlaması ve geçerlik güvenirlik çalışması İnfal Kesim ve Kara (2019) tarafından yapılan “Halk Sağlığı Esenlik Ölçeği” yer almaktadır. Ölçeğin kullanım izni alınmıştır. Ölçek 34 maddeden oluşan 5’li likert tipi bir ölçektir (1=hiç katılmıyorum, 5=tamamen katılmıyorum temsil etmektedir). Ölçekte alt boyutların mental sağlık, yaşamdan memnuniyet, hayatın anlamı, özerklik, yetkinlik, ilişkiler, olumlu etki, olumsuz etki, sosyal sağlık ve bedensel sağlık olduğu görülmektedir. Ölçeğin iç tutarlık Cronbach alfa katsayısı 0,90 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin örnekleme yapıyı koruyup korumadığını ve geçerli olup olmadığını tespit etmek için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi neticesinde uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Veriler SPSS 26 programından yararlanılarak analiz edilmiştir. Veriler normallik testine tabi tutulmuş ve her bir boyuta göre basıklık ve çarpıklık değerleri elde edilmiştir. Bütün boyutlarda veriler normal dağılım gösterdiği için ikili karşılaştırmaları analiz etmede bağımsız t testinden, iki veya daha fazla karşılaştırmalarda ANOVA ve aradaki farkın sebebini ortaya çıkarmak için Tukey’s b ve LSD testlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca ölçekte bazı ifadelerde ters kodlama yapılmıştır.

3. BULGULAR

Boyutların cinsiyet, gelir durumu, yaş, medeni durum, psikolojik tedavi alma, kronik hastalık mevcudiyeti, sigara içme, düzenli kullanılan ilaca göre aldığı puanlara dair bulgular Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler	N	%	Değişkenler	N	%
Cinsiyet			Psikolojik Tedavi	551	100
Kadın	227	41.2	Evet	65	11.8
Erkek	323	58.6	Hayır	486	88.2
Toplam	550	99.8	Toplam	551	100
Meslek			Düzenli Spor		
Öğrenci/Çalışmıyor	120	21.8	Hiç yapmıyorum	249	45.2
Kamu Sektörü	151	27.4	1-4 gün	185	33.6
Özel Sektör	280	50.8	5-7 gün	117	21.2
Toplam	551	100	Toplam	551	100
Eğitim Durumu	551	100	Kronik Hastalık	551	100
Lise ve altı	56	10.2	Evet	109	19.8
Önlisans	168	30.5	Hayır	442	80.2
Lisans ve Lisansüstü	327	59.3	Toplam	551	100
Toplam	551	100	Düzenli Kullanılan İlaç		
Gelir Durumu			Evet	143	26.0

7500 ve altı	173	31.4	Hayır	408	74.0
7501-10000	80	14.5	Toplam	551	100
10001 ve üzeri	96	17.4	Sigara İçme Durumu	551	100
Toplam	349	63.3	Evet	291	52.8
Yaş			Hayır	260	47.2
18-25	123	22.3	Toplam	551	100
26-35	128	23.2	Medeni Durum		
36-45	87	15.8	Evli	298	54.1
46 ve üzeri	213	38.7	Evli Değil	253	45.9
Toplam	551	100	Toplam	551	100

Tablo 1'e göre katılımcıların %41,2'si kadın, %58,6'sı ise erkektir. Katılımcıların %21,8'i öğrenci/çalışmıyor, %27,4'ü kamu sektörü, %50,8'i ise özel sektörde çalışmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%59,3) lisans ve lisansüstü eğitime sahiptir. Katılımcıların %54,1'i evli, %44,6'sı ise evli değildir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%88,2) psikolojik tedavi almamakta ve (%54) belirli aralıklarla spor yapmaktadır. Katılımcıların %19,2'si kronik hastalığa sahip değil iken, %80,2'si belirli bir kronik hastalığa sahiptir. Katılımcıların %52,8'i sigara içerken, %47,2'si ise sigara içmemektedir.

Tablo 2. Boyutların Psikometrik Özellikleri

Boyutların Adı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Skewness	Kurtosis	Cronbach Alfa
Mental Sağlık	3.88	.68223	-.610	.144	.707
Yaşamdan Memnuniyet	3.21	.96341	-.210	-.474	.846
Hayatın Anlamı	3.96	.94570	-.889	.280	.833
Özerklik	4.06	.94350	-1.044	.660	.837
Yetkinlik	4.21	.80704	-1.321	2.038	.843
İlişki	4.28	.79212	-1.470	2.453	.849
Olumlu Etki	3.61	1.06066	-.591	-.372	.846
Olumsuz Etki	3.81	.88359	-.381	-.736	.866
Sosyal Sağlık	8.05	1.88627	-1.219	.104	.752
Bedensel Sağlık	7.54	3.53386	.266	-1.200	.858

Tablo 2'ye göre esenlik boyutları, mental sağlık, yaşamdan memnuniyet, hayatın anlamı, özerklik, yetkinlik, ilişki, olumlu etki, olumsuz etki olmak üzere 7'ye ayrılmaktadır. Basıklık ve çarpıklık değerleri “-3, +3” aralığında olduğunda normallik varsayımının içerisinde kabul edilmektedir (Karagöz, 2019). Boyutların Cronbach alfa değerinin 0.70 ve 0.90 arasında yer aldığı, oldukça güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Boyutların Cinsiyet, Medeni Durum, Kronik Hastalık, Psikolojik Tedavi, Sigara İçme Durumu, Düzenli Kullanılan İlaç Değişkenlerine Göre Alınan Puanları

Boyutların Adı	Değişken		Aritmetik Ortalama	t değeri	p değeri
Mental Sağlık	Cinsiyet	Kadın	3.84	-1.163	.243
		Erkek	3.91		
	Medeni Durum	Evli	3.96	3.359	.001
		Evli Değil	3.77		
	Kronik Hastalık	Evet	3.87	-1.119	.906
		Hayır	3.88		
	Psikolojik Tedavi	Evet	3.71	-2.158	.040
		Hayır	3.90		
	Sigara İçme Durumu	Evet	3.83	-1.890	.059
		Hayır	3.94		
Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	3.92	.875	.389	
	Hayır	3.86			
Yaşamdan Memnuniyet	Cinsiyet	Kadın	3.10	-2.331	.020
		Erkek	3.29		
	Medeni Durum	Evli	3.24	.738	.461
		Evli Değil	3.18		
	Kronik Hastalık	Evet	3.15	-.698	.486
		Hayır	3.22		
	Psikolojik Tedavi	Evet	3.12	-.742	.013
		Hayır	3.22		
	Sigara İçme Durumu	Evet	3.12	-2.419	.016
		Hayır	3.31		
Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	3.21	-.041	.967	
	Hayır	3.21			
Hayatın Anlamı	Cinsiyet	Kadın	3.92	-.796	.426
		Erkek	3.99		
	Medeni Durum	Evli	4.11	4.117	.000
		Evli Değil	3.78		
	Kronik Hastalık	Evet	3.98	.325	.746
		Hayır	3.95		
	Psikolojik Tedavi	Evet	3.72	-1.881	.001
		Hayır	3.99		
	Sigara İçme Durumu	Evet	3.87	-2.455	.014
		Hayır	4.06		
Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	3.98	.353	.724	
	Hayır	3.95			
Özerklik	Cinsiyet	Kadın	4.03	-.623	.534
		Erkek	4.08		
	Medeni Durum	Evli	4.12	1.671	.095
		Evli Değil	3.99		
	Kronik Hastalık	Evet	4.07	.094	.926
		Hayır	4.06		
	Psikolojik Tedavi	Evet	3.93	-1.125	.001
		Hayır	4.08		
	Sigara İçme Durumu	Evet	4.04	-.647	.518
		Hayır	4.09		
Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	4.13	.995	.321	

Yetkinlik	Cinsiyet	Hayır	4.04		
		Kadın	4.19	-.348	.729
		Erkek	4.22		
	Medeni Durum	Evli	4.30	3.106	.002
		Evli Değil	4.09		
	Kronik Hastalık	Evet	4.26	.815	.416
		Hayır	4.20		
	Psikolojik Tedavi	Evet	4.11	-1.077	.000
		Hayır	4.22		
	Sigara İçme Durumu	Evet	4.19	-.568	.570
		Hayır	4.23		
	Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	4.30	1.528	.128
Hayır		4.18			
İlişki	Cinsiyet	Kadın	4.29	.333	.740
		Erkek	4.27		
	Medeni Durum	Evli	4.36	2.882	.004
		Evli Değil	4.17		
	Kronik Hastalık	Evet	4.31	.538	.591
		Hayır	4.27		
	Psikolojik Tedavi	Evet	4.18	-.904	.000
		Hayır	4.29		
	Sigara İçme Durumu	Evet	4.25	-.726	.468
		Hayır	4.30		
	Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	4.33	.875	.382
		Hayır	4.26		
Olumlu Etki	Cinsiyet	Kadın	3.53	-1.502	.134
		Erkek	3.67		
	Medeni Durum	Evli	3.71	2.344	.019
		Evli Değil	3.49		
	Kronik Hastalık	Evet	3.47	-1.424	.157
		Hayır	3.65		
	Psikolojik Tedavi	Evet	3.23	-2.889	.000
		Hayır	3.67		
	Sigara İçme Durumu	Evet	3.52	-2.287	.023
		Hayır	3.72		
	Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	3.60	-.214	.831
		Hayır	3.62		
Olumsuz Etki	Cinsiyet	Kadın	3.79	-.407	.684
		Erkek	3.82		
	Medeni Durum	Evli	3.90	2.732	.007
		Evli Değil	3.69		
	Kronik Hastalık	Evet	3.84	.442	.659
		Hayır	3.80		
	Psikolojik Tedavi	Evet	3.66	-1.513	.000
		Hayır	3.83		
	Sigara İçme Durumu	Evet	3.80	-.362	.718
		Hayır	3.82		
	Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	3.90	1.444	.150
		Hayır	3.78		

Sosyal Sağlık	Cinsiyet	Kadın	8.06	.100	.920
		Erkek	8.04		
	Medeni Durum	Evli	8.24	2.486	.013
		Evli Değil	7.83		
	Kronik Hastalık	Evet	7.78	-1.501	.135
		Hayır	8.12		
	Psikolojik Tedavi	Evet	7.62	-1.721	.089
		Hayır	8.11		
	Sigara İçme Durumu	Evet	8.01	-.506	.612
		Hayır	8.09		
	Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	8.06	-.051	.959
		Hayır	8.05		
Bedensel Sağlık	Cinsiyet	Kadın	7.26	-2.113	.035
		Erkek	7.91		
	Medeni Durum	Evli	7.75	.699	.484
		Evli Değil	7.54		
	Kronik Hastalık	Evet	6.64	-3.317	.001
		Hayır	7.89		
	Psikolojik Tedavi	Evet	6.22	-3.921	.000
		Hayır	7.83		
	Sigara İçme Durumu	Evet	7.56	-.554	.580
		Hayır	7.73		
	Düzenli Kullanılan İlaç	Evet	7.12	-2.083	.038
		Hayır	7.82		

Tablo 3'te boyutların değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Mental sağlık boyutunda medeni durum ve psikolojik tedavi alma durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır ($p<0.05$). Evlilerin ortalaması (3.96) evli olmayanlara göre daha fazladır (3.77). Bu durum evlilerin sosyal destek mekanizmalarıyla, stresle baş edebilme yetkinliğiyle ve düzenli hayat ve sorumlulukların olmasıyla ilişkilendirilebilir. Özellikle Artvin gibi geleneksel aile yapılarının güçlü olduğu yerlerde bireylerin evli olması mental sağlıklarını etkileyebilmektedir. Psikolojik tedavi almayanların ortalaması (3.90), tedavi alanlara göre daha fazladır (3.71). Psikolojik tedavi almayan bireylerin sorunlarını çözmek için aile ve sosyal çevre gibi başa çıkma mekanizmalarını sıklıkla kullandıkları söylenebilir.

Esenlik düzeyinde mental sağlığın alt boyutlarından yaşamdan memnuniyette cinsiyet durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Erkeklerin ortalaması (3.29) kadınların ortalamasından (3.10) fazladır. Bu durumda politik, ekonomik, sosyal ve toplumsal etkenlerin rol aldığı söylenebilir. Esenlik düzeyi alt boyutlarından yaşamdan memnuniyette sigara içme durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Yaşamdan memnuniyette sigara içmeyen bireylerin ortalaması (3.31) içen bireylere göre (3.12) fazladır. Sigara içmenin fiziksel ve mental sağlık üzerinde zararlarının olmasıyla ilişkilendirilebilir. Esenlik düzeyi alt boyutlarından hayatın anlamında sigara içme durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Hayatın anlamında sigara içmeyen bireylerin ortalaması (4.06) içen bireylere göre (3.87) fazladır. Bu durum sigara içme durumunun bireylerin yaşam algısı ve anlam arayışına etki edeceği konusunda fikir

vermektedir. Ayrıca sigara içmeyen bireylerin daha sağlıklı başa çıkma mekanizmalarına ve olumlu ruh haline sahip oldukları söylenebilir. Esenlik düzeyi alt boyutlarından hayatın anlamında medeni duruma göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Hayatın anlamında evli olanların ortalaması (4.11) evli olmayanların ortalamasından (3.78) fazladır.

Esenlik düzeyinin alt boyutlarından özerklikte cinsiyet durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0.05$). Özerklikte psikolojik tedavi durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. Psikolojik tedavi almayanların ortalaması (4.08) alanların (3.93) ortalamasından daha fazladır. Bu durum psikolojik tedavi alan bireylerin tedavi sürecinde kendilerini sınırlı karar verme durumunda ve geri planda hissetmeleriyle ilişkilendirilebilir. Esenlik düzeyi alt boyutlarından yetkinlikte cinsiyet durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur. Ancak yetkinlikte medeni duruma göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Yetkinlikte evli olanların ortalaması (4.30) evli olmayanların ortalamasından (4.09) fazladır. Evli bireylerin sosyal ve ailevi sorumluluk, kişisel gelişim, psikolojik ve sosyal destek gibi birçok konuda kendilerini geliştirmelerinin yetkinliklerini artırdığı söylenebilir. Esenlik düzeyi alt boyutlarından olumlu etkide cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur. Esenlik düzeyi alt boyutlarından olumlu etkide psikolojik tedavi durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Psikolojik tedavi almayan bireylerin ortalaması (3.67) psikolojik tedavi alanlara göre (3.23) fazladır. Esenlik düzeyi alt boyutlarından olumlu etkide sigara içme durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Sigara içmeyen bireylerin ortalaması (3.72) içen bireylere göre (3.52) fazladır. Olumlu etkide medeni duruma göre istatistiksel açıdan farklılık vardır. Evlilerin ortalaması (3.71) evli olmayanlara göre (3.49) daha fazladır.

Esenlik düzeyi alt boyutlarından ilişkide cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur. Esenlik düzeyi alt boyutlarından ilişkide medeni duruma göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. İlişkide evli olanların ortalaması (4.36) evli olmayanların ortalamasından (4.17) fazladır. Evli bireylerin çevreleriyle daha interaktif bir şekilde etkileşime geçmesi etkili olabilir. Esenlik düzeyi alt boyutlarından olumsuz etkide medeni duruma göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Olumsuz etkide evli olanların ortalaması (3.90) evli olmayanların ortalamasından (3.69) fazladır. Evli bireylerin birçok sorumluluğunun olması, içsel çatışma yaşaması ve toplumsal beklentiler ve baskılar ile karşılaşması ile ilişkilendirilebilir. Esenlik düzeyi alt boyutlarından olumsuz etkide cinsiyet durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur. Sosyal sağlık boyutunda medeni durumda istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Evlilerin ortalaması (8.06) evli olmayanlara (7.83) göre daha fazladır. Bu durum evliliğin bireylerin sosyal ilişkilerini ve toplumsal bağlarını önemli ölçüde etkileyebileceğini göstermektedir. Sosyal sağlık boyutunda kronik hastalık durumuna, psikolojik tedavi durumuna, sigara içme durumu ve düzenli kullanılan ilaç durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur.

Bedensel sağlık boyutunda cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Erkeklerin ortalaması (7.91) kadınların ortalamasına göre (7.26) daha fazladır. Bu durum

psikolojik, fiziksel ve toplumsal birçok sebeple açıklanabilmektedir. Erkeklerin genellikle fiziki anlamda güçlü kemik yapısına sahip olmaları bu durumu açıklar niteliktedir. Kronik hastalık durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Kronik hastalığa sahip olmayanların ortalaması (7.89) olanlara göre (6.64) daha fazladır. Düzenli ilaç kullanımına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Düzenli ilaç kullanmayan bireylerin ortalaması (7.82) kullanan bireylere göre (7.12) fazladır. Kronik hastalıkların ve ilaç kullanımının bireylerin bedensel sağlıkları üzerinde olumsuz etkiye sebebiyet vereceği söylenebilir. Özellikle kronik hastaların uzun süre ilaç kullanmak zorunda olmaları bedenlerinin yıpranmasına sebebiyet verebilmektedir.

Tablo 4. Boyutların Yaş, Meslek, Gelir Durumu, Eğitim Durumu ve Düzenli Yapılan Spor Durumuna Göre Alınan Puanları

Boyutlar	Değişkenler	$\bar{X}$	F	p	
Mental Sağlık	Yaş	18-25	3.67	6.391	.000* (2,3,4-1)
		26-35	3.88		
		36-45	3.87		
		46 ve üzeri	4.00		
		Öğrenci/Çalışmıyor	3.81		
	Meslek	Kamu Sektörü	3.84	1.496	.225
		Özel Sektör	3.93		
	Gelir Durumu	7500 ve altı	3.90	3.085	.047* (2-1)
		7501-10000	3.68		
	Eğitim Durumu	10001 ve üzeri	3.86	5.062	.007 (1-2,3)
Lise ve altı		4.15			
Önlisans		3.84			
Düzenli Yapılan Spor	Lisans ve lisansüstü	3.85	15.237	.000* (3-1)	
	Hiç yapmıyorum	3.71			
Yaşamdan memnuniyet	Yaş	1-4 gün	3.97	1.247	.292
		5-7 gün	4.08		
		18-25	3.09		
	Meslek	26-35	3.26	.816	.443
		36-45	3.14		
		46 ve üzeri	3.28		
	Gelir Durumu	Öğrenci/Çalışmıyor	3.12	3.182	.043 (1,3-2)
		Kamu Sektörü	3.20		
	Eğitim Durumu	Özel Sektör	3.25	.501	.606
		7500 ve altı	3.21		
7501-10000		2.92			
Düzenli Yapılan Spor	10001 ve üzeri	3.23	10.113	.000 (2,3-1)	
	Lise ve altı	3.33			
	Önlisans	3.21			
	Lisans ve lisansüstü	3.19			
	Hiç yapmıyorum	3.01			
Yaş	1-4 gün	3.34	8.209	.000 (2,3,4-1)	
	5-7 gün	3.42			
	18-25	3.61			
Düzenli Yapılan Spor	26-35	3.96	8.209	.000 (2,3,4-1)	
	36-45	4.04			

Hayatın anlamı	Meslek	46 ve üzeri	4.12		
		Öğrenci/Çalışmıyor	3.83		
		Kamu Sektörü	3.96	1.546	.214
	Gelir Durumu	Özel Sektör	4.01		
		7500 ve altı	4.00		
		7501-10000	3.74	2.131	.120
	Eğitim Durumu	10001 ve üzeri	3.98		
		Lise ve altı	4.14		
		Önlisans	3.94	1.211	.299
	Düzenli Yapılan Spor	Lisans ve lisansüstü	3.94		
		Hiç yapmıyorum	3.78		
		1-4 gün	4.09	7.806	.000 (2,3-1)
Yaş	5-7 gün	4.12			
	18-25	3.88			
	26-35	4.04	2.490	.059	
Özerklik	Meslek	36-45	4.11		
		46 ve üzeri	4.16		
		Öğrenci/Çalışmıyor	4.00		
	Gelir Durumu	Kamu Sektörü	3.99	1.490	.226
		Özel Sektör	4.13		
		7500 ve altı	4.12		
	Eğitim Durumu	7501-10000	3.83	2.560	.079
		10001 ve üzeri	4.03		
		Lise ve altı	4.36		
	Düzenli Yapılan Spor	Önlisans	3.98	3.617	.028 (1-2,3)
		Lisans ve lisansüstü	4.06		
		Hiç yapmıyorum	3.87		
Yaş	1-4 gün	4.20	10.354	.000 (2,3-1)	
	5-7 gün	4.27			
	18-25	4.00			
Yetkinlik	Meslek	26-35	4.16		
		36-45	4.15	6.815	.000 (4-1,2,3)
		46 ve üzeri	4.39		
	Gelir Durumu	Öğrenci/Çalışmıyor	4.16		
		Kamu Sektörü	4.13	1.930	.146
		Özel Sektör	4.28		
	Eğitim Durumu	7500 ve altı	4.24		
		7501-10000	4.07	1.511	.222
		10001 ve üzeri	4.12		
	Düzenli Yapılan Spor	Lise ve altı	4.67		
		Önlisans	4.16	10.630	.000 (1-2,3)
		Lisans ve lisansüstü	4.16		
Yaş	Hiç yapmıyorum	4.07			
	1-4 gün	4.25	9.230	.000 (2-1)	
	5-7 gün	4.45		(3-1,2)	
	Yaş	18-25	4.05		
		26-35	4.33		
		36-45	4.26	5.136	.002 (4-1)
	Meslek	46 ve üzeri	4.38		
		Öğrenci/Çalışmıyor	4.18		
		Kamu Sektörü	4.26	1.677	.188

İlişki	Gelir Durumu	Özel Sektör	4.33		
		7500 ve altı	4.30		
		7501-10000	4.15	1.021	.361
	Eğitim Durumu	10001 ve üzeri	4.23		
		Lise ve altı	4.61		
		Önlisans	4.26	5.886	.003 (1-2)
	Düzenli Yapılan Spor	Lisans ve lisansüstü	4.23		
		Hiç yapmıyorum	4.14		.000
		1-4 gün	4.24	10.759	(2-1)
	Yaş	5-7 gün	4.54		(3-1,2)
		18-25	3.45		
		26-35	3.66	1.506	.212
	Meslek	36-45	3.58		
		46 ve üzeri	3.69		
		Öğrenci/Çalışmıyor	3.58		
Olumlu Etki	Gelir Durumu	Kamu Sektörü	3.52	1.199	.302
		Özel Sektör	3.68		
		7500 ve altı	3.63		.045
	Eğitim Durumu	7501-10000	3.33	3.119	(1-2)
		10001 ve üzeri	3.67		(3-2)
		Lise ve altı	3.85		
	Düzenli Yapılan Spor	Önlisans	3.53	1.899	.151
		Lisans ve lisansüstü	3.61		
		Hiç yapmıyorum	3.40		
	Yaş	1-4 gün	3.79	9.993	.000 (2,3-1)
		5-7 gün	3.80		
		18-25	3.58		
	Meslek	26-35	3.77		.002
		36-45	3.82	4.949	(4-1,2)
		46 ve üzeri	3.96		
Olumsuz Etki	Gelir Durumu	Öğrenci/Çalışmıyor	3.83		
		Kamu Sektörü	3.81	.040	.961
		Özel Sektör	3.80		
	Eğitim Durumu	7500 ve altı	3.82		
		7501-10000	3.70	.553	.576
		10001 ve üzeri	3.67		
	Düzenli Yapılan Spor	Lise ve altı	4.08		
		Önlisans	3.80	2.887	.057
		Lisans ve lisansüstü	3.77		
Yaş	Hiç yapmıyorum	3.70			
	1-4 gün	3.87			
	5-7 gün	3.95	3.915	.020	
Sosyal Sağlık	Yaş	18-25	7.69		
		26-35	8.25	2.284	.078
		36-45	8.00		
	Meslek	46 ve üzeri	8.16		
		Öğrenci/Çalışmıyor	8.57	2.659	.071
		Kamu Sektörü	8.09		

Bedensel Sağlık	Gelir Durumu	Özel Sektör	7.94		
		7500 ve altı	8.18		
		7501-10000	7.46	5.333	.005* (1-2)
	Eğitim Durumu	10001 ve üzeri	8.31		(3-2)
		Lise ve altı	8.57		
		Önlisans	8.09	2.659	.071
	Düzenli Yapılan Spor	Lisans ve lisansüstü	7.94		
		Hiç yapmıyorum	7.73		
		1-4 gün	8.23	7.171	.001* (3-1)
	Yaş	5-7 gün	8.45		
		18-25	3.35		
		26-35	3.53	1.111	.344
	Meslek	36-45	3.54		
		46 ve üzeri	3.62		
		Öğrenci/Çalışmıyor	7.94		
	Gelir Durumu	Kamu Sektörü	7.47	.408	.665
		Özel Sektör	7.68		
		7500 ve altı	7.73		
		7501-10000	6.76	2.306	.101
		10001 ve üzeri	7.51		
7.94					
Eğitim Durumu	Lise ve altı	7.94			
	Önlisans	7.47	.408	.665	
	Lisans ve lisansüstü	7.68			
Düzenli Yapılan Spor	Hiç yapmıyorum	6.60			
	1-4 gün	8.24	22.866	.000* (2,3-1)	
	5-7 gün	8.92			

Tablo 4'te boyutların çeşitli değişkenlere göre aldığı puanlara yer verilmiştir. ANOVA testi sonuçlarına göre mental sağlık boyutunda yaşa göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. Farklılığın kaynağını tespit etmek için yapılan LSD testine göre 26-35, 36-45, 46 ve üzeri yaş grubuna sahip bireylerin görüşleri 18-25 yaş grubuna göre farklılaşmaktadır. Mental sağlık boyutu ile gelir değişkeni arasında istatistiksel anlamda farklılık vardır. 7501-10000 gelire sahip bireylerin görüşleri ile (3.68) 7500 ve altına göre (3.90) değişmektedir. Eğitim durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. Lise ve altı ve önlisansın görüşleri lisans ve lisansüstüne göre farklılaşmaktadır. Düzenli yapılan spora göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. 5-7 gün spor yapanların görüşleri (4.08) hiç yapmayanlara göre (3.71) farklılaşmaktadır.

Yaşamdan memnuniyet boyutu ile gelir durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. 7500 ve altı gelire sahip olan (3.21) ve 10001 üzeri gelire sahip bireylerin görüşlerinin düzeyi (3.23), 7501-10000 gelire sahip bireylere göre farklılaşmaktadır (2.92). Gelir düzeyi arttıkça bireyler birçok imkana erişmekte ve yaşamdan memnuniyet düzeyi de artmaktadır. Yaşamdan memnuniyet boyutu ile yaş meslek ve eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Yaşamdan memnuniyet ile düzenli yapılan spor arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. 1-4 gün (3.34) ve 5-7 gün (3.42) spor yapan bireylerin görüşleri hiç spor yapmayanlara (3.01) göre farklılaşmaktadır. Spor yapan

bireylerin sağlıklı yaşam tarzını benimsemeleri hem onların bedensel sağlığını etkilemekte hem de daha sağlıklı bir şekilde düşüncelerini sağlamaktadır.

Hayatın anlamı boyutu ile yaş ve düzenli yapılan spor değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. 1-4 gün (4.09) ve 5-7 gün (4.12) spor yapan bireylerin görüşleri hiç spor yapmayanlara (3.78) göre farklılaşmaktadır. Hayatın anlamı boyutu ile meslek, gelir ve eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Özerklik boyutu ile yaş, meslek ve gelir durumu değişkenleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur. Özerklik boyutu ile eğitim durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Lise ve altı (4.36) ile önlisans (3.98) eğitim düzeyine sahip bireylerin görüşleri lisans ve lisansüstü düzeyine (4.06) göre farklılaşmaktadır. Eğitim düzeyinin artması bireylerin daha fazla toplumsal normlara ve kurallara tabi olmaları, sorumluluk taşımaları ve dışsal etkilere duyarlı olmaları ile açıklanabilmektedir. Yetkinlik boyutu ile yaş değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. 46 ve üzeri yaşa sahip bireylerin görüşleri diğer yaş grubuna sahip bireylere göre farklılaşmaktadır. Yaş arttıkça bireylerin bilgi ve becerileri de çoğalmaktadır. Yetkinlik boyutu ile meslek ve gelir durumu değişkenleri ile arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur. Yetkinlik boyutu ile eğitim durumu ve düzenli yapılan spor değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Eğitim durumunda lise ve altı ile ön lisansın görüşleri lisans ve lisansüstü gruba göre değişmektedir. Düzenli yapılan spor değişkeninde 1-4 gün spor yapanların görüşleri hiç yapmayanlara göre farklılaşmaktadır. Ayrıca 5-7 gün spor yapanların görüşleri ise 1-4 gün spor yapan ve hiç yapmayanlara göre değişmektedir. İlişki boyutu ile yaş değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. 46 ve üzeri (4.38) yaş grubundaki kişilerin görüşleri 18-25 yaş arasındaki (4.05) bireylerden farklılaşmaktadır. İlişki boyutu ile eğitim durumu ve düzenli yapılan spor arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. Eğitim durumunda lise ve altının (4.61) görüşleri önlisansa (4.26) göre farklılaşmaktadır. Düzenli yapılan sporda 1-4 gün spor yapanlar hiç yapmayanlara göre, 5-7 gün spor yapanlar ise diğerlerine göre farklılaşmaktadır. Olumlu etki boyutunda yaş, meslek ve eğitim durumunda istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Olumlu etki boyutu ile gelir durumu ve düzenli yapılan spor değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. 75000 ve altı gelire sahip bireyler 7501-10000 gelire sahip bireylere göre farklılaşmaktadır. Ayrıca 10001 ve üzeri gelire sahip bireylerin görüşleri ise 7501-10000 gelire sahip bireylere göre farklılaşmaktadır. Düzenli yapılan sporda 1-4 gün ve 5-7 gün arasında spor yapan bireylerin görüşleri hiç yapmayanlara göre farklılaşmaktadır. Olumsuz etki ile yaş ve düzenli yapılan spor değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. 46 yaş üzeri bireylerin görüşleri 18-25 ve 26-45 yaş arasındaki bireylere göre farklılaşmaktadır. Düzenli yapılan sporda 1-4 gün spor yapanların görüşleri, hiç yapmayanlara göre; 5-7 gün yapanların görüşü ise hiç yapmayan ve 1-4 gün spor yapanlara göre farklılaşmaktadır. Olumsuz etki boyutu ile eğitim durumu, meslek ve gelir durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur.

Sosyal sağlık boyutunda gelir durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. 7500 ve altı bireylerin görüşleri 7501-10000 gelire sahip olan bireylerin görüşünden farklılaşmaktadır. 10001 ve üzeri gelire sahip bireylerin görüşleri 7501-10000 gelire sahip olan bireylerin görüşlerinden farklılaşmaktadır. Yüksek gelirli bireylerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olması, yaşam kalitesinin yüksek olması ve sağlık hizmetlerine kolay erişimleri gibi birçok nedenle ilişkilendirilebilir. Düzenli yapılan spor durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır. 5-7 gün spor yapanların görüşleri, hiç yapmayanlara göre farklılaşmaktadır. Spor yapmanın sadece bedensel sağlığı değil aynı zamanda sosyal sağlığı da etkilediği görülmektedir. Bedensel sağlık boyutunda düzenli yapılan spor durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. 1-4 gün ve 5-7 gün spor yapanların görüşleri hiç yapmayanlara göre farklılaşmaktadır. Bu durum spor yapan bireylerin kendilerini daha dinç hissetmeleri ile açıklanabilir.

4. TARTIŞMA

Artvin’de yaşayan bireylerin esenlik düzeylerini tespit etmeye yönelik yapılan bu çalışmada, esenlik düzeyinin çeşitli sosyodemografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Çalışmada medeni durumun mental sağlık, hayatın anlamı, yetkinlik, ilişki ve olumlu etki boyutlarında anlamlı çıktığı bulgulanmıştır. Evli bireylerin ortalamaları evli olmayanlara göre yüksek çıkmıştır. Dolayısıyla bireylerin esenlik düzeyinin sağlanmasında evliliğin önemli olduğu görülmektedir. Evli bireylerin mental sağlığının yüksek olmasında eşlerin birbirine psikolojik açıdan destek sağlamasının ve stres ile birlikte başa çıkmalarının etkili olduğu söylenebilir. Benzer şekilde çeşitli çalışmalarda da evliliğin bireylerin psikolojik sağlığını iyileştirdiğine dair bulgular yer almaktadır (Bennett, 2005; Soulsby ve Bennett, 2015). Aslankaya (2021) yaptığı çalışmada evli bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Durmaz (2019) çalışmasında yaşamdan memnuniyet ile medeni durum arasında herhangi bir ilişkiye rastlamamıştır. Bu çalışmada da yaşamdan memnuniyette medeni durum etkili olmamıştır.

Çalışmada evli bireylerin ilişki ve yetkinlik düzeyinin yüksek çıkması, bireylerin birçok sorumluluğu üstlenmeleri ve sosyal ortamlara aktif olarak katılmaları ile açıklanabilir. Benzer şekilde Durmaz (2019) yaptığı çalışmada esenlik düzeyinin alt boyutlarından yetkinlik ile medeni durum arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Şentürk (2018) de evlilik ile özyeterlilik ve yaşam doyumu gibi birçok hususun arttığını belirtmiştir.

Çalışmada 18-24 yaş arasındaki bireylerin mental sağlık ve hayatın anlamı ortalamalarının düşük olduğu görülmektedir. Genç bireylerin esenlik düzeyinin düşük olması, eğitim sorunları, ekonomik sorunlar ve iş bulma kaygısı gibi birçok nedenle ilişkilendirilebilir. Ayrıca şehrin dağlık yapıda olmasından kaynaklı olarak sosyal ve fiziki imkanların ve istihdam fırsatlarının kısıtlı olması da genç bireylerin mental sağlıklarını etkileyebilmektedir. Özdemir, Akay, Parlar ve Uluyurt (2018) yaptıkları çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi’nde ihtiyaçları en az karşılanan grubun 18 yaş altı bireylerden oluştuğunu belirtmiştir.

Çalışmada gelir düzeyi arttıkça bireylerin sosyal sağlığının ve yaşamdan memnuniyetinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum bireylerin temel gereksinimlerini kolay bir şekilde karşılama, sosyal etkinliklere katılma ve kendilerini gerçekleştirme gibi birçok imkana kavuşmaları ile açıklanabilir. Ayrıca çalışmada lise ve altı eğitim durumuna sahip bireylerin mental sağlıklarının diğer eğitim seviyelerine sahip bireylere göre daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Aşkun ve Koyuncu (2023) da yaptıkları çalışmada düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin esenlik düzeyinin yüksek çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum düşük eğitime sahip bireylerin yaşam beklentilerinin düşük olmasıyla ve buna bağlı olarak stres düzeylerinin azalmasıyla ilişkilendirilebilir. Artvin'in doğal çevresi ve sakin yaşam tarzı da stres seviyesini azaltabilir. Eğitim düzeyi daha düşük bireyler doğaya dayalı (tarım ve hayvancılık gibi) mesleklerde görev alabilirler. Bu da onların mental sağlığını iyileştirebilir. Ancak tam tersine diğer çalışmalarda eğitim düzeyinin artması yüksek esenlikle ilişkilendirilmektedir (White, 2007; Dolan, Peasgood ve White, 2008).

Çalışmada lise ve altı eğitim seviyesine sahip bireylerin özerklik ve ilişki boyutlarında ortalamaları yüksektir. Bu durumda sosyokültürel ve coğrafi özelliklerin etkili olduğu söylenebilir. Şehirde geleneksel aile bağlarının ve toplumsal dayanışmanın güçlü olması bireylerin ilişki düzeyinin artmasına katkı sağlayabilir. Küçük bir il olması neticesinde bireyler birbirleriyle daha kolay iletişim kurabilmektedir. Bu anlamda sosyal destek ağlarının geliştiği söylenebilmektedir. Ayrıca Artvin'in coğrafi yapısı, bireylerin küçük yaşlarda sorumluluk almalarını sağlayabilmektedir. Özellikle dağlık bir ilde zorlu hayat şartlarına uyum sağlamak için küçük yaşta teknik becerileri öğrenmelerine ve iş hayatına atılmalarına neden olmaktadır.

Durmaz (2019) yaptığı çalışmada yaşamdan memnuniyetin cinsiyete göre değişmediğini elde etmiştir. Bu çalışmada farklı olarak cinsiyet değişkeninin yaşamdan memnuniyeti etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aşkun ve Erkoyuncu (2023), kadınların zorluklarla karşı karşıya kalmalarına rağmen daha yüksek esenlik düzeyine sahip olduğunu belirtmektedir. Bireylerin geleneksel cinsiyet rollerine bağlı olmaları belirli grup kadınlar için istikrar veya amaç kaynağı olarak görülebilmektedir. Kobau ve arkadaşlarının (2010) yapmış olduğu çalışmada da kadınların yaşamdan memnuniyet ortalamasının erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Farklı olarak bu çalışmada erkeklerin yaşamdan memnuniyet oranının kadınlara göre yüksek çıkması, bölgeye özgü özelliklerle ve toplumsal dinamiklerle açıklanabilir. Kadınların çoklu rol üstlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, iş-yaşam dengesini sağlamanın zorluğu ve toplumsal beklentilere uyum baskısı gibi birçok neden bunun göstergesi olabilir. Fan ve Smith (2017) iş yaşam dengesini sağlamanın bireylerin esenlik düzeyini katkı sağladığını belirtmiştir. Gazioğlu (2013) yaptığı çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki kadınların düşük eğitim ve istihdam oranına sahip ve aile içi şiddete karşı savunmasız olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan bu bölgede erkek egemen bir yapının ortaya çıkması, kadınların geri planda kalmasına ve ötelenmesine sebebiyet vermektedir.

Çalışmada düzenli spor yapan bireylerin mental sağlık, yaşamdan memnuniyet, hayatın anlamı, özerklik, yetkinlik, ilişki, olumlu etki, olumsuz etki ve bedensel sağlık boyutunda ortalamaları yüksek çıkmıştır. Spor yapan bireylerin kendilerini yetkin hissetmeleri disiplin ve öz düzenleme becerileriyle açıklanabilir. Danish, Petitpas ve Hale (2007) bireylerin yeterliliğini artırmasında sporun önemli bir yere sahip olduğuna değinmiştir. Bedensel sağlığın yüksek çıkmasında bireylerin Artvin ilinin doğal yapısının sunduğu fırsatları kullanarak daha sağlıklı yaşam alışkanlıkları geliştirmeleriyle ilişkilendirebilir. Dağcılık, açık hava sporları gibi aktiviteler bireylerin fiziksel sağlığının iyileştirilmesinde önemlidir. Ancak Artvin'in dağlık olması bireylerin fiziksel zorluklarla karşı karşıya gelerek spor aktivitesinde zorlanmalarına ve bu durumun da bireylerde stres yaratabileceği düşünülmektedir. Ayrıca yürüyüş alanlarının kısıtlılığı, bireylerin düzenli spor yapmalarını zorlaştırmaktadır. Özsarı ve Çetin (2022) spor yapmanın mutluluk ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Altungün ve Urgan (2023) da spor yapmanın bireylerin esenlikleri üzerinde fiziksel, psikolojik ve zihinsel birçok etkiye sebebiyet verdiğini ortaya koymuştur.

Çalışmada psikolojik tedavi almayan bireylerin mental sağlık, yaşamdan memnuniyet, hayatın anlamı, özerklik, yetkinlik, ilişki ve olumlu etki boyutları yüksektir. Psikolojik tedavi alan bireyler genelde ruhsal ve duygusal sorunları çözmek için profesyonel destek arayan kişi olarak algılanmaktadır. Bu açıdan tedavi alan bireylerin mental sağlığı ve yaşam memnuniyeti düşük çıkabilir. Bireyler bu sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını kabul etmedikleri için de psikolojik tedaviyi reddedebilmektedir. Artvin gibi kırsal bir bölgede psikolojik tedavi almaya dair bakış açısı ve kültürel tabular da tedavi alan bireylerin toplumdan dışlanma korkusu yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla çalışmada psikolojik tedavi almayan bireylerin esenlik düzeyine dair vurgunun fazla olması bir yandan iyi bir durum olarak gözükse de tedaviye dair dirençlerinin ortaya çıkabileceğine dair ihtimalleri de düşündürmektedir.

Çalışmada sigara içmeyen bireyler yaşamdan memnuniyet ve hayatın anlamı boyutlarında yüksek ortalamaya sahiptir. Sigara içmeyen bireylerin genellikle daha iyi fiziksel ve psikolojik sağlığa sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca sigara içmeyen bireylerin sağlıklı yaşam tarzını benimsemeleri bireylerin bedenlerine değer vermelerini sağlayarak, özsayılarını artırmaktadır. Sigara içmeyen bireylerin bağımlılık ve kontrol kaybı yaşamamaları sadece fiziksel sağlık değil aynı zamanda psikolojik sağlık üzerinde de etkidir. Benzer şekilde Durmaz (2019) da yaptığı çalışmada esenlik düzeyinin alt boyutlarından yaşamdan memnuniyet ile sigara içme arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmada bedensel açıdan sağlıklı olan bireylerin kronik hastalığa sahip olmayan ve ilaç kullanmayan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu açıdan uzun süre ilaç kullanımına maruz kalmayan bireyler ilaçların yan etkilerine maruz kalmamakta ve bağımsızlık sistemi zarar görmemektedir.

Çalışmada lisans ve lisansüstü eğitime sahip bireylerin yetkinlik boyutu ortalaması yüksek çıkarken ilişki boyutu ortalamasının düşük çıktığı görülmektedir. Yetkinlik ortalamasının

yüksek olması bireylerin eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin gelişmesiyle ilişkilendirilebilir. İlişki ortalamasının düşük olması bireylerin kariyerlerine daha fazla odaklanırlarken sosyal ilişkilere ve duygusal bağlar kurmaya daha az zaman ayırdıkları çağrışımını yapabilir. Dolayısıyla farklı çalışmalarda da bunların yansımaları mevcuttur. Uslu (2022) lisans öğrencilerinin sosyal becerilerinin geliştiğini belirtmiştir. Diğer çalışmalarda da öğrencilerin yetkinliklerinin psikolojik iyi oluşa etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Ateş, 2016; Çelik, 2016).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Artvin ilindeki bireylerin esenlik düzeyleri, sosyoekonomik duruma, eğitim seviyesine, medeni duruma, sigara içmeme ve psikolojik tedavi almama gibi birçok değişkene bağlı olarak değişmektedir. Esenlik düzeyinin artmasında evli olmanın önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Artvin gibi geleneksel yapılarda evliliğin toplumsal kabulü artırması ve toplumda saygınlık olarak görülmesi evli bireylerin mental sağlığı üzerinde iyileştirici etkiyi artırmaktadır. Artvin'in küçük ve dağlık yapıda olması bir taraftan bireylerin sosyal ilişkilerini artırırken bir taraftan da aktivite alanlarının sınırlı olmasına sebebiyet vermektedir. Sosyal destek mekanizmasının geliştirilmesinin ve sağlıklı yaşam tarzının benimsenmesinin esenlik düzeyinin artırılmasında önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Esenliğin sağlanmasında sadece maddi koşulların iyileştirilmesinin yeterli olmadığı bireylerin sağlığı geliştirici davranışlarının da esenlik düzeyine katkı sağladığı elde edilmiştir. Bu açıdan esenliğin psikolojik, sosyal ve bedensel olmak üzere birçok boyuttan oluştuğu ve birbirinden bağımsız olmadığı söylenebilmektedir. Bulgular neticesinde aşağıdaki önerilere yer verilmektedir:

- a) Genç bireylerin yaşamdan memnuniyetinin düşük olması nedeniyle bu bireylere yönelik sosyal aktivitelerin artırılması ve istihdam imkanları artırıcı yerel destek mekanizmalarının güçlendirilmesi sağlanabilir.
- b) Kadınların çoklu roller üstlenme durumlarının olumsuz etkilerini azaltmak için toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve iş-yaşam dengesinin iyileştirilmesine yönelik politikaların yapılması önerilir.
- c) Gençlerin psikolojik destek mekanizmalarına erişebilecekleri imkanların artırılması sağlanabilir. Gençlerin beklentilerinin daha fazla dikkate alınmasının ve kendilerini ifade edecekleri platformların yaygınlaştırılmasının ilde esenlik düzeyinin artırılmasında önemli olduğu görülmektedir.
- d) Sporun esenlik düzeyinde önemli bir yere sahip olması nedeniyle ilde sporu yaşam tarzı haline getirecek uygulamaların ve fiziki imkanların sağlanması önemlidir.
- e) Evlilikle ilgili toplumsal normların güçlendirilmesi ve aile destek sistemlerinin geliştirilmesi önemlidir.
- f) Esenlik düzeyini belirlemek için halk ile birebir görüşmelerin yapılması çalışmada göz önüne alınmayan birçok hususun ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %40 oranında, 2. yazar %15 oranında, 3. yazar %15 oranında, 4. yazar %15, 5. yazar %15 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adams, T., Bezner, J., & Steinhart, M. (1997). The conceptualization and measurement of perceived wellness: integrating balance across and within dimensions. *American Journal of Health Promotion*, 11(3), 208–218.
- Altungün, O., & Urgün, D. (2023). *Fırat üniversitesi öğrencilerinin algılanan esenlik durumlarının incelenmesi*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Aslankaya, A. G. (2021). *Evlü çiftler arasında kronik hastalıklara ve yaşam tarzı faktörlerine ilişkin eş uyumu*, (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/>
- Aşkun, V., & Erkoyuncu, M. (2023). Toplumsal cinsiyet algısı ve demografik farklılıkların esenlik üzerindeki karmaşık etkisi: Türkiye örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3), 834-855.
- Ateş, B. (2016). Üniversite öğrencilerinde akademik başarının yordayıcısı olarak psikolojik iyi oluş ve sosyal yetkinlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1203-1214.
- Ateş, S.A. (2017). Refah ve esenlik nedir?, <https://sevithanahmet.medium.com/refah-ve-esenlik-nedir-fa6e7b79b475>, (Erişim Tarihi: 04.11.2022).
- Bennett, K. M. (2005). Psychological wellbeing in later life: The longitudinal effects of marriage, widowhood and marital status change. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 20(3), 280-284.
- Bruhn, J. G., Cordova, F. D., Williams, J. A., & Fuentes, R. G., Jr (1977). The wellness process. *Journal of Community Health*, 2(3), 209–221.
- Burns, R.B., & Burns, R.A. (2008) *Business research methods and statistics using SPSS*. Los Angeles: Sage.
- Çağır, G., & Gürkan, U. (2010). Lise ve üniversite öğrencilerinin problemleri internet kullanım düzeyleri ile algılanan iyilik halleri ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(24), 70-85.
- Çelik, O. (2016). *Öğretmen adaylarında psikolojik iyi oluş algılanan sosyal yetkinlik ve güvenliğin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Danish, S. J., Petitpas, A. J., & Hale, B. D. (2007). Sport as a context for developing competence. In D. Smith & M. Bar-Eli (Eds.), *Essential readings in sport and exercise psychology* (pp. 412–422). Human Kinetics.
- Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology*, 29(1), 94–122.
- Durmaz, H. (2019). *Isparta halkının esenlik düzeyleri ile sağlığı geliştirici yaşam biçimi davranışları üzerine bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Fan, J.L. & Smith, A.P. (2017) Positive well-being and work-life balance among uk railway staff. *Open Journal of Social Sciences*, 5, 1-6.
- Gazioğlu, E. (2013). Doğu karadeniz bölgesinin toplumsal cinsiyet rejimi ve kadınların toplumsal konumları. *Karadeniz Araştırmaları*, 40(40), 95-108. <https://doi.org/10.12787/KARAM752>.
- Graber, R., Pichon, F., & Carabine, E.A. (2015). Psychological resilience State of knowledge and future research agendas. *Workpaper*.

- Güler, M. M. (2010). *Yoga egzersizlerinin, çalışanlarda esenlik ve yaşam kalitesi üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.
- Güloğlu, B. & Kararımak, Ö. (2010). Üniversite öğrencilerinde yalnızlığını yordayıcısı olarak benlik saygısı ve psikolojik sağlamlık. *Ege Eğitim Dergisi*, 11(2), 73-88.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hettler, B., (1980). Wellness promotion on a university campus. *Family and Community Health*, 3(1), 77-95.
- Hoeger, W. W. K., & Hoeger, S. A., (2011). Lifetime physical fitness & wellness: a personalized program, Twelfth Edition, Cengage Learning, USA.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS AMOS META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaygın, E., & Bağcıoğlu, D. (2018). Çalışanların öz yeterliliklerinin ve esenlik algılarının işe adanmışlıklarına etkisi: İlaç sektörü örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 607-626.
- Kesim, S. I., & Kara, F. (2019). The public health surveillance well-being scale: Reliability and validity study of the Turkish version. *Journal of Health and Social Sciences*, 4(3), 417-428.
- Kobau, R., Sniezek, J., Zack, M. M., Lucas, R. E., & Burns, A. (2010). Well-being assessment: An evaluation of well-being scales for public health and population estimates of well-being among US adults. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 2(3), 272-297.
- Özdemir, M., Akay, A., Parlar, F. M., & Uluyurt, T. (2018). Doğu Karadeniz Bölgesi halkının ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçların karşılanma düzeyi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 833-851.
- Özşarı, A., & Çetin, M. Ç. (2022). Spora yönelik tutum ve mutluluk ilişkisi (sağlık sektöründe bir araştırma). *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20(1), 36-47. <https://doi.org/10.33689/spormetre.967955>
- Rachele, J. N., Washington, T. L., Cockshaw, W. D., & Brymer, E., (2013), Towards an operational understanding of wellness, *Journal of Spirituality, Leadership and Management*, 7(1), 3-12.
- Singh, A. (2020). Introduction to health and wellbeing, IGNOU: New Delhi.
- Soulsby, L. K., & Bennett, K. M. (2015). Marriage and psychological wellbeing: The role of social support. *Psychology*, 6(11), 1349-1359.
- Swarbrick, P. & Yudof, J. (2015). In Eight Dimensions, Welness Institute, 1-22.
- Şentürk, E. (2018). *Evlilikte özyeterkinlik, ebeveyn özyeterkinliği, bilişsel duygu düzenleme ve evlilik doyumu arasındaki ilişki* (Master's thesis, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Uslu, E. M. (2022). Üniversite öğrencilerine uygulanan sosyal beceri eğitiminin etkililiğinin incelenmesi. *Instructional Technology and Lifelong Learning*, 3(1), 45-63. <https://doi.org/10.52911/itall.1134650>
- Uymaz, P. (2021). Kontrollü sosyal hayatın esenlik algısına etkisi: 3 yıllık öğrenci izlenimi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 925-939.
- White, J. (2007). Wellbeing and education: Issues of culture and authority. *Journal of Philosophy of Education*, 41(1), 17-28.
- World Health Organization. (1996). What Quality of Life. *People and Health*, 1-17.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2007). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, 2. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık

Şeffaflık Toplumu Kitabının Değerlendirilmesi

Ayşe Balkan¹

ÖZET

Şeffaflık Toplumu kitabında; teknolojinin gelişmesiyle birlikte enformasyona ulaşımın kolaylaştığı bir toplumsal yapıda, şeffaflığın artmasının sonucu olarak toplumdaki güvenin zedelenmesi ve güven toplumundan kontrol toplumuna dönüşülmesi anlatılmaktadır. Yazar, şeffaflık toplumunu bir şemsiye kavram olarak kullanırken bu kavramı farklı başlıklar açarak genişletir. Kitaptaki birinci başlık “teşhircilik toplumu”dur. “Apaçıklık toplumu” başlıklı bölümde yazar, her şeyin aleni bir biçimde ortaya dökülmesinin o varlığın bütün çekiciliğini ortadan kaldıracığını savunur. “Porno toplumu” başlıklı bölümde, pornografinin teşhir ve soyma uğruna sırrı ortadan kaldırdığını ifade eder. “İvme toplumu” başlıklı bölümde, şeffaflık toplumunun işlemsel olanı, ivme kazandırılabilir olanı talep ettiği ifade edilmektedir. “Teklifsizlik toplumu” başlıklı bölümde, teklifsizliğin şeffaflığın psikolojik formülü olduğu ifade edilir. “Enformasyon toplumu” bölümünde ise, enformasyonun dünyaya mutluluk getirmeyip her şeyi daha da karmaşık hale getirdiği görüşü savunulur. “İfşa toplumu” bölümünde, insanların her şeylerini ortaya dökmelerinin onları köleleştirdiğini ifade eden yazar, “Kontrol toplumu” bölümünde ise dünyanın dijital bir panoptikona dönüştüğünü ve insanların bunu gönüllü olarak yaptıklarını anlatır.

Anahtar Kelimeler: Şeffaflık, açıklık, teşhircilik, panoptikon.

Evaluation of the Book Entitled The Society of Transparency

ABSTRACT

In the book *The Transparency Society*; it is explained that the trust in society is damaged and the transformation from a society of trust to a society of control is described in a social structure where access to information has become easier with the development of technology as a result of the increase in transparency. While the author uses the transparency society as an umbrella concept, he expands this concept by opening different topics. First title in the book is "the society of exhibition". Evaluating this society through the "cult object", the author explains the reason behind the value of cult objects is that they are hidden and less visible. In the chapter titled "The society of explicitness", the author argues that the revealing of everything in a public way will remove all the attractiveness of that being. In the chapter entitled "Porn society", he states that pornography eliminates secrecy for the sake of exhibition and stripping. In the section entitled "The acceleration society", it is stated that the transparency society demands the transactional and which can be accelerated. In the section entitled "The no-offer society", it is stated that no-offer is the psychological formula of transparency. In the section entitled "Information society", it is argued that information does not bring happiness to the world but makes everything more complicated. In the chapter entitled "Disclosure society", the author states that people's revealing everything enslaves them, and in the chapter entitled Control society", he explains that the world has turned into a digital panopticon and that people do this voluntarily.

Keywords: Transparency, openness, exhibitionism, panopticon.

¹ ayse.balkan@istanbul.edu.tr, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ORCID: 0009-0003-1412-5250.

(Makale Gönderim Tarihi: 09.07.2024 / Yayın Tarihi:26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1513591](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1513591)

Makale Türü: Kitap İncelemesi

1. GİRİŞ

Şeffaflık Toplumu (Byung Chul Han, 2020) adlı kitabın değerlendirmesine geçmeden önce yazar hakkında bilgi vermekte yarar vardır. Güney Koreli yazar ve kültür kuramcısı Chul Han, 1959 yılında Seul’de doğmuştur. 1980’lerde Almanya’ya taşınarak felsefe, Alman edebiyatı ve Katolik teolojisine yoğunlaşmıştır. Freiburg’da doktorasını tamamlayan Chul Han, 2000 yılında Basel Üniversitesi’nin felsefe bölümüne katılmıştır. Akademik kariyerine çeşitli üniversitelerde devam eden Chul Han; on sekiz, on dokuz ve yirincinci yüzyıl felsefesi, etik, fenomenoloji, kültür kuramı, estetik, dini medya kuramı ve kültürlerarası felsefe gibi konularda çalışmalarına devam etmektedir (Chul Han, 2020, s.1).

Kitap, Peter Handke’tan alınan bir epigrafla açılmaktadır: “Başkalarının hakkımda bilmedikleriyle geçinirim ben.” (Chul Han, 2020, s.7). Epigraf, şeffaflık toplumunun her şeyi ifşa edip ortaya döken bakış açısına bir karşı çıkma olarak okunabilir. “Korece basıma önsöz”le başlayan kitabın bölümleri şunlardır: Olumluluk Toplumu, Teşhircilik Toplumu, Apaçıklık Toplumu, Porno Toplumu, İvme Toplumu, Teklifsizlik Toplumu, Enformasyon Toplumu, İfşa Toplumu, Kontrol Toplumu, Notlar.

Bu çalışmada, Chul Han’ın kitabının ayrıntılı bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu değerlendirme yapılırken kitaptaki sıralama esas alınacak, her bölüm kendi içinde temel argümanları bağlamında tanıtılacak, ardından da yazının sonuç bölümünde kitabın bütünü hakkındaki değerlendirmeler ortaya konulacaktır.

1.1. Kitabın Genel Değerlendirmesi

Yazar, “Korece Basıma Önsöz” başlıklı bölüme; şeffaflığın hayatın her alanında yaygınlaştığını ifade ederek başlamaktadır. Ancak yazarın bu yaygınlaşmaya itirazı vardır. Zira şeffaflık güven yarattığı gerekçesiyle toplumda yaygınlaşırken bir yandan da güven kelimesinin hasar gördüğü bir toplumsal yapı söz konusudur. Yazara göre, bilgiye ulaşımın her geçen gün kolaylaştığı bu toplumsal yapıda, güvenin yerini kontrol almaktadır. Bundan dolayı da artık toplum güven toplumu olmaktan çıkıp kontrol toplumuna evrilir. Her şeyin kamuya açık hale geldiği bir toplumda siyaset de tikanır ve uzun vadeli çözümlerin yerini geçici nitelikli uygulamalar alır. Şeffaflığın bir diğer riski de tek tipliliğe yol açması ve farklı renkleri ortadan kaldırmasıdır.

Yazara göre şeffaflık neoliberal bir aygıttır. Bu da daha fazla enformasyon, iletişim ve hız anlamına gelir. Buna karşın “gizlilik, yabancılaşma ve ötekilik” sınırsız iletişime engel olduğu için ortadan kaldırılmalıdır. Bu bağlamda sosyal medyada özel alanını paylaşan insanların artması o mecrayı bir yandan da dijital bir panoptikona dönüştürmektedir. Burada panoptikon kavramının nereden geldiğini açıklamakta fayda vardır. Panoptikon, İngiliz filozof ve toplum kuramcısı Jeremy Bentham’ın 1785 yılında tasarlamış olduğu hapishane modelidir.

Panoptikon, halka halinde bir bina ve bu halkanın ortasında yani merkezde ise bir kulenin varlığından oluşmaktadır. Ortada bir gözetleme kulesi ve kulenin etrafını saran halka şeklindeki binanın iç cephesine bakan geniş pencereleri bulunmaktadır. Halka şeklindeki

bina hücrelere bölünmüştür. Hücrelerin de biri içeri diğeri dışarı bakan iki büyük penceresi vardır. İçeri bakan pencere tam kuleninkilerin karşısına denk gelmektedir. Dışarıya bakan pencereden gelen ışık sayesinde, halka şeklindeki binanın içinde yer alan hücrelerdeki mahkumların siluetlerini, kuleden rahatlıkla takip etmek mümkündür. Kulenin içi dışarıya yansımaz ve bu yüzden kulede kaç kişi olduğunu, hatta birilerinin olup olmadığını anlamak bile imkansızdır. Bu model, görünmeden gözetlemeye imkan veren bir tasarımıdır. Panoptikon sadece bir hapisane değil, bir iktidar teknolojisi ve gözetim projesidir de aynı zamanda. Modern dönemde toplumsal hayatta görülen en önemli değişikliklerden biri ise gözetimin profesyonelleşmeye başlaması olmuştur(Türe, 2019, s.101).

Yazar bu bölümü, şeffaflığın bir ideoloji olduğu argümanı ile bitirir. Bu bağlamda şeffaflık da tıpkı diğer ideolojiler gibi mistik ve mutlaklaştırılmış bir yapıya sahiptir. Tehlikeli yanı, ideolojikleştirilmesidir ve totalize edilirse şiddete yol açması kaçınılmazdır.

1.2. Olumluluk Toplumu

Yazara göre, şeffaflık toplumu, bir olumluluk toplumdur. Bu bağlamda olumsuzluğun her alanda tasfiye edildiği bunun yerine olumluluğun konduğu bir toplumsal yapı hedeflenir. Zira “şeyler” bütün olumsuzluklarından arınıp pürüzsüzleştiklerinde sermayenin, iletişimin ve enformasyonun malzemesi haline gelebilirler. Bu sayede hesaplanabilir kontrol edilebilir ve yönlendirilebilirler. Bu sayede şeyler bireyselliklerini yitirir ve şeffaf hale gelirler. “Şeffaflık toplumu aynıının cehennemidir.”(Chul Han, 2020, s.16).

Şeffaflığı sadece enformasyon özgürlüğüne bağlı olarak ele almak konunun farklı yönlerini gözden kaçırmak anlamına gelir. Hızlanma baskısı, şeffaflığın en temel handikaplarından biridir. Hız kazanmak adına “öteki ve yabancı” devre dışı bırakılırken şeffaflık, totaliter bir yapıya bürünür. Sistemik zorlama, şeffaflık toplumunu hizaya getirilmiş bir toplum haline getirir.

Yazara göre şeffaf dil; hiçbir çift anlamlılık içermeyen, formel hatta mekanik bir dildir. Bu da dilin ve onu kullanan insanın sığılaşmasına yol açar ki şeffaflık zorlaması insanı sistemin işlevsel bir ögesi haline getirir. Şeffaflığın şiddeti de buradan kaynaklanır.

Şeffaflık, kişisel alanın tümüyle yitirilmesine yol açar. Oysaki insan kendisini keşfetmek ve fark etmek için özel alanlara ihtiyaç duyar. Bu özel alanın yitirilmesi insanı tükenişe sürükler. Kişilerarası iletişim açısından bakıldığında insan özel alanları olan bir varlıktır, hiç kimse kendisini diğerine tam manasıyla açmaz, açamaz. Bu bağlamda kişiler arası iletişimde tam bir şeffaflık oluşturmak mümkün değildir, bu arzu edilir bir şey de değildir. Esasen ilişkiyi canlı tutan da bu şeffaf olmama durumudur. Yazar tam da bu noktada “şeffaflık tutkusu”na alternatif olarak “mesafe tutkusu” nu hayata geçirmeyi teklif eder.

Şeffaflık toplumunda her konuda yoğun bir enformasyon bombardımanı vardır, bu da kişilerin yorum yapabilme yargıda bulunabilme güçlerini köreltmektedir. Diğer yandan insanın gelişebilmesi diyalektik bir süreç içinde gerçekleşir. Hegel’in tin’i “olumsuz olana sırtını dönmez, ona katlanır ve varlığını onun içinde sürdürür” bu da tin’i canlı tutar. Tin bu diyalektik süreç sonunda varlığa ulaşır. Bu bağlamda şeffaflık toplumunun her şeyde

olumluluğu araması, olumsuz tahammül edememesi ve hız tutkusu, insanın gelişimini de engeller. Zira hayatta sadece olumlu deneyimler yoktur, hayat olumlu ve olumsuzun kaynaştığı bir süreçtir. İnsanı olgunlaştıran da olumsuz olanla yaptığı mücadele sonucunda yaşadığı olumsuz tecrübeleri olumluya dönüştürebilmesidir. Nitekim Nietzsche'ye göre de insan ruhu; derinliğini, büyüklüğünü ve gücünü olumsuzlukta oyalanmaya borçludur. Oysaki olumluluk toplumunda her tür yara kaçınılması gereken bir şey olarak görülür ve acıdan itina ile kaçılır, keyfe sığınılır. Bu da aşırı olumluluktan kaynaklanan bir bitkinliği, yorgunluğu ve depresyonu beraberinde getirir. Zira Sokrates'in de dediği gibi "Sorgulanmamış bir yaşam gerçek değildir."

Olumluluk toplumunun temel yargısı "beğendim"dir. Olumluluk toplumu, iletişimi aksatacağı için olumsuzluğu her türünden özenle kaçınır. Bunun için "dislike/beğenmedim" seçeneği kaldırılır ya da görmezden gelinir. Zira reddetmenin taşıdığı olumsuzluk ekonomik olarak değerlendirilemez.

Yazara göre şeffaflık toplumunda daha fazla enformasyona ulaşıyor olması hakikate ulaşıldığını göstermez. Zira enformasyon yığınyından hakikat ortaya çıkmaz, hakikat; olumsuz ve olumlunun diyalektik bir süreç içerisinde değerlendirildiği bir mücadele sonucunda ortaya çıkar.

1.3. Teşhircilik Toplumu

Yazar bu bölüme Walter Benjamin'in kült nesnelere ilgili tespitleriyle başlar. Benjamin'e göre bir nesnenin kült olması, teşhir edilmesine değil mevcut olmasına bağlıdır. Hatta bu nesnelere mümkün olduğunca gözden uzak yerlerde tutulup özenle muhafaza edilirler, bu da onların değerini artırır. Geçmişte kült değer sayılan fotoğraf da günümüzde kült değerini yitmiştir. Zira artık dijital fotoğraflar kağıda basılmamakta aradan geçen zamanla birlikte fotoğrafın sararması, eskimesi ve yıpranması söz konusu olmamaktadır. Dijital fotoğrafçılıkta negatiflik ortadan kalkmıştır, artık her şey pozitifdir. Fotoğrafın dijital hale gelmesi onun faniliğini ortadan kaldırmıştır. Bu da geçmişte fotoğrafa yüklenen tüm anlamların yitip gitmesine neden olmuştur.

Şeffaflık toplumunda aslanan, her şeyi bütün çıplaklığıyla sergilemektir. Sergilenen şeyler hemen tüketime açık hale gelirler ve bu durum, görünür olanı görünmez kılar. Zira varlıklar sergilendikçe bireysel özelliklerini yitirmekte ve yoğun ışık altında görünmez olmaktadır. "Sergileme zorlaması" birtakım dışsal ölçülere uymayı da dayatmaktadır. Bu dayatmalara uymayan görünmez olur ve dışlanır. Esasen bu da bir tek tipleştirme biçimidir.

Görsel iletişimde insanlar "like/beğeni" yoluyla geçici bir rahatlama sağlamaktadırlar. Ancak bu rahatlama için uzun boylu bir değerlendirmeye, tekrar gözden geçirmeye ihtiyaç yoktur. Her şey mümkün olduğunca hızlı cereyan eder. Bu hız içinde anlam da yitirilmiştir olur.

Şeffaflık toplumunda mesafe de ortadan kalkmıştır. Zira mesafe, iletişim ve sermaye dolaşımına engel olarak görülmektedir. Mesafe olmayınca estetik müşahede de olmaz.

Estetik müşahedenin yitirilmesi tek tipleşmeyi getirir, bu da şeffaflık toplumunun istediği bir durumdur.

Yazara göre, görsel iletişimin bir tepki ya da refleksiyle ortaya konulması “estetik tefekkür”ün ihmal edilmesine neden olmaktadır. Bir sanat eserini derinleştiren karmaşıklık, iletişimi yavaşlatacağı için istenilen bir özellik olmaktan çıkmıştır. Bu da sanat eserinin derinlikten yoksun ve yüzeysel bir yapıya bürünmesine yol açmaktadır.

1.4. Apaçıklık Toplumu

Yazara göre şeffaflık toplumu, haz düşmanı bir toplumdur. Zira haz ve şeffaflık bir arada bulunamaz. Her şeyin aleni bir şekilde ortaya dökülmesi gizemden kaynaklanan hayal gücünü ve fanteziyi çekip alır, belirsiz olanın çekiciliği ortadan kalkar.

Şeffaflık bir simetri durumudur bu sebeple şeffaflık toplumu asimetric olan her şeyi ortadan kaldırmaya çalışır ki bu da bir tür tek tipleştirme dir.

Yazara göre her derin ruh, maskeye ihtiyaç duyar ve derin ruhların etrafında bir maske oluşur. Zira derin ruhlar maskenin koruması altında gelişir olgunlaşırlar. Ancak ruhun derinleşmesi insanın farkındalık kazanmasına neden olacağı ve bu farkındalık da sorgulamayı beraberinde getireceği için şeffaflık toplumunda derin ruhlarla yer verilmemelidir.

Yazarın düşüncesine göre, sır ve karanlık merak uyandırır, ilgi çeker. Bu sebeple Augustinus’a göre Tanrı dahi mecaz kullanmaktadır. Bu sayede anlatılmak istenen husus derinleşir yoruma açık hale gelir. Şeffaflık ise kelamın bütün cazibesini yok eder.

1.5. Porno Toplumu

Pornografi, topyekün teşhir ve soyma uğruna sırrın ortadan kaybolduğu noktada başlar. Kapitalizm her şeyi meta olarak görüp sergilediği için toplumu pornografikleştirir. Hedef, bir nesnenin sergi değerinin en üst noktaya çıkarılmasıdır. Kapitalizm, cinselliğin başka bir kullanım pratiğinden haberdar değildir.

Barthes’a göre fotoğrafta iki öge vardır: studium ve punctum. “Stodium”, beğenilip geçilen hiçbir derinliği olmayan fotoğraflardır. “Punctum” ise hoşlanmaya değil yaralanmaya ve etkilenmeye yol açan fotoğraflardır. Barthes, pornografik fotoğrafları da “studium” (tekdüze) kabul eder. Bu tür fotoğraflar her şeyi dışa döndürür ve gösterirler, hiçbir gizemleri ve derinlikleri yoktur. Barthes’a göre punctum kendini hemen açmaz, tüketici, obur bakıştan kaçır, anlaşılacak için bir teemmül sürecine ihtiyaç duyar.

1.6. İvme Toplumu

Sartre’a göre beden “salt etin olgusallığına indirgenildiğinde” müstehcenleşir. Yazar, Sartre’ın bu teorisinin toplum yapısına uyarlanabileceğini belirtir. Hedef ve biçimden yoksun olarak ivme kazanan bütün hareketler müstehcendir zira ivmeleriyle hedefin önüne geçerler.

Şeffaflık toplumu, işlemsel olanı, ivme kazandırılabilir olanı talep eder. Bu bağlamda kendine has süreleri olan, hıza tahammülü olmayan birtakım ritüellerin ve törenlerin şeffaflık toplumunda yeri yoktur. Örneğin hac yolculuğu; kefare, şifa, şükran gibi aşamaları nedeniyle birtakım anlamlarla yüklüdür ve bu yolculuk hızlandırılmaz.

1.7. Teklifsizlik Toplumu

Teklifsizlik, şeffaflığın psikolojik formülüdür. Mahrem duygular ortaya serildiğinde ruhun şeffaflaştığı düşünülür. Sosyal medya ve kişiselleştirilmiş arama motorları internette ötekiyi ortadan kaldıran mutlak bir yakın alan oluşturur. Burada insan yalnızca kendisi gibi olanlarla karşılaşır. Değişimi mümkün kılacak hiçbir olumsuzluk yoktur artık. Oysaki tecrübe başkasıyla karşılaşarak gerçekleşir. Şeffaf toplumdaysa herkes sürekli kendisiyle karşılaşmaktadır. Bu da narsisizmi beraberinde getirir. Bir sonraki aşama ise narsistin depresyona girmesi ve “kendine-teklifsizliğinde boğulması”dır.

1.8. Enformasyon Toplumu

Şeffaflık toplumu, bir enformasyon toplumudur. Yazara göre, enformasyon ve iletişimin artması dünyaya aydınlık getirmez, enformasyon yığınları hakikati de oluşturmaz. Şeffaflık toplumu sadece hakikatten değil görünüşten de yoksundur. Tümüyle şeffaf olan tek şey boşluktur. Bu boşluğu bertaraf etmek için bir enformasyon yığını devreye sokulur ancak enformasyonun kontrolsüzce artması dünyayı daha da karmaşık hale getirir.

Yazar, “Platon’un mağara meseli, genel yorumlanışının aksine, farklı bilme türlerini değil, farklı yaşam biçimlerini sergiler: anlatsal ve bilişsel yaşam biçimlerini. Platon’un mağarası bir tiyatrodur. Bu meselde anlatı dünyası olarak tiyatro, bilgi dünyasının karşısına konmuştur.” (Chul Han, 2020, s.58). tespitini yapar. Chul Han’a göre mağaranın içindeki dünya, anlatı dünyasıdır. Burada nesnelere ya da işaretleri birbiriyle anlatsal olarak bağlayan bir dramaturji ya da sahneleme hakimdir. Mağaranın dışındaki güneş ışığı ise dünyayı anlatıdan arındırmaktadır. Platon’un “taklide yönelik eleştirisi özellikle görünüşü ve oyunu hedef alır. Her tür sahnelemeyi yasakladığı gibi şairlerin kendi hakikat şehrine girmesine de izin vermez.”(Chul Han, 2020, s.58). Chul Han’a göre Şeffaflık toplumu da “ayartmaya, başkalaşıma yer vermeyen şairsiz bir toplumdur.”

1.9. İfşa Toplumu

Yazar, Rousseu’nun insanlara yaptığı “yüreklerini samimiyetle açma çağrısı”nı “yüreğin diktatörlüğü” olarak nitelendirir. Zira bu çağrı bir paradigma değişiminin habercisidir. “Rousseau’nun şeffaflık toplumunun toplu kontrol ve gözetleme toplumu olduğu ortaya çıkar. Şeffaflık talebi daha da sivrilerek bir koşulsuz buyruk haline gelir: Tek bir ahlak kuralı diğer hepsinin yerini alabilir, o da şudur: Bütün dünyanın göremeyeceği ve duyamayacağı hiçbir şey yapma ve söyleme.”(Chul Han, 2020, s.65). Ancak şeffaflık toplumunda dijital ağ hiçbir ahlaki buyruğa sahip değildir dahası ekonomik panoptikonlar ortaya çıkarır.

1.10. Kontrol Toplumu

Yazara göre, Baudrillard'ın iddia ettiği gibi panoptikon'un sonunu değil yeni ve perspektifsiz bir başlangıcını yaşıyoruz. Zira dijital panoptikonda Bentham'ın çizimini yaptığı panoptikondaki merkez çevre ayrımı tümüyle ortadan kalkmıştır ve verimliliğini de buna borçludur. Günümüzün kontrol toplumu panoptik bir yapıya sahiptir ancak bu yapıda iletişimi koparmak değil arttırmak esastır. Dijital panoptikonun kendine has yanı, kuruluşunda ve sürdürülmesinde sakinlerinin aktif rol oynamalarıdır. Yazar, kitabın bitiminde dijital panoptikonla ilgili açıklamalar yapar. Yazara göre google ve sosyal ağlar sayesinde dünya hızla dijital bir panoptikona dönüşmektedir. Burada asıl dikkat çekici olan da insanların kendilerini bu köleliğe gönüllü bir şekilde dahil etmeleridir. Yazara göre, "Dijital panoptikondaki mahkum aynı zamanda hem kurban hem faildir." Bu bağlamda günümüz insanı için özgürlük artık kontrol halini almıştır (Chul Han, 2020, s. 64).

2. SONUÇ ve ÖNERİLER

Byung Chul Han, *Şeffaflık Toplumu* adlı kitabında, internetin ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla beraber yaygınlaşan görünür olma arzusunun "şeffaflık toplumu" kavramı üzerinden tartışmaya açmıştır. Han, kitap boyunca şeffaflık toplumunu farklı başlıklar altında ele almış, bu çalışma boyunca başlıklar altındaki içerikler detaylandırılmıştır.

Chul Han'ın kitapta vurguladığı en temel nokta, şeffaflaşmanın bütün özgün yanları ortadan kaldıran tek tipleştirici etkisidir. Şeffaflaşma adı altında bütün nüanslar ortadan kalkmakta insanın yaratıcı potansiyeli sıradanlık potasında eriyip gitmektedir. Şeffaflık toplumunun hızı ve hazzı ön plana çıkaran panoptik yapısı; düşünmeyi, tefekkürü, süreç içinde gerçekleşmeyi görmezden gelmekte bu da yüzeyselliğin her alana hakim olmasına neden olmaktadır.

Chul Han, sosyal medya vasıtasıyla toplumun her kesimine büyük bir hızla yayılan ve dokunduğu her şeyi büyük bir hızla sıradan, bayağı ve tek düze hale getiren şeffaflaşma tutkusunun toplumu gün geçtikçe nasıl bir dijital panoptikona dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Burada bir köleleşme söz konusu olmakla birlikte Chul Han'ın da işaret ettiği gibi bu, gönüllü bir köleliktir. Diğer yandan insanlar bu panoptikona gönüllü olarak girip katkıda buldukları sürece de bu köleleşme hali devam edecektir. Esasen buradaki en büyük yanılgı, kontrolü özgürlük zanneden insanın yanılgısıdır. Şeffaflık toplumunun panoptik evrene sıkışmış insanı, George Orwell'in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* romanındaki slogana geri mi dönüyor? "*Savaş barıştır, özgürlük köleliktir, cahillik güçtür.*" (Orwell, 2010, s.28).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı çalışmanın yazarı tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Chul Han, B., (2020). *Şeffaflık toplumu*. çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.

Orwell, G., (2010). *Bin dokuz yüz seksen dört*. çev. Celal Üster, İstanbul: Can Yayınları.

Türe, İ., Türe, C.F. (2019). Bentham, faydacılık, panoptikon, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (98), 92-106, DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.3689>

Evaluation of Consultant Selection Criteria with Level Based Weight Assessment (LBWA) Method in Intelligent ERP (Enterprise Resource Planning) Perspective

Hakan Aşan^{1,2}

ABSTRACT

Businesses require computer software to manage their processes systematically and flawlessly. The most important of these software is Enterprise Resource Planning (ERP) software that allows many departments to work together. However, ERP software is difficult to install and manage for businesses. Various factors such as the innovations, expectations, user problems, and costs that ERP projects bring to businesses affect the success of ERP projects. At the same time, these difficulties also carry risks. Businesses need consultants to ensure the success of their projects at this point. The selection of consultants for ERP projects is crucial for project success. This is especially critical for ERP software, which is currently transforming. With the influence of new technologies, ERP software is transforming into a new dimension called intelligent ERP (i- ERP). In this transformation process, the selection of consultants has become more critical and strategic. Currently, consultants are required to possess different skills and experiences besides being familiar with ERP data structures and processes. With ERP software's innovations within itself and in the business, other approaches are needed in consultant selection.

In this study, the criteria that could be considered in the selection problem of ERP consultants were evaluated from the perspective of intelligent enterprise resource planning software. The criteria were determined based on the existing consultant selection literature and expert opinions. The LBWA (Level Based Weight Assessment) method, one of the multi-criteria decision-making (MCDM) methods, was used to determine the criteria weights. LBWA method was preferred in this study because it is more advantageous for decision-makers in decision-making compared to other methods. According to the results obtained with the LBWA method, the most critical criteria in selecting consultants were respectively determined as employee competence, references and support cost. Although there are studies in the literature on consultant selection, this study is considered unique because it focuses on consultant selection from the perspective of i-ERP projects. In this sense, it is expected to contribute to the literature.

Keywords: *Intelligent Enterprise Resource Planning, Intelligent ERP (i-ERP), Consultant Selection, LBWA*

¹ Corresponding Author: hakan.asan@deu.edu.tr

² Dr., Dokuz Eylül University, Izmir Vocational School, Izmir, Türkiye, ORCID: 0000-0001-9550-3345

(Submission: 11.07.2024 / Publshed:26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1514312](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1514312)

Type of Research: Research Article

Akıllı ERP (Kurumsal Kaynak Planlama) Perspektifinde Düzey Temelli Ağırlık Değerlendirmesi (LBWA) Yöntemi ile Danışman Seçim Kriterlerinin Değerlendirilmesi

ÖZET

İşletmeler süreçlerini sistematik, hatasız yönetebilmek için bilgisayar yazılımlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu yazılımlardan en önemlisi birçok departmanın bir arada çalışmasına olanak sağlayan Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) yazılımlarıdır. ERP yazılımları işletmeler açısından kurulumu ve yönetilmesi zor projelerdir. ERP projelerinin işletmeye getirdiği yenilikler, beklentiler, kullanıcı sorunları, maliyet gibi birçok detay ERP projelerinin başarısını etkilemektedir. Aynı zamanda bu zorluklar riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu noktada işletmeler projelerinin başarılı olması için danışmanlara ihtiyaç duymaktadır. ERP projelerinde danışman seçimi projenin başarısı için çok önemlidir. Özellikle günümüzde bir dönüşüm süreci yaşayan ERP yazılımları için bu süreç daha kritiktir. ERP yazılımları yeni teknolojilerin etkisiyle a-KKP (Akıllı ERP) ismi verilen yeni bir boyuta dönüşmektedir. Bu dönüşüm sürecinde danışman seçimi daha önemli ve stratejik bir hal almıştır. Artık sadece ERP veri yapısına ve süreçlerine hâkim olması yetmeyen farklı yetenekler ve tecrübeler aranan danışmanlara ihtiyaç duyulmaktadır. ERP yazılımlarının kendi içeriğinde ve işletmede yarattığı yeniliklerle beraber danışman seçiminde de farklı yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada ERP danışman seçimi probleminde dikkate alınabilecek kriterler akıllı kurumsal kaynak planlama yazılımları açısından değerlendirilmiştir. Kriterlerin belirlenmesinde mevcut danışman seçimi literatürü ve uzman görüşünden yararlanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) yöntemlerinden birisi olan LBWA (Düzey Temelli Ağırlık Değerlendirmesi) kullanılmıştır. Çalışmada LBWA yöntemi karar vericiler için diğer yöntemlere göre karar vermede daha avantajlı olması nedeniyle tercih edilmiştir. LBWA yöntemiyle elde edilen sonuçlara göre danışman seçiminde en önemli kriterler sırasıyla çalışan yetkinliği, referans ve destek maliyeti olarak belirlenmiştir. Literatürde danışman seçimine yönelik çalışmalar bulunmakta olsa da çalışma a-KKP projeleri perspektifinde danışman seçimine yönelik olması nedeniyle özgündür. Bu anlamda literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kurumsal Kaynak Planlaması, Akıllı ERP (a-KKP), Danışman Seçimi, LBWA

1. INTRODUCTION

Businesses require various software tools to control their processes. Many departments, from procurement to sales and marketing, and from production to human resources, utilize these software programs to conduct their processes. ERP (Enterprise Resource Planning) software is at the forefront of these software solutions. ERP systems consist of various modules designed to address specific business problems (Andersson, 2022). To manage these modules and ensure effective and efficient software use, businesses require support during the installation and post-implementation phases. Therefore, the consultancy process during the setup and ongoing use of ERP systems is crucial for every company (Madininos et al., 2011). This support becomes possible through consultancy services.

Vendors and consultants are critical components in ensuring the success of ERP systems (Shimange and Pillay, 2022). Consultants play a variety of roles in ERP applications, such as capturing customer requirements, guiding them towards best practices, and managing projects (Baker and Haddara, 2019). The need of consultants who can guide implementation is critical for businesses (Haddara, 2014). Therefore, selecting consultants for ERP projects is of utmost importance. With technological innovations, especially through applications of artificial intelligence, ERP systems have transformed. This has led to the emergence of intelligent ERP (Morris et al., 2016). Businesses require competent consultants, particularly those with expertise in artificial intelligence applications, to develop intelligent applications or ensure the sustainability of existing applications. The selection of ERP consultants should be approached with more specificity than ever.

In this study, the Level-Based Weight Assessment (LBWA) method, a multi-criteria decision-making (MCDM) method, was used for consultant selection. The proposed LBWA method offers several advantages over traditional MCDM methods, especially in terms of simplifying the decision-making process and increasing the reliability of the results. One of the main benefits of the LBWA method is that decision-makers can express their preferences using minimal comparisons. The expert only needs to make $n-1$ comparison for the “ n ” criteria. This method has an advantage over methods like the Analytical Hierarchy Process (AHP) and the Best-Worst Method (BWM), which can lead to potential inconsistencies in the results (Korucuk et al., 2022; Saha & Roy, 2021; Ayan et al., 2023). The LBWA method employs a simple mathematical algorithm that does not become increasingly complex as the number of criteria increases. In contrast, AHP and BWM may add complications that cause decision-makers to become confused and judgement errors (Khan et al., 2021; Atan, 2023).

In addition, a further layer of robustness that enables decision-makers to comprehend how modifications in criterion weights impact overall decision outcomes is the LBWA model's capacity to conduct sensitivity analysis using the elasticity coefficient (Ayan et al., 2023). In summary, the LBWA method stands out among MCDM techniques because it requires fewer comparisons, is a simple algorithm that maintains its simplicity regardless of how many criteria are used, and has the capacity to reduce inconsistencies in expert decisions.

This study evaluates the selection criteria for consultants in ERP projects, focusing on intelligent enterprise resource planning. An approach specifically designed for intelligent ERP applications was used to determine the criteria.

2. LITERATURE

ERP systems provide a single system for monitoring company resources and transactions, making them important tools to manage and track company resources (Kulikov et al., 2020). ERP systems are designed to optimize the distribution of corporate resources and help businesses integrate all their resources more quickly and effectively, leading to improved operational performance and increased competitiveness (Chairunnisa, 2019). They also play a vital role in automating daily processes within a company, contributing to

increased efficiency and productivity (Grandhi, 2021). Additionally, ERP systems are useful in decision-making processes by providing valuable information (Barna et al., 2021). Successful implementation of ERP requires attention to factors beyond technology and software, such as information management and project preparation (Kırmızı, 2021).

As the use of artificial intelligence increases and becomes popular, different ideas regarding ERP software have emerged. Fouad et al. (2012) stated that artificial intelligence can be used in ERP software to address decision-making, predictive analytics, and automating routine tasks (Fouad et al., 2012). However, cloud computing technology has introduced a new application approach for ERP systems. It has facilitated the ERP transition processes of small and medium-sized companies, especially in terms of startup costs. ERP software organized with cloud technology offers relatively low cost, scalability, and accessibility from anywhere with an internet connection (Lv et al., 2018). All these developments (artificial intelligence, cloud technology, etc.) have enabled traditional ERP software to be transformed into intelligent enterprise resource planning (i-ERP) software. Although the concept of i-ERP is relatively new, it was first described by Morris et al. in 2016 (Morris et al., 2016).

The advantages and disadvantages of intelligent ERP are summarized in Table 1 (Jenab et al., 2019; Morris et al., 2016; Salur and Kattar, 2021; Verma et al., 2021).

Table 1. Advantages and Disadvantages of Intelligent ERP Systems

Advantages	Disadvantages
Helping to take the right decisions	Implementation Costs
Increasing Quality	Additional training is required
Speeding Up Operations	Making People Lazy
Increasing Flexibility	Taking time
Reducing Costs	Ethical Hesitations
Improving Processes	
Providing Greater Efficiency	

Consultant selection is a crucial part of enterprise resource planning (ERP) implementation. It is important to manage consultant relationships to reap the benefits of ERP projects (Bawack and Kamdjoug, 2022). The selection of consultants is influenced by factors such as domain knowledge, which can affect user satisfaction with the service quality and ERP performance (Lin and Chen, 2007). An ERP consultant plays a major role in changing management during ERP adoption projects (Lunenburg, 2010). An ERP consultant can also help with planning, implement, and track changes to the ERP system during a project (Westrup and Knight, 2000). Implementing ERP systems in organizations brings challenges and risks. At this point, consultants can provide solutions to these risk factors (Lech, 2016). In general, selecting consultants for ERP projects is a critical decision that may significantly affect the success of the implementation process and the performance of the ERP system. The studies conducted to select ERP consultants are presented in Table 2.

Table 2. Studies on the Selection of Consultants

Authors	Subject	Criteria	Method
Kumar et al. (2003)	Critical management issues in ERP implementation	<ol style="list-style-type: none"> 1. Reputation 2. ERP experience 3. Process engineering experience 4. Sector-specific knowledge 5. Methodology/approach 6. Cost 7. Preferred Partner 8. ERP Vendor Partner 	Survey and Structured Questionnaire
Cheung et al.	Selection of architectural consultants	<ol style="list-style-type: none"> 1. Company Profile 2. Consulting fees 3. Project strategy 4. Performance History 5. Desire to complete the task at hand 	AHP
Tsai et al. (2007)	Examining user service quality satisfaction in ERP consultant selection and investigated performance improvement of ERP systems.	<ol style="list-style-type: none"> 1. ERP implementation experience of the consultants 2. Consultant domain knowledge 3. ERP implementation approaches and tools of the consultants 4. Consultant fee 5. Project management skills of the consultants 6. ERP implementation experience of the consultants in similar industry 7. Consultant online support 	AHP
Saremi et al. (2009)	Selection of TQM consultants	<ol style="list-style-type: none"> 1. Experience 2. Implementation Cost 3. Knowledge of business 4. Technical Skills 5. Management Skills 	TOPSIS
Vayvay et al. (2012)	An ERP consultant selection problem: A case study in Turkey	<ol style="list-style-type: none"> 1. Cost 2. Transportation fee 3. Consultancy Cost 4. Work experience 5. Working with Companies 6. Completed Projects 7. References 8. Education level 9. Department from which the consultant graduated 10. Professional Seminars 11. Communication ability 12. Responsibility Awareness 13. Ability to persuade 	Project Resource Planning method (PRP) Analytic Hierarchy Process (AHP) Fuzzy AHP Analytical Network Process (ANP)

Martinović, and Delibašić (2014)	Best Consultant for SAP ERP Project	<ol style="list-style-type: none"> 1. Work experience <ul style="list-style-type: none"> • Company where the consultant is employed • Projects Completed • References • Customer Recommendation 2. Cost <ul style="list-style-type: none"> • Consultancy Cost • Transportation Cost 3. Communication ability <ul style="list-style-type: none"> • Awareness of Responsibility • Ability to Persuade 4. Education level <ul style="list-style-type: none"> • Occupational Seminars 	AHP-IBA
Avikal et al. (2022)	Consultant selection in ERP project	<ol style="list-style-type: none"> 1. Reputation 2. ERP project experience 3. Partner of an ERP supplier 4. Cost 5. ERP implementation experience in similar industry 6. Project methodology/approach 7. Process Engineering experience 	Fuzzy AHP and COPRAS-G

The criteria in Table 2 were written according to their order in the research findings.

2.1. LBWA (Level Based Weight Assessment)

LBWA, a subjective criterion weighting method, was introduced into the multi-criteria decision-making literature by Zizovic and Pamucar in 2019. The method is different from other criterion weighting techniques that make use of this feature because it is based on the logic of classifying criteria into levels based on importance. (Zizovic and Pamucar, 2019).

The LBWA method allows the calculation of weight coefficients with a small number of criterion comparisons. It is suitable for usage in complex decision models with a larger number of evaluations because its algorithm does not become more complex with an increase in the number of criteria (Pamucar et al., 2020). In addition, the LBWA model allows decision-makers' preferences to be expressed rationally with a small number of comparisons while eliminating the need for experts to use a specific scale for expressing their preferences. This ensures wide flexibility to express expert preferences and eliminates any inconsistencies that may occur (Korucuk et al., 2022). Moreover, the algorithm of the LBWA method does not become more complicated as the number of criteria increases, and the weight coefficients of the criteria can be obtained using simple mathematical calculations (Saha and Roy, 2021).

Although the LBWA method is relatively new, it has been used in many studies (Table 3).

Table 3. Previous Research Using the LBWA Method

Author(s)	Year	Topic
Pamucar et al.	2020	Selecting an airport ground access mode using a novel fuzzy LBWA-WASPAS-H decision-making model
Biswas and Pamucar	2020	Facility location selection for b schools in Indian context: A multi-criteria group decision-based analysis
Deveci et al.	2020	Offshore wind farm siting criteria using a novel interval-valued fuzzy-rough-based Delphi method
Ecer	2020	Selection of factory establishment locations
Bozanic et al.	2020	Selection of military camp sites
Ćurčić et al.	2020	Multicriteria analysis of raspberry and blackberry production residue alternatives
Demir and Arslan	2021	Performance evaluation of insurance companies in Turkey
Uluskan et al.	2022	Selection of suppliers for public institutions operating in the railway sector
Çilek	2022	LBWA for cryptocurrency demand
Ogundoyin and Kamil	2023	Selection of gateways on the Internet of Things
Tesic et al.	2023	Serbia earthquake risk assessment.
Božanić et al.	2023	A decision support tool for oil spill response strategy selection: application of LBWA and Z MABAC methods
Özekenci	2024	Personnel Selection in Foreign Trade: A Study
Tatar and Ayvaz	2024	Assessment of Environmental Performance of Ports Using an Integrated LBWA- MARCOS Decision-Making Approach Based on Picture Fuzzy Sets
Ali et al.	2024	Planning off-grid hybrid energy systems using techno-economic optimization and wins in league theory-based multi-criteria decision-making in the wetland areas of developing countries

The LBWA method has an application process consisting of six steps (Zizovic and Pamucar, 2019; Ayçin, 2023: 446-448).

Step 1: Determining the most important criterion in the criterion set (S)

The most important criterion in the criterion set $S=\{C_1, C_2, \dots, C_n\}$ is determined by the decision-maker. Assuming that the most important criterion is determined as C_1 , other stages will be explained.

Step 2: Dividing Criteria into Levels According to Their Levels of Importance

The decision-maker divides criteria into levels at a decision problem stage using the following structure.

Level 1: C_1 , determined as the most important criterion, is either equally important or at most 2 times more important than the criteria at this level (except for exactly 2 times).

Level 2: C_1 , determined as the most important criterion, is at least 2 times and at most 3 times more important than the criteria at this level (except for exactly 3 times).

Level k: C_1 , determined as the most important criterion, is at least k times and at most k + 1 times more important than the criteria at this level (except for exactly k+1 times).

The importance of criterion C_j is denoted by $S(C_j)$ ($j \in \{1, 2, \dots, n\}$) and for each level $i \in \{1, 2, \dots, k\}$ $S=S_1 \cup S_2 \cup \dots \cup S_k$ is written; it is calculated with the help of equation (1).

$$S_i = \{C_{i1}, C_{i2}, \dots, C_{is}\} = \{C_j \in S : i \leq s(C_j) < i + 1\} \tag{1}$$

In addition, for every value of $p, q \in \{1, 2, \dots, k\}$, $p \neq q$ ensures “ $S_p \cap S_q = \emptyset$ ” Thus, criterion set S is defined.

Step 3: Importance Comparison of Criteria

In this step, the decision-maker compares the criteria whose levels are determined according to their degree of importance. Numbers are assigned to the criteria; thus, each level is evaluated independently. These values are shown as $I_{ip} \in \{0, 1, 2, \dots, r\}$. For the most important criterion, $I_1 = 0$. If the C_{ip} criterion is considered more important than the K_{iq} criterion, $I_p < I_q$; If it is of equal importance, $I_p = I_q$. The maximum number assignment for the comparison of the criteria is given by the following:

$$r = maks\{|S_1|, |S_2|, \dots, |S_k|\} \tag{2}$$

Step 4: Determining the Elasticity Coefficient

Using the r value from the previous step, the elasticity coefficient, which is denoted by r_0 ($r_0 \in r$) at this stage, is determined as $r_0 > r$

Step 5: Calculation of Criteria Impact Functions

The impact function of each criterion is calculated as shown in Equation (3).

$$f(C_{ip}) = \frac{r_0}{i \cdot r_0 + I_{ip}} \quad (3)$$

In Equation 5, i indicates the number of levels, r_0 indicates the flexibility coefficient, and I_{ip} indicates the number assigned to the criterion.

Step 6: Calculation of The Importance Weights of The Criteria

In the last step of the method, to calculate the importance weights of the criteria, the weight of the most important criterion is first calculated using Equation (4).

$$w_1 = \frac{1}{1 + f(C_2) + \dots + f(C_n)} \quad (4)$$

Then, the importance weights of the other criteria are calculated using Equation (5).

$$w_j = f(C_j) \cdot w_1 \quad (5)$$

$j = 2, 3, \dots, n$; n will indicate the total number of criteria in Equation 5.

3. APPLICATION

The first step in selecting intelligent enterprise resource planning consultants is to determine the criteria. For this reason, three experts with at least 20 years of experience and a literature review were used to create a criterion pool. Information about the experts is presented in Table 4.

Table 4: List of experts determining the criteria

No	Position	Experience (Year)	Gender	Education
E1	ERP Consultant	27 Years	Male	Computer Programing (Associate Degree)
E2	IT Manager	25 Years	Male	Computer Engineering (Bachelor's Degree) Management Information Systems (Master's Degree)
E3	ERP Software Developer	22 Years	Male	Computer Engineering (Bachelor's Degree)

9 criteria were determined from this pool. 7 Criteria were from previous studies, and 2 criteria were newly added. The criteria are listed in Table 5.

Table 5: List of criteria

Criteria	Source
C1 Cost of Adaptation and Application Development	Kumar et al. (2003) Tsai et al. (2007) Saremi et al. (2009) Vayvay et al. (2012) Martinović, and Delibašić (2014) Avikal et al, 2022
C2 Support Cost	Kumar et al. (2003) Tsai et al. (2007) Cheung et al. Vayvay et al. (2012) Martinović, and Delibašić (2014) Avikal et al, 2022
C3 Working Time in This Context (Experience)	Kumar et al. (2003) Tsai et al. (2007) Saremi et al. (2009) Vayvay et al. (2012) Martinović, and Delibašić (2014) Avikal et al, 2022
C4 Employee Quantity (ERP supplier's partner)	Avikal et al, 2022
C5 Employee Competency	Saremi et al. (2009) Vayvay et al. (2012)
C6 Reference	Kumar et al. (2003) Vayvay et al. (2012) Martinović, and Delibašić (2014)
C7 First Impression, Presentation, Ability to persuade	Vayvay et al. (2012) Martinović, and Delibašić (2014)
C8 Support Management System	Tsai et al. (2007)

Martinović, and Delibašić (2014)

Vayvay et al. (2012)

C9 Location (Distance of the Consultant to the Company) Martinović, and Delibašić (2014)

Brief explanations of the criteria are summarized below:

Adaptation and Application Development Costs (C1)

Consultants are often involved in the adaptation or application development stages of ERP processes. Adaptation procedures are performed for different adaptation requirements after the initial installation. Sometimes, this process can develop new intelligent applications connected to ERP. Consultants may participate as needed in these situations to become proficient in the ERP structure. This criterion characterizes the cost of the process.

Support Cost (C2)

Consultants provide support and application development. Support is important for correct application use and response to errors. The cost of consultants' services is also significant for businesses.

Working Time on Intelligent ERP-Experience (C3)

The prior experience of the consultant in ERP is crucial. ERP software is complex in terms of usage because it is developed with a common structure for various industries and needs. Consultants continually improve their skills for each new project, and the experience becomes even more prominent, especially in the context of intelligent applications. Experience is particularly highlighted in the realm of smart applications, where the algorithms, methods, and outcomes significantly contribute to the consultant's continuous development in this field.

Employee Quantity (C4)

The quantity of consultants' staff is crucial for prompt assistance. This number also includes partner companies. In addition, the number of employees is important for replacing personnel in cases such as termination of personnel. This criterion focuses on the number of employees in terms of i-ERP rather than the total number of employees.

Employee Competency (C5)

The competence of a consultant firm's employees is much more important than the number of personnel. In particular, employees with i-ERP must be competent. Employee competencies include diplomas, certifications, and experience. This information can be obtained from the company's website or social media accounts.

Reference (C6)

The company's previous work is also an important criterion when selecting a consultant. Since the study will be conducted from an i-ERP perspective, the choice of consultant is also influenced by the company's prior projects.

First Impression, Presentation (C7)

The first meetings with the candidate consultants may also affect the selection process. Numerous factors influence the company's preference, including presentation, project approach, and business.

Support Management System (C8)

Consultancy companies offer various support management systems to serve their customers. While some companies provide support management via telephone or e-mail, others use special software. There may even be ticket systems.

Location (Distance of the Consultant to the Company) (C9)

The distance between the consultant firm and the company that will receive support may also be a reason for preference. Even though systems can now be managed fully online, businesses may still favor local businesses.

After the criteria were determined, the application steps of the LBWA method were sequentially applied by obtaining opinions from 12 experts who could evaluate the selection criteria for intelligent enterprise resource planning consultants (Table 6).

Table 6: List of experts.

No	Position	Experience (Year)	Gender	Education
E1	ERP Consultant	27 Years	Male	Computer Programing (Associate Degree)
E2	IT Manager	25 Years	Male	Computer Engineering (Bachelor's Degree) Management Information Systems (Master's Degree)
E3	ERP Software Developer	22 Years	Male	Computer Engineering (Bachelor's Degree)
E4	IT Employee	5 Years	Female	Management Information Systems (Bachelor's Degree)
E5	IT Employee	12 Years	Male	Statistics (Bachelor's Degree)
E6	IT Employee	18 Years	Male	Management Information Systems (Bachelor's Degree)
E7	ERP Consultant	20 Years	Male	Business Administration (Bachelor's Degree)

E8 ERP Consultant	16 Years	Male	Computer Engineering (Bachelor's Degree)
E9 Software Developer	7 Years	Male	Computer Engineering (Bachelor's Degree)
E10 Project Manager	18 Years	Male	Business Administration (Bachelor's Degree) Management Information Systems (Master's Degree)
E11 Software Developer	9 Years	Male	Software Engineering (Bachelor's Degree)
E12 ERP Consultant	11 Years	Female	Industrial Engineer (Bachelor's Degree)

Regarding this, the experts first categorized the criteria into levels based on their relative importance before calculating the criteria's importance comparisons, as indicated in Table 7.

Table 7. Expert Evaluations and Importance Comparisons

Importance Levels of Criteria	Assigned Values (I_p)
Expert-1	
<u>Level 1</u> C5, C3, C8, C2, C1	I5=0, I3=1, I8=1,5, I2=2, I1=3
<u>Level 2</u> C9, C7, C6, C4	I9=0, I7=1, I6=2, I4=3
Expert -2	
<u>Level 1</u> C2, C5, C8, C4	C2=0, C5=0, C8=1, C4=2
<u>Level 2</u> C9, C3, C6, C1	C9=0, C3=1,5, C6=2, C1=2,5
<u>Level 3</u> C7	C7=1
Expert -3	
<u>Level 1</u> C7, C6, C8, C3, C5, C9, C4, C1, C2	C7=0, C6=1, C8=1,5, C3=2, C5=3, C9=3,5, C4=4, C1=5, C2=5
Expert -4	
<u>Level 1</u> C5, C8, C4, C2	C5=0, C8=1,5, C4=2, C2=3
<u>Level 2</u> C1	C1=0
<u>Level 3</u> C3, C6	C3=1, C6=1
<u>Level 4</u>	

C7, C9	C7=1, C9=1
Expert -5	
<u>Level 1</u> C5, C4, C2, C1	C5=0, C4=1, C2=2, C1=2,5
<u>Level 2</u> C3, C8	C3=1, C8=2
<u>Level 3</u> C6, C9	C6=1, C9=2
<u>Level 4</u> C7	C7=1
Expert -6	
<u>Level 1</u> C6, C5, C2, C1	C6=0, C5=1, C2=2, C1=3
<u>Level 2</u> C3, C7	C3=1, C7=2
<u>Level 3</u> C8, C9, C4	C8=1, C9=2, C4=3
Expert -7	
<u>Level 1</u> C6, C3, C5, C4	C6=0, C3=1, C5=1,5, C4=2
<u>Level 2</u> C8	C8=1
<u>Level 3</u> C1, C2	C1=1, C2=2
<u>Level 4</u> C7, C9	C7=1, C9=2
Expert -8	
<u>Level 1</u> C5, C1, C2	C5=0, C1=1, C2=2
<u>Level 2</u> C6, C7, C8	C6=1, C7=2, C8=3
<u>Level 3</u> C4, C3	C4=1, C3=2
<u>Level 4</u> C9	C9=1
Expert -9	
<u>Level 1</u> C6, C7, C5	C6=0, C7=1, C5=1
<u>Level 2</u> C1, C3, C4	C1=1, C3=2, C4=2
<u>Level 3</u> C2, C8	C2=1, C8=1
<u>Level 4</u> C9	C9=1
Expert -10	

<u>Level 1</u> C5, C2, C1	C5=0, C2=1, C1=2
<u>Level 2</u> C6, C7	C6=1, C7=2
<u>Level 3</u> C8, C3, C4	C8=1, C3=2, C4=3
<u>Level 4</u> C9	C9=1
Expert -11	
<u>Level 1</u> C6, C8, C5, C2	C6=0, C8=1,5, C5=2, C2=3
<u>Level 2</u> C1, C3, C7	C1=1, C3=1,5, C7=2
<u>Level 3</u> C9	C9=1
<u>Level 4</u> C4	C4=1
Expert -12	
<u>Level 1</u> C6, C7, C5	C6=0, C7=1, C5=2
<u>Level 2</u> C1, C8, C2	C1=1, C8=1, C2=1
<u>Level 3</u> C3, C4	C3=1, C4=2
<u>Level 4</u> C9	C9=1

After the importance comparisons of the criteria, the elasticity coefficients were determined as $\lambda > r$ as shown in Equation (2), and the solution was continued. An example calculation for Expert 1, who evaluated the criteria₀ at 2 levels of importance, is given below ($r_0 = 6 > r$). Here, the impact functions were calculated using Equation (3) as follows:

Impact functions for first level criteria:

$$f(C_5) = \frac{6}{1 \cdot 6 + 0} = 1$$

$$f(C_3) = \frac{6}{1 \cdot 6 + 1} = 0,857$$

$$f(C_8) = \frac{6}{1 \cdot 6 + 1,5} = 0,80$$

$$f(C_2) = \frac{6}{1 \cdot 6 + 2} = 0,75$$

$$f(C_1) = \frac{6}{1 \cdot 6 + 3} = 0,667$$

Impact functions for second level criteria:

$$f(C_9) = \frac{6}{2 \cdot 6 + 0} = 0,50$$

$$f(C_7) = \frac{6}{2 \cdot 6 + 1} = 0,462$$

$$f(C_6) = \frac{6}{2 \cdot 6 + 2} = 0,429$$

$$f(C_4) = \frac{6}{2 \cdot 6 + 3} = 0,40$$

After calculating the impact functions, the importance weight of the C5 criterion, which was determined as the most important by Expert 1, was calculated using Equation (4).

$$w_5 = \frac{1}{1 + 0,857 + 0,80 + \dots + 0,40} = 0,1705$$

Finally, with the help of Equation (5), the importance weights of the other criteria were calculated as follows:

$$w_1 = f(C_1) \cdot w_5 = 0,667 \cdot 0,1705 = 0,1137$$

$$w_2 = f(C_2) \cdot w_5 = 0,75 \cdot 0,1705 = 0,1279$$

$$w_3 = f(C_3) \cdot w_5 = 0,857 \cdot 0,1705 = 0,1462$$

$$w_4 = f(C_4) \cdot w_5 = 0,4 \cdot 0,1705 = 0,0682$$

$$w_6 = f(C_6) \cdot w_5 = 0,429 \cdot 0,219 = 0,0731$$

$$w_7 = f(C_7) \cdot w_5 = 0,462 \cdot 0,219 = 0,0787$$

$$w_8 = f(C_8) \cdot w_5 = 0,80 \cdot 0,219 = 0,1364$$

$$w_9 = f(C_9) \cdot w_5 = 0,50 \cdot 0,219 = 0,0853$$

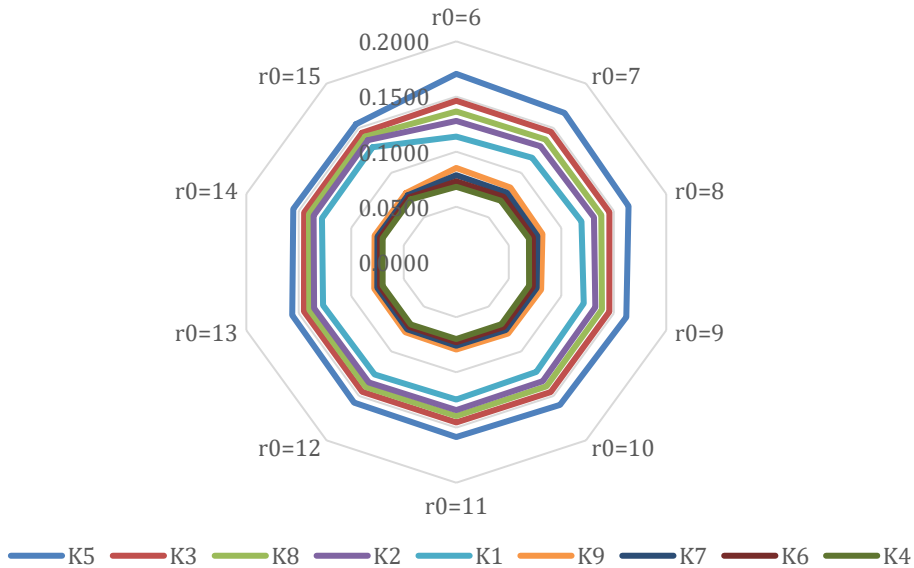
In the next step, a sensitivity analysis was conducted to determine the effect of the elasticity coefficient value. For this purpose, r_0 was modified between 7 and 15. The weight coefficients were calculated as shown in Table 8 and Figure 1.

Table 8. Impact Function Values and Criteria Weights

	$r_0 = 6$	$r_0 = 7$	$r_0 = 8$	$r_0 = 9$	$r_0 = 10$	$r_0 = 11$	$r_0 = 12$	$r_0 = 13$	$r_0 = 14$	$r_0 = 15$
C1	0,1137	0,1168	0,1193	0,1214	0,1231	0,1246	0,1259	0,1270	0,1280	0,1288
C2	0,1279	0,1298	0,1313	0,1324	0,1334	0,1342	0,1349	0,1355	0,1360	0,1364

C3	0,1462	0,1460	0,1459	0,1457	0,1455	0,1454	0,1452	0,1451	0,1450	0,1449
C4	0,0682	0,0687	0,0691	0,0694	0,0696	0,0698	0,0699	0,0701	0,0702	0,0703
C5	0,1705	0,1669	0,1641	0,1619	0,1601	0,1586	0,1574	0,1563	0,1554	0,1546
C6	0,0731	0,0730	0,0729	0,0728	0,0728	0,0727	0,0726	0,0726	0,0725	0,0725
C7	0,0787	0,0779	0,0772	0,0767	0,0762	0,0759	0,0755	0,0753	0,0750	0,0748
C8	0,1364	0,1374	0,1382	0,1388	0,1392	0,1396	0,1399	0,1401	0,1403	0,1405
C9	0,0853	0,0834	0,0820	0,0809	0,0800	0,0793	0,0787	0,0781	0,0777	0,0773

Figure 1. Elasticity coefficients with different r_0 values

As shown in Figure 1, modifying the elasticity coefficient did not change the ranking of the Expert 1 criterion weights. Similarly, all expert views were tested with r_0 values between 7 and 15, and there were no differences in weight coefficient ranking. Sensitivity analysis shows the robustness of the LBWA model for each expert.

Finally, impact function values and criterion weights were calculated according to the evaluations of all experts. This information is summarized in Table 9.

Table 9. Impact Function Values and Criteria Weights

Criteria	Expert 1		Expert 2		Expert 3		Expert 4	
	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights
C1	0,667	0,1137	0,400	0,0713	0,667	0,0930	0,500	0,1062
C2	0,750	0,1279	1,000	0,1782	0,667	0,0930	0,625	0,1327
C3	0,857	0,1462	0,435	0,0775	0,833	0,1162	0,313	0,0664
C4	0,400	0,0682	0,714	0,1273	0,714	0,0996	0,714	0,1517
C5	1,000	0,1705	1,000	0,1782	0,769	0,1073	1,000	0,2123
C6	0,429	0,0731	0,417	0,0743	0,909	0,1268	0,313	0,0664
C7	0,462	0,0787	0,313	0,0557	1,000	0,1395	0,238	0,0506
C8	0,800	0,1364	0,833	0,1485	0,870	0,1213	0,769	0,1633
C9	0,500	0,0853	0,500	0,0891	0,741	0,1033	0,238	0,0506
Criteria	Expert 5		Expert 6		Expert 7		Expert 8	
	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights
C1	0,667	0,1352	0,625	0,1268	0,313	0,0647	0,800	0,1776
C2	0,714	0,1449	0,714	0,1449	0,294	0,0608	0,667	0,1480
C3	0,455	0,0922	0,455	0,0922	0,833	0,1724	0,286	0,0634
C4	0,833	0,1690	0,278	0,0564	0,714	0,1478	0,308	0,0683
C5	1,000	0,2028	0,833	0,1691	0,769	0,1591	1,000	0,2221
C6	0,313	0,0634	1,000	0,2029	1,000	0,2069	0,444	0,0987
C7	0,238	0,0483	0,417	0,0845	0,238	0,0493	0,400	0,0888

C8	0,417	0,0845	0,313	0,0634	0,455	0,0940	0,364	0,0807
C9	0,294	0,0597	0,294	0,0597	0,217	0,0450	0,235	0,0522
Criteria	Expert 9		Expert 10		Expert 11		Expert 12	
	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights	IF Value	Criterion Weights
C1	0,444	0,0947	0,667	0,1513	0,455	0,0915	0,444	0,0960
C2	0,308	0,0655	0,800	0,1816	0,625	0,1259	0,444	0,0960
C3	0,400	0,0852	0,286	0,0648	0,435	0,0876	0,308	0,0665
C4	0,400	0,0852	0,267	0,0605	0,238	0,0480	0,286	0,0617
C5	0,800	0,1704	1,000	0,2269	0,714	0,1439	0,667	0,1440
C6	1,000	0,2130	0,444	0,1009	1,000	0,2014	1,000	0,2160
C7	0,800	0,1704	0,400	0,0908	0,417	0,0839	0,800	0,1728
C8	0,308	0,0655	0,308	0,0698	0,769	0,1549	0,444	0,0960
C9	0,235	0,0501	0,235	0,0534	0,313	0,0629	0,235	0,0508

Finally, in order to conduct a general evaluation, the geometric mean of the criterion weights calculated for the 12 experts were taken. The geometric mean column was normalized so that the total weights were 100%, and the final importance weights of the criteria were calculated as shown in Table 10.

Table 10: Final Criterion Weights

Criteria	Geometric Mean	Final Weights	Order of importance
C1	0,1059	0,1124	4
C2	0,1185	0,1258	3
C3	0,0894	0,0950	6

C4	0,0872	0,0926	7
C5	0,1720	0,1827	1
C6	0,1223	0,1299	2
C7	0,0840	0,0892	8
C8	0,1009	0,1071	5
C9	0,0613	0,0652	9

According to the application results in which intelligent enterprise resource planning consultant selection criteria were evaluated (Table 10), the most important criterion was C5 employee competency (18.27%). This criterion was followed by the C6 Reference (12.99%) and C2 Support Cost (12.58%) criteria, respectively.

4. CONCLUSION

For businesses to manage processes precisely, openly, and without errors, enterprise resource planning (ERP) software is essential. ERP software is either developed or purchased by businesses, depending on their plans, business capabilities, and size. Two important business choices are choosing ERP and a company or individual to offer ERP consulting. Numerous factors influence these decisions. The initial setup or transition processes for ERP are challenging. The selection of an ERP consultant is a significant factor in ensuring the correct implementation of these processes. ERP projects that do not properly evaluate suitable selection criteria often fail. ERP systems have changed due to technological advancements, especially the influence of artificial intelligence. This has resulted in a transformation of the concept of intelligent ERP. The selection of business consultants has taken on a new dimension due to this transformation. Intelligent ERP processes differ from traditional ERP.

From an intelligent ERP perspective, this study assesses the selection of consultants for ERP projects. An analysis is presented on how businesses approach consultant selection and how they evaluate the criteria within the scope of this new concept. In this study, the criteria for the analysis were first determined using past studies and expert opinion. Then, 12 experts who develop and manage Intelligent ERP processes were asked to evaluate the criteria. The LBWA method, which is an MCDM method, was used for the analysis. The most important criterion for selecting ERP consultants from the intelligent ERP perspective was determined as "Employee Competency". Examining earlier research from this angle reveals that "experience" is typically the most crucial criterion in most studies. (Tsai et al. (2007), Saremi et al. (2009), Martinović and Delibašić (2014)). In some studies, the most important criteria are "Reputation" (Kumar et al. (2003), Avikal et al, (2022)) and "Cost"

(Vayvay et al. (2012)). In contrast to earlier research, the study discovered "employee competency" because artificial intelligence applications are frequently incorporated into intelligent ERP procedures. Machine learning, big data analysis, and similar applications require not only software but also ERP knowledge. The expert must also know mathematics and statistics. In this study, the "Reference" and "Support Cost" criteria follow the "Employee competence" criterion in terms of importance. These two criteria are consistent with other studies. Reference is an essential criterion because previous studies on intelligent ERP will affect the choice. "Cost" has also been identified as the most critical criterion in previous studies. The most crucial difference between this and previous studies is the "Experience" criterion. "Experience", which was one of the most important criteria in previous studies, was ranked 6th in this study. The least essential criterion was determined as "Location (Distance of the Consultant's Firm to the Company)". Advances in technology that allow online meetings have made this criterion less critical. The second-least-important criterion is "First Impression, Presentation". Experts emphasized that the first impression is not as important as initially thought.

This study serves as a guide for consulting firms and also businesses involved in "the ERP to i-ERP transformation process". It is believed to contribute to the industry and literature in this regard. Future studies should focus on increasing applications of Intelligent ERP. These projects can be evaluated in terms of critical success factors. The roles and responsibilities of consultants can be reconsidered in these studies.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of the Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences Institute were followed.

Authors' Contribution Rates to the Article

The entire article was written by the Author.

Statement of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

KAYNAKÇA

- Ali, T., Sunny, M. R., Aghaloo, K., & Wang, K. (2024). Planning Off-Grid Hybrid Energy System Using Techno-Economic Optimization and Wins in League Theory-Based Multi-Criteria Decision-Making Method in The Wetland Areas of Developing Countries. *Energy Conversion and Management*, 313, 118587.
- Andersson, B. (2022). An Assessment of The Effects of Enterprise Resource Planning Adoption in SMEs. *Journal of Enterprise and Business Intelligence*, 66-76. <https://doi.org/10.53759/5181/jebi202202008>
- Atan, T. (2023). A Unified Multiplicative Group Best-Worst Method with A New Assessment Approach for Dissimilar Markets. *Informatica*, 465-489. <https://doi.org/10.15388/23-infor528>
- Ayan, B., ABACIOĞLU, S., & Basilio, M. (2023). A Comprehensive Review of The Novel Weighting Methods for Multi-Criteria Decision-Making. *Information*, 14(5), 285. <https://doi.org/10.3390/info14050285>

- Avikal, S., Nigam, M., & Ram, M. (2022). A Hybrid Multi Criteria Decision Making Approach for Consultant Selection Problem in ERP Project. *International Journal of System Assurance Engineering and Management*, 1-10.
- Ayçin, E. (2023). *Çok Kriterli Karar Verme: Bilgisayar Uygulamalı Çözümler. Genişletilmiş ve Güncellenmiş 3. Basım*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Baker, R. and Haddara, M. (2019). Exploring Consultants' Role in ERP Systems Implementations. 12th IADIS International Conference Information Systems 2019, 163-170. https://doi.org/10.33965/is2019_2019051021
- Barna, L., Ionescu, B., & Haralambie, M. (2021). Using ERP Systems for A Green Company. *Proceedings of The International Conference on Business Excellence*, 15(1), 280-291. <https://doi.org/10.2478/picbe-2021-0027>
- Bawack, R. and Kamdjoug, J. (2022). Managing Client–Consultant Relationships to Derive Benefits from ERP Projects. *Information Technology and People*, 36(4), 1669-1702. <https://doi.org/10.1108/itp-07-2021-0573>
- Biswas, S., and Pamucar, D. (2020). Facility Location Selection For B-Schools in Indian Context: A Multi-Criteria Group Decision-Based Analysis. *Axioms*, 9(77), 2-18.
- Božanić, D., Jurišić, D., & Erkić, D. (2020). LBWA–Z-MAIRCA Model Supporting Decision Making in The Army. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 3(2), 87-110.
- Božanić, D., Pamucar, D., Badi, I. et al. A decision support tool for oil spill response strategy selection: application of LBWA and Z MABAC methods. *OPSEARCH* 60, 24–58 (2023). <https://doi.org/10.1007/s12597-022-00605-0>
- Çilek, A. (2022). Kripto Para Talebini Etkileyen Faktörlerin LBWA Tekniğiyle Değerlendirilmesi. 9. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi*. Tokat. Türkiye
- Chairunnisa, K. (2019). Effect of Implementation of Enterprise Resource Planning System on Quality of Accounting Information. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 87(3), 15-20. <https://doi.org/10.18551/rjoas.2019-03.03>
- Cheung F. K. T., Kuen J. L. F. and Skitmore M., (2002). Multi-Criteria Evaluation Model for The Selection of Architectural Consultants, *Construction Management and Economics*, 20 (7) (2002) 569-580.
- Ćurčić, S., Titović, M., Koprivica, S. M., Vesković, M., & Turanjanin, D. (2020). Multicriteria Analysis of Production Alternatives of Raspberry and Blackberry Production Residues. *Quaestus Multidiscip. Res. J*, 3(3), 155-158.
- Demir, G., & Arslan, R., (2021). Analysis of The Performance of Non-Life Insurance Companies in Turkey with the LBWA-PIV MCDM Model. 3. *International Baku Scientific Research Congress* (pp.419-435). Baku, Azerbaijan
- Deveci, M., Özcan, E., John, R., Covrig, C. F., & Pamucar, D. (2020). A Study on Offshore Wind Farm Siting Criteria Using A Novel Interval-Valued Fuzzy-Rough Based Delphi Method. *Journal of Environmental Management*, 270, 110916.
- Ecer, F. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme Geçmişten Günümüze Kapsamlı Bir Yaklaşım*. Ankara: Seçkin Yayınları
- Fouad, R. H., Samhour, M. S., & Qamar, A. M. (2012). An Intelligent Preventive Maintenance Scheduling in ERP Systems: A Fuzzy Logic Approach. *International Journal of Advancements in Computing Technology*, 4(23), 651-661.
- Grandhi, R. (2021). The Role of It in Automating the Business Processes in Retail Sector with Reference to Enterprise Resource Planning. *International Journal of Business and Management Research*, 9(2), 190-193.
- Haddara, M. (2014). ERP Selection: The SMART Way. *Procedia technology*, 16, 394-403.
- Jenab, K., Staub, S., Moslehpour, S., & Wu, C. (2019). Company Performance Improvement by Quality Based Intelligent-ERP. *Decision Science Letters*, 151–162. <https://doi.org/10.5267/j.dsl.2018.7.003>
- Kamdjoug, J., Bawack, R., & Tayou, A. (2020). An ERP Success Model Based on Agency Theory Is Success Model. *Business Process Management Journal*, 26(6), 1577-1597. <https://doi.org/10.1108/bpmj-04-2018-0113>

- Khan, S., Kusi-Sarpong, S., Naim, I., Ahmadi, H., & Oyedijo, A. (2021). A Best-Worst-Method-Based Performance Evaluation Framework for Manufacturing Industry. *Kybernetes*, 51(10), 2938-2963. <https://doi.org/10.1108/k-03-2021-0202>
- Kirmizi, M. (2021). The Influencing Factors of Enterprise Resource Planning (ERP) Readiness Stage on Enterprise Resource Planning Project Success: A Project Manager's Perspective. *Kybernetes*, 51(3), 1089-1113. <https://doi.org/10.1108/k-11-2020-0812>
- Korucuk, S., Aytekin, A., Ecer, F., Pamucar, D., & Karamaşa, C. (2022). Assessment of Ideal Smart Network Strategies for Logistics Companies Using an Integrated Picture Fuzzy LBWA–COCOSO framework. *Management Decision*, 61(5), 1434-1462. <https://doi.org/10.1108/md-12-2021-1621>
- Kulikov, I., Semin, A., Skvortsov, E., Ziablitchkaia, N., & Skvortsova, E. (2020). Challenges of Enterprise Resource Planning (ERP) Implementation in Agriculture. *Journal of Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(3), 1847-1857. [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.3\(27\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.3(27))
- Kumar V., Bharat M., & Kumar U. (2003). An Investigation of Critical Management Issues in ERP Implementation: Empirical Evidence from Canadian Organizations. *Technovation* 23:793–807
- Lech, P. (2016). Causes and Remedies for The Dominant Risk Factors in Enterprise System Implementation Projects: The Consultants' Perspective. *Springer Plus*, 5(1). <https://doi.org/10.1186/s40064-016-1862-9>
- Lin, T. and Chen, S. (2007). Users' Service Quality Satisfaction and Performance Improvement of ERP Consultant Selections. *International Journal of Business and Systems Research*, 1(3), 280. <https://doi.org/10.1504/ijbsr.2007.015830>
- Lunenburg, F. C. (2010). Managing Change: The Role of The Change Agent. *International Journal of Management, Business and Administration*, 13(1), 1-6.
- Lv, T., Zhang, J., & Chen, Y. (2018). Research of ERP Platform Based on Cloud Computing. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (Vol. 394, No. 4, p. 042004). IOP Publishing.
- Maditinos, D., Chatzoudes, D., & Tsairidis, C. (2011). Factors Affecting ERP System Implementation Effectiveness. *Journal of Enterprise Information Management*, 25(1), 60-78. <https://doi.org/10.1108/17410391211192161>
- Martinović, N. & Delibašić, B. (2014). Selection of The Best Consultant for SAP ERP Project Using Combined AHP-IBA Approach. *Yugoslav Journal of Operation Research*, 24, pp. 383-398.
- Morris, H. D., Mahowald, R. P., Jimenez, D. Z., Stratis, A., Rizza, M. N., Hayward, D., & Motai, Y. (2016). i-ERP (Intelligent ERP): The New Backbone for Digital Transformation. Industry Development and Models.
- Ogundoyin, S. O., & Kamil, I. A. (2023). An integrated Fuzzy-BWM, Fuzzy-LBWA and V-Fuzzy-CoCoSo-LD model for gateway selection in fog-bolstered Internet of Things. *Applied Soft Computing*, 143, 110393.
- Özekenci, E. K. (2024). Personnel Selection Based on the LBWA, TOPSIS and GRA Methods: A Case Study on Foreign Trade Company. *Fiscaoeconomia*, 8(2), 646-665. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1411468>
- Pamučar, D., Žižović, M., Marinković, D., Doljanica, D., Jovanović, S., & Brzaković, P. (2020). Development of A Multi-Criteria Model for Sustainable Reorganization of a Healthcare System in An Emergency Situation Caused by The Covid-19 Pandemic. *Sustainability*, 12(18), 7504. <https://doi.org/10.3390/su12187504>
- Pamucar, D., Deveci, M., Canitez, F., and Lukovac, V. (2020). Selecting an Airport Ground Access Mode Using Novel Fuzzy LBWA-WASPAS-H Decision Making Model. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 93, 103703.
- Saremi M. and Mousavi SF, Sanayei A. (2009). TQM consultant selection in SMEs with TOPSIS under fuzzy environment, *Expert System Application*, 36 (2) 2742-2749.
- Saha, A. and Roy, R. (2021). An Integrated Approach to Identify Suitable Areas for Built-Up Development Using GIS-Based Multi-Criteria Analysis and AHP In Siliguri Planning Area, India. *Sn Applied Sciences*, 3(4). <https://doi.org/10.1007/s42452-021-04354-5>
- Salur, M. N., & Kattar, W. K. (2021). Denetimde İş Zekâsı Uygulamalarının Artı ve Eksileri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 553–559. <https://doi.org/10.18506/anemon.897711>
- Shimange, T. and Pillay, K. (2022). A South African Institution Perspective of a Framework for Enterprise Resource Planning Systems. *Journal of Information Management*, 24(1). <https://doi.org/10.4102/sajim.v24i1.1578>

- Tatar, V., Ayvaz, B. (2024). Assessment of Environmental Performance of Ports Utilizing an Integrated LBWA- MARCOS Decision-Making Approach Based on Picture Fuzzy Sets.
- Tešić, D., Bozanic, D., Puška, A., Štilić, A., & Milić, A. (2023). Application of MCMD model rough dibr - fuzzy LBWA - Bonferroni and decision support system dexi for the improvement of earthquake risk level assessment. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3248793/v1>
- Tsai, W. H., Lin, T. W., Chen, S. P., & Hung, S. J. (2007). Users' service quality satisfaction and performance improvement of ERP consultant selections. *International Journal of Business and Systems Research*, 1(3), 280-301.
- Uluskan, M., Topuz, D., & Çimen, C. (2022). AHP, Bulanık AHP, LBWA ve COPRAS Yöntemleri İle Tedarikçi Değerlendirme: Demiryolu Sektöründe Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30(3), 412-430. <https://doi.org/10.31796/ogummf.1068384>
- Vayvay, O., Ozcan, Y., & Cruz-Cunha, M. M. (2012). ERP Consultant Selection Problem Using AHP, Fuzzy AHP and ANP: A Case Study in Turkey. *E3 Journal of Business Management and Economics*, 3(3), 106-117.
- Verma, S., Sharma, R., Deb, S., & Maitra, D. (2021). Artificial Intelligence in Marketing: Systematic Review and Future Research Direction. *International Journal of Information Management Data Insights*, 1(1), 100002.
- Westrup, C., & Knight, F. (2000). Consultants and Enterprise Resource Planning (ERP) Systems. *ECIS 2000 Proceedings*, 178.
- Zizovic, M., & Pamucar, D. (2019). New Model for Determining Criteria Weights: Level Based Weight Assessment (LBWA) Model. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 2(2), 126-137.

Metin Madenciliği ve Veri Görselleştirme Analizi: UİK Örneği

Deniz Yıldız^{1,2}

ÖZET

Sosyal bilimler alanında en köklü ve kurumsal kongrelerden birisi olan Uluslararası İşletmecilik Kongresi (UİK) 2001 yılından beri her yıl birçok bilim insanını bir araya getirmektedir. Bu çalışmanın amacı 2019 ile 2023 yılları arasında düzenlenen Uluslararası İşletmecilik Kongresi bildiri kitabında yer alan genişletilmiş özet çalışmaların metin madenciliği ve veri görselleştirme yöntemi ile analiz edilmesidir. Bu bağlamda 2019 ile 2023 yıllarına ait bildiri kitapları pdf dosyaları R-Studio programlama dili yardımıyla analiz edilip farklı şekillerde görselleştirilmiştir. Metin madenciliği ve veri görselleştirilmesinin sosyal bilimler alanına entegre edilmesi çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Analizde kullanılan ana tema "pandemi, covid-19, yeşil, dijital, girişimcilik, inovasyon, sürdürülebilirlik, liderlik, örgütsel, kriz, kurumsal, cinsiyet ve eşitsizlik" kavramları kullanım sıklıkları araştırılmıştır. Bu kelimelerin ana tema seçilmesinin sebebi ise bildiri kitaplarında yapılan frekans analizi sonucu en sık kullanılan anlamlı kelimeler olmasıdır. Elde edilen bulgulara göre çalışmaların temaları ile yaşanan sosyal durumlar arasında bağlantı olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metin Madenciliği, Veri Görselleştirme, UİK

Text Mining and Data Visualization Analysis: IBC Example

ABSTRACT

International Business Congress (IBC), one of the most established and institutional congresses in the field of social sciences, has been bringing together many scientists every year since 2001. The aim of this study is to analyze the extended summary studies in the proceedings of the International Business Congress held between 2019 and 2023 with text mining and data visualization method. In this context, the pdf files of the proceedings books from 2019 to 2023 were analyzed and visualized in different ways with the help of the R-Studio program. The originality of the study is the integration of text mining and data visualization into the field of social sciences. The main theme used in the analysis was the frequency of use of the concepts "pandemic, covid-19, green, digital, entrepreneurship, innovation, sustainability, leadership, organizational, crisis, corporate, industry 4.0, gender and inequality" in congresses between 2019 and 2023. The reason why these words were chosen as the main theme is that they are the most frequently used meaningful words as a result of the frequency analysis made in the proceedings books. According to the findings, it was observed that there was a connection between the themes of the studies and the social situations experienced.

Keywords: Text Mining, Data Visualization, IBC

¹ İletişim Yazarı: denizyildiz1990@gmail.com.

² Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ordu, ORCID: 0000-0003-3090-8872

(Makale Gönderim Tarihi: 12.07.2024 / Yayın Tarihi: 26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1515525](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1515525)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Endüstri 4.0 ile internetin her alanda kullanımının yaygınlaşması ve bilişimdeki gelişimler gibi konulara paralel veri miktarlarında da artış olmuştur. Bu nedenle neredeyse tüm kurum ve kuruluşlar verilerini elektronik ortamda depolamaktadır. Sanal ortamda yer alan dijital kütüphaneler, bloglar, sosyal ağlar, e-postalar gibi oldukça fazla metin verisi bulunmaktadır (Sagayam vd., 2012, s. 1443). Önceleri veri kıtlığı ve bilgiye erişim endişesi mevcut iken yerini veri bolluğu ve bu veriler ile baş etme endişesi almıştır (Şentürk, 2006). Haliyle büyük hacimli verilerden geleneksel yöntemlerle değerli bilgi toplamak oldukça zordur (Padhy vd., s. 45). Dolayısıyla metin madenciliği ile büyük hacimli veri setlerinden kelime frekansları, görselleştirmeler ve sınıflamalar ile değerli bilgiye ulaşmak mümkündür. Bilim insanlarının çalışmalarına konu olan büyük hacimli evrenlerin her bir değişkenini tek tek incelemek mümkün olmadığı için ve çalışmanın sağlıklı yürütülmesi için bir örneklem belirlenmektedir. Çalışmalarda örneklem yapılan analizi sonucu bulgulara göre bir genelleme yapılmaktadır. Metin madenciliği yöntemi ise çalışmaya konu olan örneklem değil, evrene odaklanarak genel bir çıkarım yapılması için gerekli imkânı sağlayan bir analiz yöntemidir. Diğer bir ifadeyle, büyük hacimli veri setlerinden anlamlı bilgiye ulaşılması için farklı teknikler ile bütünlümenin yapıldığı analiz türüdür (Çelik vd., s. 884).

Çalışmada, Uluslararası İşletmecilik Kongresi bildiri kitapları evren olarak kabul edilmiştir. Bildiri kitaplarında yer alan genişletilmiş özetlerin metin madenciliği ve veri görselleştirilmesi ile kongrelerin temalarına ulaşılması amaçlanmaktadır. Bu çalışma için Uluslararası İşletmecilik Kongresi bildiri kitaplarının tercih edilmesinin nedeni metin madenciliğinin sosyal bilimler alanında henüz yaygın kullanılmamasıdır. Bu durum ise çalışmanın literatürde özgün bir çalışma olmasını sağlamaktadır.

Çalışmanın evrenini oluşturan Uluslararası İşletmecilik Kongresi, ilk olarak 2001 yılında sosyal bilimler alanında birçok disipline göre önemli ve değerli bir kurumsal kongredir. Her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen bu kongreye onlarca bildiri metni katılmaktadır. Veri seti olarak son beş yılın bildiri kitapları çalışmaya dahil edilmiştir. Bunun en temel nedeni kongrenin kurumsal anlamda 2019 yılı itibarıyla web sitesini kurarak tüm verilerini elektronik ortama aktarmasıdır. Bu bağlamda 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait kongreye katılım sağlayarak bildiri kitabında yer alan çalışmalar oldukça fazladır. Çalışmanın örneklemine konu olan 2019 ila 2023 yılları arasında bildiri kitaplarında yer alan çalışmaların metin madenciliği ve veri görselleştirilmesi ile analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya kongreler arasından Uluslararası İşletmecilik Kongresinin seçilmesinin temel nedeni ise, sosyal bilimler alanının kurumsal ve köklü en önemli kongrelerinden birisi olmasıdır. Veri setinde yer alan çalışmaların metin madenciliği ve görselleştirmeler ile analiz edilmesi, son beş yılda kongrede dikkat çeken konuların elde edilmesi diğer bir amaçtır. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı UİK 2019-2023 yıllarına ait genişletilmiş özet bildiri kitaplarının metin analizi ve veri görselleştirilmesi gerçekleştirmektir.

Literatürde metin madenciliği ilk olarak mühendislerin kullandığı yöntemler olsa da zaman içerisinde diğer disiplinlerde de etkisini göstermektedir. Aynı zamanda metin madenciliği sadece akademik çalışmalarda değil, şirketler, organizasyonlar tarafından da kullanılarak pratik bilgiler sağlamaktadır (Atan, 2020, s. 225). Göker ve Tekedere (2017) yapmış oldukları çalışmalarında Milli Eğitim tarafından kurulan FATİH projesine olan görüşlerin incelenmesi ve araştırılmasında metin madenciliği ile gerçekleştirmişlerdir.

Koyun ve Yangeç (2018) yine metin madenciliği yöntemi kullanarak otel müşterilerin yorumlarını değerlendirerek oldukça fazla olan yorumları okumadan sınıflandırarak anahtar kelimeler ile otelin öne çıkan özelliklerine ulaşmışlardır. Çelik (2020) ise Shakespeare Külliyyatını metin madenciliği ile analiz etmiştir. Büyükeke ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan metin madenciliği çalışması ise turizm sektöründe sosyal medya verilerinde rekabet avantajına etkilerini ölçmek adına yapılan çalışmalardan birisidir.

Küçükkartal (2020) Twitter verilerinin metin madenciliği yöntem uygulaması ile araştırmasını gerçekleştirmiştir. Çalışmasının temel amacı sosyal medyadaki olaylar hakkında kullanıcıların yorumlarını analiz etmektir. Birden çok kullanıcı ve çok fazla yorum olduğu için Küçükkartal çalışmasında Twitter'dan almış olduğu verileri metin madenciliği ile analiz etmiş veri görselleştirmesini yaparak duygu analizlerini gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde Temizhan ve Mendeş (2021) ise covid-19 pandemi ile ilgili atılan Twitter mesajlarını metin madenciliği analizi ile değerlendirmiştir.

Bayar ve Yıldız (2021) tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e ait Nutuk ele alınarak metin madenciliği gerçekleştirilmiştir. Bu analizde Millî Mücadele Dönemi'nde en çok tekrarlanan kelimeler ve kelimelerin birbiri ile ilişkisi için metin madenciliği ve duygu analizleri gerçekleştirilmiştir.

Erkurt ve Yıldırım (2021) yapmış oldukları çalışma emlak sektörüne yöneliktir. Emlak sektöründeki konut seçimi hakkında konutun yaşı, metrekaresi, oda sayısı, fiyatı gibi kriterlerdeki tercihi kolaylaştırıcı bir araç olarak metin madenciliği gerçekleştirilmiştir.

Kâhya (2021) internetin en gelişmiş kaynak ansiklopedilerinden birisi olan Wikipedia'daki verilerin metin madenciliği analizi ile incelemiştir. Wikipedia veri seti olarak oldukça büyük hacimli bir veri setidir. Ancak metin madenciliği ile bu büyük veri seti analiz edilerek yorumlanmıştır. Ergüt (2021) işletmelerin çalışanları istihdam ederken nitelik taleplerinin incelenmesi için metin madenciliği analizi kullanmıştır. Kuş (2022) yapmış olduğu çalışmasında iletişim çalışmalarında metin madenciliği yaparak yöntemin önemine vurgularken Özyiğit (2022) ise muhasebe alanında güncel yaklaşımların metin madenciliği analizini gerçekleştirmiştir.

Akademide yapılan metin madenciliği ise Özköse (2020) tarafından yapılmıştır. Akademik yayınların yer aldığı Science Citation Index Expanded, Social Science Citation Index ve Emerging Science Citation Index içerisinde yer alan dergilerde 2015 ile 2020 yılları arasındaki yayınların sınıflandırılması için metin madenciliği kullanılmıştır. Özetle, metin madenciliği, veri görselleştirme gibi yöntemler mühendisliğin yanı sıra sağlık, eğitim,

sosyal medya gibi birçok disiplinde kullanılmaya başlanmıştır (Artsın, 2020, s. 344). Metin madenciliği, metin içerisinden bilgi çıkarımı, duygu analizi, belge sınıflama gibi amaçlarda kullanılmaktadır (Ağca ve Gündüz, 2023, s. 399).

Literatürde incelendiğinde özellikle sosyal bilimler alanında metin madenciliği ve veri görselleştirme analizi henüz gelişen bir yöntemdir. Bu çalışmanın önemi metin madenciliği ve veri görselleştirme yöntemleri kullanılarak kongredeki bildirilerin analizi sonucu kongrelerdeki yoğunluklu çalışma konularının belirlenmesinin yanı sıra literatüre metin madenciliği ile katkı sağlanması hedeflenmektedir. Literatürdeki bu boşluktan yola çıkarak 2019 ila 2023 yılları arasındaki Uluslararası İşletmecilik Kongresi bildiri kitapları içerisinde yer alan çalışmaların metin analizi ve veri görselleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde metin madenciliği, veri görselleştirme ve Uluslararası İşletmecilik Kongresi (UİK) kavramları açıklanacaktır.

1.1.1. Metin Madenciliği Kavramı

Metin madenciliği, veri kaynağı olarak metni kabul ederek metin üzerindeki yapısalştırma ile değerli bilgi elde etmeyi amaçlar (Slige ve Robinson, 2019). Bu amaç doğrultusunda metin sınıflaması, kümeleme, metinden konu çıkarma, metni özetleme, duygu analizi gibi çalışmaları içermektedir (Seker, 2015, s. 30). Metin madenciliği kapsamında metinden alınan verilerin anlamlı ve değerli bir çıkarım yapılması için metni sınıflandırma, kelime frekans dağılımı (word frequency distribution), hece analizi (lexical analysis), örüntü tanıma (pattern recognition), enformasyon getirimi (information retrieval), enformasyon çıkarımı (information extraction), etiketleme (tagging), veri madenciliği (data mining) ve hatta görselleştirme (visualization) ile verilerle ilgi bilgi elde etmeyi sağlanmasıdır (Şeker, 2014). Diğer bir ifadeyle, metin madenciliği bilginin elde edilmesinin en ekonomik ve en iyi sonucu veren yöntemlerinden birisidir (İlhan vd., 2008).

Metin madenciliğinde ilk aşaması verileri düzenlemek ve yapılandırmaktır (Çelik, 2020, s. 1345). Bu aşamada yayınlardan, sosyal medyadan vb. yerden alınan verilerin sayısallaştırılması gerekmektedir. İkinci aşama olarak ise; çalışmaya konu olacak anahtarlama işlemi yapılmasıdır. Son aşama ise kümelenen veri setlerinden akıllı yöntemlerle veriler arasındaki bilgi çıkarımıdır. Metin madenciliği ile metin içerisinde yer alan konuların ilişkisini keşfetmek amaçlanmaktadır (Babu vd., 2012, s. 12). Özetle metin verileri farklı dillerde birçok bilgiyi içerisinde barındırdığı için metinlerdeki kelimelerin sembolize edildiği bu özel çalışma, verilerin özelliklerine göre ayrıştırılmasını, çözümlenmesini yaparak verilerin analitik şekilde analizine imkan sağlamaktadır (Ateş, 2021).

1.1.2. Veri Görselleştirme Kavramı

Veri görselleştirme, veri setlerindeki bilgilerin anlamlı bilgiye dönüştürülerek grafik, diyagram, tablo, resim veya animasyon olarak gösterilmesidir. Geleneksel formda karmaşık ve dağınık durumdaki verilerin kolay anlaşılabilir ve yorumlanabilir görsel olarak sunulmasıdır (Üçükkartal, 2020, s. 11). Veri görselleştirmenin en yaygın kullanılabildiği alan ise kelime bulutudur. Kelime bulutu, analize konu olan veri setindeki kelime frekanslarına göre oluşturulan görseldir (Demirtaş, 2014).

Veri görselleştirmenin önemi insanların görsellere karşı daha kolay tepki vermesi ve kolay anlaşılabilirlik sunmasıdır. Görselleştirme ile çok boyutlu veriler 2 veya 3 boyutlara kadar indirgenerek anlaşılabilirliği kolaylaşmaktadır (Bilgin ve Çamurcu, 2008, s. 110). Önceleri büyük ve karmaşık veri setleri ile karşılaşıldığında örnekleme yöntemleri kullanılırken günümüzde veri görselleştirme yöntemi ile anakütle analiz edilebilmektedir (Çelik ve Akdamar, 2018, s. 262).

1.1.3. Uluslararası İşletmecilik Kongresi (UİK)

Uluslararası İşletmecilik Kongresi en köklü ve kurumsal kongreler arasında yer almaktadır. İlk olarak 2001 yılında Nevşehir ilinde Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde "I. Orta Anadolu Kongresi" ismi ile ulusal kongre olarak düzenlenmiştir. Daha sonra kongreye katılımların uluslararası olması sonucu 2017 yılında düzenlenen XVII. Kongreden itibaren "Uluslararası İşletmecilik Kongresi" adını almıştır. Bu kongrenin farklı üniversitelerde görev yapan Profesörlerden oluşan geniş bir "Danışma Kurulu" ve her yıl değişen 300'ü aşkın farklı disiplinlerden ulusal ve uluslararası "Bilim Kurulu Üyeleri" bulunmaktadır. Aynı zamanda bildiri değerlendirmede kör hakemlik ve kendine has değerlendirme kriterleri bulunmaktadır. 2019 yılı itibariyle ise kongreye ait tüm bilgiler web sitesi aracılığı ile elektronik ortama aktarılmıştır. Uluslararası İşletmecilik Kongresi her yıl farklı üniversitelerde düzenlenmeye devam etmektedir (UİK, 2019).

Bu çalışmaya konu olan veriler ise 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait kongre bildiri kitabında yer alan genişletilmiş özetlerden oluşmaktadır. Veri setinde bu kısıtlamaya gidilmesinin temel nedeni kongrenin 2019 yılı itibari ile web sitesinin kurularak tüm bilgilerinin elektronik ortama aktarılmış olması, veri setinin güvenilirliğini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, 2019-2023 yılları arasındaki Uluslararası İşletmecilik Kongresine ait genişletilmiş özet bildirilerinin yer aldığı metinlerin, metin madenciliği yöntemi ile analiz edilmesidir. Böyle bir çalışmanın yani metin madenciliği yönteminin kongrelerin bildiri kitapları üzerinde daha önce uygulanmamış olması, literatürdeki bu boşluğa katkısı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

R-Studio programlama dili ile veri analizi her geçen gün artmaktadır (Savaş ve Topaloğlu, 2018). Bu çalışmada, R-Studio platformu kullanılarak UİK 2019, UİK 2020, UİK 2021, UİK 2022 ve UİK 2023 bildiri kitaplarında yer alan genişletilmiş özetlerin yer aldığı pdf dosyaları R-Studio platformuna yüklenmiştir. Daha sonra sık tekrarlayan “bir, ile, olarak, için, göre, olan, daha, uluslararası” vb. ifadeler temizlenerek kelime frekansları, görselleştirme yöntemi uygulanmıştır. Bu sayede Uluslararası İşletmecilik Kongresinde son beş yıla ait bildiri kitaplarında yer alan çalışmaların verilerinin görselleştirilmesi sağlanarak anlaşılır hale getirilmesi sağlanmıştır. Metin madenciliği büyük hacimli verilerin birtakım yöntemlerle sınıflandırılması ve analizinin yapılarak anlamlı bilginin ortaya çıkarılmasıdır (<https://www.tidytextmining.com>, 2024). Bu çalışmada da metin madenciliğinin kullanılmasının nedeni, 2019 ila 2023 yılları arasında yer alan UİK bildiri kitabında yer alan birçok çalışmanın, metin madenciliği yöntemi ile analiz edilmesi ve veri görselleştirmesinin yapılması amaçlanmıştır.

2.1. Veri Seti

Veri setinde Uluslararası İşletmecilik Kongresine ait son beş yılın bildiri kitapları yer almaktadır.

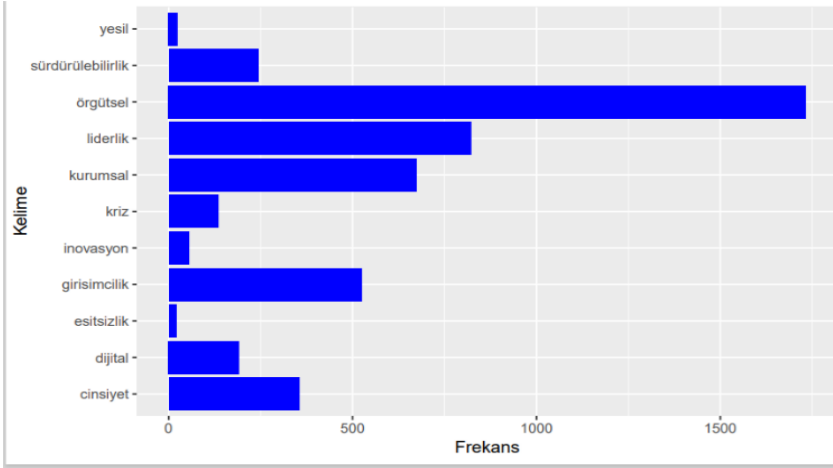
- 18. Uluslararası İşletmecilik Kongresi (Türk vd., 2019)
- 19. Uluslararası İşletmecilik Kongresi (Akdoğan, 2020)
- 20. Uluslararası İşletmecilik Kongresi (Özkan, 2021)
- 21. Uluslararası İşletmecilik Kongresi (Bakan ve Kocagöz, 2022)
- 22. Uluslararası İşletmecilik Kongresi (Dura, 2023)

2.2. Frekans Analizi ve Görselleştirme

Öncelikle “pdftools” programı ile bildiri kitaplarının pdf dosyaları R studio platformuna yüklenmiştir. Ardından metin madenciliği yapılması için “tm” programı yüklenmiştir. “tidytext” ve “data.frame” programları ile bildiri kitaplarında yer alan en çok geçen kelime frekansları belirlenmiştir. Kelime frekansları içerisindeki “ve, ile, bir, bu, göre, olarak, işletmecilik, uluslararası” gibi sık tekrarlanan anlamsız kelimeler çok fazla olduğu için tüm bildiri kitaplarında incelemek için kelime teması oluşturulmuştur. Bu tema içinde “pandemi, covid-19, yeşil, dijital, girişimcilik, inovasyon, sürdürülebilirlik, liderlik, örgütsel, kriz, kurumsal, cinsiyet ve eşitsizlik” kelimeleri seçilmiştir. Bu kelimelerin seçilmesinin temel nedeni çalışmalarda en çok geçen kelimeler olması ve 2020 yılında küresel çapta pandemi ilan edilmesi ve bu durumun çalışmalarda kullanım sıklığı

araştırılması amaçlanmıştır. Daha sonra her yıla ait bildiri kitabındaki veri setine “ggpot2” paketi kullanılarak ve “wordcloud” ile kelime bulutu görselleştirilme işlemi yapılmıştır.

Şekil 1. 18.UİK (2019) Ana Temada Kullanılan Kelime Frekansları

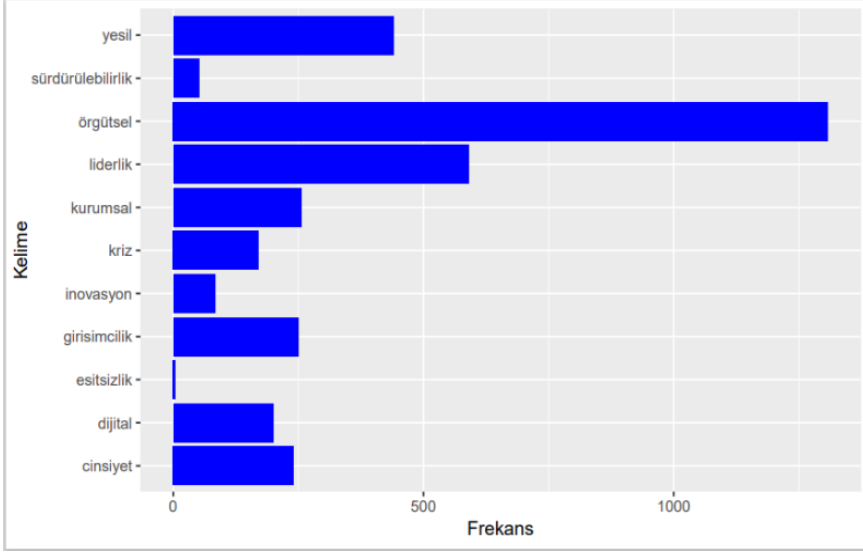

Ana tema olarak seçilen kavramlar 18.Uluslararası İşletmecilik Kongresinin genişletilmiş özet bildiri kitabı dosyası taratıldığında frekans dağılımı Şekil 1’de olduğu gibidir. Örgütsel 1733, liderlik 822, kurumsal 673, girişimcilik 524, cinsiyet 355, sürdürülebilirlik 243, dijital 192, kriz 134, inovasyon 55, yeşil 24 ve eşitsizlik 20 frekans yoğunluğundadır. Buna göre kelime bulutu Resim 1’deki gibidir.

Resim 1. 18.UİK (2019) Ana Temada En Sık Kullanılan Kelime Bulutu

Şekil 2. 19.UİK (2020) Ana Temada Kullanılan Kelime Frekansları

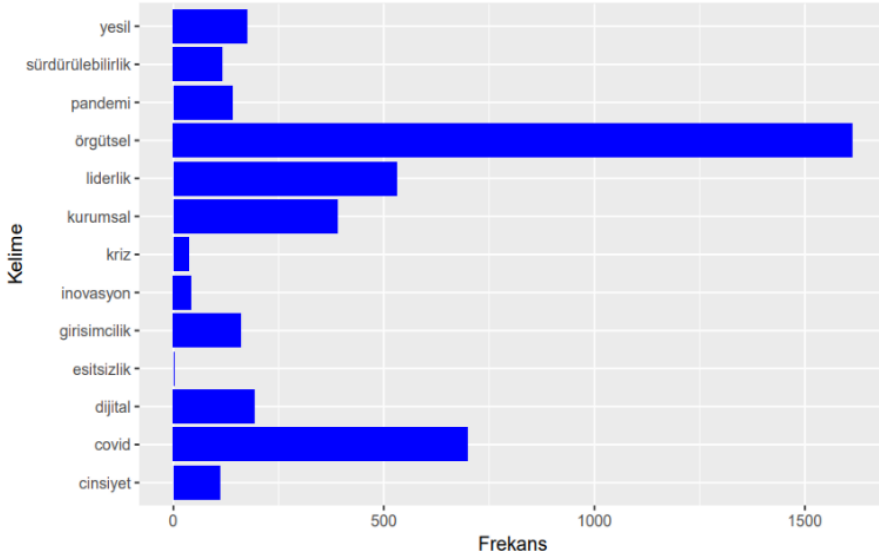
Ana tema olarak seçilen kavramlar 19. Uluslararası İşletmecilik Kongresinin genişletilmiş özet bildiri kitabı dosyası taratıldığında frekans dağılımı Şekil 2’de olduğu gibidir Örgütsel 1308, liderlik 590, yeşil 440, kurumsal 256, girişimcilik 250, cinsiyet 241, dijital 200, kriz 171, inovasyon 84, sürdürülebilirlik 52, eşitsizlik 4 frekans yoğunluğundadır. Buna göre kelime bulutu Resim 2’deki gibidir.

Resim 2. 19.UİK (2020) Ana Temada En Sık Kullanılan Kelime Bulutu

Şekil 3. 20.UİK (2021) Ana Temada Kullanılan Kelime Frekansları

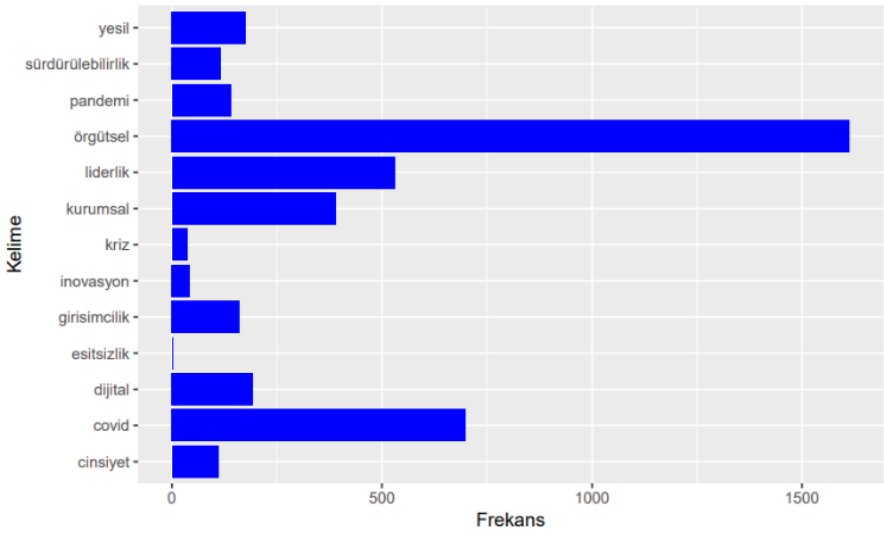

Ana tema olarak seçilen kavramlar 20. Uluslararası İşletmecilik Kongresinin genişletilmiş özet bildiri kitabı dosyası taratıldığında frekans dağılımı Şekil 3'te olduğu gibidir. Örgütsel 1613, covid 699, liderlik 530, kurumsal 389, dijital 193, yeşil 176, girişimcilik 161, pandemi 140, sürdürülebilirlik 117, cinsiyet 111, inovasyon 42, kriz 37, eşitsizlik 2 frekans yoğunluğundadır. Buna göre kelime bulutu resim 3'teki gibidir.

Resim 3. 20.UİK (2021) Ana Temada En Sık Kullanılan Kelime Bulutu

Şekil 4. 21.UİK (2022) Ana Temada Kullanılan Kelime Frekansları

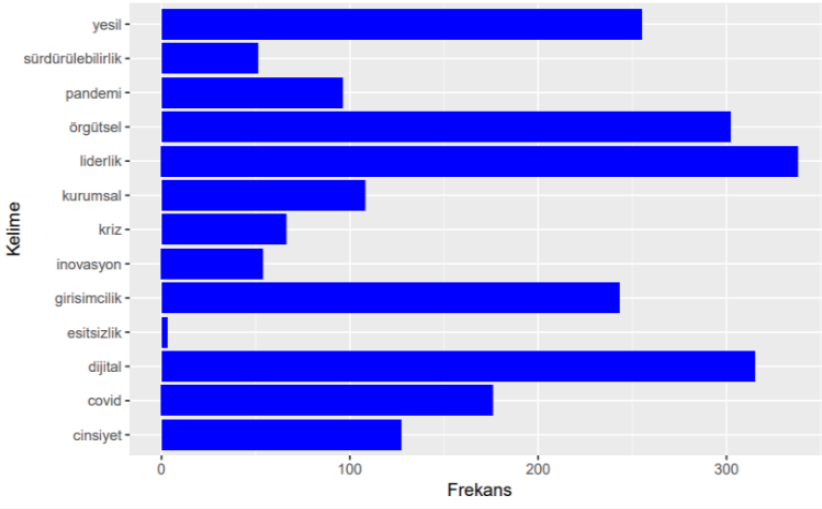

Ana tema olarak seçilen kavramlar 21. Uluslararası İşletmecilik Kongresinin genişletilmiş özet bildiri kitabı dosyası taratıldığında frekans dağılımı Şekil 4’te olduğu gibidir Örgütsel 793, covid 517, girişimcilik 308, kurumsal, 252, pandemi 246, sürdürülebilirlik 221, liderlik 186, dijital 173, yeşil 154, inovasyon 101, cinsiyet 98, kriz 33 ve eşitsizlik 1 frekans yoğunluğundadır. Buna göre kelime bulutu Resim 4’teki gibidir.

Resim 4. 21.UİK (2022) Ana Temada En Sık Kullanılan Kelime Bulutu

Şekil 5. 22.UİK (2023) Ana Temada Kullanılan Kelime Frekansları

Ana tema olarak seçilen kavramlar 22. Uluslararası İşletmecilik Kongresinin genişletilmiş özet bildiri kitabı dosyası taratıldığında frekans dağılımı Şekil 5’te olduğu gibidir Şekil 5’e göre tematik olarak en sık kullanılan kelime frekansları şöyledir: Liderlik 338, dijital 315, örgütsel 302, yeşil 255, girişimcilik 243, covid 176, cinsiyet 127, kurumsal 108, pnademi 96, kriz 66, inovasyon 54, sürdürülebilirlik 51 eşitsizlik 3 kullanım sıklığına sahiptir. Buna göre kelime bulutu ise Resim 5’teki gibidir.

Resim 5. 22.UİK (2023) Ana Temada En Sık Kullanılan Kelime Bulutu

3. BULGULAR

2019 yılında yapılan 18. UİK yer alan çalışmaların yoğunluğu; “örgütsel, liderlik, kurumsal ve girişimcilik” kavramları ile ilgili yapılan çalışmalardır. Bu yıl yapılan kongrede pandemi, covid gibi kavramlarla ilgili yayın bulunmamaktadır. Bunun sebebi ise covid salgının henüz ülkemizde görülmemiş olmasıdır. 2020 yılında yapılan 19. UİK yer alan bildiri kitabında ise 18.UİK kongresi başlıklarına ek olarak “yeşil” kavramı eklenmiştir. Yeşil organizasyon, yeşil insan kaynakları, yeşil pazarlama gibi konuları kongrelerde dikkat çekmeye başlamıştır. Ek olarak Mart 2020 de ülkemizde görülen ilk covid vakasına rağmen Eylül 2020’de yapılan kongrede “pandemi” ve “covid” kavramlarına yer verilmemiştir.

2021 yılında gerçekleştirilen 20.UİK bildiri kitabında yer alan çalışmalarda ise en sık kullanılan kavramlar yine değişmezken “örgütsel, liderlik, kurumsallaşma” kavramlarına ek olarak “covid” ve “pandemi” ile ilgili yapılan çalışmalar kongre kitabında yer almıştır. Bunun yanı sıra “sürdürülebilirlik” kavramının da en sık kullanıldığı yıldır. 2022 yılında yapılan 21.UİK bildiri kitabındaki kavramların frekans yoğunluğu 2021 yılından pek farklı gözükmemektedir. 2023 yılı 22.UİK bildiri kitabında ise “pandemi ve covid” kavramı 2022 ve 2021 yıllarına göre nispeten frekans yoğunluğu azalırken yeni gelişen kavram “dijital” kavramı olmuştur.

2021 ve 2022 yıllarındaki çalışmalarda dijitalleşmenin görüşmesinin temel nedeni de pandemi olarak kabul edilebilir. Pandemi döneminde eğitimden çalışma koşullarına dijital olan yeni bir kültür gelişmiştir. Bu kültüründe çalışmalarda yer alması oldukça olasıdır. Kısacası her yıl düzenlenen kongrelerde bir önceki yılda yaşanan toplumu etkileyen önemli olaylar çalışmalara konu olduğu gözlenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada temel amaç son beş yılda yer alan Uluslararası İşletmecilik Kongresine ait bildiri kitapları incelenerek yıllara göre konu başlıkları hakkında fikir sahibi olunması amaçlanmıştır. Bunun içinde R-Studio programlama dili kullanılarak metin madenciliği ve görselleştirilmeden yararlanılmıştır. Metin madenciliği ve görselleştirme büyük hacimli veri setlerinin anlamlı bilgiye dönüştürerek yorumlanmaya yardımcı olan yöntemlerdir. Ulaşılan sonuçlara göre 2020 yılında yaşanan covid salgını sonucu küresel çapta pandemi ilan edilmesi kongrede sunulan çalışmaları da etkilemiştir. Özellikle 2021 ve 2022 yıllarında “pandemi” ve “covid” kavramı içeren oldukça fazla yayın bulunmaktadır. Pandeminin etkisi olarak değişen yaşam koşulları gereği de 2023 yılındaki çalışmalara ek

olarak “dijital” kavramının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Küresel çapta pandeminin ilan edilmesi iş ve yaşam koşullarındaki kısıtlamalar, uzaktan veya online mesai kavramı hayatımıza girerken dijitale olan eğilimdeki artış çalışma bulgularında da gözlenmektedir.

Sonuç olarak metin madenciliği büyük veri setlerini analiz ederek anlamlı bilgiye ulaşımına sağlamaktadır. Buda analizcilere yorumlama fırsatı sunmaktadır. Metin madenciliği, veri görselleştirme gibi yöntemler genellikle mühendislik alanlarında kullanılmış olsa da sosyal bilimler alanında da henüz yaygınlaşmaya başlamıştır. Sosyal bilimler alanında metin madenciliğinin henüz yaygınlaşması çalışmanın özgünlüğünü oluştururken literatüre de katkı sunduğu düşünülmektedir.

Çalışmada sosyal bilimler alanında yapılan Uluslararası İşletmecilik Kongresini tercih edilmesinin temel sebebi ise bu kongrenin köklü ve kurumsal olmasıdır. 2019 ila 2023 yılları arasındaki veri setinin kullanılması kısıtlanmasının sebebi de kongrenin 2019 yılı itibari ile web sitesi kullanıma başlaması ve sağlıklı veri setlerinin 2019 yılı ve sonrasında ulaşılabilir olmasıdır. Bu çalışmada UİK bildiri kitaplarına ait çalışmaların metin madenciliği ve görselleştirmesine yer verilmiştir. Daha sonra, alandaki diğer kongreler için bu analizin yapılabileceği gibi diğer disiplinlerdeki tüm kongreler içinde aynı analizler gerçekleştirilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ağca, Y., & Gündüz, C. (2023). Türkiye'deki Otel Konuk Yorumları ve Puanlarının Metin Madenciliği ile Analizi. *Journal of Management and Economics*, 30(2), s. 397-411. doi:<https://doi.org/10.18657/yonveek.1063592>
- Akdoğan, A. A. (2020). 19. Uluslararası İşletmecilik Kongresi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi. https://isletmecilik.org/files/19.UIK_BILDIRI_KITABI.pdf adresinden alındı
- Artsın, M. (2020). Bir Metin Madenciliği Uygulaması: Vosviewer. *Eskişehir Technical University Journal of Science and Technology B - Theoretical Sciences*, 8(2), s. 344-354.
- Atan, S. (2020). Metin Madenciliği: İmkanlar, Yöntemler ve Kısıtlar. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, s. 220-239. doi:<https://doi.org/10.20875/makusobed.476524>
- Ateş, E. C. (2021). Metin Madenciliği (Text Mining). *Siber Ansiklopedi: Siber Ortama Çok Disiplinli Bir Yaklaşım*. içinde Pegem Akademi.

- Babu, B. V., Nagar, A., Deep, K., Pant, M., Bansal, J. C., Ray, K., & Gupta, U. (2012). Proceedings of the Second International Conference on Soft Computing for Problem Solving (SocProS 2012)December 28-30. Springer.
- Bakan, İ., & Kocagöz, E. (2022). 21. Uluslararası İşletmecilik Kongresi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. doi:E-ISBN: 978-625-8447-05-7
- Bayar, H. E., & Yıldız, D. (2021). Tarihsel Olayları Çözümlemede Metin Madenciliği Nutuk Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Yolu Dergisi*(68), s. 185-223. doi:<https://doi.org/10.46955/ankuayd.943708>
- Bilgin, T. T., & Çamurcu, A. y. (2008). Çok Boyutlu Veri Görselleştirme Teknikleri. *Akademik Bilişim*, s. 107-112. 05 03, 2024 tarihinde https://ab.org.tr/ab08/kitap/Bildiriler/Bilgin_Camurcu_AB08.pdf adresinden alındı
- Büyükeke, A., Sökmen, A., & Gencer, C. (2020). Metin Madenciliği ve Duygu Analizi Yöntemleri ile Sosyal Medya Verilerinden Rekabetçi Avantaj Elde Etme: Turizm Sektöründe Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(1), s. 322-335. doi:10.21325/jotags.2020.550
- Çelik, E., Çal, D., & Aydın, T. (2021). Duygu Analizi İçin Veri Madenciliği Sınıflandırma Algoritmalarının Karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(27), s. 880-889.
- Çelik, S. (2020). Metin Madenciliği ile Shakespeare Külliyatının İncelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), s. 1343-1357.
- Çelik, S., & Akdamar, E. (2018). Büyük Veri ve Veri Görselleştirme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, s. 253-264.
- Demirtaş, H. (2014). Kelime Bulutu. 05 03, 2024 tarihinde <https://huseyindemirtas.net/kelime-bulut/> adresinden alındı
- Dura, Y. C. (2023). 22. Uluslararası İşletmecilik Kongresi. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi. doi:ISBN: 978-625-00-8297-3
- Ergüt, Ö. (2021). Metin Madenciliği Yaklaşımıyla İşverenlerin Nitelik Taleplerinin İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), s. 138-157.
- Erkurt, E., & Yıldırım, E. (2021). Bir büyük veri görselleştirme uygulaması olarak konut tercih infografikleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), s. 36-52. doi:<https://doi.org/10.33707/akuiibfd.733379>
- Göker, H., & Tekedere, H. (2017). FATİH Projesine Yönelik Görüşlerin Metin Madenciliği Yöntemleri İle Otomatik Değerlendirilmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(3), s. 291-299. doi:<https://doi.org/10.17671/gazibtd.331041>
- <https://www.tidytextmining.com>. (2024). 05 15, 2024 tarihinde <https://www.tidytextmining.com/sentiment> adresinden alındı
- İlhan, S., Duru, N., Karagöz, Ş., & Sağır, M. (2008). Metin Madenciliği ile Soru Cevaplama Sistemi. *Elektronik ve Bilgisayar Mühendisliği Sempozyumu (ELECO)*, 26:30. Bursa.
- Kahya, A. N. (2021). Wikipedia'daki Verilere Metin Madenciliği Yöntemlerinin Uygulanması. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi*, 2(1), s. 11-14.
- Koyun, A., & Yangeç, D. (2018). Veri Madenciliği Teknikleri Yardımıyla Otel Yorumlarından Anahtar Kelimeler Keşfi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*(14), s. 261-268. doi:<https://doi.org/10.31590/ejosat.479833>
- Kuş, O. (2022). İletişim Çalışmalarında İçerik Analizi ve Metin Madenciliğinin Kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(51), s. 177-191. doi:<https://doi.org/10.30794/pausbed.1099169>
- Küçükkartal, H. K. (2020). Twitter'daki Verilere Metin Madenciliği Yöntemlerinin Uygulanması. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi*, 1(10), s. 10-13.
- Özkan, M. (2021). 20. Uluslararası İşletmecilik Kongresi. Giresun: Giresun Üniversitesi. doi:E-ISBN: 978-975-2481-23-7
- Özköse, H. (2020). Büyük Veri Kavramı ile İlgili Akademik Yayınların Metin Madenciliği Yöntemi ile Analizi. *Veri Bilimi*, 3(1), s. 11-20.
- Özyiğit, H. (2022). Muhasebe Alanında Güncel Yaklaşımlar: Metin Madenciliği. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 15(3), s. 637-663. doi:<https://doi.org/10.29067/muvu.1104525>

- Padhy, N., Mishra, P., & Panigrahi, R. (2012). The Survey of Data Mining Applications And Feature Scope. *International Journal of Computer Science, Engineering and Information Technology (IJCSSEIT)*, 2(3), s. 43-58.
- Sagayam, R., Srinivasan, S., & Roshni, S. (2012, 09). A Survey of Text Mining: Retrieval, Extraction and Indexing Techniques. *International Journal Of Computational Engineering Research (ijceronline.com)*, 2(5), s. 1443-1446. doi:Issn 2250-3005(online)
- Savaş, S., & Topaloğlu, N. (2018). R Programlama Dili ile Sosyal Medya Analizi: Örnek Olay İncelemesi. 11 10, 2024 tarihinde https://indexive.com/uploads/papers/pap_indexive15949777122147483647.pdf adresinden alındı
- Seker, S. E. (2015). Metin Madenciliği (Text Mining). *YBS Ansiklopedi*, 2(3), s. 30-32.
- Slige, J., & Robinson, D. (2019). *Text Mining with R*. Oreilly.
- Şeker, Ş. E. (2014). *Metin Madenciliği(Text Mining)*. MIS Sözlük (Management Information Systems). 05 21, 2024 tarihinde <https://mis.sadievrenseker.com/2014/06/metin-madenciligi-text-mining/> adresinden alındı
- Şentürk, A. (2006). *Veri Madenciliği: Kavram ve Teknikler*. Ekin Yayınevi.
- Temizhan, E., & Mendes, M. (2021). COVID-19 Pandemisi ile İlgili Twitter Mesajlarının Metin Madenciliği Tekniği İle Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Biyoistatistik Dergisi*, 13(2), s. 185-200.
- Türk, M., Öz, B., Kefe, İ., & Canoğlu, M. (2019). 18. *Uluslararası İşletmecilik Kongresi*. Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi. doi:E-ISBN: 978-605-69187-0-4
- UİK. (2019). *Uluslararası İşletmecilik Kongresi*. UİK: <https://isletmecilik.org/About.aspx> adresinden alındı
- Üçükkartal, H. K. (2020). Twitter'daki Verilere Metin Madenciliği Yöntemlerinin Uygulanması. *ESTUDAM Bilişim Dergisi*, 1(2), s. 10-13.

Şanlıurfa Şuayb Şehri Ören Yeri Kaya Resimleri¹

Başaran Doğu Göktürk²

ÖZET

Şuayb şehri, Şanlıurfa il merkezinin güneydoğusunda Özkent Köyü kadastro sınırlarına dahildir. Merkeze yaklaşık 85 km uzaklıkta konumlanan ören yerinin adı şehrin içerisinde bugün hala ziyaret edilen ve Şuayb peygamber makamı olarak adlandırılan odalardan gelmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan kaya resimleri Şuayb peygamber makamı olarak isimlendirilen alanın güneyindeki iki mekânda tespit edilmiştir. Karşılaşılan betimlemeler katalog tanımlamalarıyla birlikte biçim olarak sahip oldukları özelliklere göre başlıklara ayrılarak insan, süvari, at, deve, keçi ve geometrik şekiller gibi başlıklar altında ayrıca değerlendirilmiş, betimlemelerin benzerleri yakın coğrafyada ve Anadolu'daki örneklerle görsel olarak karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Şanlıurfa Ba'rûr Han, Eskişehir Seyitgazi Himmet Baba Kümbeti, Eskişehir Sivrihisar Doğan Arslan Mescidi, Kütahya Yapılcan Köyü Hıdırlık Türbesi gibi yapılarda karşılaşılan tasvirlerle aralarındaki benzer özellikler sebebiyle birçoğunun Orta Çağa tarihlendirilmesi gerektiği önerilmiştir. Adı geçen yapılarda karşılaşılan tamgalar yazılı dönem kaynaklarında da ele alınan Türk boylarına ait olup, inanç dünyalarında hala var olan şamanizm geleneklerini devam ettirdiklerini göstermektedir. Benzer anlatımların Şuayb şehrinde de görülmesi bölgede yaşayan Türk boylarının bunları meydana getirdiği düşüncesi çalışmada öne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Şuayb, Petroglif.

Petroglyphs of Shuaib City Ruins, Şanlıurfa

ABSTRACT

The city of Shuaib is included in the cadastral borders of Ozkent Village, southeast of the city center of Şanlıurfa. The name of the ruins, which are located approximately 85 km from the city center, comes from the rooms called the Shuaib prophets' house, which are still visited today. Petroglyphs, which constitute another subject of the study, were identified in two areas south of the area the Shuaib prophets' house. The petroglyphs are discussed together with the catalog definitions and were divided into headings according to their formal characteristics and are evaluated separately under headings such as human, cavalry, horse, camel, goat and geometric shapes. Similar depictions were visually compared with examples from nearby and Anatolia. It has been suggested that many of the samples encountered in structures such as Şanlıurfa Ba'rûr Caravanserai, Eskişehir Seyitgazi Himmet Baba Tomb, Eskişehir Sivrihisar Doğan Arslan Masjid, Kütahya Yapılcan Village Hıdırlık Tomb should be dated to the Middle Ages due to their similar characteristics. The tamgas encountered in the mentioned structures belong to Turkish tribes that are also discussed in written period sources and show that they conserved the shamanistic traditions that still exist in their belief world. The fact that similar depictions are also seen in the city of Shuaib has been highlighted in the study as the idea that Turkish tribes living in the region created these.

Keywords: Şanlıurfa, Shuaib, Petroglyph.

¹ Bu araştırma T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınan 22.01.2024 tarih ve E-77734899-161.99-4680934 sayılı izinle Şanlıurfa Müze Müdürlüğü Başkanlığı denetiminde gerçekleştirilmiştir. Saha araştırması esnasında yardımlarını esirgemeyen Müze Araştırmacısı İbrahim Halil Şenol beyefendiye teşekkür ederiz.

² bdgokturk@harran.edu.tr, Dr. Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Şanlıurfa. ORCID: 0000-0002-5069-1220.

1 GİRİŞ

Neolitik dönemin beşiği olan Şanlıurfa il sınırlarında arkeolojik faaliyetler uzun yıllardan bu yana sürdürülürken, birçok yeni yüzey araştırması ve kazı çalışmaları da devam ettirilmektedir. Göbeklitepe ve Harran Şehri Kazıları başta olmak üzere Karahantepe ve Sayburç gibi Neolitik alanlar dışında Soğmatar ve Şanlıurfa Kalesi gibi önemli noktalarda da araştırmalar bulunmaktadır. Bu önemli noktalardan biri de içerisinde kaya resimleri bulunduran ve üzerinde hâlâ yerel halkın hayatını sürdürdüğü ve antik kent harabelerini barındıran Şuayb şehridir.

Şanlıurfa'nın Harran ilçesi Özkent köyü kadastro sınırları içerisinde kalan Şuayb şehri, Şanlıurfa kent merkezine Harran ilçesi üzerinden yaklaşık 85 km uzaklıkta konumlanmaktadır. Aynı yol üzerinde tarihi Harran Şehri ve Ba'rür Han'ı gibi turizm potansiyeli yüksek noktalarla birlikte kuzeyinde Soğmatar yerleşimi ve Karahantepe bulunmaktadır. Ören yerinin isim kökeninin, Kuran-ı Kerim'de adı geçen Şuayb peygamberin burada yaşadığı inancından geldiği düşünülmektedir. Anlatıya göre, kent ilk kez Şuayb Peygamber tarafından kurulmuş ve kendisi burada peygamberlik görevini yerine getirmiştir. Sonraki dönemde Hz. Musa da, kendisine peygamberlik verilmeden önce bu şehre gelerek Şuayb Peygamber ile görüşmüş ve onun kızlarından birisiyle evlenip Tek Tek Dağlarında 10 yıl çobanlık yapmıştır (A. C. Kürçüoğlu ve Güler, 2010, s. 64).

Günümüzde kentin içerisinde hala kayadan oyulmuş bir mekân halk arasında “Şuayb Peygamberin Makamı” olarak ziyaret edilmektedir. Araştırma içerisinde incelenen kaya resimleri, peygamber makamı olarak bilenen mekânın güneyine konumlanmaktadır. Şuayb şehrindeki bu kaya resimlerinin bir kısmı ilk kez Servet Somuncuoğlu tarafından “Taştaki Türkler” isimindeki kitabında tanıtılmıştır (Somuncuoğlu, 2008)³. Tarafımızdan gerçekleştirilen bilimsel çalışma ile kaya resimlerinin tek bir mekânda sınırlı olmayıp, bir yeraltı odasında daha varlıkları ortaya konmuştur. Araştırma içerisinde Şuayb şehrinin tarihi, mimarisi ve yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilerek kaya resimleri katalog çalışması şeklinde envanter numaraları, çizimleri ve fotoğraflarıyla birlikte ele alınmıştır. Ardından kaya resimlerinin benzerlerinin nerelerde bulunduğu değerlendirilerek, hangi teknikler kullanılarak ne zaman ve kimler tarafından yapıldıklarıyla ilgili genel değerlendirmede bulunulacaktır.

2 ŞUAYB ŞEHİRİ TARİHİ HAKKINDA BİLİNENLER, KENTİN MİMARİSİ VE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ören yeriyle ilgili bilimsel çalışmalar oldukça sınırlıdır. Max von Oppenheim'in 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında fotoğrafladığı ören yerinde sonraki dönemde kapsamlı herhangi bilimsel bir çalışma yürütülmemiştir. Ardından 20. yüzyılın başında Tur'abdin bölgesine iki kez gezi düzenleyen Gertrude Bell'in Şuayb şehriden geçtiği,

³ Ömrünü Türk dünyası araştırmalarına adayan Servet Somuncuoğlu'nun ruhunu burada yâd ediyoruz.

fotoğraflardan hareketle belirlenmiştir (Bell, 1982, tpls. 253-256). Bell'in fotoğraflarında, şehirde yarım daire kemerli ve üçgen alınlıklı yapılar olduğu görülmektedir. Bahsi geçen kemerli yapı veya üçgen alınlıklı mimari öğelerden çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca Bell, şehrin oldukça geniş bir alana yayıldığından bahsetmektedir. Kayaya oyulmuş konutlar, mezarlar ve apsis kısmını belirleyemediği ancak neflerinin belirgin olduğu kilise olması muhtemel bir yapı olduğundan da söz etmektedir (Bell, 1982, s. 151). Bunlar dışında Türkiye'nin doğusunda yaptığı yüzey araştırması sırasında Harran ve Soğmatar gibi şehirleri de inceleyen Sinclair'in, Şuayb şehriyle ilgili bilgiler verdiği bilinmektedir (Sinclair, 1990, ss. 189-191). Bölgeyle ilgili Cihat Kürkçüoğlu ve Selahaddin Eyyubi Güler'in sonraki dönemde incelemeleri olmuş, ancak arkeolojik bir çalışmaya dönüşmemiş, yerinde tespit diyebileceğimiz araştırmalarla değişik yayınlarda bölgeden bahsetmişlerdir (A. C. Kürkçüoğlu, 2002; A. C. Kürkçüoğlu ve Güler, 2010). Son birkaç yıl içerisinde bölgenin Arkeolojik envanterinin çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmak istense de bu faaliyetlerin de devamı gelmemiştir (Polat ve diğerleri, 2021). Bu sebeplerle kentin tarihiyle ilgili elimizdeki bilgiler geniş bir bakış açısında kalarak ayrıntılara hâkim olmayı zorlaştırmaktadır. Ancak ören yerindeki mimari kalıntıların özellikle duvar örgülerinden ve pencere tiplerinden yola çıkarak yapılan tarihlendirmede MS. 4. yüzyıla ait yapılarla benzerlikler gösterdikleri aktarılmaktadır (Bell, 1982, s. 151; Sinclair, 1990, s. 190; A. C. Kürkçüoğlu ve Güler, 2010, s. 64). Kürkçüoğlu tarafından ören yeri içerisinde biri günümüzde kullanıma devam edilen toplam üç meşcit yapısı olduğu belirtilmektedir (C. Kürkçüoğlu, 2013, s. 198). Bunların kitabelerinden birinde Kelime-i Tevhit bulunduğu aktarılırken diğer kitabelerin okunamadığı söylenmektedir. Sinclar'ın verdiği bilgilerde Şuayb Şehri Arap işgallerinin ilk üç yüz yılı boyunca aktif bir şekilde iskâna sahiptir ve Arapça konuşan Hıristiyan nüfuslu bir merkezdir. Şuayb Şehri'nin isminin Arapçada "Eski İnsan Şehri" anlamına geldiği de aktarılmaktadır. Kentin güneyinde Oppenheim tarafından da zikredilen ve Araplara ait bir İslâmi dönem mezarlığı vardır (Bell, 1982, s. 151). Kûfi tarzdaki mezar taşları İslâm döneminin ilk 300 yılına (910) aittir. Şehrin 1260 yılındaki Moğol istilası döneminde veya 18. yüzyıl içerisinde terkedildiğine yönelik bilgiler bulunmaktadır (Sinclair, 1990, s. 190).

Ören yeri merkezinde, çok sayıda kayaya oyulu mekânlar bulunurken, kentin etrafının da surlarla çevirili olduğu ve karşılaşılan odalardan bazılarının mezar olma ihtimali şu an için değerlendirilmektedir. Ayrıca bu mekânların üzerine kesme taşlardan yapılar inşa edilmiş, yapıların bazı duvar ve temel kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir (Fotoğraf 1). Kayaya oyularak yapılan mekânlara geçişler basamaklar veya rampaya benzer koridorlarla (*dromos* benzeri) sonlanan kapılarla sağlanmaktadır (Fotoğraf 2). Kapılar ile basamaklı veya rampalı koridorlar her zaman aynı eksende konumlanmamaktadır. Bunun yanında pencere olarak tasarlandığı görülen ikili açıklık uygulamaları da dikkat çeker (Fotoğraf 2). Mekânların iç kısmında belirli bir düzen göstermeyen duvara oyulmuş birçok niş göze çarpmaktadır. Şuayb peygambere atfedilen odalardan birinin zemininde *mangala* oyunu için tasarlandığı düşünülen sıra halindeki çukurlar dikkat çeker (Fotoğraf 2). Yörede sevilen ve uzun yıllardır devam ettirilen bu oyun daha önceleri yere çukurlar açılarak

oyanmıştır (Etgü, 2016). Mekânlardan birinde dikey olarak kazınmış *Tabula Ansata*⁴ benzeri uygulama bulunması odalardan bazılarının mezar olma ihtimalini ve araştırmacıların kentin meydana getirilişi üzerine yaptıkları tarihlendirme önerileri hakkındaki düşünceleri de destekler (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 1. Şuayb şehri ören yerindeki antik döneme ait blok taşlardan yapı kalıntıları ve kayaya oyulmuş mekân örnekleri⁵.

Fotoğraf 2. Şuayb Peygamberin makamı olduğu öne sürülen kayaya oyma mekânın genel görünümü ve olası *mangala* çukurları.

⁴ Tanım için bakınız (Murray ve Murray, 2013, s. 597).

⁵ Çalışma içerisinde kaynak gösterilmeyen tüm çizim ve fotoğraflar yazara aittir.

Fotoğraf 3. Kazınarak yapılmış *Tabula Ansata* benzeri uygulama.

3 KAYA RESİMLERİ

Şuayb şehrindeki petrogliflerden birkaçı daha önce Servet Somuncuoğlu tarafından fotoğraf kataloğu şeklinde tanıtılmıştır (Somuncuoğlu, 2008). 1 numaralı mekân olarak adlandırdığımız yerdeki tasvirlerden bazıları bu eserde görülebilmektedir (Fotoğraf 4). Ancak mekânlarda yaptığımız incelemelerde tasvirlerin sayısının daha fazla olduğu anlaşılmış ve 2 numaralı mekândaki tasvirler ilk kez çalışma içerisinde ele alınmıştır. 1 numaralı mekân olarak tanımlanan yer, köy halkı tarafından resimli mağara olarak bilinmektedir. Araştırmanın bu kısmında tasvirlerin mekânlara göre tanımları, buldukları cephelere ve mekânın dışından içine doğru sırayla ele alınmıştır. Bu sıralamaya göre tasvirlerle envanter numarası da tanımlanmıştır. Örneğin; envanter numarası “Ş1.i.1.3.” içerisindeki sıralama, “Ş” Şuayb şehrini, “1” rakamı oda numarasını, “i” harfi tasvirlerin bulunduğu cephenin içeride “d” harfiyse dışarıdaki cephede olduğunu, sonraki “1” rakamı hangi cephe olduğunu, sondaki “3” rakamı ise aynı cephedeki üçüncü tasvirin numarasını temsil etmektedir. Numaranın okunuşu şöyledir: “Şuayb şehri, 1 numaralı mekân, iç birinci cephe, 3 numaralı tasvir”.

Fotoğraf 4. Şuayb şehri uydudan mekânların görünümü (HGM Küre uygulamasından alınmıştır 01.04.2024).

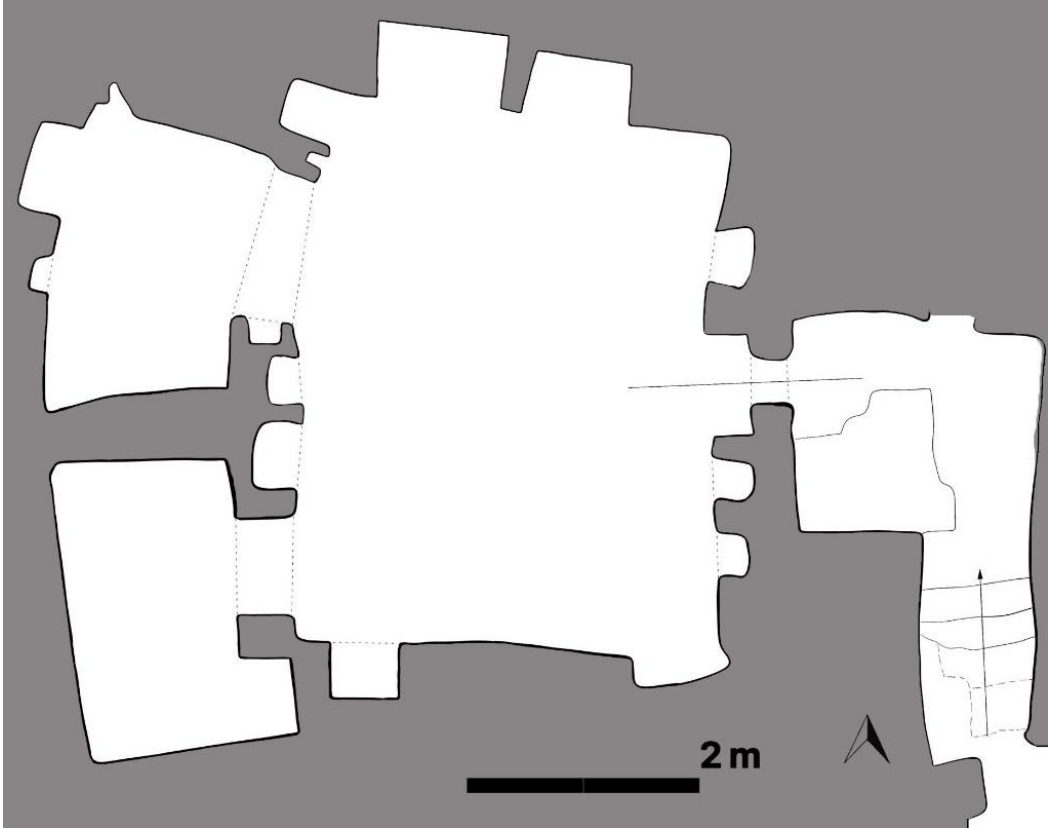
3.1 1 Numaralı Mekân

Mekân, ören yerinin doğusunda etrafı dikdörtgen biçiminde kuru duvar sırasıyla örülü Şuayb peygamberin makamı olduğuna inanılan noktanın güneyine konumlanır (Fotoğraf

4). Odalara geçiş, ana kaya kot seviyesinin yaklaşık 2,0 m aşağısına beş basamakla güney kuzey yönünde uzanan basamaklarla sağlanmaktadır (Çizim 1). Basamakların bitiminde bulunan iki kapı açıklığından batıdakiyle iç mekâna geçilir (Fotoğraf 5). Belirli bir simetrisi olmayan kayaya oyulmuş bu odaların duvar kenarları ve tavanı yapımındaki işçilikten kaynaklı düz olmayan bir kesite sahiptir. Orta kısmın tüm cephelerinde çeşitli işlevler için kullanılan nişler, oymalar ve hayvan veya başka bir şeyi sabitlemek amacıyla kullanılan bağlama noktaları vardır. Bu bağlama noktaları Oppenheim tarafından çekilen fotoğrafta sağlam olarak karşımıza çıkarken günümüzde tahrip olmuş biçimde bulunmuştur (Fotoğraf 9). Batı yönündeki cephenin iki kanadına oyularak yapılmış yarım daire kemer görünümlü birer kapı açıklığıyla daha küçük iki odaya geçilmektedir. Bu odaların da duvarlarında nişler ve oyuklar görülmektedir. Tasvirler kapı açıklığının solundan sağına doğru saat yönünde sıralanarak ele alınmıştır.

Çizim 1. 1 numaralı mekânın plânı.

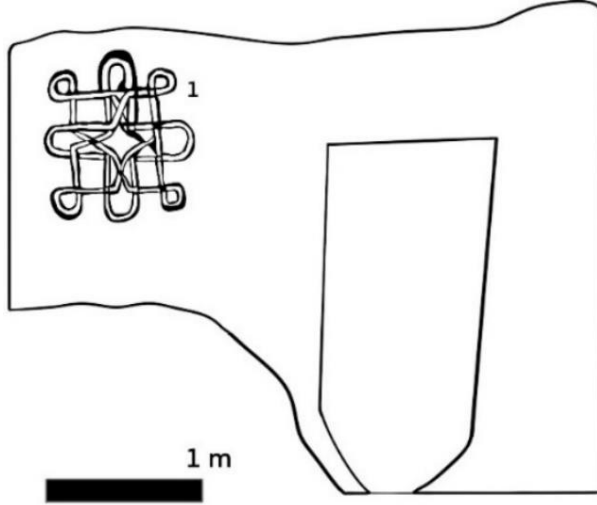
3.1.1 1 Numaralı Mekânın Kapı Cephesi

Merdivenden sonra batı yönündeki kapı açıklığının olduğu cephede tek tasvirle karşılaşmıştır. Kapı açıklığını güneyine konumlanan tasvir şöyle tanımlanmaktadır.

Fotoğraf 5. 1 numaralı mekânın kapı cephesi görünümü.

Çizim 2. 1 numaralı mekânın kapı cephesinin çizimi.

Fotoğraf 6. Ş1.d1.1 envanter numaralı şeklin ayrıntılı görünümü.

Envanter no: Ş1.d1.1. Kayaya oyulmuş mekâna güney kuzey yönlü merdivenlerle ulaşılırken kapı açıklığı doğu yönüne bakmaktadır. Kapı açıklığının solundaki ana kaya yüzeyine ortada dört kol ve bu kolların merkezinde yine dört kollu bir yıldız şekli veya kolları birbirine eşit uzunlukta haç benzeri şekil kazınmıştır. Bu kısmın kollarını oluşturan konturların üstünden ve altından geçerek kolları kısmen çevreleyen kare bir alan vardır. Bu kare alanın köşelerinden dışarıya doğru taşan daire şeklinde düğümler oluşturulmuştur. Kare alan ve ortadaki kolların konturları birbiri içine geçerek merkez noktada dört kollu yıldız görünümü verirken aynı zamanda kollar arasında değişik düğüm formları oluşturur (Fotoğraf 5, 6, Çizim 2).

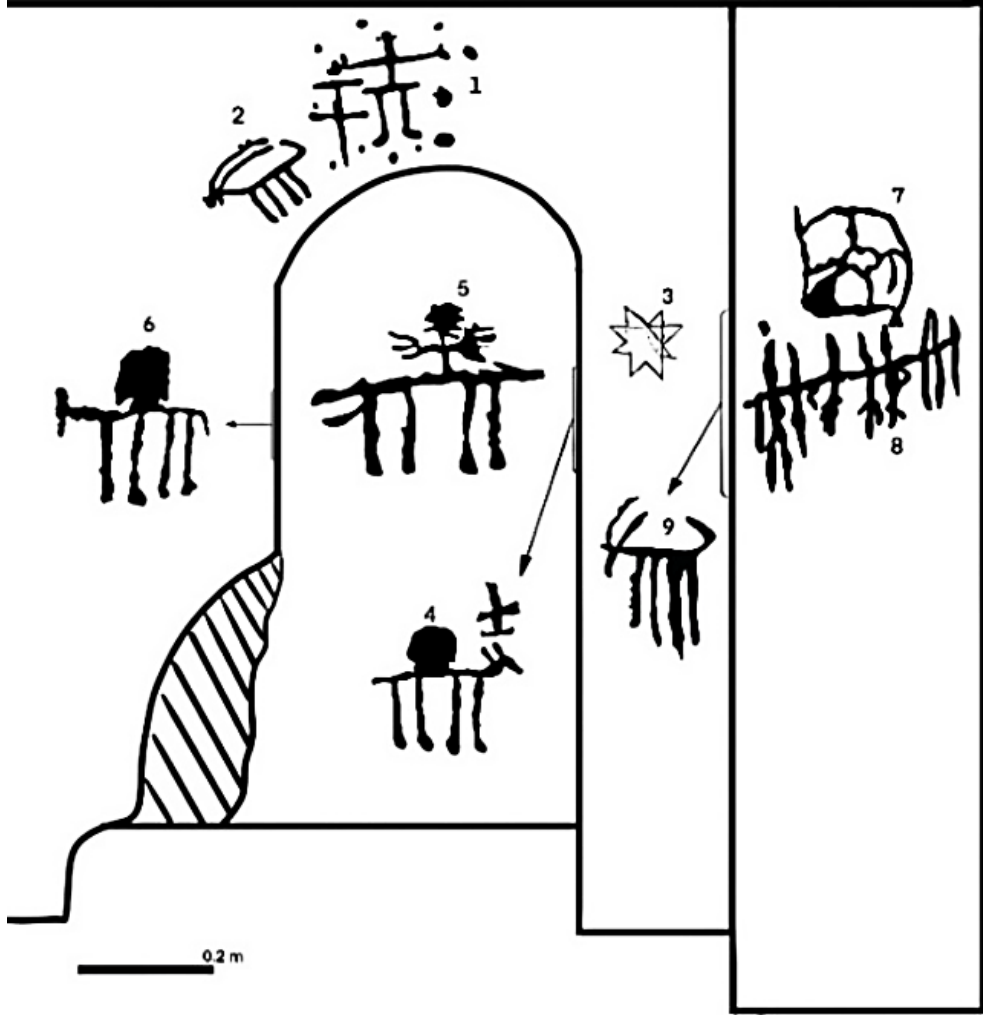
3.1.2 1. Mekân 1. İç Cephe

Mekânın içine geçildiğinde salon sayılabilecek geniş odanın solunda bir niş bulunmaktadır. Tasvirler nişin yukarı kısmından başlamakta ve niş içerisindeki örneklerle devam etmektedir. Nişin sol ve sağ iç yüzlerinde bulunan betimlemelerin çizimleri oklarla genel çizim üzerinde ayrıca gösterilmiştir. Odanın batısına geçişi sağlayan açıklığın kenarlarında da tasvirler bulunmaktadır. Duvar yüzeyinde dokuz betimleme görülür.

Fotoğraf 7. İç Mekân 1. Cephe genel görünümü.

Çizim 3. İç Mekân 1. Cephe genel çizimi.

Envanter no: Ş1.i1.1. Tasvirin başı nokta biçiminde iki kulağa sahiptir. Kolları iki yana açık verilen figürün kolları ve bacakları cetvelle çizilmiş kadar düzgün betimlenmiştir. Sol elinde aşağıya doğru uzanan bir nesne taşımaktadır. Bacakları ve ayakları belirgin olan tasvir kazıma ve nokta vuruş teknikleriyle oluşturulmuştur. Tasvirin önemini belirtmek için etrafında daireye yakın bir çerçeve oluşturacak şekilde uygulamalar vardır.

Envanter no: Ş1.i1.2. Başından geriye doğru uzanan yay biçimindeki boynuzları nedeniyle keçi olarak tanımlanan hayvan tasviridir. Vücudu sola ve aşağıya dönük biçimde verilen hayvanın kuyruğu yukarıya kalkıktır. Bacakları birbirine paralel ve eşit uzunluktaki hayvan kazıma tekniklidir.

Envanter no: Ş1.i1.3. Yatay ve dikey düzlemde yerleştirilmiş iki dörtgenin birbirini keserek kollarının uç kısımlarının “V” biçiminde içe doğru çekilmesiyle meydana getirilen şekil kazıma tekniklidir. Geometrik sayılabilecek sekiz kollu yıldızı andırmaktadır.

Envanter no: Ş1.i1.4. Kaya yüzeyine oyulan nişin sağ iç yüzeyine işlenen ve başı sağa dönük verilen hayvan sırtında daireye benzer bir uygulamaya sahiptir ki bu yüklü olduğunu göstermektedir. Baş, kulak, toynak ve kuyruk gibi özellikleri sebebiyle at olarak tanımladığımız betimleme kazıma ve nokta vuruş tekniğiyle meydana getirilmiştir. Başının üstündeki formun ne olduğu tam olarak anlaşılammıştır.

Envanter no: Ş1.i1.5. Duvar yüzeyinde girinti yapan nişin ana yüzeyindeki betimleme sırtındaki binicisi sebebiyle süvari olarak tanımlanmıştır. Hayvanın baş, kulak, gövde, kuyruk gibi özellikleri ve benzer örneklerden hareketle at olarak tanımlanmıştır. Binicisinin kolları iki yana yatay biçimde açıktır. Parmakları özensiz biçimde işlenmiştir. Oldukça stilize tasvir sağa dönüktür. Nokta vuruş ve kazıma tekniğinin birlikte kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Envanter no: Ş1.i1.6. Nişin sol iç yüzünde bulunan tasvir tam karşısında yer alan yüklü at betimlemesiyle benzerlik göstermektedir. Baş kısmında kulaklarından sadece biri bulunur. Gövdesinin yukarı kısmında yüklü olduğunu belirten yarım daire benzeri bir uygulama vardır. Kazıma ve nokta vuruş teknikleri birlikte kullanılmıştır.

Envanter no: Ş1.i1.7. İç içe çizilmiş daireye yakın iki formdan oluşur. Daireler birbirlerine yatay ve dikey düzlemde oluşturulmuş dört hatla birbirine bağlanır. Geometrik şekle sahip bu örnek nokta vuruş ve kazıma teknikleri birlikte kullanılarak meydana getirilmiştir.

Envanter no: Ş1.i1.8. Stilize edilmiş dans eden yedi farklı insan figürü nokta vuruş ve kazıma tekniği birlikte kullanılarak oluşturulmuştur. Sıranın en solundaki insanın elinde mendil benzeri bir uygulama dikkat çeker. İnsanların kolları tek bir hat şeklinde bir kerede meydana getirilmiş gibi görünmektedir. En sağdaki iki insanın bacakları verilmeden bırakılmıştır.

Envanter no: Ş1.i1.9. Başından çıkan çizgilerin keçi boynuzuna benzemesi nedeniyle keçi olarak tanımladığımız tasvir kazıma ve nokta vuruş teknikleriyle meydana getirilmiştir. Baş kısmı sola dönüktür. Kuyruk kısmı havaya kalkık hatta bir kısmı da öne doğru kıvrık biçimdedir.

3.1.3 1. Mekân 2. İç Cephe

Mekâna geçişte kapının tam karşısındaki cephedir. Tasvirler cephenin orta bölümündeki nişlerin yukarısında ve sağ kanattaki kapı açıklığının sağ kenarında bulunmaktadır. Ana kaya yüzeyinde önceki kullanımlardan kalma is tabakaları ve hayvan bağlamak için kullanıldığı düşünülen oyuklar vardır. Cephe yüzeyinde on iki tasvir tespit edilmiştir (Çizim 4). Tell Halaf kazılarının sembol ismi Max von Oppenheim, 1899 yılında geçtiği Şanlıurfa bölgesinden, Şuayb şehriyle ilgili bize fotoğraflar bırakmıştır (Fotoğraf 8). Bu fotoğraflardan birinde araştırmamızda incelediğimiz ve 1 numaralı mekân olarak

adlandırdığımız noktada kaya resimleri de açıkça seçilebilmektedir⁶. Hem nişlerin olduğu bölümdaki betimlemeler hem de solda yer alan kapı kenarındaki insan topluluğu bu fotoğrafta rahatlıkla görülmektedir. Cephede tespit ettiğimiz betimlemelerden 11 ve 12 numara haricindekiler belirgindir.

Fotoğraf 8. Max von Oppenheim arşivinden Şuayb şehrindeki kaya resimlerini gösterir fotoğraf⁷.

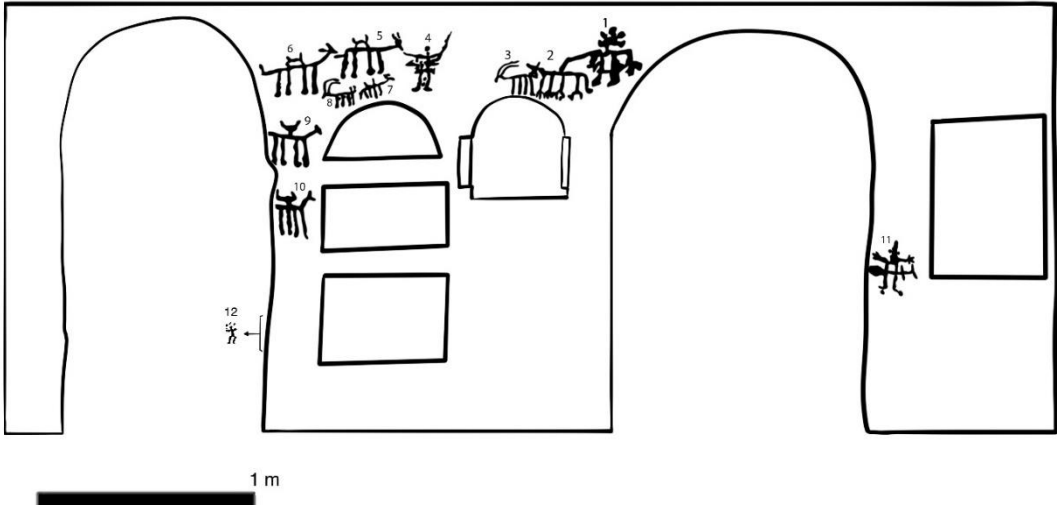
Fotoğraf 9. İç mekân 2. cephe genel görünümü.

⁶ <https://arachne.dainst.org/entity/44155?fl=20>

⁷ Oppenheim kataloğundan yararlanmamızı sağlayan ve kullanım izni veren Ulrich Heider'e teşekkür ederiz.

Çizim 4. İç mekân 2. Cephenin genel çizimi.

Envanter no: Ş1.i2.1. Ana kayaya oyulmuş duvarın en yukarı kısmında bulunan sola dönük kazıma tekniğindeki tasvir, baş, kol, gövde ve bacak gibi vücut özellikleri sebebiyle insan olarak tanımlanmıştır. Tasvirin kafasında beş dişe sahip başlık biçimi konumlanmıştır. Kolları iki yana dirsekleri aşağıya dönük biçimde kırık olarak verilmiştir. Elleri vücuduna göre oldukça büyüktür. Sol kolundan çıkan kalın bir kontur sol kısmında bulunan yırtıcı hayvanın boynuna doğru uzanmaktadır.

Envanter no: Ş1.i2.2. Hemen sağında bulunan insan tasvirinin sol aşağısına konumlanan figür baş, gövde, kuyruk, pençe gibi ayrıntılarından hareketle yırtıcı olarak tanımlanmıştır. Bacakları kuş pençesine benzeyen üçlü parmaklarla sonlanmaktadır. Baş kısmında kulakları profilden dik biçimde çizilmiş, kafasıysa sağındaki keçi tasvirinin arkasına

saldırılmış ve ısırılmış görünümde kazanmıştır. Sola dönük verilen hayvan nokta vuruş ve kazıma tekniğiyle oluşturulmuştur.

Envanter no: Ş1.i2.3. Duvar yüzeyinin yukarı kenarındaki sola dönük kazıma teknikli tasvir gövde özellikleri ve başından çıkarak geriye doğru uzanan yay biçimli boynuzları sebebiyle keçi olarak tanımlanmıştır. Hemen sağında bulunan yırtıcı hayvan tarafından arka tarafından ısırılmayı belirtecek biçimde boynu aşağıya doğru eğiktir.

Envanter no: Ş1.i2.4. Gövde özellikleri sebebiyle insan olarak tanımlanmıştır. Baş kısmı yuvarlak, kolları iki yana hafif yukarıya kalkık biçimde betimlenmiştir. Sağ elinde kılıç biçiminde nesne tutmaktadır. Sol eliyle solundaki at olarak tanımlanan hayvanın başına uzanmaktadır. Tasvirin gövdesinde kıyafetini göstermek için yapıldığını düşündüren işlemler görülür.

Envanter no: Ş1.i2.5. Baş, kulak, boyun, gövde, toynak ve kuyruk gibi özellikleri sebebiyle at olarak tanımlanan tasvir duvar yüzeyinin yukarı kısmında bulunmaktadır. Gövdesine kazanmış form nedeniyle atın eyerli olduğu görülmektedir. Sağa dönük olan at nokta vuruş ve kazıma tekniklerinden müteşekkildir.

Envanter no: Ş1.i2.6. Sağına konulanan at tasviriyle gösterdiği benzer özellikler nedeniyle at olarak tanımlanan betimleme sağa dönüktür. Sağındaki atı takip eder biçimde verilen hayvanın eyerli olduğu görülmektedir. Kazıma tekniğindeki tasvirin kuyruğu hafif havaya kalkık biçimdedir.

Envanter no: Ş1.i2.7. Sağa dönük verilen ve yukarısına kazınan at tasvirleriyle birlikte aynı yerdeki hayvan daha küçük betimlenmiştir. Boyutu ve baş, boyun, gövde ve sırtında bulunan eyerli görünümüyle at olarak tanımlanmıştır.

Envanter no: Ş1.i2.8. Keçi olarak tanımlanan tasvirin baş kısmından gövdesine doğru kıvrılan yay biçimli boynuzlara sahiptir. Kazıma tekniğinde sola dönük verilen hayvanın kuyruk kısmı da havaya kalkıktır.

Envanter no: Ş1.i2.9. Yüzeyde karşılaşılan at tasvirleriyle gösterdiği benzerlikler ve baş, boyun, toynak gövde, kuyruk şeklinden hareketle at olarak tanımladığımız tasvirin sırtında eyere benzeyen uygulama mevcuttur. Sağa doğru yönelen hayvan kazıma ve nokta vuruş teknikleriyle hakkedilmiştir.

Envanter no: Ş1.i2.10. Sağa doğru yönelen tasvir yukarıda bulunan at tasvirleriyle benzer özelliklere sahiptir. Atın baş, boyun, bacak, toynak, kuyruk gibi uzuvları belirgindir. Tasvir meydana getirilirken nokta vuruş ve kazıma teknikleri birlikte kullanılmıştır.

Envanter no: Ş1.i2.11. Mekâna geçişin karşısında bulunan sağdaki kapı açıklığının sağ kısmında, zemine yakın bölüme kazınan tasvir insan olarak tanımlanmıştır. Kafa kısmında başlık taktığını gösteren çıkıntılar görülen figürün kolları iki yana açık verilmiştir. Kolları hafif yukarı kalkık ve elinin parmakları görülecek şekilde belirtilmiştir. Kucağında kopuz/bağlama türünde bir enstrüman taşır biçimde kazanmıştır. Ayakta duran insan tasviri hafif sağa dönük ve kazıma tekniğiyle meydana getirilmiştir.

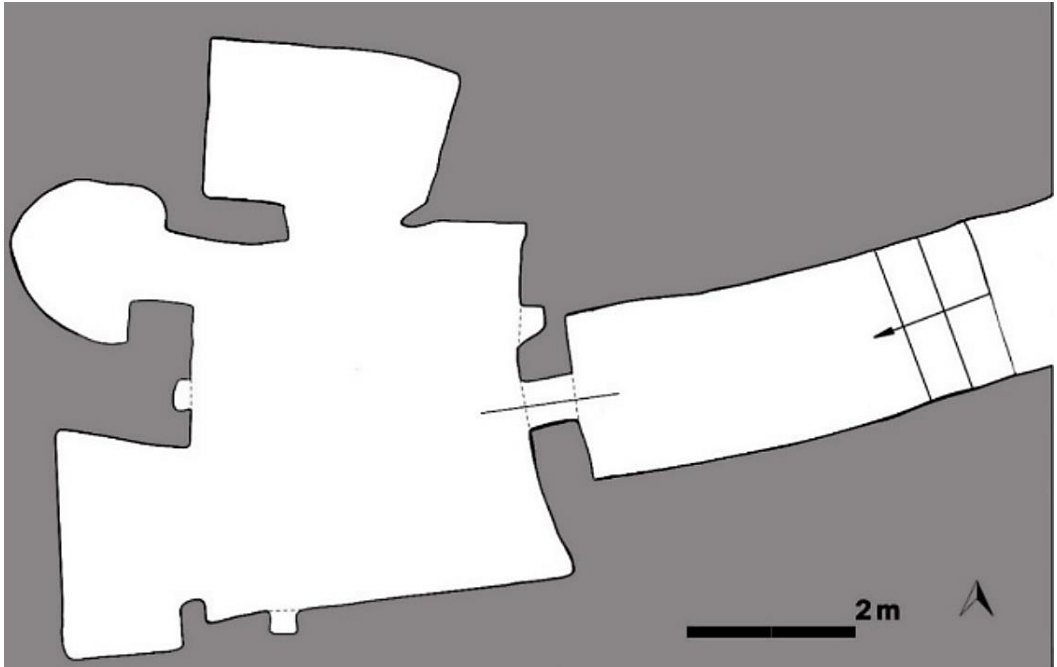

Envanter no: Ş1.i2.12. Tasvir, baş kol, gövde, bacak ve ayaklarının verilişi şekliyle insan olarak tanımlanmıştır. Baş ve kolları büyük tek noktalarla belirginleştirilmiştir. Sağ kolunu oluşturan noktalar birbirine bitişik olarak verilirken, sol kolunu oluşturan noktalar bitişik değildir. Figürün gövdesi sola doğru eğik biçimde verilmiştir.

3.2 2 Numaralı Mekân

Şuayb peygambere atfedilen yerin güneyinde, 1 numaralı mekânın doğusuna konumlanan 2 numaralı mekân, ören yerindeki benzerleri gibi anakayaya oyularak meydana getirilmiştir. Anakaya kot seviyesinden yaklaşık 2 m aşağıya konumlanan mekâna günümüzde sadece iki basamağı tespit edilebilen merdivenle inilmektedir (Çizim 5). Merdivenli bu geçiş kısmı molozlarla dolu olması sebebiyle yapının içerisine geçmek oldukça zordur. Kapı açıklığının ardından mekânda dörtgen plânlı bir ana bölüm görülür. Yapının batı yönünde birisi oval plânlı iki oda, Kuzey yönündeyse dörtgen plânlı ayrı bir odayla birlikte toplam üç hücre yapılmıştır. Duvarlar, tavan ve cephelerde işçilikten kaynaklı asimetrik bir görüntü hâkimdir. Tasvirler sırasıyla güney cephe, batı cephedeki dörtgen oda ve kuzey cephedeki odanın kapı açıklığının solunda konumlanmaktadır.

Çizim 5. 2 numaralı mekânın plânı.

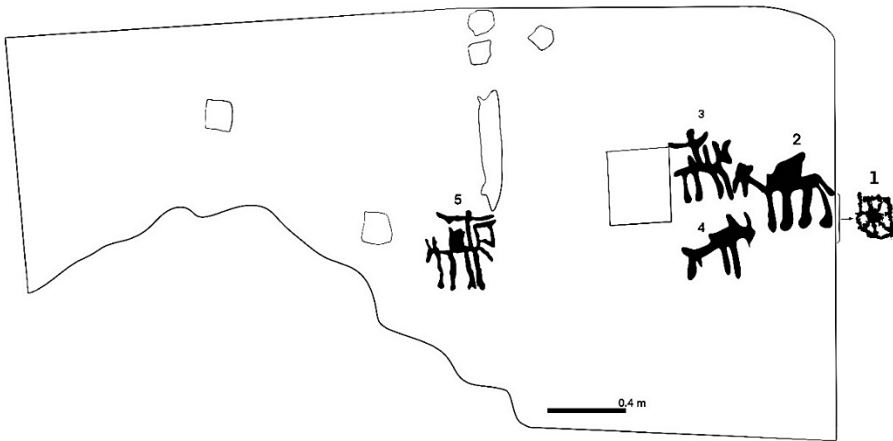
3.2.1 2. Mekân 1. Cephe

Yapının yaklaşık batı yönündeki açıklığından içeriye geçildiğinde solda kalan güney cephede toplam beş tasvir tespit edilmiştir (Fotoğraf 10, Çizim 6). Cephenin sol kısmında moloz tabakası bulunduğu için molozun arka kısmında herhangi bir tasvir olup olmadığı tespit edilememiştir. Diğer yapıda olduğu gibi burada da yüzeyde günlük kullanım için düzenlendiği düşünülen nişler bulunmaktadır. 1 numarayla gösterilen betimleme duvarın yan yüzeyinde kaldığı için çizimde okla gösterilmiştir. Tasvirler sırasıyla şöyledir.

Fotoğraf 10. 2. mekân 1. cephenin genel görünümü.

Çizim 6. 2. Mekân 1. cephe ve tasvirlerin çizimi.

Envanter no: Ş2.i1.1. Şekil kareye yakın bir biçime sahiptir. İç kısmını ortalayan bir daire formu alan nokta vuruşlarla boşaltılarak şeklin köşelerine ve kenarlarına doğru yedi farklı kolla devam ettirilerek kareye yakın şeklin iç kısmı yedi bölüme ayrılmıştır. Nokta vuruş teknikli şekil 1 numaralı mekândaki daire şekliyle de benzerlik gösterir.

Envanter no: Ş2.i1.2. Baş, gövde, toynak ve benzer örneklerden hareketle at olarak tanımladığımız hayvan tasviridir. Sırtında yüklü olduğunu belirten uygulama mevcuttur. Toynakları daire biçiminde özellikle belirginleştirilmiş, ağzı açık konumdadır. Sola yönelen hayvan nokta vuruş tekniğiyle meydana getirilmiştir.

Envanter no: Ş2.i1.3. Hemen yanında konumlanan atla gösterdiği benzer özelliklerinin yanında, sırtında eyeri ve binicisiyle verilen betimleme süvari olarak tanımlanmıştır. Sağa doğru yönelen betimlemede binicinin kolları iki yana açık verilmiştir. Tasvir nokta vuruş tekniğiyle oluşturulmuştur.

Envanter no: Ş2.i1.4. Sırtında taşıdığı yükü birlikte etrafındaki at tasvirleriyle sola doğru intikal halinde verilen yüklü at tasviridir. Nokta vuruş tekniğiyle yapılmıştır.

Envanter no: Ş2.i1.5. Cephenin orta kısmında yer alan tasvir 3 numaralı süvari betimlemesiyle benzerlik göstermektedir. Burada binicinin önünde yerleştiği yükü birlikte hakkedildiği görülmektedir. Kolları iki yana açık biçimde duran binicinin arkasında da hangi işlevde kullanıldığını tam olarak anlayamadığımız dörtgen bir şekil yer alır. Bayrak veya flama olması muhtemel tasvir nokta vuruş tekniğinden müteşekkildir.

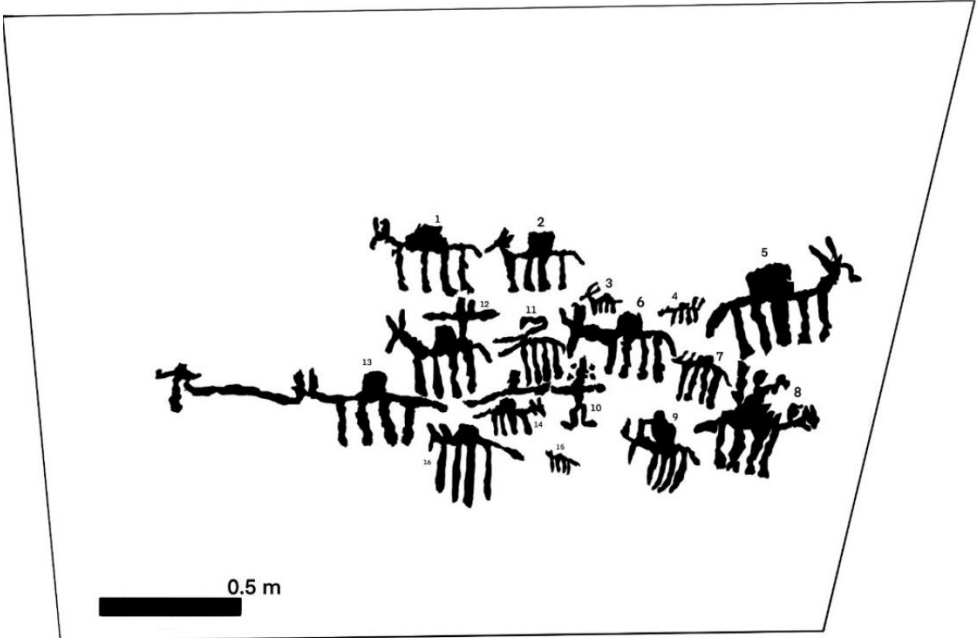
3.2.2 2. Mekân 2. Cephe

Yapının batısında konumlanan dörtgen biçimli odanın batı duvarında on altı tasvir tespit edilmiştir. Yüzeyde herhangi bir niş veya oyuk bulunmamaktadır (Fotoğraf 11, Çizim 7). Tasvirlerin tanımlama önerileri şu şekildedir.

Fotoğraf 11. 2. Mekân 2. cephe genel görünümü.

Çizim 7. 2. Mekân 2. cephe genel çizimi.

Envanter no: Ş2.i2.1. Cephenin orta kısmı sayılabilecek noktadaki hayvan sırtında taşıdığı yük ve benzer örneklerden hareketle yüklü at olarak tanımlanmıştır. Sola doğru yönelen tasvir nokta vuruş tekniktir.

Envanter no: Ş2.i2.2. Hemen solundaki yüklü at betimlemesiyle aynı özellikleri gösteren at tasviridir. Sırtında yüküyle birlikte sola yönelen hayvan nokta vuruş tekniktir.

Envanter no: Ş2.i2.3. Yukarısında yer alan yüklü at tasvirleri gibi sola dönük verilen at tasviridir. Kulakları toynakları ve kuyruğu belirgindir. Sırtında yük olduğunu gösteren yarım daireye yakın bir form bulunurken diğer atlara göre daha küçük betimlenmiştir.

Envanter no: Ş2.i2.4. Solundaki yüklü at tasvirine göre ters istikamete dönmüş vaziyetteki hayvan betimlemesi toynak, baş, gövde gibi özellikleri ve emsallerine benzerliğinden hareketle yüklü at olarak tanımlanmıştır. Nokta vuruş tekniktir.

Envanter no: Ş2.i2.5. Cephede tespit ettiğimiz tüm tasvirlerin en büyüğüdür. Cephenin en sağında hafif yukarıya doğru yönelmiş biçimde sağa dönüktür. Baş, kulak, toynak, gövde ve kuyruk özellikleri sebebiyle at olarak tanımlanan betimleme nokta vuruş tekniktir. Yüklü olduğunu göstermek için sırtındaki şekil belirgin biçimde konumlandırılmıştır.

Envanter no: Ş2.i2.6. Baş, boyun, kuyruk ve toynak özelliklerinden at şeklinde tanımlanan tasvirin sırtında yüklü olduğunu belirten yarım daire şekilli uygulama vardır. Sola doğru yönelen hayvan nokta vuruş tekniğinde işlenmiştir.

Envanter no: Ş2.i2.7. Hemen önünde bulunan yüklü at tasviriyle benzer özellikler gösteren hayvan yüklü at olarak adlandırılmıştır. Sola yönelen hayvan nokta vuruş tekniğindedir.

Envanter no: Ş2.i2.8. Sırtındaki binicisi, sol elinde mızrak diğer elinde tanımlayamadığımız bir nesne (balta?) taşır vaziyettedir. Süvari sağa doğru ilerlemektedir ve nokta vuruş tekniktir.

Envanter no: Ş2.i2.9. Atın üzerinde sanki dört nala gider biçimde verilen binici atın yularlarını tatmaktadır. Süvari şeklinde isimlendirdiğimiz betimleme sola yönelmektedir ve nokta vuruş tekniğiyle meydana getirilmiştir.

Envanter no: Ş2.i2.10. Cephede bulunan tüm tasvirlerin ortasına özellikle yerleştirildiğini düşündüğümüz insan tasviridir. Kolları iki yana 180 derece açık biçimde verilmiştir. Kafasında başlık olduğunu düşündüren şekil bulunmaktadır. Yanı sıra başının iki yanına ikişerden toplam dört daire şekli işlenmiştir. Kişinin önemini vurgulamak için yapıldığını düşündürmektedir. Nokta vuruş teknikli tasvir hafif sağa bakmaktadır.

Envanter no: Ş2.i2.11. Etrafındaki hayvanlarla benzer özellikler gösteren betimleme tamamlanmamış at tasviri olarak adlandırılmıştır. Nokta vuruş tekniktir.

Envanter no: Ş2.i2.12. Sırtında yüküyle birlikte verilen at tasvirinin sırtında kolları iki yana yatay biçimde açık verilen binicisi bulunmaktadır. Binicinin kafa kısmında yapılan

yerleşim hatası nedeniyle iki tane başı var gibi görünmektedir. Nokta vuruş teknikli tasvir sola yönelmektedir.

Envanter no: Ş2.i2.13. Cephenin en solundaki yüklü at şeklindeki hayvan betimlemesidir. Baş kısmında çıkan yularıyla sabit bir noktaya bağlanmış görüntüsü verilmiştir. Sola dönük tasvir nokta vuruş tekniklidir.

Envanter no: Ş2.i2.14. Baş, boyun, gövde, kuyruk ve toynak özelliklerine göre at olarak isimlendirilen tasvir sağa yönelerek ilerlemektedir. Sırtında yarım daire şekli hayvanın sırtında yük olduğunu belirtir. Nokta vuruş tekniğiyle oluşturulmuştur.

Envanter no: Ş2.i2.15. Cephedeki küçük boyutlu at tasvirleriyle benzerlik gösteren hayvan at olarak tanımlanmıştır. Sola yönelen tasvir nokta vuruş tekniklidir.

Envanter no: Ş2.i2.16. Cephenin en aşağısındaki betimleme sırtındaki yüküyle birlikte işlenen attr. Sola yönelen hayvan nokta vuruş tekniğinden müteşekkildir.

3.2.3 2. Mekân 3. Cephe

Yapının kuzeyinde konumlanan dörtgen biçimli odanın kapı açıklığının batısındaki yüzeyde iki tasvir tespit edilmiştir (Fotoğraf 12, Çizim 8). Tasvirlerin adlandırma önerileri şöyledir.

Fotoğraf 12. 2. Mekân 3. Cephe genel görünümü. **Çizim 8.** Tasvirlerin genel çizimi.

Envanter no: Ş2.i3.1. Tasvir, diğer mekânda ve cephelerde görmediğimiz biçimde farklı gövde özellikleri göstermektedir. Baş ve boynu daha uzun kulakları daha kısa boynu hafif eğri, bacaklarının toynaklarla bitmemesi ve en önemlisi sırtındaki kamburunun atlardaki yük kısmından farklı biçimde verilmesi sebebiyle betimleme deve olarak tanımlanmıştır. Nokta vuruş tekniğindeki hayvan sola yönelmiş intikal halindedir.

Envanter no: Ş2.i3.2. Solunda ilerleyen deve betimlemesiyle aynı özellikleri gösteren hayvan deve olarak isimlendirilmiştir. Önündekiyle birlikte sola intikal halinde verilen hayvanlar tek hörgüçlüdür. Nokta vuruş tekniktir.

4 KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Araştırmamız kapsamında, iki mekân içerisindeki altı cephede toplam kırk beş tasvir tespit edilmiştir. Kayıt altına alınan bu tasvirler kendi içerisindeki benzerlikleri nedeniyle insan, süvari, hayvan, geometrik şekiller adlı başlıklara ayrılarak incelenmiştir.

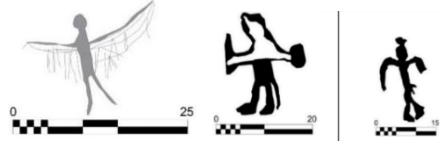
4.1 İnsanlar

Cephelerde karşılaşılan insan tasvirleri gövde şekilleri ve ellerinde tuttıkları nesnelere göre farklılıklar göstermektedir. Önemlerine göre 1. mekânda yukarıya yerleştirildiğini anladığımız insanlardan üçü dikkat çeker. Ayrıca başının veya gövdesinin etrafına yapılan daire biçimli nokta kümesi uygulamalarına sahip figürlerin toplum içerisinde önem arz eden kişileri, liderleri veya bir tören anındaki şamanları tasvir edebilecekleri düşünülmelidir. Özellikle başından etrafa ışın yayar biçimli darbeler bulunan Ş1.i2.1, Ş1.i2.12, Ş2.i2.10 numaralı örnekler bu kapsama girmektedir. Ş1.i2.1 numaralı tasvir yırtıcı bir hayvandan gücünü alır vaziyette elleri gövdesine göre oldukça büyük verilmesi ve yırtıcı hayvanla arasında verilen kalın kontur çizgisi burada bir şaman töreni düzenlendiğini akla getirmektedir. Ş2.i2.10 numaralı insan tasviri panoda bir göç sahnesini canlandıran tasvirlerin tam ortasında onları kapsayan kollarıyla ve yine başının etrafında noktalar işaretlenerek betimlenmiştir. Ayrıca Ş1.i1.1 numaralı tasvir panodaki betimlemelerin tamamından daha yüksek bir konuma yerleştirilmiş hatta niş kemerinin tam yukarısına konumlandırılmıştır. Niş, yön olarak kible istikametiyle de uyumludur ancak bir mihrap nişi olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Aynı pano yüzeyindeki süvari, yüklü atlar, keçi, geometrik şekilli sekiz kollu yıldız ve dans eden figürlerin tamamı aynı yatay düzlemde birbirlerini takip etmektedirler. Burada belki de bir şölen/kutlama anlatılmak istenmiş ve en üst noktasında da kutsal veya topluluk için önem arz eden kişi yerleştirilmiştir. Ş1.i2.4 numaralı tasvirin elinde kılıç veya mızrak benzeri bir nesne taşıdığı görülmektedir. Hemen yanında bulunan yüklü atlar ve şamanla birlikte bir kahramanlık sahnesi görünümü vermektedir. Ş1.i2.11 numaralı örnek ise elinde telli bir müzik aletiyle bu kahramanlık veya şölen anlatısına müzik eşliğinde destek vermektedir.

Anadolu coğrafyasında boyar madde kullanılarak meydana getirilmiş şaman tasvirleri olduğu düşünülen betimlemelerle birlikte (Yalçıklı, 2019, s. 21, 24, 33; Peschlow-Bindokat, 2006, s. 72, Fig. 58, 58a) Şanlıurfa'da kazıları devam eden Neolitik dönem yerleşimlerinde ele geçirilen heykellerin Şamanizm'le ilgili bağlantıları bulunduğu öne sürülmektedir (Schmidt, 2000, s. 6; 2007, s. 240-245). Ancak incelediğimiz kaya resimlerinin şu an için bunlarla bağlantısını kurmak zordur. Benzer şaman tasvirleri Şuayb şehrine çok yakın bir noktadaki Ba'rûr Hamı grafitilerinde görülmektedir (Göktürk, 2023, s. 1357). Burada görülen örnekler teknik olarak yüksek benzerliğe sahiptir. 13. yüzyılın başına tarihlendirilen yapıdaki grafitilerin Türk boyları tarafından meydana getirildiği önerilmektedir. Aynı yapıda şaman tasvirleriyle birlikte dans eden insanların örnekleri de vardır (Göktürk, 2023, s. 1357). Bu tipte şölen veya toy halinde dans ettiği düşünülen insan gruplarının örneği Ankara Güdül petrogliflerinde görülmektedir (Göktürk, 2021). Elinde

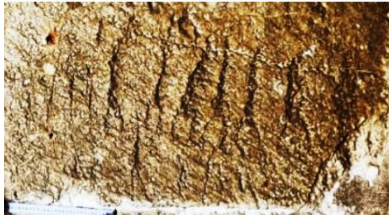
müzik aletiyle şölene katılan betimlemeler ise Kütahya Çavdarhisar Aizanoi Zeus Tapınağında bulunmaktadır. Buradaki tasvirler âşık ve ellerindeki müzik aleti de kopuz olarak tanımlanmıştır (Beyazıt, 2014, s. 101).

Tablo 1. Benzer şaman ve toy halinde dans eden insan tasvirleri.

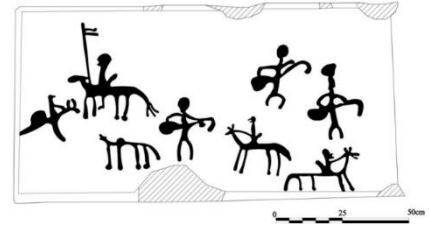
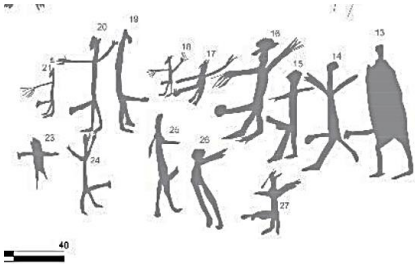
Ba'rûr Han'ından şamanlar (Göktürk'ten 2023).

Ankara Güdül şamanlar (Göktürk'ten 2021).

Ba'rûr Hanı (Göktürk'ten 2023).

Ba'rûr Hanı (Göktürk'ten 2023).

Ankara Güdül (Göktürk'ten 2021).

Kütahya Aizanoi (Beyazıt'tan 2014).

4.2 Süvariler

Şuayb şehrindeki kaya resimlerinde beş farklı süvari tasviri bulunmuştur. Bunlar içerisinde Ş1.i1.5, Ş2.i1.3, Ş2.i1.5 ve Ş2.i2.12 envanter numaralıların kolları iki yana açık biçimde verilmiştir. Ş1.i1.5 numaralı süvarinin elleri parmaklarıyla birlikte kazanmıştır. Ş2.i1.5 ve Ş2.i2.12 numaralı süvarilerin atları hem yüklü hem de binicisi sırtında olarak betimlenmesiyle dikkat çeker. Ş2.i2.9 numaralı süvarinin atın yularından tuttuğu

görülmektedir. Ş2.i1.5 numaralı süvarinin arka kısmında flama veya bayrak gibi bir düzenleme bulunmaktadır.

Bölgeye yakın merkezlerden birisi olan Soğmatar Antik Kenti'nde süvari tasviri tespit edilmiştir (Tablo 2). Bununla birlikte Ba'rûr Han'da aynı teknikli süvari örnekleriyle (Göktürk, 2023), yine yakın merkez olarak sayılabilecek Şırnak İdil (Tablo 2), Hakkari Tırşin (Tümer, 2017, s. 79)⁸ ve Van Çatak Narlı'da (Uyanık, 1974, s. 78) süvari tasvirleri görülebilmektedir. Anadolu içerisinde Ankara Güdül (Göktürk, 2021), Antalya Korkuteli (Çankaya, 2015, s. 50), Artvin (Özgül, 2021, s. 809), İzmir Selçuk Ayasuluk St. Jean Bazilikası (Yılmaz, 2018, s. 300), Kütahya Çavdarhisar Aizanoi Zeus Tapınağı (Beyazıt, 2018), Eskişehir Seyitgazi Kümbet Köyü Kümbeti (Şahin ve Varis, 2017, s. 648) ve Karaman kaya resimlerinde (Ülkümen, 2019, s. 545) süvariler karşımıza çıkmaktadır. Şuayb şehrindeki süvari tasvirlerinin tamamı nokta vuruş tekniğiyle meydana getirilmiştir. Anadolu içerisinden verdiğimiz örnekler de aynı şekilde nokta vuruş teknikleri kullanılarak oluşturulmuştur. Üslup olarak farklılıklar gözlemlediğimiz örnekler içerisinden birbirine en yakın örnekler Ba'rûr Han, Şırnak İdil, Hakkâri Tırşin ve Kütahya Çavdarhisar Aizanoi Zeus tapınağı örnekleri verilebilir. Anadolu dışında özellikle Orta Asya'da petrogliflerin yayılım gösterdiği sahalar içerisinde de benzer figürler Neolitik dönemlerden MS. 20. yüzyıla kadar geniş bir tarih aralığında tespit edilebilmektedir (Göktürk, 2021, ss. 573-593).

Tablo 2. Benzer süvari örnekleri.

		
Şanlıurfa (16.10.2020).	Soğmatar	Şanlıurfa (01.06.2023). ⁹
	Ba'rûr Han	Şırnak İdil (01.06.2023). ⁹

⁸ Yayın içerisindeki tasvir süvari olmasına rağmen tanımlanamayan hayvan şeklinde isimlendirilmiştir. Buradaki tasvir süvari olarak tanımlanmalıdır.

⁹ Fotoğraflar için Mardin Müzesi Müdürü Sayın Abdulgani Tarkan beyefendiye minnettarız.

Hakkâri Tırşın (Tümer'den 2017).

Van Çatak Narlı (Uyanık'tan 1974).

Karaman kaya resimleri (Ülkümen'den 2019).

4.3 Hayvanlar

Mekânlardaki tasvirler içerisinde yirmi sekizi at, deve, keçi ve yırtıcı hayvan olarak tasnif ettiğimiz betimlemelerdir. Bu tasvirler kendi içerisinde ayrı başlıklarda değerlendirilecektir.

4.3.1 Atlar¹⁰

Mekânlar içerisinde sayıca en kalabalık grubu oluşturan hayvan at betimlemeleridir. Yirmi bir ayrı noktadaki at betimlemesi baş, gövde, toynak, kuyruk ve sırtındaki eyer kısmıyla birlikte değerlendirilerek bu şekilde tasnif edilmiştir. Ş2.i2.11. numaralı örnek dışındaki tüm atların sırt kısmında yük veya eyer bulunmaktadır. Ş1.i1.4, Ş1.i1.6, Ş1.i2.5, Ş1.i2.6, Ş2.i1.2, Ş2.i1.4, Ş2.i2.1, Ş2.i2.2, Ş2.i2.3, Ş2.i2.4, Ş2.i2.5, Ş2.i2.6, Ş2.i2.7, Ş2.i2.11, Ş2.i2.13, Ş2.i2.14, Ş2.i2.15, Ş2.i2.16 envanter numaralı örneklerin sırt kısmında yüklü olduklarını belirtmek için yarım daire formuna yakın bir uygulama söz konusudur. Ancak Ş1.i2.5 ve Ş1.i2.6 numaralı örneklerde yarım daire biçimindeki kısımdan dışarıya doğru iki çentik çıkmaktadır. Çentikli olan bu yarım daire şekli hayvanın eyerini de göstermek için yapılmış bir uygulamadır. Ş1.i2.9 ve Ş1.i2.10 numaralı atların sırtında ise sadece eyer olduğunu düşündüğümüz biçimler bulunur. Ş2.i2.11 numaralı örneğin ise tamamlanmadan bırakıldığı anlaşılmaktadır. Tasvirlerin tamamı nokta vuruş tekniğindedir. Tasvirlerin pano yüzeyinde genel olarak bir obanın göçünü anlattığını söyleyebiliriz. Ş2.i2 numaralı cephede bulunan yüklü atlar ve keçiler, süvarilerin de hareket halinde verilmesiyle belirgin hale getirilmiştir. Ayrıca hayvan ve süvari grubunun tam ortasına başının etrafına yerleştirilen noktalarla şaman olması muhtemel tasvir, göç yolunu kutsuyor olmalıdır. Aynı konunun Ş1.i1 ve Ş1.i2 numaralı cephelerde de işlenmesi ve şaman betimlemelerinin de aynı şekilde konumlandırılmalarından hareketle buradaki insan betimlemesi için de aynı durumun gerçekleştiği söylenebilir. Sırtında yük veya eyer bulunan at tasvirlerinin aynı teknikte ve üsluptaki örnekleri Kütahya Çavdarhisar Aizanoi Zeus Tapınağı (Beyazıt,

¹⁰ Bazı çalışmalarda yüklü veya eyerli at tasvirlerinin deve tasvirleriyle birbirine karıştırıldığı tespit edilmiştir. Temel fark deve figürlerinin gövdelerinin şişkin olarak betimlenmesiyle yüklü atlardan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu husus develere ait başlıkta tekrar ele alınacaktır.

2018, s. 398), Karaman kaya resimleri (Ülkümen, 2019, s. 551) içerisinde tespit edilmektedir. Ayrıca Kütahya Altıntaş Yapılcan Köyü Hıdırlık Türbesi sıva yüzeylerine işlenen grafitilerde kazıma teknikli eyerli veya yüklü at betimlemeleri de bulunur (Gital, 2015, ss. 265, 272).

Tablo 3. Benzer at tasvirleri.

Kütahya Altıntaş (Gital'den 2015).

Karaman kaya resimleri (Ülkümen'den 2019).

Kütahya Aizanoi (Beyazıt'tan 2018).

Şırnak İdil (01.06.2023).

4.3.2 Keçiler

Odalarda belirgin biçimde işlenen bir diğer hayvan tasviri de keçidir. Baş kısımlarından çıkan, gövdesinin ardına doğru uzanan uygulamaların boynuz olarak nitelendirilmesi nedeniyle bu şekilde tanımlanan keçi figürlerinden dördü tasnif edilmiştir. Ş1.i1.2 numaralı keçi tasvirinin gövdesi, boynu ve bacakları diğer örneklere göre daha dikkatli çizilmiş düzgün hatlara sahiptir. Ş1.i2.3 numaralı keçi tasviriyle boynuzları benzerlik göstermektedir. Ayrıca Ş1.i2.3 ve Ş1.i2.8 numaralı örnekler aynı elden çıkmış kadar benzerdir. Keçilerin tamamında kuyruklar belirgin biçimde kalkık ve kısa tutulmuştur. Kızgınlık dönemindeki erkek keçilerin kuyruklarını kaldırdıkları bilinmektedir. Bu nedenle

keçilerin özellikle erkek olanlarının duvarlarda bu şekilde betimlenmesi av ve bereket kültürleriyle de bağdaştırılabilir.

Anadolu sınırları içerisinde boyar madde kullanılarak veya petroglif, grafiti şeklinde uygulanmış keçi tasvirleri kaya resimlerinde sıklıkla kullanılan hayvan figürlerindedir. Benzer keçi tasvirleri yakın mesafedeki Ba'rür Han'da (Göktürk, 2023, s. 1360) karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Batman Deraser (Soydan, 2013, ss. 685, 686), Hakkâri ve Van bölgesindeki (Uyanık, 1974, tbs. 121, 122-125) kaya resimleri ve grafitilerde aynı tekniğe sahip örnekleri vardır. Teknik olarak farklılık gösteren örneklerden yakın bölgede Adıyaman Kahta'da ("Adıyaman'da baraj içinde bulunan binlerce yıllık kaya resimleri", t.y.) keçi tasviri tespit edilmiştir. Bunun dışında keçi tasvirlerinin, Antalya Evdir Han (Beyazıt ve Göktürk, 2022, s. 20), Antalya Kargı Han (Redford, 2007, s. 362), Ankara Güdül kaya resimleri (Göktürk, 2021, ss. 608-612), Antalya Korkuteli Yazılıkaya (Gökçe ve Eroğlu, 2023, s. 514), Burdur Yeşilova Kümbet mevkii kaya resimleri (Tablo 4), İzmir Selçuk Ayasuluk Tepesi St. Jean Bazilikası (Yılmaz, 2018, ss. 293-294), Karaman kaya resimleri (Ülkümen, 2019, s. 547), Kars Borluk (Yardımcıel ve Gizlenci, 2016, s. 54), Kütahya Aizanoi Zeus Tapınağı (Beyazıt, 2018, s. 411) gibi merkezlerdeki örneklerle aynılıklarının yüksek olduğu görülmektedir. Bunun dışında keçi tasvirlerinin Burdur Bucak Altıkapılı Kaya Kilisesi (Metin, 2018, s. 170), Eskişehir Sivrihisar Doğan Arslan Mescidi (Baştürk, 2021, s. 254), Eskişehir Seyitgazi Kümbet Köyü Himmet Baba Kümbeti (Şahin ve Varis, 2017, s. 643), Kütahya Altıntaş Yapılcan Köyü Hıdırlık Türbesi (Gital, 2015, ss. 310, 311) gibi birçok noktada kazıma teknikli örnekleri de bulunmaktadır.

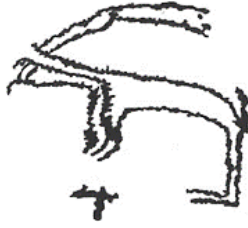
Tablo 4. Benzer keçi tasvirleri.

Ba'rür Han (Göktürk'ten 2023).	Kars (Yardımcıel'den 2016).	Borluk (Ülkümen'den 2019).	Karaman kaya resimleri (Ülkümen'den 2019).

Batman
(Soydan'dan 2013).

Arık İzmir Selçuk Ayasuluk
(Yılmaz'dan 2018).

Burdur Yeşilova
(Çankaya'dan 2015).

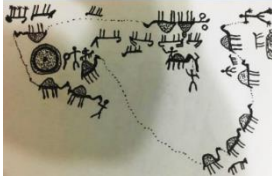

Doğan Arslan Mescidi
(Baştürk'ten 2021).

4.3.3 Develer

İki numaralı mekânda, at tasvirlerinden farklı olarak arka arkaya intikal halinde verilen tasvirler, gövdelerinin şişkin, bacaklarının kalın, boyunlarının eğri ve kuyruklarının yatay olarak geriye doğru devam etmesi sebebiyle deve olarak tanımlanmıştır. Eyerli ve yüklü atların gövdelerinin yatay düzlemdeki tek bir nokta vuruşlu hat üzerinde meydana getirildiği anlaşılırken, deve tasvirlerinde gövdelerinin özellikle şişkin -eliptik- bir biçime sahip olduğu görülmüştür. At hatta keçi tasvirlerinde de boyun kısımlarının aynı gövde hattı üzerinde yerleştirildiği dikkat çekerken, deve betimlemelerinde boyunların gövdeden çıktıktan sonra hayvanın kafa kısmına doğru incelindiği ve eğimli olduğu anlaşılmaktadır. Yüklü veya eyerli olan at tasvirleriyle birlikte süvari betimlemelerine ait atların ağız ve çenelerinin aşağıya dönük olarak şekillendirilirken, deve olarak tanımladığımız tasvirlerin ağız kısımları ileri doğru çıkık verilmektedir. Hayvan tasvirlerini duvar yüzeyine hakmedenlerin, hayvan türlerini birbirinden ayırmak için onların belirgin özelliklerini dikkate aldığı buradan hareketle söylenebilir.

Mekândaki deve betimlemelerinin en yakın örnekleri Ba'rûr Han'da karşımıza çıkmaktadır. Buradaki örneklerde daha kalabalık gruplar halinde kervanların resmedildiğini görüyoruz. Karaman bölgesindeki kaya resimleri içerisinde de ticaret kervanlarındaki görünümü anlatacak biçimde deve betimlemeleri keşfedilmiştir (Ülkümen, 2019, s. 543). Kars Kağızman Çallı'da tek örneğini kazıma teknikli olarak gördüğümüz tasvirin Eskişehir Seyitgazi Kümbet Köyü Himmet Baba Kümbetinde (Şahin ve Varis, 2017, s. 649) de bir benzeri bulunmaktadır. Deve tasvirlerinin kervan yollarına yakın noktalarda görülmesi, bölgede yaşayanların veya kervan sahiplerinin kervanın güvenle yerine ulaşmasını sağlayabilmek adına dua/tılsım amacıyla bu tasvirleri yapmış veya yaptırmış olabileceğini akla getirmektedir.

Tablo 5. Benzer deve tasvirleri.

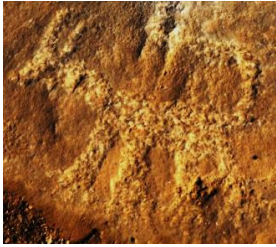
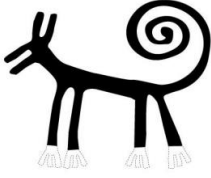
						
Ba'rûr (Göktürk'ten 2023).	Han (Göktürk'ten 2023).	Ba'rûr (Göktürk'ten 2023).	Han (Göktürk'ten 2023).	Karaman kaya resimleri (Ülkümen'den 2019).	Eskişehir (Şahin'den 2017).	Seyitgazi (Şahin'den 2017).

4.3.4 Yırtıcı hayvan

Tek örneğini gördüğümüz tasvir at ve deve gibi hayvan betimlemelerinden farklı olarak pençeleri belirtilmiş ve yanındaki keçiye arka kısmından saldırır halde tasvir edilmiştir. Kuyruğu at ve keçi betimlemelerine göre daha uzun belirtilen hayvan, kurt, leopar veya aslan türü bir yırtıcı şeklinde tanımlanmıştır.

Anadolu içerisinde yırtıcı hayvan olarak adlandırılan kurt ve aslan olabilecek betimlemeler kaya resmi ve grafitiler içerisinde görülmektedir. Ancak Şuayb şehrindeki hayvan mücadelesi şeklinde tanımlayabileceğimiz bir örnek şu ana kadar rastlanamamıştır. Ankara Güdül (Göktürk, 2021, ss. 594, 622), Konya Karaman (Ülkümen, 2019, s. 543), İzmir Bayındır (Gürbıyık ve Çilingiroğlu, 2019), İzmir Selçuk Ayasuluk (Yılmaz, 2018, s. 298), Kütahya Çavdarhisar Aizanoi (Beyazıt, 2018), Kütahya Altıntaş Yapılcan Köyü (Gital, 2015, s. 82) gibi yapı ve kaya resim alanlarında bu tip yırtıcı hayvanlar olduğu bilinmektedir. Mekân içerisinde karşılaştığımız bu betimleme aslında hayvan mücadele sahnesi, güçlü ve zayıf tarafların sembolize edildiği bir tema şeklinde de anlamlandırılabilir. Buradaki bütüncül anlama baktığımızda erken devirlerden itibaren birçok uygarlıkta benzer sahnelerin kullanıldığı bilinmektedir.

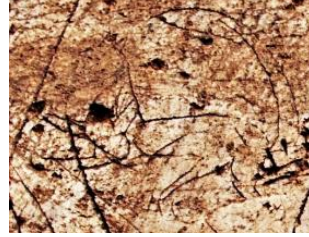
Tablo 6. Benzer yırtıcı hayvan tasvirleri.

		
0 20		0m 5m 10m 15m 20m 25m 30m 35m 40m 45m 50m

Ankara Gündül (Göktürk'ten 2021).

Karaman (Ülkümen'den 2019).

İzmir Bayındır (Çilingiroğlu'ndan 2019).

İzmir Selçuk Ayasuluk
(Yılmaz'dan 2018).

Kütahya Altıntaş (Gital'den 2015).

4.3.5 Geometrik Şekiller

Tespit edilen bir diğer grup ise geometrik şekillerdir. Dört örneği bulunan şekillerden Ş1.i1.3, Ş1.i1.7 ve Ş2.i1.1 envanter numaralılar birbirine biçim olarak benzerlik göstermekle birlikte, diğer geometrik şekiller de kendine has özelliklere sahiptir. Ş1.d1.1 numaralı şeklin benzer üsluptaki örnekleri Süleyman düğümü (Balmelle ve diğerleri, 1985, s. 43) ve Saadet düğümü gibi isimlerle Hıristiyan Sanatında (Tablo 7) ve İslami Dönem eserlerinde (Tuncer, 1986; Çakmakoğlu Kuru, 2008, s. 48; Eravşar, Karpuz, Dıvarcı, Kuş ve Şimşek, 2014; Bozer ve Çeken, 2016a; Bilici, 2022) (Tablo 8) rastlanan bir örnektir. Özellikle Roma-Bizans etkili mozaik (Balmelle ve diğerleri, 1985, s. 222), altar altlığı (Arslan, 2014, s. 45) ve arşitrav (Temple, 2013, şek. 382) örneklerindeki düğümlü geometrik düzenlemelerle benzerliği bulunur. Ş1.d1.1 numaralı geometrik şeklin mozaiklerdeki düğümlü motiflere sahip örneklerine günümüz İsrail, Ürdün, Suriye ve Yunanistan gibi ülkelerde rastlanmaktadır. Bu şeklin benzeri Balmelle tarafından “düğümlü kare ve içerisinde Süleyman Düğümü (Solomon's Knot)” olarak adlandırılmaktadır (Balmelle ve diğerleri, 1985, s. 43). Ayrıca Konya'da tespit edilen altar altlığında da benzer düğümlü motifler belirgindir (Arslan, 2014, s. 45).

Ancak, Ş1.d1.1 numaralı şeklin Türk-İslam dönemine ait mimari ve el sanatlarındaki örnekleri de oldukça fazladır. Özellikle maden eserlerde sıklıkla tercih edilmiştir. Günümüzde National Museum of Asian Art Washington'da sergilenen MS 1210-11 tarihli bir gümüş kakma teknikli prinç kalem kutusu yüzeyinde iki yılın başı arasına yerleştirilmiş köşeleri düğümlü bir geometrik şekil, incelediğimiz örnekle neredeyse aynıdır (Tablo 8a). New York Metropolitan Sanat Müzesindeki kuş biçimli bronzdan dökme buhurdanın yüzeyine işlenen geometrik şekil kaya resmindeki bezemeye yüksek benzerliğe sahiptir (Tablo 8b) (Eravşar ve diğerleri, 2014, s. 112). Aynı müzede aslan biçimindeki

buhurdanlığın yüzeyinde de aynı geometrik şekiller vardır (Eravşar ve diğerleri, 2014, s. 114).

Antalya sarayında bulunan kare çini plaka yüzeyinde mavi renkteki geometrik şekil MS 13. yüzyıla (Bozer ve Çeken, 2016a, s. 224), Kubadabad sarayındaki yıldız biçimli çini plaka MS 13. yüzyılın sonu ile sonuyla 14. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Bozer ve Çeken, 2016b, s. 274). Ayrıca Konya Kılıçaslan köşkünde bulunan minai teknikli çini örneğinde de benzer bir geometrik şekil dikkat çeker (Bozer ve Çeken, 2016b, s. 117). Emsallerden bir diğeri ise Elazığ Korucutepe Höyüğündeki kazılarda ortaya çıkarılan sgraffito teknikli kasenin iç yüzeyinin zeminini süslemektedir (Bozer ve Çeken, 2016a, s. 281). Selçuklu dönemine ait minai teknikli bir kâsenin iç yüzeyindeki bitkisel bezemeleri birbirine bağlayan geometrik şekilli geçme, verdiğimiz diğör örneklerle paralellik gösterir (Tablo 8h).

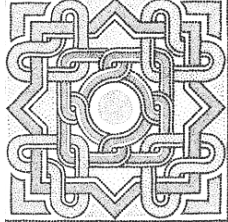

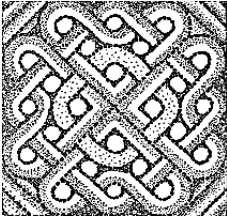

Seramik ve çini eserler dışında farklı materyallerin yüzeyinde de incelediğimiz tasvirin örnekleri görülür. Metropolitan Sanat Müzesinde sergilenen ve Muhammad al-Zanjani imzası taşıyan Kur'an-ı Kerim sayfalarının tezhip kısımlarındaki şeritlerde düğümlü geçmeler kullanılmıştır. Aynı zamanda rozet biçimli sayfa kenar bezemelerinin iç kısmında benzer düğüm şekilleri de vardır. Bu eser MS 1137 tarihlidir (Tablo 8ç, 8d).

Ş1.d1.1 numaralı geometrik şeklin benzerlerine Türk-İslam dönemindeki mimari eserlerdeki taş süslemelerde de rastlanır. Ahlat Şirin Hatun Kümbeti (MS 1281) (Tuncer, 1986), Afyon Sincanlı Kureşş Baba Kümbeti (MS 13. yüzyıl) (Bilici, 2022, s. 43), Niğde Alaaddin Cami Taçkapısı (MS 1223) (Bilici, 2022, s. 111), Erzincan Tercan Mama Hatun Kümbeti Taçkapısı (MS 12. yüzyılın sonu 13. yüzyılın başı) (Bilici, 2022, s. 236), Kesik Köprü Hanı Taçkapısı (MS 1268) (Bilici, 2022, s. 81) gibi örneklerinin sayısının rahatlıkla artırılabilir bu geometrik şeklin yapılarda sıklıkla tercih edildiği anlaşılmaktadır (Tablo 8ı-8l).

Ş1.i1.7 ve Ş2.i1.1 numaralı tasvirlerin güneş veya yıldız biçiminde olduğu akla gelmektedir. Ancak av sahneleri içerisinde hayvanların av sırasında gidecekleri yolları kapatan veya onları yakalamaya yarayan ağ, kafes, tor, tuzaklara da benzemektedir. Bu nedenle şekillerin kesin bir ayrımı şu an için yapılamamıştır. Bu türden şekiller benzer kaya resim alanlarında ve grafitilerde sıklıkla karşılaşılmaktadır (Baştürk, 2021, s. 260; Göktürk, 2021, s. 653). Ş1.i1.3 numaralı örnek sekiz kollu yıldız olarak tasarlanmıştır. Ankara Güdül kaya resimlerindeki örneği küçük boyutlu olmasına rağmen aynılık teşkil etmektedir. Antalya Kargı Hanı kible duvarında (Redford, 2007, s. 366), Kütahya Altıntaş (Gital, 2015, s. 155) ve Eskişehir Sivrihisar (Baştürk, 2021, s. 262) vd. örneklerindekiyle hem boyut hem de biçim olarak birebir benzerdirler.

Tablo 7. Ş1.d1.1 numaralı şeklin Hıristiyan sanatındaki örnekleri.

			
Mozaik örneği (Balmelle'den 1985).	Mozaik örneği (Balmelle'den 1985).	Mozaik örneği (Balmelle'den 1985)	Mozaik örneği (Balmelle'den 1985).
			
Mozaik örneği (Balmelle'den 1985).	Altar tabanı süslemesi örneği (Arslan'dan 2014).	Altar tabanı süslemesi örneği (Arslan'dan 2014).	Altar tabanı süslemesi örneği (Arslan'dan 2014).

Tablo 8. Ş1.d1.1 numaralı şeklin Türk-İslam sanatındaki örnekleri.

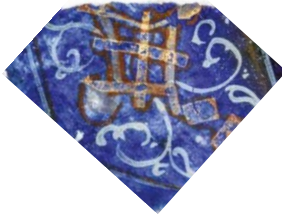
		
a) Pirinç kalem kutusundan geometrik şekil örneği. MS 1210-11. National Museum of Asian Art Washington (link).	b) Bronz buhurdan üzerindeki geometrik şekil örneği. İran. MS 12. yüzyıl. Metropolitan Sanat Müzesi, New York (Eravşar'dan 2014).	c) Aslan biçimli buhurdan yüzeyindeki geometrik şekil örneği. İran. MS 12. yüzyıl. Metropolitan Sanat Müzesi (Eravşar'dan 2014).

ç) Kur'an-ı Kerim sayfasındaki düğümlü geometrik şekil örneği. MS 1137. Metropolitan Sanat Müzesi ([link](#)).

d) Kur'an-ı Kerim sayfasındaki düğümlü geometrik şekil, MS 1137. Metropolitan Sanat Müzesi ([link](#)).

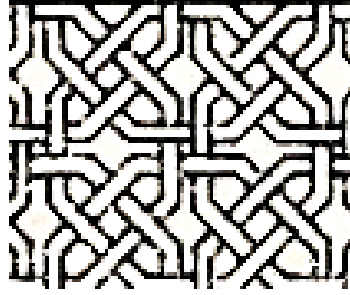
e) Antalya Sarayı kare çini plaka. Antalya Müzesi. MS 13. yüzyıl. (Bozer'den 2016a).

f) Kubadabad Sarayı, yıldız çini plaka yüzeyindeki geometrik şekil örneği. MS 13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl başı (Bozer'den 2016b).

g) Konya II. Kılıçaslan Köşkü, minai teknikli çini parçası yüzeyindeki geometrik şekil örneği. MS 12. yüzyılın 2. yarısı (Bozer'den 2016b).

ğ) Elazığ Korucutepe Höyüğü Kazısı, sgraffito teknikli kaseden geometrik şekil. MS 13. yüzyıl. (Bozer'den 2016a).

h) Minai teknikli kase yüzeyinden bitkisel bezemeler arasındaki geometrik şekilli geçme örneği. MS 12-13. yüzyıllar. Keşan, İran, National Museum of Asian Art Washington ([link](#)).

ı) Ahlat Şirin Hatun Kümbeti. Taş yüzeyinde geometrik şekil örneği. MS 1281 (Tuncer'den 1986).

i) Afyon Sincanlı Kureyş Baba Kümbeti, taçkapı geometrik şekilli bezeme örneği. MS 13. yüzyıl başı (Bilici'den 2022).

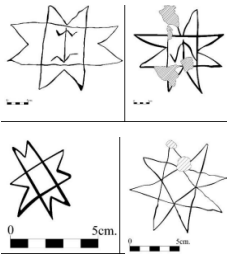
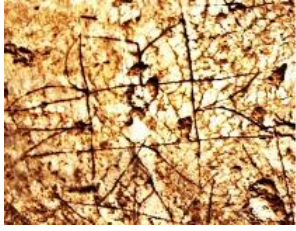
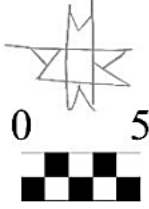

j) Niğde Alaaddin Cami taçkapısından geometrik bezeme örneği. MS 1223 (Bilici'den 2022).

k) Erzincan Tercan Mama Hatun Kümbeti taçkapısından düğümlü geometrik şekil örneği. MS 12. yüzyıl sonu 13. yüzyılın başı (Bilici'den 2022).

l) Kırşehir Kesik Köprü Hanı taçkapısındaki düğümlü geometrik bezeme örnekleri. MS 1268 (Bilici'den 2022).

Tablo 9. Ş1.i1.7 ve Ş2.i1.1 numaralı geometrik şekillerin benzerleri.

			
Eskişehir Sivrihisar Doğan Arslan Mescidi (Baştürk'ten 2021).	Kütahya Altıntaş Yapılcan Köyü Hıdırlık Türbesi (Gital'den 2015).	Ankara Güdül (Göktürk'ten 2021).	Antalya Kargı Hanı (Redford'tan 2007).

4.4 . Şuayb Şehri Kaya Resimlerinin Yapımında Kullanılan Teknikler

Tasvirlerde iki ana teknik kullanıldığı gözlenmiştir. Bunlardan ilki nokta vuruş, diğeri ise kazımadır. Nokta vuruşa sahip örneklerin bazılarında kazıma tekniğiyle sonraki bir dönemde üzerinden geçildiği anlaşılmaktadır. Ş1.i1.1, Ş1.i1.2, Ş1.i1.3, Ş1.i1.4, Ş1.i1.9, Ş1.i2.1, Ş1.i2.2, Ş1.i2.3, Ş1.i2.6, Ş1.i2.7, Ş1.i2.8, Ş1.i2.11, Ş1.i2.12, numaralı tasvirlerde kazıma tekniği kullanılmıştır. Bununla birlikte Ş2.i1.1, Ş2.i1.2, Ş2.i1.3, Ş2.i1.4, Ş2.i1.5, Ş2.i2.1, Ş2.i2.2, Ş2.i2.3, Ş2.i2.4, Ş2.i2.5, Ş2.i2.6, Ş2.i2.7, Ş2.i2.8, Ş2.i2.9, Ş2.i2.10, Ş2.i2.11, Ş2.i2.12, Ş2.i2.13, Ş2.i2.14, Ş2.i2.15, Ş2.i2.16, envanter numaralı örnekler de ise nokta vuruş tekniği uygulanmıştır. Özellikle ikinci mekândaki tasvirlerin büyük çoğunluğu bu teknikle oluşturulmuştur. Ayrıca Ş1.i1.5, Ş1.i1.6, Ş1.i1.7, Ş1.i1.8, Ş1.i2.4, Ş1.i2.5, Ş1.i2.9, Ş1.i2.10 numaralı betimlemelerde ise iki teknik birlikte kullanılmıştır.

Şanlıurfa-Viranşehir arasında görülen ve bölgenin büyük bölümünde karşımıza çıkan kireç taşından oluşan jeolojik formasyon hattı Şuayb şehrindeki blok taşlardan inşa edilen yapıların ve kayaya oyulan oda ve mekânların ana malzemesini oluşturmaktadır. Kaya yüzeyi sanıldığı aksine kazındığı zaman kolayca dağılırken, şekillendirme işlemi tamamlandıktan sonra taşın dışında oluşan cidar sayesinde sağlam bir yapıya kavuşmaktadır. Bu nedenle Neolitik Döneme ait Göbeklitepe ve Karahantepe vb. yerleşimlerdeki yapıların da ana malzemesi olmuştur. Günümüzde Karahantepe'deki anakayadan çıkarılmaya hazır biçimde bırakılmış "T" biçimli taş yerinde durmaktadır. Bu nedenle incelememize dahil olan kaya resimlerinin de benzer şekilde kolaylıkla oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

4.5 Tarihlendirme Önerisi¹¹

Şuayb şehrinin devam eden tarihlendirme probleminin yanı sıra karşılaşılan betimlemeler hakkında kesin tarihler vermek de oldukça zordur. Bölgede kazılar neticesinde çıkartılacak materyallerden hareketle şehrin kuruluş dönemiyle ilgili daha kesin bilgiler verme şansı bulunacaktır. Buna rağmen petroglifler için üç farklı dönem önerisi yapılabilir.

İlk dönem Ş1.d1.1 numaralı şekli barındıran hem Hıristiyan sanatı hem de Türk-İslam dönemine ait eserlerde benzerini gördüğümüz tasvire aittir. Bunlardan en erken örnek olarak altar tabanı Orta Bizans dönemine (Arslan, 2014) tarihlendirilirken arşitrav örneği ise MS 9-10. yüzyıllar şeklinde tarihlendirilmektedir (Temple, 2013). Türk-İslam dönemindeki eserlerdeki en erken örnek ise MS 12. yüzyıldan kalmadır. Kanaatimizce, şeklin bulunduğu ana kaya yüzeyi ve kapı açıklıklarında görülen cidar rengi ve yüzeyinin benzerlik göstermesi sebebiyle şekil en erken MS 9.-12. yüzyıllar arasında yapılmıştır denilebilir.

Tarihlendirmede ikinci dönem olarak nitelendirdiğimiz grup özellikle 1. mekânda bulunan tasvirleri kapsamaktadır. Bunlar içerisinde Ş1.i2.1, Ş1.i2.12, Ş2.i2.10 numaralı örnekler Ankara Gütül'de MS 5-8. yüzyıllara tarihlendirilen tasvirlerle biçim ve konu olarak benzerlik gösterir (Göktürk, 2021, s. 727). Özellikle Ş1.i2.1 numaralı başından ışın demeti saçan ve şaman olarak tanımlanan tasvir bu kapsamda değerlendirilebilir. Bunun dışında kalan, özellikle at ve süvari tasvirleri hem Ba'rür Handa görülen tasvirlerle hem de Kütahya Aizanoi Zeus Tapınağı'ndaki tasvirlerle üslup benzerliği ve benzer cidar rengine sahip oluşundan hareketle MS 13. yüzyılın başından bu yana şekillendirildiği önerilebilir. Ş1.i1.3 numaralı örnek benzer inşa tarihine sahip Ba'rür Han (MS 1219-1220), Kargı Han (MS 1237-1246), Doğan Arslan Mescidi (MS 1247), Kütahya Yapılcan Köyü Hıdırlık Türbesi (MS 13. yüzyıl) gibi yapılarda birebir benzer sekiz kollu yıldız örneklerini barındırması sebebiyle aynı yüzyıldan itibaren yapıldıkları düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Üçüncü döneme ait tasvirler ise 2. mekân 2. Cephedeki örnekleri kapsar. Burada görülen grup halindeki tasvirlerin ilk kez yapılmaları sonrasında üzerlerinden tekrar yeni darbelerle geçilerek yeni bir yüzeye kavuşturulduklarına yönelik işaretleri bünyesinde barındırır. Üçüncü dönem olarak nitelendirilen tasvirlerin de aslında Ba'rür Hanı, Kütahya Aizanoi Zeus tapınağı veya Karaman kaya resimlerinde görülen betimlemelerle aynı dönemden itibaren yapıldıkları ancak yüzeylerindeki görünüm nedeniyle 18-19. yüzyıllar içerisinde elden geçirildikleri önerilebilir.

Karşılaştığımız tasvirler genel olarak MS 5. yüzyıldan itibaren 19. yüzyıla kadar yapımları devam eden geniş bir tarih aralığında meydana getirilmiştir. Ancak MS 19 ve 20. yüzyıla ait eski fotoğraflarda Şuayb şehrinin etrafında herhangi bir köy yerleşimi bulunmadığı

---

¹¹ Bu makalenin yayıma kabul edildiği dönemde Şuayb Şehri Ören Yeri Kazıları Şanlıurfa Müze Müdürlüğü Başkanlığında tekrar başlatılmıştır. Kazı sonuçlarından elde edilecek yeni veriler ışığında kaya resimlerinin tarihlendirilmesine katkı sağlayacak yeni bilgiler çıkacağı ve farklı mekânlardan yeni kaya resim örneklerinin bilim dünyasına kazandırılacağı kanaatindeyiz.

görülmektedir. Bu nedenle kaya resimlerinin Ba'rûr Handa olduğu gibi daha erken dönemde yapıldıklarını düşündürmektedir. 1 numaralı mekânı gösteren Oppenheim'in çektiği fotoğrafta tasvirlerin yüzeyine biriken patina tabakasının da oldukça eski olduğu görülebilmektedir. Bu nedenle karşılaştığımız tasvirlerin şehir terk edilmeden önce yapıldığını öne sürebiliriz.

4.6 Tasvirlerin Aidiyeti Üzerine

Kaya resimlerinin hangi topluma ve kültüre ait olduğu, kimler tarafından yapıldığını belirleyebilmek tarihlendirme kısmında da değindiğimiz gibi zorlu bir süreçtir. Bu konuda analogik değerlendirmeler özellikle arkeolojik eserler ve yapılarda görülen benzer örneklerle mümkün kılınabilmektedir. Ayrıca petrogliflerle karşılaşılan coğrafyadaki hâkim topluluklar üzerinden de değerlendirme yapılmaktadır ancak bu yaklaşım her zaman doğru sonuçlar vermemektedir.

İncelediğimiz tasvirlerin dağılımına bakıldığında at betimlemeleriyle birlikte süvariler baskın grup şeklinde kullanılmıştır. Kırsal hayatın vazgeçilmezi olan bu tasvirler bölgedeki toplulukların yaşamını göstermesi açısından önem arz eder. Türk boylarının atın eti, sütü ve derisinden faydalanmasının yanı sıra hayatının içerisine dahil ederek göçer yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olduğu arkeolojik malzemenin yanı sıra deyimlerine ve yaşam tarzlarına kadar iç içe geçmiştir. Şanlıurfa bölgesinde at ve binicilik eski dönemlerden bu yana önem verilen bir husustur. Şanlıurfa'da binicilik ve üzerine geliştirilen oyunlar 20. yüzyılın sonlarına kadar devam ettirilmiştir (Ağırmatl & Begiç, 2019, s. 155). Düzenlenen bu oyunlar halkın katılımıyla Cumhuriyet kutlamalarına da etkinlik olarak coşkulu biçimde eklenmiştir (Ağırmatl & Begiç, 2019, s. 155). Yine Oppenheim tarafından çekilen fotoğraflarda 19. yüzyılda at ve mızraklı tuğlu süvarilerle de karşılaşılmaktadır.

Bölgeye yabancı bir hayvan olmayan develer genellikle kervanlarda dayanıklılıkları sebebiyle tercih edilmişlerdir. 19. yüzyılda Şanlıurfa ve günümüz Suriye'sinin kuzey bölgesine düzenlediği gezilerde yöre halkını da fotoğraflayan Oppenheim'a ait arşivdeki fotoğraflarda da develerin bölgede prestij sembolü olarak güreşlerde kullanıldığına dair elimizde veriler bulunmaktadır. Develerin özellikle kızıştırılarak güreştirildiği, hatta güreşten önce süslendiğine dair bilgiler kaynaklarda geçmektedir (Ağırmatl & Begiç, 2019, ss. 164-165). Bunlar 1960'lı yıllara kadar devam ettirilmiştir. Günümüzde ülkemizin belirli bölgelerinde deve güreşleri halen düzenlenmektedir. Bununla birlikte özellikle Yörük ve Türkmenler deve yetiştiriciliğini hala Toroslarda yapmaktadır. Bugün hâlâ Şanlıurfa'nın Siverek İlçesinde de deve yetiştiriciliği sürdürülmektedir (Ağırmatl & Begiç, 2019, s. 164).

Verilen örnekler, eldeki veriler ve karşılaşılan tasvirlerden hareketle bu betimlemelerin bölgede yaşayan Türk boyları tarafından yapıldığı düşüncesi ağır basmaktadır. Şuayb şehrindeki tasvirlerin büyük çoğunluğu Türk boyları tarafından yapılmış karşılaştırma kısmında örnekleri verilen betimlemelerle benzerliklere sahiptir. Özellikle yapılarda karşılaşılan örneklerin yakınlarında boy tamgalarının da hakkedilmesi bu durumun kanıtı

olarak görülmektedir (Gital, 2015; Şahin ve Varis, 2017; Beyazıt, 2018; Baştürk, 2021; Göktürk, 2023). Şanlıurfa'da yapılan araştırmalarda bu boy tamgaları da farklı yayınlarla ortaya konulmuştur (Kıldıroğlu ve Çelik, 2022; Göktürk, 2023). Bu nedenle Şuayb şehrinde görülen kaya resimlerinin de benzer Türk boyları tarafından yapıldığı düşünülmelidir.

5 SONUÇ

Şuayb şehrinin şu an için eldeki verilerden hareketle MS. 4 yüzyılda kurulduğu düşünülmektedir. Kentin sonraki dönemlerde yapılaşma olarak nasıl bir gelişim gösterdiği ve mekânların işlevleri hakkında bilgilerimiz bu aşamada sınırlıdır. Bölgedeki yapıların bilimsel kazılarla ortaya çıkarılması koruma ve onarım faaliyetlerinin ivedilikle gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Çalışmada ele alınan kaya resimleri şu an için toplam iki mekânda tespit edilebilmiştir. Birinci mekânda biri dış cephede olmak üzere 22, ikinci mekânda tamamı iç cephelerde işlenmiş 23 olmak üzere toplam 45 tasvir kayıt altına alınmıştır. Benzerleri Anadolu coğrafyasında ve yakın noktalarındaki yapılarda da karşımıza çıkan bu betimlemelerin büyük bir kısmının Türk boyları tarafından yapıldığı önerilmiştir. Genel itibariyle Orta Çağ tarihlendirdiğimiz tasvirler içerisinde şamanla birlikte dans eden toy halindeki insanların görülmesi, kaya resimlerini meydana getiren kişilerin inanç dünyalarındaki zenginlikle birlikte eski geleneklerinden de kopmadıklarını bizlere yansıtmaktadır. Yırtıcı hayvanın avına saldırması, boylar tarafından icra edilecek avın başarılı geçmesi için yapılan bir tılsımla birlikte, yüklü atlar, develer ve süvarilerin bir arada verilmesi göç veya kervanların güvenle varacağı yere ulaşması için Tanrıdan dilek dileme ve yine tılsım amacıyla yapıldıkları şeklinde değerlendirilmiştir. Halihazırda bölgede Şuayb peygambere ait olduğu atfedilen bir mekân düzenlenmesinin de bulunması, kutsallık düşüncesini desteklemektedir. Bu nedenle ilerleyen yıllarda yapılacak olan arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılacak yeni mekânlarda benzer kaya resimleri ve boy damgalarının bulunması bizim açımızdan şaşırtıcı olmayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Çalışmanın tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adıyaman'da baraj içinde bulunan binlerce yıllık kaya resimleri. (t.y.). <https://www.arkeolojikhaber.com/galeri-adiyamanda-baraj-icinde-bulunan-binlerce-yillik-kaya-resimleri-506/> adresinden erişildi.
- Arslan, A. (2014). Konya Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Litirjik Elemanlar: Altar ve Altar Tabanları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 39-47.
- Balmelle, C., Blanchard-Lemée, M., Christophe, J., Darmon, J. P., Guimier-Sorbets, A. M., Lavagne, H., ... Stern, H. (1985). *Le décor géométrique de la mosaïque romaine. Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes* (C. 1-II). Paris.
- Baştürk, Y. (2021). *Doğan Arslan Mescidi Duvar Yüzeylerindeki Tasvirler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilimdalı, Denizli.
- Bell, G. (1982). *The Churches and Monasteries of The Tur'Abdin*. London: The Pindar Press.
- Beyazıt, M. (2014). Aizanoi Antik Kentinde Bulunan Graffitiilerde Kopuz ve Âşıklar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 23(1), 83-119. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16534/172556> adresinden erişildi.
- Beyazıt, M. (2018). *Aizanoi Zeus tapınağı'ndaki Türk izleri*. (E. Özer, Ed.)Aizanoi. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Beyazıt, M. ve Göktürk, B. D. (2022). Yandaklıdere Petroglifleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 1-44. <http://search/yayin/detay/1125962> adresinden erişildi.
- Bilici, Z. K. (Ed.). (2022). *Anadolu Selçuklu Çağı Taçkapıları* (C. 1-2, C. 1). Ankara: Selçuklu Belediye Başkanlığı.
- Bozer, R. ve Çeken, M. (Ed.). (2016a). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası Müze* (C. 1-2, C. 1). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı.
- Bozer, R. ve Çeken, M. (Ed.). (2016b). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası Müze* (C. 1-2, C. 2). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı.
- Çakmaköğlu Kuru, A. (2008). Orta Çağ Anadolu Türk Mimarisinde Dügüm Motifi ve İkonografisi. *Erdem*, (51), 23-52. doi:10.32704/erdem.2008.51.023
- Çankaya, A. (2015). Kültür etkileşiminin kayastü resimlerde yansıması. *Ayrıntı Dergisi-Göller Bölgesi (Burdur, Antalya, Isparta, Afyon) Ekonomi ve Kültür Dergisi*, (3(22)), 48-52.
- Eraçsar, O., Karpuz, H., Dıvarcı, İ., Kuş, A. ve Şimşek, F. (Ed.). (2014). *Büyük Selçuklu Mirası—Müzeler* (2. Baskı., C. 1). İstanbul: Kristal Matbaacılık / Selçuklu Belediyesi.
- Etgü, M. (2016, 14 Aralık). Tarihi oyun “mangala” Akçakalelilerin vazgeçilmezi. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/tarihi-oyun-mangala-akcakalelilerin-vazgecilmezi/706077> adresinden erişildi.
- Gital, B. D. (2015). *Yapılcan Köyü Hıdırlık Türbesi Tasvirleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilimdalı, Denizli.
- Gökçe, M. ve Eroğlu, E. (2023). Batı Toroslarda Bulunan Kaya Resimlerinin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Önemi. *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 501-517). İstanbul University Press. doi:10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.035
- Göktürk, B. D. (2021). *Ankara Güdül Adalıkuzu Petroglifleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilimdalı, Denizli.
- Göktürk, B. D. (2023). Ba'rür Hanı Grafitilerinin Türk Kaya Resimleriyle Bağlantıları Üzerine Bir Değerlendirme (ss. 1351-1370). X. Uluslararası Türkoloji Kongresi (Modern Türkoloji: Temel Paradigmalar ve Disiplinlerarasılık) / 17-20 Ekim 2023 Türkistan-Kazakistan, sunulmuş bildiri, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Gürbıyık, C. ve Çilingiroğlu, Ç. (2019). İzmir de Yeni Keşfedilen Kaya Üstü Tasvirleri. *Phaselis*, (5), 161-168. doi:10.18367/Pha.19010
- Kıldıroğlu, M. ve Çelik, B. (2022). Urfa'da Bulunan Oğuz Damgaları (C. IV, ss. 457-486). XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Eylül 2018 Kongreye Sunulan Bildiriler, sunulmuş bildiri, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2002). Anadolu'nun En Önemli Turizm Güzergahlarından Biri: Cabir El-Ensar Harran-İmam Bakır-Han El-Ba'rur-Şuayp Şehri-Soğmatar-Eyyüp Nebi Güzergahı ve Bu Bölgedeki Ören Yerleri.

- Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir* içinde (s. 154). Ankara: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (Şurkav) Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A. C. ve Güler, S. E. (2010). *Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa* (1. bs.). Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.
- Kürkçüoğlu, C. (2013). *Şanlıurfa İli Camileri*. Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Metin, H. (2018). Pisidia Altıkapılı Kaya Kilisesi'ndeki Kaya Üstü Resimlerine (Petroglif) İlişkin Bir Gözlem. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17 Prof.Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı), 164-176. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/42090/506347> adresinden erişildi.
- Murray, P. ve Murray, L. (2013). *The Oxford Dictionary of Christian Art & Architecture Second Edition*. (T. Jones Devonshire, Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Özgül, O. (2021). Artvin Arılı (Demirkapı) Yaylası Kaya Resimleri. *Bellekten*, 85(304), 781-818. doi:10.37879/bellekten.2021.781
- Polat, N., Çokoğullu, S., Memduhoğlu, A., Ulukavak, M., Şenol, H. İ., Oral, M., ... Marangoz, Ö. (2021). İha Fotogrametrisinin Arkeolojik Yüze Araştırmalarına Katkılarının İncelenmesi. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*. doi:10.22520/tubaar.2021.28.009
- Redford, S. (2007). The Kible Wall of the Kargı Hanı, (X), 351-368.
- Sinclair, T. A. (1990). *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey* (C. IV). London: The Pindar Press.
- Somuncuoğlu, S. (2008). *Taştaki Türkler: Sibiry'a dan Anadolu'ya*. İstanbul: A-Z Yapı.
- Soydan, E. (2013). Batman'da Yeni Bir Keşif: Deraser (Arık). *Journal of Turkish Studies*, 8(Volume 8 Issue 6), 665-686. doi:10.7827/TurkishStudies.4638
- Şahin, M. K. ve Varis, S. (2017). Eskişehir/Seyitgazi Kümbet Köyünde Bulunan Himmet Baba Kümbeti Üzerine Yeni Düşünceler (C. 2, ss. 622-652). XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (02-05 Kasım 2016), sunulmuş bildiri, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Temple, Ç. (2013). *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=CddtKgiVIIImkfgVKMMRkw&no=UnSLakG5u0cOhbYkrtmC-w> adresinden erişildi.
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Kümbetleri (Selçuklu Dönemi)* (C. 1-3, C. 1). Ankara: Güven Matbaası.
- Tümer, H. (2017). *Van-Hakkari dağlık bölgesi kaya resimleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı / Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Uyanık, M. (1974). *Petroglyphs of South-Eastern Anatolia*. Graz.
- Ülkümen, O. (2019). H. Muşmal, E. Yüksel ve M. A. Kapar (Ed.), *Karaman Araştırmaları* içinde (C. I, ss. 533-552). Konya: Palet Yayınları.
- Yardımcıel, A. ve Gizlenci, E. (2016). Kaya Resimleri Örneğinde Borluk Vadisi Ekolojisinin Yansıması: Bir Eski Çağ Kesiti. *Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, (9 (2)), 52-60.
- Yılmaz, F. (2018). Aziz Yuhanna Haç Kilisesi (İzmir/Selçuk) Sütunlarındaki Türk İzleri (ss. 291-302). 2. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi, 2-5 Aralık 2015, sunulmuş bildiri, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Doğu Trakya'daki Bir Grup Tümülüsün Tarihlendirmesine Dair Farklı Bir Bakış: Topkoru Tümülüsleri

M. Umut Doğan¹

ÖZET

Tümülüs mezar uygulaması açısından Trakya Bölgesi oldukça zengindir. Bölgede Erken Demir Çağı'nda da tümülüs tipi gömüler olduğu bilinmektedir. Kırklareli merkez ilçeye bağlı Asilbeyli köyünde kazısı yapılan Taşlıcabayır Tümülüsü buluntuları itibariyle uzun yıllar Doğu Trakya Erken Demir Çağı araştırmaları için bir anahtar merkez olarak kabul edilmiştir. Yakın zaman önce Istranca Dağlarının eteklerinde tespit edilen ve kurtarma kazısı yapılan Topkoru A, B ve C tümülüsleri de Taşlıcabayır için önerilen kronolojik çerçeve içinde değerlendirilmiştir. Oysa Balkan coğrafyasında son yıllarda artan araştırmalar, Trakya Bölgesi'nin Erken Demir Çağı kültürel yapısı hakkında bilinen birçok veriyi değiştirmiştir. Bu çalışmada Topkoru Tümülüsleri için sunulan tarihlendirme önerileri ele alınacak ve Trakya'nın diğer bölümlerinde artan arkeolojik veriler ışığında hem tümülüs buluntusu seramiklerin hem de bölge genelindeki taş mimarili kent tipinin gelişimi bağlamında bu tümülüslerden birinde kullanılan taş işçiliğinin analogik karşılaştırmaya dayalı yeni tarihlendirme önerisi sunulacaktır. Ayrıca Topkoru Tümülüsleri için kullanılan "Geç Tunç Çağı" terminolojisinin de kronolojik çerçevede eleştirisi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Topkoru Tümülüsleri, Taşlıcabayır Tümülüsü, Doğu Trakya, Erken Demir Çağı.

A Different Perspective on The Dating of a Group of Tumuli in Thrace: Topkoru Tumuli

ABSTRACT

The Thrace Region is very rich in terms of tumulus grave practice. The region is also known to have tumulus type burials in the Early Iron Age. The Taşlıcabayır Tumulus excavated in the village of Asilbeyli in the central district of Kırklareli has long been regarded as a key centre for Early Iron Age research in Eastern Thrace. The recently discovered and rescued tumuli of Topkoru A, B and C on the foothills of Strandja Mountains were also evaluated within the chronological framework proposed for Taşlıcabayır. However, the recent researches in the Balkan region have changed many known data about the Early Iron Age cultural structure of the Thracian Region. In this study, the dating proposals for the Topkoru Tumuli will be discussed and in the light of the increasing archaeological data in other parts of Thrace, a new dating proposal will be presented based on the analogical comparison of the stonework used in one of these tumuli in the context of the development of both the ceramics found in the tumuli and the stone-architected city type throughout the region. In addition, the 'Late Bronze Age' terminology used for the Topkoru Tumuli will be criticised in a chronological framework.

Keywords: Topkoru Tumuli, Taşlıcabayır Tumulus, Eastern Thrace, Early Iron Age.

¹ İletişim Yazarı: arkmud@gmail.com, Dr. Arkeolog, Edirne Müze Müdürlüğü, Edirne/Türkiye, ORCID: 0000-0003-1519-1551

1. GİRİŞ

Trakya Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi Türkiye Trakyası'nda da yığma tepelerde oluşan anıtsal mezar geleneği oldukça yaygındır. Doğu Trakya'da taş yığmalı tümülüs uygulaması daha çok bölgenin kuzey sınırı boyunca uzanan Istranca (Yıldız) Dağları boyunca karşımıza çıkar. Bu nedenle Edirne iline bağlı Lalapaşa ve Kırklareli iline bağlı Kofçaz ilçeleri sınırları dahilinde bu tip tümülüs mezarların izini sürmek mümkündür (Şekil 1).

Bunların birçoğunun toprak yığmalı olduğu bilirse de Demir Çağı'na tarihlenen örneklerde tümülüs yığmasının taş ve toprak karışımı olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye Trakyası sınırları içinde MÖ 2. Bin yıl sonuna kesin tarihlendirmesi yapılan tümülüs sayısı oldukça az olduğu için ne yazık ki bu dönem tümülüs gömü geleneği hakkında çok kesin konuşmak mümkün olamamaktadır.

Şekil 1. Türkiye Trakyası ve Veri Alanlarının Konumu

Kırklareli ili sınırları içinde yer alan Taşlıcabayır Tümülüsü yakın zamana kadar Türkiye Trakyası'nda kazısı yapılan ve MÖ 2. Bin yıl sonuna tarihlendirilen tek tümülüs olması nedeniyle dönem kültürünün tahlili açısından anahtar veri merkezi olarak kabul edilmiştir. Bölgedeki kazı ve araştırma eksikliğinden dolayı MÖ 2. Binyıl sonu ile Erken MÖ 1. Binyıl Doğu Trakya kültürlerine dair birçok teoride Taşlıcabayır verileri ana referans noktası olmuştur. Ancak az veriye sahip olma gerçeği neredeyse tek referans kaynağı olmasıyla birleşince dönem hakkında ortaya konulan görüş ve önerilerin ne yazık ki çoğu kez belirli bir kısır döngü içinde kaldığı görülmektedir. Oysa Trakya'nın diğer bölümlerinde ve Balkanlar genelinde hızla artan bu dönem kazı ve araştırmalarından birçok yeni sonuç Geç Tunç ve Erken Demir Çağı'nın bölgede tanımlanmasındaki birçok soruna çözüm getirmiş durumdadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Türkiye Trakyası'nda yakın bir zaman önce kazısı yapılan Topkoru A, B ve C tümülüsleri Türkçe yapılan bir yayınlara bilim dünyasına tanıtılmış (Yıldırım, 2023) ve bu makalede her üç Tümülüs için tek bir tarihlendirme önerisi getirilmiştir.

Bu çalışma ile söz konusu üç tümülüsten elde edilen az sayıdaki bulgu, son yıllarda Balkan coğrafyasında elde edilen sonuçlar çerçevesinde yeniden ele alınarak tartışılacaktır. Analogik karşılaştırmaya dayalı bu tartışma sonucunda hem dönemine ilişkin yeni bir tarihlendirme önerisi getirilmesi hem de Topkoru Tümülüsleri'nin Erken Demir Çağı kronolojisi içindeki yerine dair bir saptama yapılması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada Topkoru Tümülüsleri'nin dönemi için kullanılan "Geç Tunç Çağı" ifadesi de kronolojik tartışmalar ölçüğünde ele alınacaktır.

Topkoru Tümülüsleri, Türkiye Trakyası'nda kazısı yapılan az sayıdaki Erken Demir Çağı veri sahası arasında yerlerini almıştır. Dolayısıyla bu tümülüslerden elde edilen bulguların tartışılması, doğru analiz edilerek sağlam bir kronolojik çerçeve içine oturtulması önemlidir.

Bu bağlamda çalışma Türkiye Trakyası'nın az bilinen bir dönemine dair bilimsel zeminde bir tartışma olanağı sunması açısından son derece önemli ve gerekli görülmektedir. Bilimsel tartışma ve analizler bağlamında Doğu Trakya'da Geç MÖ 2. Bin-MÖ erken 1. Binyıl sürecinde oluşan kültürel yapıya dair yeni bulguların, kronolojik tartışmaların ve kültür sosyolojinin bilim dünyasına tanıtılması konusunda bir ön giriş yapılması da hedeflenmektedir.

Topkoru Tümülüsleri hakkında yapılan yayında tümülüslerin tarihlendirme analizi ve kültürel bağlantıları konusunda özellikle, Trakya Bölgesi Erken Demir Çağı kültürleri açısından son derece önemli bir veri alanı olan Taşlıcabayır Tümülüsü'nün referans alındığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada öncelikle Taşlıcabayır Tümülüsü kısaca tanıtılmaktadır.

Metnin ana bölümünü oluşturan verilerin derlenmesi ve tartışma bölümünde başvurulacak ana yöntem yayın taraması olacaktır. Topkuru Tümülüsleri'nde bulunan kültür mirası, kazıyı yapan akademisyenin yayınında aktardığı bilgiler ölçüsünde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Buna rağmen Topkuru Tümülüsleri'nde ortaya çıkan mimari unsurlar ile taşınır kültür varlıkları, hem Trakya'nın diğer bölümleri ve çevre kültürlerden hem de Türkiye Trakyası'nda yapılan yüzey araştırması ve müze araştırmalarından elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirilerek analogik karşılaştırma önerileri sunulacaktır.

3. ARAŞTIRMA VERİLERİ

3.1.Taşlıcabayır Tümülüsü

Taş yığımalı tümülüs mezar tipinin Türkiye Trakyası'ndaki en tipik örneği 1982 yılında kazısı yapılan, Kırklaeli İli, Asilbeyli Köyü sınırları içindeki Taşlıcabayır Tümülüsü 'dür. Edirne Müzesi adına, M. Özdoğan'ın bilimsel danışmanlığında kazılan Taşlıcabayır Tümülüsü taş ve toprak karışımı dolguya sahiptir. Tespit edilebilen yığma yüksekliği yaklaşık 2 m., çapı ise 7 ile 10 m arasındadır. Taşlıcabayır kazısında tarihlendirmeye kaynak olan çok sayıda çanak-çömlek buluntusu ele geçmiştir. Öte yandan seramik buluntuların tespit edildiği alanın kuzey yanındaki sekinin dışa bakan kenarında yangın izine sahip dairesel bir alan içinde bir adet tunç bilezik ile bir adet pişmiş toprak ağırşak bulunmuştur (Özdoğan, 1985, s. 225; Özdoğan, 1987, s. 7; Özdoğan, 1996, s. 334-335; Özdoğan ve Özdoğan, 2007, s.14; Yıldırım, 2008, s. 71, Lev. XLIV: a-c).

Taşlıcabayır Tümülüsü buluntuları itibariyle Troia VIIb2 tabakasının sonundan daha erken bir döneme tarihlendirilmiştir (Özdoğan, 1987, s. 8,17).(Şekil 2)

Şekil 2. Taşlıcabayır Buluntularından Örnekler

Kaynak: Edirne Müzesi'nden Fotoğraf Çekilmiştir.

3.2. Topkoru Tümülüsleri

Türkiye Trakyası sınırları içinde kazısı yapılmış diğer taş yığmalı tümülüs örnekleri ise literatüre Topkoru Tümülüsleri adıyla girmiş üç mezar yapıtıdır. Topkoru A, B ve C adlarıyla tanımlanan tümülüsler Kırklareli ili, Kofçaz ilçesine bağlı Terzidere Köyü'ndeki Topkoru mevkiinde yer almaktadır. Birbirine yakın bölgede yer alan bu üç tümülüste tespit edilen kaçak kazı girişimi neticesinde 2020 yılında bu anıtlarda Kırklareli Müze Müdürlüğü başkanlığında kurtarma kazısı yapılmıştır. Kazı Doç. Dr. Şahin Yıldırım'ın bilimsel denetiminde gerçekleştirilmiş, çıkan bulgular aynı isim tarafından "Topkoru Tümülüsleri: Doğu Trakya'da Yeni Bir Geç Tunç Çağı Nekropolü" başlığı ile yayımlanmıştır (Yıldırım, 2023, s. 57-68).

Yayında kazısı yapılan her üç tümülüs de verileri itibariyle Taşlıcabayır Tümülüsü ile paralellikler kurularak değerlendirilmiş ve "Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı"na tarihlendirilmiştir (Yıldırım, 2023, s. 57-68).

Topkoru Mevkisi'nde bulunan üç farklı tümülüsü, aynı kültür coğrafyası içinde yer alsalar da bir bütün olarak değerlendirip aynı döneme tarihlendirmek hatalı sonuçlara sebebiyet verebilir. Şöyle ki, Topkoru C Tümülüsü'nde tarihlendirme ya da analogik değerlendirme için kullanılabilecek hiçbir veriye rastlanılmadığı (Yıldırım, 2023, s. 65, Res. 16); taş ve toprak yığma altında kremasyona dayalı çukur mezar uygulaması içeren Topkoru B Tümülüsü'nden kazıma çizgi baklava dizisi ile baskı daire bezemeleri içeren süsleme öğelerine sahip, el yapımı, siyah/siyahımsı gri hamur ve astarlı, perdahlı seramik parçaları bulunduğu (Yıldırım, 2023, Res. 12-14); Topkoru A Tümülüsü'nde kuru örgü taş duvar

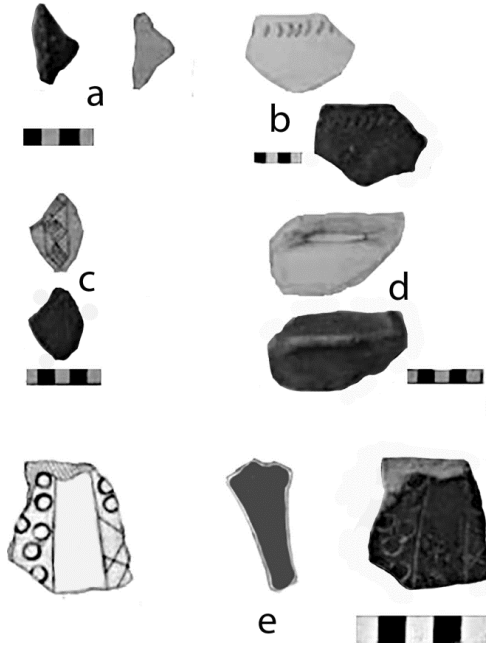
örgüdü, sundurma ve ana odadan oluşan plana sahip bir mezar odası ve mezarda bulunan birkaç parça halinde el yapımı, siyah/siyahımsı gri hamur ve astarlı, perdahlı ancak herhangi tanımlanabilir bezemeye sahip olmayan seramik parçaları bulunduğu kaydedilmiştir (Yıldırım, 2023, Res. 4-9).

Topkuru B Tümölüsü'nde görölen kremasyon gömölü çukur mezar uygulaması Balkan coğrafyasında çok geniş bir zaman aralığında izi sürölen bir ölü gömme geleneğidir. MÖ 4 binyıl sonu ile erken 3. Bin yıldan itibaren Volga ile Ural nehirlerinin arasındaki bölge ile Moldova, doğu Romanya, (eski) Yugoslavya, Kuzey Bulgaristan, Macaristan'ın doğu kesimleri ile güneyde Stara Zagora'da ve Rodop dağlarında görölen *Çukur Mezar* uygulamaları Karadeniz'in kuzeyindeki step költürünün Trakya'ya doğru yönelen etkisinin bir işareti olarak kabul edilir (Özdoğan ve Özdoğan, 2007, s. 22; Yıldırım, 2008, s. 35, 36.; Tonkov, 2008, s.325; İvgin, 2010, s.19; Leshtakov ve Tsirtsoni, 2016, s. 480, 481). Taş tepeli yığma altında uygulanan bu mezar geleneği bölge genelinde Demir Çağı içlerine kadar devam ettirilmiştir (Kitov, 1994, s.121; Leshtakov, 2002; Yıldırım, 2008, s. 35, 36;). Sırbistan'daki Priboj na Limu şehri yakınlarındaki Poplacnica Vadisi'ndeki mezar tepelerinde yapılan kazılar ise Step, Tuna ve Dinyaster költürleri ile direkt bağlantılı olduğu anlaşılan taş yığmalı mezar tepeli çukur mezar geleneğinin bu bölgede Erken Tunç Çağı'ndan Demir Çağı başlarına kadar sürdüröldüğünü kanıtlamıştır (Zotoviç, 1989-1990; Yıldırım, 2008, s. 42, Lev. XXI.a-c). Demir Çağı ile birlikte Argolis, Orta Yunanistan, Euboea ve Kykladlar gibi önemli Myken merkezlerinde görölen çukur mezar uygulamaları (Lemos, 2014, s. 180) geleneğin Trakya'nın güneyine taşınmasının önemli bir kanıtıdır.

Taşlıcabayır Tümölüsü'nde de yığmanın altında kalan bir bölümde küllü alanın tespit edilmesi (Özdoğan, 1987, s. 8), bu mezarda da tıpkı Topkuru B Tümölüsü'nde olduğu gibi bir kremasyon yapılmış olabileceği ihtimalini akla getirirse de söz konusu küllü alanın niteliği açısından çok net bir şekilde tanımlanamadığı gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla kremasyon gömü tipolojisi açısından Taşlıcabayır ile bir benzerlik kurulması çok sağlıklı olmayacaktır.

Topkuru B Tümölüsü'nde bulunan seramikler ise Taşlıcabayır Tümölüsü ile paralellik kurmak konusunda özenli bir çalışma gerektirmektedir. Çünkü Trakya genelinde giderek artan arkeolojik araştırmalar, kendi içinde evrelere ayrılan Erken Demir Çağı boyunca seramiklerin hamur ve astardaki belirgin özelliklerini korumakla beraber özellikle bezeme çeşitliliği açısından farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır (Nekhrizov ve Tzvetkova 2018; Doğan, 2023, s. 129 vd.).

Şekil 3. Topkuru B Tümölüsü'nde bulunan seramik parçaları

Kaynak: Yıldırım, Ş. (2023). Topkuru Tümülüsleri: Doğu Trakya'da Yeni Bir Geç Tunç Çağı Nekropolü, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 173, s. 57-68, Res. 14'den alınarak düzenlenmiştir.

Bu bağlamda Topkuru B Tümülüsü'nde bulunan seramik parçalarından verev çentik bezemeli kap parçası (Şekil 3/b) motifi özellikleri açısından (Koppenhöfer, 2002, s. 679, abb. 1/9; Bulatovic 2007: pl. III/19; Doğan, 2023, EK 124, 188), yatay tutamaklı kap parçası (Şekil 3/a, d) ise form özellikleri açısından (Blegen vd., 1958, Fig. 286/1, 3; Doğan, 2023, EK 189, 254) Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağı "Geçiş Evresi" kaplarıyla paralellik göstermekte olup MÖ 12. yüzyıl içerisine tarihlendirilebilir.

Aynı tümülüste bulunan baskı daire bezekli örnek hem hamur, astar hem de bezeme tipolojisi açısından Trakya Bölgesi Erken Demir Çağı seramik üretim geleneğinde tipiktir. Kap yüzeyine, hamur henüz ıslakken yapıldığı anlaşılan çoklu daire süslemenin el yapımı olamayacak kadar düzgün ve standart olması, süslemenin baskı tekniği ile yapıldığını kanıtlamaktadır (Şekil 3/e). Baskı tekniğinde çanak çömlek süsleme uygulaması Trakya Bölgesi ve çevresinde Erken Demir Çağı'nın I. ve II. Evrelerinde yani MÖ 11. yüzyıldan itibaren zenginlik kazanır (Ailincai, 2020, s. 463-464)².

Taşlıcabayır Tümülüsü'nde bulunan elli adet in üstündeki kap örneği arasında baskı tekniğinde süsleme ögesi sadece Edirne Müzesi'nin 1796 envanter numarasına kayıtlı olan kült kabında karşımıza çıkar. Burada görülen baskı tekniği ile yapılmış konsantrik daire motif dizileri Babadağ ve Pseniçevo kültürleri için tipik bir Erken Demir Çağı kap

² Troia'dan benzer süsleme için kırs: Blegen vd., 1958, fig. 282/ 16.

dekorasyonu olarak tanımlanmıştır (Doğan, 2023, s. 334). Benzer uygulamalara ayrıca Doğu Trakya (Czyborra, 2001, s. 19-22; Sazcı ve Çalış Sazcı, 2020, Res. 55i; Doğan, 2024, 111, Tab. 7a), Troia (Hnila, 2012, s. 41, pl. 2165/1091), Güney Karpatlar/Babadağ Kültür Bölgesi (Ailincai, 2011, s. 146, 147, 154, fig. 116, 127; Ailincai, 2016, fig. 16, 17), Morova Vadisi (Bulatović, 2007, pl. III/23, 24), Batı Karadeniz (Dimova 2015: fig. 3.5), Kuzey Trakya (Leshtakov, 2004: fig. 30) gibi geniş bir coğrafyada Erken Demir Çağı'nın hem I. hem de II. evre tabakalarından gelen çanak çömleklerde rastlandığı bilinmektedir³.

Topkoru B Tümülüsü'nde bulunan kazıma çizgi tekniğiyle yapılmış içi taralı baklava dizisi motifli seramik de Trakya Bölgesi Erken Demir Çağı repertuarı içinde yaygın olarak görülen bir kap parçasıdır (Şekil 3/c). Kap hamuru kurutulmadan önce ince uçlu bir alet yardımı ile kazınarak yapılan baklava dilimi motifi her ne kadar Geç Tunç Çağı'ndan beri bölgede sevilerek kullanılsa da (Andreou ve Psaraki, 2007, fig. 6/KA. 1352; Nenova, 2019, pl. 26/d) motifin Erken Demir Çağı ile birlikte Trakya'nın çeşitli bölümlerinde yayıldığı anlaşılmaktadır (Dimova, 2015, fig. 3.5; Georgieva, 2001, fig. 2/d, 3/a; Hristova, 2018, fig: 16/7; Nekhrizov ve Tzvetkova, 2018, fig. 6/20; Filipović ve Bulatović, 2010, s. 79, fig. 6/1; Koppenhöfer, 2002, s. 702, abb. 22/3; Doğan, 2023, EK 75, 79, 81).

Bu az sayıdaki veriden yakalanan detaylar Topkoru B Tümülüsü'nün hem Erken Demir Çağı'na "Geçiş Evresi"⁴ne yani MÖ 12. yüzyıla hem de Erken Demir Çağı'nın I. ya da II. Evrelerine tarihlenebilecek seramikler barındırdığını göstermektedir. Benzer buluntu özelliği Taşlıcabayır Tümülüsü⁴nde de karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla eldeki bulgular ölçeğinde Topkoru B Tümülüsü'nü – iki farklı dönemde kullanım olasılığı hesaba katılmazsa- tıpkı Taşlıcabayır Tümülüsü gibi Erken Demir Çağı'na Geçiş Evresi'nden I. evreye geçiş süreci olan kabaca MÖ 12. yüzyıl sonu ile Erken 11. yüzyıla tarihlendirmenin mümkün olduğu söylenebilir.

³ Trakya Bölgesi'nde Demir Çağı demir teknolojisinin yaygınlaşması ile değil yerel kültürdeki önemli değişiklikler ile tanımlanır (Bozhinova, 2012, s. 51) Geç Tunç Çağı'nın son evresinde Trakya Bölgesi'nin genelinde hâkim olan *Plovdiv-Zimmicae-Cherkovna (PZC) kültürünün* hemen ardından ortaya çıkan yiv ve yumru bezemeli keramik grubu Demir Çağı'nın en karakteristik malzemesi olarak kabul edilir (Bozhinova vd. 2013).

Her ne kadar G. Toncheva, V. Mikov, Y. Boyadziev, K. Leshtakov gibi araştırmacıların başını çektiği bir ekol MÖ 11. yüzyılı önerse de (Nekhrizov ve Tzvetkova, 2018, s. 18; Boyadziev, 1995; Dimitrova, 2011, s. 73; Hristova, 2018, s. 99; Leshtakov, 2009, s. 62,63) yaygın geleneksel kabul Trakya Bölgesi'nde Demir Çağı'nın başlangıç tarihini 12. yy olarak kabul etmektedir (Nekhrizov ve Tzvetkova, 2018, s. 17; Dimitrova, 2011, s. 73; Hristova, 2018: 99; Bozhinova, 2012, s. 51, 61; Dzhanfezova, 2018, s. 315).

Doğu Rodop Dağlarındaki bazı önemli veri merkezlerinden alınan materyaller üzerinde yapılan karbon analizleri sonucunda bölgede Geç Tunç Çağı'nın MÖ 12. yy'da bittiği, Demir Çağı'nın I. evresinin ise MÖ 11. yy sonu/ Erken 10. yy'da başladığı; arada kalan zamanın ise bir "geçiş dönemi" olduğu önerilmiştir (Nekhrizov ve Tzvetkova 2018:36). Trakya Erken Demir Çağı'nı aşamalara ayırırken kültür gruplarıyla bu evreleri tanımlayan B. Hânsel'e göre Erken Demir Çağı I. Evre güney ve doğu Bulgaristan'da *Çatalca Kültürü*, kuzey Trakya'da *Babadağ I Kültürü* ile temsil edilir. Erken Demir Çağı II. evre ise güney ve doğu Bulgaristan'da *Pseniçevo Kültürü* adıyla; Kuzey Trakya'da *Babadağ II. Kültürü* senkronizedir. Çatalca Kültürü için MÖ 11. yüzyılı veren B. Hânsel, Erken Demir Çağı II. Evrenin yani Pseniçevo Kültürü'nün MÖ 10. yüzyılın başından MÖ 7. yüzyılın sonuna kadar sürdüğüne vurgu yapar (Nekhrizov ve Tzvetkova, 2018, s. 17). G. Toncheva tarafından yapılan kronolojik ayrıma göre ise Erken Demir Çağı I. evre MÖ 1050-800 tarihleri arasında, Erken Demir Çağı II. evre ise MÖ 800-550 tarihleri arasında yaşanmıştır (Nekhrizov ve Tzvetkova, 2018, s. 18).

⁴ Taşlıcabayır Tümülüsü'nün tarihlendirmesi konusundaki detaylı tartışma ve değerlendirme için bkz: Doğan, 2023, s. 315 vd.

Topkuru Mevkisi'nde kazısı yapılan A Tümülüsü'nde ise durum çok farklıdır. Burada bulunan az sayıdaki seramik parçası da (Şekil 4) Erken Demir Çağı Trakya Bölgesi siyah/siyahımsı gri perdahlı seramiklerini temsil etmektedir. Ancak bu parçalar dönem içinde bir ayırım veremeyecek nitelikte amorf özelliklere sahiptir. Sadece bir parça üzerinde dikkat çeken, içi taralı yatay friz motifi Maydos Kilisetepe'nin Erken Demir Çağı tabakası olan IV tabakada bulunan bir örnekle karşılaştırılabilecek nitelikte (Sazcı ve Çalış Sazcı, 2020, Res. 58a) olsa da Topkuru A Tümülüsü'nde bulunan bu parçasın stil ve işçilik kalitesi açısından Maydos örneğinden uzak olduğu görülebilmektedir. Yine bu parça Güneydoğu Bulgaristan'ın Erken Demir Çağı II. Evresine denk gelen olan Pseniçevo kültüründen bilinen (Koppenhöfer, 2002, abb. 23/10) bir süslemenin bozulmuş bir örneği olarak değerlendirilecek niteliktedir.

Bu nedenle sadece astar ve hamur benzerliğinden yola çıkarak Topkuru A Tümülüsü'nü de Topkuru B tümülüsü ile aynı değerlendirip Taşlıcabayır Tümülüsü'nü çağdaş olarak tanımlamak yanıltıcı olabilir. Bu tümülüsten elde edilen bir başka veri olan mezar odası, özellikle taş işçiliği açısından değerlendirilerek mezarın tarihlendirmesine dair öneri geliştirmek daha sağlıklı olacaktır.

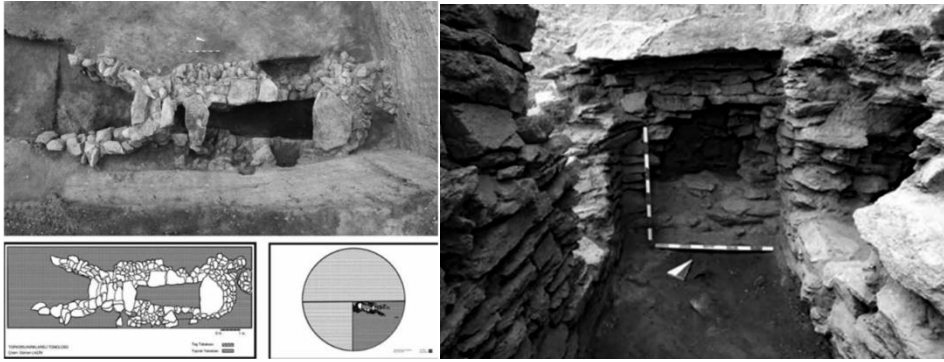
Şekil 4. Topkuru A Tümülüsü'nde bulunan seramik parçaları

Kaynak: Yıldırım, Ş. (2023). Topkuru Tümülüsleri: Doğu Trakya'da Yeni Bir Geç Tunç Çağı Nekropolü, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 173, s. 57-68, Res. 9'dan alınarak düzenlenmiştir.

Topkoru A tümülüsünde ortaya çıkarılan mezar odası hafirinin de vurguladığı üzere, Istranca Dağı eteklerinde yakın benzerine tekil örnekle rastlanmakla beraber bölgede bilinmeyen bir plan tipine sahiptir (Yıldırım, 2023, s. 60, 63, Res. 10). Buna rağmen Topkoru A Tümülüsü'nde yer alan ince-uzun planlı gömü odası ve dışa doğru genişleyen sundurmaya sahip olan mezar yapısının inşasında kullanılan kuru duvar örgü tekniğindeki şist taşı bloklar (Yıldırım, 2023, s. 60-63, Res. 4-8) bu mezar yapısına daha dikkatli bir gözle bakılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Topkoru A Tümülüsü mezar odası: Plan, üstten görünüm, içten görünüm

Kaynak: Yıldırım, Ş. (2023). Topkoru Tümülüsleri: Doğu Trakya'da Yeni Bir Geç Tunç Çağı Nekropolü, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 173, s. 57-68, Res. 5 ve 8'den alınarak düzenlenmiştir

Mezar odasının inşasında kullanılan, yerel şist taşlarının kuru örgü tekniğiyle üst üste dizilmesi uygulaması Trakya Bölgesi'nde kale tipi yerleşimlerde bir dönem oldukça yaygın bir şekilde kullanılan bir tekniktir (Şekil 6). Yerelden elde edilen, kabaca işlenmiş ya da hiçbir düzeltme işlemi yapılmadan kullanılan farklı boyuttaki taşların kuru örgü tekniği ile örülmesi neticesinde elde edilen tahkimat duvarlarına sahip kale tipi tepe yerleşmeleri, MÖ 1. Binyıl içerisinde Kuzey Balkanlar'dan Güneybatı Anadolu'ya kadar hızla yayılan bir mimari teknik olarak karşımıza çıkar. Tekniğin kullanıldığı tahkimatlı yerleşimlere Batı Anadolu'daki İç Karia'da⁵, İonia'da (Aybek vd. 2017), Troas'ta (Calvert, 1861; Calvert, 1864; Calvert, 1865; Cook, 1973; Cook, 1988; Körpe, 2010, s. 151 vd.; Polat, 2010; Polat Becks, 2014), Trakya'nın diğer dağlık bölümlerinde (Efstratiou, 1993; Bozhinova, 2012, s. 56; Dimova, 2015, s. 94), Kuzey Balkanlar'da (Chapman vd. 2009, s. 172) rastlamak mümkündür.

⁵ 2013 yılında Kuyucak Belediyesi'nin destekleriyle tarafımızdan hazırlanan ancak henüz basım işlemi gerçekleştirilmemiş olan "Kuyucak'ın Tarihi ve Doğal Değerleri" konulu kitap çalışması için Orta Menderes Vadisi'nde yapılan incelemelerde, vadiye batı yandan bakan 901 m rakımlı tepe düzlüğünde tespit edilen "Çataloluk Yerleşimi", iç kale ve dörtgene yakın planlı dış kale surlarında kullanılan kuru örgü duvar tekniği ile Doğu Trakya örnekleri ile benzerlikler taşımaktadır.

Doğu Trakya'da, özellikle Topkoru Tümölüsü ile aynı coğrafi alanda, Istrancalar'da tespit edilen ve "Trak Kaleleri" adıyla tanımlanan çok sayıda kale tipi yerleşimde mimarinin yerel şist taşı kullanılarak ve kuru örgü duvar tekniği ile inşa edildiği görölmektedir (Kurtuluş, 2014, s. 107 vd.; Kurtuluş, 2021).

Doğu Rodoplar'daki *Malka Dragoyna*'da Geç Tunç Çağı'na tarihlenen (Bozhinova vd. 2013; Vassileva, 2021, s. 33, Fig. 2) benzer bir taş işçiliği görölse de taş mimarili kale yerleşimlerinin Trakya'da Erken Demir Çağı II. evresinden sonra ortaya çıktığı önerilir (Chapman vd. 2009, s. 172). Kırklareli ve Edirne'de incelenen kuru taş duvar örgülü kaleler ise Geç Demir Çağı'na tarihlenir (Kurtuluş, 2014, s. 107-181; Kurtuluş, 2020, s. 701 vd).

Şekil 6. Doğu Trakya'da Kuru Örgü Duvar Tekniğiyle Yapılmış Bir Demir Çağı Kalesi

Kaynak: <https://kirklarelienvanteri.gov.tr>

Topkuru A Tmls'nde bulunan seramik parçaları Erken Demir ağı'ndan daha geç bir evreye tarihlenemeyecek özelliklere sahiptir. Bu bağlamda mezar odasının inşasında kullanılan özgün taş mimari ile genel özellikleri ile Erken Demir ağı özellikleri sunan seramik bulgular bir arada değerlendirildiğinde Topkuru A tmls'nn Erken Demir ağı'nın II. Evresinin sonlarında yani M 7. yüzyılda inşa edildiği önerilebilir. Bu dönem seramikte geleneğin devam ettiği ancak Erken Demir ağı sonrasında hızla artacak olan kuru örgü duvarlı mimarinin mezar geleneğinde kullanılmaya başladığı bir dönem olmalıdır.

Plan tipi ve taş işçiliği açısından da Topkuru A Tmls'ndeki mezar yapısının, yörede Erken Demir ağı'nda Ortaya çıkan dolmen geleneği ile M 5/4. yüzyılda Plovdiv yakınlarındaki Brestovitsa Tmls'nde (Stoyanov ve Stoyanova, 2016, s. 327, Fig. 25) yer alan kuru örgü duvar tekniği ile inşa edilmiş, uzun koridorlu oda mezar arasında bir formu temsil ettiği önerilebilir.

Öte yandan Topkuru A Tmls, şist taşlarıyla yapılan kuru örgü duvarlı mimarinin Doğu Trakya'daki başlangıcının M 7. yüzyıla kadar indirilebileceğini göstermesi açısından da önemlidir. Batı Anadolu hattında da çeşitli verilerle desteklenerek M 7/6. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen (Calvert, 1861; Calvert, 1864; Calvert, 1865; Cook, 1973; Cook, 1988; Körpe, 2010, s. 151; Polat, 2010; Polat Becks, 2014; Aybek vd. 2017) benzer mimarili kalelerin Trakya ile olan bağlantısı açısından da bu Tmls önemli bir veri oluşturmaktadır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Doğu Trakya arkeolojisi açısından son derece önemli bulgular sağlayan Taşlıcabayır Tümülüsü uzun yıllardır literatürde Geç Tunç Çağı anıtı olarak tanımlanmış ve bulguları itibariyle sıklıkla referans olarak kullanılmıştır. Yakın bir zaman önce kurtarma kazısı yapılan Kırklareli, Kofçaz'daki Topkoru Tümülüsleri'nin bulguları değerlendirilirken de büyük ölçüde Taşlıcabayır Tümülüsü için önerilen göç teorilerine yaslanıldığı gözlemlenmiştir (Yıldırım, 2023, s. 67).

Oysa öncelikle bilinmelidir ki, Trakya'nın diğer bölümlerinde görülen Geç Tunç Çağı kültür materyalinden (Leshtakov, 2009, s. 62; Leshtakov, 2014, s. 232, Fig: 5/3; Leshtakov, 2015; Nenova, 2018; Krauß, 2018; Hristova, 2011) farklı bir kimlik sunan Taşlıcabayır buluntuları, Doğu Trakya'da Erken Demir Çağı'na "Geçiş Evresi" kronolojisi içinde değerlendirilmesi gereken bir kültürü temsil eder⁶.

Öte yandan Taşlıcabayır Tümülüsü'nün Tunç Çağı'nın sonlarından itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki Step bölgesinden gelip Trakya üzerinden güneye doğru devam eden (David, 1998, s. 440 vd.; Dziegielewski vd. 2010, s. 11, 12) kültür göçünün bir parçası olarak görülmesi (Özdoğan ve Özdoğan, 2007, s. 14; Ceylan vd. 2008, s. 3, 4; Erdoğan, 2005, s. 141), son dönem araştırmalarında ortaya konulan, Trakya'da Demir Çağı'na geçiş sürecinin oluşmasındaki kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğu Balkanlar ile yerel ve bölgesel geleneklerin de güçlü bir şekilde etkili olduğu (Berciu, 1967, s. 102; Leshtakov, 2004, s. 65; Doğan 2023, s. 561, 565 vd.) düşüncesini arka plana itmektedir.

Tüm bu bağlamda Taşlıcabayır Tümülüsü verilerine dayanılarak tanımlanıp 'Geç Tunç Çağı'na tarihlenen Topkoru Tümülüsleri'nin de yeniden değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Çünkü, aynı coğrafi peyzajı tamamlasa da Topkoru Mevkisi'ndeki üç tümülüsün de aynı döneme ait olduğunu, Taşlıcabayır kültürünü temsil ettiğini söylemek mümkün değildir. Aynı dönemin farklı evrelerinde yan yana kurulan tümülüsler bir kabilenin anıtsal mezarlık alanı olarak aynı alanı seçmiş olmasıyla açıklanabileceği gibi göçebe/yarı göçebe kavimlerde yaygınlıkla görülen atalar kültürünün⁷ bir karşılığı olarak da yorumlanabilir.

Topkoru Tümülüsleri Istranca Dağları'nın güney cephesinde konumlanan bir Erken Demir Çağı kabilesinin birkaç yüzyıl içinde, dönemin mimari ve seramik şekillendirme

⁶ Trakya Bölgesi'nde Demir Çağı'nın başlangıcı konusunda kapsamlı tartışmalar sonucunda yaygın olarak kabul edilen tarih MÖ 12. yüzyıldır: Nekhrizov ve Tzvetkova, 2018, s. 17, 18; Dimitrova, 2011, s. 73; Hristova, 2018, s. 99; Bozhinova, 2012, s. 51, 61; Dzhanezova, 2018, s. 315; Farklı öneriler için bkz: Aslaksen, 2015, s. 12; Nekhrizov ve Tzvetkova, 2018, s. 17, 18, Tab.1; Alexandrov, 2002, s. 81; Boyadziev, 1995; Leshtakov, 2009, s. 62,63.

⁷ Göçebe kültüründe Ata kültürünün önemi konusunda bkz: Çeşmeli, 2015, s. 61.; Traklar'ın kuzeydoğu komşusu olan İskitlerde ataların kutsal sayılması hakkında bkz: Herodotus I: 4.127; Antik Trak kültüründe ölümsüzlük inancı ve ölen kişinin kutsallaştırılması geleneğini daha çok bölgedeki Ege kültür etkisine bağlayan S. Antonios çalışmasının detaylarında bu geleneğin Trakya'nın erken çağlarından gelen bir inancın özellikle Orpheizm gibi Trakya kökenli inançlarla birlikte Ege kültürüne girdiği ve buradaki yazılı kaynaklarda belirginlik kazandığı görülebilir: Antonios, 2015.

özelliklerini de içinde barındıracak şekilde inşa edildiği birer anıt olarak literatüre girmelidir.

Topkoru Tümülüsleri'nde olduğu gibi Doğu Trakya'da yapılacak Erken Demir Çağı'na ait arkeolojik kazı ve yayın çalışmalarında Trakya'nın diğer bölümlerinde, çevre kültür coğrafyalarında tespit edilen yeni bulgulara, görüş ve önerilere dikkat edilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan sağlam kontekst buluntusu sunması açısından Maydos Kilisetepe Höyüğü'nün IV. tabaka bulguları bu konuda son derece aydınlatıcıdır. Bu çalışma, Topkoru Tümülüsleri'nden elde edilen verilerin güncel Erken Demir Çağı bulgu ve bilgi dağarcığı çerçevesinde değerlendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Ancak Topkoru Tümülüsleri'nde bulunan az sayıda seramik buluntunun daha detaylı bir çalışma ile yeniden ele alınması sağlıklı olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ailincăi, S. C. (2011). Ceramica din siturile culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea/ Pottery from the Babadag culture sites. Special focus on finds in Dobrudja. Peuce Serie Nouă. IX:55-179.
- Ailincăi, S. C. (2016). Before The Greeks. The Early Iron Age In Dobrudja, Prehistoric Settlements: Social, Economic and Cultural Aspects, Seven Studies In The Carpathian Area (pp. 201-236). Editors F. Gogăltan ve C. Cordoř. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Ailincăi, S. C. (2020). Early Iron Age Stamped Pottery in Southeastern Europe. Analysis, Chronology and Interpretation, In J. Maran, R. Băjenaru, S.-C. Ailincăi, A.-D. Popescu & S. Hansen (eds), (pp. 447-472), *Objects, Ideas and Travelers Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age*, Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH.
- Alexandrov, S. (2002). The Late Bronze Age Settlement at Koprivlen. In A. Bozhkova & P. Delev (Eds). *Koprivlen: Rescue Archaeological Investigations Along the Gotse Delchev-Drama Road: 1998-1999*. Vol . 1: (pp. 61-82), Sofia: NOUS Publishers.
- Andreou, S. & Psaraki, K. (2007). Tradition and Innovation in the Bronze Age Pottery of the Thessaloniki Toumba. Food and drink consumption and 'tableware' ceramics, In H. Todorova, M. Stefanovich ve G. Ivanov (eds), (pp. 397-420), *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus*, Serres-Amphipolis (Greece): 27.09 – 01.10.2004.
- Antonios, S. (2015), *The Cult of Thracian Hero. A Religious Syncretism Study with Deities and Heroes in the Western Black Sea Region*. A Dissertation Thesis submitted for assessment with a view to obtain the degree of Master of Arts in Black Sea Cultural Studies, Thessaloniki.
- Aslaksen, O. C. (2015). Travellers of the Bronze Age. *Archaeologia Austriaca*, 99, 11-30

- Aybek, S., Onur, O., Kılıç, M., Arslan, B., Balım, Y. & Canseven, U. (2017). 2016 Yılı Metropolis Çevresi Yüze Araştırması, In C. Keskin (ed), *35.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2. (ss. 303-318), Bursa. 22-26 Mayıs 2017, Bursa.
- Berciu, D. (1967). *Ancient Peoples and Places, Romania*. New York – Washington: F.A. Praeger.
- Blegen, C. W. & Boluter, C. G. & Caskey, C. L. & Rawon, M. (1958), *Troy: Settlements VIIa, VIIb, VIII*, Vol: IV, New Jersey: Princeton University Press.
- Boyadziev, Y. D. (1995). Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria. *Prehistoric Bulgaria. Monographs in World Archaeology*, 22, 149–191.
- Bozhinova, E. (2012). Thrace Between East and West: The Early Iron Age Cultures in Thrace. In A. Çilingiroğlu & A. Sagona (Eds). *Anatolian Iron Ages 7 The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne*: (pp. 51-72). Edirne. 19–24 April 2010.
- Bozhinova, E., Jung, R. & Mommsen, H. (2013). Dragojna– Eine Spätbronzezeitliche Hoehensiedlung in den Bulgarischen Rhodopen mit Importierter Mykenischer Keramik. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Mitteilungen*, 125, 45-97.
- Bulatović, A. (2007), South Morava Basin in the Transitional Period From The Bronze to The Iron Age, *STARINAR*. LVII, 57-82.
- Calvert, F. 1861. “Contributions to the Ancient Geography of the Troad. On the Site and Remains of Larisa”. *The Archaeological Journal*. 18(1): 253-255
- Calvert, F. (1864). Contributions towards the Ancient Geography of the Troad. On the Site and Remains of Gergithe. *The Archaeological Journal*, 24/1, 48-53.
- Calvert, F. (1865). Contributions to the Ancient Geography of the Troad. On the site and remains of Cebrene. *The Archaeological Journal*, 22/1, 51-57.
- Ceylan, A., Kobze, G., Polat, Y., Sivas, T., Sivas, H., Şahin, I. & Topaloğlu, Y. (2008). Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler. *Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri (TAY)*. Klasör 6a-6b: (ss.1-42). İstanbul: Ege Yayınları.
- Chapman, J., Magyari, E. & Gaydarska, B. (2009). Contrasting Subsistence Strategies in The Early Iron Age? – New Results From The Alföld Plain, Hungary, and the Thracian Plain, Bulgaria. *Oxford Journal Of Archaeology*, 28(2), 155–187
- Cook, J. M. (1973). *The Troad: An Archaeological And Topographical Study*. Oxford: Oxford University Press.
- Cook, J. M. (1988). Cities in and around the Troad. *The Annual of the British School at Athens*, 83, 7-19.
- Czyborra, I. (2001). Die ältere Eisenzeit Türkisch Thrakien und Südostbulgariens, (Doktoral Inaugural-Dissertation zur Erlangung des grades). Berlin: Fachbereich Geschichts- und Kulturwissenschaften der Freien Universität.
- Çeşmeli, İ. (2015), Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller İle İkonografi (M.S. 8. yüzyıla kadar). *Art- Sanat*, 3, 45-96
- David, W. (1998). Zum Ende der bronzezeitlichen Tellsiedlungen im Karpatenbecken. In H. Küster, A. Lang & P. Schauer (Eds). *Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften. Festschrift für Georg Kossack zum 75.Geburtstag*: (pp. 231-267). Regensburg: Universitätsverlag Regensburg.
- Dimitrova, Y. (2011). Rhodopi Mountain Between Thrace and Aegea Region: Some Elements of a Border Culture of Early Iron Age in Southern Bulgaria. *ANODOS Studies of the Ancient World*, 10/2010, 71-84.
- Dimova, B. (2015). *A Post-Colonial View Of Thrace Thracian–Greek Interactions From The Early Iron Age To The Early Hellenistic Period*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Cambridge, Murray Edwards College Department of Archaeology ve Anthropology. Cambridge.
- Doğan, M. U. (2023). Erken Demir Çağı'nda Doğu Trakya'nın Kültürel Dinamikleri ve Anadolu-Balkan İlişkileri (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Doğan, U. M. (2024). “The Early Iron Age Pottery Typology in Turkish Thrace ”, *Peuce*, XXII, 99-124.
- Dzhanfezova, T. (2018). The Making of Late Bronze Age Archaeological Cultures in Bulgaria. In S. Gimatzidis, M. Pieniążek, S. & Mangaloğlu-Votruba (Eds). *Archaeology Across Frontiers and Borderlands: Fragmentation and Connectivity in the North Aegean and the Central Balkans from the Bronze Age to the Iron Age*: (pp. 307-332). Budapest: Austrian Academy of Sciences Press.
- Dzięgielewski, K., Przybyła, M. S. & Gawlik, A. (2010). Reconsidering Migration in Bronze and Early Iron Age Europe: Bridging a gap in European Mobility?. In K. Dzięgielewski, M. S. Przybyła & A. Gawlik

- (Eds). *Prace Archeologiczne No. 63 Studies, Migration in Bronze and Early Iron Age Europe*: (pp. 9-37). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Efstratiou, N. (1993). The archaeology of the Greek uplands: the early iron age site of Tsouka in the Rhodope Mountains. *Annual of the British School at Athens*, 88, 135–171
- Erdoğu, R. (2005). *Megalithic monuments of Turkish Thrace*, Durham University, Department Of Archaeology (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Durham Department of Archaeology, Durham.
- Filipović, V. M. & Bulatović, A. (2010). An Early Iron Age Necropolis in Eastern Serbia. *Journal of the Serbian Archaeological Society* 26, 73-83.
- Georgieva, R. (2001). Thracian culture of the Early Iron Age. Maritsa Iztok, *Archaeological Research*, 5, 83–94.
- Herodotos, (1991), *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen, İstanbul.
- Hnila, P. (2012). Pottery of Troy VIIb. Chronology, classification, context and implications of Trojan ceramic assemblages in the Late Bronze Age/Early Iron Age transition. (Unpublished Doctoral Dissertation). Tübingen: Philosophischen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität Tübingen.
- Hristova, R. (2011). *Late Bronze Age Pottery from the Site of Vratitsa, Eastern Bulgaria: Definition, Chronology and its Aegean affinities*. Retrieved from http://www.aegeobalkanprehistory.net/index.php?p=articleveid_art=19
- Hristova, R. (2018). Late Bronze and Early Iron Age Pottery in the Upper Thracian Plain, Tundzha Valley and the Burgas Lowland, Bulgaria – Diversity, Technology and Distribution. *Studia Hercynia*, XXII(2), 83–118.
- İvgin, İ. (2010). *Trakya İlk Tunç Çağı Kronolojik Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kitov, G. (1994). The Thracian Mound. *Bulletin of the Ancient Orient Museum(BAOM)*, XV, 121-147.
- Koppenhöfer, D. (2002). Buckelkeramik und Barbarische Ware in Troia: Anmerkungen zur Herkunft, In: R. Aslan, S. Blum, G. Kastl, F. Schweizer, & D. Thumm (Eds). *Festschrift für Manfred Korfmann, Mauerschau, Band 2*, (pp. ss. 679- 704). Remshalden- Grunbach: Verlag Bernhard Albert Greiner.
- Körpe, R. (2010). *Akhamenid Hakimiyetinde Troas Bölgesi (M.Ö. 545- M.Ö. 334): Arkeolojik Veriler Ve Antik Kaynaklar Işığında Tarihsel-Kültürel Bir Değerlendirme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Krauß, R. (2018). The Middle Bronze Age at the Lower Danube. In S. Alexandrov, Y. Dimitrova, H. Popov, B. Horejs & K. Chukalev (Eds). *Gold ve Bronze. Metals, Technologies and Interregional Contacts in the Eastern Balkans during the Bronze Age*: (pp. 121-129). Sofia: Alliance Print Ltd.
- Kurtuluş, İ. H. 2014. *Kırklareli'nin Bilinmeyen Trak, Roma, Bizans Kaleleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kurtuluş, İ. H. (2020). *Edirne İl Sınırları İçindeki Kalelerin Tespit Ve Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtuluş, İ. H. (2021). *Edirne Kaleleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Lemos, I. S. (2014). Communities in transformation An archaeological survey from the 12th to the 9th century BC. *Pharos*, 20(1), 161-191
- Leshtakov, K. (2002). Galabovo Pottery and a New Synchronisation for the Bronze Age in Upper Thrace with Anatolia. *Anatolica*, XXVIII, 171-211.
- Leshtakov, K. (2004). The Thracian Settlement at Assara (Constantia) near Simeonovgrad. *Известия на ИМ Хасково*, 2, 23-76.
- Leshtakov, K. (2009). The Second Millennium BC in The Northern Aegean And The Adjacent Balkan Lands: Main Dynamics Of Cultural Interaction. In Z. I. Mponias & J. Y. Perreault (Eds). *Acts of the international Symposium 'Greeks and Thracians along the coast and in the Hinterland of Thrace during the years before and after the great colonization*, (pp 53-82). Thasos: 26-27 September 2009.Thasos.
- Leshtakov, K. (2014). On The Origins And Functions Of Thracian Andiron. In R.M.Munchaev (Ed). 227-243. Retrieved from https://www.academia.edu/26085448/on_the_origins_and_functions_of_tracian_andirons.
- Leshtakov, K. (2015). Klassifikation und Chronologie der Mittelbronzezeitlichen Keramik aus Gäläbovo (Südostbulgarien) im Vergleich zu Anatolischen Siedlungsfunden, Teil 1, *Studia Archaeologica Universitatis Sercicensis*, 5, 5-114.

- Leshtakov, K. ve Tsirtsoni, Z. (2016). Caesurae in the Bronze Age Chronology of Eastern Bulgaria. In V. Nikolov & W. Schier (Eds). *Prähistorische Archäologie in Südost Europa* 30, (pp. 477- 492). Rahden/Westf.
- Nekhrizov, G. & Tzvetkova, J. (2018). Contributions to the Periodization and Absolute Chronology of the Early Iron Age in South Thrace. *Archaeologia Bulgarica*, XXII(1), 17-44.
- Nenova, D. N.(2018).*The Dynamics of Isolation and Interaction in Late Bronze Age Thrace* (Unpublished Doctoral Dissertation), University College London. London.
- Nenova, D. (2019), *Late Bronze Age Social Landscapes of the Southeast Balkans: A spatial analysis of local ceramics and site distribution*, Oxford: British Archaeological Reports.
- Özdoğan, M. (1985). 1983 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları. *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (ss. 221-232). İzmir.16-20 Nisan 1984. Ankara.
- Özdoğan, M. (1987). Taşlıcabayır, a Late Bronze Age Burial Mound in Eastern Thrace. *Anatolica*, XIV, 7-39.
- Özdoğan, M. (1996). Tarih Öncesi Dönemde Trakya. *Anadolu Araştırmaları*, XIV, 329-360.
- Özdoğan, M. & Özdoğan, E. (2007). Tarih Öncesi Dönemde Trakya. *Aktüel Arkeoloji*, 3, 12-24.
- Polat, B. A. (2010). *Troas Bölgesi'ndeki Arkaik ve Klasik Dönem Yerleşmeleri: Kent Planlama Ve Savunma Sistemleri Açısından Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Polat Becks, B. A. (2014). Batı Troas'ta Surlarla Çevrili Bir Yerleşim: Sakar Dağı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 164-178.
- Sazcı, G. & Çalış Sazcı, D. (2020). "Maydos Kilisetepe Höyüğü", In G. Sazcı (Ed.), *Maydos I*, (ss. 13-75), İstanbul, Ege Yayınları.
- Stoyanov, T. & Stoyanova, D. (2016), Early Tombs of Thrace. Questions of Chronology and Cultural Context, In O. Henry & U. Kelp (eds), *Tumulus as Sema Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*, Part 1, (pp. 313-338), Berlin/Boston, De Gruyter.
- Tonkov, N. (2008). Resistivity Survey Of Thracian Burial Mounds. In R. I. Kostov & B. Gaydarska (Eds). *Geoarchaeology and Archaeomineralogy, Proceedings of the International Conference*, (pp. 325-328). Sofia, 29-30 October 2008. Sofia, Publishing House "St. Ivan Rilski".
- Vassileva, M. (2021). The Southeastern Balkans and the Late Bronze Age Aegean-Anatolian Network. In I. Hajnal & E. Zanger & J. Kelder (eds).*The Political Geography of western Anatolia in the Late Bronze Age* (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft). (pp. 29-47). Budapest: Archaeolingua. Series Minor No. 45.
- Yıldırım, Ş. (2008). *Doğu Trakya'da Mezar Tepelerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Yıldırım, Ş. (2023). Topkoru Tümülüsleri: Doğu Trakya'da Yeni Bir Geç Tunç Çağı Nekropolü, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 173, 57-68.
- Zotoviç, M. (1989-1990), Investigations of Prehistoric Burial Mounds in the Poblacnica Valley and the Genesis of the Early Bronze Age in Western Serbia. *Starinar*, XL-XLI, 78-81.

Kişilerarası Duygu Düzenlemenin ve Algılanan Romantik İlişki Kalitesinin Psikolojik Sıkıntı Üzerindeki Etkisi

Simay Yılmaz^{1,2}, Sena Yazıcı³, Berna Akçınar⁴

ÖZET

Mevcut çalışmanın amacı, kişilerarası duygu düzenleme stratejilerinden yatıştırılma alt boyutunun ve algılanan romantik ilişki kalitesinin psikolojik sıkıntı üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırmaya, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 18-65 yaş arası, romantik ilişki içinde olan 230 yetişkin katılmıştır. Araştırmada “Kişilerarası Duygu Düzenleme Ölçeği”, “Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği” ve “Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği” kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre yatıştırılma stratejisinin kullanım düzeyi psikolojik sıkıntı düzeyini anlamlı ve pozitif yönde [$F(1, 229) = 5.49, \beta = .15, p < .05$]; algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyi psikolojik sıkıntı düzeyini anlamlı ve negatif yönde ($F(1, 229) = 14.60, \beta = -.25, p < .001$) yordamaktadır; yatıştırılma düzeyi, algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyini istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamamaktadır [$F(1, 229) = 0.55, \beta = .05, p = .461$]. Aracılık analizi sonuçları, algılanan romantik ilişki kalitesinin yatıştırılma ile psikolojik sıkıntı arasındaki ilişkide anlamlı bir aracılık etkisi olmadığını göstermektedir ($b = -.0124, SH = .0191, \%95 GA[-.0536, .0228]$). Çalışmanın bulgularının terapistlere bireylerin duygu düzenleme stratejilerini iyileştirme ve psikolojik sıkıntısını azaltma konusunda yol gösterebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygu düzenleme, yatıştırılma, ilişki kalitesi, psikolojik sıkıntı, klinik uygulamalar.

The Effect of Interpersonal Emotion Regulation and Perceived Romantic Relationship Quality on Psychological Distress

ABSTRACT

The aim of the present study was to examine the effects of soothing sub-dimension of interpersonal emotion regulation strategies and perceived romantic relationship quality on

¹ İletişim Yazarı: simyilmaz@gelisim.edu.tr

² Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3307-4754.

³ Klinik Psikolog, Özel Klinik, ORCID: 0009-0000-1607-7246.

⁴ Doç. Dr., Işık Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4768-7463.

psychological distress. A total of 230 adults between the ages of 18-65 who were in a romantic relationship and selected by convenience sampling method participated in the study. ‘Interpersonal Emotion Regulation Scale’, ‘Perceived Romantic Relationship Quality Scale’ and ‘Depression, Anxiety and Stress Scale’ were used in the study. According to the results of the study, the level of use of the soothing strategy predicted the level of psychological distress significantly and positively [$F(1, 229) = 5.49, \beta = .15, p < .05$]; the level of perceived romantic relationship quality predicted the level of psychological distress significantly and negatively [$F(1, 229) = 14.60, \beta = -.25, p < .001$]; the level of soothing did not predict the level of perceived romantic relationship quality in a statistically significant way [$F(1, 229) = 0.55, \beta = .05, p = .461$]. Mediation analysis results showed that perceived romantic relationship quality did not have a significant mediating effect on the relationship between soothing and psychological distress ($b = -.0124, SH = .0191, 95\% CI [-.0536, .0228]$). It is thought that the findings of the study may guide therapists in improving individuals' emotion regulation strategies and reducing their psychological distress.

Keywords: *Emotion regulation, soothing, relationship quality, psychological distress, clinical applications.*

1. GİRİŞ

Kişilerarası duygu düzenleme diğer bireylerin bir kişinin duygularını düzenlediği sosyal etkileşimler bağlamında ele alınan, daha sınırlı bir kavramdır (Hofmann, 2014). Hofmann ve arkadaşları (2016) kişilerarası duygu düzenleme için dört alt faktörden oluşan bir model geliştirmişlerdir. Bu modeldeki ilk boyut, pozitif duyguları artırma, kişinin kendini mutlu hissettiği durumlarda, bu duyguların daha da yoğunlaşması için başkalarına yönelmesiyle ilgilidir. İkinci boyut, bakış açısı kazanma, zorlayıcı durumlar ya da olumsuz duygular yaşandığında, diğer insanlardan fikir ve öneri alma sürecini ifade eder. Üçüncü boyut, sosyal model alma, kişinin başkalarının sorunları çözme ve başa çıkma yöntemlerini örnek alarak kendi stratejilerini geliştirmesidir. Son olarak, yatıştırılma boyutu ise zorlu duygularla başa çıkabilmek için başkalarından teselli ve anlayış aramayı ifade eder (Hofmann ve ark., 2016). Alan yazında daha önce yürütülmüş çalışmalara bakıldığında bu stratejileri kullanmanın psikolojik sıkıntıyı azaltmaya ve psikolojik iyi oluşu arttırmaya yardımcı olduğunu belirten çalışma bulgusuna rastlanabileceği gibi (Williams ve ark., 2018); bu stratejilerin aşırı kullanılmasının aslında kişinin olumsuz duygularla başa çıkma yeteneğini zayıflatabileceğinden dolayı psikolojik sıkıntıyı artırabileceğini belirten çalışma bulgularına da rastlanmaktadır (Aldao ve ark., 2010; Marroquín, 2011; Hofmann, 2014; Hofmann ve ark., 2016). Bu çalışmalarda ele alınan psikolojik sıkıntı kavramı ise ilgi kaybı, hüznün ve umutsuzluk hisleri ile tanımlı depresyon; korku ve endişe hissi ile tanımlı anksiyete; uyuşukluk, baş ağrıları ve titreme belirtileri ile örneklenebilecek halsizlik ile karakterize edilmektedir (Mirowsky ve Ross, 1986). Hofmann ve arkadaşları (2016), kişilerarası duygu düzenleme stratejileri ile depresyon, kaygı ve sosyal kaygı gibi stres belirtileri arasında olumlu ilişkiler bulmuş ve bu durumu, zor duygularla başa çıkmak için alternatif yöntemlerin yeterince kullanılmaması ile açıklamıştır. Türk örneğinde yürütülmüş çalışmalarda ise yatıştırılma alt boyutunun depresyon ve/veya anksiyete ile ilişkili olduğunu gösteren bulgulara rastlanmaktadır (Gökdağ ve ark., 2019; Altan-Atalay ve Sarıtaş-Atalar, 2022). Hofmann ve arkadaşları (2016), belirli kişilerarası duygu

düzenleme stratejilerine yüksek düzeyde bağlılığın yüksek düzeyde kaygı ve depresyonla ilişkili olduğunu ve bu durumun kişinin içsel kaynak eksikliğinin bir işareti olabileceğini öne sürmüştür.

Bununla birlikte bireylerin stresli zamanlarında duygu düzenleme becerilerini kullanmasının, ilişki kalitesini desteklediğinden bahsedilmektedir (Williams ve ark., 2018; Rusu ve ark., 2019). Destekleyici romantik ilişkiler insanları stresin zararlı etkilerinden koruyabilmektir (Cohen, 2004; Uchino, 2009). Bulgular, olumlu duyguları artırmaya yönelik duygu düzenleme stratejilerinin daha yüksek düzeyde ilişki memnuniyeti ve esenlik ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Temiz ve Elsharnouby, 2022). Bunun yanı sıra ilişki kalitesinin yüksek olmasının psikolojik sıkıntı ile negatif yönde (Hodgins, Shead ve Makarchuk, 2007) ve psikolojik iyi oluş ile pozitif yönde ilişkili olduğunu gösteren çalışma bulgularına da rastlanmaktadır (Beach ve ark., 1986; Proulx, Helms ve Buehler, 2007; Kamp Dush, Taylor ve Kroeger, 2008). Literatürdeki bu sonuçlardan yola çıkarak kişilerarası duygu düzenlemenin ilişki memnuniyeti üzerinde etkisinin olabileceği düşünülmektedir (Jitaru, 2020). Proulx, Helms ve Buehler'in (2007) yürüttüğü bir meta-analiz çalışması, hem kesitsel hem de boylamsal çalışmaları ele alarak ilişki kalitesinin kişisel iyilik hali ile olumlu bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır. Kamp Dush, Taylor ve Kroeger (2008) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışma, evlilik mutluluğu orta ve yüksek düzeyde olan çiftlerde depresyon belirtilerinin azaldığını ortaya koymuştur. Buna karşılık, evlilik mutluluğu düzeyi düşük olan çiftlerde bu tür bir azalma gözlemlenmemiştir.

Yapılan çalışmalar, yatıştırılma stratejisinin iyi oluşu ve psikolojik sıkıntıyı farklı şekilde etkileyebileceğini göstermektedir. Ancak, literatürdeki bu çelişkili sonuçlardan kaynaklı olarak farklı bağlamlarda kişilerarası duygu düzenleme stratejilerinin rolünü ve etkisini anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Chan ve Rawana, 2021). Romantik ilişkilerde algılanan ilişki kalitesinin bireylerin duygusal ve zihinsel sağlığı üzerinde oynadığı role ilişkin sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle, mevcut çalışma, hem duygu düzenleme stratejilerinin hem de romantik ilişki kalitesinin bireylerin ruh sağlığındaki önemini ortaya koyarak bu alandaki bilgi birikimine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, elde edilen bulguların klinik uygulamalara rehberlik ederek bireylerin ruh sağlığını destekleyecek stratejiler geliştirilmesine katkı sunması beklenmektedir. Alan yazından yola çıkarak mevcut çalışma kapsamında ele alınacak hipotezler sırasıyla: “(a) Yatıştırılma stratejisinin kullanım düzeyinin psikolojik sıkıntı düzeyini pozitif yönde yordaması beklenmektedir; (b) Algılanan ilişki kalitesi düzeyinin psikolojik sıkıntı düzeyini negatif yönde yordaması beklenmektedir. (c) Yatıştırılma stratejisi kullanılma düzeyi ile psikolojik sıkıntı düzeyi arasındaki ilişkide algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyinin aracı etkisi olması beklenmektedir.” şeklindedir.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem

Bu çalışma, uygun örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan 18-65 yaş aralığındaki 230 yetişkin birey ile yürütülmüştür. Araştırmanın verileri Google Forms aracılığıyla çevrimiçi platformda toplanmıştır. Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayanmıştır. Örneklem; ilişki durumu sözlü, nişanlı, evli veya bir romantik ilişki içerisinde olan kişilerden oluşmuştur. Ölçeklere verilecek yanıtları etkileyebileceğinden dolayı, mevcut psikolojik bir tedavi sürecinde olmaları veya hali hazırda psikiyatrik ilaç kullanıyor olmaları dışlama kriterleri arasında yer almıştır.

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik bilgilerine bakıldığında; örneklemin %72.2'si kadın (166 kişi), %27.8'i erkek (64 kişi) katılımcıdan oluşmuştur. Katılımcılar, 18-62 yaş aralığında olup yaş ortalamaları 30.59 (SD=10.66) olarak bulunmuştur. Katılımcıların %21.3'ü (49 Kişi) lise ve altı eğitim seviyesine; %61.8'i önlisans ve lisans (142 Kişi); %16.09'u lisansüstü (39 Kişi) eğitime sahiptir. Katılımcıların gelir düzeyi aylık 0 ila 200.000 TL arasında değişmekte olup ortalaması 20832.46 TL (SD=21704.01) olarak bulunmuştur. Katılımcıların %73.9'u çoğunlukla gelir düzeyini orta olarak belirtmiştir. Katılımcıların %57.4'ü sevgili (132 kişi); %4.3'ü sözlü/nişanlı (10 kişi); %38.3'ü ise evlidir (88 kişi). Katılımcıların ilişki süresi ortalaması 87.22 ay (SD=114.58) olarak bulunmuştur. Katılımcıların %29.6'sının (68 Kişi) çocuk sahibi olmadığı; %70.4'ünün (162 Kişi) çocuk sahibi olduğu bulunmuştur. Katılımcıların demografik verilerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Örneklem Sosyodemografik ve Diğer Bilgileri (n=230)

	Ortalama±SS	Aralık
Yaş (Yıl)	30.59±10.66	18-62
İlişki Süresi (Ay)	87.22±114.58	1-504
Aylık Gelir Miktarı (TL)	20832.46±21704.01	0-200000
Çocuk Sayısı	.47±.80	0-3
Cinsiyet		
Kadın	166	72.2
Erkek	64	27.8
Eğitim Düzeyi		
Lise ve altı	49	21.3
Önlisans ve Lisans	142	61.8
Lisansüstü	39	16.9
Gelir Düzeyi		
Düşük	35	15.2
Orta	170	73.9
Yüksek	25	10.9

Romantik İlişki Türü		
Sevgili	132	57.4
Nişanlı/Sözlü	10	4.3
Evli	88	38.3
Çocuk Sahibi		
Evet	162	70.4
Hayır	68	29.6

2.2. İşlem

Etik izinler, Işık Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır. Veri toplama çevrimiçi ortamda Google Forms aracılığı ile yapılmıştır. Anketler toplamda 15 dakikada tamamlanmıştır.

2.3. Ölçüm Araçları

2.3.1 Kişilerarası Duygu Düzenleme Ölçeği

Araştırmada, kişilerin duygularını düzenleme konusunda çevrelerinde bulunan başka kişileri ne şekilde kullandığını değerlendirmek amacıyla Hofmann, Carpenter ve Curtiss (2016) tarafından geliştirilen ve Gökdağ ve arkadaşları (2019) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan “Kişilerarası Duygu Düzenleme Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek 5’li likert (1-Hiç Doğru Değil, 5-Tümüyle Doğru) olarak yanıtlanan 20 madde içermektedir. Ölçeğin, “Olumlu Duyguları Artırma”, “Bakış Açısı Alma”, “Sosyal Model Alma” ve “Yatıştırılma” olmak üzere 4 faktörü vardır. Cronbach alfa katsayıları, “Sosyal Model Alma” faktöründe .93; “Yatıştırılma” faktöründe .94; “Olumlu Duyguları Artırma” faktöründe .89; “Bakış Açısı Alma” faktöründe ise .91 olarak görülmüştür (Hofmann ve ark., 2016). Gökdağ ve arkadaşları tarafından ölçeğin Türkçe uyarlamasının yapıldığı çalışmada tüm faktörlerin iç tutarlılık katsayıları .81 ile .89 arasında olup, güvenilirlik seviyesi yüksek olarak bulunmuştur (Gökdağ ve ark., 2019). Mevcut çalışmada kullanılan Yatıştırılma alt boyutunu ölçen 5 soru bulunmaktadır (Örneğin, “Mutsuz olduğumda, bana şefkat gösterecek insanlar ararım.”). Cronbach alfa değerleri “Olumlu Duyguları Artırma” için .84, “Bakış Açısı Edinme” için .78, “Sosyal Model Alma” için .89, “Yatıştırılma” için .87 ve ölçeğin toplam puanı için .92 olarak hesaplanmıştır.

2.3.2 Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği

Kişilerin romantik ilişkilerindeki algıladıkları ilişki kalitesi düzeyini tespit etmek amacıyla Fletcher ve arkadaşları (2000) tarafından geliştirilen, Sağkal ve Özdemir (2018) tarafından uyarlaması yapılan “Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği”nin kısa formu kullanılmıştır. Bu ölçek toplamda 6 madde içermektedir. Fletcher ve arkadaşları (2000) tarafından Algılanan İlişki Kalitesi Yapıları Ölçeği’nin uzun versiyonu yerine bu envanterin “Doyum, Adanmışlık, Yakınlık, Güven, Tutku, Aşk” alt boyutlarını ve bu alt boyutları en iyi şekilde temsil eden 1, 4, 7, 10, 13, 16 numaralı soru maddelerinin kullanımını önermişlerdir (Örneğin, doyum alt boyutu için “İlişkinizden ne kadar doyum alıyorsunuz?”). Ölçekten alınabilecek toplam puan 6 ile 42 arasında değişmektedir. Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği’nin 6 maddeli ve tek boyutlu olarak ele alınan

yapısına yönelik Cronbach alfa kat sayısı .86 olarak analiz edilmiştir (Sağkal ve Özdemir, 2018). Mevcut çalışmada ölçeğin toplam puanının Cronbach alfa kat sayısı .86 olarak hesaplanmıştır.

2.3.3 Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği (DASS-42)

Araştırmada kişilerin deneyimlediği psikolojik sıkıntının, depresyon, anksiyete ve stres alt bileşenlerini değerlendirmek amacıyla Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilen, Bilgel ve Bayram (2010) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan “Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek, 42 maddeden oluşmaktadır ve katılımcılar kendileri hakkında son 1 haftalarına yönelik bilgi vererek maddeleri 4'lü likert üzerinden değerlendirmektedir. Ölçeğin 14 maddesi depresyon, 14 maddesi anksiyete, 14 maddesi stres boyutlarına aittir. Ölçekte depresyon için “Kendimi üzgün ve depressif hissettim, anksiyete için “Panik haline yakın olduğumu hissettim” ve stres için “Sinirlerimin gergin olduğumu hissettim” gibi örnek maddeler yer almaktadır. Katılımcıların ölçek maddelerine verdikleri yanıtlara göre, toplam puanlar her alt boyuta göre 0 ile 42 puan arasında değişim göstermektedir. DASS-42'nin cronbach alfa değerleri depresyon için .92, anksiyete için .86, stres için .88 olarak raporlanmıştır (Bilgel ve Bayram, 2010). Mevcut çalışmada Cronbach alfa değerleri depresyon için .94, anksiyete için .87, stres için .92 ve toplam puan için .96 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Veri Analizi

Çalışma değişkenlerinin ortalamaları, standart sapmaları, çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmış, normallik varsayımının ihlal edilip edilmediği belirlenmiştir. Kalaycı'ya (2010) göre, normallik varsayımının sağlanabilmesi için çarpıklık ve basıklık değerlerinin -3 ile +3 arasında yer alması gerekmektedir. Mevcut çalışmamızdaki çarpıklık ve basıklık değerlerinin beklenen sınırlarda olma durumu kontrol edilmiştir. Yatıştırılma, algılanan romantik ilişki kalitesi ve psikolojik sıkıntı değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Ayrıca, yatıştırılma stratejisinin kullanım düzeyi ile psikolojik sıkıntı düzeyi arasındaki bağlantıda algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyinin aracı rolünü incelemek amacıyla Process Macro kullanılmış ve Model 4 kullanılarak aracılık analizi %95 güven aralığında gerçekleştirilmiştir. Yordayıcı değişkenin, aracı değişken üzerinden yordanan değişkeni dolaylı olarak etkilediği durumlarda, aracı bir rolün var olduğu kabul edilmektedir ve Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process Macro kullanılarak yapılan analizlerde, güven aralığında sıfır değerinin bulunmaması, aracılık etkisinin mevcut olduğunu göstermektedir (Hayes, 2018). Son dönemde yapılan güncel çalışmalarla birlikte, aracılık analizinde bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki etkisinin, aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin veya toplam etkinin tek başına istatistiksel olarak anlamlı olmasının, aracılık modellerinde zorunlu olmadığı belirtilmektedir (Hayes, 2009, 2018; Preacher ve Hayes, 2004; Zhao ve ark., 2010; Gürbüz ve Bayık, 2021).

3. BULGULAR

Yatıştırılma stratejisinin kullanılma düzeyi, algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyi ve psikolojik sıkıntı düzeyi arasındaki ilişkiler tanımlayıcı istatistikler, çarpıklık, basıklık ve Pearson korelasyon katsayıları kullanılarak incelenmiştir ve değerler Tablo 2’de ele alınmıştır. Değerlendirme araçları için tanımlayıcı istatistikler şöyledir: Yatıştırılma (M = 15.11; SD = .32; Min=5; Max=25), algılanan romantik ilişki kalitesi (M=36.23; SD=.36; Min=12; Max=42) ve psikolojik sıkıntı (M = 31.57; SD = 1.32; Min = 0; Max = 102). Korelasyon analizi sonuçlarına göre, yatıştırılma alt boyutunun deneyimlenen psikolojik sıkıntı ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir ($r=.15, p<.05$). Algılanan ilişki kalitesi düzeyinin deneyimlenen psikolojik sıkıntı düzeyi ile negatif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir ($r=-.25, p<.05$). Algılanan ilişki kalitesi düzeyi ile yatıştırılma stratejisinin kullanım düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur ($r=.05, p>.05$).

Tablo 2. Değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri, iç tutarlılık katsayıları ve korelasyonları (n=230)

	M	SD	Skewness	Kurtosis	α	1	2	3
1. Yatıştırılma Düzeyi	15.11	.32	-.10	-.57	.87	1		
2. ARİK	36.23	.36	-1.34	2.38	.86	.049	1	
3. Psikolojik Sıkıntı	31.57	1.32	.79	.44	.96	.153*	-.245**	1

ARİK: Algılanan Romantik İlişki Kalitesi

* $p<0.05$, ** $p<0.01$ *** $p<0.001$: istatistiksel olarak anlamlı

Araştırmada, aracı değişken olarak değerlendirilecek olan algılanan ilişki kalitesi düzeyi ile aracı değişken analizi yapılmadan önce yordayıcı değişken olan yatıştırılma stratejisi kullanım düzeyi ve yordanan değişken olan psikolojik sıkıntı düzeyi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Buna göre, katılımcıların yatıştırılma toplam puanları ile algılanan ilişki kalitesi toplam puanları arasında, yatıştırılma toplam puanları ile psikolojik sıkıntı toplam puanları arasında ve algılanan ilişki kalitesi toplam puanları ile psikolojik sıkıntı toplam puanları arasında basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. Yürütülen regresyon analizi sonuçlarına göre yatıştırılma stratejisinin kullanım düzeyi psikolojik sıkıntı düzeyini anlamlı ve pozitif yönde [$F(1, 229) = 5.49, \beta = .15, p<.05$] yordamaktadır; algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyi psikolojik sıkıntı düzeyini anlamlı ve negatif yönde ($F(1, 229) = 14.60, \beta = -.25, p<.001$) yordamaktadır; yatıştırılma düzeyi, algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyini istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamamaktadır [$F(1, 229) = 0.55, \beta = .05, p = .461$].

Tablo 3. Değişkenlerin Yordayıcı Rolü (n=230)

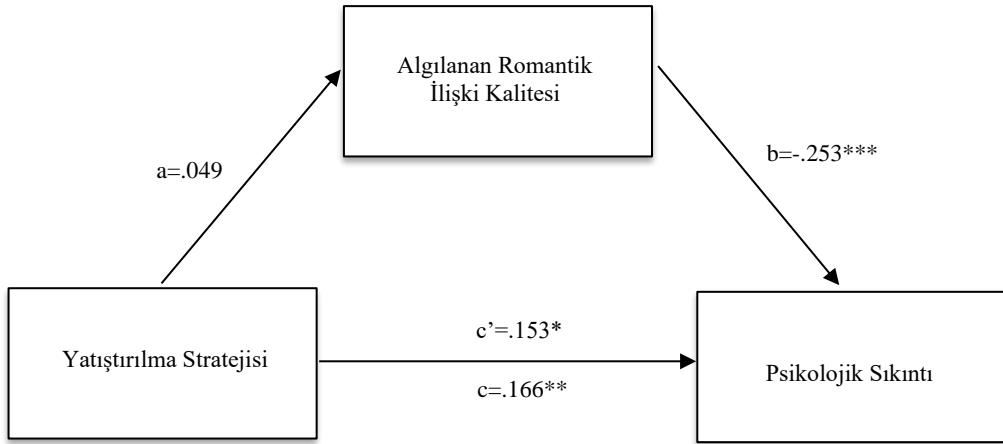
Değişkenler	R ²	B	SH	β	t	p
Yatıştırılma→ PS	.02	.64	4.34	.15	2.34	.02*
Yatıştırılma→ ARİK	.00	.05	.07	.05	.74	.46
ARİK→ PS	.06	-.91	.24	-.25	-3.82	.00***

ARİK: Algılanan Romantik İlişki Kalitesi; PS: Psikolojik Sıkıntı

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$: istatistiksel olarak anlamlı

Aracı analize yönelik Hayes (2013) tarafından geliştirilmiş olan PROCESS Macro Model 4 kullanılmıştır. Bootstrap yöntemi ile örneklem sayısı 5000'e yükseltilmiş ve her iki modeldeki etkilerin anlamlılık değeri %95 güven aralığı ile analiz edilmiştir. Modelde yatıştırılma stratejisinin kullanılma düzeyi yordayıcı değişken, psikolojik sıkıntı yordanan değişken ve algılanan romantik ilişki kalitesi aracı değişken olarak analize dahil edilmiştir. Şekil 1'de aracı değişken analizine yönelik model gösterilmektedir.

Şekil 1. Yatıştırılma Stratejisi İle Psikolojik Sıkıntı Arasındaki İlişkide Algılanan Romantik İlişki Kalitesinin Aracı Rolüne İlişkin Beta Katsayıları

Analiz sonuçları ele alındığında, yatıştırılma stratejisinin kullanılma düzeyinin algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyini istatistiksel olarak anlamlı şekilde yordamadığı görülmüştür (a yolu; $\beta = .049$, $p > .05$). Algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyi psikolojik sıkıntı düzeyini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordamaktadır (b yolu; $\beta = -.253$, $p < .001$). Yatıştırılma stratejisinin kullanılma düzeyinin psikolojik sıkıntı düzeyi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (c yolu; $\beta = .166$, $p < .01$). Modele algılanan

romantik ilişki kalitesi puanı eklendiğinde yatıştırılma stratejisinin kullanılma düzeyinin psikolojik sıkıntı düzeyi üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olduğu görülmüştür (c' yolu; $\beta=.153$, $p<.05$). Bootstrap analizi sonuçları ele alındığında, dolaylı etki olan algılanan romantik ilişki kalitesi düzeyinin yatıştırılma stratejisinin kullanım düzeyi ile psikolojik sıkıntı düzeyi arasındaki aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($b=-.0124$, $SH=.0191$, %95 GA[-.0536, .0228]) belirlenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada yatıştırılma stratejisinin ve algılanan romantik ilişki kalitesinin psikolojik sıkıntı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bulgulara göre yatıştırılma stratejisinin kullanımının psikolojik sıkıntıyı artırdığı, buna karşılık algılanan romantik ilişki kalitesinin psikolojik sıkıntıyı azalttığı belirlenmiştir. Yatıştırılma stratejisi, zor duygularla başa çıkma yöntemi olarak destek aramayı içerir ancak bu stratejinin aşırı kullanımının, bireylerin içsel başa çıkma becerilerini zayıflatarak psikolojik sıkıntıyı artırabileceği düşünülmektedir. Bu sonuç, yatıştırılmanın aşırı kullanımının olumsuz sonuçlar doğurabileceğini vurgulayan literatürü destekler niteliktedir (Aldao ve ark., 2010; Marroquín, 2011; Hofmann, 2014; Hofmann ve ark., 2016). Mevcut çalışmanın başka bir sonucuna göre, algılanan romantik ilişki kalitesinin psikolojik sıkıntıyı azaltıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Memnuniyet düzeyi yüksek olan romantik ilişkilerin bireylerin stresle başa çıkmasına yardımcı olduğu ve ilişkide memnuniyetin artmasıyla birlikte psikolojik iyi oluşun da arttığı düşünülmektedir. Bu sonuçlar, daha önce yapılan çalışmalarla uyumludur (Beach ve ark., 1986; Proulx, Helms ve Buehler, 2007; Kamp Dush, Taylor ve Kroeger, 2008). Romantik ilişki kalitesinin ilişkilerdeki destekleyici unsurlarla psikolojik iyilik halini artırabileceğinden söz edilebilir.

Ancak çalışmada yatıştırılma stratejisinin algılanan romantik ilişki kalitesini anlamlı düzeyde yordamadığı ve yatıştırılma stratejisinin ilişki kalitesi ve psikolojik sıkıntı arasındaki ilişkide bir aracı etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi olarak ise; bireyler, ilişkide yüksek kalite algılamasına rağmen kişisel zorlukları ile baş ederken farklı duygu düzenleme stratejilerinden yararlanıyor olabilirler. Bu durum, yatıştırılma stratejisinin algılanan romantik ilişki kalitesi üzerindeki etkisinin her zaman tutarlı olmayabileceğini ve bireysel başa çıkma becerileri veya kişilik özellikleri gibi faktörlerin de önemli bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar, yatıştırılma stratejisinin bireylerin kişisel özellikleri, bağlanma stilleri ve ilişki dinamikleri bağlamında nasıl işlediğini daha detaylı şekilde inceleyerek farklı aracı etkilere yönelik daha kapsamlı bir çerçeve sunabilir.

Çalışmanın bulgularının klinik uygulamalar açısından, bireylerin duygu düzenleme stratejilerini daha işlevsel hale getirmek ve psikolojik sıkıntılarını azaltmak adına terapistlere yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Özellikle yatıştırılma stratejisinin yüksek düzeyde kullanımının, bireylerin içsel başa çıkma becerilerini zayıflatabileceği göz önüne alınarak, terapistlerde alternatif stratejilerin geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca,

algılanan romantik ilişki kalitesinin iyileştirilmesine yönelik adımlar, bireylerin psikolojik iyilik hallerini artırmalarına yardımcı olabilir.

Bu çalışmanın bazı önemli kısıtlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırma kesitsel bir yapıya sahip olduğu için değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini net bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Gelecek araştırmalar, boylamsal tasarımlar kullanarak bu stratejilerin uzun vadede bireylerin psikolojik durumları üzerindeki etkilerini daha iyi anlamaya yönelik daha kesin sonuçlar elde edebilir. İkinci bir kısıtlılık ise örneklem büyüklüğü ve demografik dağılımla ilgilidir. Çalışmada yer alan katılımcıların çoğunluğu kadınlardan oluşmakta olup, erkek katılımcı sayısının daha az olması sonuçları cinsiyet açısından genelleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Cinsiyetin psikolojik sıkıntı ve duygu düzenleme stratejileri üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, gelecek çalışmalar daha dengeli bir cinsiyet dağılımı olan örneklemle bu farklılıkları derinlemesine incelemelidir. Olasılıklı olmayan örnekleme yönteminin kullanımı, araştırmanın önemli bir kısıtlılığı olarak değerlendirilmektedir ve sonuçların genellenebilirliği açısından sınırlamalar taşımaktadır. Bu nedenle, ilerleyen araştırmalarda olasılıklı örnekleme yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir. Farklı sosyoekonomik ve kültürel gruplarla yapılacak çalışmalar, bulguların daha geniş bir popülasyon için geçerli olup olmadığını test edebilir. Son olarak, kullanılan ölçüm araçları ile katılımcılardan tek bir zaman diliminde öz-bildirime dayalı ölçeklerle veri toplanması da sınırlılık olarak ele alınabilir. Gelecek araştırmalar, deneysel yöntemler kullanarak bireylerin duygu düzenleme stratejilerini gözlemlemeyi hedefleyebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Tüm yazarlar çalışmaya katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S. ve Schweizer, S. (2010). Emotion regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 30(2), 217–237. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004>
- Altan-Atalay, A. ve Saritas-Atalar, D. (2022). Interpersonal emotion regulation strategies: How do they interact with negative mood regulation expectancies in explaining anxiety and depression? *Current Psychology*, 41(1), 379–385. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00586-2>
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Beach, S. R. H., Arias, I. ve O’Leary, K. D. (1986). The relationship of marital satisfaction and social support to depressive symptomatology. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 8, 305–317. <https://doi.org/10.1007/BF00960728>
- Bilgel, N. ve Bayram, N. (2010). Turkish version of the Depression Anxiety Stress Scale (DASS-42): Psychometric properties. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 47(2), 118–126. <https://doi.org/10.4274/npa.5344>
- Byrne, B.M. (2010). Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming. Taylor and Francis Group Publication
- Chan, S. ve Rawana, J. S. (2021). Examining the associations between interpersonal emotion regulation and psychosocial adjustment in emerging adulthood. *Cognitive Therapy and Research*. <https://doi.org/10.1007/s10608-020-10185-2>
- Cohen, S. (2004). Social relationships and health. *American Psychologist*, 59(8), 676. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.8.676>
- Fletcher, G. J., Simpson, J. A. ve Thomas, G. (2000). The measurement of perceived relationship quality components: A confirmatory factor analytic approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(3), 340–354. <https://doi.org/10.1177/0146167200265007>
- Gürbüz, S., & Bayık, M. E. (2021). Aracılık Modellerinin Analizinde Yeni Yaklaşım: Baron ve Kenny'nin Yöntemi Hâlâ Geçerli mi?. *Turkish Journal of Psychology/Türk Psikoloji Dergisi*, 37(88).
- Gökdağ, C., Sorias, O., Kıran, S. ve Ger, S. (2019). Kişilerarası Duygu Düzenleme Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 30(1), 57-66. <https://doi.org/10.5080/u23067>
- Hayes, A. F. (2009). Beyond Baron and Kenny: Statistical mediation analysis in the new millennium. *Communication Monographs*, 76, 408–420.
- Hayes, A. F. (2013). Mediation, moderation, and conditional process analysis. *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*, 1(6), 12-20. doi: 10.5585/remark.v13i4.2739
- Hayes, A. F. (2018). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach. (2th ed.). New York: Guilford.
- Hodgins, D. C., Sheard, N. W. ve Makarchuk, K. (2007). Relationship satisfaction and psychological distress among concerned significant others of pathological gamblers. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 195(1), 65–71. <https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000252382.47434.a6>
- Hofmann, S. G. (2014). Interpersonal emotion regulation model of mood and anxiety disorders. *Cognitive Therapy and Research*, 38(5), 483–492. <https://doi.org/10.1007/s10608-014-9620-1>
- Hofmann, S. G., Carpenter, J. K. ve Curtiss, J. (2016). Interpersonal emotion regulation questionnaire (IERQ): Scale development and psychometric characteristics. *Cognitive Therapy and Research*, 40(3), 341–356. <https://doi.org/10.1007/s10608-016-9756-2>
- Jitaru, M. (2020). The associations between interpersonal emotion regulation and couple satisfaction: A dyadic perspective. In Boldea, I., Sigmirean, C. ve Buda, D. M. (Eds.). (2020). *Paths of Communication in Postmodernity*. Arhipelag XXI Press.
- Kalaycı Ş. Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (5. Baskı). Ankara;Asil Yayın Dağıtım;2010

- Kamp Dush, C. M., Taylor, M. G. ve Kroeger, R. A. (2008). Marital happiness and psychological well-being across the life course. *Family Relations*, 57, 211–226. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00495.x>
- Lovibond, P. F. ve Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335–343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U)
- Marroquín, B. (2011). Interpersonal emotion regulation as a mechanism of social support in depression. *Clinical Psychology Review*, 31(8), 1276–1290. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.09.005>
- Mirowsky, J. ve Ross, C. E. (1986). Social patterns of distress. *Annual Review of Sociology*, 12(1), 23–45. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.12.080186.000323>
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36, 717–731.
- Proulx, C. M., Helms, H. M. ve Buehler, C. (2007). Marital quality and personal well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 576–593. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00397.x>
- Rusu, P. P., Bodenmann, G. ve Kayser, K. (2019). Cognitive emotion regulation and positive dyadic outcomes in married couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(1), 359–376. <https://doi.org/10.1177/0265407517751664>
- Sağkal, A. ve Özdemir, Y. (2018). Algılanan Romantik İlişki Kalitesi Ölçeği'nin (ARİKÖ) Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 22–40. <https://doi.org/10.21764/maueufd.329888>
- Tepeli Temiz, Z. ve Elsharnouby, E. (2022). Relationship satisfaction and well-being during the COVID-19 pandemic: Examining the associations with interpersonal emotion regulation strategies. *Cognitive Therapy and Research*, 1–14. <https://doi.org/10.1007/s10608-022-10317-w>
- Uchino, B. N. (2009). Understanding the links between social support and physical health: A life-span perspective with emphasis on the separability of perceived and received support. *Perspectives on Psychological Science*, 4(3), 236–255. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01122.x>
- Williams, W. C., Morelli, S. A., Ong, D. C. ve Zaki, J. (2018). Interpersonal emotion regulation: Implications for affiliation, perceived support, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 115(2), 224–254. <https://doi.org/10.1037/pspi0000132>
- Zhao, X., Lynch, J. G. ve Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37, 197–206.

Sağlık Çalışanlarında Değişim Yorgunluğu ve Değişime Direnç İlişkisi: Kesitsel Bir Araştırma¹

Sait Söyler^{2,3}

ÖZET

Değişim yorgunluğu ve değişime direnç, sağlık kuruluşlarında başlatılan değişim çabalarını engelleyebilir. Bu nedenle, önemle ele alınmaları gerekmektedir. Bu çerçevede, bu araştırmanın amacı değişim yorgunluğu ve değişime direnç ilişkisinin incelenmesidir. Araştırmada veri toplama aracı olarak genel bilgiler, değişim yorgunluğu ölçeği ve değişime direnç ölçeklerini içeren bir anket kullanılmıştır. Çalışmada amaçlı ve kolayda örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Anket, araştırmacının ağında bulunan ve Tarsus ilçesinde çalıştığı bilinen sağlık çalışanlarına gönderilmiş ve onlardan anketleri meslektaşlarına iletmeleri istenmiştir. Sonuç olarak, toplam 178 sağlık çalışanı çalışmaya dahil edilmiştir. Veriler tanımlayıcı istatistikler ile özetlenmiş, ardından hipotez testleri yapılmıştır. Veri analizi neticesinde değişim yorgunluğu ile değişime direnç arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki olduğu, değişime direnç varyansındaki değişimin %22,5'inin değişim yorgunluğu tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Değişim yorgunluğu ve değişime direnç katılımcıların genel özelliklerine göre farklılık göstermemiştir. Sağlık yöneticilerinin değişime direncin önüne geçebilmek için çalışanların değişim yorgunluğu durumlarını tespit etmeleri ve buna yönelik önlemler almaları önerilir.

Anahtar Kelimeler: Değişime Direnç, Değişim Yorgunluğu, Sağlık Çalışanları.

The Relationship Between Change Fatigue and Resistance to Change in Health Workers: A Cross-Sectional Research

ABSTRACT

Change fatigue and resistance to change can hinder change efforts initiated in healthcare organizations. Therefore, they need to be addressed with importance. This study aims to examine the relationship between change fatigue and resistance to change. A questionnaire form was used, including general information, change fatigue scale, and resistance to change scales. Purposive and convenience sampling methods were used in the study. The questionnaire was sent to the healthcare professionals in the researcher's network and known to be working in the Tarsus district. They were asked to forward the questionnaires to their colleagues. A total of 178 healthcare workers were included. Descriptive statistics and hypothesis tests were conducted. There was a positive and moderate relationship between change fatigue and resistance to change, and 22.5% of the change in the variance of resistance to change was explained by change fatigue. Change fatigue and resistance to change did not differ according to the participants' general characteristics. It is recommended that health managers evaluate the change fatigue of employees and take measures to prevent resistance to change.

Keywords: Resistance to Change, Change Fatigue, Healthcare Professionals.

¹ Bu çalışma 20-22 Eylül 2024 tarihlerinde gerçekleştirilen 4. Uluslararası Dijital İşletme Yönetim ve Ekonomi Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

² İletişim Yazarı: soylersait@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-7915-0073

1. GİRİŞ

Günümüzde hayatın her alanında olduğu gibi, iş dünyasında da değişim kaçınılmaz bir olgu haline gelmiştir. Çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler, değişen çevre koşullarına uyum sağlayabilmek, çevreden gelen fırsatları değerlendirebilmek ve tehditleri bertaraf edebilmek gibi çeşitli amaçlarla iş süreçlerinde bir takım değişikliklere gitmektedirler. Öte yandan, yaşanan yoğun rekabet işletmeleri kaynaklarını daha etkili ve verimli kullanmaya zorlamaktadır. Dahası, müşteri istek ve beklentilerinde yaşanan gelişmeler de işletmeleri daha kaliteli mal ve hizmet üretmeye zorlamaktadır. Tüm bu koşullar çerçevesinde, işletmeler sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayabilmek adına çaba sarf etmektedirler. Yeni teknolojiler beraberinde yeni imkanları ve iş yapma usullerini de getirmekte, işletmeler bu teknolojilere de ayak uydurabilmek adına iş süreçlerinde çeşitli değişiklikler yapabilmektedir. Dolayısıyla kurumsal değişikliklerin amaçlarının genel olarak iç süreçleri iyileştirmek, etkinlik ve verimliliği artırmak ve genel olarak sağlık politikaları, yasal çerçeveler, bilimsel ilerlemeler gibi dış etkilere uyum sağlamak olduğu ifade edilebilir (McMillan ve Perron, 2013). Ayrıca kalite ve performans iyileştirmelerinin de bir değişim sürecini gerektirdiği açıktır (Garside, 2004). Sağlık hizmeti sunan kurumlar bu doğrultuda hareket ederek daha rekabetçi olabilmek ve maliyetleri düşürebilmek için sürekli bir değişim içerisinde yer almaktadır (Brown vd. 2018).

Değişim, içerisinde bulunulan mevcut durumdan arzu edilen gelecek duruma geçiş olarak tanımlanmaktadır. Burada değişimin bir süreç olduğuna vurgu yapılmakta, değişim sürecinin hem arzu edilen durumu yapılandırmayı içerdiği, hem de arzu edilen duruma ulaşılan kadar birkaç ara aşamadan geçen ardışık aşamalardan meydana geldiği ifade edilmektedir (Metz, 2021). Öte yandan değişim süreci, içerisinde mevcut denge halinin bozulmasını ve yeni bir duruma geçişi barındırdığı için, insan doğasının ana yönlerinden olan belirsizlikten kaçış, dengenin ve düzenin sürdürülmesi gibi konuları tehdit etmektedir (Hogan, 2007; Bernerth vd., 2011). Kurum sürekli değişim içerisinde olduğunda ise çalışanların davranışları yönetim beklentileri ile uyumsuz hale gelebilmektedir (Bernerth vd., 2011). Değişim nedeniyle bilinen bir durumdan bilinmeyen bir duruma geçiş sürecinde uygun önlemlerin alınmaması, çalışanlara değişimin neden önemli ve gerekli olduğunun uygun yöntemlerle açıklanmaması durumlarında değişim genellikle çalışanlar tarafından desteklenmemektedir. (Metz, 2021). Ead (2015), örgütsel değişikliklerin çok sık gerçekleştirildiği ve değişikliklerin ardından bir toparlanma dönemine izin verilmediği durumlarda bir doygunluk etkisinin ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Marks (2003) da benzer şekilde, çalışanların belirli bir miktar değişimin ardından, daha fazla değişimle başa çıkamayacakları bir doygunluk noktasına ulaşacağını ifade etmektedir. Dahası, değişim çok sık gerçekleştiğinde ve çalışanlar tarafından değişim hızı yüksek algılandığında olumsuz sonuçlara yol açma ihtimalinin arttığı belirtilmektedir (Huy, 2001). Bu olumsuz durumlar arasında çalışanların değişime direnç göstermesi ve değişim yorgunluğu yaşaması ön plana çıkmaktadır.

Değişime direnç, değişim girişimlerini engellemeye ya da durdurmaya yönelik davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Dubose ve Mayo, 2020). Diğer bir tanımda değişime direnç,

değişime karşı isteksizlik ve kabullenmezliği yansıtan bir “zihin durumu” olarak belirtilmektedir (Makina ve Keng’ara, 2018). Bir başka tanıma göre ise değişime direnç, değişimin uygulanmasını engellemeyi amaçlayan her türlü davranışı içeren olumsuz bir tepki olarak ifade edilmektedir (Oreg vd., 2011). İşletmelerde çalışanların değişime karşı dirençlerinin temel sebepleri arasında bilinmeyen durumdan korkma, belirsizlik, değişime toleransın düşük olması, statü ve konforlarının kaybolacağı düşüncesi, alışkanlık ve kişisel kayıp kaygısı gibi konular yer almaktadır (Robbins vd., 2018; Metz, 2021).

Değişime direnç çalışanların alaycı ifadeler, eleştirel sorgulama ve değişim ihtiyacını reddetme gibi sözlü davranışlarının yanı sıra göz devirme gibi birçok bedensel davranışı da içermektedir. Öte yandan değişim yorgunluğu ise çalışanların ilgisiz, kayıtsız ve kararsız hale geldiği, değişiklikleri pasif bir şekilde kabul ettiği ve hiçbir direnç belirtisi göstermediği pasif davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Brown ve Cregan, 2008). Değişim yorgunluğu yaşayan çalışanlar içlerine kapanmakta ve geri çekilmekte, değişim girişimleri ile ilgilenmemekte ve değişim sürecinde yaşanan sorunlarla mücadele etmek bir yana, bu sorunlara karşı kayıtsız kalmaktadır (McMillan ve Perron, 2013). Değişim yorgunluğu iş yerinde yaşanan hızlı ve sürekli değişimlerle ilişkili ezici bir stres, bitkinlik ve tükenmişlik hissi olarak da ifade edilmektedir (Brown vd., 2018).

Değişime direnç genellikle barizdir ve direnen bireyler genellikle konumlarını açıkça belli etmektedirler. Yöneticiler bunun farkına varırlar ve önlem almak için harekete geçebilirler. Diğer taraftan değişim yorgunluğunda, değişime karşı muhalefet açıkça hissedilmesine rağmen bu tür endişeler açıkça dışarı vurulmaz, bu nedenle direnç belirgin olmaktan uzaktır. Dolayısıyla değişime direnç, değişim girişimlerinin başarısını tehlikeye atan aktif davranışlar iken, değişim yorgunluğunun yarattığı ilgisizlik ise yine değişimin başarısını tehdit eden pasif bir tutum olarak değerlendirilebilmektedir (Buchanan vd., 2005; Kotter, 2007). Değişime direnç bu sürece karşı bariz bir hareket iken, değişim yorgunluğu gizli değişim başarısızlığıyla ilişkilendirilmiştir. Süreç içerisinde çalışanların hissettiği değişim yorgunluğu, değişim süreçlerini yavaş yavaş aşındırarak onları sürdürülemez hale getirebilmektedir (Stensaker ve Meyer, 2012).

Görüldüğü üzere hem değişime direnç hem de değişim yorgunluğu, değişim süreçlerinin başarıya ulaşmasının önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca her iki durumun da birçok olumsuz örgütsel sonuç ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Urgan vd. (2020) sağlık çalışanlarında değişime direnç ile yabancılaşma ve değersizlik hissi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Aras-Beger ve Türker (2018) çalışmalarında değişime direnç düzeyinin algılanan stres düzeyini etkilediğini ortaya koymuştur. Öte yandan değişim yorgunluğunun sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıklarını (Çiftçi-Kıraç ve Uyar, 2023), iş motivasyonlarını (Arık vd, 2022) ve iş doyumlarını (Selvi Sarıgül ve Uğurluoğlu, 2022) da azalttığı literatürde yer alan çeşitli araştırmalarda ortaya konulmuştur. Arık vd. (2022) değişim yorgunluğu ile iş motivasyonu arasında negatif yönlü, orta kuvvette bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Selvi Sarıgül ve Uğurluoğlu (2023) değişim yorgunluğunun tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti ile pozitif, örgütsel bağlılık ile negatif yönlü bir ilişkisinin olduğunu belirlemiştir. Brown vd. (2018) ise değişim yorgunluğu ile iş tatmini

arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Her ne kadar farklı bir sektörde yapılmış olsa da, Turan ve Akçay (2023) çalışmalarında değişim yorgunluğu ile değişime direnç arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevede bu araştırmanın amacı, sağlık çalışanlarında değişim yorgunluğu ve değişime direnç ilişkisinin incelenmesi ve sağlık çalışanlarının çeşitli özellikleri ile değişim yorgunluğu ve değişime direnç durumlarının araştırılmasıdır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, nicel ve kesitsel olarak planlanmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara ilişkin genel ve demografik bilgilerin yer aldığı genel bilgi formu, ikinci kısımda Bernerth vd. (2011) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Ekingen ve Yıldız (2021) tarafından uyarlanan “Değişim Yorgunluğu Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, tek boyutu ölçen toplam 6 maddeden oluşmaktadır ve Cronbach’ın alfa katsayısı 0,91’dir. Ölçek 7 kategorili likert tipi bir ölçektir. Anket formunun üçüncü bölümünde Oreg (2006) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Çalışkan (2019) tarafından uyarlanmış olan “Değişime Direnç Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, “Bilişsel Direnç” (5 madde), “Duygusal Direnç” (5 madde) ve “Davranışsal Direnç” (5 madde) olmak üzere toplam 3 alt boyut ve 15 maddeden oluşan, 5 kategorili likert tipi bir ölçektir. Sağlık sektörü örnekleminde Cronbach’ın alfa katsayıları bilişsel direnç için 0,89, duygusal direnç için 0,84, davranışsal direnç için 0,92 ve toplam ölçek için 0,94’tür.

Araştırmanın çalışma evreni Mersin ili, Tarsus ilçesinde görev yapmakta olan hekim dışı sağlık çalışanlarıdır. Mevcut iş yükleri ve zaman baskısı nedeniyle hekimler araştırmadan dışlanmışlardır. Bu çerçevede, sağlık hizmet sunumunun hekimler dışında kalan en büyük insan gücü grubu ebe ve hemşirelerdir. 2022 yılı Sağlık İstatistikleri Yıllığı’na göre Mersin’de hemşire ve ebe sayısı toplam 6 bin 437’dir (Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2022). Ancak ilçeler bazında bir veriye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla sağlık çalışanları sayısı nüfusa oranlanmış ve çalışma evreni belirlenmiştir. Mersin il nüfusu 2022 itibariyle 1 milyon 916 bin 432 ve Tarsus ilçe nüfusu ise 350 bin 732’dir (Mersin Valiliği, 2022). Tarsus nüfusu mersin toplam nüfusunun %18’ini oluşturmaktadır. Toplam 6 bin 437 ebe ve hemşirenin %18’inin de Tarsus’ta görev yaptığı varsayılmıştır. Buna göre Tarsus’ta görev yaptığı kabul edilen toplam 1158 ebe ve hemşire araştırmanın çalışma evrenini oluşturmaktadır. Öte yandan Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan ve sağlık tesislerinde çalışması gereken sağlık personeli sayısını ifade eden güncel “Personel Dağılım Cetveli” incelendiğinde Tarsus ilçesinde yer alan tesislerde çalışması gereken hekim dışı sağlık çalışanlarının sayısının 1630 olduğu görülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2024). Araştırmada örnekleme yöntemi olarak kolayda ve amaçlı örnekleme yöntemi bir arada kullanılmıştır. Araştırmaya dahil edilme kriterleri 18 yaşından büyük olma ve aktif olarak Mersin ili, Tarsus ilçesinde yer alan bir sağlık kurumunda görev yapıyor olma olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılım tamamen gönüllülük esaslı olup, gerekli bilgilendirilmiş gönüllü oluruna Google Dokümanlar üzerinden oluşturulan çevrimiçi formun ön sayfasında, anket formunun girişinde yer verilmiştir. Formu okuyarak araştırmaya katılmaya gönüllü

olduğunu onaylayan katılımcılar araştırmaya dahil edilmiştir. Bu bağlamda oluşturulan çevrimiçi anket formu öncelikle araştırmacının networkünde yer alan ve Tarsus'ta faaliyet gösteren bir sağlık kurumunda çalıştığı bilinen ebe ve hemşirelere gönderilmiş, bu kişilerin anket formunu doldurduktan sonra çalışma arkadaşlarına iletmeleri istenmiştir. Bu çerçevede araştırmaya 15.04.2024 ve 31.05.2024 tarihleri arasında toplam 178 sağlık çalışmanı dahil edilmiştir. Örneklemin popülasyona oranı %15'tir. Literatürde yer alan bazı çalışmalarda örneklemin en az çalışma evreninin %10'undan oluşması gerektiği (Kothari, 2004), popülasyon genişliğinin küçük olması durumunda ise bu oranın %20'ye çıkarılması gerektiği ifade edilmektedir (Harini vd., 2020). Singh (2006) de ulaşılabilir popülasyonun %10 ila %20'sine ulaşılmasının yeterli olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla araştırmanın ulaştığı örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler öncelikle Microsoft Excel programında düzenlenmiş, ardından SPSS 23.0 programına aktarılarak veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler öncelikle tanımlayıcı istatistiklerle özetlenmiştir. Burada kategorik değişkenler sayı ve yüzde olarak, ölçümsel değişkenler ise minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma olarak özetlenmiştir. Katılımcıların genel özelliklerinin sunulmasının ardından hipotez testleri aşamasına geçilmiştir. Verilerin normal dağılım özellikleri değerlendirilerek hipotez testlerinin türlerine karar verilmiştir. Bu kapsamda değişkenlere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş ve Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	Skewness	Kurtosis
Değişim yorgunluğu	-0,253	-0,635
Bilişsel direnç	0,436	0,361
Duygusal direnç	0,583	0,050
Davranışsal direnç	0,186	0,475
Değişime direnç toplam	0,663	0,748

Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, tüm değerlerin $\pm 1,5$ aralığında olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede, parametrik hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. İki kategorili gruplar arasındaki ortalamaların karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t testi, ikiden fazla kategorili gruplar arasındaki ortalamaların karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ise pearson korelasyon analizi ile basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Analizler SPSS 23.0 paket programında gerçekleştirilmiş, $p < 0,05$ değeri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Araştırma gerçekleştirilmeden önce Tarsus Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 2024/34 sayılı kararıyla etik onay alınmıştır.

3. BULGULAR

Öncelikle araştırmanın katılımcılarının genel özellikleri tanımlayıcı istatistiklerle özetlenmiştir. Katılımcıların genel özellikleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Genel Özellikleri

GENEL ÖZELLİKLER		N	%	
Cinsiyet	Kadın	137	77,0	
	Erkek	41	23,0	
Görev türü	Tıbbi hizmetler	159	89,3	
	İdari hizmetler	19	10,7	
Eğitim düzeyi	Lise	10	5,6	
	Ön lisans-lisans	149	83,7	
	Lisansüstü	19	10,7	
		Min	Max	Mean±S.D.
Yaş		19,00	60,00	33,18±9,19
Kurumda çalışma süresi		1,00	30,00	7,70±7,90
Toplam çalışma süresi		1,00	37,00	11,68±9,56

Katılımcıların %77’si kadın, %23’ü erkektir. Katılımcıların %89,3’ü sağlık kurumlarının tıbbi hizmetler tarafında, %10,7’si ise idari hizmetler tarafında görev yapmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%83,7) ön lisans-lisans eğitim düzeyine sahiptir. Katılımcıların yaş ortalaması 33,18±9,19 iken, kurumda çalışma süresi ortalaması 7,70±7,90 ve toplam çalışma süresi ortalaması ise 11,68±9,56’dır.

Ölçümsel değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği pearson korelasyon analizine ait bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Değişim Yorgunluğu	-							
2.Bilişsel Direnç	,435*	-						
3.Duygusal Direnç	,407*	,616*	-					
4.Davranışsal Direnç	,355*	,444*	,592*	-				
5.Değişime Direnç Toplam	,479*	,839*	,885*	,784*	-			
6.Yaş	-0,117	0,029	-0,087	0,042	-0,009	-		
7.Kurumda çalışma süresi	0,029	0,092	-0,021	0,002	0,032	0,713*	-	
8.Toplam çalışma süresi	-0,056	0,052	-0,019	0,053	0,033	0,918*	0,806*	-

*p<0,01

Gerçekleştirilen analize göre değişim yorgunluğu ile bilişsel ve duygusal direnç arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve orta kuvvette, değişim yorgunluğu ile davranışsal direnç arasında ise istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve zayıf bir ilişki mevcuttur (p<0,01). Değişim yorgunluğu ile değişime direnç arasında ise istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve orta kuvvette bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p<0,01). Katılımcıların yaşı, kurumda çalışma süresi ve toplam çalışma süresi ile değişim

yorgunluğu ve değişime direnç ile alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Değişim yorgunluğu ve değişime direnç arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olması ve verilerin normal dağılıma uygunluk göstermesi neticesinde basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiş olup, analizin bulguları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Değişkenler*	B	S.H.	β	t	Tolerance	VIF	p
Değişim Yorgunluğu	0,206	0,028	0,479	7,246	1,000	1,000	<0,001
Sabit	1,731	0,124		13,968			
TOPLAM	$\Delta R^2=0,225$, $F=52,501$, $p<0,01$, $\text{durbin-watson}=2,082$						

*Bağımlı değişken: Değişime Direnç

Gerçekleştirilen analiz neticesinde kurulan modelin anlamlı olduğu ($p<0,01$), değişime direnç varyansındaki değişimin %22,5 oranında değişim yorgunluğu tarafından açıklandığı tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında son olarak katılımcıların genel özelliklerine göre değişim yorgunluğu ile değişime direnç ve alt boyutları açısından farklılıklar olup olmadığı değerlendirilmiştir. Analizlere ilişkin bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Genel Özelliklerine Göre Değişime Direnç ve Değişim Yorgunluğu

	Değişim Yorgunluğu		Bilişsel Direnç		Duygusal Direnç		Davranışsal Direnç		Direnç Toplam	
	Mean±SD	t/F	Mean±SD	t/F	Mean±SD	t/F	Mean±SD	t/F	Mean±SD	t/F
Cinsiyet*										
Kadın	4,10±1,54	0,323	2,52±0,79	-0,823	2,40±0,77	-0,603	2,70±0,67	-1,222	2,54±0,62	-1,028
Erkek	4,02±1,48		2,65±0,98		2,48±0,94		2,85±0,70		2,66±0,75	
Pozisyon*										
Tıbbi	4,06±1,50	-0,554	2,52±0,83	1,382	2,39±0,78	-1,375	2,72±0,65	-0,977	2,54±0,62	-1,505
Hizmetler										
İdari	4,27±1,76		2,81±0,91		2,66±1,04		2,88±0,92		2,78±0,87	
Hizmetler										
Eğitim**										
Lise	3,80±2,22	0,192	2,74±1,26	0,245	2,82±1,10	2,211	2,78±1,19	0,271	2,78±0,99	0,836
Önlisans-	4,10±1,46		2,54±0,80		2,42±0,78		2,75±0,64		2,57±0,63	
Lisans										
Lisansüstü	4,14±1,65		2,55±0,95		2,15±0,85		2,63±0,69		2,44±0,62	

*bağımsız grupta t testi (tüm değişkenler için $p>0,05$)

**tek yönlü varyans analizi (tüm değişkenler için $p>0,05$)

Gerçekleştirilen bağımsız grupta t testi ve tek yönlü varyans analizinin bulgularına göre katılımcıların genel özelliklerine göre değişim yorgunluğu ve değişime direnç ve alt boyutları açısından anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık sektörü diğer sektörler gibi çevresel değişimlerden yüksek derecede etkilenmektedir. Sağlık kurumları teknolojik gelişmeler başta olmak üzere yaşanan çok

sayıda değişime uyum sağlayabilmek adına sınırlı kaynaklara sahiptir (Brown vd., 2018; Demren, 2020). Şayet değişimlere uyum sağlanamaz ise sağlık kurumları diğer kurumlara benzer şekilde bir dizi problemle baş başa kalabilmektedir (Osterrieder vd., 2020). Bu nedenle değişim, sağlık kurumları açısından kaçınılması mümkün olmayan bir durumdur ve başarılı bir değişim süreci sağlık kurumları açısından hayati önem taşımaktadır.

Sürekli ve yoğun bir şekilde yaşanan değişimler bir süre sonra değişim yoğunluğuna sebep olabilmektedir. Öte yandan insanlar genel olarak belirsizlikten kaçma ve mevcut denge durumunu sürdürme eğilimindedirler. Bu nedenle değişim süreci bireylerde bir takım rahatsızlıklar oluşturabilmektedir. Bu rahatsızlıkların yansımaları olarak bireyler değişim süreçlerine direnç gösterebilmektedirler. Değişime direnç gösterilmesi değişim çabalarının başarıya ulaşmasının önünde yer alan en önemli engellerden bir tanesidir. Bireylerin değişimden rahatsız olması ve direnç göstermesi bireysel, kişilerarası ve örgütsel faktörlere bağlı olmakla birlikte (Cheraghi vd., 2023), yorgunluk da değişime direnç üzerinde etkili olabilmektedir (Warrick, 2023). Bu çerçevede bu çalışmada, sağlık çalışanlarında değişim yorgunluğu ile değişime direnç durumu arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada aynı zamanda katılımcıların genel özelliklerine göre değişim yorgunluğu ve değişime direnç durumlarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre sağlık çalışanlarında değişim yorgunluğu ile değişime direnç arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki mevcutken, katılımcıların genel özelliklerine göre her iki değişken açısından anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Literatür incelendiğinde, sağlık çalışanlarında değişim yorgunluğunun değişime direnç ile ilişkisini inceleyen bir çalışma olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla karşılaştırılabilir bir veri bulunmamaktadır. Ancak eğitim sektöründe yapılan bir çalışmada, değişim yorgunluğu ile değişime direncin pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu ortaya konmuştur (Turan ve Akçay, 2023). Bu sonuç sağlık sektörü örnekleminde gerçekleştirilmiş olan mevcut araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Bununla birlikte, değişim yorgunluğunun örgütsel bağlılığın (Çiftçi Kıraç ve Uyar, 2023), iş motivasyonunun (Arık vd., 2022) ve iş doyumunun (Selvi Sarıgül ve Uğurluoğlu, 2022) azalması, ayrıca işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilemesi (Altıntaş, 2024) gibi çok sayıda olumsuzlukla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu anlamda, değişime dirençle ilişkili olabileceği çıkarımında bulunulabilir. Mevcut araştırma sonuçları da bu çıkarımı destekler niteliktedir. Altıntaş (2020), havacılık sektörü çalışanlarında teknostres ile değişime direnç arasında bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Aras-Beger ve Türker (2018) yükseköğretim sektöründe gerçekleştirdikleri çalışmalarında değişime direnç ile stres düzeyi arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Değişime direnç ile duygusal emek (Çalışkan vd., 2021), yabancılaşma ve değersizlik hissi (Urgan vd., 2020) arasında da anlamlı ilişkiler olduğu belirtilmiştir.

Değişim yorgunluğunun yol açtığı olumsuzluklar ve değişime direnç ile olan ilişkisi, direnç gösterme durumunun değişim çabalarını başarısızlığa uğratma ve kaynak israfına neden olma ihtimali, her iki kavramı da örgütler açısından titizlikle incelenmesi gereken önemli bir noktada konumlandırmaktadır. Bu kapsamda ilgili literatürde her iki değişkenin

birbirinden bağımsız olarak incelendiği çalışmalar olduğu görülmektedir. Çiftçi-Kıraç ve Uyar (2023) çalışmalarında yaşı daha küçük olanlar ile buna bağlı olarak meslekte ve mevcut kurumlarında çalışma süreleri daha kısa olanlarda değişim yorgunluğunun daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mevcut araştırmada ise yaş ve deneyim ile değişim yorgunluğu arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Arık (2022) ise değişim yorgunluğunun kadınlarda daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Her ne kadar mevcut araştırmada benzer şekilde kadınların değişim yorgunluğu ortalamaları daha yüksek olsa da bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı değildir. Özkan vd. (2020) ise daha küçük yaş gruplarında ve buna bağlı olarak toplam çalışma süresi daha az olanlarda, kadınlarda ve eğitim düzeyi daha yüksek olanlarda değişime direnç düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bulgular mevcut araştırmada ulaşılan sonuçlardan farklıdır. Öte yandan mevcut araştırma ile paralellik gösteren bir başka araştırmada ise katılımcıların değişime direnç düzeylerinin eğitim durumu, cinsiyet, çalışma birimleri gibi değişkenlere göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (Altındış vd., 2011). Özbacı (2020) ise sağlık çalışanları örnekleminde gerçekleştirdikleri araştırmada bilişim sistemlerindeki değişimlere gösterilen direncin erkeklerde ve daha düşük yaş gruplarında daha yüksek olduğunu, öte yandan eğitim, medeni durum, görev süresi gibi değişkenlere göre farklılık göstermediğini tespit etmiştir. Altıntaş (2020)'ın çalışmasında değişime direncin yaş, cinsiyet, medeni durum, kurumda çalışma süresi ve meslekte çalışma süresi değişkenlerine göre farklılık göstermediği, eğitim düzeyi arttıkça ise direnç ortalamasının düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer çalışmada ise değişime direncin cinsiyete göre farklılık göstermediği, eğitim düzeyi arttıkça değişime direncin azaldığı, kurumda çalışma süresi 25 yıl ve üzeri olanlarda ise 1-6 ve 7-12 arasında olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Yılmaz ve Özgen, 2021). Görüldüğü gibi literatürde yer alan çalışmalarda mevcut çalışma ile örtüşen ve örtüşmeyen bulgular yer almaktadır. Bu bulguların birbirleri ile uyumlu olmaması, değişime direnç ve değişim yorgunluğu üzerinde katılımcıların genel özelliklerinden ziyade örgütsel faktörler başta olmak üzere diğer faktörlerin daha etkili olduğu çıkarımını sağlamaktadır.

Sonuç olarak sağlık çalışanları açısından değişim yorgunluğu yaşama durumunun, kurumda gerçekleştirilmek istenen gelecek değişimler açısından bir direnç oluşmasına neden olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Sağlık yöneticileri değişim yorgunluğunu önleyecek adımlar atmalıdır. Söyler ve Çavmak (2024) değişim süreçleri içerisinde katılımcı bir yönetim yaklaşımı benimsenmesinin, güçlü bir takım ruhu oluşturulmasının ve dayanışma kültürünün geliştirilmesinin önem arz ettiğini belirtmektedirler. Gerçekten de sağlık işletmelerinde değişim süreçlerinin yönetilmesinde sağlık yöneticilerinin güçlü liderliklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada sağlık yöneticileri yol gösterici bir rol oynarken, aynı zamanda değişim yorgunluğuna ve değişime dirence sebep olabilecek faktörleri tespit edebilmeli ve önlem alabilmelidir. Bu konuda sağlık çalışanlarından alınacak geribildirimler önemle ele alınmalı, geribildirimler doğrultusunda sağlık çalışanlarının değişime karşı olumsuz tutumlarını ortadan kaldıracak girişimlerde bulunmalıdır. Katılımcı bir yönetim yaklaşımının benimsenmesi ve sağlık çalışanlarının

desteğinin sağlanması son derece önemlidir. Ancak bu şekilde değişim yorgunluğunun ve değişime direnç durumunun ortaya çıkmasının önüne geçilebilecektir.

Bu araştırma bazı sınırlılıklar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma, veri toplama sürecinde kullanılan veri toplama araçları ve bu veri toplama araçlarına verilen yanıtlar ile sınırlıdır. Coğrafi olarak Mersin ili Tarsus ilçesi ile sınırlıdır. Literatür İngilizce ve Türkçe dilleri ile sınırlı olarak taranabilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Altındış, M., Altındış, S., & Sayılı, H. (2011). Sağlık profesyonellerinin değişim sürecindeki tutumlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(14), 75-93.
- Altıntaş, M. (2020). Teknostres ile değişime direnç arasındaki ilişki: havacılık sektöründe bir araştırma. *ISPEC Journal of Social Sciences & Humanities*, 4(2), 1-27.
- Altıntaş, M. (2024). Değişim yorgunluğunun işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde tükenmişliğin aracılık rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 42(2), 189-211.
- Arık, Ö., Öztürk, Y. E., & Yeşildal, M. (2022). Değişim yorgunluğunun iş motivasyonuna etkisi: sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 10(1), 57-85.
- Aras Beger, G., & Türker, D. (2018). Değişime direnç ve algılanan stres ilişkisi: sistematik literatür taraması ve nicel bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 241-272.
- Bernerth, J. B., Walker, H. J., & Harris, S. G. (2011). Change fatigue: Development and initial validation of a new measure. *Work & Stress*, 25(4), 321-337.
- Brown, M., & Cregan, C. (2008). Organizational change cynicism: The role of employee involvement. *Human Resource Management*, 47(4), 667-686.
- Brown, R., Wey, H., & Foland, K. (2018). The relationship among change fatigue, resilience, and job satisfaction of hospital staff nurses. *Journal of Nursing Scholarship*, 50(3), 306-313.
- Buchanan, D., Fitzgerald, L., Ketley, D., Gollop, R., Jones, J. L., Neath, A., et al. (2005). No going back: A review of the literature on sustaining organizational change. *International Journal of Management Reviews*, 7(3), 189-189.
- Cheraghi, R., Ebrahimi, H., Kheibar, N., & Sahebihagh, M. H. (2023). Reasons for resistance to change in nursing: an integrative review. *BMC Nursing*, 22(1), 310.
- Çalışkan, A. (2019). Değişime direnç: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 237-252.
- Çalışkan, A., Arslan, Z., & Arıkan, Ö. U. (2021). Duygusal emeğin bireylerin değişime direnç olguları üzerine etkisi: Mersin İli Örneği. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 127-142.
- Çiftçi Kıracı, F., & Uyar, S. (2023). Teknostres, değişim yorgunluğu ve örgütsel bağlılık ilişkisinin incelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 13(3), 473-480.
- DuBose, B. M., & Mayo, A. M. (2020, November). Resistance to change: A concept analysis. *Nursing Forum*, 55(4), 631-636.

- Demren, H. H. (2020). *112 acil sağlık hizmetleri personelinde psikolojik sağlamlık ve sosyodemografik değişkenlerin işe bağlılıkla ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale).
- Ead, H. (2015). Change fatigue in health care professionals—An issue of workload or human factors engineering? *American Society of PeriAnesthesia Nurses*, 30(6), 504–515.
- Ekingen, E., & Yıldız, A. (2021). Değişim yorgunluğu ölçeği türkçe versiyonunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: sağlık çalışanları örneği. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 43(6), 572-581.
- Garside, P. (2004). Are we suffering from change fatigue? *BMJ Quality & Safety*, 13(2), 89-90.
- Harini, R., Ramadhan, C., & Rudi, F. S. (2020, March). Agricultural resource potential for improving food security and community welfare in Penimbun Village, Karanggayam, Kebumen, Central Java. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 451(1), 012041.
- Hogan, R. (2007). *Personality and the fate of organisations*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Huy, Q. N. (2001). Time, temporal capability, and planned change. *Academy of Management Review*, 26, 601-623.
- Kothari, C. R. (2004). *Research methodology: Methods and techniques*. New Age International.
- Kotter, J. P. (2007). Leading change: Why transformation efforts fail. *Harvard Business Review*, 85(1), 96-103.
- Makina, I., & Keng'ara, R. (2018). Managing strategic change of an organization's performance: A case study of nzoia sugar company, Kenya. *Universal Journal of Management*, 6(6), 198-212.
- Marks, M. L. (2003). *Charging back up the hill: Workplace recovery after mergers, acquisitions, and downsizings*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- McMillan, K., & Perron, A. (2013). Nurses amidst change: the concept of change fatigue offers an alternative perspective on organizational change. *Policy, Politics, & Nursing Practice*, 14(1), 26-32.
- Mersin Valiliği (2022). Nüfus ve Dağılım. Erişim Adresi: <http://www.mersin.gov.tr/nufus-ve-dagilim>
- Metz, M. (2021). Overview of change in organizations. Resistance to change: a literature review. *Ovidius University Annals, Series Economic Sciences*, 21(1), 611-620.
- Oreg, S. (2006). Personality, context, and resistance to organizational change. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 15(1), 73-101.
- Oreg, S., Vakola, M., & Armenakis, A. (2011). Change recipients' reactions to organizational change: A 60-year review of quantitative studies. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 47(4), 461-524.
- Osterrieder, P., Budde, L., & Friedli, T. (2020). The smart factory as a key construct of Industry 4.0: A systematic literature review. *International Journal of Production Economics*, 221, 107476.
- Özbalcı, A. A. (2020). *Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyi ile bilişim sistemindeki değişimlere karşı gösterdikleri direnç arasındaki ilişki: samsun ili örneği* (Doktora Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman).
- Özkan, O., Özer, Ö., & Özmen, S. (2020). Sağlık çalışanlarında bireysel yenilikçilik özelliklerinin incelenmesi: özel bir hastanede uygulama. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(2), 302-311.
- Robbins, S. P., Coulter, M., Martocchio, J. J., & Long, L. K. (2018). *Management* (14th ed.). Pearson.
- Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2022). Erişim adresi: <https://dosyasyb.saglik.gov.tr/Eklenti/48054/0/siy202205042024pdf.pdf>
- Sağlık Bakanlığı (2024). Personel Dağılım Cetveli (PDC), Erişim adresi: <https://yhgmsaglik.gov.tr/TR,42988/personel-dagilim-cetveli-pdc.html>
- Selvi Sargül, S., & Uğurluoğlu, Ö. (2022). Değişim yorgunluğu, psikolojik dayanıklılık ve iş doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi: sağlık sektöründe bir uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 25(3), 591-608.
- Selvi Sargül, S., & Uğurluoğlu, Ö. (2023). Examination of the relationships between change fatigue and perceived organizational culture, burnout, turnover intention, and organizational commitment in nurses. *Research and Theory for Nursing Practice*. Doi: 10.1891/RTNP-2023-0018.
- Singh, Y. K. (2006). *Fundamental of research methodology and statistics*. New Delhi: New Age International Publishers.
- Söyler, S., & Çavmak, Ş. (2024). Sağlık çalışanlarında değişim yorgunluğu: sistematik bir literatür taraması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(2), 411-421.

- Stensaker, I. G., & Meyer, C. B. (2012). Change experience and employee reactions: Developing capabilities for change. *Personnel Review*, 41(1), 106-124.
- Turan, A., & Akçay, R. C. (2023). Öğretmenlerin değişim yorgunluğu ile değişime direnç konusundaki algıları arasındaki ilişki. *Yıldız Journal of Educational Research*, 8(1), 28-42.
- Urgan, S., Sevim, Ş., & Özgüleş, B. (2020). Organizasyonlarda görülen değişime direnç, yabancılaşma ve değersizlik hissi: bir kamu hastanesinde araştırma. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 15-24.
- Warrick, D. D. (2023). Revisiting resistance to change and how to manage it: What has been learned and what organizations need to do. *Business Horizons*, 66(4), 433-441.
- Yılmaz, C., & Özgen, H. (2021). Örgütsel bağlılık ve değişime direncin pozitif iş davranışları, geri çekilme davranışları ve muhalif iş davranışları üzerindeki etkileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(1), 227-248.

Homeless Children: A Bibliometric Analysis

Nur Özdemir^{1,2}

ABSTRACT

Homelessness is an important social problem that should not be ignored for all societies around the world and can be defined as the inability of individuals to find a permanent residence for reasons such as family, economic or mental health. Especially the lack of literature on subcategories such as child, youth, women and elderly homelessness reveals the need for more comprehensive research in these areas. This study aims to conduct a bibliometric analysis of the literature on homeless children from different perspectives such as year, field, country, university and keyword. Using the bibliometric analysis method, a total of 452 studies, which were added to the literature from 2000 to 26 July 2024, were analyzed with the VOSviewer program as a result of the search with the keyword ‘homeless children’ in the Web of Science database. The studies were evaluated from the perspective of year, field, country, university, keyword, co-author, citation links of authors, bibliometric analysis of texts and co-citation analysis of authors. This study aims to contribute to the identification of trends and research gaps in the literature by revealing the current state of research on homeless children.

Keywords: Homelessness, Homeless Children, Bibliometric Analysis, Web of Science.

Evsiz Çocuklar: Bibliyometrik Bir Analizi

ÖZET

Evsizlik, dünya genelinde tüm toplumlar için göz ardı edilmemesi gereken önemli bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır ve bireylerin aile, ekonomik ya da ruh sağlığı gibi nedenlerle kalıcı bir konut bulamaması şeklinde tanımlanabilir. Özellikle çocuk, genç, kadın ve yaşlı evsizliği gibi alt kategorilerdeki literatür eksiklikleri, bu alanlarda daha kapsamlı araştırmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, evsiz çocuklar konusuna ilişkin literatürün yıl, alan, ülke, üniversite ve anahtar kelime gibi farklı açılardan bibliyometrik bir analizini yapmayı amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak, Web of Science veri tabanında “homeless children” anahtar kelimesiyle yapılan tarama sonucunda, 2000 yılından 26 Temmuz 2024 tarihine kadar literatüre kazandırılan toplam 452 çalışma VOSviewer programı ile analiz edilmiştir. Çalışmalar, yıl, alan, ülke, üniversite, anahtar kelime, ortak yazar, yazarların atıf bağları, metinlerin bibliyometrik incelenmesi ve yazarların ortak atıf analizi perspektifinden değerlendirilmiştir. Bu çalışma, evsiz çocuklar konusundaki araştırmalara yönelik mevcut durumu ortaya koyarak literatürdeki eğilimlerin ve araştırma boşluklarının belirlenmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Evsizlik, Evsiz Çocuklar, Bibliyometrik Analiz, Web of Science

¹ Corresponding Author: nurrozdemiir@gmail.com

² PhD Student, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology, ORCID: 0000-0003-0285-8222.

(Submission: 05.10.2024 / Published: 26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1561776](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1561776)

Type of Research: Research Article

1. INTRODUCTION

The word 'home', which is at the root of the concept of homelessness, is a very rich word in terms of content. It can be said that home has various meanings such as shelter, hearth, heart, privacy, root, abode. As a shelter, home refers to a structure that enables individuals to protect themselves and has at least a physical roof over their heads. In this context, the house as a shelter evokes a material form in the mind. The meanings of home as heart and home as hearth are similar. While home as hearth evokes the warmth, peace and comfort that home gives to the body, home as heart is associated with the image of a happy home based on mutual love and support relationships (Somerville, 1992: 532). In this context, homelessness, together with the lack of basic human needs, causes individuals to experience not only physical but also emotional and social deprivation.

Although the phenomenon of homelessness has changed its form in the historical process, it has continued to exist as an important problem affecting societies in every period. Homelessness is evaluated together with phenomena such as deprivation of average living standards, reduced interaction of individuals with their environment, stress, poverty, stigmatization and marginalization. Homelessness can be briefly defined as the inability of individuals to have a personal and permanent residence due to economic conditions or the inability to use such a residence on a permanent basis (Akyıldız, 2020: 31). Meeting basic needs such as shelter and security is of great importance for individuals to survive. However, individuals who cannot meet their shelter and security needs damage their ties with society. In this context, among the main causes of homelessness, the stigmatization and marginalization behaviors of the society towards homeless individuals come to the fore. Individuals who carry the stigma of homelessness move away from social relations with the effect of this stigma and become more invisible; this leads to ignoring these problems instead of developing social policies (Genç et al., 2022). When explaining the phenomenon of homelessness, not only individual factors, such as substance abuse, alcoholism and mental problems, but also the stigmatization and marginalization behaviors of society towards homeless individuals should be taken into consideration (Güler, 2023). In this context, while addressing the general causes and consequences of homelessness, it is of great importance to consider child, youth, elderly and female homelessness in separate categories. Since each individual group faces different challenges under different socio-economic and cultural conditions, analyzing these subgroups separately will enable the development of more effective and targeted strategies in the fight against homelessness.

The aim of this study is to analyze the publications on 'homeless children', which is an important problem both in the world and in Turkey, in the light of quantitative data and numerical measurement indicators. In this context, the study aims to present a bibliometric view of the studies on homeless children in the Web of Science database. Thus, it is aimed to provide a perspective that will help future researchers to direct their studies.

1.1. Homelessness and Definitions

Today, homelessness is one of the most important problems affecting our world and our country. In this context, it is very important to determine the definition of homelessness and the problems it includes. According to Genç (2016), homelessness includes problems such as poverty, unemployment, migration, urbanisation, disability, inability to have an active role and function in society and substance abuse. Therefore, homelessness is an important problem that affects both individuals and societies.

Even if a clear historical beginning of homelessness cannot be revealed, it can be said that it has experienced a rapid rise with urbanisation. Migration from the village to the city, followed by urbanization, housing shortages and unemployment, has led to the problem of homelessness (Şan & Küçük, 2018). Especially with industrialisation, the increase in the population rates of cities and inadequate housing facilities have been insufficient to meet the needs of both the people of the region and the migrants. In short, although there is diversity about the historical adventure of homelessness, it is obvious that homelessness is an ongoing phenomenon from the past to the present. Therefore, although homelessness is not a situation that affects societies in general, it is an important social problem that reduces the quality of life of individuals and causes stigmatisation and marginalisation (Acar et al., 2022).

According to Brendan O'Flaherty (1996, p. 9), the purpose of defining homelessness is to help other people understand the homeless. In this context, homelessness varies according to societies and cultures, as well as economic, social, political, etc. variables affect the definition of homelessness. According to Ravenhill (2008, p. 13), homelessness consists of three sub-categories: the roofless, the homeless and the precarious. Roofless people are people who do not have a roof over their heads at night and have to sleep on the streets, benches, parks or under bushes. The homeless, those living in shacks, cars, caravans or tents, are not roofless, but are still homeless in a general sense. The precariously housed include individuals living in hostels, slums, bed and breakfast hotels, temporary accommodation, flats for friends, overcrowded accommodation and those about to be evicted. According to Carol McNaughton (2008, pp 4-8), homeless people are defined as individuals who live in various public spaces such as cars, parks, bus and railway stations, abandoned buildings because they are deprived of normal living standards.

The definition of homelessness in the Homelessness, Health, and Human Needs report prepared by the Committee on Health Care for Homeless People Institute of Medicine in 1988 is as follows

1. An individual without a fixed, regular and adequate night residence.
2. An individual with a primary night residence.
  - a) A supervised or publicly operated shelter designed to provide temporary living quarters (including public shelters and temporary housing for the mentally ill)
  - b) An institution providing temporary residence for individuals intended for institutionalisation
  - c) A public or private place that is not designed or normally used as a regular sleeping place for people.

This definition refers specifically to homeless individuals, but is equally applicable to homeless families (Institute of Medicine, 1988, p. 2). Anthony Giddens (2016: 1084), defines homeless people as people who do not have a permanent home and who sleep overnight with friends or family members, receive temporary protection by the state, or sleep in public spaces. If we want to explain homelessness in physical terms, we can define individuals and families who do not have a private space of their own with permanent access as homeless. If we want to explain homelessness in special terms, if adults do not have a place of their own, if it is stated that the first obstacle is their economic situation when they want a house, these individuals and families can be defined as homeless (Jencks, 1994, p. 7).

Although the scientific literature on homelessness and especially the homeless is quite extensive, it is seen that there are no precise measurable definitions of who the homeless are. When the definitions of homelessness are examined, it is seen that descriptions are made on the living standards of the homeless rather than a general definition.

When the literature on homelessness is examined, it is seen that this phenomenon is often explained with concepts such as exclusion from society, stigmatization, lack of access to health services and poverty. In this context, Gronda, Wane and Vitis (2011, p. 36) draw attention to a number of factors that can affect both the causes and consequences of homelessness. These factors include adverse conditions in the housing and labor market, low income or insufficient ability to pay, behavioral health problems (e.g. disability, mental health problems and substance abuse), experiences of violence, abuse and institutionalization, social networks and responsibilities, and stigma and discrimination.

Although homelessness is usually addressed as a housing problem, it cannot be ignored that this situation has serious psychological effects on individuals. In addition, homelessness brings along many problems such as social exclusion, security problems, turning to crime and being a victim of crime (Türkcan & Türkcan, 1996, p. 10; Akyıldız, 2022). Therefore, a comprehensive definition of homelessness is critical in terms of developing appropriate policies for homeless individuals and taking necessary measures. In addition, it is extremely important to determine the dynamics of homelessness among different groups such as youth, women, children and the elderly and to plan special studies for these groups.

Homeless individuals are a vulnerable group facing various challenges, including health issues, psychological difficulties, criminal behavior, and victimization, and they are significantly disadvantaged compared to those with stable living conditions (Türkcan & Türkcan, 1996; Özdemir, 2010; Gürel, 2023, p. 807). Homelessness is associated with a higher prevalence of infectious diseases such as tuberculosis, HIV/AIDS, and hepatitis, as well as chronic illnesses. Moreover, behavioral health problems, including alcohol and substance abuse, are commonly observed among homeless populations. Additionally, the issue of inadequate and insecure nutrition affects all age groups among the homeless, posing a particularly critical challenge for homeless children and youth (Culhane et al., 2001, p. 520; Dachner & Tarasuk, 2002; Haddad et al., 2005, p. 2767; Lee et al., 2010, p. 506; Szerlip & Szerlip, 2002). Due to the poverty of their parents, homeless children and

youth often face hardships, leading to problems such as academic failure, behavioral disorders, and learning difficulties, which increase their likelihood of experiencing greater challenges in social life in the future (Rafferty et al., 2004; Zima et al., 1997). In this context, homeless individuals constitute a significant risk group for both individual and public health, underscoring the critical need for comprehensive policies, the fulfillment of basic needs, and efforts to mitigate societal risks associated with homelessness.

1.2. Causes of Homelessness

The main causes of homelessness stem from the stigmatisation and marginalisation behaviours of the society towards homeless individuals (Akyıldız, 2020, s.2). Individuals who carry the stigma of homelessness avoid social interaction with the effect of this stigma and hesitate to communicate because the society excludes them. This exclusion causes the homeless to be ignored instead of developing social policies and as a result, it causes the living conditions of the homeless to worsen. In addition to this situation, variables such as substance abuse, alcoholism and unemployment are among the causes of homelessness (Akyıldız, 2017, p. 71). However, there is an important situation that should be mentioned at this point. When we separate the causes of homelessness as social and individual, a confusion occurs. Because unemployment can also be caused by social reasons. Therefore, homelessness appears as a problem that harbours many factors in its background. Studies on homelessness divide the factors causing homelessness into two as internal and external. Internal problems refer to problems such as mental health, substance abuse, developmental or mood disorders. External problems include interpersonal problems. In other words, it includes social problems, behavioural, legal or situations arising from these (Holland, 2014, p. 13).

'Systematic' and 'personal inadequacy' theories have been developed to explain the causes of homelessness. According to the systematic causes theory, inadequate mental health policies, unemployment and inadequate housing problems lead to homelessness. On the other hand, the personal inadequacy theory states that individual problems such as alcoholism, substance abuse, mental illness, failure in social relations and inability to take responsibility lead to homelessness (Özdemir, 2010, p. 80).

In general, it is very difficult to try to explain the causes of homelessness with only one variable. It would be more accurate to state that many variables leading to homelessness are linked to each other in a chain manner. Although the causes of homelessness may vary according to the cultural, political and socio-economic characteristics of societies, when the literature is examined in general, the causes of homelessness can be expressed as weakening of intra-family and interpersonal relationships, increase in divorce rates, high inflation, high housing prices and inadequate housing facilities, unemployment, insufficient and low income, alcohol and substance abuse, disability and mental illness (Akyıldız, 2017, p. 71; Aynacı, 2024, p. 46).

When the studies on mental disorders, which are among the causes of homelessness, are analysed, it is seen that serious psychological disorders are detected in these individuals.

In this context, 78 homeless individuals were interviewed in the article ‘Is homelessness a mental health problem?’ published by Ellen Bassuk et al. The findings of the study revealed that the majority of the interviewees had serious untreated psychological disorders and approximately 91 per cent of them had a primary psychiatric diagnosis. More specifically, approximately 40 per cent of these individuals had psychosis, 29 per cent were chronic alcoholics and 21 per cent had personality disorders (Bassuk et al., 1984).

In the article titled "Psychiatric disorders in homeless people in Istanbul" published by Karamustafalıoğlu et al. in 2007, it was aimed to determine the 1st axis disorders and related factors in homeless people in Istanbul by interviewing 174 homeless people reached in 2005 and 2006 (Karamustafalıoğlu et al., 2007). Axis model is a 5-axis method developed in DSM-IV for the diagnosis of mental/emotional disorders. Axis 1 disorders consist of classic mental health disorders that have occupied clinical psychology and psychiatry for a long time, such as anxiety (obsessions, compulsions and phobias), mood disorders (depression and bipolar disorder), schizophrenia (alcohol and substance abuse), eating disorders (anorexia and bulimia) (Budak, 2021, p. 247; Millon et al., 2023, pp. 7-8). According to the findings of the study, it was determined that homeless individuals have a high rate of psychiatric illness, mood disorders and psychotic disorders, psychiatric disorders in their background and forensic history. In short, as a result of the study, it is seen that psychopathology is intense in homeless people. Therefore, Karamustafalıoğlu and his colleagues have demonstrated that medical and psychological assistance for homeless individuals is important.

In the studies to be carried out on why homeless individuals are homeless, it is very important to consider the living standards, social support networks and family relations of individuals together in order to make the solutions to be produced more reasonable and sustainable. In this context, when we examine homelessness separately within the framework of women, children, elderly and youth homelessness, it should not be forgotten that each of them may have different reasons. In short, making the invisible reasons behind homelessness visible will contribute to the solutions to be developed.

2. METHODOLOGY

In this study, the studies on "homeless children" in the Web of Science database were analysed by bibliometric method. Bibliometric method is a research method that allows the contents of scientific databases such as Web of Science and Scopus to be analysed with the help of bibliometric software such as Gephi, Leximancer, VOSviewer. The bibliometric method is used to process large volumes of scientific data, or in other words, bibliometric analysis is used to decipher and map large volumes of unstructured data. In this context, bibliometric analysis enables and empowers researchers to obtain a single-point overview, identify knowledge gaps, derive new ideas for research, and position their intended contribution to the field (Donthu et al., 2021, p. 285). Moreover, bibliometric analysis is a method used to digitally analyse and systematize journals, scientific and other written publications. Bibliometric analysis maps the findings, year, type of document, citations,

keywords, source of publication, country of publication, etc. of researches to make them available to other researchers (Jannah et al., 2023, p. 757). According to Wallin (2005, p. 261), bibliometric analysis has provided a tool that can be easily scaled from micro (institute) to macro (world) level.

With the development of internet technologies, it has become easier to access quality research worldwide. In this context, the Web of Science (WoS) database, which collects "high quality" journals within the framework of scientific ethics, helps researchers to access quality publications and journals to accept universal quality standards. Moreover, WoS makes an important contribution to bibliometric studies by universally collecting studies in the database regardless of the place of publication, language or discipline on an international scale.

In this study, by using quantitative data and numerical measurement indicators, it is aimed to present academic studies on homeless children, which is an important problem from past to present, to researchers from a holistic perspective. In this context, Web of Science (WoS) database was preferred as the data source of the studies analysed in the study. Web of Science was chosen as a tool that increases the reliability of the research with its wide data source and reliability. In addition, the advanced data analysis capabilities of the Web of Science database and its wide content consisting of different disciplines enrich the scope of the study and reinforce its reliability. The bibliometric analysis method was used to systematically review the academic literature on homeless children to identify the main trends, pioneering studies and research gaps.

In the study, the key concept of 'homeless children' was searched in the WEB of Science (WoS) database on 26 July 2024 and it was determined that there were 452 studies on this subject. In this context, the studies included in the scope of this study consist of the studies in the WEB of Science (WoS) database until 26 July 2024. The studies examined within the scope of the research are research article (n=340), meeting abstract (n=28), book review (n=27) review article (n=23), paper (n=16), editorial material (n=14), book chapter (n=6), note (n=5) and letter (n=4). Each of these studies was included in the study.

The network maps of the 452 studies examined in this study were created with the VOSviewer program, which is frequently used in bibliometric data analysis. Developed in 2010 by Nees Jan van Eck and Ludo Waltman, VOSviewer is a programmed used to create maps based on network data. VOSviewer prepares bibliometric networks and visualizations for researchers by investigating co-authorship, co-occurrence, citation, bibliographic linkage and common links. VOSviewer can also be used to create maps of authors or journals based on co-citation data or to create maps of keywords based on co-occurrence data (Van Eck & Waltman, 2010, p. 524; Arruda, et al., 2022, p. 392). With the VOSviewer programmed, network maps of bibliometric information such as "author", "country", "citation", "year of publication", "university", "journal", "common keyword" of 452 studies were created. In addition, WoS data were also utilized in the study together with VOSviewer network maps.

3. RESULTS

In this study, the bibliometric data of 452 studies containing the key concept of "homeless children" in the WoS database were analyzed. The studies examined within the scope of the study included research articles (n=340), meeting abstracts (n=28), book reviews (n=27) review articles (n=23), proceedings (n=16), editorial material (n=14), book chapters (n=6), notes (n=5) and letters (n=4).

Table 1. Distribution of the Analyzed Studies According to Web of Science Categories

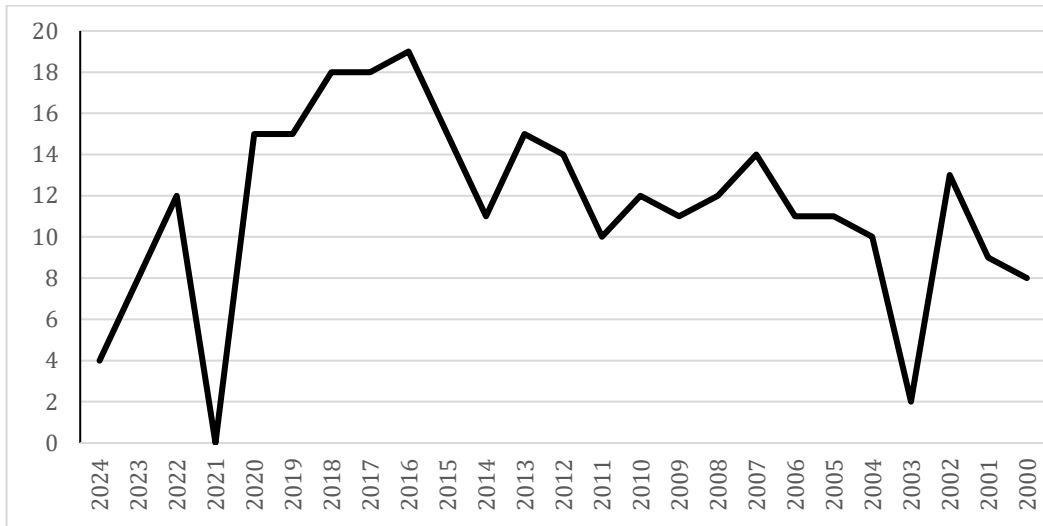
Web of Science Categories	Record Count	% of 452
Social Work	71	15.708%
Pediatrics	63	13.938%
Education Educational Research	58	12.832%
Family Studies	36	7.965%
Psychiatry	35	7.743%
Psychology Developmental	23	5.088%
Social Sciences Interdisciplinary	23	5.088%
Psychology Clinical	22	4.867%
Psychology Multidisciplinary	15	3.319%
Nursing	10	2.212%
Multidisciplinary Sciences	7	1.549%
Sociology	7	1.549%
Criminology Penology	5	1.106%

Source: Web of Science

When the distribution of studies on homeless children according to WoS categories was examined, it was determined that the studies were published in 25 different fields. The disciplines with the most and least studies on homeless children are given in Table 1. The most studies were published in the field of Social Work (n=71), followed by Pediatrics (n=63). The most striking thing in these categories is that there are fewer studies in the fields of Sociology (n=7) and Criminology Penology (n=5) compared to other categories.

In this context, it is seen that an important issue such as homeless children is studied in various fields. Therefore, as a result of this situation, it has created an opportunity to examine the perceptions and attitudes towards homeless children and to address them comparatively within the framework of different disciplines.

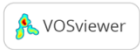
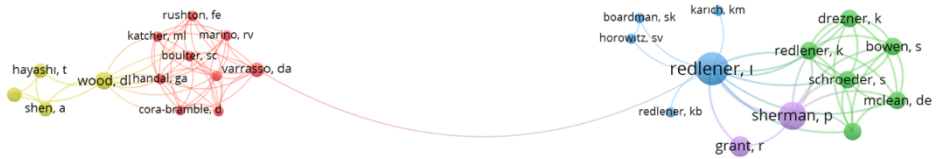
Table 2. Distribution of the Analyzed Studies According to their Years

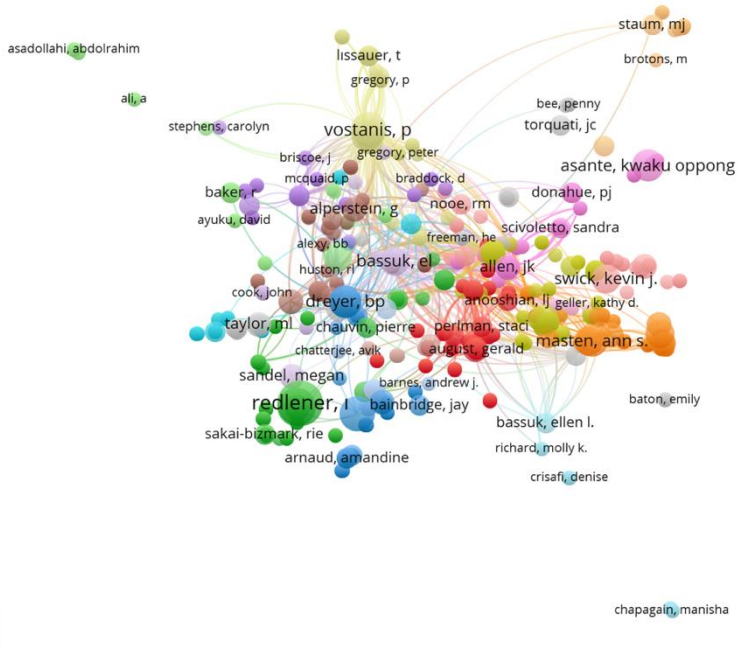
Source: Web of Science

Homeless people, whose numbers are increasing rapidly day by day, and homeless children in particular, are among the most important problems of today's societies. Table 2 shows the distribution of the studies examined within the scope of this study according to years. When the table is examined, it is seen that the studies on homeless children in the WoS database started in 2000 (n=8). While the studies increased over the years, the most (n=19) studies were published in 2016. On the other hand, a total of 4 studies on homeless children were published until July 2024. It was determined that the studies published on homeless children were published with a decrease and increase every year between 2000 and July 2024. Although events such as wars, economic crises and natural disasters in the world have caused an increase in the number of homeless people, it is quite depressing that the studies on homeless children have been very limited and this situation has been neglected for a long time. Moreover, it is very important to expand the literature on studies on homeless children caused by global crises.

Graph 1. Co-author Analysis

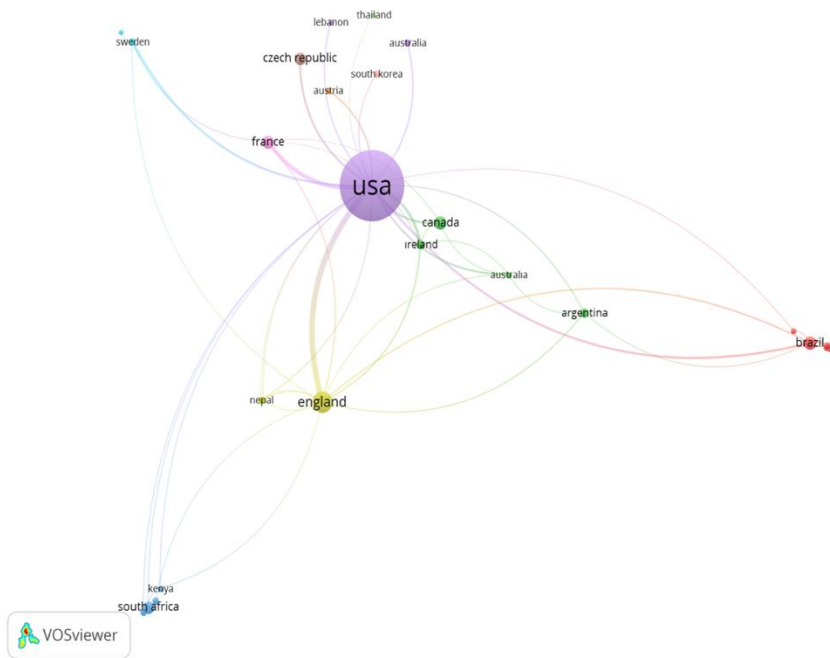
With the co-authorship analysis of the author, it was ensured to identify the authors with the most connection and cooperation. In this context, at least 1 publication and at least 1 citation criteria were determined in the analysis process and a network map was prepared. In the network map, there are 26 units, 87 connections and 156 total connection strengths within a total of 5 clusters in the analysis made over 906 units that are determined to be connected to each other. It was determined that the most cited authors were Donna L. Higgins and James Krieger with 820 citations. It is also seen that the total link strength of the most cited authors is 1 and these authors are not the most connected authors. Irwin Redlener (n=10) and P. Sherman (n=7) are among the authors with the most studies on homeless children.

Graph 2. Authors' Citation Links

In order to determine the citation networks, a citation analysis network map of the authors was created with at least 1 publication and at least 1 citation criterion. In the analysis performed with 720 units determined to be interconnected, it is seen that there are 22 clusters, 12462 connections and total connection strength 14121. Among the 452 studies, the most cited authors and studies are "Housing and health: Time again for public health action" by James Krieger and Dianne L. Higgins (2002) with 820 citations. Krieger and Higgins state that homelessness, temporary housing and substandard living can lead to behavioral problems such as social isolation as well as health problems and prevent social interaction of homeless children (Krieger & Higgins, 2002: 759). The study titled "Food insufficiency and American school-aged children's cognitive, academic, and psychosocial development" by Katherine Alaimo, Christine M. Olson and Edwaard Frongillo (2001) is the second most cited study with 552 citations. In their study, Alaimo et al. examined the associations between food insufficiency and cognitive, academic, and psychosocial outcomes in US children and youth aged 6-11 and 12-16 years (Alaimo, et al., 2001). The third most cited author was Ellen Bassuk with 4 publications and 473 citations. Ellen Bassuk's most cited work (n=224) was the study "Characteristics of Sheltered Homeless Families" co-authored with Lenore Rubin and Alison S. Lauriat (1986). Bassuk et al. interviewed 80 homeless mothers and 151 children living in 14 family shelters in

Massachusetts to describe the characteristics of homeless families. As a result of the study, it was found that about 50 percent of homeless children had developmental delays, anxiety, depression, learning difficulties and about half of them needed further psychiatric evaluations (Bassuk, et al., 1986). When the VOSviewer network analysis is analyzed, it is seen that the most cited authors mentioned above are not in the top three when the total link strength is analyzed.

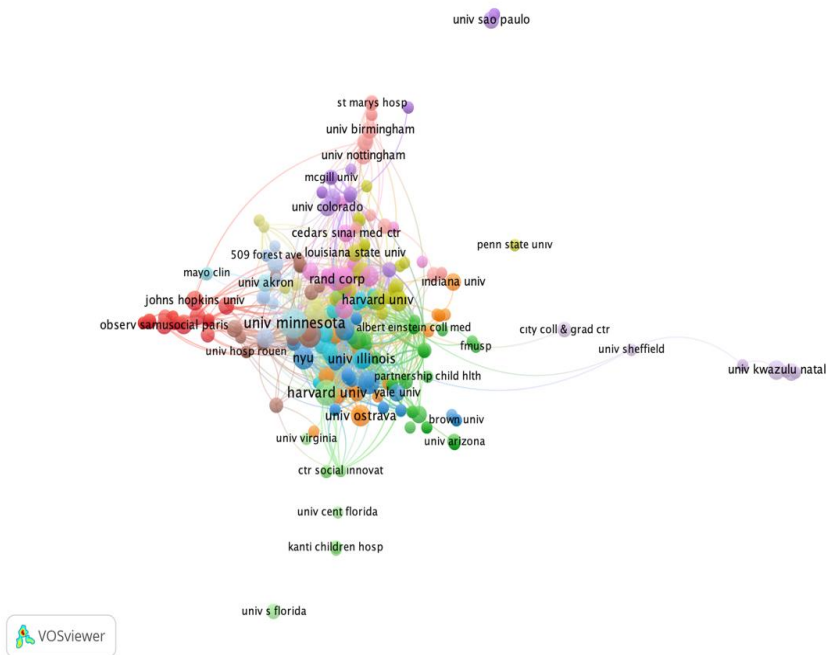
Graph 3. Citation Analysis of Countries

In order to create network maps of the citations received by the published studies according to their countries of origin, an analysis was conducted on 28 observation units, between which a relationship was determined within the scope of the criteria of publishing at least 1 work and receiving 1 citation. 11 clusters, 51 links and 233 link strengths were identified. The most cited countries were the USA (6687 citations), the UK (577 citations) and Canada (233 citations). In terms of total link strength, the USA, the UK and France are in the top three. In terms of the number of publications, the USA (236 publications), the UK (23 publications) and Russia (12 publications). Turkey is among the countries with the least number of publications on homeless children with 1 publication. "The effect of inhaling thinner and/or cigarette smoke on rat kidneys" co-authored by Bengü Çobanoğlu, İbrahim H. Özercan, Reşat M Özercan and Orhan Yalçın received 11 citations. In this study,

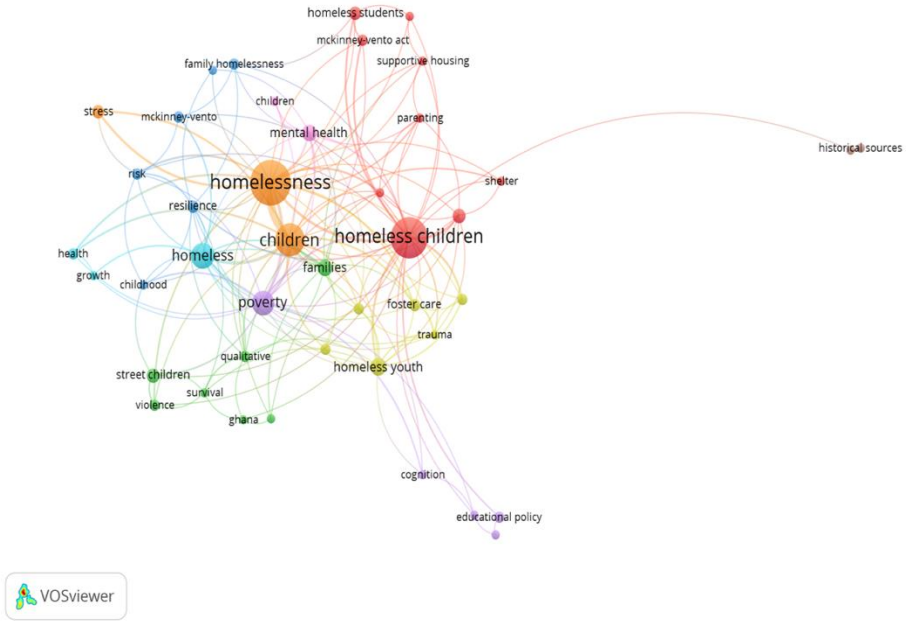
Çobanoğlu et al. conducted research on rat kidneys to investigate the effect of cigarette smoking and thinner inhalation on children's kidneys. According to the results of the study, it is stated that urgent measures should be taken to prevent the inhalation of paint thinner by homeless children and people working in industries where paint thinner is used intensively, which are among the important social problems of today (Çobanoğlu, et al., 2007: 303).

Graph 4. Distribution of Authors by Institution

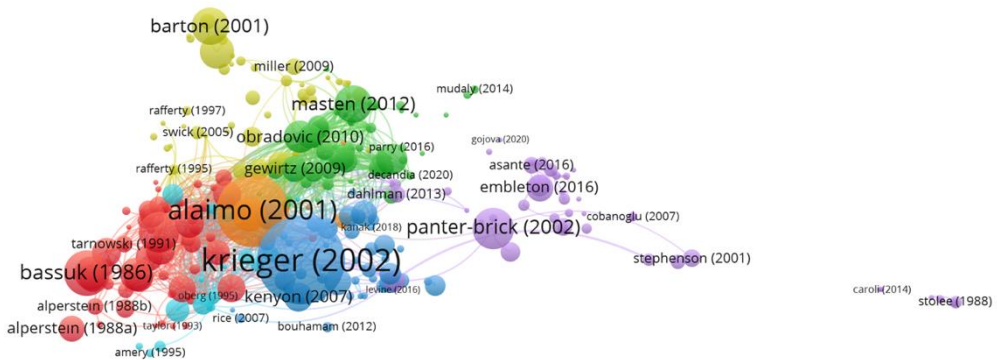
Within the scope of the study, when the network map created according to the institutions where the authors are located was examined, it was determined that there were 288 different institutions. 15 clusters, 2581 connections and 3524 total connection strength were identified. While the most studies (n=16) were conducted by researchers at the University of Minnesota, these studies received 470 citations in total. The second most cited studies (n=10) were published by researchers at Harvard University, with a total of 483 citations. In the most cited studies, the Centers for Disease Control and Prevention ranked first with 860 citations and the University of Washington ranked second with 832 citations.

Graph 5. Most Frequently Used Keyword Links

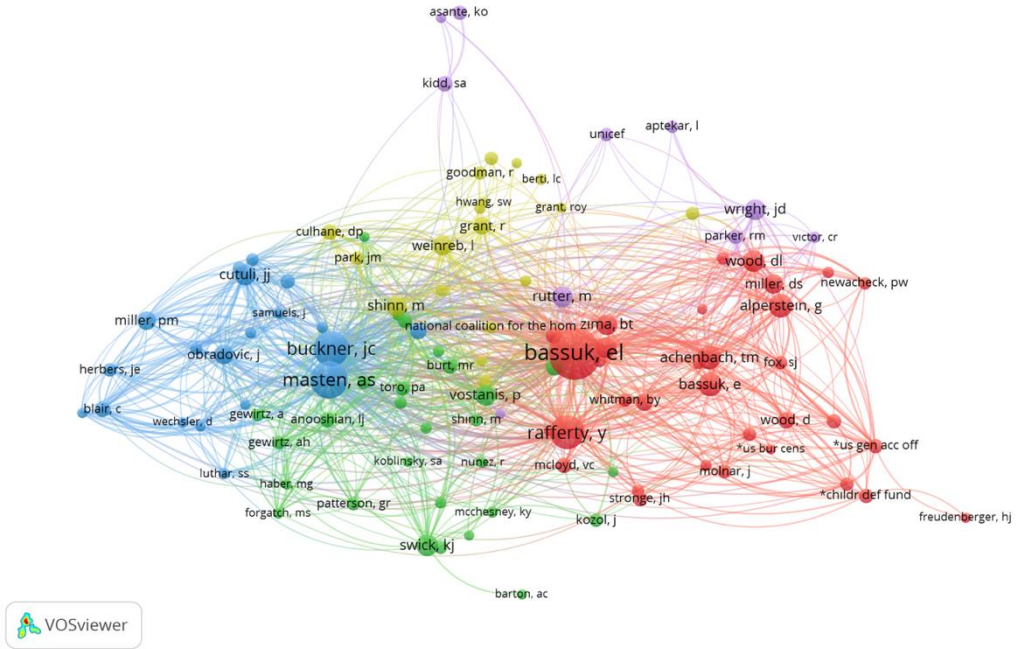
When the most frequently used keywords in publications on homeless children are examined, homelessness with 61 repetitions, homeless children with 50 repetitions, children with 33 repetitions, homeless with 20 repetitions and poverty with 18 repetitions are in the first place. In terms of total link strength, homelessness, homeless children, children, homeless and poverty were the strongest expressions. In the analysis conducted with 742 observation units that were seen at least 3 times and had a relationship between them, a total of 9 clusters, 167 links and 280 link strengths were identified.

Graph 6. Bibliographic Matching Analysis of Texts

Bibliographic matching analysis is performed to determine the citation of a common work cited by two independent sources. According to the analysis conducted with 337 unit works with at least 1 citation and a link between them, 5 clusters, 91 links and 195 link strengths were identified. The authors with the highest number of bibliographic matches were James Krieger (2002) with 820 citations, Katherine Alaimo (2001) with 552 citations and Ellen Bassuk (1986) with 224 citations. When we look at the total linking power of the works, John C. Buckner (2008), Roy Grant (2013) and Mutya San Agustin (1999) have the highest linking power.

Graph 7. Joint Citation Analysis of Authors

Different sources cited in a publication are defined as co-citation. In the co-citation analysis, a total of 5 clusters, 3181 links and 18752 link strengths were determined according to the analysis performed with 109 units by selecting at least 10 citations. The authors with the highest number of co-citations were Ellen Bassuk (n=235), Ann S. Masten (n=123) and John C. Buckner (n=110).

4. CONCLUSION

Although the phenomenon of homelessness has always existed from past to present, it has emerged as an important social issue especially since the 1980s worldwide. Homeless individuals are used to define individuals who cannot find a personal, permanent, suitable housing, who cannot find housing for permanent use due to economic problems and other social barriers (Akyıldız, 2020, p. 31). The main factors behind homelessness stem from the stigmatization and exclusion behaviors of society towards homeless individuals. Individuals who carry the stigma of homelessness stay away from social relations with the effect of this stigma and hesitate to communicate because society excludes them. This exclusion causes the homeless to be ignored and social policies are not fulfilled and their living conditions worsen. Homelessness is a process that makes it difficult for individuals to maintain interpersonal relationships by removing them from their social network (Gürel, 2023, p.11). Homelessness has both social and individual causes. While changes in the

social structure, especially migration, high inflation, changes in family structure, increase in divorce rates lead to homelessness, on the other hand, there is an increase in homeless rates due to individual conditions such as unemployment, alcohol and substance abuse, mental and mental illnesses.

Homeless individuals and homeless children constitute an important social problem on a global scale and therefore need to be analyzed comprehensively. Homeless children, who have been among the disadvantaged groups throughout history, face serious risks such as various health problems, physical and sexual abuse at a higher rate compared to other homeless individuals (Genç et al., 2022, p. 79). In particular, the inability to complete the primary and secondary socialization processes of homeless children in a healthy way, the problems experienced by these children in accessing food and health services bring along important problems in terms of public health and conscience. In this context, homelessness deeply affects not only the individuals who directly experience this situation, but also the society. However, although homeless children are a socially important issue, the lack of sufficient number of studies on this issue in the field of sociology is considered as a serious deficiency. Therefore, it is of great importance to increase the number of sociological studies on homeless children and the social dimensions of this problem.

In this study, an attempt was made to present a quantitative summary of the studies published on the subject of homeless children. Web of Science was preferred as the data source of the study and therefore other national and international databases such as Scopus, Pubmed, Dimension, YÖK Thesis Archive and Dergipark were excluded from the evaluation. The main reason for choosing Web of Science for bibliometric analysis is that it has a wide range of data from various countries and different disciplines and offers advanced search indicators. In this context, the data obtained from the bibliometric analysis of 452 studies on the subject of homeless children from the Web of Science (WoS) database were evaluated. On 26 July 2024, a data search using the keyword 'homeless children' and the 'All Fields' option yielded 452 records. These records consist of works from various disciplines published between 2000 and 26 July 2024. In total, 340 research articles, 28 meeting abstracts, 27 book reviews, 23 review articles, 14 editorial materials, 16 proceedings, 5 notes, 6 book chapters and 4 letters were found. The analyzed data show that research on homeless children started in 2000. Looking at the distribution of the works according to years, it was observed that the most intense publication periods were in 2016 (n=19), 2017 (n=18) and 2018 (n=18). Irwin Redlener (n=10) and P. Sherman (n=7) stand out among the researchers who published the most works on homeless children. In terms of research fields, the majority of these studies were conducted in social work (n=71), pediatrics (n=63), educational research (n=58), public health and environmental occupational health (n=54), family studies (n=36), psychiatry (n=35), history (n=28) and developmental psychology (n=23). The fact that the majority of the studies on homeless children are concentrated in the field of social work is an expected finding since homeless children are in serious need of social support. In this study, it was determined that the most cited authors were James Krieger and Dianne L. Higgins with 820 citations. When the

distribution of publications by country was analyzed, it was seen that the USA (236), England (23) and Russia (12) were the leading publishers. Turkey is among the countries that have conducted studies on homeless children with only one publication in the Web of Science database. Although there are some opinions that homelessness is not common in Turkey, it is clear that this situation is too important to be ignored (Bekiroğlu Doğan, 2018, 264). Although homeless children are an important issue in terms of the healthy progress of society, it is understood from the deficiencies in the literature that this issue is not given enough attention in our country.

In terms of language, it was determined that most of the publications were published in English (418), followed by Russian (13) and Spanish (7). When the studies on homeless children were analyzed in terms of institutions, it was observed that the institution with the highest number of publications was the University of Minnesota, and a total of 16 works were published by researchers affiliated with this university. In the keyword analysis, the most frequently used word 'homelessness' (61) was followed by 'homeless children' (50), 'children' (33), 'homeless' (20) and 'poverty' (18). These data show that the analyzed text or topic focuses especially on the situation of homeless children and this group is addressed through the concept of homelessness. In this context, it is clear that both the concepts of homelessness and childhood should be analyzed in depth in order to understand homeless children.

In conclusion, it is seen that there are significant gaps in the literature on homeless children both in the world and in Turkey. Therefore, the studies to be carried out in Turkey should take this situation into consideration and fill the gaps in the literature. First of all, in the studies to be carried out in the future, research can be carried out within the framework of the risks of being victims of crime and criminals, as well as addressing homeless children in the contexts of family and educational institutions. The role of family and educational institutions is very important for the socialization of homeless children. Otherwise, it should not be forgotten that children who are excluded from society and who are not successful in interpersonal communication are likely to turn to crime in the future. In this context, examining homeless children with an interdisciplinary perspective by limiting them as homeless children will contribute to understanding the causes of homelessness and producing solutions more quickly.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of Manisa Celal Bayar Üniversitesi Journal of Social Sciences were followed.

Contribution Rates of Authors to the Article

The entire article was written by Nur Özdemir.

Declaration of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organisation.

REFERENCES

- Akyıldız, Y. (2017). Dünyada ve Türkiye’de evsizlik ve uygulamaları. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 67-91.
- Akyıldız, Y. (2020). *Evsizlere yönelik sosyal hizmet ihtiyacının ekosistem yaklaşımı bağlamında incelenmesi: İstanbul örneği* (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Akyıldız, Y. (2022). Evsiz Bireylerin Sosyal Hayatı Üzerine Nitel Bir Araştırma: “Türkiye Örneği”. *Kent Akademisi*, 15(4), 1502-1521. <https://doi.org/10.35674/kent.1049630>
- Alaimo, K., Olson, C. M., & Frongillo Jr, E. A. (2001). Food insufficiency and American school-aged children's cognitive, academic, and psychosocial development. *Pediatrics*, 108(1), 44-53. <https://doi.org/10.1542/peds.108.1.44>
- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença, D., Jr, & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and Bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 110(3), 392–395. <https://doi.org/10.5195/jmla.2022.1434>
- Aynacı, C. (2024). *Hak temelli sosyal hizmet ekseninde evsizlerin psiko-sosyal problemleri ve çözüm stratejileri* (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sakarya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bassuk, E. L., Rubin, L., & Lauriat, A. (1984). Is homelessness a mental health problem. *American Journal of Psychiatry*, 141(12), 1546-1550. <https://doi.org/10.1176/ajp.141.12.1546>
- Bassuk, E. L., Rubin, L., & Lauriat, A. S. (1986). Characteristics of sheltered homeless families. *American Journal of Public Health*, 76(9), 1097-1101. <https://ajph.aphapublications.org/doi/epdf/10.2105/AJPH.76.9.1097>
- Bekaroğlu Doğan, Y. (2018). *Küreselleşen İstanbul’da Evsizliğin Sosyal Hizmet Perspektifinden Analizi (Beyoğlu Örneği)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yalova.
- Budak, S. (2021). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cobanoglu, B., Ozercan, I. H., Ozercan, M. R., & Yalcın, O. (2007). The effect of inhaling thinner and/or cigarette smoke on rat kidneys. *Inhalation Toxicology*, 19(3), 303-308. <https://doi.org/10.1080/08958370601141890>
- Culhane, D. P., Gollub, E., Kuhn, R., & Shpaner, M. (2001). The co-occurrence of AIDS and homelessness: results from the integration of administrative databases for AIDS surveillance and public shelter utilisation in Philadelphia. *Journal of Epidemiology And Community Health*, 55(7), 515–520. <https://doi.org/10.1136/jech.55.7.515>
- Dachner, N., & Tarasuk, V. (2002). Homeless "squeegee kids": food insecurity and daily survival. *Social Science & Medicine* (1982), 54(7), 1039–1049. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(01\)00079-x](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(01)00079-x)
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Genç, Y. (2016). Sokakta Yaşayanlar: Evsizler ve Sokak Çocukları. Sokak Sosyal Hizmeti ve Adli Sosyal Hizmet Ünite 3(In). Anadolu University Faculty of Open Education Publications, Eskişehir.
- Genç, Y., Akyüz, İ., Solmaz, U., Kara, H. Z., Aynacı, C., & Atalay, Z. (2022). *Sokağın Öteki Yüzü: Evsizlik*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Giddens, A. (2016). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gronda, H., Ware, V. A., & Vitis, L. (2011). *What makes a difference? Building a foundation for nationally consistent outcome measures*. AHURI.
- Gürel, M. (2023). *Evsizlik Olgusu ve Evsizlere Yönelik Sosyal Hizmet Çalışmaları: Bursa Örneği* (Doktora tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gürel, M. Evsizliğe Giden Süreç: Yaşam Koşulları, Aile ve Sosyal Destek Ağları Üzerine Derinlemesine Bir İnceleme. *IDEALKENT*, 15(42), 790-815.
- Haddad, M. B., Wilson, T. W., Ijaz, K., Marks, S. M., & Moore, M. (2005). Tuberculosis and homelessness in the United States, 1994-2003. *JAMA*, 293(22), 2762–2766. <https://doi.org/10.1001/jama.293.22.2762>

- Holland, M. E. (2014). *The relationship between literacy and depression and anxiety in homeless adults* (Doctoral dissertation) The University of the Rockies.
- Institute of Medicine. (1988). Homelessness, Health, and Human Needs. *The National Academies Press*.
<https://doi.org/10.17226/1092>
- Jannah, V. N., Susanto, N., & Mahachandra, M. (2023). Analysis bibliometrics driving distraction. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 20(2), 756-765.
<https://doi.org/10.30574/wjarr.2023.20.2.2328>
- Jencks, c. (1994). *The homeless*. Harvard University Press.
- Karamustafaloğlu, K. O., Bakım, B., Güveli, M., Özçelik, B., & Uzun, U. E. (2007). İstanbul'daki evsizlerde psikiyatrik bozukluklar. *Düşünen Adam*, 20, 88-96. <https://dusunenadamdergisi.org>
- Krieger, J., & Higgins, D. L. (2002). Housing and health: time again for public health action. *American Journal of Public Health*, 92(5), 758-768. <https://doi.org/10.2105/AJPH.92.5.758>
- Lee, B. A., Tyler, K. A., & Wright, J. D. (2010). The new homelessness revisited. *Annual Review of Sociology*, 36(1), 501-521. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-070308-115940>
- McNaughton, C. (2008). *Transitions through homelessness: Lives on the edge*. Springer.
- Millon, T., Grossman, S., Millon, C., Meagher, S. & Ramnath, R. (2023). *Modern yaşamda kişilik bozuklukları*. (E. Okan Gezmiş, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- O'flaherty, B. (1996). *Making room: The economics of homelessness*. Harvard University Press.
- Özdemir, U. (2010). Evsizlik ve evsizlere genel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 77-88.
- Rafferty, Y., Shinn, M., & Weitzman, B. C. (2004). Academic achievement among formerly homeless adolescents and their continuously housed peers. *Journal of School Psychology*, 42(3), 179-199.
<https://doi.org/10.1016/j.jsp.2004.02.002>
- Ravenhill, M. (2016). *The culture of homelessness*. Routledge
- Şan, M. K., & Küçük, M. (2018). Kentsel yoksulluk, göç ve yoksulluğun mekânsal yoğunlaşması-ayrışması. *Göç Dergisi*, 5(2), 185-204.
- Somerville, P. (1992). Homelessness and the meaning of home: Rooflessness or rootlessness? *International Journal of Urban and Regional Research*, 16(4), 529-539. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1992.tb00194.x>
- Szerlip, M. I., & Szerlip, H. M. (2002). Identification of cardiovascular risk factors in homeless adults. *The American Journal of The Medical Sciences*, 324(5), 243-246. <https://doi.org/10.1097/0000441-200211000-00002>
- Türkcan, S., & Türkcan, A. (1996). Psikiyatri ve evsizlik: bir gözden geçirme çalışması. *Düşünen Adam*, 9(4), 8-14.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics* 84, 523-538 <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Wallin, J. A. (2005). Bibliometric Methods: Pitfalls and Possibilities. *Basic & Clinical Pharmacology & Toxicology*, 97(5), 261-275. https://doi.org/10.1111/j.1742-7843.2005.pto_139.x
- Web of Science (2024). "Study related to Homeless Children". <https://www.webofscience.com/wos/woscc/basic-search>, (Accessed on 26.07.2024).
- Zima, B. T., Bussing, R., Forness, S. R., & Benjamin, B. (1997). Sheltered homeless children: their eligibility and unmet need for special education evaluations. *American Journal of Public Health*, 87(2), 236-240.
<https://doi.org/10.2105/ajph.87.2.236>

Piyasa Riski ve Finansal Sıkıntının Firma Performansına Etkileri

Erhan Daştan¹, Fatih Demir^{2,3}

ÖZET

Bu çalışmanın amacı piyasa riski ve finansal sıkıntının firmaların performanslarına olan etkilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda BİST Gıda, İçecek endeksinde yer alan 25 firmanın 2015-2022 yılları arasındaki 8 yıllık verileri kullanılmıştır. Dinamik panel tahmin yöntemlerinden biri olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) ile analiz edilen verilerin sonuçlarına göre hem piyasa riski hem de finansal sıkıntı firma performansını olumsuz etkilemektedir. Çalışmada firmaların performansını gösteren aktif karlılığı çalışmanın bağımlı değişkeni olarak seçilmiştir. Ayrıca çalışmada koşullu riske maruz değer ve faiz karşılama oranı bağımsız değişken olarak ele alınırken, performansı etkileyebilecek diğer değişkenler olan firma yaşı, toplam varlıklar, kaldıraç oranı, finansal kaldıraç derecesi ve cari oran ise kontrol değişken olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada firma performansını etkilediği düşünülen kontrol değişkenlerden finansal kaldıraç derecesi, toplam varlıklar ve cari oran firma performansını olumlu etkilerken bağımlı değişkenin gecikmeli değeri, kaldıraç oranı ve firma yaşı ise firma performansını olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Piyasa Riski, Finansal Sıkıntı, Firma Performansı.

Effects of Market Risk And Financial Distress on Firm Performance

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effects of market risk and financial distress on the firm performance. For this purpose, 8-year period spanning from 2015 to 2022 of 25 listed firms in the ISE Food and Beverage index has been investigated. The Dynamic Panel Regression Generalized Moments Method (GMM) method has been employed for data analysis. In the study, the firm's performance is represented by return on assets, which is selected as the dependent variable. Additionally, conditional value at risk and interest coverage ratio are considered as independent variables, while other variables that might affect performance, such as firm age, total assets, leverage ratio, degree of financial leverage, and current ratio, are included as control variables in the study. The results indicate that market risk and financial distress negatively affect firm performance. While the other control variables thought to affect firm performance in the study, the degree of financial leverage, total assets and current ratio positively affect firm performance, the lagged value of the dependent variable, leverage ratio and firm age negatively affect firm performance.

Keywords: Market Risk, Financial Distress, Firm Performance.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Artvin Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0001-7498-8910.

² Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0001-7551-0302.

³ İletişim Yazarı: fatihdemir@ktu.edu.tr

1. GİRİŞ

Ekonomik faaliyetlerin özel sektör katılımcıları tarafından gerçekleştirildiği serbest piyasa ekonomisinde ülkelerin ekonomik gücü sahip oldukları firmaların gücüyle doğru orantılıdır. Serbest piyasa ekonomisi içerisinde firmaların üretmiş ve ihraç etmiş oldukları katma değeri yüksek ürünler ülke ekonomisinin itici gücü olmaktadır. Ülke ekonomisi içerisinde yer alan firmaların sağlıklı finansal yapısı, ülke ekonomisini koruyabilir ve daha üst bir noktaya taşıyabilir. Firmaların sağlıklı yapısı, özellikle finansal sıkıntı yaşamaması, hem kendi piyasadaki mevcut konumuna hem de ülke ekonomisine ciddi zararlar verebilmektedir.

Finansal sıkıntı, bir firmanın borçlarını ödeme, faaliyetlerini sürdürebilme veya karlılık hedeflerine ulaşma konusunda güçlük çektiği durumdur. Finansal sıkıntı, firmanın mali durumunun bozulması ve genellikle likidite sorunları, nakit akışı problemleri veya borçların artmasıyla ilişkilidir. Bu tür sıkıntılar, firmanın varlıklarını etkin bir şekilde yönetememesi ve yükümlülüklerini yerine getirememesi gibi sebeplerle ortaya çıkar.

Dünya bankasının raporuna göre Türkiye GSYH olarak son yirmi yılda yıllık ortalama %5,4 büyüme göstermiştir. Ayrıca 2023 yılı itibarıyla 1.024 trilyon dolarlık GSYH'si ile dünyanın 17'nci büyük ekonomisidir (Worldbank, 2024). Türkiye'deki bu ekonomik büyüklüğünün arkasında hiç şüphesiz özel sektöre ait firmaların üretim ve ihracat kapasiteleri yatmaktadır. Firmaların güçlü yapısı ülke ekonomisinin de sağlıklı büyümesi için hiç şüphesiz hayati bir rol oynamaktadır. Ters olarak da firmaların sağlıklı finansal yapıları firmaları iflasa sürükleyebilmekte ve ülkenin ekonomik olarak büyümesine zarar vermektedir.

Dünya ekonomisi küreselleşmenin etkisiyle son yıllarda birçok krizle karşı karşıya kalmıştır. 1987 yılında yaşanan hisse senedi piyasalarının çöküşü, 1997-98 Asya krizi ve 2008 küresel finans krizi bu krizlerden bazılarıdır. Türkiye'de de son yıllarda darbe girişimi, salgın ve ekonomik olarak birçok kriz yaşamıştır. Gerek küresel krizlerden gerekse de Türkiye'ye ait krizler neticesinde birçok firma faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) verilerine göre Türkiye'de son on yılda yaklaşık 170 bin firma kapanmıştır (TOBB, 2024). Bu kapanmaların nedeni hiç şüphesiz çok çeşitli olabilmekle beraber temel olarak ya ekonominin genel konjonktürü gereği ya da firmaların zayıf finansal durumlarından kaynaklanmaktadır.

Firmalar faaliyetlerini sağlıklı yürütebilmeleri için oluşabilecek risklere karşı önlemler almaktadırlar. Fakat tüm ekonomiyi ilgilendiren ve firma yöneticilerinin de müdahale edemeyeceği riskler söz konusudur, sistematik olarak adlandırılan bu riskler genellikle faiz oranları, döviz kurları, hisse senedi ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmalardan meydana gelmektedir (Vo, 2023: s. 3). Ekonominin tamamını etkileyen sistematik riskin çok ciddi sonuçları olabilmekte ve firmalara büyük kayıplar yaşatabilmektedir. Hatta firmalar iflas riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir (Muriithi vd., 2016: s. 225). Sistematik riskin kaynaklarından birisi olan piyasa riski ise finansal varlıkların değerinde meydana gelen değişmeden kaynaklanan zarar riskidir. Piyasa riski, şirketin faaliyetlerinden ve

denetiminden tamamen bağımsız olarak, geçerli bir ekonomik nedene dayanmayan veya daha çok belirsizliği artırıcı etkilerin sonucu ortaya çıkmaktadır. Beklenmeyen bir savaşın başlaması ya da bitmesi, seçim yılı olması, politik faaliyetlerin artması, piyasadaki spekülasyon hareketlerinin artması gibi gelişmeler, piyasayı etkileyen psikolojik faktörlerdir. En çok hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle de hisse senetlerindeki fiyat dalgalanmaları firmaların piyasa değerlerini, bunun da neticesi olarak firma performansını olumsuz etkilemektedir (Hax, 2003: s. 679).

Piyasa riskinin ölçülmesinde farklı yöntemler kullanılabilir. Bu yöntemlerden en çok kabul gören yöntem ise riske maruz değer (RMD) yöntemidir. Basel standartlarında da bu yöntemin kullanılması önerilmektedir (Taş ve İltüzer, 2008: s. 68). RMD yöntemi, riski belli bir zaman diliminde belirli bir güven düzeyinde gerçekleşmesi mümkün maksimum kaybın parasal olarak değerini ölçmektedir (Filik vd., 2021: s. 1191). Fakat bu yöntemin bazı eksik yönleri de vardır. Özellikle risk faktörlerinin dağılım özellikleri ile ilgili varsayımların sağlanamamasından dolayı pek çok noksanlığı bünyesinde barındırdığı ileri sürülmektedir (Gianopoulos ve Tunaru, 2005: s. 980). Ayrıca tahminlerini belli bir güven aralığında yaptığı için risk seviyesini olduğundan daha düşük gösterebilir. Bu noksanlıklar diğer bir RMD modeli olan koşullu riske maruz değer (KRMD) ile giderilmiştir. KRMD aynı güven seviyesinde RMD'nin tahminini aşan kayıpları da dikkate almaktadır (Rockafellar ve Uryasev, 1999: s. 2).

Piyasa riski gibi firma performansını etkileyen diğer bir durum ise finansal sıkıntıdır. Finansal sıkıntı genel olarak firmanın kısa dönemli ödeme yükümlülüklerini yerine getirememesi durumudur. Aslında piyasa riski ve finansal sıkıntı birbiriyle oldukça ilişkili bir durumdur. Piyasa riskinin yüksek olduğu dönemlerde hisse senedi fiyatları düşmekte, buna bağlı olarak da firmanın piyasa değeri zayıflamaktadır. Böyle bir durumda ise firma finansal kaynak bulma konusunda sıkıntı yaşamaktadır (Powell vd., 2018: s. 259). Finansal sıkıntı yalnız piyasa riskinden kaynaklanmamaktadır. Bunun yanı sıra firma yöneticilerinin almış olduğu kararlar neticesinde de bu sıkıntı meydana gelebilmektedir.

Firmalar kısa dönemli borçlarını ödeyememe durumunda finansal sıkıntı yaşamaktadırlar. Özellikle faiz ödemeleri kısa dönemli yükümlülüklerinin en büyük kalemlerindedir. Finansal tablolarından elde edilen bilgiler ışığında firmanın ödeme gücünün olup olmadığı anlaşılabilir. Literatürde finansal sıkıntı göstergesi olarak faiz ödeme gücü olarak faiz karşılama oranı (FKO) kullanılmaktadır (Vo, 2023: s. 4; Bernanke ve Gertler, 1995).

FKO faiz ve vergiden önceki karın faiz giderlerine oranıdır. Bu oran eğer 1'in altında ise firmanın finansal sıkıntı içerisinde olduğu ifade edilmektedir (Asquith vd., 1994; Fan vd., 2008; Andrade ve Kaplan, 1998). Bu oranın 1'den yüksek olması ise firmanın kısa vadeli finansal yükümlülüklerini kolaylıkla yerine getirebileceğini göstermektedir. Yüksek bir FKO sağlıklı bir finansal durumun olduğunu ifade eder.

Bu çalışmada piyasa riskinin ve finansal sıkıntının firma performansına olan etkileri incelenmiştir. Firma performansı olarak aktif karlılığı (AK) kullanılmıştır. Karlılıkları etkileyen diğer kontrol değişkenler olarak firmaların toplam varlıkları (TV), yaşları (YAŞ),

kaldıraç oranları (KO), finansal kaldıraç dereceleri (FKD) ve cari oranları (CO) çalışmada ele alınmıştır.

Türkiye’de firma performansını etkileyen değişkenler üzerine yapılan çalışmalar olmakla beraber (Akan, 2007; Gökçe ve Kıyılar, 2017; Alparslan ve Aygün, 2013, Karacaer ve Aygün, 2009; Ayhan ve Alabay, 2011) piyasa riskinin finansal performans üzerindeki etkisini inceleyen çalışma yoktur. Bu açıdan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın literatüre diğer bir katkısı ise hem piyasa riskinin hem de finansal sıkıntının aynı anda firma performansına etkisini incelemesidir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü olan giriş kısmında, firma performansının ülke ekonomisine olan etkileri incelenmiş, firma performansına etki eden faktörler açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür kısmına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmanın amacının, kapsamının ve modelinin yer aldığı yöntem kısmına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmanın analizinin bulgularına yer verilerek yorumlanmıştır. Çalışmanın beşinci bölümünde ise sonuçlar ve öneriler yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde hem piyasa riskinin hem de finansal sıkıntının hesaplanması ve tahmini üzerine çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Ayrıca her bir değişkenin firma performansı üzerine etkilerini araştıran çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan Opler ve Titman (1994) finansal sıkıntı ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre finansal sıkıntı dönemlerinde yüksek kaldıraç düzeyine sahip firmaların düşük kaldıraç düzeyine sahip firmalara göre pazar paylarında daha fazla azalma yaşadıklarını ortaya koymuşlardır. Başka bir çalışmada ise Wald (1999) farklı ülkeler için firmaların finansal sıkıntı ve sermaye yapılarını incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre ABD firmalarının Japon firmalarına göre daha fazla finansal sıkıntı maliyetlerinin olduğunu ifade etmiştir.

Geng vd. (2017) Çinli firmalarda finansal sıkıntıyı incelemişlerdir. Çeşitli finansal göstergelerin, örneğin toplam varlıkların getirisi, toplam varlıkların net kar marjı, hisse başına nakit akışı ve hisse başına kazancın finansal sıkıntının daha iyi belirleyicileri olduğunu bildirmiştir.

Mahmood vd. (2018) finansal esnekliğin finansal sıkıntıya etkisini Pakistan borsasına kayıtlı firmalar üzerinde test etmiştir. 1992-2014 yılları arasında 192 finansal olmayan firmalar üzerine yaptığı çalışmada elde ettiği bulgulara göre finansal olarak daha esnek olan firmaların finansal sıkıntıya düşme ihtimallerinin daha düşük olduğu sonucuna varmışlardır.

Widarwati ve Sartika (2019) Endonezya borsasına kayıtlı 231 firma üzerinde finansal sıkıntı maliyetinin firma performansına etkisini incelemiştir. Bulgulara göre Endonezya firmalarının yüksek finansal sıkıntı maliyetine sahip olduğunu ve bunun satışlara negatif etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Kalash (2021) Borsa İstanbul'da kayıtlı olan 200 firma üzerinde yapmış olduğu çalışmada finansal sıkıntının ve döviz kuru krizinin finansal kaldıraç ve finansal performans arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini incelemiştir. Bulgulara göre finansal kaldıraçın finansal performans üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin finansal sıkıntı riski daha yüksek olan firmalar için daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur.

Isibor vd. (2024) piyasa riskinin finansal performansa etkisini tarım, petrol ve gaz firmaları üzerinde incelemiştir. Piyasa riski olarak döviz kuru riskini, hisse senedi fiyatındaki değişim, faiz oranlarındaki ve emtia fiyatlarındaki değişimleri ayrı ayrı olarak ele almıştır. Sonuçlara göre döviz kurundaki ve hisse senedi fiyatındaki değişimin finansal performansa etkisi negatif iken faiz oranlarındaki ve emtia fiyatlarındaki değişimlerin etkisi ise negatif olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği üzere finansal sıkıntının ve piyasa riskinin firma performansına etkileri ayrı ayrı çalışılmıştır. Fakat bu iki değişkenin aynı anda firma performansına etkilerini irdeleyen çalışmalar çok sınırlıdır. Bu çalışmalardan Vo (2023) piyasa riskinin ve finansal sıkıntının Vietnam'daki firmaların performansına olan etkilerini incelemiştir. Bulgulara göre hem yüksek piyasa riski hem de finansal sıkıntı firma performansını olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye'de firma performansını etkileyen çeşitli değişkenler üzerine yapılan çalışmalar olmakla beraber hem finansal sıkıntının hem de piyasa riskinin aynı anda etkisini gösteren çalışmalar mevcut değildir. Çalışmalar daha çok piyasa riskinin ölçülme yöneliktir.

Akan (2007) çalışmasında piyasa riskini doğuran etmenler, piyasa riskine yönelik yapılan düzenlemelerde yaşanan gelişmeler ve piyasa risk ölçüm yöntemlerini ortaya koymuştur. Gökçe ve Kıyılar (2017) piyasa riskinin tahminlenmesine yönelik çalışma yapmıştır. Yine firma performansı üzerine de daha çok firma performansına kurumsal sosyal sorumluluğun etkisi (Alparslan ve Aygün, 2013), entelektüel sermayenin etkisi (Karacaer ve Aygün, 2009; Ayhan ve Alabay, 2011), çalışma sermayesinin etkisi (Aygün, 2012), kurumsal yönetimin etkisi (Karamustafa vd., 2009; Ünlü vd., 2017) gibi çalışmalar mevcuttur. Mevcut çalışma hem piyasa riskinin hem de finansal sıkıntının firma performansına etkisini gösteren Türkiye'deki ilk çalışma özelliği göstermektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada piyasa riskinin ve finansal sıkıntının firmaların performanslarına olan etkileri incelenecektir. Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı, değişkenleri, hipotezleri ve yöntemi açıklanacaktır.

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Değişkenleri

Çalışmanın amacı piyasa riskinin ve finansal sıkıntının firmaların performansına olan etkilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda 2015-2022 yılları arasında Borsa İstanbul'da kayıtlı BİST Gıda, İçecek endeksinde yer alan firmalar çalışmada ele alınmıştır.

2024 yılı itibariyle bu endekste 47 firma bulunmasına rağmen belirtilen yıllar arasında sürekli faaliyet gösteren 25 firma çalışmada ele alınmıştır. İncelenen firma sayısının az olması çalışmanın kısıtlarındandır. Çalışmanın verileri Kamuyu Aydınlatma Platformundan alınmıştır. Bu firmaların isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Firma İsimleri

Sıra No	Firma Adı
1	ANADOLU EFES BİRACILIK VE MALT SANAYİİ A.Ş.
2	A.V.O.D. KURUTULMUŞ GIDA VE TARIM ÜRÜNLERİ A.Ş.
3	BANVİT BANDIRMA VİTAMİNLİ YEM SANAYİİ A.Ş.
4	COCA-COLA İÇECEK A.Ş.
5	DARDANEL ÖNENTAŞ GIDA SANAYİ A.Ş.
6	EKİZ KİMYA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
7	ERSU MEYVE VE GIDA SANAYİ A.Ş.
8	FRİGO-PAK GIDA MADDELERİ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
9	KENT GIDA MADDELERİ SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.
10	KEREVİTAŞ GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
11	KONFRUT GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
12	KRİSTAL KOLA VE MEŞRUBAT SANAYİ TİCARET A.Ş.
13	OYLUM SINAİ YATIRIMLAR A.Ş.
14	PENGUEN GIDA SANAYİ A.Ş.
15	PINAR ENTEGRE ET VE UN SANAYİİ A.Ş.
16	PINAR SU SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
17	PINAR SÜT MAMULLERİ SANAYİİ A.Ş.
18	SELÇUK GIDA ENDÜSTRİ İHRACAT İTHALAT A.Ş.
19	TAT GIDA SANAYİ A.Ş.

20	TETAMAT GIDA YATIRIMLARI A.Ş.
21	TUKAŞ GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
22	TÜRK TUBORG BİRA VE MALT SANAYİİ A.Ş.
23	ULUSOY UN SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
24	ÜLKER BİSKÜVİ SANAYİ A.Ş.
25	VANET GIDA SANAYİ İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.

En son yaşanan pandemi süreci gıda ve içecek sektörünün hayati önemini bir kez daha göstermiştir. Gıda ve içecek sektöründeki şirketler, hammadde fiyatları, tedarik zinciri sorunları, sağlık ve güvenlik düzenlemeleri gibi sektöre özgü risklere tabidir. Ayrıca gıda ve içecek sektörü, genel ekonomik duruma önemli bir duyarlılık gösterir. Özellikle enflasyon, döviz kuru hareketleri, enerji maliyetleri ve gıda fiyatlarındaki artışlar gibi makroekonomik faktörler, bu sektörü doğrudan etkiler. Endeks, ekonomik değişimlere hızlı bir yanıt vererek, yatırımcıların stratejilerini buna göre şekillendirmelerine yardımcı olur. İfade edilen bu nedenlerden dolayı çalışmada BİST Gıda İçecek Endeksinde yer alan firmalar çalışmada ele alınmıştır.

Varlıklar ve firma performansı arasındaki ilişki, bir firmanın sahip olduğu varlıkların ne kadar etkin kullanıldığını ve bu varlıkların finansal başarıya nasıl dönüştüğünü anlamak için önemli bir konudur. Firmanın varlıkları, genellikle işletmenin büyüklüğünü, operasyonel kapasitesini ve potansiyelini yansıtan önemli unsurlar olup, bunların nasıl yönetildiği firma performansını doğrudan etkilemektedir. Varlıkların verimli kullanımı, firmanın performansının belirleyici unsurlarından biridir. Bu, firmanın mevcut varlıklarını kullanarak ne kadar kâr ve değer üretebildiğini gösterir. Varlıkların etkin kullanımı, aktif karlılığı gibi oranlarla ölçülür. Aktif karlılığı, firmanın sahip olduğu varlıklardan ne kadar kâr elde ettiğini gösterir. Bu açıdan çalışmada firmaların performansını gösteren aktif karlılığı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda karlılığı etkileyen iki temel bağımsız değişken ise piyasa riski ve finansal sıkıntıdır. Daha önce ifade edildiği üzere piyasa riski, bir yatırımcının finansal piyasaların genel performansını etkileyen faktörler nedeniyle zarara uğrama olasılığını ifade eder. Piyasa riski koşullu riske maruz değer (KRMD) ile finansal sıkıntı ise faiz karşılama oranı (FKO) ile temsil edilmektedir. Çalışmada karlılığı etkileyen diğer değişkenler olarak firmanın toplam varlıkları, yaşı, kaldıraç oranı, cari oranı, finansal kaldıraç derecesi kullanılmıştır. Çalışmaya ait değişkenler aşağıda tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenler	Açıklamalar
Bağımlı Değişken	
Aktif Karlılığı (AK)	<i>Net Kar/Toplam Varlıklar</i> Bir şirketin varlıkları üzerinden elde ettiği karı ölçen bir finansal göstergedir. Bu oran, şirketin ne kadar verimli bir şekilde varlıklarını kullanarak kar elde ettiğini gösterir.
Bağımsız Değişkenler	
Finansal Sıkıntı (FKO)	<i>Faiz ve Vergi Öncesi Kar/Faiz Giderleri</i> Finansal sıkıntıyı temsil eden faiz karşılama oranı (ICR) bir şirketin faiz giderlerini kar ile ne kadar iyi karşılayabildiğini gösteren bir orandır. $CVaRa = 1 - \alpha \int -\infty VaRaxf(x)dx$
Piyasa Riski (KRMD)	Finansal bir varlık ya da portföy için belirli bir risk seviyesindeki kaybın olasılıkla ilişkili olan daha kötü senaryoları değerlendiren bir risk ölçüsüdür.
Kontrol Değişkenler	
Toplam Varlıklar (TV)	Toplam varlıklar, şirketin sahip olduğu tüm varlıklarını temsil eder. Bu varlıklar şirketin operasyonel kapasitesini ve büyüklüğünü gösterir.
Cari Oran (CO)	<i>Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar</i> Şirketin kısa vadeli borçlarını ödeyebilme kapasitesini gösterir.
Firma Yaşı	Firmanın yaşı, şirketin piyasadaki deneyimi ve sektördeki konumuyla ilişkilidir.
Kaldıraç Oranı (KO)	<i>Toplam Borçlar/Öz Kaynaklar</i> Firmaların borçları ile öz kaynakları arasındaki ilişkiyi gösterir. Yüksek kaldıraç oranı, şirketin borç yükünü artırır.

Finansal Kaldıraç Derecesi (FKD)	Toplam Varlıklar/Öz Kaynaklar
	Firmanın borç finansmanı kullanarak öz kaynak getirilerini artırma kapasitesini ölçer.

Yukarıda da ifade edildiği üzere koşullu riske maruz değer (KRMD) finansal bir varlık ya da portföy için belirli bir risk seviyesindeki kaybın olasılıkla ilişkili olan daha kötü senaryoları değerlendiren bir risk ölçüsüdür. KRMD, genellikle riske maruz değer (RMD) ile birlikte kullanılır ve RMD'nin ötesindeki kayıpların ortalama değerini ifade eder. RMD, belirli bir güven aralığında (örneğin %95) maksimum kaybı belirlerken, KRMD, bu kaybın ne kadar daha kötü olabileceği hakkında bilgi verir. KRMD, genellikle belirli bir güven aralığı altında kayıpların ortalama değeri olarak hesaplanır. Hesaplama yapılırken İlk olarak, RMD hesaplanır. RMD, belirli bir güven düzeyinde (örneğin %95 veya %99) bir portföyün veya yatırım aracının beklenen kaybının üst sınırını verir. Daha sonra RMD sınırını aşan kayıpların ortalama değerini hesaplanır. Bu, RMD seviyesinin altındaki en kötü senaryoların bir tür ortalamasıdır. KRMD, RMD seviyesinin üzerindeki kayıpların ortalamasıdır. Yani, RMD değerinin altında gerçekleşen kayıpların ortalama değeri, koşullu riske maruz değeri verir.

Aşağıda çalışmanın verilerine ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	AK	lnTV	lnYAŞ	KO	FKO	FKD	CVaR	CO
Ortalama	0.021900	20.04561	3.446449	0.597245	13.31773	0.579589	-0.008738	1.915892
Ortanca	0.029861	20.12764	3.610917	0.527393	-1.396614	0.617574	-0.003220	1.403550
Maksimum	0.358983	25.61629	4.158883	4.401328	6214.602	5.824462	-0.000213	18.49695
Minimum	-0.931209	15.09523	1.609437	0.115697	-1461.250	-8.360017	-0.123690	0.137259
Stand. Sap.	0.139971	2.180548	0.591422	0.569895	456.1265	1.071335	0.019030	2.070757
Çarpıklık	-2.872983	0.192798	-1.402419	5.156480	12.46999	-4.635033	-3.596824	4.723334
Basıklık	18.09935	2.528059	4.164102	32.55467	173.1261	50.28192	16.02197	31.53040
Jarque-Bera	2175.055	3.095116	76.85216	8165.299	246374.3	19345.95	1844.337	7526.861
Olasılık	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	4.380029	4009.123	689.2898	119.4491	2663.547	115.9179	-1.747642	383.1785

Top. Kar. Sapması	3.898831	946.2031	69.60630	64.63133	41402231	228.4042	0.072067	853.3195
Göz. Sayısı	200	200	200	200	200	200	200	200

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmuştur. Firma büyüklüğünü gösteren toplam varlıkların ve firma yaşlarının logaritmaları alınarak gösterilmiştir.

Bağımlı değişken olan aktif karlılığın ortalama değerinin 2.19 olduğu görülmektedir. Bu oran firmaların varlıklarından elde ettikleri karı ölçer. Pozitif bir değer, şirketlerin genel olarak karlı olduklarını gösterir. Ancak maksimum değer 0.35 olması ve minimumun -0.93 olması, sektörün büyük dalgalanmalara sahip olduğunu ve bazı şirketlerin zararda olabileceğini işaret eder. Çarpıklık ve Basıklık katsayıları incelendiğinde AK’nın negatif yönünde daha fazla yoğunlaştığını, yani çoğu şirketin düşük karlılık veya zarar ettiğini gösterir. Aynı zamanda AK’ın uç değerlerden (yüksek ya da düşük karlılıklar) fazlasıyla etkilenmiş olduğunu gösterir, yani genellikle uç değerlerin yoğun olduğu bir dağılım söz konusudur.

Piyasa riskini temsil eden koşullu riske maruz değer ortalama -0.0087’dir. Bu, şirketlerin finansal risklerini ölçen bir göstergedir. Negatif değer, şirketlerin genellikle kayıp durumunda olduğunu gösterir. Diğer bir bağımsız değişken olan ve finansal sıkıntıyı gösteren faiz karşılama oranının ortalama 13.32’dir. Bu oran firmaların faiz ödemelerini ne kadar rahat karşılayabildiğini gösterir. 13.32’lik yüksek bir ortalama, çoğu firmanın faiz yükümlülüklerini karşılamakta zorlanmadığını gösterir. Fakat basıklık katsayıları incelendiğinde çok fazla uç değer olduğunu, yani bazı şirketlerin faizlerini ödemekte ciddi sorunlar yaşadığını göstermektedir. Faiz karşılama oranının 1’den düşük olması finansal sıkıntının olduğunu göstermektedir. Veriler incelendiğinde de 200 gözlemin 185’inde FKO’nun 1’in altında olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Korelasyon Katsayıları

	AK	lnTV	lnYAŞ	KO	FKO	FKD	KRMD	CO
AK	1							
lnTV	0.320531	1						
lnYAŞ	0.265211	0.566767	1					
KO	-0.550806	-0.087759	0.059503	1				

FKO	-0.080482	-0.043819	0.070440	-0.013285	1			
FKD	0.052531	0.067906	0.048584	-0.063056	0.012707	1		
KRMD	-0.005361	-0.141900	0.107827	0.018825	0.010540	0.020851	1	
CO	0.195955	-0.178292	-0.289001	-0.298009	-0.178682	0.107980	0.096432	1

Korelasyon, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi ölçer ve -1 ile +1 arasında bir değere sahiptir. Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde AK ile FKO arasında zayıf bir negatif ilişki (-0.08) bulunmaktadır. Bu, faiz karşılama oranı ile karlılık arasında doğrudan belirgin bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir. Yine benzer şekilde AK ile KRMD arasında çok düşük bir negatif ilişki (-0.005) vardır. Bu, şirketin risk profili ile karlılık arasında doğrudan bir ilişki olmadığına işaret eder. Piyasa riski olan KRMD ile finansal sıkıntı olan FKO arasında da 0.01'lik düşük bir pozitif korelasyonun varlığı söz konusudur. Diğer değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları tabloda sunulmuştur.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Piyasa riski, sistematik riskin bir türüdür ve tüm piyasaları etkileyebilecek genel ekonomik, finansal, politik ya da sosyal faktörlerden kaynaklanan riskleri ifade eder. Sistematik risk, portföyün çeşitlendirilmesiyle tamamen ortadan kaldırılamaz, çünkü tüm piyasaları etkileyen faktörler genellikle tüm varlıkları etkiler. Piyasa riski de bu tür bir risk olup, ekonominin genel yapısını, finansal sistemleri ve piyasalarda meydana gelen dalgalanmaları kapsar. Sonuç olarak piyasa riski, sistematik riskin önemli bir parçasıdır ve tüm piyasaları etkileyen geniş çaplı ekonomik faktörlerden kaynaklanır. Bir firma ya da yatırımcı, piyasa risklerine karşı koruma sağlamak için çeşitlendirme, riskten korunma araçları ve sağlam finansal stratejiler kullanabilir. Ancak, bu risk türü tamamen ortadan kaldırılamaz ve genel piyasa koşullarından bağımsız olarak yönetilmesi gerekir. Bu bakımdan çalışmanın ilk hipotezi;

H1: Piyasa riski firma performansını olumsuz etkilemektedir.

Firma performansını olumsuz etkilen bir başka durum ise finansal sıkıntıdır. Finansal sıkıntı göstergelerinden faiz karşılama oranı, bir firmanın faiz giderlerini ne kadar rahatlıkla ödeyebileceğini gösteren bir finansal göstergedir. Bu oran, firmanın borçlanma düzeyini ve borçlarını ödeme kapasitesini analiz etmek için önemlidir. Faiz karşılama oranının firma performansına olan etkisi, firmanın finansal sağlığı, borçlanma stratejileri ve risk yönetimi açısından büyük önem taşır. Faiz karşılama oranının yüksek olması firmanın faiz ödemelerini karşılama konusunda güçlü bir kapasiteye sahip olduğunu gösterir. Bu durum, firmanın finansal zorluklarla karşılaşma riskinin düşük olduğunu ve kararlılığını sürdürebileceğini gösterir. Eğer faiz karşılama oranı düşükse, firma borçlarını ödeme konusunda zorlanabilir. Bu, likidite sorunlarına yol açabilir ve borçların geri ödenememesi

riski doğurur. Bu durum, firmanın finansal istikrarını tehdit edebilir ve yatırımcı güvenini sarsabilir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın ikinci hipotezi;

H2: Düşük FKO firma performansını olumsuz etkilemektedir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Panel veri analizi, verilerin yatay kesit ve zaman boyutlarını bir araya getirerek değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Genellikle ekonometrik analizler verilerin ya yatay kesit boyutuyla ya da zaman boyutuyla ilgilenirken, panel veri analizi bu iki boyutu birleştirerek daha güçlü bir analiz ortaya koymaktadır (Albayrak ve Akyol, 2020).

Panel veri analizlerinden dinamik panel veri modelleri bağımlı değişkenin bir önceki dönemine ait gecikmeli değerini modele bağımsız değişken olarak eklemektedir. Çünkü bağımlı değişken kendisinin geçmiş değerlerinden etkilenebilmektedir. Ayrıca, bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak modele eklenmesi sabit panel veri modellerindeki değişken kalıntı sorununu da çözmektedir (Özevin, 2023: s. 28). Bu çalışmada dinamik panel veri modellerinden Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanılmıştır.

Dinamik panel modellerinden GMM (Fark GMM ve Sistem GMM) çalışmada kullanılabilmesi için bazı gereksinimler vardır. Bunlar (Sebki, 2021: s. 16) ;

- Yatay kesitinin (N) zaman boyutundan (T) fazla olması $N > T$,
- Doğrusal bir fonksiyonel ilişkinin olması
- Kendi geçmiş değeri bağımsız değişken olarak ele alınan bağımlı değişken
- Dışsal olmayan bağımsız değişkenler
- Sabit etkiler
- Otokorelasyonun olmaması

Yukarıdaki gereksinimleri sağlayan denklemde hangi GMM modelinin uygun olduğu belirlenir. İlk önce bağımsız değişken olarak bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin katsayısı Havuzlanmış OLS modeli, Sabit Etkili model ve Fark GMM sonuçlarına göre tahmin edilir. Havuzlanmış OLS modeline göre bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin katsayısı üst sınırını, Sabit Etkili modele göre olan katsayısı ise alt sınırı gösterir. Eğer Fark GMM alt sınır olan sabit etkiden büyükse Fark GMM uygun modeldir. Fakat tersi olarak Sabit etki büyük veya eşit ise Sistem GMM tercih edilir (Blundenll vd., 2001). Yapılan testler sonucu çalışmada Fark GMM kullanılması uygun görülmüştür.

Verilerde otokorelasyon olup olmadığını test etmek için Arellano-Bond Serial Corelation testi uygulanmıştır. Arellano-Bond GMM (Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi) tahminleyicisi kullanılarak yapılan regresyon analizlerinde hata terimlerinin seriye bağıllık (otokorelasyon) durumunu test etmek amacıyla kullanılır. Modelin uygunluğunu test etmek için ise Sargan Testi kullanılmıştır. Sargan Testi, özellikle enstrümantal değişkenler (IV) veya iki aşamalı en küçük kareler (2SLS) gibi yöntemler kullanıldığında uygulanmaktadır. Çalışmada kullanılan bir diğer test ise Wald Testidir. Wald Testi, özellikle regresyon

analizlerinde, belirli parametrelerin sıfır olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır. Bu test, bir modeldeki katsayıların istatistiksel anlamlılığını test etmek için yaygın olarak kullanılır.

3.4. Araştırmanın Modeli

Araştırmada bağımlı değişken olarak firma performansı AK ile ölçülmektedir. Çalışmada dinamik panel modeli kullanıldığı için bağımlı değişkenin önceki dönem değeri bağımsız değişken olarak modele eklenmiştir. Finansal sıkıntıyı temsil eden Faiz Karşılama Oranı (FKO) ve piyasa riskini temsil eden koşullu riske maruz değer (KRMD) çalışmanın temel bağımsız değişkenleridir. Firma performansını etkileyen diğer bağımsız değişkenler olan kontrol değişkenler ise toplam varlıklar (lnTV), kaldıraç oranı (KO), finansal kaldıraç derecesi (FKD), cari oran (CO) ve firma yaşıdır (lnYAŞ). Modelin denklemi aşağıdaki gibidir;

$$AK = \beta_0 + \beta_1(AK_{t-1}) + \beta(FKO)_{i,t} + \beta(KRMD)_{i,t} + \beta(lnTV)_{i,t} + \beta(KO)_{i,t} + \beta(FKD) + \beta(CO)_{i,t} + \beta(lnYAŞ)_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde değişkenlere ait Fark GMM analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 5. GMM Dinamik Panel Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Stand. Sapma	t-İstatistik	Olasılık
AK(-1)	-0.155997	0.016419	-9.500634	0.0000
lnTV	0.042044	0.006342	6.628995	0.0000
KO	-0.119134	0.009225	-12.91373	0.0000
FKO	-0.000213	1.82E-05	-11.69854	0.0000
FKD	0.014838	0.002064	7.186607	0.0000
KRMD	-4.532576	0.293725	-15.43134	0.0000
CO	0.005029	0.002008	2.503765	0.0134
lnYAŞ	-0.270056	0.096045	-2.811752	0.0056

Finansal sıkıntı ve piyasa riskinin firma performansını ne yönde etkilediğini test etmek için yapılan bu çalışmada piyasa riskini temsil eden KRMD katsayısı negatif ve anlamlıdır. Benzer şekilde finansal sıkıntıyı temsil eden FKO da hem negatif hem de anlamlıdır. Bunun anlamı ise hem finansal sıkıntı hem de piyasa riski firmanın performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Aslında faiz karşılama oranının yüksek olması firmanın performansını

olumlu etkilemektedir. Oranın 1'den düşük olması finansal sıkıntının olduğunu göstermektedir. Veriler incelendiğinde de 200 gözlemin 185'inde FKO 1'in altındadır. Bu açıdan düşük FKO'nun varlığı firma değerini olumsuz etkilemektedir. Çalışmada diğer değişkenlerin firma performansını ne yönde etkilediği Tablo 3'te gösterilmiştir. Dikkat çeken bir nokta ise seçilen dönem için firma performansı bir önceki değerinden olumsuz etkilenmiştir.

Otokorelasyon analizi için Arellano-Bond Serial Corelation testi uygulanmıştır. Aşağıda Tablo 4'te sonuçlar verilmiştir.

Tablo 6. Arellano-Bond Oto-Korelasyon Testi Sonuçları

Test Sırası	m-istatistik	rho	SE(rho)	Olasılık
AR(1)	-1.891440	-0.763958	0.403902	0.058565
AR(2)	0.556666	0.079434	0.142697	0.577755

Dinamik Panel Veri Modeli tahmin sonuçlarına göre; modele ilişkin beklentilerin paralelinde % 5 anlamlılık düzeyinde farkı alınmış hata teriminde birinci dereceden serisel korelasyon bulunurken, ikinci dereceden serisel korelasyon bulunmamaktadır. Teoride birinci aşamada oto-korelasyona önem atfedilmezken, ikinci aşamada oto-korelasyon olmaması önem taşımaktadır (Arellano & Bond, 1991). Bu nedenle, modele oto-korelasyon sorunu olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 7. Sargan ve Wald Testi Sonuçları

	Değer	Olasılık
Sargan Testi	16.33435	0.5002
Wald Testi	19561.01	0.0000

Sargan test sonucu incelendiğinde, test istatistik değerinin 16,33435 olduğu görülmektedir. Olasılık değerinin 0,05'ten büyük olmasından dolayı teste ait temel hipotez reddedilememekte ve modelde kullanılan araç değişkenlerin içsellik sorunu içermediği ve geçerli olduğu görülmektedir. Modeldeki katsayıların anlamlılığın incelenmesi için ise Wald testi uygulanmıştır. Sonuçlara göre modeldeki katsayılar bütün olarak anlamlıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz piyasa ekonomisinde ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, sahip olduğu firmaların gücüne bağlıdır. Firmaların güçlü finansal yapıları ekonominin itici gücü durumundadır. Firma yöneticilerinin almış olduğu kararlar firmanın gücünü olumlu veya olumsuz

etkileyebilmektedir. Ekonominin genel durumu da firmaları doğrudan etkileyebilmektedir. Piyasa riski olarak bilinen enflasyon ve faiz oranları, döviz kurları ve hisse senedi piyasasında yaşanan hareketlilik firmaların performansını etkilemektedir. Hisse senedi piyasasında yaşanan düşüşlerde firmaların buna paralel olarak piyasa değeri düşmektedir. Piyasa değerinin düşmesinde ise firma istediği dış kaynağı bulma konusunda sıkıntı yaşayabilmekte ya da yüksek borçlanma oranıyla dış kaynağa erişebilmektedir. Böyle durumlarda ise geri ödeyememe riski doğmakta ve firmalar finansal sıkıntı yaşamaktadır.

Küresel veya yerel krizler neticesinde Türkiye’de birçok firma faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) verilerine göre Türkiye’de son on yılda yaklaşık 170 bin firma kapanmıştır (TOBB, 2024). Bu kapanmaların nedeni hiç şüphesiz çok çeşitli olabilmekte beraber temel olarak ya ekonominin genel konjonktürü gereği ya da firmaların zayıf finansal durumlarından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı piyasa riskinin ve finansal sıkıntının firmaların performansına olan etkilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda 2015-2022 yılları arasında Borsa İstanbul’da kayıtlı BİST Gıda, İçecek endeksinde yer alan firmalar çalışmada ele alınmıştır. Firma performansı aktif karlılıkla (AK), piyasa riski koşullu riske maruz değerle (KRMD) ve finansal sıkıntı ise faiz karşılama oranı (FKO) ile temsil edilmiştir. Dinamik panel tahmin yöntemlerinden biri olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) ile analiz edilmiştir. Verilerde otokorelasyon olup olmadığını test etmek için Arellano-Bond Serial Correlation testi uygulanmıştır. Modelin uygunluğunu test etmek için ise Sargan Testi kullanılmıştır. Sargan Testi, özellikle enstrümantal değişkenler (IV) veya iki aşamalı en küçük kareler (2SLS) gibi yöntemler kullanıldığında uygulanmaktadır. Çalışmada kullanılan bir diğer test ise Wald Testidir. Wald Testi, özellikle regresyon analizlerinde, belirli parametrelerin sıfır olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır. Modeldeki katsayıların anlamlı olduğu görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre hem piyasa riski hem de finansal sıkıntı firma performansını olumsuz etkilemektedir. Bu sonuçlar Vo’nun (2023) yapmış olduğu çalışmayla benzer sonuçları vermiştir. Aynı zamanda finansal sıkıntının firma performansı üzerindeki negatif etkisini gösteren Madhushani ve Kawshala (2018) Zehri ve Mbarek (2016) çalışmalarıyla da benzerdir. Aslında faiz karşılama oranının yüksek olması firmanın performansını olumlu etkilemektedir. Oranın 1’den düşük olması finansal stresin olduğunu göstermektedir. Veriler incelendiğinde de 200 gözlemin 185’inde FKO 1’in altındadır. Bu açıdan düşük FKO’nun varlığı firma değerini olumsuz etkilemektedir. Çalışmada firma performansını etkilediği düşünülen diğer kontrol değişkenlerden finansal kaldıraç derecesi, toplam varlıklar ve cari oran firma performansını olumlu etkilerken bağımlı değişkenin gecikmeli değeri, kaldıraç oranı ve firma yaşı ise firma performansını olumsuz etkilemektedir.

Türkiye’de firma performansını etkileyen değişkenler üzerine yapılan çalışmalar olmakla beraber piyasa riskinin finansal performans üzerindeki etkisini inceleyen çalışma yoktur. Bu açıdan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın literatüre diğer bir katkısı ise hem piyasa riskinin hem de finansal sıkıntının aynı anda firma performansına etkisini incelemesidir. Bu çalışmada 2015-2022 yılları arasında Borsa

İstanbul’da kayıtlı BİST Gıda, İçecek endeksinde yer alan firmalar ele alınmıştır. 2024 yılı itibariyle bu endekste 47 firma bulunmasına rağmen belirtilen yıllar arasında sürekli faaliyet gösteren 25 firma çalışmada ele alınmıştır. İncelenen firma sayısının az olması çalışmanın kısıtlarındandır. Ayrıca firma performansı olarak sadece aktif karlılığı ele alınmıştır. Finansal sıkıntının ve piyasa riskinin firma performansını gösteren diğer karlılık ve performans göstergeleri üzerine de etkileri incelenebilir. Borsa İstanbul’da kayıtlı olan daha fazla firma üzerinde bu çalışmanın yapılması diğer araştırmacılara önerilmektedir. Ayrıca düşük faiz karşılama oranı ve piyasa riskinin varlığı firmaların performanslarını olumsuz etkilediği için hem politika yapıcıların hem de firma yöneticilerinin genel kabule uygun oranlar yakalamaları konusunda faaliyette bulunmaları önerilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akan, N. B. (2007). Piyasa riski ölçümü. *Bankacılar Dergisi*, 61(59), 59-65.
- Albayrak, T. & Akyol, Mç (2020). Ulusal Varlık Fonları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel GMM Analizi. *The Journal Of International Scientific Researches*, 5 (3), pp.368-380.
- Alparslan, A. & Aygün, M. (2013). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Firma Performansı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 435-448.
- Andrade, G., & Kaplan, S. N. (1998). How costly is financial (not economic) distress? Evidence from highly leveraged transactions that became distressed. *The journal of finance*, 53(5), 1443-1493. <https://doi.org/10.1111/0022-1082.00062>
- Asquith, P., Gertner, R., & Scharfstein, D. (1994). Anatomy of financial distress: An examination of junk-bond issuers. *The quarterly journal of economics*, 109(3), 625-658. <https://doi.org/10.2307/2118416>
- Aygün, M. (2012). Firma Performansı Üzerinde Çalışma Sermayesinin Etkisi: Türk İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Ege Academic Review*, 12(2).
- Ayhan, O., & Alabay, M.N (2011). Kobi’lerde Entelektüel Sermayenin Firma Performansı Üzerine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 249-268.
- Bernanke, B. S., & Gertler, M. (1995). Inside the black box: the credit channel of monetary policy transmission. *Journal of Economic perspectives*, 9(4), 27-48. DOI: 10.1257/jep.9.4.27
- Blundell, R., Bond, S., & Windmeijer, F. (2001). Estimation in dynamic panel data models: improving on the performance of the standard GMM estimator. *Nonstationary panels, panel cointegration, and dynamic panels*, 53-91. [https://doi.org/10.1016/S0731-9053\(00\)15003-0](https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15003-0)
- Fan, J., Huang, J., & Zhu, N. (2008). Financial distress without bankruptcy: the case of China.
- Filik, A., İskenderoğlu, Ö., & Akdağ, S. (2021). Piyasa riski ölçümü olarak riske maruz değer: Finansal yatırım araçları üzerine bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1190-1201. <http://doi.org/10.25287/ohuiibf.837953.1>

- Geng, R., Bose, I., & Chen, X. (2015). Prediction of financial distress: An empirical study of listed Chinese companies using data mining. *European Journal of Operational Research*, 241(1), 236-247. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2014.08.016>
- Giannopoulos, K., & Tunaru, R. (2005). Coherent risk measures under filtered historical simulation. *Journal of Banking & Finance*, 29(4), 979-996. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2004.08.009>
- Gökçe, K. D., & Kıyılar, D. M. (2017). Piyasa Riskine Yönelik Erken Uyarı Sistemleri ve Piyasa Riskinin Tahminlenmesi–Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*
- Hax, H. (2003). Measuring the firm's performance: accounting profit versus market value. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)/Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft*, 159(4), 675-682.
- Isibor, O. N., Ofor, T. N., & Sunday, D. (2024). Market Risk and Firm Financial Performance of Agricultural and Oil and Gas Firms in Nigeria. *Journal of Accounting and Financial Management*, 10, 189-218. DOI: 10.56201/jafm.v10.no4.2024.pg189.218
- Kalash, I. (2023). The financial leverage–financial performance relationship in the emerging market of Turkey: the role of financial distress risk and currency crisis. *EuroMed Journal of Business*, 18(1), 1-20. <https://doi.org/10.1108/EMJB-04-2021-0056>
- Karacaer, S. & Aygün, M. (2009). Entellektüel sermayenin firma performansı üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 127-140.
- Karamustafa, O., Varıcı, İ., & Er, B. (2009). Kurumsal yönetim ve firma performansı: İMKB kurumsal yönetim endeksi kapsamındaki firmalar üzerinde bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 100-119.
- Madhushani, I. K. H. H., & Kawshala, B. H. (2018). The impact of financial distress on financial performance. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 8(2), 393-405.
- Mahmood, Y., Rizwan, M. F., & Rashid, A. (2018). Exploring the relationship between financial distress, financial flexibility, and firm performance: empirical evidence from Pakistan stock exchange. *NICE Research Journal*, 1-16. <https://doi.org/10.51239/nrjss.v0i0.68>
- Muriithi, J. G., Muturi, W. M., & Waweru, K. M. (2016). The effect of market risk on financial performance of commercial banks in Kenya. *Journal of Finance and Accounting*, 4(4), 225-233. doi: 10.11648/j.jfa.20160404.18
- Opler, T. C., & Titman, S. (1994). Financial distress and corporate performance. *The Journal of finance*, 49(3), 1015-1040. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1994.tb00086.x>
- Özevin, O. (2023). Kurumsal Yönetim Değişkenlerinin İngiltere Firmalarının Nakit Tutma Oranına Etkisi: Gmm Dinamik Panel Veri Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (100), 19-38. <https://doi.org/10.25095/mufad.1315633>
- Powell, R. J., Vo, D. H., & Pham, T. N. (2018). Economic cycles and downside commodities risk. *Applied economics letters*, 25(4), 258-263. <https://doi.org/10.1080/13504851.2017.1316818>
- Rockafellar, R. T., & Uryasev, S. (2000). Optimization of conditional value-at-risk. *Journal of risk*, 2, 21-42.
- Sebki, W. (2021). Education and economic growth in developing countries: empirical evidence from GMM estimators for dynamic panel data. *Economics and Business*, 35(1), 14-29. <https://doi.org/10.2478/eb-2021-0002>
- Taş, O., & İltüzer, Z. (2008). Monte Carlo Simulasyon Yöntemi İle Riske Maruz Değerin İMKB30 Endeksi ve Dibs Portföyü Üzerinde Bir Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 67-87.
- TOBB (2024). <https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php>
- Ünlü, U., Yalçın, N., & Yağlı, İ. (2017). Kurumsal yönetim ve firma performansı: topsis yöntemi ile bist 30 firmaları üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 63-81. <https://doi.org/10.16953/deusbed.09673>
- Vo, D. H. (2023). Market risk, financial distress and firm performance in Vietnam. *PloS one*, 18(7), e0288621. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0288621>

- Wald, J. K. (1999). How firm characteristics affect capital structure: an international comparison. *Journal of Financial research*, 22(2), 161-187. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6803.1999.tb00721.x>
- Widarwati, E., & Sartika, D. (2019). Cost of financial distress and firm performance. *The Indonesian Capital Market Review*, 10(2), 2. DOI: 10.21002/icmr.v10i2.10831
- Worldbank(2024). <https://www.worldbank.org/tr/country/turkey/overview>
- Zehri , F., & Mbarek , N. (2016). Banks' Performance in KSA during Financial Distress: A Comparative Study Islamic and Conventional Banks. *Arabian J Bus Manag Review*.

Güzel Sanatlar Lisesi Öğrencilerinin Müzik Performans Kaygıları

Çağrı Çalışır^{1,2}, Hatice Onuray Eğilmez³

ÖZET

Araştırmada, güzel sanatlar lisesi öğrencilerinin müzik performans kaygılarının cinsiyet, sınıf düzeyi, çalgı türü, çalgı çalma yılı, ailede müzikle ilgilenen birey sayısı, topluluk önünde performans sergileme sayısı gibi değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. İlişkisel tarama modeli doğrultusunda şekillenen araştırmanın çalışma grubu uygun örnekleme yöntemiyle belirlenerek, 2022-2023 eğitim yılı bahar yarıyılında öğrenim gören 50 müzik bölümü öğrencisinden oluşmuştur. Veriler “Ergenler İçin Müzik Performans Kaygı Ölçeği” (EMPKÖ) ile toplanmıştır. Araştırmada bağımsız örneklem T testi ve ANOVA kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin müzik performans kaygıları ile cinsiyet değişkeni arasında erkek öğrencilerin lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ancak; sınıf düzeyi, çalgı türü, çalgı çalma yılı, topluluk önünde performans sergileme sayısı ve ailede müzikle ilgilenen birey sayısı değişkenlerine göre müzik performans kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Performans Kaygısı, Kaygı, Çalgı Eğitimi, Güzel Sanatlar Lisesi, Müzik Eğitimi, Müzik.

Music Performance Anxieties of Fine Arts High School Students

ABSTRACT

The research aimed to examine the music performance anxiety of fine arts high school students according to some variables. The study group of the research, which was shaped in line with the correlational survey model, was determined by the convenience sampling method and consisted of 50 music department students studying in the spring semester of the 2022-2023 academic year. Data were collected with the “Music Performance Anxiety Scale for Adolescents” (MPASFA). Independent Sample T test and ANOVA were used in the research. According to the results of the research, it was determined that there was a significant difference between the students' music performance anxiety and the gender variable in favor of male students. However; No significant difference was detected between music performance anxiety levels according to the variables of grade level, instrument type, years of playing the instrument, number of performances in front of the public and the number of individuals in the family interested in music.

Keywords: Instrument Training, Fine Arts High School, Anxiety, Music Education, Music Performance Anxiety.

¹ İletişim Yazarı: cagricalisir1987@gmail.com

² Öğretmen, Ayvalık Sebahat-Cihan Şişman Güzel Sanatlar Lisesi, ORCID: 0000-0002-7432-1566.

³ Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Müzik Öğretmenliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-4880-2200.

(Makale Gönderim Tarihi: 06.10.2024 / Yayın Tarihi:26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1562300](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1562300)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Güzel sanatlar lisesi öğrencilerinin performans sergiledikleri sırada yaşadıkları kaygının gösterdikleri performansı ne denli etkilediği düşüncesiyle bu durumun cinsiyet, sınıf düzeyi, çalgı türü, çalgı çalma yılı, ailede müzikle ilgilenen birey sayısı, topluluk önünde performans sergileme sayısı gibi değişkenler açısından durumun ortaya konması önem arz etmektedir. Bireylerin topluluk önünde performans sergilemesi sırasında ortaya çıkabilen ve performans anksiyetesi olarak adlandırılan kaygı durumu, müzikal performans sırasında yaşandığı takdirde genellikle “müzik performans anksiyetesi” (Aydın ve İşgörür, 2018; Chang, Midlarsky ve Lin, 2003; Erözkan, 2020; Gidergi Alptekin, 2012; Güdek ve Çiçek, 2017; Jelen, 2017; Kaspersen ve Götestam, 2002; Kenny, 2023; Marye, 2011; Onuray Eğilmez, 2021; Osorio, Nirenberg, Burin ve Barbar, 2017; Özevin Tokinan, 2014; Studer Gomez, Hildebrandt, Arial ve Danuser 2011; Topoğlu, 2014; Yağışan, 2009) olarak adlandırılmaktadır. Literatürde bu kaygıyı “sahne korkusu” (Lehrer, 1987; Nagel, 2017; Steptoe, Fidler, Pay, Pearson, Price ve Win, 1995; Studer ve diğerleri, 2011), “konser korkusu” (Çimen, 2001) vb. olarak tanımlayan çalışmaların olduğu da görülmektedir. Bu araştırmada söz konusu kaygı durumu “müzik performans kaygısı” olarak ifade edilmektedir.

Müzik performans kaygısının müzisyenler arasında yaygın bir sorun olduğu uluslararası araştırmalar tarafından ortaya konmaktadır. Müzisyenlerin performans sırasında kaygı kaynaklı çeşitli semptomlar ile yüzleşmiş olmaları bahsi geçen sorunun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Chand ve Marwaha (2023) bu semptomların, yorgunluk, kaslarda gerginlik, huzursuzluk, nefes almada güçlük, karın bölgesinde sıkışma, mide bulantısı ve dikkat sorunları gibi sorunlar olduğunu belirtmektedirler. Irie, Morijiri ve Yoshie (2023) ise bu semptomları; hafızada kaymalar şeklinde ortaya çıkabilen “zihinsel”, kalp hızında artış ile terleme şeklinde ortaya çıkabilen “fizyolojik” ve titreme ile performans kalitesinde bozulma şeklinde ortaya çıkabilen “davranışsal” semptomlar olarak sınıflandırmışlardır. Söz konusu zihinsel, fizyolojik ve davranışsal semptomları yoğun olarak yaşayarak müzik performans anksiyetesi taşıyan müzisyenlerin çoğunlukta olduğu bilinmektedir. Nitekim alanyazında Hollanda’da senfoni orkestralarında çalan müzisyenlerin %58.7’si (Kemenade, Maarten ve Son, 1995), Japon klasik müzik müzisyenlerinin %63.9’u (Yoshie, Kanazawa, Kudo, Ohtsuki ve Nakazawa, 2011) ve müzik eğitimi alan lisans öğrencilerinin %96’sının (Zakaria, Musib ve Shariff, 2013) performans kaygısı yaşadığını ortaya koyan araştırmalara rastlanmaktadır.

Birçok araştırmada, kaygının solo performanslarda daha çok olduğu ortaya konulmuş olsa da (Gidergi Alptekin, 2012) birçok araştırma orkestra müzisyenlerinde (Lockwood, 1989; Kemenade ve diğerleri, 1995), opera ve koro sanatçılarında (Kenny, Davis ve Oates, 2004) da kaygının yüksek seyredebileceği belirtilmektedir. Görülmektedir ki grup ile birlikte aynı anda performans sergileyen müzisyenler dahi söz konusu kaygıyı taşıyabilmektedirler.

Alanyazında yaş grubu, cinsiyet, solo/grupla seslendirme yapma, icranın yapıldığı mekân, çalgı türü, müzik türü, günlük çalışma süresi, vb. değişkenlere göre müzik performans

kaygı durumunu ortaya koyan birçok araştırma göze çarpmaktadır. Buna göre kadın müzisyenlerin erkek müzisyenlere göre (Abel, Larkin ve Kevin, 1990; Akgül, 2019; Aydın ve İşgörür, 2018; Çalışır ve Onuray Eğilmez, 2022; Iusca ve Dafinoiu, 2011; Jelen, 2017; Kaspersen ve Götestam, 2002; Kaya, 2024; Nusseck, Zander ve Spahn, 2015; Özevin Tokinan, 2014; Patston ve Osborne, 2016; Studer ve diğerleri, 2011; Thomas ve Nettelback, 2014); yaylı, nefesli çalgı çalan müzisyenlerin diğer çalgıları çalan müzisyenlere göre (Iusca ve Dafinoiu, 2011; Kaspersen ve Götestam, 2002; Studer ve diğerleri, 2011); klasik müzik öğrencilerinin caz müzik öğrencilerine göre (Kaspersen ve Götestam, 2002); alışılmadık bir mekânda konser verenlerin alışılmış bir mekânda konser verenlere göre (Boucher, 2008); günlük çalışma süresi daha az olanların (Aydın ve İşgörür, 2018) daha uzun süre çalışanlara göre; daha büyük yaşlarda ilk sahne deneyimini yaşayan öğrencilerin 5 yaşından önce ilk sahne deneyimlerini yaşayan öğrencilere göre (Aydın ve İşgörür, 2018) daha yüksek kaygı yaşadıkları tespit edilmiştir.

Osorio ve diğerleri (2017) ise müzik performans kaygısının nedenlerini araştırarak katılımcıların %57'sinin repertuar zorluğunun, %52'sinin dinleyicinin tepkisiyle ilgili endişelerin ve %51'inin ise baskı altında hissetmenin performans kaygısını arttırdığını belirttiklerini ortaya koymuşlardır. Yukarıda sıralanan araştırmalar göstermektedir ki müzisyenlerin meslek hayatlarını etkileyebilen müzik performans kaygısının çeşitli nedenleri olabilmekte ve farklı değişkenler bu kaygıya etki edebilmektedir.

Bu nedenle bilim insanları müzisyenlerde performansı önemli oranda etkileyen bu durumun çözümüne yönelik birçok etkinliğin faydalı olma durumunu ortaya koyan çalışmalar ile denemeler yapmışlardır. Aşamalı kas gevşetme çalışmaları (Akbulut Bilici, 2020), zihinsel prova (Suinn, 1980), bilişsel-davranışçı terapi (Surlu, 2022), Psiko-eğitim Programı (Doğan ve İskender, 2015); görselleştirme (Esplen ve Hodnett, 1999), biyolojik geribildirim (Niemann, Pratt ve Maughan, 1993), hipnoterapi (Bilgin, 2023), Alexander Tekniği (Özgür, 2019; Valentine, Fitzgerald, Gorton ve Hudson, 1995), Feldenkrais Yöntemi (Urbanski, 2012), ilaç kullanımı (James ve Savage, 1984), nefes egzersizleri (Akbulut Bilici, 2020; Hüzmeli, 2023) ve gevşeme egzersizleri (Öztürk, 2023; Ünalın, 2023) gibi birçok etkinliğin müzik performans kaygısını olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Bazı bilim ve sanat insanları tarafından varlığı kabul edilmiş ve birçok yönetime başvurularak bu problemin çözümüne yönelik etkinlikler yapıldığı görülmüştür. Araştırmacı tarafından görev yaptığı kurum olan güzel sanatlar lisesi (GSL) müzik bölümü öğrencilerinin de müziksel performans sırasında benzer şikâyetlerinin olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmacı çoğunlukla solo performanslarda GSL öğrencilerinin performanslarının niteliğinin olumsuz olarak etkilendiğini tespit etmiştir. Nitekim 196 GSL öğrencisi ile yapılan bir araştırmada söz konusu öğrencilerin orta düzeyde sınav kaygılarının olduğu tespit edilmiştir (Yücel, Şen ve Şen, 2019). Buna rağmen alanyazında GSL öğrencilerinin müzik performans kaygıları üzerine yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu araştırmaların birinde psikoeğitim programının GSL öğrencilerinin müzik performans anksiyetelerini azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin iki aylık izleme

sonunda da kalıcılığını korumakla birlikte artarak devam ettiği ortaya konulmuştur (Doğan ve İskender, 2015). Diğer bir çalışmada ise performans kaygısının nedenleri arasında olabilecek mükemmeliyetçiliğin kaygıyı etkileme durumu irdelenmiştir. Bu araştırmaya göre de GSL öğrencilerinin mükemmeliyetçilik ile müzik performans kaygıları arasında orta düzeyde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Kaya, 2024). Bahadır ve Özbek (2016) ailelerin beklentilerinin GSL öğrencilerinin müzik performans kaygıları üzerindeki etkisini araştırmış ancak bu yönde anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır.

GSL öğrencilerinin büyük çoğunluğu 14-15 yaşlarında, öncesinde herhangi bir müzik eğitimi almadan, sahne deneyimi yaşamadan GSL'deki eğitimlerine başlamaktadırlar. Bu yaşın evrensel kabul görmüş çalgı öğrenmeye başlama yaşının çok ilerisinde olduğu bilinmektedir. Gidergi Alptekin (2012) küçük çocukların performans sergilemeyi sevdiğine ve bu çocuklarda performans anksiyetesinin rastlanmadığına vurgu yapmaktadır. Dempsey ve Comeau (2019) da yaş ilerledikçe müzik performans kaygısının yükseldiğinin altını çizmektedirler. Çalgı eğitimine başlangıç yaşı 6-7 yaşlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda çalgı eğitimine bu yaştan 7- 8 yıl sonra başlayan GSL öğrencilerinin performansları sırasında gözlemlenen kaygı durumlarının çeşitli nedenlerinin olabileceği düşünülmektedir. Bu yönde de yeterince araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu nedenle araştırma, GSL müzik bölümü öğrencilerinde var olduğuna inanılan söz konusu müzik performans kaygı durumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi üzerine kurgulanmıştır. Bu araştırma, elde edilen verileri ile GSL öğrencilerinin performans kaygılarının azaltılmasına çözüm getirilebilecek diğer bir deneysel çalışmaya yol göstermesi hedeflenerek ön araştırma niteliğinde aşağıdaki amaç doğrultusunda yapılmıştır.

1.1. Amaç

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Ayvalık Sebahat-Cihan Şişman Güzel Sanatlar Lisesi (ASCŞGSL) öğrencilerinin müzik performans kaygılarının bazı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin müzik performans kaygı durumlarında;

- 1) Cinsiyete göre anlamlı bir fark var mıdır?
- 2) Sınıf düzeyine göre anlamlı bir fark mıdır?
- 3) Çalgı türüne göre anlamlı bir fark mıdır?
- 4) Çalgı çalma yılına göre anlamlı bir fark mıdır?
- 5) Ailede müzikle ilgilenen birey sayısına göre anlamlı bir fark mıdır?
- 6) Topluluk önünde performans sergileme sayısına göre anlamlı bir fark mıdır?

Araştırma, GSL müzik bölümü öğrencilerinin müzik performans kaygı durumlarını ortaya koyması nedeniyle önemli görülmektedir. Ayrıca sonuçlarının bu alanda yapılacak yeni araştırmalara ışık tutması açısından da araştırmanın önemli olduğuna inanılmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Çalışmanın modeli nicel araştırma yöntemlerinden “genel tarama modeli” ile gerçekleştirilmiştir. İki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ya / ya da derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modellerine “ilişkisel tarama modelleri” denir (Karasar, 2005). Bu özelliği ile modelin araştırma ile uyumlu olduğu düşünülmektedir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2022-2023 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında ASCŞGSL’nin 9. 10. 11. ve 12. sınıflarında öğrenim gören çalışmaya katılmaya istekli 50 müzik bölümü öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışma grubu uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Uygun örnekleme, araştırmacının kolay ulaşabileceği bir örneklemden verileri elde etmesi olarak ifade edilmektedir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2017).

Çalışma grubunun betimsel istatistikleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Bilgileri

Değişken	Kategori	<i>f</i>	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kız	24	48
	Erkek	26	52
Sınıf düzeyi	9. Sınıf	11	22
	10. Sınıf	7	14
	11. Sınıf	19	38
	12. Sınıf	13	26
Çalgı türü	Yaylı çalgılar	26	52
	Telli çalgılar	9	18
	Diğer çalgılar	15	30
Çalgı çalma yılı	1 yıl ve daha az	12	24
	2 ve 3 yıl	21	42
	4 yıl ve daha fazla	17	34
Ailede müzikle ilgilenen birey sayısı	Yok	23	46
	1 kişi	15	30
	2 kişi ve daha fazla	12	24
	1 ve 2 defa	18	36
	3-9 defa	17	34

Topluluk önünde performans sergileme sayısı	10 defa ve üstü	15	30
---	-----------------	----	----

Çalışmaya katılan öğrencilerin demografik bilgileri Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin %48’inin kadın (n=24) ve %52’sinin erkek (n=26) olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %22’si 9. sınıf (n=11), %14’ü 10. sınıf (n=7), %38’i 11. sınıf (n=19) ve %26’sı 12. sınıftır (n=13). Öğrencilerin çalgı dağılımları göz önünde bulundurulduğunda, %52’sinin (n=26) yaylı çalgı, %18’inin (n=9) telli çalgı ve %30’unun (n=15) diğer (flüt, vurmali çalgılar, şan) çalgıları çaldıkları görülmektedir.

Öğrencilerin %24’ünün (n=12) bir yıl ve daha az zamandır, %42’sinin (n=21) iki veya üç yıldır, %34’ünün (n=17) ise dört yıl ve daha uzun süredir çalgı çaldığı görülmektedir.

Öğrencilerin %46’sının (n=23) ailesinde müzikle uğraşan yoktur. %30’unda (n=15) bir kişi, %24’ünde (n=12) iki ve daha fazla kişi müzikle uğraşmaktadır.

Öğrencilerin %36’sı (n=18) bir veya iki defa, %34’ü (n=17) üç ile dokuz defa arasında, %30’unun (n=15) ise on defa ve üzerinde performans sergilemiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak ölçek uygulaması yapılmıştır. Anket 2 bölümden oluşmuştur. İlk bölümde öğrencilerin kişisel bilgi formu ile demografik bilgilerine yönelik sorular, ikinci bölümde ise Ergenler İçin Müzik Performans Kaygısı Ölçeği (EMPKÖ) yer almıştır. Ölçek, D.T. Kenny ve M.S. Osborne tarafından 2008 yılında geliştirilmiş, daha sonra 2017 yılında İrfan Yurdabakan ve Bahar Aydın Almaç tarafından Türkçeye uyarlanmış olup mevcut araştırmada kullanılması için gerekli izin alınmıştır. Ölçek, öğrencilerin müzik performans kaygılarının ölçülebilmesini amaçlayan, 15 maddeden oluşan, 7’li likert tipi ölçektir. Ölçeğin çeviri geçerliliği çalışmalarının yanı sıra, konservatuvar ve GSL müzik bölümü öğrencilerinden oluşan 378 kişilik bir grup üzerinde ön deneme yapılmıştır. Deneme verilerinden hareketle ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi ile sınanmış ve iç tutarlılık güvenirlik katsayısı hesaplanmıştır (Yurdabakan ve Aydın Almaç, 2017).

Araştırmada, EMPKÖ test güvenirlik analizi yapılmış olup, Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 2’de gösterilmiştir. Güvenirlik analizi, bir ankette bütün soruların birbirleriyle tutarlılığını, ele alınan oluşumu ölçmede türdeşliğini ortaya koyan bir kavramdır. Yapılan güvenirlik analizlerinde α katsayısının 0,70 üzeri olması beklenmektedir (Pallant, 2020). Buna göre araştırmada kullanılan ölçeğin güvenirliğinin yeterli olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Ölçeğin Cronbach’s Alpha Değerleri

Ölçek	Cronbach's Alpha	N
Kaygı ölçeği	0.861	15

2.4. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Uygulama öncesi öğrencilere uygulanacak ölçek ile ilgili gerekli izinler Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan (28 Nisan 2023 tarih ve 53 no'lu karar) ve Balıkesir Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğünden (22 Mayıs 2023 tarih ve 76552327 sayılı karar) alınmıştır. Gerekli izinler alındıktan sonra uygulama öncesi tüm öğrencilere ölçek ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca öğrencilerin çalışmaya katılabilmesi için velilerden gerekli izin alınmıştır.

Verileri toplamak üzere öğrencilere EMPKÖ uygulanmıştır. Ölçeği yanıtlamakta istekli öğrencilere anket dağıtılmış, öğrencilerin anketi yanıtlamaları istenmiştir. Verilerin analizi SPSS İstatistik 26 versiyonu ile gerçekleştirilmiştir. Kategorik değişkenler sayı ve yüzde olarak hesaplanmıştır. Sayısal değişkenlerde normal dağılım çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanarak bulunmuş olup Tablo 3'te gösterilmiştir. Normal dağılımın kurallarına göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 1,5$ arasında olması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidel, 2013). Bu kapsamda Tablo 3'teki tüm bağımsız değişken değerlerinin normal dağılım sergilediği görülmüştür.

Tablo 3. Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Test İstatistiği	Skewness(Çarpıklık)	Std. Hata	Kurtosis(Basıklık)	Std. Hata
Test	-.550	.337	-.321	.662

Araştırmada analize tabi tutulacak EMPKÖ sonuçları normal dağılım sergilediği için, bağımsız ikili grupların karşılaştırılmasında bağımsız örneklem (IndependentSample) T testi ve üçlü grupların karşılaştırılmasında ise ANOVA testi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2020). Tüm çalışmada anlamlılık düzeyleri 0.05 ve 0.01 değerleri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Ergenler İçin Müzik Performans Kaygısı Ölçeği (EMPKÖ) Değerlerine İlişkin Betimleyici İstatistik Bulgular

Öğrencilerin müzik performans kaygı ölçeği değerlerine yönelik istatistik bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir. Öğrencilerin kaygı ölçeği puanı 56.22 ve standart sapması 15.33'tür.

Tablo 4. Öğrencilerin Sayısal Değerlerine Ait İstatistik Bulguları

Değişkenler	Ort.	S.S.	Minimum	Maximum
Test	56.22	15.33	20.00	84.00

3.2. Müzik Performans Kaygı Ölçeği Puanlarının Cinsiyete Göre T-Testi Bulguları

Öğrencilerin müzik performans kaygı ölçeği puanlarının cinsiyete göre farklılaşma durumu Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Performans Kaygı Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumlarına Dair T-testi Sonuçları

Kategori	Sayı	Ort.	S.S.	T	P
Kız	24	62.67	14.08	3.098	0.003**
Erkek	26	50.27	14.19		

Tablo 5'te müzik performans kaygı ölçeği puanlarının erkeklerin lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği ($p<0.05$) ve kadınların erkeklerden daha yüksek kaygı puanına sahip oldukları görülmektedir.

3.3. Müzik Performans Kaygı Ölçeği Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre T-Testi Bulguları

Öğrencilerin müzik performans kaygı ölçeği puanlarının öğrenim gördükleri sınıflara göre durumları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Kaygı Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşma Durumlarına Dair T-testi Sonuçları

Kategori	Sayı	Ort.	S.S.	<i>f</i>	P
9. Sınıf	11	57.91	14.47	0.702	0.556
10. Sınıf	7	49	19.38		
11. Sınıf	19	55.95	13.74		
12. Sınıf	13	59.08	16.48		

* $p<0.05$, ** $p<0.01$, Ort.: Ortalama, S.S.: Standart Sapma, F: One Way Anova T-Testi

Tablo 6'da öğrencilerin kaygı puanlarının sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0.05$), en yüksek kaygı puan ortalamasının 12. sınıflarda (ort.=59.08), en düşük kaygı puan ortalamasının ise 10. sınıflarda (ort.=49) olduğu görülmektedir.

3.4. Müzik Performans Kaygı Ölçeği Puanlarının Çalgı Türüne Göre T-Testi Bulguları

Öğrencilerin müzik performans kaygı ölçeği puanlarının çaldıkları çalgılara göre farklılaşma durumları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Kaygı Puanlarının Çalgı Türüne Göre Farklılaşma Durumlarına Dair T-testi Sonuçları

Kategori	Sayı	Ort.	S.S.	<i>f</i>	P
Yaylı çalgılar	26	58.69	13.37		
Telli çalgılar	9	58.33	13.54	1.433	0.249
Diğer çalgılar	15	50.67	18.74		

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, Ort.: Ortalama, S.S.: Standart Sapma, F: One Way Anova T-Testi

(Yaylı çalgılar: keman, viyola, viyolonsel / Telli çalgılar: gitar, bağlama / Diğer çalgılar: flüt, vurmali çalgılar, şan).

Tablo 7’de öğrencilerin kaygı puanlarının çalınan çalgı türüne göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0.05$), puan ortalamalarına bakıldığında ise en yüksek kaygı puan ortalamasının yaylı çalgılar (ort.=58.69) grubunda, en düşük ortalamanın diğer çalgılar (ort.=50.67) grubunda olduğu görülmektedir. Ayrıca telli çalgı çalan öğrencilerin kaygı puanlarının ise yaylı çalgı çalan öğrencilerin puanlarına yakın olduğu dikkati çekmektedir (yaylı çalgılar ort.=58.69 – telli çalgılar ort.= 58.33)

3.5. Kaygı Ölçeği Puanlarının Çalgı Çalma Yılına Göre T-Testi Bulguları

Öğrencilerin performans kaygı ölçeği puanlarının çalgı çalma yılına göre farklılaşma durumlarına dair t-testi sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Kaygı Puanlarının Çalgı Çalma Yılına Göre Farklılaşma Durumlarına Dair T-testi Sonuçları

Kategori	Sayı	Ort.	S.S.	<i>f</i>	P
1 yıl ve daha az	12	56.75	16.71		
2 ve 3 yıl	21	57.48	11.72	.205	.815
4 yıl ve daha fazla	17	54.29	18.70		

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, Ort.: Ortalama, S.S.: Standart Sapma, F: One Way Anova T-Testi

Tablo 8’de, öğrencilerin kaygı puanlarının çalgı çalma yılına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0.05$), en düşük puanın 54.29 ile 4 yıl ve daha fazla süredir çalgı çalan öğrencilerde olduğu görülmektedir.

3.6. Kaygı Ölçeği Puanlarının Ailede Müzikle İlgilenen Bireylerin Sayısına Dair T-Testi Bulguları

Öğrencilerin performans kaygı ölçeği puanlarının ailede müzikle uğraşan birey sayısına göre durumları Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Öğrencilerin Kaygı Puanlarının Ailede Müzikle İlgilenen Bireylerin Sayısına Göre Farklılaşma Durumuna Dair T-testi Sonuçları

Kategori	Sayı	Ort.	S.S.	<i>f</i>	P
Yok	23	54.83	15.44	.495	.613
1 kişi	15	55.27	16.39		
2 kişi ve daha fazla	12	60.08	14.37		

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, Ort.: Ortalama, S.S.: Standart Sapma, F: One Way Anova T-Testi

Tablo 9’da, öğrencilerin kaygı puanlarının ailede müzikle uğraşan birey sayısına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0.05$), evde müzikle uğraşan kişi sayısı arttıkça kaygı puanının da arttığı görülmektedir.

3.7. Kaygı Ölçeği Puanlarının Topluluk Önünde Performans Sayısına Göre T-Testi Bulguları

Öğrencilerin performans kaygı ölçeği puanlarının topluluk önünde gerçekleştirilen performans sayısına göre durumları Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Öğrencilerin Kaygı Puanlarının Topluluk Önündeki Performans Sayısına Göre Farklılaşma Durumlarına Dair T-testi Sonuçları

Kategori	Sayı	Ort.	S.S.	<i>f</i>	P
1 ve 2 defa	18	58.3333	14.12549	.576	.566
3-9 defa	17	53.0000	16.37834		
10 defa ve üstü	15	57.3333	15.93140		

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, Ort.: Ortalama, S.S.: Standart Sapma, F: One Way Anova T-Testi

Tablo 10’da, öğrencilerin müzik performans kaygı ölçeği puanlarının performans sayısına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0.05$), en yüksek kaygı puan ortalamasının (ort.=58.333) topluluk önünde 1 ve 2 defa performans yapanlarda olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

4.1.2. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Müzik Performans Kaygı Durumları:

GSL öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre EMPKÖ puanları arasında erkek öğrencilerin lehine anlamlı bir farklılık olduğu, kız öğrencilerin kaygı puanlarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Literatürde performans kaygısı ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Müzisyenler üzerinde yapılan birçok çalışmada mevcut araştırma sonucunu destekler şekilde kızların erkeklere göre daha fazla müzik performans kaygısı yaşadıkları saptanmıştır (Abel ve diğerleri, 1990; Aydın ve İşgörür, 2018; Çalışır ve Onuray Eğilmez, 2022; Jelen, 2017; Özevin Tokinan, 2014; Steptoe ve diğerleri, 1995). Abel ve diğerlerine (1990) göre kadınların erkeklere göre endişeli duyguları açıkça ifade etme becerisinin daha yüksek olması müzik performans kaygısının cinsiyete dayalı bu farklılığın sebebi olarak gösterilebilir. Ancak müzik performans kaygısı üzerine yapılan uluslararası diğer bazı çalışmalar, cinsiyet değişkeninin müzik performans kaygısı üzerinde herhangi bir etki oluşturmadığını ortaya koymuştur (Ayyıldız, 2019; Boucher, 2008; Errico, 2012).

4.1.2. Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Müzik Performans Kaygı Durumları:

GSL öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkenine göre EMPKÖ puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Başka bir deyişle öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıfların müzik performans kaygısı düzeyleri üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak en yüksek müzik performans kaygı ortalamasının 12. sınıf öğrencilerinde olduğu ve kaygı ortalamalarının yüksekte düşüğe göre 9. 11. ve 10. sınıf şeklinde sıralandığı sonucuna varılmıştır.

Elde edilen veriler ışığında 9. sınıftaki öğrencilerin kaygı puan ortalamalarının 10. ve 11. sınıftaki öğrencilere kıyasla daha yüksek olması öğrencilerin çalgılarını öğrenmeye başladığı ilk süreçte genel çalgı bilgi düzeylerinin düşük seviyede olmasıyla açıklanabilir. 10. sınıf öğrencilerinin kaygı düzeylerinin 9. sınıf öğrencilerine oranla belli bir seviyeye kadar düşmesi geçen süre içerisinde çalgılarını daha iyi tanımış ve birtakım eserler icra edebilecek bir seviyeye erişmiş olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Öğrenciler üst sınıflara geçtikçe yeterli performans sergileyebilecekleri seviyeye gelmektedirler. Bu nedenle okulda gerçekleştirilen etkinliklerde çoğu zaman üst sınıflar öncelikli olarak sürece dâhil edilmekte, hemen hemen tüm konserlerde kendilerinden performans beklenmektedir. İlgili çevrelerin belirli bir çalgı seviyesine ulaşan öğrencilerden mükemmeliyetçi bir anlayışla performans göstermelerine yönelik beklentileri artmaktadır. Bu durum 12. sınıf öğrencilerinin kaygı düzeylerini artıran sebepler olarak açıklanabilir. Ayrıca 12. sınıf öğrenilerinin lise mezuniyetlerinin ardından müzik ile ilgili yükseköğretim kurumlarına girişte aşmaları gereken yetenek sınavının yaklaşmış olması daha mükemmel bir performans beklentisini körüklemektedir. Bu durumun 12. sınıfların müzik performans kaygılarını artırmada etkili olabileceği söylenebilir.

Literatürde öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflar ile kaygı durumları arasındaki farkı ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. İlköğretim 3. ve 6. sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrenim görülen sınıf düzeyi arttıkça yaşanan sınav kaygısının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Lagozzino, 2008). Diğer bir araştırmada ise sınıf değişkeninin müzik performans kaygısına etki ettiği sonucuna ulaşılmış, öğrencilerin sınıf düzeyleri arttıkça performans kaygı düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir (Aydın ve İşgörür, 2018). Bu sonuçların aksine yapılan diğer bir çalışmada ise öğrencilerin sınıf düzeyi arttığında müzik performans kaygısı durumlarının azaldığı saptanmıştır (Errico, 2012). Başka iki çalışmada ise sınıf düzeyinin müzik performans kaygısı üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Ayyıldız, 2019; Özevin Tokinan, 2014).

4.1.3. Öğrencilerin Çalgılarının Türüne Göre Müzik Performans Kaygı Durumları: GSL öğrencilerinin çalgı türü değişkenine göre EMPKÖ puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Başka bir deyişle öğrencilerin çaldıkları çalgıların müzik performans kaygısı düzeyleri üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak en yüksek müzik performans kaygı ortalamasının yaylı çalgılar grubu öğrencilerinde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaylı çalgı çalan öğrencilerin diğerlerine göre kaygı düzeylerinin daha yüksek olması çalgılarının perdesiz oluşundan kaynaklanan entonasyon problemiyle sıkça karşılaşmaları bununla birlikte arşe gibi çalgıyı tamamlayan ve daha da zorlaştırdığı gibi teknik olarak icrası zor yapıları içermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Aynı zamanda yaylı çalgıları öğrenme sürecinde doğru sesler üretmesinin büyük bir problem olduğu ifade edilmektedir (Ergen ve Bilen, 2010).

Literatürde öğrencilerin müzik performans kaygı düzeyleri ile çaldıkları çalgılar arasındaki farkı ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. Konservatuvar öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada yaylı çalgılar çalan öğrencilerin diğer çalgıları çalan öğrencilere kıyasla daha yüksek müzik performans kaygısı yaşadıkları tespit edilmiştir (Aydın ve İşgörür, 2018).

4.1.4. Öğrencilerin Çalgı Çalma Yıllarına Göre Müzik Performans Kaygı Durumları: Öğrencilerin çalgı çalma yılı değişkenine göre EMPKÖ puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Ancak en az müzik performans kaygısı yaşayanların çalgılarını 4 yıl ve daha fazla süredir çalan öğrenciler olduğu görülmüştür.

Gerçekleştirilen etkinliklerin çoğalması, çalgıya ve sahneye olan hâkimiyetin gittikçe artması 4 yıl ve daha fazla çalgı çalan öğrencilerin en az kaygı yaşamalarına sebep olarak gösterilebilir.

Literatürde öğrencilerin çalgı çalma yılına göre kaygı durumlarını inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Bu durumu ortaya koyan bir çalışmada da mevcut araştırma sonucuna paralel şekilde çalgı çalma süresinin müzik performans kaygısı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Ayyıldız, 2019).

4.1.5. Öğrencilerin Ailede Müzikle İlgilenen Birey Sayılarına Göre Müzik Performans Kaygı Durumları: Öğrencilerin ailede müzikle ilgilenen birey sayısı değişkenine göre EMPKÖ puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bununla birlikte en yüksek müzik performans kaygısı yaşayanların ailesinde 2 ve daha fazla müzikle uğraşan birey olan öğrenciler olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre ailede müzikle uğraşan kişi sayısı arttıkça müzik performans kaygı puan ortalamasının da arttığı söylenebilir.

Ailedeki müzisyen sayısının artması ile müzik performans kaygısı düzeyinin yükselmesi, müzikle ilgili daha fazla bilgiye sahip olan aile bireylerinin öğrencilerin performanslarını diğer velilere göre daha detaylı şekilde değerlendirebilmeleri ve bununla birlikte beklentilerinin daha yüksek olması ile açıklanabilir. Literatürde müzik performans kaygısı ile ailede müzikle uğraşan birey sayısı arasındaki ilişkiyi ele alan yeterince araştırma bulunmamaktadır. Ancak, bir araştırmada ailede müzikle uğraşan kişi sayısı arttıkça müzik performans kaygısının azaldığı saptanmıştır (Gencer, 2019).

4.1.6. Öğrencilerin Topluluk Önünde Performans Sergileme Sayılarına Göre Müzik Performans Kaygı Durumları: Topluluk önünde performans sergileme sayısı değişkeni ile öğrencilerin EMPKÖ puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bununla birlikte müzik performans kaygı puan ortalamalarına bakıldığında en yüksek kaygı puan ortalamasının 1 ve 2 defa topluluk önünde performans sergileyen öğrencilerde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin evde kendi kendilerine ya da okulda derste performans göstermeleri ile topluluk önünde aynı performansı sergilemeleri arasında farklar bulunmakta; uzun süre çalıştıkları ve başarılı şekilde çalabildikleri eserleri seyirci karşısına geçtiklerinde aynı şekilde çalamayabilmektedirler. Topluluk önünde gerçekleştirilen her performans, birey için bir tecrübe oluşturmakta, seyirci karşısında göstereceği performansı geliştirmekte ve heyecanını yönetebilmesine imkân sağlamaktadır. Bu durum, en yüksek müzik performans kaygı puan ortalamasının topluluk önünde en az sayıda performans sergileyen öğrencilerde olmasının sebebi olarak gösterilebilir.

4.2. Öneriler

Ortaya çıkan sonuçlara dayanarak tavsiye edilen öneriler aşağıdaki gibidir.

- Okul müdürlüğü kız öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek olan kaygılarını yönetebilmelerine yönelik girişimlerde bulunmalıdır.
- En yüksek kaygıya sahip 12. sınıf öğrencilerine yönelik, hissedilen kaygının nedenlerinin ortaya konması ve çözüm önerilerinin saptanması için çalışma yapılmalıdır.
- Diğer çalgıları çalan öğrencilere göre daha yüksek kaygı yaşayan yaylı çalgı öğrencilerinin durumları yaylı çalgı öğretmenleri tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Kaygılarını yönetebilmelerine yönelik destek verilmelidir.

- d. Müzik performans kaygısı ile baş edebilmek adına etkinlikler planlamak, öğrencilerin çokça sahneye çıkmasını sağlamak ve dolayısıyla kaygı ile baş edebilme becerilerini geliştirmek gerekmektedir.
- e. Araştırmada en az müzik performans kaygısı yaşayanların çalgılarını 4 yıl ve daha fazla süredir çalan öğrenciler olduğu görülmüştür. Ülkemiz milli eğitim politikası küçük yaşta çalgı eğitimine başlanabilecek şekilde planlanmalı, bu amaçla hizmet verecek kurumların sayısı artırılmalıdır.
- f. Sağlık Bakanlığı ve MEB ile işbirliği içerisinde okullara psikolojik danışmanlık alanında uzman kişilerin konuk olarak gelmesi sağlanarak öğrencilerin ilgileri ve farkındalıkları artırılmalıdır.
- g. Öğrencilerin kaygılarını tetikleyen durumlar tespit edilerek gerekli tedbirlerin okul müdürlüğüne alınması sağlanmalıdır.
- h. Okul idaresinin rehberlik servisiyle kaygı üzerine belirleyeceği stratejik plan doğrultusunda çeşitli seminerler vererek öğrencilerin farkındalıklarının ve bilgilerinin artırılması gerekmektedir.
- i. Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda müzik öğretmenlerinin müzik performans kaygısı ile ilgili donanımlarını artırmaya yönelik dersler müfredata dâhil edilmelidir.
- j. Kaygı durumu üzerine veli-okul işbirliği artırılarak öğrencilerin kaygı durumları ile ilgili planlamalar yapılmalıdır. Sürece öğrenci velileri de dahil edilmelidir. Gerektiğinde velilerin çocukları için uzman yardımı almaları teşvik edilmeli.
- k. Araştırma araştırmacının görev yaptığı okuldaki öğrencilerin performans kaygı durumlarının tespiti için yapılmıştır. İleriki araştırmalar daha büyük örneklem grubuyla, Türkiye'deki diğer GSL'leri kapsayacak şekilde yapılmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Çağrı Çalışır tarafından Hatice Onuray Eğilmez danışmanlığında kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abel, J., Larkin, L. ve Kevin, T. (1990). Anticipation of performance among musicians: Physiological arousal, confidence, and state-anxiety. *Psychology of music*, 18(2), 171-182. <http://dx.doi.org/10.1177/0305735690182006>
- Akbulut Bilici, B. (2020). Flüt eğitiminde aşamalı kas gevşeme egzersizlerinin öğrencilerin sınav kaygıları ve performans başarılarına etkisi [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Akgül, Ç. (2019). Müzisyenlerde performans kaygısı, trompet performansına etkileri ve başa çıkma yöntemleri [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Aydın, B. ve İşgörür, Ü. (2018). Ortaokul ve lise düzeyinde öğrenim gören konservatuvar öğrencilerinin müzik performans kaygılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *AKÜ Amader*, 4(7), 1-20. <http://dx.doi.org/10.5578/amrj.66241>
- Ayyıldız, Ö. (2019). *Çalgı eğitiminde özdüzenlemeli öğrenme ile performans kaygı düzeyi arasındaki ilişkiler* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Bahadır, N ve Özbek, Ö (2016). Ergenlerin müzikal performans kaygıları ile ailelerinin beklentileri arasındaki ilişki. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 4(2). 223-244
- Bilgin, D. (2023). Türkiye'deki müzisyenlerin müzikal performans kaygısında hipnoterapi tekniklerinin kullanımı üzerine uzman görüşleri [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Boucher, H. (2008). *The occurrence of music performance anxiety in early childhood*(Publication No. NR66284) [Doctoral dissertation, McGill University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analiz el kitabı*. PEGEM Yayınları. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1424733/>' dan alınmıştır.
- Çalışır, Ç. ve Onuray Eğilmez, H. (2022). Investigation of the relationship between self-perceptions of fine arts high school students towards their instruments and their music performance anxiety. *Education Quarterly Reviews*, 5(4), 489-503. <http://dx.doi.org/10.31014/aior.1993.05.04.680>
- Chand, S. P. & Marwaha, R. (Yayın tarihi- 24/04/2023). *Anxiety*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK470361/>
- Chang, J. C., Midlarsky, E. ve Lin, P. (2003). Effects of meditation on music performance anxiety. *Medical Problems of Performing Artists*, 18(3), 126-130. <http://dx.doi.org/10.21091/mppa.2003.3022>
- Çimen, G. (2001). Konser kaygısı. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 125-133. https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6768/91078#article_cite' dan alınmıştır.
- Dempsey, E. & Comeau, G. (2019) Music performance anxiety and self-efficacy in young musicians: Effects of gender and age. *Music Performance Research*, 9, 60-79.
- Doğan, U. ve İskender, M. (2015). Güzel sanatlar lisesi öğrencilerindeki müzik performans kaygısını azaltmaya yönelik psiko- eğitim programının işlevselliği. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (1), 311-323.
- Ergen, D. ve Bilen, S. (2010). İlköğretim düzeyinde eşlikli çalmaya dayalı keman eğitiminin entonasyon, özgüven ve tutum üzerine etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 23-32. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baed/issue/3342/46247>' dan alınmıştır.
- Erözkan, İ. (2020). Müzik öğretmeni adaylarının müzik performans kaygısı ile bireysel çalgı performans sınavı kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Errico, A. (2012). The effects of a researcher-designed intervention on elementary students' music performance anxiety levels (Publication No. 3532805) [Doctoral dissertation, Boston University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Esplen, M. J. & Hodnett, E. (1999). A pilot study investigation student musicians' experiences of guided imagery as a technique to manage performance anxiety. *Medical Problems of Performing Artists* 14(3), 128-130. <https://www.jstor.org/stable/45440431>' dan alınmıştır.

- Gencer, M. B. (2019). *Müzik bölümü öğrencilerinde performans anksiyetesi, mükemmeliyetçilik ve başarı yönelimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*[Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Gidergi Alptekin, A. (2012). Müzik performans anksiyetesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 137-148. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trakyasobed/issue/30250/326703>'dan alınmıştır.
- Güdek, B. ve Çiçek, V. (2017). Investigating the music performance anxiety levels of undergraduate students who have professional music education according to various variables. *Journal of Academic Social Science Studies*, (58), 1-10. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7143>
- Hüzmeli, I. (2023). Nefes terapisinin müzik öğrencilerinin flüt performans kaygısına etkisinin incelenmesi. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Irie, N., Morijiri, Y. ve Yoshie, M. (2023) Symptoms of and coping strategies for music performance anxiety through different time periods. *Front. Psychol.* 14:1138922. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1138922
- Iusca, D. ve Dafinoiu, I. (2011). Performance anxiety and musical level of undergraduate students in exam situations; the role of gender and musical instrument. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 33, 448-452. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.01.161>
- James, I., & Savage, I. (1984). Beneficial effect of nadolol on anxiety-induced disturbances of performance in musicians: a comparison with diazepam and placebo. *American heart journal*, 108(4 Pt 2), 1150–1155. [https://doi.org/10.1016/0002-8703\(84\)90599-4](https://doi.org/10.1016/0002-8703(84)90599-4)
- Jelen, B. (2017). Müzik öğretmeni adaylarının müzik performans kaygısı ve piyano performans özyeterlik düzeylerinin incelenmesi. *İdil*, 6(39), 3389-3414. <http://dx.doi.org/10.7816/idil-06-39-22>
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayınları.
- Kaspersen, M ve Gøtestam, K. G. (2002). A survey of musical performance anxiety among Norwegian music students. *The European Journal of Psychiatry* 16(2), 69-80.
- Kaya, A. (2024). *Güzel sanatlar lisesi müzik bölümü öğrencilerinin mükemmeliyetçilik ve performans kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Eğitim Bilimleri Alanında Uluslararası Araştırmalar XXIII. Eğitim Yayınevi.
- Kenny, D. T., Davis, P. J., ve Oates, J. (2004). Music performance anxiety and occupational stress amongst opera chorus artists and their relationship with state and trait anxiety and perfectionism. *Journal of Anxiety Disorders*, 18, 757-777.
- Kenny, D. T. (2023). The Kenny music performance anxiety inventory (K-MPAI): Scale construction, cross-cultural validation, theoretical underpinnings, and diagnosis and therapeutic utility. *Frontiers in Psychology*. 14:11433359. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1143359
- Lagozzino, J. S. (2008). The prevalence of test anxiety in grades 3 - 6.(Publication No. 3308411) [Doctoral dissertation, Claremont Graduate University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Lehrer, P. M. (1987). A review of the approaches to the management of tension and stage fright in music performance. *Journal of Research in Music Education*, 35(3), 143-153. <https://doi.org/10.2307/3344957>
- Lockwood, A. H. (1989). Medical problems Of musicians. *The New England Journal of Medicine*, 320(4), 221-227. <http://doi.org/10.1056/NEJM198901263200405>
- Marye, L.H. (2011). A survey of music performance anxiety: Definitions, causes, and treatments (Publication No. 3454396) [Doctoral dissertation, University of South Carolina]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Nagel J. J., (2017). *Managing stage fright: A guide for musicians and music teachers*. Oxford University Press
- Niemann, B. K., Pratt, R. R. & Maughan, M. (1993) Biofeedback training, selected coping strategies, and music relaxation interventions to reduce debilitating musical performance anxiety. *International Journal of Arts Medicine* 2(2), 7-15.
- Nusseck, M., Zander, M., & Spahn, C. (2015). Music performance anxiety in young musicians: Comparison of playing classical or popular music. *Medical Problems of Performing Artists*, 30(1), 30-37. <http://dx.doi.org/10.21091/mppa.2015.1005>
- Onuray Eğilmez, H. (2021). Müzik öğretmeni adaylarının iyi oluşları ile müzik performans kaygıları arasındaki ilişki. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 499-525. <http://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.735578>

- Osorio, F. L., Burin, A. B., Nirenberg, I. S. ve Barbar, A. E. M. (2017). Music performance anxiety: Perceived causes and coping strategies. *European Psychiatry*, 41(1), 110. <https://dx.doi.org/10.1016/j.eurpsy.2017.01.1883>
- Özevin Tokinan, B. (2014). Öğretmen adaylarının müzik performans kaygılarının bireysel özellik bakımından incelenmesi. *NWSA-Fine Arts*, 9(2), 84-100. <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2014.9.2.D0150>
- Özgür, C. (2019). Alexander tekniği'nin müzik performansı ve performans kaygısı üzerine etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(96), 342-348. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.36746>
- Öztürk, G. (2023). Keman eğitiminde pilates egzersizlerinin öğrencilerin çalgı performansına, çalgı motivasyonuna ve çalgı performans kaygısına etkisi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Pallant, J. (2020). *SPSS kullanma kılavuzu*. Anı Yayınları.
- Patston, T. & Osborne, M. S. (2016). The developmental features of music performance anxiety and perfectionism in schoolage music students. *Performance Enhancement & Health*, 4(1-2), 42-49. <http://dx.doi.org/10.1016/j.peh.2015.09.003>
- Steptoe, A., Fidler, H., Pay, C., Pearson, P., Price, C. ve Win, Z. (1995). The impact of stage fright on student actors. *British Journal of Psychology*, 86(1), 27-39. <http://dx.doi.org/10.1111/j.2044-8295.1995.tb02544.x>
- Studer, R., Gomez, P., Hildebrandt, H., Arial, M. ve Danuser, B. (2011) Stage fright: its experience as a problem and coping with it. *Int Arch Occup Environ Health* 84, 761–771. <https://doi.org/10.1007/s00420-010-0608-1>
- Suinn, R. M. (1980). Body thinking: Psychology for olympic champions. In Richard M. Suinn (Ed.), *Psychology in sports: Methods and applications* (pp.306-315). Burgess.
- Surlu, B. (2022). Performans kaygısı ile mücadelede bilişsel davranışçı terapi ve EMDR terapisinin rolü [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Thomas, J. P. & Nettelbeck, T. (2014). Performance anxiety in adolescent musicians. *Psychology of Music*, 42(2), 624-634. <http://dx.doi.org/10.1177/0305735613485151>
- Topoğlu, O. (2014). Musical performance anxiety: Relation between personal features and state anxiety level's of pre-service music teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 6(2), 337-348. <http://dx.doi.org/10.15345/ijoes.2014.02.008>
- Urbanski, K. M. (2012). Overcoming performance anxiety: A systematic review of the benefits of Yoga, Alexander Technique, and the Feldenkrais Method [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ohio University, Ohio.
- Ünalın, E. (2023). Müzik öğretmeni adaylarının müzik performans kaygısı, algılanan stres, sürekli kaygı ve bilinçli farkındalık düzeylerine ilişkin düzenli yoga pratiklerinin etkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Valentine, E. R., Fitzgerald, D. F. P., Gorton, T. L., Hudson, J. A. & Symonds, E. R. C. (1995). The effect of lessons in the Alexander Technique on music performance in high and low stress situations. *Psychology of Music*, 23(2), 129-141. <http://dx.doi.org/10.1177/0305735695232002>
- Van Kemenade, J. F. L. M., van Son M. J. M., & van Heesch, N. C. A. (1995). Performance anxiety among professional musicians in symphonic orchestras: A self-report study. *Psychological Reports*, 77(2), 555-562. <https://doi.org/10.2466/pr0.1995.77.2.555>
- Yağışan, N. (2009). A survey of music performans anxiety among Turkish music students. *Turkish Journal of Music Education*, 2(1), 2-11.
- Yoshie, M., Kanazawa, E., Kudo, K., Ohtsuki, T., and Nakazawa, K. (2011). Music performance anxiety and occupational stress among classical musicians. *Handbook of Stress in the Occupations*. eds. J. Langan-Fox and C. Cooper (Cheltenham: Edward Elgar Publishing), 409–425.
- Yurdabakan, İ. ve Aydın Almaç, B. (2017). 8th International Congresson New Trends in Education, Sözlü Bildiri. *Ergenler için müzik performans kaygısı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması*, Antalya. 8-10 Mayıs.

- Yücel, C., Şen, Ü. S. ve Şen, Y. (2019). Güzel sanatlar lisesi müzik bölümü öğrencilerinin sınav kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 773-783
- Zakaria, J. B., Musib, H. B., ve Shariff, S. M. (2013). Overcoming performance anxiety among music undergraduates. *Procedia- [Social and Behavioral Sciences](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.07.086)*. 90, 226-234. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.07.086>

Yapay Zekâ ile Havaalanı Rekabet Stratejilerinin Geliştirilmesi: Doğru Prompt Etkili Bir Strateji Sağlar mı?

Armağan Macit^{1,2}

ÖZET

Havaalanları, ticarileşme ve küreselleşme süreçleri nedeniyle yoğun bir rekabet ortamına girmiştir. Bu rekabette avantaj sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Çalışma, yapay zekânın bu stratejilere katkısını ve yapay zekâya doğru veri girişi (prompt) sağlanarak yeni rekabet stratejileri oluşturulup oluşturulamayacağını araştırmaktadır. Yapay zekâ uygulamalarının havaalanı yönetimindeki etkileri, örneğin büyük veri analizleri, müşteri memnuniyetini artıran otomasyon sistemleri ve operasyonel verimlilik gibi alanlarda görülmektedir. Yapay zekâ, strateji geliştirme süreçlerinde etkili bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, çeşitli senaryolar üzerinden ChatGPT yapay zekâ modelinin strateji önerme yeteneğini verilen promptlar odağında değerlendirmiştir. Farklı senaryolar kapsamında yapay zekânın önerileri literatürle karşılaştırılmış ve bu önerilerin rekabet stratejileri oluşturma sürecinde faydalı olabileceği sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak, yapay zekâya verilen promptların niteliği, strateji geliştirme başarısında kritik bir rol oynamaktadır. Havaalanı yöneticilerinin doğru promptlar oluşturarak yapay zekâdan faydalanabileceği, ancak bu süreçte yapay zekâ algoritmalarının daha özelleştirilmiş hale getirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ Stratejileri, Havaalanı Rekabet Stratejileri, Prompt Mühendisliği.

Improving Airport Competitive Strategies with Artificial Intelligence: Does the Right Prompt Ensure an Effective Strategy?

ABSTRACT

Airports have entered an intense competitive environment due to commercialization and globalization processes. Various strategies have been developed to gain advantage in this competition. This study investigates the contribution of artificial intelligence to these strategies and whether new competitive strategies can be created by providing correct data input (prompt) to artificial intelligence. The effects of artificial intelligence applications in airport management are seen in areas such as big data analysis, automation systems that increase customer satisfaction, and operational efficiency. Artificial intelligence is seen as an effective tool in strategy development processes. In this context, the study evaluated the strategy suggestion ability of the ChatGPT artificial intelligence model over various scenarios. The suggestions of artificial intelligence were compared with the literature within the scope of different scenarios and it was concluded that these suggestions could be useful in the process of creating competitive strategies. As a result, the quality of the prompts given to artificial intelligence plays a critical role in strategy development success. It was concluded that airport managers can benefit from artificial intelligence by creating correct prompts, but artificial intelligence algorithms should be made more customized in this process.

Keywords: Artificial Intelligence Strategies, Airport Competition Strategies, Prompt Engineering.

¹ İletişim Yazarı: armagan.macit@ege.edu.tr

² Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi Havaçılık MYO, ORCID: 0000-0002-5694-8285.

(Makale Gönderim Tarihi: 06.10.2024 / Yayın Tarihi: 26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1562330](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1562330)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

Havaalanı yönetiminin değişen yapısı, zamanla havaalanlarının veya terminalerin özel olarak işletilmesine yol açmıştır. Bu durum, havaalanlarını ticarileşme, uzmanlaşma ve küreselleşme ekseninde yoğun rekabetle karşı karşıya getirmiştir. Havaalanları, kârlılıklarını artırmak ve maliyetlerini düşürmek gibi diğer havaalanlarına göre rekabet avantajı yaratmak için birçok strateji üretmiştir. Bazı havaalanları geleneksel büyük havayollarına hizmet vermeyi tercih ederken, diğerleri düşük maliyetli taşıyıcılara yönelmiştir. Turizm bölgelerinde charter havayolları için bir hizmet oluşmaya başlamıştır. Bazı havaalanları, hızlı ve verimli hizmetlerle yolcu hizmetlerini iyileştirmeye çalışırken, bazı havaalanları fiyat rekabeti yaratma stratejisi geliştirmiştir. Havaalanlarının altyapı geliştirmelerinde bile, havaalanlarının havayollarının ve yolcuların beklenti ve isteklerine uygun iyileştirmeler yaparak optimize ettiği görülmüştür. Bazı havaalanları, sektördeki diğer hizmet işletmeleriyle yatay ve dikey işbirlikleri kurabilmiş ve kâr garantisi, maliyet optimizasyonu gibi avantajlar elde edebilmiştir. Ayrıca, bazı havaalanlarının yolcu pazarındaki riskli durumları tolere edebilmek için kargo pazarına girerek hava kargo faaliyetlerine odaklanabildiği görülen stratejilerden biri olmuştur. Bu stratejiler odağında havaalanları daha sürdürülebilir, çevre dostu, daha teknolojik ve özel hizmetler sunan hale gelmiştir.

Gelişen teknoloji havaalanları tarafından sürekli olarak izlenerek, tüm sistemlere entegre edilmektedir. Yapay zekânın kullanım alanları son yıllarda yaygınlaşırken, havaalanlarında yapay zekâ uygulamalarıyla birçok sistemin kullanılabilir hale geldiği görülmektedir. Havaalanları akıllı havaalanları haline gelmekte ve büyük veri yönetimi gerektirmektedir (Narongou & Sun, 2021). Dünyadaki birçok havaalanı da farklı alanlarda yapay zekâ uygulamalarını benimsemeye başlamıştır. Güvenlik ve takip, yolcu hizmetleri ve deneyimi, bagaj yönetim sistemleri, hava trafiği yönetimi, yolcu akış yönetimi, havaalanı işletmeciliği ve bakımı gibi alanlarda yapay zekâ uygulamalarına örnekler görülmeye başlamıştır (Jupe & Keatley, 2020).

Yapay zekâ, prompt adı verilen doğru veri girişleri ile her konuda çıktı sağlayabilmektedir. Prompts ile yapay zekâdan büyük veri analizine dayalı cevaplar elde edilebilmektedir. Etkili prompts ile farklı bir bakış açısı kazanma, genel çerçeveyi görme, bir konunun genel durumunu kavrama, öğrenme ve gelişme gibi birçok fayda elde edilebilir (Mann vd., 2020).

Ancak gelişen teknolojiyi ve güncel durumları dikkate alan doğru prompts, yapay zekânın güncel bir havaalanı rekabet stratejisi oluşturmasını sağlayamaz mı? Bu araştırma sorusu ekseninde planlanan çalışmada öncelikle yapay zekâ ve işleyiş süreçleri hakkında bilgi verilmiş ve yapay zekânın havacılık ile ilişkisi tartışılmıştır. Çalışmanın araştırma kısmında yapay zekâ promptlarının yeni havaalanı rekabet stratejileri üretmede nasıl kullanılabilceği araştırılmıştır. Havaalanı yöneticilerinin strateji belirleme ve karar vermede doğru prompts oluşturarak yapay zekâdan faydalanıp faydalanamayacağı belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Literatür ve Kavramsal Çerçeve

2.1. Yapay Zekâ ve Prompt

Prompt; yapay zekâyı belirli bir görevi yerine getirmeye yönlendiren girdiler olarak tanımlanabilir. Promptlar yapay zekâyı cevap üretebilmesi için ipucu sağlamaktadır. Bu sebeple, doğru oluşturulmuş bir prompt yapay zekânın daha etkili bir sonuç oluşturabilmesini sağlayacaktır. Yapay zekânın tüm süreçleri boyunca dil örüntülerini analiz etmesi nedeniyle karmaşık promptları sadeleştirmek, açık ve net promptlar vermek yapay zekânın başarısını önemli ölçüde arttırmaktadır (Mann vd., 2020).

Korzyński vd. (2023) yapmış oldukları çalışmada, prompt mühendisliği kavramı odağında farklı sektörlere yönelik yapmış oldukları araştırmalar neticesinde promptların etkili bir şekilde oluşturulmasının, büyük dil modellerinin performansını önemli ölçüde nasıl artırabileceğini, daha doğru ve bağlamsal olarak alakalı sonuçlar üretebileceğini ortaya koymuşlardır. Metinden metine anında mühendislik uygulamaları için yapay zekâ promptlarının çerçevesinin belirlenmesinin önemine değinmişlerdir. Yapay zekâ uygulayıcılarının, araştırmacıların, eğitimcilerin ve yapay zekâyı operasyonlarına entegre eden kuruluşların prompt mühendisliği alanından yatırım yapması gerekliliğini vurgulamışlardır.

Lim ve Schmälzle (2023) çalışmalarında farkındalık amaçlı sosyal medya için üretilen mesajlarda yapay zekâ tarafından oluşturulan mesajlar ile insanlar tarafından üretilen mesajları karşılaştırmışlardır. Hesaplamalı metin analizi ile gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda, yapay zekâ tarafından oluşturulan mesajların mesaj kalitesi ve netliği açısından daha yüksek seviyede, okuma kolaylığı ve anlamsal içerik açısından insan tarafından oluşturulan mesajlarla aynı seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma ile büyük dil modellerinin işlevselliği ortaya konmuştur.

Özetle, Yapay zekâ büyük dil modelleri ile önemli bir çıktı sunma potansiyeline ulaşabilmektedir. Bu çıktılarının nitelik olarak istenilen seviyede olmasının yolu etkili prompt oluşturmaktan geçmektedir. Bu sebeple, yapay zekâ kullanıcılarının prompt geliştirme veya prompt mühendisliğine odaklanması gerekliliği literatür tarafından ortak görüş olarak özetlenebilir.

2.2. Havaalanı ve Yapay Zekâ

Havaalanlarında yapay zekâ odaklı teknolojilerden yararlanılmaya başlanmıştır. Havaalanlarında kullanılan yapay zekâ uygulamalarından biri de "Akıllı Havaalanı" programıdır. Bu program, uçuş düzenlerini belirleme, bagajları doğru yerlere gönderme, uçağa kimin yakıt ikmali yapacağını ayarlama gibi görevlere karar verebilir (Uzun vd., 2021). Havaalanlarında yolculara yardımcı olmak için görevlendirilen robotların veya ekranların yapay zekâ ile donatıldığı görülmektedir (Çankaya, 2020). Havaalanlarında ihtiyaç duyulan personelin yapay zekâ ile planlanmasının mümkün olduğu ortaya çıkmıştır (Meriç, 2019). Donadio vd. (2018), çalışmalarında yapay zekânın verimliliği ve güvenliği sürdürmede önemli olduğunu belirterek, havaalanı operasyonlarını izlemek için akıllı bir

video gözetimi, bakım süresini ve bakım operasyonlarının izlenebilirliğini iyileştirmek için işbirlikçi bir mobil robot sistemi önermiştir.

Hon (2021) araştırmasında, yapay zekânın günlük hava trafiği akış hızını tahmin etmedeki yeterliliğini araştırmıştır. Yuan vd. (2020), yapay zekâ teknolojisiyle havaalanı pistlerinde yabancı cisim hasarı önleme üzerine bir çalışma yürütmüştür. Ding ve ark. (2022), gerçekleştirilen meteorolojik verilerden havaalanının saatlik görünürlüğüne ortaya çıkarmaya odaklanmıştır. Guo ve ark. (2020), kuş çarpmalarını önlemek için kuş tespitinin yapay zekâ ile mümkün olup olmadığını araştırmıştır. Özetle, havaalanı yönetimi için gerekli birçok husus, yapay zekâ ile daha verimli hale getirilerek optimize edilebilir (Salmerón Rodríguez, 2022).

Yapay zekânın seyahat asistanları ve otomasyon sistemleri ile yolcu deneyimini iyileştirmeye önemli derecede katkısı bulunmaktadır. Yapay zekâ ile çok dilli ve gerçek bilginin yolculara sunulması ile havaalanında yer-yön problemleri, kapı değişiklikleri, kontuar ve güvenlik yerleri gibi süreçlerde yolcu deneyimi iyileşmektedir. Havaalanında iyi entegre edilmiş yapay zekâ sistemlerinin yolcu deneyimini iyileştirerek havaalanına önemli bir rekabet avantajı kazandırdığı söylenebilir (Vaamonde, 2024).

Yapay zekâ ekseninde havaalanlarının yaşadığı bu değişimin önemli avantajları olmasına rağmen, havaalanlarının bu teknolojiyi kullanıp kullanmaması veya teknolojiyi kullanmadaki başarıları, havaalanı rekabeti üzerinde baskı yaratabilir. Bu nedenle, yapay zekâ uygulamalarının havaalanı rekabetini nasıl etkilediği sorusu araştırılması gereken önemli bir soru haline gelmektedir. Yapay zekâ teknolojilerini kullanan havaalanlarının yaşamış oldukları operasyonel dönüşümün rekabet avantajı elde edebilmedeki rolü de tartışılmaktadır.

Yapay zekânın büyük verileri analiz edip ve yolcu taleplerinin tahminlenebilmesi sonucunda kaynakları optimize edebilmesi verimli kaynak tahsisini, operasyonel maliyetleri azaltmayı ve hizmet sunumunu geliştirmeyi sağlamaktadır. Öngörücü bakımdan, bagaj ve yolcu akışına kadar her alanda yapay zekânın yaratmış olduğu operasyonel verimlilik rekabet avantajı yaratmada ön plan çıkmaktadır. Özellikle kriz durumlarının öngörülebilmesi, kriz durumlarında rekabet avantajının sürdürülebilmesine olanak sağlamaktadır. Yapay zekânın verileri işleyerek, karar alma sürecinde önemli stratejilere destek olması rekabet avantajı açısından oldukça önemlidir. Yapay zekâ sayesinde daha iyi hizmet sunabilen havaalanları, operasyonel çevikliğe sahip olarak değişen durumlara kolay uyum sağlayarak rekabet avantajını sürdürebilmektedir (Bertasio vd., 2021).

2.3.Yapay Zekâ ve Strateji Geliştirme

Yapay zekânın modern iş teknolojilerine uyum sağlayabileceği birçok çalışma ile gösterilmiştir. Yapay zekânın stratejik görevlerde kullanımının artması ile stratejik yönetimdeki yerinin daha iyi anlaşılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu alanda 1978 yılında ilk olarak yapılan çalışmadan itibaren 58 araştırmayı inceleyen Keding (2021),

yapay zekâ tabanlı sistemlerin, insan yöneticiyi desteklemek veya nesnel ve kodlanabilir olan, yöneticilerin daha anlamlı görevlere odaklanmasını sağlayan rutin görevler alanında onun yerini almayı amaçladığı üstünde durmuştur. Karar almada yapay zekanın kullanımının veri aşırı yüklenmesiyle başa çıkmaya yardımcı olabileceğini ve yöneticilerin bilişsel sınırlamaları aşmasını sağlayabileceğini göstermektedir. Bilim insanları, yapay zekanın tüm yöneticileri değiştirmesi bakış açısından insan-makine ortaklığına yönelik bir görüşü desteklemeye başlamışlardır. Yapay zekânın verileri işleyerek, insanlar tarafından yönlendirilerek stratejik karar alma süreçlerinde etkin olacağını ancak bunun tüm işletme personeli ve yöneticiler için bir öğrenme süreci olduğuna değinmiştir. Akıllı yönetim çağında rekabetçi kalabilmek için işletmelerin yapılarını, süreçlerini ve kültürel değerlerini güncellemeleri gerektiğini vurgulamıştır.

Didcov (2020) çalışmasında yapay zekânın modern iş stratejilerine nasıl adapte edilebileceğini araştırmıştır. Kitsios ve Kamarioto (2021) yaptıkları çalışmada yapay zekâ ve iş stratejileri ile ilgili 81 makaleyi inceleyerek, dört değer yaratma kaynağını tartışan teorik bir model geliştirmiştir. Bu modelde işletme için dört değer yaratma kaynağı; işletmelerde yapay zekâ ve makine öğrenimi, yapay zekâ ve bilgi teknolojilerinin kurumsal strateji ile uyumu, yapay zekâ ile bilgi yönetimi ve karar alma süreci, yapay zekâ ile hizmet inovasyonu ve değeri olarak belirlenmiştir.

King (2019) çalışmasında yapay zekânın pazarlama için kullanımına değinmiştir. Eriksson vd. (2020) çalışmaları kapsamında pazarlama yöneticileri ile yapmış oldukları görüşmeler neticesinde, yapay zekâ ile ilgili farklı görüşlere ulaşılmıştır. Bazı yöneticiler yapay zekânın taktiksel bir araç olduğunu gelecekte pazarlama stratejisi oluşturma aracı olarak kullanılamayacağını ileri sürerken, bazı yöneticiler yapay zekânın pazarlama stratejisi oluşturma aracı olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Yöneticilerden bazıları ile yapay zekâyı karar almada ve strateji geliştirmede insanlar için mükemmel bir ortak olarak değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda yapay zekâ kullanılarak yürütülen bir yaratıcı olasılık perspektifinin uygun bir yönetsel olasılık yanıtı oluşturabileceği önerilmiştir.

Caner ve Bhatti (2020) yapmış oldukları çalışmada, 2015-2019 yılları arasında işletmelere yönelik yapay zekâ ile ilgili çalışmaları incelemişlerdir. Yapay zekânın pazarlama, müşteri hizmetleri, maliyet düşürme ve ürün iyileştirme dahil olmak üzere çeşitli işlevlerde giderek daha fazla kullanıldığına değinmişlerdir. Yapay zekânın başarılı bir şekilde uygulanması için teknik ve yönetsel becerilerin iş birliğine dayalı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulacağı sonucuna ulaşılmıştır.

3. YÖNTEM

Çalışmanın temel araştırma sorusu, yapay zekâdan doğru promptlarla etkili bir havaalanı rekabet stratejisi oluşturulabilir mi, olarak belirlenmiştir. Havaalanı rekabet stratejilerinin geliştirilmesi için yapay zekânın kullanılabilirliğini ölçmek amacıyla yapılan literatür araştırması ile havaalanı rekabet stratejisi oluşturulması gereken senaryolar belirlenmiştir. Senaryoların her biri literatürde yer alan havaalanı rekabet stratejilerine yönelik araştırma sorularını irderlerken, genel anlamda yapay zekânın performansını gözlemlemeyi

sağlamaktadır. Oluşturulan senaryolara uygun bazı promptlar belirlenerek yapay zekâ yazılımı olan ChatGPT'ye sorulmuştur. Promtlara yapay zekâ tarafından verilen çıktılar ilgili literatür ile karşılaştırılarak, yapay zekânın cevaplarının uygunluğu değerlendirilmiştir. Promptlarda detay verildikçe cevaplardaki değişikliklerin belirlenmesi ve tespit edilmesi ile verilen çıktılar literatürdeki havaalanı rekabet stratejilerine uyumu incelenmiştir. Böylelikle promptların, yapay zekâdan elde edilen çıktılar üzerindeki etkisi gözlemlenebilmiştir.

ChatGPT, OpenAI tarafından insan benzeri metinler üretmek için metin verileri üzerinde çalışan dönüştürücü bir araçtır. Metin üretme yeteneği, birçok sektör ve iş için kullanıma uygun olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Metin üretme yeteneği için temel bir girdi gerekmektedir. Verilen yanıtlar, girdinin bağlamına bağlı olarak uzunluk, stil ve içerik açısından farklı olmaktadır. Programın çok miktarda konuşma verisi üzerine eğitilmesi sebebi ile, önceki konuşmalar ile bağlamı aynı olacak şekilde metin üretebilme yeteneğine sahiptir. Bu bağlamda, alınmak istenen çıktı odağında, girdinin (promptların) detaylandırılması ile istenilen sonuca ulaşabilme başarısı yükselmektedir. Ancak metinlerde mükemmel veya doğru cevapların alınamaması, yada etik açıdan uygun olmayan durumların ortaya çıkabilmesi de mümkün olabilmektedir. Program çıktılarını değerlendirerek iyileştirecek yapıyı sağlayacak ve potansiyeli gerçekleştirmeye odaklayacak bir destek mekanizmasına ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Sürekli iyileştirilerek, birçok sektörde çeşitli konularda yardımcı olma potansiyeli kabul edilmiş durumdadır (Dwivedi vd., 2023). Metin verileri üzerinde çalışan yapay zekâ programları arasında en bilineni olması sebebiyle ChatGPT üzerinden araştırma gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Havaalanı Rekabet Stratejilerine Yönelik Senaryolar, Promptlar ve Bulgular

Havaalanlarının ticarileşmesi ve özelleştirilmesinin ardından, havacılık sektöründe serbestleşmenin de etkisi ile havaalanları arasında da rekabet ortamı oluşmuştur. Bu durum havaalanlarını, rakip veya dış çevre de kabul edilen diğer havaalanlarına karşı rekabet avantajı yaratacak stratejiler arayışına itmiştir (Graham, 2016).

Düşük maliyetli taşıyıcıların hava taşımacılığı sektöründe geldiği konum ve rekabet açısından yarattığı durum havaalanlarının tekel gücünü olumsuz etkileyerek, havaalanlarını rekabet ortamına taşımıştır. Özellikle büyük havaalanları, düşük maliyetli taşıyıcıların uçuş yaptıkları çevre veya ikincil havaalanları ile doğrudan rekabet etmek durumunda kalmaktadır. Bu bağlamda bazı havaalanları Stratejik saflık öncülü odağında düşük maliyetli taşıyıcılara bazıları da geleneksel taşıyıcılara odaklanmaktadır. Bazı havaalanlarının da iki taşıyıcı iş modeli ile faaliyet göstermek çabasında olarak hibrit bir strateji izlemeye çalıştığı görülmektedir (Tavalaei ve Santalo, 2019).

Porter'in rekabet avantajı teorisi, maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejilerinin karıştırılmasının, bu stratejilerden herhangi birinin izlenmesine kıyasla daha düşük performansla sonuçlanacağını dayanmaktadır (Porter, 1980). Tavalaei ve Santalo (2019)

yılında yapmış oldukları çalışmada ABD Havaalanları üzerinden yapmış oldukları çalışmada, stratejik saflık öncülünü havaalanı endüstrisi için test etmiştir. Çalışma sonucunda, saf rekabet stratejilerinden herhangi birini uygulayan havaalanlarının, hibrit stratejileri kullanan havaalanlarından daha yüksek finansal performansa sahip olduğu, havaalanları arasındaki rekabet ne kadar sert olursa, saf stratejileri uygulamanın o kadar yararlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Senaryo 1

Yapay zekânın saf veya hibrit stratejilerden hangisini havaalanları için önereceği sorusu araştırılacaktır. Bu bağlamda; Chat GPT'ye verilecek promptlar belirlenecek ve karşılığında ChatGPT tarafından verilen çıktıların literatür ile uyumu irdelenecektir.

- a. Havaalanı rekabet stratejisi olarak saf veya hibrit stratejilerden hangisi seçilmelidir?

“Havaalanlarının çoğu hibrit stratejilere yönelir çünkü bu strateji, rekabetin yüksek olduğu ortamda hem maliyet avantajı sağlar hem de farklılaşmayı mümkün kılar. Ancak, her havaalanının kendine özgü koşulları vardır ve strateji bu koşullara uygun şekilde belirlenmelidir. Pazardaki rekabet yoğunluğu, müşteri beklentileri ve havaalanının kapasitesi dikkate alınarak hibrit veya saf strateji arasında bir seçim yapılabilir” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ mevcut bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Ancak promptta detay verilmediği için stratejinin seçilmesi için gerekli kriterleri sıralamıştır.

- b. İki havaalanının bulunduğu bir şehirde, havaalanlarından biri düşük maliyetli taşıyıcılara odaklanmıştır. Rekabet durumu dikkate alındığında, diğer havaalanı ne yapmalıdır?

“Bir havaalanı düşük maliyetli taşıyıcılara odaklandığında, diğer havaalanı rekabet avantajı elde etmek için hizmet kalitesini yükselterek, uluslararası uçuşları teşvik ederek veya belirli bir niş pazara odaklanarak kendini farklılaştırmalıdır. Hangi stratejinin seçileceği, şehrin turizm, iş dünyası ve uluslararası bağlantıları gibi yerel dinamiklere bağlı olacaktır. Farklılaşma ve premium hizmetler sunmak, düşük maliyetli taşıyıcılarla doğrudan rekabet etmek yerine daha sürdürülebilir ve kârlı bir strateji olabilir” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ, maliyet liderliği stratejisine karşı rakip havaalanı için farklılaştırma stratejisi önermiştir. Aynı zamanda farklılaşma stratejisi için seçenekleri de sıralamıştır. Jimenez vd. (2013), Graham (2016), Tavalaei ve Santalo (2019) tarafında yapılan çalışmalarda havaalanları için rekabet stratejisi olarak farklılaştırma ve seçeneklerine değinilmiştir. Yapay zekânın verdiği cevap literatür ile uyumludur.

- c. Finansal performansını arttırmak isteyen bir havaalanı, düşük maliyetli taşıyıcılar mı, geleneksel taşıyıcılar mı, yoksa her ikisine de mi hizmet vermelidir?

“Finansal performansını arttırmak isteyen bir havaalanı için ideal strateji, bulunduğu pazarın ihtiyaçlarına göre belirlenmelidir. Büyük şehir havaalanları genellikle her iki tür taşıyıcıya da hizmet vererek çeşitlendirilmiş bir gelir elde etmeyi tercih ederken, bölgesel

veya daha küçük havaalanları LCC'ler ile çalışarak düşük maliyetli, yüksek yolcu trafiğine dayalı bir model benimseyebilir. Hub statüsündeki havaalanları ise daha çok geleneksel taşıyıcılara yönelerek transit yolculardan ve premium hizmetlerden elde edilen gelirlere odaklanabilir” çıktısı elde edilmiştir. Finansal performans odağında havaalanı rekabet stratejisini belirlemek için yapay zekâ mevcut uygulamalara değinmiş, havaalanlarını sınıflandırarak genel bir çıkarımı ifade etmiştir. Yapay zekâ ile elde edilen çıktı, Tavalaci ve Santalo (2019) tarafından yapılan çalışmada belirtilen saf rekabet stratejilerinden herhangi birini uygulayan havaalanlarının, hibrit stratejileri kullanan havaalanlarından daha yüksek finansal performansa sahip olduğu sonucu ve bu çalışmada örneklem olarak seçilen ABD havaalanlarının uyguladığı stratejiler ile örtüşmektedir.

Senaryo 2

Havaalanlarının kamu hizmeti sağlayan kurumlardan ticari işletmelere dönüşmesi ile gelirleri daha önemli hale gelmiştir. Rekabetçi ortamda havaalanı gelirleri için yeni potansiyellerin keşfedilmesi gerekmiştir. Bu aşamada, havacılık dışı faaliyetler en önemli gelir potansiyeli olarak görülmeye başlamıştır (Jarach, 2001). Graham (2003) havacılık dışı gelirlerin, bazı bölgelerde havacılık gelirlerinden daha yüksek bir geliri temsil edebildiğine değinmiştir. Havacılık dışı gelir için de havaalanındaki yolcu akışı önem kazanmaktadır. Bu durum belirli bir havacılık trafiğini sağlayabilen havaalanlarının ancak havacılık dışı gelir elde edebileceğini göstermektedir. Havaalanları sundukları hizmet ve faaliyet alanlarının çeşitliliği ile havacılık dışı gelirlerini artırarak rekabet avantajı yaratabilir (Jimenez vd., 2013).

Yapay zekânın havaalanlarının havacılık dışı gelir elde etmesinin önemini kavraması ve havacılık dışı gelir elde etme yollarını ortaya çıkarıp çıkaramadığı sorusu araştırılacaktır. Bu bağlamda; Chat GPT'ye verilecek promptlar belirlenecek ve karşılığında ChatGPT tarafından verilen çıktıların literatür ile uyumu irdelenecektir.

- a. Ticarileşen bir havaalanı havacılık gelirleri ile yeterli kârlılığa ulaşamamaktadır. Bu havaalanı daha fazla gelir elde etmek için ve rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmek için ne yapabilir?

“Ticarileşen bir havaalanının sadece havacılık gelirleri ile yeterli kârlılığa ulaşamaması durumunda, rekabet avantajı kazanmak ve gelirlerini artırmak için havacılık dışı gelirlerini artırmaya yönelik stratejiler benimsemesi gerekir. Havacılık dışı gelir sağlamak, havaalanının sadece havacılık gelirlerine bağımlı kalmadan daha fazla gelir elde etmesine ve rekabet avantajı kazanmasına yardımcı olabilir. Ayrıca, yolcu deneyimini geliştirmek de uzun vadede sadık müşteriler yaratacaktır” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ havacılık gelirleri ile yeterli kârlılık sağlayamayan havaalanında direkt havacılık dışı gelirleri artırma stratejisi önermiştir. Ayrıca, havacılık dışı gelir elde etmenin yolları da detaylı olarak sunulmuştur.

- b. Havaalanları için havacılık gelirleri mi, yoksa havacılık dışı gelirler mi önemlidir?

“Havaalanları için hem havacılık gelirleri hem de havacılık dışı gelirler önemlidir, ancak son yıllarda havacılık dışı gelirler giderek daha fazla önem kazanmıştır. Bunun nedeni, havaalanlarının uzun vadeli finansal sürdürülebilirliklerini ve kârlılıklarını artırmak için farklı gelir kaynaklarına ihtiyaç duymalarıdır. İki gelir türünün önemi, havaalanının büyüklüğü, konumu, yolcu profili ve stratejisine bağlı olarak değişir. Örneğin, bazı büyük uluslararası havaalanları gelirlerinin %50’den fazlasını havacılık dışı faaliyetlerden elde etmektedir. Bu gelirler, düşük maliyetli taşıyıcıların baskısı ve havayolu sektörüyle ilgili belirsizlikler nedeniyle havacılık gelirlerine olan bağımlılığı azaltarak havaalanlarının daha sürdürülebilir ve kârlı olmasını sağlar” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ havaalanları için havacılık dışı gelirin artan önemini farkındadır ve bu durumu net bir şekilde ortaya koyabilmiştir. Yapay zekâ ile elde edilen çıktı Jarach (2001), Graham (2003) ve Jimenez vd. (2013) çalışmalarında ortaya koyduğu durum ile örtüşmektedir. Ayrıca yapay zekâ girilen promptla havacılık dışı gelirlerin nasıl elde edilebileceğini de detaylı bir şekilde anlatmıştır.

Senaryo 3

Büyük havaalanlarında aktarma (transfer) trafiğini üstlenmek, havaalanları arasındaki rekabette önemli bir araç olarak görülmektedir (de Neufville ve Odoni, 2003). Bu durum özellikle topla-dağıt stratejisini kullanan havayolu işletmelerinin faaliyet gösterdiği havaalanları için önemli bir havacılık geliri, yolcu potansiyeli, dolaylı olarak da havacılık dışı gelir imkânı sağlamaktadır. Yolcular aktarmalı uçuşlar ile vakit geçirmek istedikleri havaalanlarına ulaşabilirken, havayolları ittifaklar aracılığı ile uçuş ağını geliştirebilmektedir (Jimenez vd., 2013).

Yapay zekânın havaalanlarının transfer trafiğini üstlenmesini bir rekabet stratejisi olarak önerip öneremeyeceği ve transfer trafiği olan havaalanlarının ne gibi avantajlar elde ettiği sorusu araştırılacaktır. Bu bağlamda; Chat GPT’ye verilecek promptlar belirlenecek ve karşılığında ChatGPT tarafından verilen çıktıların literatür ile uyumu irdelenecektir.

- a. Bir çok destinasyona ulaşım sağlama potansiyeline sahip bir havaalanı, yolcuları bu havaalanında toplayacak uçuş ağlarını sağlamalı mıdır?

“Yolcuları bir merkezde toplayacak uçuş ağları oluşturmak, havaalanının hem daha fazla yolcu çekmesine hem de havayolu şirketleri ile daha güçlü ortaklıklar kurmasına olanak tanır. Hub modelinin benimsenmesi, havaalanını hem bölgesel hem de uluslararası anlamda stratejik bir oyuncu haline getirebilir ve bu sayede uzun vadede kârlılığını artırır” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ uçuş ağlarını oluşturacak hub havaalanı olma stratejisini önerebilmiştir. Bu öneri Jimenez vd. (2013) yaptıkları çalışmada belirttikleri hususlar ile örtüşmektedir.

- b. Küçük ve fazla sayıda destinasyondan bir havaalanına toplanan yolcuların buradan başka havaalanlarına ulaştırılması, havaalanı için ne avantaj sağlar?

“Küçük ve çok sayıda destinasyondan yolcuları bir merkezde toplayıp bu merkezden başka havaalanlarına yönlendirmek, havaalanına büyük stratejik ve finansal avantajlar sağlar.”

Bu model, yolcu trafiğini artırarak havayolu şirketlerine daha verimli operasyonlar sunarken, havayollarının stratejik işbirliği kurabilmesini ve havayolu bağlantılarının güçlenmesini sağlar. Aynı zamanda havaalanı için gelirleri yükseltir ve rekabet avantajı kazandırır. Bu yüzden, bu strateji uzun vadede sürdürülebilir bir büyüme sağlar” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ, havaalanlarının hub olması ve transfer trafiğini üstlenmelerinin avantajlarını detaylı olarak açıklayabilmiştir. Rekabet avantajı aracı olarak kullanılabilmesine değinmesi ve sürdürülebilir büyüme yolu olarak sunması da dikkat çekmektedir. Yapay zekanın rekabet stratejisi olarak değerlendirdiği bu durum Adler ve Smilowitz (2007) ve Jimenez vd. (2013)’ün çalışmalarında belirttiği hususlar ile örtüşmektedir.

Senaryo 4

Havaalanlarının rekabet avantajı yaratmak için kullanabileceği stratejilerden biri de maliyet liderliği stratejisidir. Tüm girdi maliyetlerini en düşük maliyetle gerçekleştirip, sunulan hizmetleri standartlaştırma ve böylelikle geliri arttırmak maliyet liderliği stratejisinin temelinde yatmaktadır. Maliyetleri kontrol edebilmek, hizmeti rakiplere oranla daha düşük fiyatla sunabilme fırsatı yaratmaktadır. Rakiplere karşı rekabet avantajı yaratan durumda burada ortaya çıkmaktadır. Özellikle düşük maliyetli taşıyıcılar için havaalanlarına ödedikleri konma ve konaklama ücretleri, yolcu başına ücretler vb. giderler oldukça önemlidir. Merkez olarak veya uçuş rotasına eklemek amacı ile daha uygun fiyatlı havacılık hizmeti sunan havaalanları tercih edilmektedir (Graham, 2016). Hatta bazı havaalanlarında düşük maliyetli taşıyıcılara yönelik düşük maliyetli terminaller ortaya çıkmıştır (Njoya ve Niemeier, 2011). Ancak havaalanları maliyet liderliği strateji odağında maliyetleri dolayısı ile hizmet fiyatlarını çok fazla düşürememektedir. Bunun sebebi emniyet ve güvenlik düzenlemeleri, yasal gereklilikler, altyapı yatırım ve bakım gereklilikleri gibi önemli maliyet unsurlarında iyileşme sağlayamamalarıdır (Graham, 2016).

Yapay zekânın havaalanlarının rekabet avantajı sağlamak için maliyet liderliği stratejisini önerip önermeyeceği, maliyet liderliği stratejisinin havaalanları için avantaj yaratma durumunu nasıl değerlendirdiği sorusu araştırılacaktır. Bu bağlamda; Chat GPT’ye verilecek promptlar belirlenecek ve karşılığında ChatGPT tarafından verilen çıktılardan literatür ile uyumu irdelenecektir.

a. Maliyetlerini düşürmeye çalışan havaalanları başarılı olabilir mi?

“Maliyetlerini düşürmeye çalışan havaalanları, doğru stratejilerle verimliliği artırarak başarılı olabilir. Bunun için sadece maliyetleri kıstak yeterli olmayıp, aynı zamanda hizmet kalitesini düşürmeden operasyonel süreçleri iyileştirmek, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik gibi uzun vadeli çözümleri benimsemek gerekir. Havaalanı, maliyet yönetimi stratejileriyle verimli bir şekilde büyürken, rekabet avantajı da kazanabilir” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekânın maliyet liderliği stratejisine sahip olabilmek için bazı stratejilerin benimsenmesi gerektiğini vurgulaması, özellikle operasyonel verimliliğe, dijitalleşmeye ve sürdürülebilirliğe dikkat çekmesi oldukça ilgi çekicidir. Literatürdeki çalışmalar Njoya ve Niemeier (2011), Graham (2016) ile örtüşmesine ilave olarak, tek

promptta maliyet liderliğinde odaklanılması gereken noktaları da göstermesi önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir.

b. Havaalanları maliyetlerini düşürerek rekabet avantajı elde edebilir mi?

“Maliyetleri etkin bir şekilde yöneterek havaalanları, hem havayolu şirketleri için daha cazip bir partner haline gelir hem de yolcu sayısını artırarak rekabette öne çıkabilirler” çıktısı elde edilmiştir. Porter (1980)’in maliyet liderliği stratejisinin havaalanlarında da rekabet avantajı yaratmada etkili olduğu çok sayıda çalışmada değerlendirilmiştir. Graham (2016) havaalanlarının maliyet avantajı sağlayarak havayolu işletmelerine özellikle havacılık ücretlerinde indirim yaparak daha fazla havayolunu çekmek ve bu sayede yolcu sayısını arttırabilme imkânı sağlayabileceğine değinmiştir. Yapay zekânın değindiği temel huşular literatür ile örtüşmektedir. Ayrıca yapay zekâ maliyetleri düşürmek içinde önerileri aynı prompt ile sıralamıştır.

Senaryo 5

Havaalanı rekabetindeki değişen durum neticesinde havayolu işletmeleri ile havaalanı işletmeleri arasında farklı türlerde işbirlikleri görülmeye başlamıştır. Düşük maliyetli havayolu işletmeleri ikincil havaalanları ile, geleneksel ve büyük taşıyıcılarda merkez havaalanları ile stratejik işbirlikleri kurarak uzun vadeli kazan-kazan anlaşmaları gerçekleştirmektedir (Barbot, 2009). Dikey stratejik işbirliği olarak adlandırılan havaalanı-havayolu işbirlikleri havaalanlarına rekabet avantajı yaratmak açısından katkı sağlayabilir. Bu sebeple, yüksek yatırım maliyetlerine rağmen atıl durumda olan havaalanları, kamu mülkiyetinde olan ve verimli işletilemeyen havaalanları veya kamu- özel ortaklığı kapsamında yap-işlet-devret modeliyle işletmesi özel şirketlerde olan ve hedeflenen yolcu sayılarına ulaşamayan havaalanları dikey işbirliği stratejisini kullanabilir (Macit ve Başar, 2023).

Yapay zekânın havaalanlarının dikey işbirliği stratejisi kullanmasının rekabet avantajı yaratmadaki durumu nasıl değerlendirdiği ve hangi tür havaalanlarının dikey stratejik işbirliği stratejisi kullanabileceği sorusu araştırılacaktır. Bu bağlamda; Chat GPT’ye verilecek promptlar belirlenecek ve karşılığında ChatGPT tarafından verilen çıktıların literatür ile uyumu irdelenecektir.

a. Havaalanlarının havayolları ile işbirliği kurmasının avantajları nelerdir?

“Havaalanlarının havayolları ile işbirliği kurması; maliyetlerin azaltılması, daha verimli operasyonlar, yolcu deneyiminin iyileştirilmesi, gelir artışı, yenilikçi çözümler geliştirme, kriz yönetimi ve esneklik, uzun vadeli stratejik ortaklıklar, kapasite planlaması ve optimizasyon gibi birçok avantaj sağlamaktadır. Bu tür işbirlikleri hem hizmet kalitesini yükseltir hem de maliyetlerin kontrol altına alınmasını sağlar” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ havaalanı-havayolu işbirliği stratejisinin avantajlarını ve hangi odakta kurulduğunu cevaplayabilmiştir. Verilen cevap birçok çalışmanın çıktıları ile örtüşmektedir (Albers vd., 2005; Humphreys vd.,2006; D'alfonso ve Nastasi, 2014)

b. Hangi tür havaalanları dikey işbirliğine yönelmelidir?

“Hub havaalanları, düşük maliyetli taşıyıcıların kullandığı havaalanları, bölgesel havaalanları, turizm odaklı havaalanları ve kargo havaalanları, dikey işbirliğine yönelerek hem operasyonel hem de stratejik anlamda büyük avantajlar elde edebilirler. Bu işbirlikleri, maliyetlerin düşürülmesi, hizmet kalitesinin artırılması, yolcu ve kargo akışının optimize edilmesi gibi birçok fayda sağlar ve havaalanlarının uzun vadeli rekabet avantajı kazanmasına yardımcı olur” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ, dikey işbirliğine yönelebilecek havaalanlarını gerekçeleri ve yöntemleri ile doğru bir şekilde açıklamayı başarabilmiştir. Dikey işbirliği stratejisini kullanabilecek havaalanları neredeyse tüm havaalanlarını kapsamaktadır, ancak yapay zekânın bu havaalanlarının nasıl dikey işbirliği kurup ve ne avantajlar sağlayacağını da açıklaması oldukça önemlidir. Ayrıca ilgili literatür ile paralel sonuçlar vermiştir (Francis vd., 2003; Oum ve Fu, 2009; Graham, 2014; Bowen Jr, 2012).

Senaryo 6

Her havaalanının rekabet çevreleri, koşulları, mevcut durumları, finansal ve altyapı yeterlilikleri farklıdır. Bu sebeple havaalanları için doğru rekabet stratejileri oluşturabilmek için havaalanını iyi analiz etmek gerekmektedir. Stratejik araştırmacılar, havaalanlarının iç ve dış çevrelerini analiz ederek, doğru stratejileri belirlemeye çalışmaktadır (Göv, 2022). Macit ve Duran (2023) yılında yapmış oldukları çalışmada, Türkiye’de yeni inşa edilen havaalanlarını SWOT analizini gerçekleştirmiştir. Havaalanlarının inşa aşamasında itibaren iç ve dış çevre ile ilgili güçlü, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditlerinin sosyoekonomik etkiler uyandırdığı ve havaalanının konumlandırılmasında, rekabet avantajı elde etmede bu analizlerin önemini vurgulamışlardır.

Yapay zekânın havaalanlarının durumunu net olarak algılamasını sağlayan promptlar aldığı anda, etkili rekabet stratejisi önerebilme durumu araştırılacaktır. Bu bağlamda; Chat GPT’ye verilecek promptlar belirlenecek ve karşılığında ChatGPT tarafından verilen çıktıların literatür ile uyumu irdelenecektir.

- a. 10 Milyon nüfuslu bir metropolde, sonradan şehirden uzak bir konuma inşa edilen yap-işlet-devret modeli kapsamında özel bir işletme tarafından işletilen havaalanı rakibi olan merkez konumda, geleneksel taşıyıcıların yoğun uçtuğu ve hub olarak kullandığı bir havaalanına göre rekabet avantajı elde edebilmek için hangi stratejileri kullanılmalıdır?

“İyi düşünülmüş bir strateji gerektirir. Bu bağlamda; uçuş ücretlerinde indirim ve daha düşük yolcu hizmet bedelleri gibi fiyatlandırma stratejileri, ulaşım ve altyapı geliştirmeleri, düşük maliyetli havayolları ile iş birliği, geniş destinasyon ağı, konfor ve hızlı hizmetler, yolcu deneyimi ve hizmet kalitesi, tanıtım ve pazarlama kampanyaları, havayolu şirketleri ile teşvik anlaşmaları, transfer ve kargo uçuşlarına odaklanma stratejilerinin etkili bir şekilde uygulanması, yeni havaalanının rakip havaalanlarına karşı konumunu güçlendirip,

müşteri çekmesini sağlayabilir” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ detaylı bir prompt verilmesi ile tüm strateji seçeneklerini ortaya çıkarabilmiştir.

- b. Farklı ülkeler arasında yapılacak uçuşlar için bir ara nokta özelliği gösteren, kapasite kısıtı bulunmayan bir havaalanında rekabet avantajı elde edebilmek için hangi stratejiler kullanılmalıdır?

“Bir havaalanı, farklı ülkeler arasında bir "ara nokta" (hub) işlevi görüyorsa ve kapasite kısıtları bulunmuyorsa, rekabet avantajı elde etmek için çeşitli stratejiler izleyebilir. Bu stratejiler, havaalanının coğrafi konumu, hizmet kalitesi, maliyet yapısı ve havayolu şirketleriyle olan ilişkilerine dayanır. coğrafi avantajın kullanımı, düşük maliyetli işletme avantajları, hızlı ve verimli transfer süreçleri, altyapı ve teknoloji yatırımları, havayolu şirketleri ile stratejik iş birlikleri, transfer yolcuları için avantajlı hizmetler, yolcu deneyimini geliştirme, kargo taşımacılığına odaklanma, sürdürülebilirlik ve çevre duyarlılığı, tanıtım ve marka yönetimi stratejilerin uygulanması, havaalanının küresel uçuş ağında önemli bir transfer noktası olmasını ve uzun vadede rekabet avantajı elde edebilmesini sağlayabilir” çıktısı elde edilmiştir. Yapay zekâ hub havaalanı olabilmek için gerçekleştirilebilecek stratejileri prompttan algılayarak önerebilmiştir. Bu anlamda yapay zekânın etkili promptlar ile doğru çıktı elde edebildiği gözlemlenmektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüz gelişen teknolojisi yapay zekânın işlevselliğinin arttığı ve bu sayede tüm sektörlerde kullanım alanlarının keşfedildiği bir durumu oluşturmuştur. Havacılık sektörü de dijitalleşme ve sürdürülebilirlik odağında birçok alanda yapay zekâyı kullanmaya başlamış, birçok iş sürecine entegre hale getirmiştir. Havaalanları yapay zekâ ile farklı alanlarda hizmet sağlamaya başlayarak, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinde önemli bir atılım gerçekleştirmişlerdir. Öyle ki yapay zekâyı başarılı şekilde entegre eden havaalanları rekabet avantajı elde etmeye başlamıştır. Yapay zekânın yönetim faaliyetlerinde ve strateji geliştirmede kullanılabilmesine yönelik akademik çalışmalar da farklı açılardan yapay zekânın işlevselliğini tartışmaktadır. İlerleyen süreçlerde yapay zekânın yönetim faaliyetlerinde daha etkin olabileceği özellikle de yöneticilere karar almada ve strateji üretme konusunda yardım sağlayabileceği birçok akademik çalışmanın ortak sonucu olmuştur. Bu bağlamda, havaalanı rekabet stratejilerinin oluşturulmasında, mevcut rekabet stratejilerinin uygunluğunun belirlenmesinde yapay zekâ kullanılabilir mi sorusu araştırmanın çıkış notasını oluşturmuştur. Yapay zekânın özellikle dil örüntülerini işleme özelliği sayesinde verilecek doğru ve etkili promptlarla havaalanı rekabet stratejileri üretmede başarılı olabileceği varsayımından yola çıkılmıştır.

Havaalanı rekabet stratejilerine yönelik literatürden yola çıkılarak oluşturulan 6 senaryo kapsamında ChatGPT'ye girdi olarak verilmek üzere promptlar oluşturulmuş, ilgili promptlar sonucunda elde edilen çıktıların literatür ile uyumu irdelenmiştir.

Yapay zekânın havaalanı rekabet stratejileri ile ilgili vermiş olduğu çıktılarının tamamı doğru olarak nitelendirilebilecek derecede, literatürdeki çalışmalar ile uyumlu olarak

değerlendirilmiştir. Promptlar genel düzeyde kaldığında, çıktıların daha genel ve kapsayıcı olduğu, promptlardaki detaylara göre daha nitelikli ve soruya özgü çıktılar elde edilebileceği belirlenmiştir. Yapay zekânın sadece havaalanı rekabet stratejilerinin avantajlarını belirtmekle kalmayıp aynı zamanda stratejileri geliştirecek yol ve yöntemleri sıraladığı, detaylarına indiği gözlemlenmiştir. Bu anlamda havaalanı yöneticilerinin havaalanı konumlandırma, strateji üretme ve belirleme konusunda özellikle mevcut stratejileri analiz edebilme konusunda yapay zekâdan yardım alabileceği açıktır. Yapay zekânın aynı zamanda havaalanları stratejilerine hakim olduğu da havaalanı özelinde verilen promptlara verdiği çıktıdan anlaşılabilir. Bu durum literatürdeki çalışmalara ek olarak, diğer havaalanlarının stratejilerini anlayabilme konusunda da yapay zekânın önemli bir destek sağlayabileceği de söylenebilir.

Özetle, literatür referans alınarak yapay zekânın senaryolardaki durumlara uyumlu stratejiler geliştirebileceği sonucuna varılmıştır. Ancak havaalanı durumunu ortaya koyan promptlar önemlidir. Havaalanı yönetiminde yapay zekâdan etkin bir şekilde faydalanabilmek için promptların havaalanı durumunu açıklamasının önemli olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda, yapay zekânın havaalanı rekabet stratejileri konusunda yöneticilere destek olabileceği, ancak etkili promptlar ile yapay zekânın başarılı sonuç verme ihtimalinin artacağı ortaya konulmuştur.

Çalışmada, yapay zekâ olarak sadece ChatGPT kullanımı, farklı yapay zekâ uygulamalarının denenmemesi başlıca kısıt olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yapay zekânın algoritmalarının özelleştirilerek daha etkili sonuçlar alınacağı da kabul edilebilir bir gerçektir. Bu kapsamda bu alanda yapılacak gelecek çalışmaların alana özgü şekilde geliştirilmiş algoritmalara promptların verilmesi ile sonuçların değerlendirilmesini kapsayabilir. Böylelikle havaalanı stratejik yönetiminde yapay zekâ kullanımının kabul edilmesi kolaylaşabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adler, N., & Smilowitz, K. (2007). Hub-and-spoke network alliances and mergers: Price-location competition in the airline industry. *Transportation Research Part B: Methodological*, 41(4), 394-409.
- Albers, S., Koch, B., & Ruff, C. (2005). Strategic alliances between airlines and airports—theoretical assessment and practical evidence. *Journal of Air Transport Management*, 11(2), 49-58.

- Barbot, C. (2009). Airport and airline competition: Incentives for Transportation vertical Research collusion. Part B: Methodological, 43(10), 952–965.
- Bertosio, F., Nizzardo, J., & Houalla, M. (2021). Using big data and AI to inform airport management strategies. *International Airport Review*. Erişim adresi <https://www.internationalairportreview.com/article/161499/big-data-ai-airport-management/>
- Bowen Jr, J. T. (2012). A spatial analysis of FedEx and UPS: hubs, spokes, and network structure. *Journal of Transport Geography*, 24, 419-431.
- Caner, S., & Bhatti, F. (2020). A conceptual framework on defining businesses strategy for artificial intelligence. *Contemporary Management Research*, 16(3), 175-206.
- Cankaya, D. (2020). Artificial Intelligence, API and Big Data Based Solutions Widespread in Aviation. *Academic Perspective Procedia*, 3(1), 465-473.
- D'alfonso, T., & Nastasi, A. (2014). Airport–Airline interaction: some food for thought. *Transport Reviews*, 34(6), 730-748.
- De Neufville, R., & Odoni, A. R. (2003). *Airport systems: planning, design, and management*. McGraw-Hill, New York.
- Didcov, G. (2020). *The Adoption of Artificial Intelligence in Modern Business Strategies* (Doctoral dissertation, Dublin, National College of Ireland).
- Ding, J., Zhang, G., Yang, J., Wang, S., Xue, B., Du, X., ... & Gao, J. (2022). Temporal and Spatial Characteristics of Meteorological Elements in the Vertical Direction at Airports and Hourly Airport Visibility Prediction by Artificial Intelligence Methods. *Sustainability*, 14(19), 12213.
- Donadio, F., Frejaville, J., Larnier, S., & Vetault, S. (2018). Artificial intelligence and collaborative robot to improve airport operations. In *Online Engineering & Internet of Things: Proceedings of the 14th International Conference on Remote Engineering and Virtual Instrumentation REV 2017*, held 15-17 March 2017, Columbia University, New York, USA (pp. 973-986). Springer International Publishing.
- Dwivedi, Y. K., Kshetri, N., Hughes, L., Slade, E. L., Jeyaraj, A., Kar, A. K., ... & Wright, R. (2023). “So what if ChatGPT wrote it?” Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy.
- Eriksson, T., Bigi, A., & Bonera, M. (2020). Think with me, or think for me? On the future role of artificial intelligence in marketing strategy formulation. *The TQM Journal*, 32(4), 795-814.
- Francis, G., Fidato, A., & Humphreys, I. (2003). Airport–airline interaction: The impact of low-cost carriers on two European airports. *Journal of Air Transport Management*, 9(4), 267-273.
- Göv, S. A. (2022). SWOT Analysis in Strategic Management and a Case Study at Gaziantep Airport. In *Handbook of Research on Current Trends in Asian Economics, Business, and Administration* (pp. 296-311). IGI Global.
- Graham, A. (2003). *Managing airports: An international perspective*. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Graham, A. (2014). *Managing airports: An international perspective*. Routledge.
- Graham, A. (2016). Airport strategies to gain competitive advantage. *Airport Competition* (pp. 89-102). Routledge.
- Graham, A. (2016). *Airport Strategies to Gain Competitive*. *Airport Competition: The European Experience*.
- Guo, B., Du, W., Cheng, L., Liang, J., & Wang, L. (2020, September). Application of artificial intelligence bird recognition technology in airport bird strike prevention safety management. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 565, No. 1, p. 012092). IOP Publishing.
- Hon, K. K. (2021). Artificial intelligence prediction of air traffic flow rate at the Hong Kong International Airport. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 865, No. 1, p. 012051). IOP Publishing.
- Humphreys, I., Ison, S., & Francis, G. (2006). A review of the airport-low cost airline relationship. *Review of network economics*, 5(4).
- Jarach, D. (2001). The evolution of airport management practices: towards a multi-point, multi-service, marketing-driven firm. *Journal of Air Transport Management*, 7(2), 119-125.
- Jimenez, E., Claro, J., & de Sousa, J. P. (2013). The airport business in a competitive environment. *European Journal of Transport and Infrastructure Research*, 13(4).

- Jupe, L. M., & Keatley, D. A. (2020). Airport artificial intelligence can detect deception: or am i lying? *Security Journal*, 33, 622-635.
- Keding, C. (2021). Understanding the interplay of artificial intelligence and strategic management: four decades of research in review. *Management Review Quarterly*, 71(1), 91-134.
- King, K. (2019). *Using Artificial Intelligence in Marketing: How to harness AI and maintain the competitive edge*. Kogan Page Publishers.
- Kitsios, F., & Kamariotou, M. (2021). Artificial intelligence and business strategy towards digital transformation: A research agenda. *Sustainability*, 13(4), 2025.
- Korzynski, P., Mazurek, G., Krzypkowska, P., & Kurasinski, A. (2023). Artificial intelligence prompt engineering as a new digital competence: Analysis of generative AI technologies such as ChatGPT. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 11(3), 25-37.
- Lim, S., & Schmälzle, R. (2023). Artificial intelligence for health message generation: an empirical study using a large language model (LLM) and prompt engineering. *Frontiers in Communication*, 8, 1129082.
- Macit, A., & Basar, M. (2023). The Effects of The Vertical Cooperation Strategy Between Airports and Airlines on The Operating Performance of Airlines. *OPUS Journal of Society Research*, 20(Human Behaviour and Social Institutions), 984-1001.
- Macit, A., & Duran, Z. (2023). Socioeconomic Effects of Newly Built Airports in Turkey: A Swot Analysis From The Inductive Perspective. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 21(3), 196-219.
- Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P., Neelakantan, A., ... & Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. *arXiv preprint .14165*, 1.
- Narongou, D., & Sun, Z. (2021). Big data analytics for smart airport management. In *Intelligent analytics with advanced multi-industry applications* (pp. 209-231). IGI Global.
- Njoya, E. T., & Niemeier, H. M. (2011). Do dedicated low-cost passenger terminals create competitive advantages for airports? *Research in Transportation Business & Management*, 1(1), 55-61.
- Oum, T. H., & Fu, X. (2009). *Air Transport Liberalization and Its Impacts on Airline Competition and Air Passenger Traffic*.
- Porter, M. E. (1997). *Competitive strategy. Measuring business excellence*, 1(2), 12-17.
- Salmerón Rodríguez, J. (2022). *Use of robotic systems on airport management optimization* (Bachelor's thesis, Universitat Politècnica de Catalunya).
- Tavalaei, M. M., & Santalo, J. (2019). Pure versus hybrid competitive strategies in the airport industry. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 124, 444-455.
- Uzun, Y., Hatipoğlu, M., Tümer, R., & Calp, M. H. (2021). Will Artificial Intelligence Be Able to Overtake Human Intelligence? *International Engineering, Natural and Social Sciences Symposium*, Batman.
- Vaamonde, A. (2024). Understanding how AI will impact passenger support and the overall traveling experience. *Airports Council International*. Erişim adresi <https://airportscouncil.org/2024/03/13/understanding-how-ai-will-impact-passenger-support-and-the-overall-traveling-experience/>
- Yuan, Z. D., Li, J. Q., Qiu, Z. N., & Zhang, Y. (2020, November). Research on FOD detection system of airport runway based on artificial intelligence. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1635, No. 1, p. 012065). IOP Publishing.

90'lar Balkan Sinemasında "Var Olma"nın Söylemsel Analizi: *Yağmurdan Önce Filmi*

Emine Ulu¹

ÖZET

Bu çalışmada Balkan sinemasının en dikkat çekici yapıtlarından biri olarak kabul edilen Milcho Manchevski'nin *Yağmurdan Önce (Before the Rain/1994)* filminde varlığın söylemsel analizine odaklanılmıştır. Odak kapsamında; filmin anlatı yapısı, karakterize edildiği leitmotifler, bireysel ve toplumsal kimliğin oluşumunda öteki ve uyumsuz olanın yeri, savaş-şiddet ve göç olgularının söylemdeki temsil biçimleri incelenmiştir. Analizler; filmde tekrar eden yağmur, zaman ve çember motiflerinin, karakterlerin yaşamlarına ve olayların akışına derinlemesine bir anlam kazandırırken aynı zamanda izleyiciyi zaman, kader ve tekrar eden döngüler üzerine sorgulama başlattığı; "öteki" ve "uyumsuz" olan karakterlerin hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki çatışmaların merkezinde yer aldığı ve bu karakterler aracılığıyla varlığını hem bireysel hem de toplumsal tarafının irdelendiği; savaş ve şiddet temalarının karakterlerin kimlik ve varlık mücadelesi bağlamında anlam kazandığı ve filmin ana anlatısını şekillendirdiği yönünde çerçeve kazanmıştır. Sonuç olarak Yağmurdan Önce filminin sinematik gücün de etkisini kullanarak "var olma"nın çeşitli tasvirlerini sunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yağmurdan Önce, anlatı analizi, leitmotif, kimlik, öteki, savaş.*

Discourse Analysis of Existence in Balkan Cinema of The 90's: The Movie Before The Rain

ABSTRACT

This study focuses on the discursive analysis of existence in Milcho Manchevski's *Before the Rain (1994)*, which is considered one of the most remarkable works of Balkan cinema. Within the scope of the focus; the narrative structure of the film, the leitmotifs with which it is characterized, the place of the other and the non-conformist in the formation of individual and social identity, the representation forms of war-violence and migration concepts in the discourse were examined. The analyses have gained a framework in the direction that the recurring motifs of rain, time, and circle in the film provide a deep meaning to the lives of the characters and the flow of events, while at the same time initiating the audience to question time, fate and recurring cycles; that the "other" and "dissonant" characters are at the center of both individual and social conflicts and that both the individual and social sides of existence are examined through these characters; that the themes of war and violence gain meaning in the context of the characters' struggle for identity and existence and shape the main narrative of the film. As a result, it is seen that Before the Rain presents various depictions of "existence" reflected in the discourse by also using the effect of cinematic power.

Keywords: *Before the Rain, narrative analysis, identity, the other, war.*

¹ İletişim Yazarı: e.ulu@alparslan.edu.tr, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Muş, ORCID: 0000-0002-6836-5589.

(Makale Gönderim Tarihi: 07.10.2024 / Yayın Tarihi:26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1563028](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1563028)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

“Karanlık gökyüzünü kaplayan kuşlar kaçışırken çığlık çığığğa, insanlar sessiz, kanım sızlıyor beklemekten.”

Meşâ SELİMOVİÇ

Kurmaca; hayalî bir yanılısama olmasının aksine toplumsal yaşamın asıl temeli olarak gerçekliğin içinden geçer (Diken, Lauustsen ve Ertekin, 2010, s. 27). Hem bireysel hem de toplumsal gerçek, filmler aracılığıyla kurgusal bir süreçten geçirilerek yansıtılabilir hâle gelir. Sinema esasen, teşhis koyan toplumsal analiz için bir kaynak temsil eder ve bir ayna sunarak toplumsal bilinçdışını gözler önüne serer (Diken, Lauustsen ve Ertekin, 2010, s. 28). Debord (1996, s. 13), çağdaş toplumu bir gösteri toplumu olarak adlandırır ve gösterinin önce ideolojik olduğunun altını çizerek gösteriyi insanlar arasındaki ayrılıkların ve uzaklaşmanın temsili olarak değerlendirir. Adanır (2003, s. 15) benzer bir mantıkla toplumsal yaşamda hem bireyin hem de sanatçının kişiliğinin, içinde yaşadığı grup ve ortam tarafından belirlendiğini ve bir kişiliğin var olabilmesi için en az iki kişi olunması gerektiğini ifade eder ve sinemadaki anlam çalışmalarını bu mantık üzerine kurar. Sinematografik açıdan anlam incelemesinin nerede başlayıp nerede bittiğini sorgulayan araştırmacılara göre, bu ve benzeri soruların cevabını verebilmek için felsefe, din, toplum, kültür, dilbilim, anlambilim gibi birçok farklı disiplini devreye sokmak ve farklı alanlarda bilgi sahibi olmak gerekmektedir (Adanır, 2003, s. 44; Medin, 2022, s. 20). Medya araştırmaları yoğunlaştıkça, medyanın gelenekler, ütopyalar, inançlar gibi bilimsellik dışı özelliklere duyarlı yapısı da ortaya çıkar. Özellikle Adorno, Habermas, Walter Benjamin ve Horkheimer’ın önemli katkıları sunduğu Frankfurt Okulu üyeleri tarafından savunulan eleştirel kuramın can alıcı noktası bu duyarlı yapıya vurgu yaparak medya araştırmaları alanına ideoloji düşüncesini dâhil eder ve tarihle iletişim arasında bir bağ kurar. Buna göre kültür yalnızca masum bir eğlence ya da çıkar gütmeyen bir sanat değil, güç ilişkilerinin alanlarından da biridir, kültür ile ekonomik ya da politik egemenlik sıkı sıkıya birbirine bağlıdır (Maigret, 2016, s. 88). 90’lar Balkan sinemasının analizi de diğer sinema çalışmaları gibi bazı temaları ön plana çıkarırken bireysel ve kolektif düzeyde farklı disiplinlere dayanan çoklu sorgulamalar gerektirir.

Balkan sinemasında 1990’lar dönemi, bölgenin sosyal, politik ve kültürel dinamiklerindeki büyük değişimlerin etkisi altında şekillenen filmlerle karakterize edilir. Bu dönemde Balkan sineması, özellikle Yugoslavya’nın dağılması, savaşlar ve etnik çatışmalar gibi olayların gölgesinde kimlik temalarını sıkça işlemiştir. Modern çağda kimlik heterojen ve çokkültürlü söylem alanı içinde inşa edilir ve konumlanır (Kaçar, 2022, s. 47). Bu konulamalar beraberinde kimlikle ilişkili olarak farklı söylemlerin üretilmesine zemin hazırlar. Irk,ulus, toplumsal cinsiyet, sınıf, birey gibi olgularda olumsuz söylem ve

üstünlük kurma çabası, kimlikler arasında bunalım, kargaşa ve çatışma zemininin oluşmasına neden olmaktadır (Kaçar, 2022, s. 48). Her filmin kendi karakteristik anlatısı ve öne çıkardığı metaforlar olsa da etnik ve ulusal kimlik, bireysel kimlik ve iç çatışmalar, savaş, göç, cinsiyet, kolektif hafıza gibi temalar insan varlığının temsil biçimleri olarak 1990 sonrası Balkan kimliğini anlatabilmek adına karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Bu filmlerde karakterlerin gelişimi noktasında kimlik sorunsalına dikkat çekilirken, bireylerin kendileri hakkındaki bilgileri, kendilerine uyan kimliği buluncaya kadar nasıl bir süreç izledikleri ve dönüşüm yaşadıkları, kimliklerini sosyolojik-politik durumlara nasıl adapte ettikleri ele alınmaktadır (Medin, 2022, s. 24). Bu kapsamda değerlendirilebilecek filmler arasında kara mizah unsurları taşıyan *Yeraltı (Underground, 1995)* önemli bir yer edinmektedir. Film, savaşın insanların hayatlarına olan derin etkisini ve savaşın ardında bıraktığı travmaları yansıtmaktadır. Hikâyesini bir savaş dönemine yerleştirerek, "öteki"ne karşıt bir şekilde "benlik"i inceleyen ve bu inceleme aracılığıyla benlik algısını çok katmanlı bir temsile dönüştüren *Güzel Köyler Güzel Yanar (Pretty Village, Pretty Flame, 1996)* filmi dikkat çeken başka bir örnektir. *Sarajevo'ya Hoşgeldiniz (Welcome to Sarajevo, 1997)* filmi ise Bosna Savaşı sırasında gazetecilerin içinde bulunduğu trajediyi, insanî ve politik bir bakış açısıyla çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu filmlerin yanı sıra, savaş sonrası Yugoslavya'daki toplumsal çöküşü, *Yeraltı* filmine benzer şekilde absürd komediyle harmanlayarak, bireysel ve kolektif travmaların izlerini anlatan *Barut Fıçısı (Cabaret Balkan, 1998)*; Bosna Savaşı sonrası dönemin yıkıcı etkilerini farklı kültürlerden gelen karakterler üzerinden anlatan, insanî bağların ve umudun hâlâ var olabileceğini vurgulayan *Güzel İnsanlar (Beautiful People, 1999)*; aile bağlarını ve ideolojik çatışmaları, duygusal derinlik ve toplumsal değişim bağlamında inceleyerek baba-oğul ilişkisi üzerinden toplumsal çözümü gözler önüne seren *Babam ve Oğlum (My Father, My Son, 1999)* filmleri de diğer örneklerdir. Bu filmler "benlik" in yapıbozuma uğradığı, parçalandığı, yok olmuş ya da soyut, marjinal, tarihsel ve kurgusal bir şey olarak temsil edildiği farklı bir tür savaşı (ya da savaşları) betimlemektedir (Mutić, 2016, s. 217).

Ele aldıkları temaların önemine karşın bunların temsil biçimlerinin analizleri Balkan sinemasına birçok olumsuz eleştirinin getirilmesine neden olmuştur. Birçok yorumcu, eski Yugoslavya'nın çeşitli uluslarının Batılı temsillerinin bir tür otomatik özcülükle işaretlendiğini ileri sürmüştür (Hirschfeld, 2011; Homer, 2007). Yapım aşamasında batılı bakışın bu filmlere dahil olmasının sonuçları, filmlerde Balkan kimliğine ve coğrafyasına ilişkin güçlü bir indirgeme ve basitleştirmenin ortaya çıkması ve çeşitli ulusal kimliklerin tek, sabit, şiddete meyilli bir çekirdek kimlikle değiştirildiği şeklinde olumsuz faktörlerle yorumlanmıştır (Friedman, 2000; Jordanova, 2000; Vojković, 2008). Örneğin; Balkanlar üzerine yaptıkları çalışmalar ve geliştirdikleri teorilerle, bölgenin kimliği ve kültürünü anlamak için önemli katkılarda bulunan Slavoj Žižek ve Maria Todorova, Balkan kimliğini ve Balkan sinemasını analiz ederken, bölgenin tarihsel ve kültürel dinamiklerini, Batı'nın Balkanlar'a yönelik bakış açısını ve bu bakış açısının bölge halkı üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurur. Žižek, Balkan sinemasını analiz ederken Lacancı psikanaliz ve Marksist teori gibi kuramsal çerçeveleri kullanarak genellikle ideolojik ve sembolik yapıların eleştirisine odaklanır. Bu doğrultuda Žižek, Balkan sinemasında sıkça yer alan

şiddet, kaos ve irrasyonelite temalarının, Batı'nın Doğu Avrupa ve Balkanlar hakkındaki önyargılarını ve bu bölgeyi "öteki" olarak algılayışını yansıttığını savunur (Žižek, 1997). Todorova ise Edward Said'in oryantalizm kavramına benzer bir şekilde bu bakış açısını "Balkanizm" olarak adlandırır, Balkanların Batı tarafından nasıl egzotikleştirildiğini ve yine "öteki" olarak sunulduğunu açıklar (Todorova, 1994; 1997). Bu nedenle kültürel özgünlükten saptığı düşünülen filmler Balkan kimliğini yansıtmada doğru veya yeterli görülmesi de bu filmler savaşın etkisi altında geçen bir dönemin coğrafyasına ve insanlarına çeşitli açılardan bakmak, uluslararası bakışları irdelemek için önemli birer kaynak olarak inceleme konusu olmayı sürdürmüştür.

Milcho Manchevski'nin 1994 yapımı filmi *Yağmurdan Önce (Before the Rain)*, 1990'lar Balkan sinemasının en dikkat çekici ve etkileyici yapıtlarından biri olarak kabul edilir. Film, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Makedonya'da ve Londra'da geçen üç bağlantılı hikâye aracılığıyla, savaşın yıkıcılığını, etnik çatışmaları ve bireysel kimlik arayışlarını etkileyici bir biçimde işler. Yağmurdan Önce, döngüsel zaman yapısı ve karmaşık anlatı tekniğiyle, sadece tarihsel ve politik bir anlatı sunmakla kalmaz, aynı zamanda varoluşsal sorular sorarak izleyiciyi bireyin ve toplumun varlığı üzerine düşünmeye davet eder. Film üç ana bölümden oluşur: "Words" (Sözler), "Faces" (Yüzler) ve "Pictures" (Fotoğraflar). Her bölüm, farklı karakterlerin perspektifinden anlatılır, ancak bu hikâyeler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır:

1. **Words (Sözler):** İlk hikâye, Makedonya'daki bir manastırda yaşayan genç bir rahip olan Kiril'in etrafında döner. Kiril, manastıra sığınmış Arnavut bir kız olan Zamira'yı bulur. Kiril, Zamira'yı manastırda saklayarak ona yardım etmeye çalışır, ancak köydeki etnik gerilimler nedeniyle rahipler bu durumu hoş karşılamaz. Zamira'nın bulunması üzerine, köylüler genç kızı yakalamak için manastıra gelir. Kiril, Zamira'yı korumak için manastırdan kaçmaya karar verir, ancak kaçışları trajik bir sona ulaşır.
2. **Faces (Yüzler):** İkinci hikâye, Londra'da yaşayan fotoğraf editörü Anne'in ve savaş fotoğrafçısı olan sevgilisi Alexander'ın hayatına odaklanır. Bu bölümde, Anne'in kocasıyla olan sorunları su yüzüne çıkar. Aleksander, Makedonya'ya geri dönmek istediğini söyler ve Anne'i de kendisiyle gelmeye davet eder. Ancak, Aleksander'ın ani dönüş kararı, Anne'in hayatındaki çatışmalar ve tereddütler üzerine düşündürür.
3. **Pictures (Fotoğraflar):** Son hikâye, Makedonya'ya geri dönen savaş fotoğrafçısı Aleksander'ın etrafında döner. Aleksander, ülkesine döndüğünde etnik çatışmaların ortasında kalır ve eski sevgilisi Hana'nın kızı Zamira'nın başı belaya girer. Aleksander, Zamira'yı kurtarmak için tehlikeli bir girişimde bulunur, ancak sonuçlar yine trajiktir. Filmin sonunda, hikâye başladığı yere, Kiril'in hikâyesine döner, böylece film döngüsel bir yapıda tamamlanır.

Bu çalışmada, Yağmurdan Önce (1994) filminde varlığın söylemsel analizine odaklanılarak karakterlerin kimliklerini, çatışmalarını ve varoluşsal bunalımlarını savaş, şiddet, göç, ötekilik kavramları etrafında nasıl ifade ettikleri, bu ifadeleri temsil etmede

filmin sıkça başvurduğu metaforlar incelenmektedir. "Söylem"den kastedilen, belirli konuşma, yazı ya da başka bir iletişim ortamındaki dilsel iletişim örnekleridir (Johnstone ve Eisenthart, 2008, s. 8). Söylem analizi, dilin ve anlatımın, karakterlerin içsel dünyalarını ve toplumsal bağlamlarını nasıl yapılandırdığına dair önemli ipuçları sunar. Bu tür bir analizde söylemsel ve toplumsal olgular arasındaki bağlantıları çeşitli bağlamlarda incelenir: kurumsal iletişim, kimlik ve hafızanın söylemsel inşası, politik söylem, örgütsel davranış, aile içi iletişim gibi konular bunlardan bazılarıdır (Johnstone ve Eisenthart, 2008, s. 9). 1980 sonrasında yapısalcılığın yavaş yavaş etkisini yitirmesi ve kültürel çalışmaların yaygınlık kazanmasıyla, Fransız kuramcılar (Lyotard, Baudrillard, Derrida, Barthes) tarafından beslenen "postmodern" felsefe ve "yapısöküm" çalışmaları dikkat çeker. Bu iki uygulama alanına göre söylem tarafından kurulan her şey, yine aynı şekilde söylem tarafından yıkıma uğratılabilir. Artık nesnelerin özü yoktur, kimliklerin ve inançların parçalı, değişken olmasını sağlayan temsillerin bir açılımı vardır (Maigret, 2016, s. 200). Söylem, anlamı inşa eder ve böylelikle toplumlar mevcut semboller ve anlamlar arasında bağ kurar. (Çelik ve Ekşi, 2008, s. 100). Gerçeklik de söylemler tarafından şekillendiğinden sabit, merkezi ve güvenilir değildir. Söylem analizi, farklı disiplinlerde farklı anlamlara ve uygulamalara sahiptir. Söylem analizi yapmanın birçok yolu vardır ancak, bu yaklaşımların ortak paydası, "dilini dünyayı yansıtmak veya tanımlamak için tarafsız bir araç olmadığını" kabul etmektir (Liamputtong, 2009, s. 136). Aksine, hepsi söylemin toplumsal yaşamı inşa etmedeki merkezi önemini savunur. Foucault'nun temsil konusundaki yaklaşımı söylemin güç ilişkileri ile bağlantılı ve değişken yapısına dikkat çeker. Bu sebeple "öteki"nin temsili söz konusu olduğunda, temsil edilen ve temsil eden arasında daima hem bir iktidar hem de bir bilgi ilişkisi olduğunu belirtir (Morley ve Robins, 1997, s. 183). Foucault'cu analiz, bir söylemin söylendiği bağlamı da değerlendirir; aktörler arasındaki güç ilişkilerini ve davranışı yönlendiren yapıları ve bilgi gelişimini kısıtlayan süreçleri değerlendirir (Wall, Stahl ve Salam, 2015, s. 11). Bu noktada; kimin, nerede, ne zaman ve kiminle konuştuğu ile birlikte hangi kurumsal ve tarihsel koşullar altında konuştuğu söylemin analiz edilmesi için oldukça önemlidir. Söylem analizi metodolojik ve kavramsal unsurlardan meydana gelen sosyal hayata dair bir perspektif olup, söylem üzerine düşünme ve söylemi dataleştirme yolu olarak karakterize edilir (Çelik ve Ekşi, 2008, s. 104).

Bu çalışmada, *Yağmurdan Önce* filminde belirgin bir örüntü oluşturan savaş, şiddet, göç ve kimlik söylemleri tema olarak kabul edilmiş ve bu temalara ilişkin göstergeler kodlanmıştır. Filmdeki bu baskın söylemleri temsil etmek için kullanılan sinematografik metaforlar tespit edilmiş ve bunlara ilişkin ifadeler, kullandıkları bağlam içinde içerik analizi ile yorumlanmıştır. Filmdeki dil ve anlatım, bireylerin kimliklerini nasıl oluşturduğunu, toplumsal ve kültürel normlar tarafından nasıl şekillendirildiğini ve bu normlarla nasıl çatıştığını gözler önüne sermektedir. Özellikle, filmin anlatısal yapısı ve karakterlerin diyalogları, sinematik temsilin bu anlatıyı nasıl desteklediğini, varlığın hem bireysel hem de kolektif düzeyde nasıl inşa ve ifade edildiğini ortaya koymaktadır.

2. YAĞMURDAN ÖNCE'DE "VAR OLMA" NIN SÖYLEMSEL ANALİZİ

2.1. Filmin Temel Leitmotifleri: Yağmur, Zaman ve Çember

Yağmurdan Önce (1994), zamanın döngüsellığı ve belirsizliğı temasını işlerken, varlık ve kimlik meselelerine dair sorular sorar ve bu bağlamda söylem, sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda anlam yaratma sürecinin merkezî bir parçası olarak ele alınır. Film, geçmiş ve şimdi arasındaki sınırları bulanıklaştırarak, varlığın ve kimliğin sabit değil, sürekli değişen ve yeniden tanımlanan bir yapıda olduğunu vurgular. Bu vurgulamayı, filmin başından sonuna kadar tekrarlanan üç ana motifle gerçekleştirir: yağmur, zaman ve çember. Bunlar, temaları derinleştirir ve karakterlerin hikayelerini bağlar. Bu motifler, filmin yapısını ve anlatımını güçlendirirken, Balkanlar'daki etnik çatışmalar ve savaşın karmaşıklığını vurgulamak için sembolik anlamlar taşır.

Filmin isminde de vurgulanan yağmur, değişimin habercisi, temizlenmenin yolu, bir değişim ve geçiş unsuru olarak kullanılır. Yıldırım sesleri ve çeşitli karakterlerin yağmur hakkındaki yorumları, anlatıyı çerçeveler. Film Kiril ile Rahip Baba Marko'nun kiliseye doğru yürüyüşleri ile başlar. Yağmurun ilk haberi daha başlangıçta bu sahnede Rahip Baba Marko tarafından verilir ve havanın ağırlaşmasından, kokudan, gökyüzünün kararmasından ve sineklerin hareketlerinden dolayı bu haber her bölümde farklı karakterler tarafından tekrarlanır. İkinci bölümde Hana'nın babası Aleksandar'a, "*Havada kan var. Yağmur yağmalı.*" der, filmin sonunda Aleksandar'ın son sözleri "*Gökyüzüne bak, yağmur yağacak.*"- yaklaşan çatışmanın patlak vereceğine işaret eder. Anlatının başına geri döndüren son sahne, yoğun yağmur damlaları arasında geçer ve Alexander'ın cesedinin, kanlı ve terk edilmiş haliyle görüntüsü üzerinde durur. Böylece izleyici, bedensel dışlamaların acımasızlığı ve varoluşçu felsefede sıklıkla vurgulanan belirsiz alanla korkulan özdeşleşme anı üzerinde düşünmek zorunda kalır (Marciniak, 2003, s. 79).

Zaman ve çember motifi, filmin en temel öğelerinden diğer ikisidir ve filmin anlatım tarzını ve temasını derinlemesine etkiler. Film, zamanın çizgisel/doğrusal bir yapıdan ziyade daha döngüsel ve esnek bir yapıya sahip olduğunu öne sürer. Bölümler arasında yapılan zaman sıçramaları ve hikâyelerin birbiriyle olan bağlantıları, zamanın mutlak bir kavram olmadığını, geçmiş, şimdi ve geleceğin sürekli birbirine geçtiğini gösterir. Filmde, kronolojiye uyan gerçekçi bir dünya yaratmak için olay örgüsünün hikâyeye örtüşmesine izin vermek yerine, gelenekselin dışına çıkılarak olay örgüsünün kronolojiyi parçalamasına izin verilir. Böylelikle izleyicinin bir film izlediğinin farkına varması ve varoluşsal bir sorunu görselleştirmek amaçlanır (Tängerstad, 2000).

Görsel 1. Rahip Kiril'e yağmurun geleceğini haber veriyor. (Yağmurdan Önce, 1994)

Zamanın çembersel olarak kullanımı, ebedi döngü fikrini ve kaçınılmaz kader temasını destekler. Filmde olayların sürekli tekrar ettiği ve tarihsel çatışmaların döngüsel olarak yeniden yaşandığı vurgulanır. Bu, karakterlerin ve toplumların aynı hataları tekrar etme eğiliminde olduklarına dair bir metafor olarak da okunabilir (Filipčević, 2004, s. 10). Anlatının yapısı, çemberin görünüşteki döngüsel doğasının engellendiğini, zamansal ve mantıksal paradokslarla dolu olduğunu gösterir (Marciniak, 2003). Çember, filmdeki karakterlerin hikâyelerinin birbirine bağlılığını da temsil eder. Filmdeki üç bölüm, birbirine bağlı olan çembersel yapıda ilerler; her hikâye bir diğerine bağlanarak daha büyük bir bütün oluşturur. Bu, insan hayatlarının ve kaderlerinin nasıl birbirine bağlı olduğunu ve bir kişinin eylemlerinin başkalarının hayatlarını nasıl etkileyebileceğini gösterir. Film boyunca motifler ve kültürel kimliğin sembolleri olarak adlandırabileceğimiz unsurlar aracılığıyla bir tür yapısal simetri üzerinde ısrar edilir. Rahip Baba Marko'nun epigramı, filmin birinci ve son bölümlerinde olduğu gibi, Londra sahnesinde de bir şehir duvarına spreyle boyanmış yazılmış olarak görünür: "*Zaman asla ölmez, çember yuvarlak değildir.*" Bu paradoksal söz; filmin kendisi, mantık çemberindeki kopukluk ve zamanın nasıl karıştığı üzerine yorum yapar (Gaughran, 2012, s. 130). Ayrıca, Baba Marko bu sözleri ilk olarak, çocuklar kaplumbağaların etrafında yıkıcı ateş çemberini oluşturdukları zaman söylediği için, filmin ana teması olan şiddetin anlamsızlığına da değinilmiş olur. Zamanın esnek kullanımı, filmin ana temalarından biri olan belirsizliği de yansıtır. Film, seyirciyi zamanın nasıl ilerlediği konusunda sürekli merakta bırakır; bu da zamanın göreceli doğasını ve bireylerin yaşadığı olaylara göre farklı algılandığını gösterir. Filmin parçalı anlatı yapısı, karakterlerin kırılmış gerçekliklerini yansıtır ve tarihi çatışmalarla boğuşan bir bölgede basit çözümlerin imkansızlığını da vurgular (Filipčević, 2004, s. 10).

Görsel 2. Filmin Leitmotifleri aynı cümlede Londra’da bir duvar yazısında geçiyor.
(Yağmurdan Önce, 1994).

Üç motif -yağmur, çember ve zaman- birbirleriyle yakından bağlantılıdır ve filmde birbiriyle etkileşim halindedir: Yağmurun gelmesi, zamanın geçişini ve döngüselliğini işaret eder. Filmde yağmurun başlaması, hikâyenin yeni bir evresine geçişin sembolüdür; bu da zamanın sürekli ilerlediğini ve değişimlerin kaçınılmaz olduğunu gösterir. Zamanın döngüsel olarak kullanılması ve çembersel anlatı yapısı, zaman ve çember motiflerinin iç içe geçtiğini gösterir. Zamanın çembersel doğası, geçmiş ve geleceğin birbirine bağlı olduğunu ve olayların sürekli tekrar ettiğini vurgular. Yağmur ve çember motifleri birlikte, yenilenme ve tekrar temasını güçlendirir. Yağmurun doğayı temizlemesi gibi, çember de zamanın ve olayların sürekli yenilendiğini, aynı zamanda tekrarlandığını sembolize eder. Bu, Balkanlardaki etnik çatışmaların sürekli döngüsel olarak yeniden yaşandığını ve bu döngüden çıkmanın zor olduğunu vurgular.

2.2. Aşına Kimliğin Dışında Kalanlar: “Ötekiler” ve “Uyumsuzlar”

Yağmurdan Önce, Balkanlardaki etnik çatışmalar ve savaşın karmaşıklığını, kimlik ve varlık temaları üzerinden derinlemesine ele alır. Filmde "öteki" ve "uyumsuz" olmanın temsili olayların gelişiminde önemli bir rol oynar. Bu temalar, etnik ve dini farklılıkların yanı sıra, bireylerin içsel çatışmaları ve toplumla olan uyumsuzluklarını da kapsar. Filmde izleyici, ele alınan kimliklerin arzularının paranoyak kodlamaları, aynı arzuların şizoid kaçışları ve arzulayan Makedonyalı öznelere özgü depresif oluşumlar arasındaki mücadeleye tanık olur (Lambevski, 2003). Bu mücadele durumu sıklıkla dönemin şartları ve coğrafya ile ilişkilendirilir.

"Öteki", genellikle kimlik ve aidiyet bağlamında, bir grubun kendini tanımlaması için karşısında konumlandığı, dışladığı veya yabancı gördüğü kişileri ve toplulukları ifade

eder. Öteki, özneye varlık kazanması için gerekli olan kimlik ve tanınmayı sağlar (Homer, 2005, s. 72). "Ben" ve "öteki" ya da "biz" ve "onlar" yalnızca iki ayrı insan grubunu değil, tamamıyla farklı iki tutum, duygusal bağlanım ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, çekişme ve iş birliği arasındaki ayrımı temsil eder (Bauman, 2004, s. 51). Ayrımlar ve sınırlar toplumsal yaşamın, dolayısıyla sosyolojik araştırmaların önemli bir unsurudur: sadece farklılıkları tanımlamakla kalmaz, onları yaratır da, başka bir deyişle "biz" ve "onlar" arasında olumsuz hisler yaratabilir (Bauman ve May, 2019, s. 61).

Yağmurdan Önce filminde "öteki" kavramı, etnik ve dini farklılıklar temelinde şekillenir. Özellikle Makedonlar ve Arnavutlar arasındaki çatışmalar, "öteki" kavramının nasıl oluştuğunu ve sürdürüldüğünü gösterir. Müslüman ve Arnavut olan Zamira, Makedon köyünde bir tehdit ve "öteki" olarak algılanır; bu, etnik farklılıkların toplumsal uyumu nasıl bozduğunu ve düşmanlık yarattığını vurgular. Aynı zamanda Zamira kendi ailesi tarafından bulunduğu da bu ötekiliğin altı çizilir. Bu bölümde (Kelimeler/1.bölüm) çatışma, sadece Zamira'nın çobanı öldürmüş olabileceği şüphesine dayanmaz aynı zamanda bir Müslüman olarak bir Hristiyan, yani karşıt bir kültürden bir adam tarafından kurtarılmış olmasına da dayanır. Zamira'nın büyükbabasının "*Kan kanı çağırır. Şimdi bir savaş başlatacaksın.*" sözleri bu düşüncüyü destekler. Bu sahnede Zamira'nın kendi aile bireylerinden dayak yemesi ve sonrasında öldürülmesi, başka bir kültürden insanlara karşı duyulan nefretin, kardeşlere ve akrabalara duyulan sevgiden açıkça daha güçlü olabileceğini gösterir. Kardeşi, Zamira'nın Kiril'in peşinden koştuğunu ve bu nedenle ailesine, mirasına ve kültürüne ihanet ettiğini düşünür. "Kelimeler" bölümünün en önemli noktası, Makedonya'daki etnik grupların etnik saflık mantığına bağlı olduklarını göstermesidir: Yüzeyle, film ne Arnavut/Müslüman ne de Slav/ Hristiyan yanlısı olarak görünür; her iki topluluk da etnik üstünlük paradigmasının yıkıcı etkisi altında tasvir edilmiştir (Marciniak, 2003). Her iki grup da diğerini potansiyel bir tehdit ve düşman olarak görür, bu da savaşı ve çatışmayı kaçınılmaz kılar. Bu bağlamda, "öteki", sadece fiziksel olarak dışlanan bir grup değil, aynı zamanda şiddetin ve ayrımcılığın da kaynağıdır. Dünyadaki çatışmaların ve şiddetin artmasının önemli nedenlerinden biri kimliklerin ötekileştirilmesidir. Kimlik duygusu, aynı soydan gelenlerin, dindaşların, hemşerilerin, aynı okulda okumuş olanların, aynı meslek gruplarının ya da aynı toplulukların aynı ilişkilerini daha güçlü kılabilmektedir (Kaçar, 2022, s. 91).

Filmde "öteki"ler olarak karşılaştığımız kişiler aynı zamanda kadınlardır. Bu kadınlar olay örgüsündeki çatışmayı etkilemesine karşın çok az söz sahibi olurlar ve savaşın ve şiddetin acı yüzünden en çok etkilenen kişilerdir. Genelde savaşın kirli yüzünü yansıtmak için bir fon görevi görürler. Buna karşın Hana ve Zamira gibi kadınlar aileleri tarafından kontrol altına alınmış ve zorba bir şekilde baskı altında tutulmuş olarak gösterilse de aynı zamanda eleştirel olanakların merkezleridirler (Marciniak, 2003). Aleksander dışında, üç kadın da etnik sınırları geçme riskini göze alır: Zamira, Kiril ile olan bağlantısı nedeniyle; Hana, kaybolan kızı için çaresizlik içinde Aleksandar'ın evini ziyaret ettiğinde; Anne Alexander'ın ölümü nedeni ile Makedonya'ya geldiğinde. Böylelikle kadınlar her ne kadar

anlatı açısından cezalandırılısalar da eylemleriyle ataerkil egemenlik ve etnik şiddet mantığının kesişimini eleştirme aciliyetine işaret ederler (Marciniak, 2003).

Görsel 3. Kiril ve Zamira (Yağmurdan Önce, 1994)

Filmde "ötekilik" kavramı, Batı ve Doğu arasında da işlenir. Filmdeki Londra sekansı, Batı'nın Doğu'ya bakış açısını da "öteki" kavramı üzerinden ele alır. Anne'in Londra'da yaşadığı kimlik bunalımı ve Makedonya'ya gitmek konusunda yaşadığı tereddütler, Batı'nın Balkanlara yönelik önyargılarını ve "öteki"leştirme sürecini yansıtır. Batıdaki medya ve halkın, Balkanlar'daki çatışmaları anlamakta zorluk çekmesi ve bu coğrafyayı "öteki" olarak görmesi, küresel boyutta bir yabancılaşmanın altını çizer. Bu ölçekte Balkanlar, "barbarlığın derinliklerine" daha yakın yer alır, Doğu Avrupa'nın belirli bir alt kategorisi olarak işlev görür, "ilkel, geri kalmış, barbar" ve "yuvalanmış oryantalizm" olarak adlandırılan daha düşük seviyeleri ima eden bir şey olarak tasvir edilir (Jordanova, 1998).

"Uyumsuz" kavramı, bireylerin kendi toplumları veya içinde buldukları gruplarla uyum sağlayamamaları, farklı düşünceleri ya da toplumun normlarına karşı gelmeleri durumunu ifade eder. Toplum içinde oluşan bir dizi ayrıma ve hazır sınıflandırmalara karşı koyabilecek bir grup vardır: "Yabancılar" (Bauman ve May, 2019, s. 62). Bireyin kimliğine ve topluma yabancılaşması da onu bir nevi yabancı yapar mevcut normlara ayak uyduramaz. Bu insanlar mevcut kategorilere kolay kolay uymayan varlıklarıyla, tam da kabul edilmiş karşıtlıkların doğruluğuna başkaldırırlar (Bauman ve May, 2019, s. 62) Kişi yabancı olduğu insanların arasındaysa ve sadece görünür toplumsal kimliği üzerinden mevcutsa onun için temel soru, bu kişilerin kendisini tanımlamaya meyledip etmeyecekleri

ya da inşa edilmiş bir bireysel kimlikten hareketle onun hakkında sahip oldukları bilgiyi düzenleyip düzenlemeyeceği üzerinedir (Goffman, 2014, s. 107). Kiril ile Zamira'nın ilişkisi göz önüne alındığında, Zamira tamamıyla yabancı olduğu bir ortamda sadece görünür toplumsal kimliği üzerinden (Arnavut olması) mevcut iken, ona inşa edilmiş kimlik tanımlamalarıyla yaklaşmayan kişi Kiril yani bir diğer uyumsuz bireydir. Filmdeki birçok karakter, bu anlamda uyumsuz olarak tanımlanabilir. Genç rahip Kiril, sessizlik yemini etmiş olmasına rağmen, manastırda Arnavut kız Zamira'yı saklayarak kurallara karşı gelir. Kiril'in bu eylemi, onu hem manastırın hem de kendi etnik grubunun normlarına uyumsuz bir figür haline getirir. Kiril, sessizlik yeminine sadık kalmak yerine, insan hayatını korumayı seçer ve bu, onun inançları ve toplumun beklentileri arasındaki çatışmasını ortaya koyar. Kiril'in uyumsuzluğu, onu manevi bir arayışa sürükler ve toplumun normları ile kişisel ahlak arasında sıkışıp kalmış bir birey olarak konumlandırır. Savaş fotoğrafçısı Aleksander da bir başka "uyumsuz" karakterdir. Makedonya'ya döndüğünde (3. Bölüm/ Resimler), köyündeki insanların değiştiğini ve eski dostlarının artık düşman olarak görüldüğünü fark eder. Bu bölüm, öz, ev, ulus ve kültürel aidiyet kavramlarının geleneksel olarak stabil olan anlayışlarını sorgular. Film, Aleksander'ın durumuyla ilgili rahatsız edici bir uyumsuzluk yaratır, zira bir sürgün olma durumu, yerli ve benimsediği kültürlerin dünyaları arasında sürekli bir titreme anlamına gelir (Marciniak, 2003). Aleksander'ın dışarıdan gelmesi ve savaşı dışarıdan gözlemleyen biri olarak algılanması, onun köy halkıyla uyumunu zorlaştırır. Aleksander, savaşın saçmalığını ve anlamsızlığını görür, ancak içinde bulunduğu toplum bu farkındalığa sahip değildir. Bu durum, Aleksander'ı hem bir gözlemci hem de bir uyumsuz olarak konumlandırır. Aleksander'ın Zamira'yı kurtarmak için müdahalesi, onun hem kendi halkına hem de geçmişine yabancılaşmasını simgeler. İç çatışmalar ve etnik gerilimler arasında kalan Aleksander hem yerel halkın hem de kendi içsel kimlik kriziyle yüzleşir, bu da onun Makedonya'daki varlığını daha da karmaşık hale getirir (Filipčević, 2004, s. 10). Bu, filmin genel anlatısındaki aradalık temasını güçlendirir; Aleksander ne tamamen Batı'ya ait ne de tamamen Doğu'ya ait biri olarak kalır. Arada kalmışlık durumu, onun hem fiziksel hem de duygusal olarak "yerinden edilmiş" olma durumunu da derinleştirir. Böylece "benlik" ve "öteki"nin temsili, çatışmaların nasıl ortaya çıkabileceğini gösterir ve bireysel iradeyi, taraf seçmenin zorunlu olduğu bir gerçeklik içinde vurgular ve sorunlaştırır (Mutić, 2016, s. 228). Diğer bir uyumsuz karakter Londra'da yaşayan fotoğraf editörü Anne hem kişisel hem de profesyonel olarak bir kimlik krizi içindedir. Aleksander'ın Makedonya'ya dönme kararı ve Anne'i de davet etmesi, onun kendi yaşamını sorgulamasına neden olur. Londra'daki hayatına karşı bir yabancılaşma yaşayan Anne, aynı zamanda Makedonya'ya gitmekten çekinir. Bu, onun ne tamamen Batı toplumuna ne de Balkan kimliğine uyum sağlayabildiğini gösterir; Anne, iki dünya arasında bir uyumsuzdur.

"Öteki" ve "uyumsuz" kavramları, filmde birbiriyle yakından ilişkilidir ve çoğu zaman iç içe geçer. Filmde "öteki" olarak görülen karakterler, aynı zamanda içinde buldukları topluluklar ve gruplar tarafından uyumsuz olarak da algılanır. Filmdeki karakterler, genellikle toplumsal normlara veya etnik/dini grupların beklentilerine uyum sağlayamadıkları için "öteki" olarak damgalanır. Kiril'in Arnavut kızını saklaması ve

Aleksander'ın savaşın anlamsızlığı üzerine yaptığı gözlemler, onları kendi toplumlarında uyumsuz hale getirir. Şiddete, karmaşaya ve konuşmaların içinde birbirini dinlemeyen insanlara karşın filmdeki uyumsuz bireylerin birbirini anladığına şahit oluruz. Zamira ve Kiril sözlü olarak iletişim kuramamalarına rağmen, aralarında bir bağ oluşur ve bu, Kiril'i, Zamira'yı peşlerindeki köylülerden korumaya iter. Dil işlevini yitirerek sessizlik söylemi bu bağın oluşmasına katkı sağlar. Kiril'in sessiz yolları, Zamira'yı doğru ve hemen duyabilmesine yardımcı olur. Sessizlik sadece çevredeki dünyayı ve diğer insanları duymayı değil, aynı zamanda kendini ya da kişinin kendi içsel mesajlarını daha orijinal, temel veya ilkel bir şekilde dinlemeyi de sağlar (Crnković, 2011, s. 135). Dünyanın gürültülerinden, iddialı konuşmalardan ve kişinin kendi kelimelerinden kaçan genç Kiril, kendini ve içsel sesini doğru bir şekilde dinleyebilir, Zamira'yı duyabilir, ona sevgi ve yardım sunabilir ve şiddet çemberinden çıkış yolunun derin dinleme ortamını ve ruh halini geri kazanmaktan geçtiğini bize gösterir (Crnković, 2011, s. 136).

2.3. Varlığın Politik Söylemi: Şiddet, Savaş ve Göç

Yağmurdan Önce, varlığın politik söylemi çerçevesinde, savaş, şiddet ve göç temalarını merkeze alarak, bu olguların bireyler ve toplumlar üzerindeki yıkıcı etkilerini gösterir. Bu üç tema, filmin anlatısında birbiriyle sıkı bir şekilde bağlantılıdır ve karakterlerin yaşamlarına doğrudan etki eder. Filmin daha ilk sahnesinde bir grup çocuğun küçük bir çember oluşturarak ortasına bir kaplumbağa yerleştirdiğini, daha sonrasında bu çemberi ateşe vererek şiddeti oyunlaştırdığını görürüz.

Görsel 4. Çocukların şiddet içeren oyunu (Yağmurdan Önce, 1994)

Filmin ilerleyen sahnelerinde Zamira'yı aramak için kiliseye gelen köylülerden birinin çatıdaki kedilere ateş açtığına ve bundan zevk aldığına tanık oluruz. Şiddet mekanikleşen, nedensizleşen ve döngü haline gelen bir eylem olma durumunda gösterilir. Dahası film Makedonya'daki arada kalmış mekânların sürdürülemez varlığını gösterirken kargaşa ve şiddeti Batıya kadar genişletir ve böylece Balkanların istisnai olmadığını işaret eder (Filipčević, 2004, s. 27). Londra'da bir restoranda savaşın bireydeki etkisiyle bir Sırp insanlara ateş açar. Her zaman uzaklarda kalacağı düşünülen savaş uzaklarda kalmaz. Şiddet, filmde hem fiziksel hem de psikolojik bir olgu olarak işlenir. Varlık mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve karakterlerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde deneyimledikleri bir gerçeklik haline gelir. Film, etnik şiddeti ve "temizlik" politikalarını açık bir şekilde gösterir. Zamira'nın peşine düşen Makedon köylüler, Arnavut kızını bir tehdit olarak görür ve bu tehdit algısı, şiddetin meşrulaştırılması için bir gerekçe olarak kullanılır. Fiziksel şiddet, burada etnik kimlikler arasındaki düşmanlığın bir dışavurumu ve toplumun bölünmüşlüğü'nün bir sembolü olarak karşımıza çıkar. Şiddet sadece fiziksel değil aynı zamanda psikolojik bir düzlemde de işlenir. Karakterler, savaşın ve şiddetin yarattığı travmayla başa çıkmaya çalışırken aynı zamanda etnik kimlikleri ve aidiyetleri konusunda derin bir içsel çatışma yaşarlar. Aleksandar'ın savaşı fotoğraflaması, bir yandan savaşın gerçekliğini belgelemek iken, diğer yandan onun savaşın dehşetiyle yüzleşmesini ve bu dehşeti kendi içinde işlemeye çalışmasını temsil eder. Film, şiddetin nasıl döngüsel bir yapıya sahip olduğunu ve bir kez başladığında nasıl durdurulamaz hale geldiğini gösterir. Savaş ve şiddet, bir sona ermekten ziyade, daha fazla şiddeti doğuran bir döngü içinde ilerler. Bu döngüsellik, filmdeki olayların birbirine bağlanma biçimiyle de desteklenir; hikâye başladığı yerde biter, bu da şiddetin bitmeyen doğasına bir gönderme yapar.

Savaş, filmin merkezinde yer alan ve tüm olayları tetikleyen ana unsurdur. Filmde savaş, yalnızca fiziksel bir çatışma olarak değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet ve varoluşsal kaygılar etrafında dönen bir çatışma olarak ele alınır. Balkanlar'daki etnik ve dinî farklılıkların nasıl bir savaşa dönüştüğü ve bu savaşın bireyler üzerindeki etkileri gösterilir. Savaşın politik söylemi, filmde medya ve propagandanın rolüyle de desteklenir. Medya vasıtasıyla görmek, dünyanın kavranması açısından bir engeldir. İnsanın "öteki" ile ilgili keşifleri medya aracılığı ile olduğunda farklılığa ilişkin doğal olmayan süreçler doğurmaktadır (Morley ve Robins, 1997, s. 182). Medya kültürü; tıpkı politik söylemler gibi, belirli ülkelerin, siyasi düşüncelerin ve projelerin hegemonyasını kurmaya yardımcı olur. Medya kültürü, toplumu belirli ideolojileri "olması gereken" olarak görmeye yönlendiren temsiller üreterek belirli politik pozisyonlara rıza göstermeye çalışır (Kellner, 2003, s. 56). Bu tür metinler, bu pozisyonları normalleştirir ve böylece hegemonik politik pozisyonlara rıza sağlanmasına yardımcı olur. Özellikle Londra'daki sahnelerde, medya aracılığıyla savaşın nasıl farklı şekillerde temsil edildiği ve bu temsilin politik çıkarlarla nasıl örtüştüğü gözler önüne serilir. Savaş, sadece silahlı bir çatışma değil, aynı zamanda bilgi ve algı yönetimi üzerinden sürdürülen bir mücadeledir. Alexander, takside Anne'ye "Barış bir istisnadır, kural değil." derken savaşı yaratan nedenlerin yapaylığına ve sözde sağlanmaya çalışılan barışın gerekli görülmediğine dikkat çeker. Savaş teması etrafında

pasiflik ve eylem arasındaki diyalektik, filmin yineleyen motiflerinden biridir. "Taraft tutmak" ifadesi; filmde beş yüz yıl süren Müslüman yönetiminden intikam almak, barış için duruş sergilemek, kocasını bırakıp Makedonya'ya gitmek, bir esir Arnavut kızını kurtarmak, bir fotoğraf çekmek gibi çeşitli eylemleri ifade eder (Gaughran, 2012). Alex, Anne'e vedalaşırken ve bir Makedonya bileti verirken "*Taraft tut!*" der.

Alexander köyüne döndüğünde insanlarla arasında geçen diyaloglar savaşın düşünceler, kararlar, beklentiler üzerindeki etkilerini ortaya çıkarır. Kavga etmek için bir bahane olmadığını söylemesine rağmen Alex'e arkadaşı "*Bir sebep bulurlar, savaş virüs gibidir. İkiye ayrıldık, bizim köyümüz, onların köyü.*" şeklinde cevap verir. Buna karşılık politikacıların ve Birleşmiş Milletlerin nerede olduğunu sorar Alex, cevap trajiktir: "*Onlar haftaya cesetleri gömmeye gelir.*" Bu diyaloglardan anlarız ki sözde misyonların ardında barış yerine savaşın "gerekliliği" yatar. Filmdeki karakterler, savaşın yıkıcı etkilerini doğrudan yaşarlar. Aleksander, savaş fotoğrafçısı olarak çatışmaların ortasında yer alırken, Kiril ve Zamira gibi karakterler, savaşın yarattığı düşmanlık ve güvensizlik ortamında hayatta kalmaya çalışır. Savaş, bu karakterlerin hayatlarında derin izler bırakır ve onları kendi kimlikleri ve inançları hakkında sorgulamaya zorlar. Filmde gösterilen yaşlı kadınların yorgun, kırışmış yüzleri; eğilmiş sırtları, kemikli eşekler; yürümekte zorlanan, aç kalmış köpekler acının özgüllüğünü ifade eder (Marciniak, 2003). Her bölümün anlatı hareketi ve görüntü, henüz olmamış bir ân'ın -yaklaşan yıkımın önsezisi, yağmurdan önceki anlar- habercisidir. Filmin sonu, karakterlerin tersine sürgünleri ve ortak yıkıcı kayıpları aracılığıyla Doğu ve Batı inançlarının birbirine bağlılığını sembolik olarak tasvir eder. Zamira'nın trajik sonu ve Kiril'in sessiz kederi, etnik nefretin boşunlığını ve trajedisini vurgularken, Aleksander'ın ölümü Anne'i Londra'dan Makedonya'ya cenazesi için getirir ve böylece anlatıları kültürel ve coğrafi sınırların ötesinde birbirine bağlar (Filipčević, 2004).

Göç, filmde hem fiziksel hem de metaforik bir tema olarak işlenir. Savaş ve şiddet ortamında Aleksander'ın köyüne dönmesi, onun kendi kimliğini ve geçmişini sorgulama sürecine de işaret eder. Ancak, köydeki gerilimler ve çatışmalar onun burada da bir yer bulamayacağını gösterir; bu, savaşın yarattığı yerinden edilmenin ve evsizlik hissini bir yansımasıdır. Karakterler, kimliklerini ve aidiyetlerini sorguladıkça, içsel bir göç sürecine girerler. Bu, savaş ve şiddetin sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal ve duygusal bir göçü de tetiklediğini gösterir. Filmdeki göç teması, karakterlerin kendilerini ve kimliklerini yeniden inşa etme süreçleriyle de ilişkilidir. Bu, aynı zamanda Balkanlar'daki toplumsal ve etnik yapının da sürekli bir yeniden yapılanma içinde olduğunu gösterir. Göç, bu bağlamda hem fiziksel bir hareket hem de yeni bir varoluş biçiminin arayışı olarak karşımıza çıkar, karakterler hem yerlerinden edilme hem de içsel bir göç yaşarlar. Filmde, savaşın etkisiyle birçok insanın zorunlu göç etmek zorunda kaldığı görülür. Aleksander'ın Makedonya'ya geri dönüşü, bir göç sürecinin tersine çevrilmesi olarak da okunabilir.

Görsel 5. Alexander'ın Makedonya'ya geri dönmesi ve karşılaştığı manzaralar. (Yağmurdan Önce, 1994)

3. SONUÇ

Balkan sinemasında 1990'lar dönemi, tarihsel olayların ve sosyal değişimlerin etkisiyle tematik ve anlatsal dönüşümler yaşamıştır. Bu dönemde üretilen filmler, bölgedeki etnik çatışmalar ve kimlik meselelerine odaklanarak, Balkan toplumlarının varoluşsal sorularını ve içsel çatışmalarını sinematik bir dille ifade etmiştir. *Yağmurdan Önce* (1994) filmi, bu dönemin önemli bir temsilcisi olarak, etnik kimliklerin ve çatışmaların birey ve toplum üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz ederken, varlık ve kimlik meselelerini görsel ve anlatsal metaforlarla güçlendirmekte, "benlik" ve "öteki"ne ilişkin söylemlerini savaş, şiddet ve göç olguları üzerinde inşa etmektedir. Bu sebeple filmdeki baskın söylemlerin sosyolojik ve politik bir düzlemde de beslendiği görülmektedir.

Filmin her bölümünde tekrarlanan yağmur, çember ve zaman motifleri, filmin ana temalarını ve anlatımını güçlendiren sembolik bir yapı oluşturmaktadır. Yağmur, çember ve zaman, filmde birbirine bağlı bir şekilde kullanılarak Balkanlar'daki karmaşık tarihsel ve toplumsal dinamiklerin bir yansıması olarak hizmet eder. Bu motifler, filmdeki karakterlerin yaşamlarına ve olayların akışına derinlemesine bir anlam kazandırırken, aynı zamanda izleyiciyi zaman, kader ve tekrar eden döngüler üzerine sorgulama başlatır. Yağmur sürekli beklenen durumundadır ve yağmadan önce havada bıraktığı ağırlık, savaşın ve kimlik çatışmalarının kasvetini yansıtmaktadır. Çember, zaman metaforu ile iç içe kurgulanmıştır. Buna göre hem savaşın ve şiddetin hem de bunlarla birlikte gelen kimliğe ilişkin sorgulamaların noktalanmayacağını vurgulamaktadır.

Film, "öteki" ve "uyumsuz" olanın temsili üzerinden, kimlik, varlık ve toplum arasındaki karmaşık ilişkileri derinlemesine işler. "Öteki" ve "uyumsuz" olan karakterler hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki çatışmaların merkezinde yer alır ve film, bu karakterler aracılığıyla etnik ve dini farklılıkların yarattığı gerilimleri ve çatışmaları etkileyici bir şekilde yansıtır. Bu temalar, filmin dramatik yapısını güçlendirirken, aynı zamanda izleyiciyi, bireysel kimliklerin ve toplumsal aidiyetlerin doğası üzerine düşünmeye davet eder." Benlik" ve "biz" üzerinden tanımlanan "ötekiler" ve "onlar" filmde baskın olarak inanç ve ırk farklılıklarını temsil etmede işlevselleşmektedir. Kiril, Zamira ve Alexander karakterleri ise yabancılaşanlar ve uyumsuzlar olarak konumlanır. Bu konumlamaya göre bu karakterler, seçim yapma, taraf tutma, ötekine ilişkin faillikte bulunma gibi durumlarla yüzleşir. Nitekim Zamira'nın ve Alexander'ın ölmesi Kiril'in ise kiliseden atılması bu durumların olumsuz sonuçları olarak toplum tarafından uyumsuz bireyler için öngörülen eylemler olmaktadır.

Yağmurdan Önce'de, savaş, şiddet ve göç temaları ise varlığın politik söylemi çerçevesinde derinlemesine ele alınır. Bu temalar, sadece toplumsal düzeyde değil aynı zamanda karakterlerin kimlik ve varlık mücadelesi bağlamında da anlam kazanır ve filmin ana anlatısını şekillendirir. Aynı zamanda filmde bu temaların; ulusal ve toplumsal kimliklerin tanımlanmasında medya aracılığı ile etkin bir rol oynadığının altı çizilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur

KAYNAKÇA

- Adanır, O. (2003). *Sinemada anlam ve anlatım*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bauman, Z. & May, T. (2019). *Sosyolojik düşünmek*. A. E. Pilgir, Çev. Metis Yayınları.
- Crnković, G. P. (2011). Milcho Manchevski's Before the Rain and the ethics of listening. *Slavic Review*, 70(1), 116-136.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Debord, G. (1996). *Gösteri toplumu*. (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Diken, B., Laustsen, C. B., & Ertekin, S. (2010). *Filmlerle sosyoloji*. Metis Yayınları.
- Filipčević, V. (2004). Historical narrative and the East-West leitmotif in Milcho Manchevski's "Before the Rain" and "Dust". *Film Criticism*, 29(2), 3-33.
- Friedman, V. A. (2000). Fable as history: The Macedonian context. *Rethinking History*, 4(2), 135-146.
- Gaughran, R. (2012). Taking sides with a Macedonian film: Milcho Manchevski's "Before the Rain". *CEA Critic*, 74(2/3), 122-132.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. Ş. Geniş- L. Unsaldı-S.N. Ağırnaslı, Çev. Heretik.
- Hirschfeld, M. (2011). Croatian cinematic identity: A Balkan entity or a European individual? *Studies in Eastern European Cinema*, 2(1), 21-36.
- Homer, S. (2005). *Jacques Lacan*. Routledge.
- Homer, S. (2007). Nationalism, ideology and Balkan cinema: Re-reading Kusturica's Underground. *Did Somebody Say Ideology*, 237-248.
- Jordanova, D. (1998). Balkan film representations since 1989: the quest for admissibility. *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 18(2), 263-280.
- Jordanova, D. (2000). Before the Rain in a Balkan context. *Rethinking History*, 4(2), 147-156. <https://doi.org/10.1080/13642520050074786>
- Johnstone, B., & Eisenhart, C. (Eds.). (2008). *Rhetoric in detail: Discourse analyses of rhetorical talk and text* (Vol. 31). John Benjamins Publishing.
- Kellner, D. (2003). *Media culture: Cultural studies, identity and politics between the modern and the post-modern*. Routledge.
- Lambevski, S. A. (2003). Feeling the Paranoiac, the Schizzo and the Depressive: A Semiotic Analysis of Macedonia's Emotional Architecture in *Before the Rain*. *Social Semiotics*, 13(2), 161-178.
- Liamputtong, P. (2009). Qualitative data analysis: conceptual and practical considerations. *Health promotion journal of Australia*, 20(2), 133-139.
- Maigret, E. (2016). *Medya ve iletişim sosyolojisi*. H. Yüksel (Çev.). İletişim Yayınları.
- Manchevski, M. [Senarist ve Yönetmen]. (1994). *Yağmurdan Önce (Before The Rain)* [Film]. Makedonya-İngiltere-Fransa: British Screen Production.
- Marciniak, K. (2003). Transnational anatomies of exile and abjection in Milcho Manchevski's Before the Rain. *Cinema Journal*, 43(1), 63-84.
- Medin, B. (2022). Sinema ve sosyoloji arasındaki ilişkiye dair. İçinde B. Medin (Ed.), *Sinema ve Sosyoloji: Sinemasal Evrene Sosyolojik Yaklaşımlar* (s.17-52), Doruk Yayınları.
- Morley, D., & Robins, K. (1997). *Kimlik mekânları*. E. Zeybekoğlu, Çev. Ayrıntı Yayınları
- Mutić, N. (2016). Self and Other in Balkan (Post-) War Cinema. In *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts* (pp. 215-234). Routledge.
- Tängerstad, E. (2000). Before the Rain- After the war? *Rethinking History*, 4(2), 175-182. <https://doi.org/10.1080/13642520050074812>
- Todorova, M. (1994). The Balkans: From Discovery to Invention. *Slavic Review*, 5(2), 453-482. <https://doi.org/doi:10.2307/2501301>
- Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.

- Wall, J. D., Stahl, B. C., & Salam, A. F. (2015). Critical discourse analysis as a review methodology: An empirical example. *Communications of the Association for Information Systems*, 37, pp-pp. <https://doi.org/10.17705/ICAIS.03711>
- Wollen, P. (2008). *Sinemada göstergeler ve anlam*. Z. Aracagök ve B. Doğan, Çev. Metis Yayınları.
- Vojković, S. (2008). Re-imagining the Balkans: essays on Southeastern European cinema. *New Review of Film and Television Studies*, 6(1), 1-4.
- Zizek, S. (1997). Multiculturalism, or, the cultural logic of multinational capitalism. *New Left Review*, (1) 225, 28-51.

Görsellerin Deneyimlenmesi Üzerine Fenomenolojik Bir Yaklaşım

Çetin Güven¹, Songül Mollaoğlu^{2,3}

ÖZET

Bu makale, Fenomenolojinin anlamı, gelişimi ve Maurice Merleau-Ponty'nin fenomenolojisinin görsel sanat eserlerinin analizine olan etkisini ve bu iki alan arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Araştırma, veri toplama tekniklerinden, literatür taraması ile yapılmış, ilgili makaleler referans alınarak, toplanan bilgiler bir araya getirilmiştir. Merleau-Ponty, fenomenolojisinde bedensel algının ve deneyimin önemini vurgulayarak, dünyayı nasıl algıladığımızı ve anlamlandırdığımızı derinlemesine araştırır. Bu yaklaşım, görsel sanat eserlerinin analizinde de güçlü bir araç sunar. Makale, Merleau-Ponty'nin bedenlenmiş algı kavramını ve sanatın duyuşal deneyimleri nasıl yansıttığını ele alarak, sanat eserlerinin izleyici üzerindeki etkisini ve izleyicinin eseri algılama sürecini açıklar. Van Gogh'un "Yıldızlı Gece", Edvard Munch'ın "Çılgılık" ve Pablo Picasso'nun "Guernica" eserleri örnekleminde, sanat eserlerinin renk, form ve kompozisyon gibi unsurlarının nasıl bedensel, duyuşal tepkiler uyandırdığını ve bu tepkilerin izleyicinin öznel deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini analiz eder. Sonuç olarak, Merleau-Ponty'nin fenomenolojisinin, görsel sanat eserlerinin çok katmanlı anlamlarını ve izleyici ile eser arasındaki dinamik ilişkiyi anlamada benzersiz bir perspektif ve derinlik sunduğu gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fenomenoloji, Sanat, Merleau-Ponty.

A Phenomenological Approach to the Experience of Visuals

ABSTRACT

This article examines the meaning and development of phenomenology, as well as the impact of Maurice Merleau-Ponty's phenomenology on the analysis of visual art and the relationship between these two fields. The research was conducted using literature review, one of the data collection techniques, and the collected information was brought together by referencing relevant articles. Merleau-Ponty emphasizes the importance of embodied perception and experience in his phenomenology, deeply exploring how we perceive and interpret the world. This philosophical approach so serves as a powerful tool in the analysis of visual art. The article discusses Merleau-Ponty's concept of embodied perception and how art reflects sensory experiences, explaining the impact of art on the viewer's process of perceiving the art work. Through examples such as Van Gogh's "Starry Night," Edvard Munch's "The Scream," and Pablo Picasso's "Guernica," the article analyzes how elements of art such as color, form, and composition evoke bodily and emotional responses and how these responses affect the viewer's subjective experiences.

¹ Uzm. Öğretmen, Selçuk Anadolu Lisesi, ORCID: 0009-0005-1129-8580.

² İletişim Yazarı: songullmollaoglu@gmail.com

³ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-3519-8702.

Ultimately, it demonstrates that Merleau-Ponty's phenomenology offers a unique perspective and depth in understanding the multilayered meanings of visual art and the dynamic relationship between the viewer and the art work.

Keywords: *Phenomenology, Art, Merleau-Ponty*

1. GİRİŞ

Fenomenoloji, 20. yüzyılın başlangıcında Edmund Husserl'in öncülüğünde ortaya çıkmış ve zaman içerisinde Heidegger, Sartre ve Merleau-Ponty gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Fenomenoloji, kökeni itibariyle fenomen kelimesinden türetilmiştir. Fenomen, Yunanca'da görünüm anlamına gelen bir terimdir (Bal, 2013, s. 27). Husserl, fenomen kavramını "görünen ile görünen şey arasındaki özsel bir bağlantı nedeniyle çift anlamlı" olarak tanımlar (Husserl, 2003, s. 42-43). Fenomen kelimesinin iki anlamı bulunmaktadır. İlk anlamı, dış dünyanın gerçekten var olduğu ve bu dünyanın duyularımız, özellikle gözlerimizle algılayabildiğimiz bir şey olduğudur. İkinci anlamı ise, henüz açıklayamadığımız veya anlayamadığımız sıra dışı bir şeydir. Bu anlamda insanlar, duyuları aracılığıyla bağımsız bir gerçekliği olmayan fiziksel dünyayı anlayacak ve yorumlarıyla yeniden yaratacaklardır (Slattery, 2012, s. 232). Slattery'nin de belirttiği gibi, fenomenoloji, belirli bir fenomenden etkilenenlerin ve etkilenmeyenlerin bağımsız olarak tanımlanması sonucu elde edilen ortak bir kabuldür. Fenomenoloji, "*Birey ve onun bilinçli deneyimleriyle başlayan ve daha önceden var olan kabuller, ön yargılar ve felsefi dogmalardan kaçınmaya çalışan bir yöntemdir. Fenomenoloji olayları (görünümleri) toplumsal aktörler tarafından 'doğrudan doğruya' algılandığı şekilde inceler*" (Wallace ve Wolf, 2004, s. 297).

Diğer filozofların fenomenoloji alanı için tanımlarına baktığımızda ise; Heidegger şu şekilde ifade eder: "Her ne kadar "görünmek", fenomen anlamında kendini gösterme değilse ve öyle olamasa da yine de görünüm, bir şeylerin kendini gösterebilmesi zemini üzerinde mümkündür. Fakat görünümü mümkün kılan söz konusu kendini gösterme, görünmenin bizatihi kendisi değildir. Zira görünme, bir şeyin, kendini gösteren aracılığıyla kendini beyan etmesidir." (Heidegger, 2006: 30). Heidegger'in bu ifadesi, fenomenler ve varlık arasındaki derin ilişkiyi anlamaya yönelik bir çabadır. Görünmek, yüzeyde olanı ifade ederken, kendini göstermek, bir şeyin özünün veya gerçek doğasının ortaya çıkmasını ifade eder. Görünmek, bir şeyin kendini göstermesi için bir zemin sağlar, ancak yüzeydeki görünüşler, derinlerdeki özü tam olarak yansıtmaz. Görünme, bir şeyin kendini gösteren aracılığıyla yüzeye çıkmasıdır, ancak bu yüzeydeki görünüm, tam anlamıyla bir şeyin özünü veya gerçek doğasını temsil etmez.

Fenomenoloji terimi, Johann Heinrich Lambert'te (1728 – 1777) optik çalışmalara karşılık gelirken, Immanuel Kant'ta (1724 – 1804) duyusallık, Johann Gottlieb Fichte'de de (1762 – 1814) fenomenolojinin genel anlamının dışında yanıltıcı bir ifade olarak bilincin kendisinden bağımsız görüngüler şeklinde ifade edilmiştir. George Wilhelm Friedrich

Hegel (1770 – 1831), eserine Tinin Fenomenolojisi adını vermiş ve bizleri bilincin gelişim sürecine dair analizlerine tanık etmiştir. Husserl'in hemen öncesinde, Franz Brentano'nun (1838 -1917) çalışmalarını görmekteyiz. Brentano, Sir William Hamilton'ın (1791-1856) "zihin fenomenolojisi" teriminden etkilenmiş ve fenomenolojiyi, bilincin içindeki görüngüler olarak ortaya koyarak literatürde sıkça anılmıştır. Husserl'in, felsefenin bilimsel kesinliğe ulaşması gerektiği düşüncesi, Brentano'nun psikolojinin bilimsel bir disiplin olarak nesnelere görülebilir kılmasıyla paralellik gösterir. Husserl fenomenolojisinde, deneyim nesnelere çoklu ve eşsiz veriler sunarken, bu tekilliklere uygun özel bir yöntem gerekliliği ortaya çıkar. Bilimin temel referans noktası yöntem yaratmak olduğundan, Husserl de fenomenolojiyi bilim olarak ele alırken aynı referansı kullanır. Çünkü Husserl'e göre, bilim, paradigmaları aşarak yeni bilgilere ulaşabilmeli ve bu esneklik yeteneğini koruyarak bilim olma niteliğini kazanmalıdır. Böylece, fenomenolojide bir yöntem geliştirerek, gerçekliğin kökensel yapısını ifade etmeyi amaçlayabilirdi (Şan'dan Akt. Jale Asya Kahraman Özyılmaz, 2023).

Fenomenolojinin kökenlerini araştırdığımızda, bu düşünceyi ilk başlatan kişinin Franz Brentano olduğu, ancak en çok Edmund Husserl ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Husserl, 2003, s.7). Husserl, fenomenoloji yöntemini, kesişen iki temel ayrım olan olgu-öz ve real-irreal üzerinden açıklamıştır. Husserl'e göre, fenomenoloji ne olgularla ne de gerçeklikle ilgilidir. Ona göre, bir olgunun özüne ulaşmak için öncelikle "doğal bir tavır almanın genel savları"nın (paranteze alma) bir kenara bırakmak gerekmektedir (Husserl, 2003, s. 18-19). Paranteze alma, Husserl'in ifadesiyle, bir yana bırakma anlamına gelir. Husserl, dış dünyaya ilişkin tüm söylediklerimizi araç içine alarak öze ulaşacağımızı belirtmiştir (Sarsmaz, 2018, s. 81-82). Husserl, ele aldığımız olguları olduğu gibi görmek için kişilerin kendi önyargılarından sıyrılması gerektiğini ve bu şekilde asıl gerçekliğe ulaşabileceklerini savunur. Husserl, bu gerçekliği "öz" terimiyle ifade etmiştir.

Husserl, felsefenin temel çıkmazlarını ele alırken, birey bilincinin yapısını ve deneyimlerin özünü incelemeye yönelmiştir. Fenomenolojinin amacı, bilincin doğrudan deneyimlediği "fenomenler"i inceleyerek, bu deneyimlerin özünü ve temel yapısını ortaya çıkarmaktır. Merleau-Ponty ise Husserl den aldığı ışıkla, beden ve algının dünyayla olan ilişkisini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunmuştur. Merleau-Ponty, Husserl'in çalışmalarından büyük ölçüde etkilenmiş ve onun fenomenolojik yöntemini benimsemiştir. Özellikle Husserl'in "yaşantı dünyası" (Lebenswelt) kavramı, Merleau-Ponty'nin düşüncesinde merkezi bir rol oynamıştır. Onun çalışmaları, algının ve bedenin birbirine nasıl bağlı olduğunu ve bu bağlantının bilincimizi nasıl şekillendirdiğini derinlemesine inceler. Husserl'in fenomenolojisini algı ve beden perspektifinden genişletmiştir. Husserl, daha çok bilinç ve öznel deneyimlere odaklanırken, Merleau-Ponty algının bedenlenmiş doğasını vurgulamıştır. Husserl'in "epokhe" (askıya alma) kavramını daha pratik bir bağlama oturtmuş ve algı deneyimlerinin kesintisiz akışını vurgulamıştır. Bu, fenomenolojinin daha

somut ve deneysel yönlerine dikkat çekmiştir. Merleau-Ponty Fenomenolojiyi, insan deneyimini ve dünyayla olan dinamik etkileşimimizi anlamının bir aracı olarak kullanır ve bu yaklaşım, fenomenolojinin daha geniş felsefi ve bilimsel kapsamda uygulanmasına olanak tanır.

1.1. Maurice Merleau-Ponty ve Bedensel Algı Fenomenolojisi

Maurice Merleau-Ponty, 20. yüzyıl fenomenolojisinin önde gelen isimlerinden biri olarak, beden ve algının felsefi analizine yeni bir boyut kazandırmıştır. Fenomenolojiyi bedenlenmiş algı kavramı üzerinden genişletmiştir. Bedensel algı fenomenolojisi, onun düşünce sisteminde merkezi bir rol oynar ve bilinç ile beden arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceler. Bedensel algı fenomenolojisi, bedenin dünyayla kurduğu dinamik ve etkileşimli ilişkiyi ortaya koyar. Merleau-Ponty'ye göre, bedenimiz dünyayı algılamanın ve anlamlandırmanın başlıca aracıdır. Algı, yalnızca zihinsel bir süreç olmamakla beraber, aynı zamanda bedensel bir deneyimdir. Merleau-Ponty, bedenin dünyayla olan etkileşimini ve bu etkileşimin bilinci nasıl şekillendirdiğini incelemiştir. Bu, fenomenolojiyi daha somut ve yaşamsal bir bağlama konumlandırmıştır.

Merleau-Ponty'nin bedenlenme fenomenolojisi, öncelikle bilme eyleminin bedenden ayrı bir zihin temsiline veya bilişsel içsel süreçlere indirgenmesine karşı çıkan epistemolojik bir problem olarak ortaya çıkar. Bu açıdan, Merleau-Ponty'nin bedenlenme teorisi, düşünme sürecini rasyonel bir öznenin zihin temsili veya bilgi işleme eylemi olarak tanımlayan Temsilci ve Bilişselci görüşlere karşı durur. Merleau-Ponty için düşünme ve bilme, dış dünyadan gelen verinin bilişsel olarak işlenmesi süreci değildir. Düşünme, bilme, anlama öznenin bedenselliğinden bağımsız kabul edilemez. Böyle bir özne kavramı, aynı zamanda bedenden bağımsız düşünen bir zihin kabulüne, yani Kartezyen Düalizmin zihin ve beden arasında oluşturduğu ontolojik ayrıma bir itirazdır (Ayдын, 2020).

Merleau-Ponty, duyum ve duyum vasıflarının alıcısı olması açısından tanımlanan pasif bir özne yerine canlı ve algılayan bir deneyim sürecinde olan, bütün bedeni ile var olma savaşı veren bir özne koyar. Bu açıdan, gelenekselleşen psikolojinin algıyı duyumla indirgeyen ve varlığın çok yönlü uzamsal yanını yok sayarak algıyı sadece bir bilişsel etkileşime ya da işleme eviren yaklaşımını eleştirir (Merleau-Ponty, 2006, s. 11).

Merleau-Ponty, bedeni felsefi düşüncenin merkezine koyar. Geleneksel metafizik düşüncede zihin-beden ikiliği ve ruhun önceliği varken, Merleau-Ponty, bedenin bilincin ve deneyimin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunur. Bilincin dünyayla ilişkisinin beden aracılığıyla gerçekleştiğini vurgular. Merkezinde algı yer alan anlayışında; Algıyı, dünyayla doğrudan ve dolaysız bir ilişki olarak tanımlar. Geleneksel metafizik, nesnelere ve gerçekliği kavramsal ve analitik bir şekilde ele alırken, Ponty algıyı, bilincin dünyayı

anlamlandırma süreci olarak görür. Merleau-Ponty öznel ve nesnel gerçeklik arasındaki katı ayrımı reddeder. Ona göre, dünyayı deneyimlerken bu iki kavram iç içe geçer. Geleneksel metafizik düşünce, nesnel gerçekliği mutlak ve değişmez olarak kabul ederken, Merleau-Ponty, deneyim ve algının sürekli bir etkileşim içinde olduğunu savunur. Merleau-Ponty'nin düşüncesi, varoluşçu felsefenin etkilerini taşır. Geleneksel metafizik düşünce, varlığı evrensel ve soyut kavramlar üzerinden tanımlarken, Ponty, varoluşu somut ve bireysel deneyimler üzerinden anlamlandırır. İnsan varoluşunun özgünlüğüne ve bireyselliğine vurgu yapar.

“Bu düzeyde insanın birliği henüz kırılmamıştı; beden henüz insani dayanaklardan yoksun bırakılmamıştı; henüz bir makine olmamıştı; ruh henüz kendisi-için- varoluş olarak tanımlanmamıştı; doğal bilinç, beden hareketlerinin nedenini ruhta görmez; ...beden içine ruhu yerleştirmez.” (Merleau-Ponty, 1967, s.188). Merleau-Ponty buradaki ifadesinde; insanın birliği henüz kırılmamıştı diyerek, beden ve ruh arasındaki ayrımın henüz oluşmadığı bir durumdan bahseder. Geleneksel metafizikte beden ve ruh genellikle ayrı varlıklar olarak ele alınır. Ancak Merleau-Ponty , beden ve ruhun bir bütün olduğunu savunur. İnsan deneyiminin bedensel ve ruhsal yanlarının ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğunu vurgular. Bedenin henüz insani dayanaklardan yoksun bırakılmamış olması, beden insan varoluşunda merkezi bir role sahip olduğunu belirtir. Geleneksel metafizik düşünce, bedeni genellikle ruhun bir aracı olarak görürken, Merleau-Ponty bedenin, insanın dünyayla olan ilişkisini kuran temel yapı olduğunu savunur. Bedenin henüz bir makine olmamış olması, beden mekanik ve indirgenmiş bir şekilde ele alınmadığını ifade eder. Geleneksel metafizik, bedeni genellikle mekanik ve işlevsel bir yapıya indirger. Ponty ise bedenin, yaşayan ve hisseden bir varlık olduğunu, mekanik bir yapıya indirgenemeyeceğini vurgular. Ruh henüz kendisi-için-varoluş olarak tanımlanmamıştı ifadesi, ruhun henüz soyut ve kendine yeterli bir varlık olarak ele alınmadığını belirtir. Geleneksel metafizikte ruh, genellikle beden ötesinde, soyut ve bağımsız bir varlık olarak ele alınır. Ponty, ruhun bedenle birlikte var olduğunu ve bu iki yapının birbirinden ayrılamaz olduğunu savunur. Ponty'nin bu düşünceleri, geleneksel metafizik düşüncenin dualist (ikici) yaklaşımlarına karşı çıkararak, beden ve ruhun, bilincin ve dünyanın bir bütün olduğunu ve birbirinden ayrılamaz bir şekilde birbiriyle ilişkili olduğunu savunur.

Merleau-Ponty, algının yalnızca zihinsel bir süreç olmadığını, aynı zamanda bedensel bir deneyim olduğunu savunur “Bilinç, dünya ve algılayan birey bedeni birbirinden ayrı entiteler değil, tam tersine iç içe dolanmış karşılıklı olarak birbirine bağlı var olmaktadır” (Uslu, 2016, s. 51). Bu söz, Maurice Merleau-Ponty'nin felsefi anlayışını ve fenomenolojik perspektifini özlü bir şekilde ifade eder. Merleau-Ponty, bilincin, dünyanın ve algılayan insan bedeninin ayrı ve bağımsız varlıklar olarak ele alınamayacağını savunur. Bunun yerine, bu üç unsurun birbirine sıkı sıkıya bağlı ve iç içe geçmiş olduğunu vurgular. “Ama bedenimizle ve dünyayla bu şekilde yeniden temas kurarak kendimizi de yeniden bulacağız. Çünkü ne de olsa kişi bedeniyle algılıyorsa, beden doğal bir bendir ve deyim yerindeyse algının öznesidir” (Merleau-Ponty, 2017a, s. 284). Beden, dünyayla olan

etkileşimimizin aracıdır ve bu etkileşim, algının temelini oluşturur. Örneğin, bir nesneyi görmek sadece gözün işleviyle sınırlı değildir; aynı zamanda bedeninin pozisyonu, hareketleri ve dünyayla olan ilişkisi bu algıyı şekillendirir. Bu nedenle, algılayan beden, bilincin dünyayı deneyimlemesinde merkezi bir rol oynar.

1.2. Bilinç-Beden Bütünlüğü ve Sanat

Sanat ve felsefe tarih boyunca birbirleriyle derin bir bağ içinde olmuştur. Sanat, birey deneyimini ifade etmenin en etkili yollarından biri olarak, felsefi düşüncelerle sıkça kesişir. Algısal fenomenoloji, özellikle Maurice Merleau-Ponty'nin çalışmalarıyla, sanatın bu ifade gücünü ve birey algısının derinliklerini anlamada önemli bir araç sunar. Algısal fenomenoloji ve sanat arasındaki ilişki, dünyayı nasıl algıladığımızı ve bu algının nasıl sanatsal yaratımlara dönüştüğünü keşfetmeye olanak tanır.

Fenomenoloji, sanatın nasıl algılandığını, nasıl deneyimlendiğini ve nasıl anlamlandırıldığını inceleyerek, sanatın özünü ve onun birey bilinci üzerindeki etkilerini ortaya koyar. Bu bağlamda, Ponty'nin fenomenolojik yaklaşımı, sanatın sadece dışsal bir nesne değil, aynı zamanda izleyicinin bilinçli deneyiminde canlanan dinamik bir varlık olduğunu savunur. Sanat eserinin estetik değeri, izleyicinin deneyimiyle birlikte ortaya çıkar ve bu deneyim, fenomenolojik metodoloji ile derinlemesine analiz edilebilir.

“Fenomenolojik yöntem doğal tutumdan özsel olarak ayrılan ve saf estetik olarak sanatınızın nesnelere ve bizi kuşatan tüm dünyayı sunuşunda içinde bulunduğu konuma ve tutuma akraba olan nesnelere ilişkin bir konumlanma gerektirir. Saf estetik bir sanat yapının sezgisi zihin tarafından tüm varoluşsal konumlandırmaların ve bu tutumu varsayan duyumsama ve iradenin yol açtığı tüm tutumların saf dışı bırakılmasında tamamlanır. Dolayısıyla fenomenolojik görme ‘saf’ bir sanattaki estetik görmenin yakın akrabasıdır.” (akt. Şan, 2016, s. 51). Fenomenolojik yöntem, dünyayı önyargılardan arınmış bir şekilde anlamak için doğal tutumdan (günlük hayattaki varsayımlar ve önyargılar) ayrılır ve saf estetik bir bakış açısı gerektirir. Sanat eserlerine baktığımızda, tüm varoluşsal ve kişisel önyargılarımızı bir kenara bırakırız ve sadece eserin kendisine odaklanılırız. Benzer şekilde, fenomenolojik yöntem de aynı şekilde önyargılardan arınmış bir bakış açısı ile dünyayı anlamaya çalışır. Bu yüzden, fenomenolojik görme ile sanattaki estetik görme birbirine çok yakındır; ikisi de nesnelere önyargılardan arınmış bir şekilde, saf haliyle görmeyi amaçlar.

Felsefe ve psikolojinin eklektik anlatım şekilleriyle ilgilenen Merleau-Ponty, döneminin davranışçı psikolojisi ve Descartes'ın düalizmine kesin olarak mesafe koyar. Descartes'ın bilimler için tasarladığı kesinlik idealinde; kişiyi bedensiz bir zihne (rasyonalizme) güvenmeye yönlendirmesi bu mesafenin doğasını belirginleştirir. Descartes, zihni ve bedeni olası bir hakikat için iki ayrı töz olarak tanımlar. Merleau-Ponty için Descartes'ın bu hakikate yönelik karşılık yine sanattan gelir; Resmin, yeni bir beden bilincinin

geliştirilmesinde önemli bir ifadesi olduğunu belirtir Merleau-Ponty. Resmi, pozitif bilimlerden farklı bir bilgi edinme biçimi olarak değerlendirir. Merleau-Ponty için resim adeta felsefi ifadenin doğrulanmasına paralel bir bilme ve düşünme şeklidir. Resim, Merleau-Ponty'nin ifadesinde gerçeğin kavranışındaki, hakikate doğru ilginin farklı bir boyutu gibi görünmektedir (Jale Asya Kahraman Özyılmaz, 2023). Ponty, sanatın nasıl algılandığını, nasıl deneyimlendiğini ve nasıl anlamlandırıldığını inceleyerek, sanatın özünü ve onun insan bilinci üzerindeki etkilerini ortaya koyar. Bu bağlamda, fenomenolojik yaklaşım, sanatın sadece dışsal bir nesne değil, aynı zamanda izleyicinin bilinçli deneyiminde canlanan dinamik bir varlık olduğunu savunur. Sanat eserinin estetik değeri, izleyicinin deneyimiyle birlikte ortaya çıkar ve bu deneyim, fenomenolojik metodoloji ile derinlemesine analiz edilebilir.

“Ressamın ve felsefecinin bu ortak hakikati, hissedilirin ötesinde (ya da üstünde) yer alan bir Birlik’e ve Askınlık’a açılma değildir; ne de ölümlülüğün ve her şeyin sonluluğunun melankolik ya da endişeli ifadesi (ne de dahası, bu iki durumun karmaşık ya da çelişkili iç içeliği). Felsefecinin ve ressamın bu ortak Hakikat’i kaba, ilkel(brut) ya da vahşi (sauvage) Varlık’ın Hakikat’idir, kaynak salten’in Hakikat’idir; gören ile görünür kesişmesinin, görünür ile görünmez iç içeliğinin Hakikat’idir.” (Merleau-Ponty, 2019, s. 11). Burada Merleau-Ponty, ressam ve filozofun ortak hakikatinin, soyut veya metafiziksel bir birlikten ziyade, en temel, en doğrudan ve en bedensel deneyimlerin düzeyinde bulunduğunu vurgular. Bu hakikat, duysal dünyanın, beden ve algının en saf ve ham haliyle ilişkilidir. Algılayan ve algılanan, görünür ve görünmez arasındaki dinamik ilişki, bu hakikatin temelini oluşturur.

Sanat ile Fenomenoloji arasındaki ilişki, sanat eserinin anlamsal gerçekliğine ulaşma yolunda, görünmeyen evrenlerin görünür ufukları genişletmesi bütünlüğünde derinlemesine yol alır. Bu bağlamda sanat eseri, fenomenolojik bir yaklaşımla oluşturuluyor denebilir. Sanat alanında ezoterik çerçeveye sahip örtük yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu örtüklükte, görünmeyen ufukları işaret eden bir amaç vardır. Bu anlamda ezoterizm, bu arayışıyla hem yöntemsel bir tutuma işaret eder, hem de sanat eseri olarak varlığını sürdürür. Bu varoluş, fenomenoloji ile sanat arasında karmaşık bir uyum yaratır (Jale Asya Kahraman Özyılmaz, 2023).

“Fenomenolojik yöntem doğal tutumdan özsel olarak ayrılan ve saf estetik olarak sanatımızın nesnelere ve bizi kuşatan tüm dünyayı sunuşunda içinde bulunduğu konuma ve tutuma akraba olan nesnellığe ilişkin bir konumlanma gerektirir. Saf estetik bir sanat yapının sezgisi zihin tarafından tüm varoluşsal konumlandırmaların ve bu tutumu varsayan duyumsama ve iradenin yol açtığı tüm tutumların saf dışı bırakılmasında tamamlanır. Dolayısıyla fenomenolojik görme ‘saf’ bir sanattaki estetik görmenin yakın akrabasıdır.” (Şan, 2016, s. 51). Fenomenolojik yöntem, dünyayı önyargılardan arınmış bir şekilde anlamak için doğal tutumdan (günlük hayattaki varsayımlar ve önyargılar) ayrılır ve saf estetik bir bakış açısı gerektirir. Sanat eserlerine baktığımızda, tüm varoluşsal ve

kişisel önyargılarımızı bir kenara bırakırız ve sadece eserin kendisine odaklanırız. Benzer şekilde, fenomenolojik yöntem de önyargılardan arınmış bir bakış açısı ile dünyayı anlamaya çalışır. Bu yüzden, fenomenolojik görme ile sanattaki estetik görme birbirine çok yakındır; ikisi de nesnelere önyargılardan arınmış bir şekilde, saf haliyle görmeyi amaçlar.

Sanatçılar, eserlerini araç olarak kullanarak yaratım güçlerini varoluşun temel gerçekliğine yönelik bir araştırma sürecinde harekete geçirirler. Bu bağlamda, özün (eidos) ne olduğunu kavramaya çalışan fenomenolog ile benzerlik gösterirler. Merleau-Ponty, yetişkinin rasyonel dünyasına geçmeden önce huzurlu ve barış dolu bir dünyada olduğunu ifade eder ve bu iki durum arasında bir karşıtlık kurar. Büyüdükçe, bu büyümlü algıdan uzaklaşıldığını belirtir. Ancak, bu durumun bir istisnası vardır; yetişkin, bu dünyayı algılama biçimine karşı bilinçli bir soyutlama ile masumiyete yeniden ulaşabilir. Merleau-Ponty, bizi fenomenolojik duruşu benimseyen varoluşçu olarak fenomenologla tanıştırır; özne-nesne gibi ikiliklerin ötesine geçerek, şeylerin doğrudan kendisine, o saf haliyle ulaşan kişi olarak tanımlar (Dorfman, 2017, s. 269). Ponty, fenomenolojik duruşu ve varoluşçu bakış açısını birleştirerek, sanat ile dünyanın ve kendi varoluşumuzun derinliklerine inme fırsatı sunar. Özne-nesne ikiliğinin ötesine geçerek, dünyayı ve deneyimlerimizi daha doğrudan ve saf bir şekilde kavramamıza yardımcı olur. Bu süreç, yalnızca felsefi bir arayış değil, aynı zamanda sanat eserinin de varoluşsal bir keşfidir.

1.3.Vincent Van Gogh - Yıldızlı Gece

Vincent van Gogh'un 1889 yılında ruh ve sinir hastalıkları hastanesinde yaptığı eser "Yıldızlı Gece"dir. Sanatçı, bu çalışmasında dağları eğri çizgilerle betimlemiş ve uzun fırça darbeleriyle servi ağaçlarını, kıvrımlı hatlarla da gökyüzündeki yıldızları çalışmasında yansıtmıştır. Van Gogh, bu tabloda daha parlak renkler kullanmış ve üslubundaki düz ve kısa çizgilerin yerini kıvrımlı çizgiler almıştır. Hastanenin penceresinden dışarıya bakarak yaptığı "Yıldızlı Gece" tablosu, hem gerçek hem de hayal ürünü bir gece manzarasını yansıtarak sanatçının yaratıcılığını ortaya koyar. Ancak kullandığı değişik renkler ve kıvrımlı çizgiler, onun depresif ve huzursuz ruh halini de yansıtmaktadır (İzmir.Art, 2022).

Resim 1: "Yıldızlı Gece" van Gogh'un 1889 yılında ruh ve sinir hastalıkları hastanesinde yaptığı eser. İzmir Art,2022 <https://www.izmir.art/tr/sanat-ve-psikoloji-etkilesimi-vincent-van-gogh>).

Van Gogh'un beyaz ve sarı renkleri kullanması, gökyüzüne dikkat çeken sarmal bir etki yaratır. Ayrıca, servi ağacı ve kilise kulesi gibi dikey unsurlar, güçlü gece gökyüzünden geri çekilmeksizin kompozisyonu nazikçe böler. Van Gogh, duyguları iletmek için renkleri kullanır. Onun geceye olan tutkusu, güçlü gökyüzünün sessiz kasabanın üzerinde yer aldığı "Yıldızlı Gece" adlı eserinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Görünüşe göre, Van Gogh yaşamı ve ölümü parlak yıldızlarla ve kasvetli, huzurlu bir köyle karşılaştırmaktadır. "Yıldızlı Gece" tablosu farklı yorumlara sahiptir ve bunlardan biri, bu tuvalin umudu simgelediğidir. Van Gogh'un, karanlıkta bile evlerin pencerelerinde ışık görmeyi mümkün olduğunu ve gökyüzünü dolduran parlak yıldızların her zaman yol gösterici bir ışık sunduğunu ifade ettiği söylenir (Paggift, 2022).

Vincent van Gogh'un "Yıldızlı Gece" adlı eseri, sanatçının yalnızlığını, toplumla olan çatışmasını ve iç dünyasının çalkantılarını yansıtan en güçlü yapıtlarından biri olarak kabul edilir. Antonin Artaud, *Van Gogh: Toplumun İntihar Ettirdiği* adlı kitabında, Van Gogh'un toplum tarafından dışlanarak deliliğe sürüklendiğini ve onun gerçekte sıradışı bir bilinç

açıklığına sahip olduğunu öne sürer (Artaud, 1947). Bu bakış açısıyla *Yıldızlı Gece* incelendiğinde, tablo yalnızca bir doğa tasviri olmanın ötesine geçerek, sanatçının bastırılmış çığlıklarını ve varoluşsal sancılarını görselleştiren bir anlatıya dönüşmektedir.

Gökyüzünün Titreşen Hareketi: Duygusal Fırtına

Van Gogh'un dinamik ve dalgalı fırça darbeleriyle işlediği yıldızlar, sarmal biçimde resmedilmiş ve tablonun tamamına hareketli bir atmosfer kazandırmıştır. Artaud'nun görüşüne göre, bu tür ifade biçimleri delilik değil, aksine sanatçının gerçeği daha derin bir boyutta algılamasının bir sonucudur (Artaud, 1947, s. 24). Yıldızların bu sarmal formu, Van Gogh'un zihnindeki içsel fırtınaları, toplum tarafından anlaşılmanın ve dışlanmanın yarattığı ruhsal sarsıntıyı temsil etmektedir. Artaud, Van Gogh'un toplum tarafından "tehlikeli" ilan edilmesinin, onun resmettiği bu gerçeğin tahammül edilemez oluşundan kaynaklandığını savunur. *Yıldızlı Gece*'deki bu kaotik gökyüzü de, sanatçının iç dünyasındaki çalkantıları ve varoluşsal sancılarını görselleştirerek, toplumun ona yüklediği "delilik" sıfatının haksızlığını gözler önüne sermektedir.

Kasabanın Karanlığı ve İzolasyon

Tablonun alt kısmında, gökyüzünün aksine durağan ve karanlık bir kasaba yer almaktadır. Artaud'nun Van Gogh'a dair değerlendirmeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu kasaba toplumun durağanlığını, katılığını ve duyarsızlığını simgelemektedir (Artaud, 1947, s. 31). Van Gogh'un yaşamının büyük bölümünü toplumdan izole edilmiş bir şekilde geçirdiği düşünüldüğünde, bu kasabanın onun ulaşamadığı, ancak bir parçası olması gereken bir dünyayı temsil ettiği söylenebilir.

Van Gogh, *Yıldızlı Gece*'yi, Saint-Rémy'de kaldığı akıl hastanesinin penceresinden gördüğü manzaraya dayanarak yapmıştır (Erden, 2016, s. 82). Bu bağlamda, resmin alt bölümündeki kasaba sanatçı için bir yabancılaşma ve ulaşılamazlık metaforu olarak değerlendirilebilir. Artaud'nun vurguladığı gibi, Van Gogh'un en büyük trajedisi gerçeği diğer insanlardan çok daha net görebilmesi, ancak bunun delilik olarak yorumlanmasıdır (Artaud, 1947, s. 35).

Servi Ağacı: Ölüm ve Geçiş

Resmin sol tarafında yer alan büyük, koyu renkli servi ağacı, Van Gogh'un eserlerinde sıkça kullandığı bir motiftir. Servi, geleneksel olarak ölüm ve sonsuzlukla ilişkilendirilmiştir (Ayaydın, 2016, s. 40). Artaud'nun perspektifiyle ele alındığında, bu servi, Van Gogh'un yalnızca ruhsal durumunu değil, aynı zamanda toplumun onu ittiği kaçınılmaz sona işaret etmektedir.

Van Gogh'un, tıpkı Artaud'nun belirttiği gibi, yalnızca bir ressam değil, gerçeğin ressamı olduğu düşünüldüğünde, bu servi ağacının bir ölüm metaforu olmanın ötesinde, onun sanatıyla ölümü aşma çabası olduğu da söylenebilir (Artaud, 1947, s. 47).

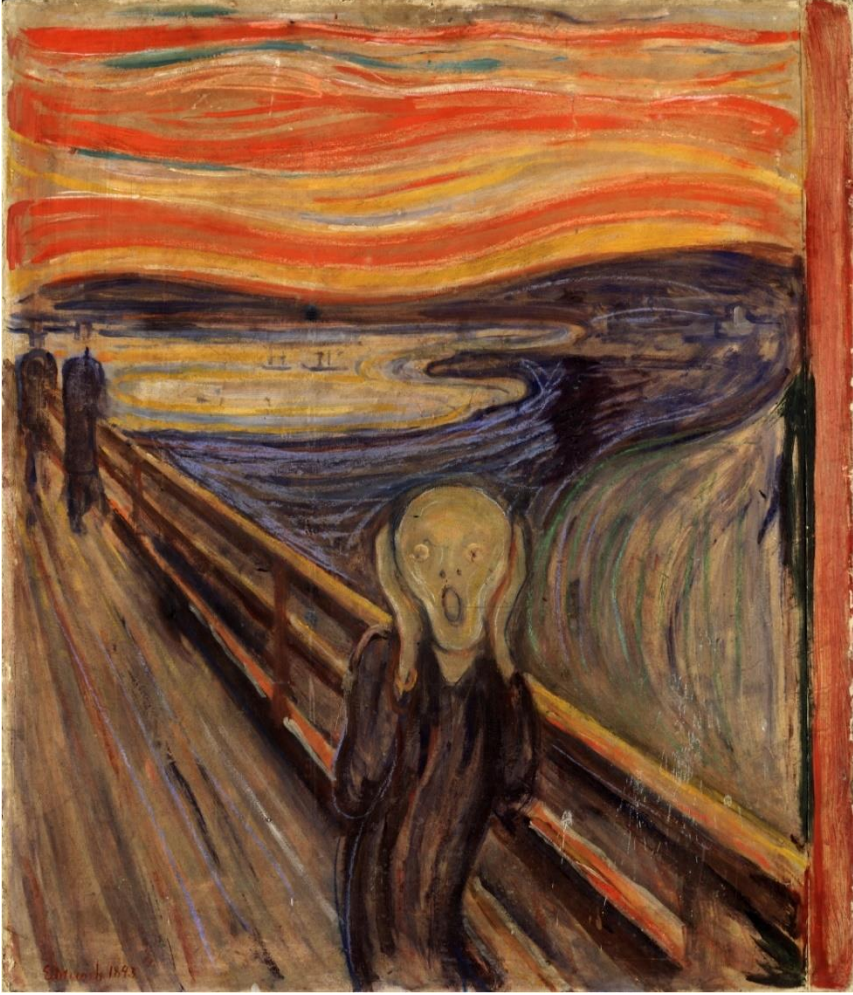
Van Gogh, ruh ve sinir hastalıkları hastanesinde kaldığı dönemde "Yıldızlı Gece"yi depresyonunun bir 'başarısızlığı' olarak resmetti. Eterik kompozisyon, göksel girdaplar, stilize edilmiş yıldızlar, parlayan bir ay ve bir hilal aydan oluşur. Resim, kısa, ressamane fırça darbeleri, canlı bir renk paleti ve ışıltıya odaklanır. Köy, gerçek hayat manzarasına dayanarak tasvir edilmiştir. Ancak Hollandalı sanatçı, genellikle gördüklerini aslına sadık kalarak resmetmesiyle tanınmasına rağmen, bu tabloyu yaparken belirli estetik özgürlükler benimsemiştir (Papgift, 2022).

Van Gogh'un tablolarında bedenlenmiş algı kavramı belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Tablodaki uzun fırça sürüşleri, kıvrımlı hatlar ve canlı renkler, sanatçının dünyayı nasıl deneyimlediğini ve algıladığını doğrudan ifade eder. Bu unsurlar, izleyiciyi sadece tabloyu görmekle kalmayıp, aynı zamanda Van Gogh'un dünyasını hissetmeye de davet eder. Fenomenolojik olarak, bu tablo izleyicinin kendi bedenlenmiş algısını da harekete geçirir çünkü izleyici, Van Gogh'un dünyayı nasıl gördüğünü kendi bedeninde ve algısında yeniden yaşar. Tablodaki yıldızlar, ağaçlar ve gökyüzü, görünür dünyanın unsurlarıdır. Ancak, Van Gogh'un fırça darbeleri ve renk kullanımı, bu görünür unsurların ötesinde bir şeyler ifade eder. Tablo, görünür olanın ardındaki görünmez gerçeklikleri, yani sanatçının içsel dünyasını, duygularını ve ruh halini yansıtır. Van Gogh'un depresyonlu ve sıkıntılı durumunu, kıvrımlı çizgiler ve birbirini takip eden dinamik hatlar aracılığıyla hissederiz. Tablo izleyiciye zaman ve mekanın ötesinde bir deneyim sunar. Tablodaki kıvrımlı ve döngüsel hatlar, statik bir anı değil, sürekli bir hareketi ve akışı temsil eder. Bu, izleyiciye zamanın ve mekanın ötesinde, daha derin ve daha içsel bir dünyayı keşfetme imkanı verir. Fenomenolojik olarak, bu tablo, izleyiciyi kendi zaman ve mekan algısını sorgulamaya ve yeniden değerlendirmeye yönlendirir. "Yıldızlı Gece" tablosu, izleyiciyi sadece pasif bir gözlemci olmaktan çıkarıp, aktif bir katılımcı haline getirir. İzleyici, tabloyu sadece izlemekle kalmaz, aynı zamanda onunla etkileşime girer, kendi algıları ve duyguları aracılığıyla tabloyu yeniden deneyimler. Bu süreçte izleyici, Van Gogh'un dünyasını ve kendi içsel dünyasını daha derinlemesine keşfeder.

1.4.Edvard Munch / Çığlık

"Çığlık", Edvard Munch tarafından 1893 yılında tamamlanmıştır. Munch, bu tabloyu Norveç'in Oslo kentinde oluşturmuştur. Tablonun yaratılmasına ilham veren an, Munch'un bir yürüyüş sırasında yaşadığı bir deneyimdir.

Resim 2: Edvard Munch / Çığlık , (1893)(Babacan, 2023, <https://hbyazar.com/ciglik-edvard-munch/>)

Resme ilk baktığımızda bizi karşılayan bir figür, sanki dalgalanarak ve titreşerek durmaktadır. Figürün elleri, hayret ve dehşetle yüzünün iki yanına kapanmıştır. Ağız ve gözleri birçok duyguyu barındıracak kadar geniş bir şekilde açılmış olarak, garip bir tedirginlikle bize bakmaktadır. İnsanımsı bir formdan bile uzaktır. Bu figürü yakından incelediğimizde, ondan korkmak bile mümkün. Ancak ona yakından bakmakla hissedilen tek duygu bu değil, tam anlamıyla bir karmaşa halidir. Birey üzerinde duygusal bir etki yaratan bu görsel içinde büyük bir çaresizliği ve hüznü barındırmaktadır. Onun hemen arkasında uzayıp giden bir köprü ve köprü'nün sonunda iki figür daha bulunmaktadır.

Babacan (2013)'a göre, bu kişiler, sanatçının arkadaşlarının bir tasviri. Köprünün altından akan su koyu lacivertle tasvir edilmiş. Hemen üzerinde ise kırmızıya çalan sarı-turuncu bir gökyüzü görüyoruz.

Günlüğünde yazdığı notta Munch, Çılgılık konusundaki esinlenmesini şöyle anlatmaya çalışmıştır: “İki arkadaşım yolda yürüyordum; güneş battı, bir melankoli dalgasına kapıldım. Birden gökyüzü kıpkızıl bir renk aldı. Durup parmaklıklara yaslandım. Alev alev gökyüzü, mavi fiyordun ve şehrin üstünde kan ve kılıç gibi sarkıyordu. Arkadaşlarım yola devam etti; ben ise büyük bir endişeyle öylece duruyor ve doğada sonsuz bir çılgınlığı hissediyordum sanki.” (Sooke, 2016). Edvard Munch'un bu betimlemesi, içsel dünyasının ve dışarıdaki doğanın nasıl birbiriyle bütünleştiğini güçlü bir şekilde ifade eder. Gökyüzünün birden kıpkırmızıya dönüşmesi, Munch'un gözünde doğanın şiddetli ve dramatik bir değişimini temsil eder. Bu renk değişimi, sadece bir doğa olayı değil, aynı zamanda sanatçının ruhsal durumundaki ani ve yoğun değişimlerin bir sembolüdür.

Arkadaşlarının yola devam etmesi, sanatçının yalnızlığını ve içsel yolculuğunu vurgular. Onlar günlük hayatın akışına devam ederken, Munch büyük bir endişeyle durup kalır ve doğada sonsuz bir çılgılık hisseder. Bu çılgılık, onun derin kaygılarını, korkularını ve varoluşsal endişelerini temsil eder. Munch, bu deneyimle doğanın sessiz ama güçlü bir şekilde nasıl birey ruhuyla konuşabileceğini anlatır. Fenomenolojik bir perspektiften, "Çılgılık" tablosu izleyici ile eser arasında derin bir ilişki kurar. İzleyici, tablodaki figürün dehşet ve çaresizlik duygusunu hisseder ve bu duygularla özdeşleşir. Tablodaki figür, sadece bir nesne değil, izleyicinin kendi duygusal tepkilerini yansıtan bir özne haline gelir. Bu ilişki, izleyicinin tabloya olan tepkisini daha da derinleştirir.

Munch, bu eserinde yalnızca kendi kaygılarını değil, insan doğasına ait korkuları da ortaya koymaktadır. Husserl'in fenomenolojide ele aldığı “epoche” (paranteze alma) kavramı, izleyicinin esere yalnızca görsel bir obje olarak değil, bireysel anlam dünyasıyla ilişkilendirerek yaklaşmasını ifade eder (Husserl, 1913). Bu açıdan bakıldığında, *Çılgılık* yalnızca sanatçının değil, izleyicinin de içinde bulunduğu psikolojik atmosferi ve varoluşsal kaygıyı yansıtan bir deneyim alanına dönüşmektedir.

Tablonun merkezinde yer alan figür, klasik insan formundan oldukça uzak, belirgin bir kimliğe sahip olmayan, neredeyse eriyip kaybolan bir varlık gibi tasvir edilmiştir. Figürün kimliksizleşmesi, bireyin kendi varoluşuyla kurduğu ilişkinin kaybolmasına işaret eder.

Merleau-Ponty'nin beden algısı teorisine göre, beden yalnızca fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda bireyin dünya ile kurduğu anlam bağlarının bir uzantısıdır (Merleau-Ponty, 1945). Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, *Çılgılık*'taki figür, bedenin dünyayla olan bağlantısının kopmasını ve bireyin kendi içinde sıkışıp kalmasını simgelemektedir.

Figür, korku dolu bir çılgılık atarken elleri başına kapanmış, bedeni ise titreşen bir form almıştır. Bu görsellik, bireyin yaşadığı ruhsal çöküşü ve bilinçaltındaki kaygının fiziksel dünyayla olan bağlarının nasıl zayıfladığını anlatır.

Tablodaki gökyüzü, dalgalı, kan kırmızısına bulanmış yoğun şeritlerden oluşur. Bu renklerin tercih edilmesi, figürün iç dünyasındaki karmaşayı ve ruhsal dalgalanmaları görünür kılmaktadır.

Husserl'in "intentionality" (niyetlilik) kavramına göre, bilinç ve nesne arasında dinamik bir ilişki vardır (Husserl, 1913). *Çılgılık* tablosunda gökyüzü, yalnızca bir fon değil, figürün ruhsal durumunun dışı vurumudur. Bu, fenomenolojik açıdan bakıldığında, bireyin ruh halinin dış dünyayı algılama biçimini nasıl şekillendirdiğini gösterir.

Psikolog Carl Jung, kırmızı ve turuncu tonlarının bilinçaltındaki kaos, korku ve yoğun duyguları temsil ettiğini belirtmiştir (Jung, 1964). *Çılgılık*'ta bu renklerin gökyüzüne hâkim olması, yalnızca çevresel bir unsur değil, figürün iç dünyasının yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Tabloda köprü boyunca ilerleyen iki figür, merkeze alınan çılgılık atan figüre karşı duyarsızdır. Bu, bireyin toplumsal yalnızlığını, kendi iç dünyasında hapsolmasını ve çevresindeki insanlarla kurduğu bağların zayıflığını simgeler.

Martin Heidegger'in varoluşçu felsefesine göre, insan "Dasein" (varlık) olarak kaygıyı temel bir deneyim olarak yaşar (Heidegger, 1927). *Çılgılık* da tam olarak bu varoluşsal kaygının dışavurumu gibidir. Figür, kendisini çevreleyen sessizlik ve umursamazlık içinde sıkışıp kalmış, yalnızlığın derin çukuruna çekilmiştir.

Köprüdeki diğer figürlerin bu kaygıya duyarsız olması, bireyin dünyaya karşı verdiği mücadelede çoğu zaman yalnız olduğunu göstermektedir. Tablonun bu noktası, insanın iç dünyasında verdiği savaşın çevresindeki insanlar tarafından fark edilmediği ve paylaşılamadığı gerçeğini vurgular.

Çılgılık tablosu, bu çalkantılı hayatın en çarpıcı yansımasıdır. Resmin her köşesinde, ruhun derinliklerine işleyen bir korku, çaresizlik ve bilinmezlik hissi saklıdır. Figür, yalnızca kendi dehşetini değil, insanın varoluşsal korkularını da temsil eder. Belki de bu yüzden, izleyici kendini bu eserin içinde kaybolmuş hisseder. Her bakışta daha derine çeken bir girda Yüzgüller, S. ve Yavuz, S. (2016). Acıyı okumak: temsil ve ifade bağlamında Pieta betimleri.

Art-Sanat Dergisi, (5), 47-62.p gibi, Çılgık insan ruhunun en karanlık köşelerine dokunan zamansız bir yankı olarak varlığını sürdürür.

"Çılgık" tablosu, izleyicinin algısal ve duygusal deneyimlerini derinleştirir. Bedenlenmiş algı, renklerin ve çizgilerin kullanımı, özne-nesne ilişkisi, zaman ve mekan deneyimi ile görünür ve görünmez arasındaki bağlantılar, bu tablonun zengin ve çok katmanlı anlamını ortaya koyar. Munch'un bu eseri, izleyiciyi kendi içsel dünyasına ve duygusal derinliklerine doğru bir yolculuğa davet eder.

1.5.Pablo Picasso / Guernica

Resim 3 : Pablo Picasso / Guernica 1937 (artucky.com, 2024, <https://artucky.com/blogs/blog/guernica-tablosu-kimin-guernica-tablosu-hikayesi>)

"Guernica" tablosuna ilk bakışta, izleyiciyi derinden etkileyen karmaşık ve kaotik bir sahneyle karşılaşırız. Tablo, hem duygusal hem de görsel olarak yoğun bir deneyim sunar. Picasso'nun savaşın dehşetini ve yıkımını yansıtan bu eseri, izleyiciye güçlü bir çaresizlik ve dehşet hissi verir. Bu ilk algısal deneyim, izleyicinin duygusal tepkilerini harekete geçirir ve eserin derin anlamını keşfetmeye yönlendirir.

“Resimde, kompozisyonun ortasının üst kısmında ışık saçan elektrik lambası ve elektrik lambasına kararlılıkla uzanmış bir elle kavranmış gaz lambası bulunmaktadır. Elektrik lambasının altında, vücudu gazete yaprakları olarak tasarlanmış at başı, en alt kısımda da yerde yatmakta olan, öldüğü halde kırık kılıcı hala elinde olan kahraman, sol üst kısımda mağrur görünüşüyle boğa başı, boğa başının hemen altında kucağında bebek, ölmekte olan bir kadın figürü vardır. Resmin her karesi mecaz yüklü formlardan oluşmuştur” (Balcı, 2016: 91).

Sanat tarihine damga vurmuş bu eserde, figürlerin bedenleri ve yüz ifadeleri, savaşın acısını ve dehşetini yoğun bir şekilde yansıtır. Kadınların çığlıkları, atın acı dolu bakışları ve parçalanmış bedenler, izleyicinin empati kurmasını ve bu korkunç deneyimi kendi bedensel algısı aracılığıyla hissetmesini sağlar. Bu, izleyicinin sadece görsel bir gözlemci olmaktan çıkıp, tabloyla bedensel ve duygusal olarak etkileşime girmesini sağlar.

Sanatçı, "Guernica"da siyah, beyaz ve gri tonları kullanarak renklerin duygusal etkisini minimize eder ve böylece sahnenin vahşetini ve dramatikliğini vurgular. Bu renk paleti, izleyicinin dikkatini şekillerin ve figürlerin ifade gücüne çeker. Keskin hatlar, çarpık ve parçalanmış formlar, savaşın ve yıkımın etkisini daha da yoğunlaştırır. Bu biçimsel özellikler, izleyicinin algısını derinleştirir ve savaşın acımasızlığını daha da belirgin hale getirir.

Boğa, faşizmin simgesi olarak görülmektedir (Blunt, 1969; akt. Elçioğlu, 2004). Gezgin (2014) ise Yunan mitolojisinde boğanın son derece görkemli ve etkileyici bir varlık olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. *Guernica* eserinde yer alan boğa figürü, Franco ve faşist rejimin baskıcı gücünü temsil edebilir. Ayrıca, Picasso'nun boğayı zulmün, karanlığın ve faşizmin bir metaforu olarak ele aldığına dair yaygın bir görüş bulunmaktadır.

Elçioğlu (2004)'nin aktardığına göre, Picasso'nun Jerome Seckler ile yaptığı bir söyleşide boğanın "Kaba ve karanlık güçleri temsil ettiğini" ifade ettiği bilinmektedir. Tarih boyunca boğa, gücün simgesi olarak kabul edilmiş ve birçok kültürde tanrısal bir figür olarak tapınma nesnesi haline gelmiştir. Siyah renkte bir boğa, Hindistan kökenli olduğu düşünülen bir inanişe göre ölümü simgelemektedir. Picasso da boğa figürüne dair "Kaba ve karanlık güçleri temsil etmektedir" diyerek, eserine anlam katmıştır.

Tablonun sol tarafında yer alan boğa, kucağında ölü çocuğunu tutarak yas tutan bir kadının üzerinde konumlanmıştır. Figür, olan biteni izliyormuş gibi kendinden emin ve durağan bir duruş sergilemektedir. Aynı zamanda, boğa figürünün İspanyol kültürüyle olan yakın bağı nedeniyle, eserin ulusal kimliğinin belirlenmesinde İspanyol kültürünü temsil ettiği düşünülmektedir. Başer (2006), eserde yalnızca acının evrenselliğinin değil, aynı zamanda bu acının köken aldığı topraklarla olan bağının da hissedildiğini vurgulamaktadır.

Şair Juan Larrea, Picasso ile *Guernica* üzerine ilk konuştuğunda, sanatçı böyle bir yıkımın ardından bir şehrin nasıl görüneceğine dair hiçbir fikrinin olmadığını dile getirmiştir. Larrea ise bu durumu "Çin dükkânında çılgına dönmüş bir boğa" metaforuyla tanımlamıştır. Picasso, erken dönem çalışmalarında boğa ve Minotor figürlerini şiddeti, öldürme ve saldırganlık duygularını yansıtmak için kullanmıştır. Berger'e (1989) göre, sanatçının bu temalara yönelik ilgisi II. Dünya Savaşı'nın sonuna dek değişmeden devam etmiştir. Picasso'nun boğa figürünü, savaşın ve faşizmin yarattığı yıkıma karşı kişisel tepkisini ifade etmek için kullandığı düşünülebilir. Eserlerindeki Minotor betimlemeleri,

genellikle saldırgan ve yıkıcı bir karakter sergilediği için, bu bağlamda Minotor figürünün faşizmin dehşetini de içinde barındırdığına dair bir başka kanıt olarak görülebilir.

Batı resim ve heykel sanatının en bilinen motiflerinden biri de “Pitadır”. Yüzcüller ve Yavuz (2016)’ya göre Pietà, çarmıhtan indirilen ölü İsa’nın bedenini dizleri üzerinde tutan ve oğluna ağıt yakan Meryem figürünü tanımlayan bir betimleme türüdür. Aynı zamanda, İtalyanca kökenli olan bu kelimenin merhamet, şefkat ve dindarlık anlamlarını taşıdığı belirtilmiştir.

Yüzcüller ve Yavuz (2016)’ya göre Pietà, çarmıhtan indirilen ölü İsa’nın bedenini dizleri üzerinde tutan ve oğluna ağıt yakan Meryem figürünü tanımlayan bir betimleme türüdür. Ayrıca, İtalyanca kökenli olan bu terimin merhamet, şefkat ve dindarlık anlamlarına geldiği belirtilmiştir.

Elçioğlu (2004), Pietà’nın, ölmekte olan çocuğunu kollarında taşıyan perişan bir anne figürü olarak yorumlandığını ve bu figürün Meryem’i temsil ettiğini belirtmiştir. *Guernica*’nın sol tarafında, Pietà’nın en ikonik yorumlarından biri olan, İsa’nın annesi Meryem’in oğlunu çarmıhtan aldıktan hemen sonra kucaklamasını anımsatan bir sahne yer alır. Bu sahnede, annenin yaşadığı derin keder ve acı, Picasso’nun Pietà yorumu ile Guernicalı bir annenin çaresizliği arasında bir bağ kurularak dünyevi bir düzleme taşınmış ve aynı zamanda manevi bir anlam kazanmıştır.

Kadının başını yukarı kaldırarak haykırışı, acıyı temsil eder; ancak burada fiziksel bir ıstıraptan çok, içsel bir feryat ve yakarış söz konusudur. Anne figürü, çocuğuna yapılan bu zulüm karşısında sorumlulara hesap sormak isteyen tüm anneleri temsil eder. Aynı zamanda, boğanın öldürdüğü çocuğun kendi evladı olduğu düşünülürse, annenin boğaya dönerek ona bu kıyımı neden gerçekleştirdiğini sorması şeklinde de yorumlanabilir. *Guernica*’daki en dikkat çekici ve çok katmanlı motiflerden biri olan üst kısımdaki lamba/göz/ampul figürü, Elçioğlu (2004)’nin çalışmasına göre Tanrı’nın gözü ve Franco’nun emirlerinin yarattığı yıkıma tanıklık eden öfkeli bakışlar olarak yorumlanmıştır. Bazı yorumcular ise bu sembolü, yaşanan olayları gözlemleyen bir göz olarak değerlendirmiştir.

Eski inançlarda göz/ampul figürünün Tanrı’nın her şeyi gören gözünü temsil ettiği belirtilmiştir. Örneğin, Hindistan’da Varuna’nın gözü, Pers mitolojisinde Ahuramazda’nın gözü, Yunan kültüründe Helios’un Dünya’yı izleyen gözü, Mısır’da ise Ra’nın kutsal gözü olarak hayatın ve enerjinin kaynağı olarak kabul edilmiştir.

Bu özellikleriyle, güneş sembolü *Guernica* tablosunda anlamlı bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Eserde, bu figürün hâkim bir noktadan yaşananlara tanıklık ettiği ve tüm vahşeti gözler önüne serdiği düşünülebilir.

Bu figür, gökyüzüne açılan bir kapı gibi görünmektedir. Lamba/göz/ampul, yalnızca bir ışık kaynağı olmanın ötesinde, kötü amaçlar için kullanılan modern teknolojinin bir simgesi olarak da yorumlanabilir. Işık, yaratılışın sembollerinden biri olarak kabul edilse de, *Guernica*'da bu ışık bir başlangıcı değil, tam tersine, yıkımı ve felaketi aydınlatmaktadır. Ampul ya da Tanrı'yı andıran göz figürünün eserdeki merkezi konumu göz önüne alındığında, bu unsurun çağdaş teknolojinin yıkıcı gücünü gözler önüne serdiği de söylenebilir.

Başka bir perspektiften bakıldığında, Tanrı'nın (gözün) tüm adaletsizlikleri izlediği ve büyük hesap günü için bir kayıt oluşturduğu şeklinde de yorumlanabilir. Hesap günü geldiğinde, bu kayıtlara dayanarak hiç kimse işlediği suçları inkâr edemeyecektir. Maggi (2022), ilahi dinlerde kıyametin, insanlığın Tanrı huzurunda hesap verdiği gün olarak kabul edildiğini belirtmektedir.

At, kompozisyondaki en büyük figür olup resmin merkezinde konumlandırılmıştır (Blunt, 1969; akt. Elçioğlu, 2004). Bu figür, İncil'de yer alan kıyametin dört atlısını anımsatmaktadır. Söz konusu atlar ve binicileri farklı kavramları temsil eder: Beyaz at ve binicisi İsa'yı, kızıl at ve binicisi kanı ve savaşı, siyah at ve binicisi kıtlığı, soluk renkli at ve binicisi ise salgın hastalıkları ve ölümü simgelemektedir.

“Guernica adlı duvar resminde kullanılan mecazların çoğu İspanyol kültürüne aittir. Picasso, resmin kurgusunu zihninde tasarladıktan sonra, her imgenin simgeye dönüşme sürecinde etkili bir diyalog yaşamış, her mecaz yüklü simge için ayrı, ayrı eskizler hazırlayarak resmi tamamlamıştır. Resimde görüldüğü gibi simgeler imgelerin doğrudan kopyası değildir. Her simge sanatçının algısal, duygusal ve düşünsel boyutta kendi yaşamsal deneyimlerinin ürünü olan özgün yaratıdır. Sanat eserleri, sanatçıların yaşamsal birikiminin sonucu olarak ortaya çıkar. Eğer Guernica bombalanmasaydı, büyük olasılıkla böyle bir resimde ortaya çıkmayacaktı” (Balci, 2016: 93).

Eserin renk ve biçim kullanımı, bedenlenmiş algı, özne-nesne ilişkisi arasındaki bağlantılar, tablonun zengin ve çok katmanlı anlamını ortaya koyar. "Guernica", izleyiciyi savaşın ve yıkımın evrensel dehşetini keşfetmeye davet eder ve bu keşif sürecinde izleyicinin kendi içsel dünyasını ve duygusal derinliklerini anlamasına yardımcı olur. Picasso'nun bu eseri, sanatın insan deneyimini ve duygusal tepkilerini yansıtmaya gücünün güçlü bir örneğidir.

2.SONUÇ

Merleau-Ponty'nin fenomenolojisi, izleyici ile sanat eseri arasındaki dinamik ve etkileşimli ilişkiyi vurgular. Sanat eserleri, izleyicinin duygusal ve duygusal tepkilerini

uyandırırken, izleyici de eseri kendi öznel deneyimleri ışığında yeniden yorumlar. Bu karşılıklı etkileşim, sanatın çok katmanlı anlamlarını ve derinliklerini açığa çıkarır. Van Gogh'un "Yıldızlı Gece"sindeki sarmal gökyüzü, Munch'ın "Çılgılık"ındaki yoğun dehşet ve Picasso'nun "Guernica"sındaki savaşın vahşeti, izleyicinin algı ve duygularında derin izler bırakır. Her bir eser, izleyiciye kendi bedensel ve ruhsal deneyimlerini yeniden değerlendirme fırsatı sunar.

Fenomenoloji ve sanat arasındaki ilişki, sanatın felsefi derinliğini de ortaya koyar. Sanat eserleri sadece estetik nesnelere değil, aynı zamanda varoluşsal deneyimlerin ve birey durumunun yansımalarıdır. Bu eserler, izleyiciyi varoluşsal sorularla yüzleşmeye ve kendi deneyimlerinin anlamını sorgulamaya davet eder. Sanatın bu yönü, Merleau-Ponty'nin bedensel algı ve varoluş arasındaki ilişkiye dair düşüncelerini destekler. Sanat, birey deneyiminin karmaşıklığını ve derinliğini yansıtarak izleyiciye yeni anlamlar ve perspektifler sunar.

Sonuç olarak, Merleau-Ponty'nin fenomenolojisi, sanatın analizinde güçlü bir metodolojik araç olmaya devam etmektedir. Bu yaklaşım, sanatın hem bireysel hem de kolektif deneyimler üzerindeki etkisini anlamada önemli bir rol oynar. Sanat eserleri, fenomenolojik bir perspektifle incelendiğinde, izleyicinin kendi varoluşsal deneyimlerine dair derin bir anlayış sağlar. Bu da sanatın gelecekteki araştırmaları ve analizlerinde büyük bir potansiyel taşır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

3. KAYNAKÇA

Aydın, A. (2020). Merleau-Ponty'nin Bedenleme Fenomenolojisi Bilinç ve Beden Bütünlüğü. *Klika Felsefe Dergisi*, (1), 77-90.

Artaud, A. (1947). *Van Gogh: Toplumun İntihar Ettirdiği*. Gallimard.

Ayaydın, M. (2016). *Sanatın Sembolleri: Doğa ve Ölüm*. İstanbul: Akademi Yayıncılık.

Babacan, H. (2023, 12 5). *hbyazar*. 08 28, 2024 tarihinde hbyazar.com: <https://hbyazar.com/cigliik-edvard-munch>.

- Başar, S. (2006). Toplumsal değişimler açısından Picasso'nun "Guernica", El Greco'nun "5. mührün açılışı", Goya'nın "Mayıs'ın 3'ü" adlı resimlerinin incelenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Bal, H. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Balcı, Y. B. (2016). *Kuramsal Estetik*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Berger, J. (1989). Picasso'nun başarısı ve başarısızlığı. *Metis*.
- Dorfman, E. (2017). Bir başkası olarak vücudum. *Cogito*, 88, 266-275.
- Erden, A. (2016). *Sanat ve Ruhsal Denge: Van Gogh'un İç Dünyası*. Sanat Kitabı Yayınları.
- Elçioğlu, C. (2004). Picasso'nun Guernica resminin sanatsal kaynakları. [Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Gezgin, D. (2014). Hayvan mitosları, Sel.
- Heidegger, Martin (2006). *Varlık ve Zaman*, (çev. Kaan H. Ökten), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Heidegger, M. (1927). *Being and Time*. Niemeyer.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji üzerine beş ders*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık
- Husserl, E. (1913). *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*. Routledge.
- İzmir.Art. (2022, 10 12). *İzmir Art*. 08 28, 2024 tarihinde İzmir Art: <https://www.izmir.art/tr/sanat-ve-psikoloji-etkilesimi-vincent-van-gogh>.
- Jung, C. G. (1964). *Man and His Symbols*. Anchor Books.
- Kahraman Özyılmaz, JA. (2023). Fenomenolojik Bakış, Sanat ve Ezoterik Uzlaşımlar. *Akademik Hassasiyetler*, 115-135.
- Mattei, S. (2023, 04 26). *artmajeur.com*. 08 28, 2024 tarihinde [artmajeur.com](https://www.artmajeur.com/tr/magazine/5-sanat-tarihi/kompozisyon-vii-wassily-kandinsky/333310): <https://www.artmajeur.com/tr/magazine/5-sanat-tarihi/kompozisyon-vii-wassily-kandinsky/333310> adresinden alındı
- Merleau-Ponty, M. (1945). *Phenomenology of Perception*. Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (2006). *Algının Önceliği ve Onun Felsefi Sonuçları*, (Y. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Merleau-Ponty, M. (2017a). *Algının fenomenolojisi* (1. Baskı) (Çev. E. Sarıkartal ve E. Hacımuratoğlu). İthaki.
- Merleau Ponty, M. (2019). Göz ve tin (4. Baskı). (Çev. A. Soysal). *Metis*.
- Papgift. (2022, 03 15). *Papgift.com*. 08 28, 2024 tarihinde Papgift: <https://www.papgift.com/yildizli-gece-tablosu-ve-hikayesi/> adresinden alındı
- Ponty, M. M. (1967). *The structure of behavior* (Çev. Alden L. Fisher). Beacon.
- Sarsmaz, M. (2018). *Monadoloji ve fenomenoloji çerçevesinde yeni bir seçenek olarak "sözcükbilim" in olanağı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Slattery, M. (2012). *Sosyolojide temel fikirler*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Sooke, A. (2016, 16 03). *bbc.com*. 08 28, 2024 tarihinde [bbc news türkçe](https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160317_vert_cul_munch_cigliik): https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160317_vert_cul_munch_cigliik adresinden alındı
- Şan, E. (2016). Sanat yapıtının fenomenolojisi. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 49-63.
- Uslu, A. (2016). Hafıza ve Geçmişin Talebi Olarak Tarih Arasındaki Ayrım, *Vira Verita* (1), 42-64.
- Yüzgüller, S. ve Yavuz, S. (2016). Acıyı okumak: temsil ve ifade bağlamında Pieta betimleri. *Art-Sanat Dergisi*, (5), 47-62.
- Wallace, Ruth A., Alison W. (2004). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. İzmir: Punto Yayınları

Yapay Zeka Yasasının Pay Getirileri Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Teknoloji Sektörü¹

Gözde Elbir Mermer^{2,3}

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 13 Mart 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun Borsa İstanbul (BİST) teknoloji sektöründe faaliyet gösteren 31 şirketin pay getirileri üzerindeki etkisinin analiz edilmesidir. Çalışmada olay çalışması yönteminden yararlanılmıştır. Olay penceresinin uzunluğu, -5,+5 zaman aralığı olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçları incelendiği zaman -5., 1., 2., 3. ve 4. günlerdeki ortalama anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, yapay zeka yasasının onaylanmasının BİST teknoloji sektöründeki şirketlerin pay getirilerinde anormal getiriye neden olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Borsa İstanbul'un yarı güçlü formda etkin olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, olay çalışması yöntemi, teknoloji sektörü, pay getirileri

The Effect of the Artificial Intelligence Law on Stock Returns: BIST Technology Sector

ABSTRACT

The purpose of this study is to analyze the impact of the announcement of the artificial intelligence law approved by the European Parliament on March 13, 2024 on the stock returns of 31 companies trading in the Borsa İstanbul (BIST) technology sector. Event study method is used in the study. The event window length is determined as the -5 to +5 time interval. When the analysis results are examined, it is found that the average abnormal returns on the -5th, 1st, 2nd, 3rd, and 4th days are statistically significant. The results show that the announcement of the artificial intelligence law approved by the European Parliament initiate abnormal stock returns of companies in the BIST technology sector. However, the results show that Borsa İstanbul does not appear to be efficient in semi-strong form.

Keywords: Artificial intelligence, event study method, technology sector, stock returns

¹ Bu çalışma, 4. Uluslararası Dijital İşletme, Yönetim ve Ekonomi Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

² İletişim Yazarı: gozdeelbir1@gmail.com

³ Dr., ORCID: 0000-0002-6463-9319.

1. GİRİŞ

Yapay zeka sağlık, finans, bankacılık, savunma, perakende, e-ticaret, lojistik, üretim, sanayi, eğitim, tarım, müşteri hizmetleri, eğlence ve medya gibi birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Yapay zeka, hayatın neredeyse her alanında insanlığa kolaylık sağlamıştır. Bununla birlikte, gelecekte daha fazla verimlilik ve iyileştirme açısından da büyük bir potansiyele sahip olduğu ifade edilebilir (Shabbir ve Anwer, 2018, s. 4). Özellikle, son on yılda yapay zeka alanı gittikçe genişlemiştir. Yapay zeka sistemleri, ekonomiye güçlü bir giriş yaparak işletmelerin çalışma biçimini ve kullanıcıların işletmelerle etkileşim şeklini köklü bir şekilde değiştirmiştir (Kalodanis vd., 2024, s. 265).

Yapay zekanın teknoloji sektörü ile bütünleşmesi, işletmelerin faaliyet süreçlerinde üretkenlik ve verimlilik açısından oldukça önemli faydalar sağlamıştır. Bununla birlikte yapay zeka, büyük miktarda bilgiyi hızlı ve doğru bir şekilde analiz ederek şirketlerin veriye dayalı kararlar almalarını sağlamaktadır. Bu durumun yalnızca karar alma süreçlerini iyileştirmediği, aynı zamanda işletme için daha iyi sonuçlara yol açabileceği ifade edilebilir. Ayrıca, yapay zeka, potansiyel tehditleri eş zamanlı olarak belirleyip güvenlik açıklarını ele alarak siber güvenlik önlemlerinin geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zeka ile ilgili ortaya çıkan en büyük endişelerden biri veri gizliliği ve güvenliğidir. Yapay zekanın büyük miktarda veriyi işleme yeteneği bilinmektedir fakat bu bilgilerin nasıl kullanıldığı ve korunduğu konusunda endişeler vardır (Lebedeff, 2024). Teknoloji geliştikçe, yapay zeka uygulamalarının da potansiyeli artmaktadır. Sağlık, finans ve ulaşım gibi endüstriler, halihazırda yapay zeka odaklı çözümlerin faydalarından yararlanmaktadır. Bununla birlikte yatırımcılar, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlere yönelik gerçekleştirdikleri yüksek frekanslı alım satım stratejileri için yapay zeka algoritmalarından faydalanmaktadır (Topuzoğlu ve Tekin, 2024, s. 157). Teknolojik gelişmeler, finansal piyasalarda yapay zekâ destekli algoritmaların önemli hale gelmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede, yapılacak olan işlemler insan duygularından arındırılmış bir şekilde daha sistematik ve kurallı olarak uygulanmaktadır (Ayar, 2024, s. 84).

Avrupa Parlamentosu tarafından 13 Mart 2024 tarihinde onaylanan yapay zeka yasası, Dünya'nın ilk kapsamlı yapay zeka yasası olarak ifade edilmektedir (Mackrael ve Schechner, 2024). Avrupa Parlamentosunun önceliği, Avrupa Birliği'nde kullanılmakta olan yapay zeka sistemlerinin şeffaf, güvenli, izlenebilir, ayrımcı olmayan ve çevre dostu olmasını sağlamaktır. Demokrasiyi, temel hakları, hukukun üstünlüğü ile birlikte çevresel sürdürülebilirliği de yüksek riskli yapay zekadan korumayı amaçlayan bu yasal düzenlemenin küresel bir etki yaratması beklenmektedir. Yapay zeka yasası, Avrupa Birliği'nde yapay zeka sistemlerinin kullanımı ve tedarik süreci için ortak bir çerçeve belirlemektedir. Bundan dolayı düzenlenen bu yasanın, diğer ülkelerin kendi yapay zeka mevzuatını oluştururken bir model olarak kullanılabileceği ifade edilebilir (LaCroix, 2024; Avrupa Parlamentosu, 2024).

Teknoloji sektörünün hedeflerine ulaşması açısından büyük bir öneme sahip olan yapay zeka alanındaki gelişmeler ile ilgili duyuruların şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkilerinin tespit edilmesinin önemli bir konu olduğu ifade edilebilir. Çünkü yapay zeka ve teknoloji sektörü arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Yapay zeka, teknoloji sektöründeki yeniliklerin hızını artırarak üretkenliği optimize etmektedir. Bu etkileşim, yapay zekanın sürekli gelişimini ve teknoloji sektörünün ilerlemesini desteklemektedir. Teknoloji sektörü, yapay zekanın yaygınlaşması için kritik bir itici güç oluşturmaktadır. Bu süreç, yapay zekanın gelişimi ve benimsenmesinin kendiliğinden değil, teknoloji sektörünün desteğiyle gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, 13 Mart 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun BİST teknoloji sektöründe faaliyet gösteren 31 şirketin pay getirileri üzerindeki etkisinin analiz edilmesidir. Veri analizi için 24 Mart 2023 ile 20 Mart 2024 tarihleri arasındaki dönem kullanılmıştır. Çalışmada teknoloji sektörünün seçilme nedeni, bu sektörün yapay zekanın geliştirilmesinde ve uygulanmasında merkezi bir role sahip olmasıdır. Önemli bir olayın pay getirileri üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla, kamuoyuyla paylaşılan olaylar incelenerek olay çalışması yöntemi uygulanmıştır. Bu çalışma konusunun seçilme nedeni, yapay zeka yasasının onay duyurusunun teknoloji şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisinin araştırılmak istenmesidir.

Çalışma beş bölümü içermektedir. Araştırmanın amacına ve önemine yönelik bilgiler, ilk bölümde verilmiştir. Devamında, literatür taraması yer almaktadır. Analizde kullanılan veriler ile araştırma yöntemine ise üçüncü bölümde yer verilmiştir. Ulaşılan bulgular, dördüncü bölümde açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise bulgular yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışmada Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun BİST teknoloji sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ulaşılan literatür taramasında yer alan çalışmalarda; çeşitli yasalar, yasal düzenlemeler, yasal değişiklikler, politik olaylar, deprem, savaş gibi konular ile ilgili duyuruların şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve analiz yapılırken olay çalışması yöntemini kullanılmıştır. Literatür özeti, Türkiye'yi ve diğer ülkeleri konu alan çalışmalar olarak ikiye bölünmüştür. Bu paragrafta çeşitli olayların şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile inceleyen ve Türkiye'yi konu alan çalışmalar özetlenmiştir. Koçyiğit ve Kılıç (2008), çalışmalarında leasing sektöründe KDV oranı değişikliğinin borsadaki leasing şirketlerinin pay getirisine etkisini olay çalışması yöntemi ile analiz etmişlerdir. Olay penceresi, olay gününden 43 gün öncesinden başlayıp 43 gün sonrasına kadar belirlenmiştir. Araştırma sonuçları, istatistiksel olarak anlamlı anormal getirilerin elde edildiğini tespit etmiştir. Kandır ve Yakar (2012), olay çalışması yöntemini kullanarak kurumlar vergisi oranında değişiklik yapılmasının pay getirilerindeki etkisini araştırmışlardır. Olay günü olarak 29 Kasım 2015 tarihi seçilmiştir. Bu tarih, kurumlar vergisi indirim açıklamasının yapıldığı tarih

olduğu için seçilmiştir. Olay penceresi olarak, olay gününün 5 gün öncesi ve 5 gün sonrası ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, kurumlar vergisi indirimi açıklamasının pay getirilerinde anlamlı anormal getiriler oluşturduğu belirlenmiştir. Güre ve Kütük (2016), olay çalışması yöntemini kullanarak kurumlar vergisi değişikliğinin pay fiyatları üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Olay penceresi olarak -5,+5 zaman aralığı seçilmiştir. Ele alınan olayın pay getirilerinde istatistiksel olarak anlamlı anormal getiriler oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kayalı ve Baş (2017), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)'nın 21.08.2014 tarihli bankacılık ürün ve hizmet ücretleri ile ilgili olan yönetmelik taslağı duyurusunun, bankaların pay getirileri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Olay çalışması yönteminden yararlanılmıştır. Olay penceresi olarak, -15,+15 zaman aralığı seçilmiştir. Bu yönetmelik taslağı duyurusunun bankaların pay getirileri üzerinde anlamlı anormal getiriler oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Davarcıoğlu Özaktaş (2019), çalışmasında sigorta sektörü ile ilgili olan yasal düzenlemelerin sigorta şirketlerinin pay getirileri üzerinde bir etkisi olup olmadığını araştırmıştır. Analiz yapılırken olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Olay penceresi olarak -10, +10 zaman aralığı seçilmiştir. Araştırma sonucunda, yasal düzenlemelerin sigorta şirketlerinin pay getirileri üzerinde anlamlı anormal getiriler oluşturduğu tespit edilmiştir. Yılmaz ve Elmas (2019), 1990 ve 2015 tarihleri arasındaki politik seçimlerin BİST100 endeksi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Olay çalışması yöntemi uygulanmıştır. -10+10 zaman aralığı, olay penceresi olarak seçilmiştir. Politik seçimlerin BİST100 endeksi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Günay (2020), terör, politik ve askeri olayların BİST turizm sektörü üzerinde etkisi olup olmadığı araştırmıştır. Olay çalışması yöntemi uygulanmıştır. Araştırmada, 7 adet olay konu olmuştur. -10+10 zaman aralığı, olay penceresi olarak belirlenmiştir. Araştırmaya konu olan olaylardan askeri olayların turizm sektörü üzerinde etkisinin politik olaylara göre istatistiksel olarak daha anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Yürük (2022), çalışmasında Rusya-Ukrayna savaşının BİST100 endeksine etkisini olay çalışması yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada olay tarihleri olarak iki tarih (24.02.2022 ve 28.02.2022) ele alınmıştır. -10+10 zaman dilimi, olay penceresi olarak seçilmiştir. Çalışma sonucunda, her iki olay tarihinin de BİST100 endeksi üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Öget ve Eryiğit (2023), çalışmalarında siyasi olaylar, kredi notu açıklamaları, Merkez Bankası politika faiz kararları ve terör olaylarının BİST30 endeksindeki şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. (-1,+1), (-5,+5) ve (-10,+10) olmak üzere üç olay penceresi kullanılmıştır. Çalışmada yer alan bu çeşitli olayların BİST30 endeksindeki şirketlerin pay getirileri üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Say ve Doğan (2023), 2023 Kahramanmaraş depreminin BİST30 şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile incelemişlerdir. Olay günü olarak 6 Şubat 2023 tarihi seçilmiştir. Çalışma sonucunda, 2023 Kahramanmaraş depreminin BİST30 şirketlerinin pay getirileri üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Demirci ve Beskisiz (2024), vergi politikasının BİST 100 ve katılım 30 endeksine etkisini olay çalışması yöntemi ile araştırmışlardır. Kar payı stopaj oranı değişikliğinin yapıldığı gün olan 21.12.2021 tarihi olay günü olarak seçilmiştir. Olay

penceresi olarak, -3,+5 zaman aralığı seçilmiştir. Çalışma sonucunda, ele alınan olayın BİST 100 endeksinde işlem gören şirketlerin pay fiyatlarında anlamlı anormal getiriler oluşturmadığı, fakat Katılım 30 endeksinde işlem gören şirketlerin pay fiyatlarında anlamlı getiriler oluşturduğu tespit edilmiştir.

Bu paragrafta çeşitli olayların şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile inceleyen ve Türkiye dışındaki ülkeleri konu alan çalışmalar özetlenmiştir. Cutler (1988), ABD 1986 Vergi Reform Kanununun pay getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz yapılırken olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Olay penceresini 1 günlük, 10 günlük ve 1 aylık olarak seçmiştir. Çalışma sonuçları, ele alınan olaya piyasanın sınırlı tepki verdiğini göstermiştir. Bununla birlikte aynı günlerdeki anormal getirilerin de birbirleriyle ilişkili olmadığı belirlenmiştir. Shelor, Anderson ve Cross (1990), Kaliforniya depreminin (17 Ekim 1989) gayrimenkul sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda, Kaliforniya depreminin gayrimenkul sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Berman, Brooks ve Davidson (2000), 2000 olimpiyatlarının yapıldığı Avustralya borsası üzerindeki etkisini incelemiştir. Olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda borsa üzerinde herhangi bir etkiye ulaşılmamış fakat bu duyurunun bazı sektörler (inşaat ve yapı sektörü, mühendislik, hizmet sektörü) üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Yamori ve Kobayashi (2002), 17 Ocak 1995 tarihinde Japonya’da meydana gelen Hanshin–Awaji depreminin sigorta şirketleri üzerinde bir etki oluşturup oluşturmadığı olay çalışması yöntemi ile analiz edilmiştir. Olay günü ve olay gününden sonraki dokuz günü kapsayan zaman aralığı (0,+9), olay penceresi olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, çalışmada ele alınan depremin sigorta şirketlerinin payları üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Chen, Jang ve Kim (2007), 2023 tarihli SARS salgınının Tayvan turizm sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin pay fiyatları üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, SARS salgınının turizm sektöründeki şirketlerin pay fiyatları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı anormal getiriler oluşturduğu belirlenmiştir. Chen ve Siems (2007), çalışmalarında terör saldırılarının sermaye piyasası üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile analiz etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşen 14 terör saldırısı araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışmada ele alınan bu olayların bazılarının sermaye piyasası üzerinde etkili olduğu fakat bu etkinin kalıcı olmadığı ifade edilmiştir. Ababneh ve Tang (2013), olay çalışması yöntemini kullanarak ABD yüksek mahkemesinin sağlık reformunu (Hasta Koruma ve Uygun Bakım Yasası) destekleme kararının sağlık sigortası, hastane, ilaç üretimi alanlarında faaliyet gösteren şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, sağlık reformunu destekleme kararının çalışmada ele alınan şirketlerin pay getirileri üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Dharmasaputra ve Guna (2021), 2019 yılı Başkanlık seçiminin dokuz sektör (kimya sanayi, tarım sektörü, finans, kamu hizmetleri ve ulaşım, tüketim malları, madencilik, çeşitli sanayi, gayrimenkul, ticaret, hizmet ve yatırım) üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile analiz etmişlerdir. 2019 başkanlık seçiminin çalışmada ele alınan sektörler üzerinde bir etkisi olmadığı sonucunda ulaşılmıştır. Diaz-Rainey vd.

(2021), araştırmalarında Paris Anlaşması ve Donald Trump seçimleri ele alınmış ve bu olayların ABD petrol ve doğal gaz şirketlerinin pay getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Olay çalışması yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada ele alınan bu olayların pay getirileri üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buigut ve Masinde (2022), Kenya seçimlerinin ve seçim ile ilgili olayların turizm, finans ve medya sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, çalışmada ele alınan olayların turizm, finans ve medya sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

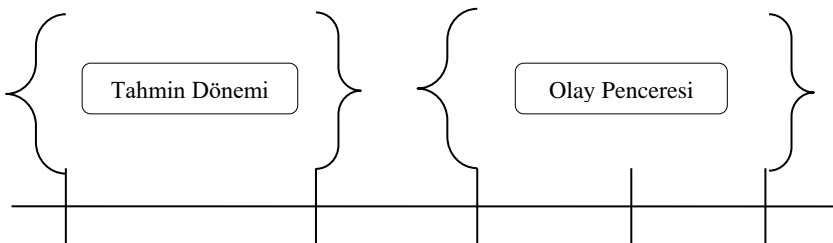
3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ ve VERİLER

Çalışmada, 13 Mart 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun, BİST teknoloji sektöründe faaliyet gösteren 31 şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Söz konusu şirketlerin pay fiyatlarına FINNET2000+ veri tabanından ulaşılmıştır. Olay çalışması yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem ile çalışmada ele alınan olay gününün öncesinde ve sonrasında yatırımcıların yapılan duyuru karşısında verdiği tepki analiz edilmiştir. Bu amaçla, BİST teknoloji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin, yapay zeka yasası onayının duyurulduğu tarih çevresindeki günlerde piyasanın bu duyuru karşısındaki tepkisini ölçmek için anormal getiriler hesaplanmıştır. Olayın gerçekleşme zamanı, Avrupa Parlamentosu tarafından yapay zeka yasası onayının kamuya duyurulduğu tarih olup -5/+5 (duyuru gününün beş gün öncesi ve sonrası) olay penceresi olarak seçilmiştir.

Zaman çizelgesinde gösterilen olay öncesi penceresinin uzunluğu 244 gündür. Olay penceresinin uzunluğu, -5/+5 zaman aralığı olmak üzere 11 gün olarak seçilmiştir. Bu aralık, 6 Mart 2024 ile 20 Mart 2024 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. Çizelgedeki tahmin dönemi ise 239 gündür. Tahmin dönemi, 27 Mart 2023 ile 5 Mart 2024 tarihleri arasındaki dönemi içermektedir. Analize dahil edilen dönemin toplam uzunluğu, 250 gündür. Veri analizi için 24 Mart 2023 ile 20 Mart 2024 tarihleri arasındaki dönem kullanılmıştır.

Olay çalışmaları, bir olayın şirketlerin pay getirileri üzerindeki ekonomik etkisini belirleme yöntemi olarak ekonomi, muhasebe ve finans alanlarındaki araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Skrepnek ve Lawson, 2001, s.1-2). Araştırmacılar genel olarak olay çalışması yöntemini uygularken altı adımı takip ederler: (1) ilgili olayın tanımlanması ve olay tarihinin belirlenmesi, (2) olay penceresinin belirlenmesi, (3) pay getirilerinin hesaplanması, (4) modelin tahmin edilmesi, (5) anormal getirilerin hesaplanması, (6) yapılan istatistiksel testlerin sonucunda elde edilen bulguların yorumlanmasıdır (Skrepnek ve Lawson, 2001, s. 3).

Şekil 1. Zaman Çizelgesi (-5,+5)

$$AR_{id} = R_{id} - \alpha_i - \beta_i R_{md} \quad (4)$$

$$AR_{id} = R_{id} - (\alpha_i + \beta_i R_{md}) \quad (5)$$

Formülde; AR_{id} i payı için d günündeki anormal getirisini, R_{id} i payının d günündeki gerçek getirisini, R_{md} pazar portföyünün (BİST 100) d dönemindeki getirisini, α_i Sabit terimi, β_i finansal varlık getirisinin piyasa getirisine olan hassasiyetini simgelemektedir.

Çalışmaya konu olan olayın, ele alınan şirketlerin pay değeri üzerindeki etkisinin tahmin edilmesini sağlayan Ortalama Anormal Getiri (AAR) hesaplanırken anormal getirilerin toplamı araştırmada seçilen şirket sayısına bölünür (Brown ve Warner, 1985, s. 7):

$$AAR_d = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N AR_{id} \quad (6)$$

Formülde; AR_{id} i payı için d günündeki anormal getirisini, AAR_d d günündeki ortalama anormal getirisini ve N ise d tarihinde örneklemedeki pay sayısını simgelemektedir.

t_{sd} serbestlik dereceli student t istatistiği değeri, olay günü ile olay penceresinde yer alan diğer günler için aşağıdaki formül ile hesaplanır (Brown ve Warner, 1985:7; Konchitchki ve O'Leary, 2011, s. 103):

$$t_{sd} = \frac{AAR}{S(AAR_d)} \quad (7)$$

Formülde; t_{sd} sd serbestlik dereceli student t istatistiğini, AAR ortalama anormal getiriyi ve $S(AAR_d)$ ise d günündeki anormal getirinin standart sapmasını simgelemektedir.

Anormal getirinin standart sapma hesaplaması aşağıdaki formül kullanılarak yapılır (Konchitchki ve O'Leary, 2011, s. 103):

$$S(AAR_d) = \sqrt{\sum_{i=1}^N \frac{(AR_i - AAR)^2}{N}} \quad (8)$$

Formülde; $S(AAR_d)$ d günündeki anormal getirinin standart sapmasını, AAR_d d günündeki ortalama anormal getiriyi, AR_i i payı için anormal getiriyi ve AAR ortalama anormal getiriyi simgelemektedir. N ise d tarihinde örneklemede yer alan pay sayısını göstermektedir.

Olay çalışması yöntemi, piyasanın ele alınan olay(lar)a verdiği tepkinin analiz edilmesi olarak tanımlanabilir ve bundan dolayı piyasanın yarı güçlü formda etkinliğinin incelenmesi için de kullanılabilir. Genel olarak çalışmalar, olay zamanındaki pay getirilerinin anormal getiriler olup olmadığını analiz etmek için bu yöntemi kullanır (Coutts, Mills ve Roberts, 1995, s. 108).

Etkin piyasa hipotezindeki etkinlik kavramı, temelde bilgi etkinliğine dayanmaktadır (Charkasov ve Sarıkovanlık, 2023, s. 259). Fiyatların her zaman mevcut tüm bilgileri

"tam olarak yansıttığı" bir piyasaya "etkin" denilmektedir. Fama (1970), piyasaları üç farklı etkinlik (zayıf formda, yarı güçlü formda ve güçlü formda etkin piyasalar) sınıfına göre ayırmıştır. Geçmiş tüm bilgileri yansıtan form, zayıf formda etkin piyasa olarak ifade edilmektedir. Yarı güçlü formda etkin piyasa, geçmiş fiyatlara ait bilgiler ile birlikte kamuya duyurulmuş olan bilgilerin de fiyatlara yansıdığını ifade etmektedir. Kamuya açıklanmış olan bilgilerin yanısıra diğer tüm bilgilerin fiyata yansıdığını ifade eden piyasa formu da güçlü formda etkin piyasa olarak belirtilmiştir (Fama, 1970, s. 383).

Bu araştırma kapsamında 13 Mart 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun, BİST teknoloji sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla hipotez oluşturulmuştur. Test edilen H_1 hipotezinin istatistiksel olarak anlamlı olması için p-değerinin (Sig.) güven aralıkları sırasıyla %1, %5, %10 olarak belirlenmiştir. Oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir:

H_0 : 13 Mart 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun, olay penceresi zaman aralığında BİST teknoloji sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerinde etkisi yoktur. Borsa İstanbul, yarı güçlü formda etkindir.

H_1 : 13 Mart 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun, olay penceresi zaman aralığında BİST teknoloji sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerinde etkisi vardır. Borsa İstanbul, yarı güçlü formda etkin değildir.

4. BULGULAR

Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun BİST teknoloji sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerinde anormal getiri oluşturup oluşturmadığı -5/+5 olay penceresine göre incelenmiştir. Tablo 1'de ulaşılan sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 1. -5/+5 Olay Penceresi İçin Hesaplanan AAR değerleri, t_{sd} İstatistiği Değeri, p-Değeri (Sig.)

Olay Günleri	AAR	t_{sd} istatistiği değeri	p-değeri (Sig.)
-5	-0.046	-5.625	0.000
-4	0.013	1.670	0.105
-3	-0.003	-0.319	0.752
-2	-0.009	-0.848	0.403
-1	-0.015	-1.625	0.115
0	0.005	0.812	0.423

1	-0.023	-3.246	0.003
2	-0.018	-2.650	0.013
3	-0.034	-4.844	0.000
4	0.023	3.096	0.004
5	0.002	0.185	0.854

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de yapay zeka yasasının onaylandığı tarih olan 13 Mart 2024 tarihi olay günü olarak kabul edilmiştir ve teknoloji sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin, -5/+5 olay penceresi için hesaplanmış ortalama anormal getirileri (AAR_d), t_{sd} istatistiği değerleri ve p-değerleri sonucu gösterilmektedir.

Tablo 1, t_{sd} istatistiği değerleri ve p-değerleri (Sig.) bakımından incelendiği zaman -5., 1., 2., 3. ve 4. günlerdeki ortalama anormal getirilerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. -5., 1., 2. ve 3. günlerde istatistiksel olarak anlamlı negatif anormal getiriler elde edilmiştir. Olay gününden sonraki 4. günde ise istatistiksel olarak anlamlı pozitif anormal getiriler elde edilmiştir. Yapılan analiz sonucu, H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Ulaşılan sonuçlara göre, 13 Mart 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun, olay penceresi zaman aralığında BİST teknoloji sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerinde etkisinin varlığını ifade eden H_1 hipotezi reddedilememiştir. Bunun ile birlikte, Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun şirketlerin pay getirilerinde anormal getiri elde edilmesine neden olması, Borsa İstanbul’un yarı güçlü formda etkin olmadığını göstermektedir. Çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar; Koçyiğit ve Kılıç (2008), Kandır ve Yakar (2012), Güre ve Kütük (2016), Davarcıoğlu Özaktaş (2019) ve Demirci ve Beskisiz (2024) tarafından yapılan çalışmalarla uyumludur. Bu çalışmalarda da ele alınan olayların şirketlerin pay getirilerinde anormal getirilere neden olduğu tespit edilmiştir. Koçyiğit ve Kılıç (2008), Kandır ve Yakar (2012), Güre ve Kütük (2016) ve Demirci ile Beskisiz (2024) çalışmalarında istatistiksel olarak anlamlı pozitif anormal getiriler elde etmişlerdir. Davarcıoğlu Özaktaş (2019) araştırmaları sonucunda istatistiksel olarak anlamlı pozitif ve negatif anormal getirilere ulaşmışlardır. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar, Cutler (1988) ve Kayalı ve Baş (2017) çalışmalarının sonuçları ile uyumlu değildir. Bunun nedeni olarak da bu çalışmalara konu olan olayların şirketlerin pay getirilerinde anormal getirilere neden olmaması gösterilebilir. Ayrıca karşılaştırılan bu çalışmalar, bir yasanın konulması, bir yasa üzerinde düzenleme ya da değişiklik yapılması yönünden bu çalışma ile kıyaslanmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapay zeka kullanıldığı alanlarda verimliliği artırmaktadır. Bu sayede rekabet avantajı sağlayarak şirketin finansal performansı üzerinde etkili olması beklenmektedir. Güvenlik, etik ve gizlilik ile ilgili sorunların yapay zekanın yaygın olarak kullanılması sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Bu sorunların çözülmesi amacıyla yapay zeka yasası Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanmıştır. Bununla birlikte, yapay zeka yasasının uygulanacağı ülkeler ile iş yapmakta olan şirketlerin de bu yasaya uygun işlem gerçekleştirmesi ve sürece uyum sağlaması beklenebilir. Yapay zeka alanındaki gelişmelerin özellikle teknoloji şirketlerin pay getirilerini etkileyebilecek önemli faktörler arasında olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmanın amacı, 13 Mart 2024 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun BİST teknoloji sektöründe faaliyet gösteren 31 şirketin pay getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile test edilmesi ve bununla birlikte piyasanın yarı güçlü formda etkinliğinin analiz edilmesidir. Olay tarihinden beş gün öncesi (-5) ve sonrası (+5) olay penceresi olarak seçilmiştir ve bu aralık günlük getiri oranları hesaplanmıştır. Yapay zeka yasasının onaylandığı tarihin yakınındaki günlerde piyasanın bu duyuruya verdiği tepkileri analiz etmek amacıyla anormal getiriler, t_{sd} istatistiği değeri ve p-değeri hesaplanmıştır. Anormal getiriler elde edilirken piyasa modeli kullanılmıştır.

Bu çalışmada yapılan analiz sonucunda ise, -5., 1., 2., 3. ve 4. günlerdeki ortalama anormal getirilerin t_{sd} istatistik değeri ve p-değeri (Sig.) açısından anlamlı olması, bu tarihlerde yatırımcıların anormal getiri elde ettiklerini göstermektedir. BİST teknoloji sektöründeki şirketlere yatırım yapan yatırımcılar da yapay zeka yasasının yakın zamanda Türkiye’de de olabileceği ve ilgili faaliyetlerde bu yasanın uygulanabileceği hakkında bir beklenti olmuş olabilir. Bununla birlikte, 24 Haziran 2024 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne yapay zekâ teknolojisi ile ilgili olarak taslak düzenlemelerini kapsayan kısa bir kanun teklifi sunulmuştur ve bu teklif, son durum olarak komisyonda görülmektedir. Bu kanun teklifi ile, yapay zeka teknolojilerinin güvenli, etik ve adil kullanımının sağlanması, kişisel verilerin korunmasının garanti altına alınması ve gizlilik haklarının ihlal edilmesinin engellenmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte, yapay zeka sistemlerinin geliştirilmesi ve kullanılmasına dair düzenleyici bir çerçeve oluşturulması hedeflenmektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2024). Ayrıca, analiz sonucunda ulaşılan istatistiksel olarak anlamlı negatif getiriler de bu yasanın uygulamada nasıl işleyeceği ile ilgili belirsizliklerle ilişkilendirilebilir. Çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar; Koçyiğit ve Kılıç (2008), Kandır ve Yakar (2012), Güre ve Kütük (2016), Davarcıoğlu Özaktaş (2019) ve Demirci ve Beskisiz (2024) tarafından yapılan çalışmalarla uyumludur. Yasal bir düzenlemenin pay getirileri üzerindeki etkisini konu alan Koçyiğit ve Kılıç (2008), Kandır ve Yakar (2012), Güre ve Kütük (2016) ve Demirci ve Beskisiz (2024) çalışmalarında istatistiksel olarak anlamlı pozitif anormal getiriler elde etmişlerdir. Davarcıoğlu Özaktaş (2019) araştırmaları sonucunda istatistiksel olarak anlamlı pozitif ve negatif anormal getirilere ulaşmışlardır. Bunun ile birlikte, Avrupa

Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun şirketlerin pay getirilerinde anormal getiri elde edilmesine neden olması, Borsa İstanbul'un yarı güçlü formda etkin olmadığını göstermektedir. Etkin piyasa hipotezine göre, piyasalar bilgi şeffaflığına sahip olmalıdır. Bu nedenle bilginin bütün yatırımcılar için eş zamanlı ve aynı koşullarda erişilebilir olması, piyasanın etkinliği konusunda önemli olduğu düşünülebilir. Yeni bir bilginin fiyatlar üzerinde hızlıca etkili olması ve yeni bir bilgi öncesinde meydana gelen bilgi sızıntısının da engellenmesi piyasanın etkinliğine katkı sağlayabilir.

Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan yapay zeka yasası duyurusunun BİST teknoloji sektöründeki şirketlerin pay getirileri üzerindeki etkisini araştıran bu çalışmanın, konu ile ilgili alandaki eksikliğin giderilmesinde fayda sağlaması beklenmektedir. Bu çalışma sonucunda, BİST teknoloji sektöründeki şirketlere yatırım yapmayı düşünen yatırımcılar, bu payların yapay zeka yasası onaylanma duyurusundan ne kadar etkilendiklerini değerlendirerek daha doğru yatırım kararı alabileceklerdir. Ayrıca, ulaşılan bulgular piyasa etkinliği konusunda da önemli bilgiler sağlamaktadır. Çalışmada, Avrupa Parlamentosu tarafından yapay zeka yasasının onaylanma duyurusunun sadece teknoloji sektöründeki şirket payları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma, yapay zeka yasasının farklı sektörlerdeki şirketlerin payları üzerindeki etkilerini incelemek isteyen araştırmalar için örnek oluşturacaktır. Bunun ile birlikte, yapay zeka yasasının yalnızca Türkiye'deki sektörler üzerindeki etkisi değil, diğer ülkelerdeki sektörler üzerinde de etkisi olup olmadığı incelenebilir ve karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca bu çalışmada yalnızca teknoloji sektöründeki şirketler ele alınmıştır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda çeşitli sektörler ele alınıp karşılaştırmalar yapılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ababneh, M., & Tang, A. (2013). Market reaction to health care law: An event study. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 3(1), 108. Retrieved from: <https://124.im/81TfQ>.
- Armitage, S. (1995). Event study methods and evidence on their performance. *Journal of economic surveys*, 9(1), 25-52. Retrieved from: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=a04195ef-79ca-41c4-a6d2-421132668b6e%40redis>.
- Ayar, İ. (2024). Davranışsal Finans Temelinde Yapay Zekânın Algoritmik Trading İle Etkileşiminin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme. *İzmir Yönetim Dergisi*, 5(2), 71-88.

- Avrupa Parlamentosu (European Parliament). (2024). EU AI Act: First regulation on artificial intelligence. Retrieved from: <https://124.im/n70VU3>. Erişim tarihi: 16.09.2024.
- Avrupa Parlamentosu (European Parliament). (2024). Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. Retrieved from: <https://124.im/U4Z8V>. Erişim tarihi: 16.09.2024.
- Beaver, W. H. (1968). The information content of annual earnings announcements. *Journal of Accounting Research*, 6: 67-92. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2490070.pdf>.
- Berman, G., Brooks, R., & Davidson, S. (2000). The Sydney Olympic Games announcement and Australian stock market reaction. *Applied Economics Letters*, 7(12), 781-784.
- Bowman, R.G. (1983). Understanding and conducting event studies, *Journal of Business Finance & Accounting*, 10(4): 561-584. Retrieved from: <https://124.im/og9RI>.
- Brockett, P. L., Chen, H. M., & Garven, J. R. (1998). Event study methodology: A new and stochastically flexible approach. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=6741>.
- Brown, S. J. & Warner, J. B. (1985). Using daily stock returns: The case of event studies. *Journal of Financial Economics*, 14(1): 3-31. Retrieved from: [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(85\)90042-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(85)90042-X).
- Buigut, S., & Masinde, B. (2022). The impact of general elections on Kenya's tourism, financial and media sector stock returns: an event study approach. *Journal of African Business*, 23(2), 497-515.
- Charkasov, M., Ari, G., & Sarıkovanlık, V. (2023). Investigation of the Reaction of Selected Investment Instruments in Financial Markets to the Russia-Ukraine War With an Event Study Approach. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 24(2), 257-265.
- Chen, M. H., Jang, S. S., & Kim, W. G. (2007). The impact of the SARS outbreak on Taiwanese hotel stock performance: An event-study approach. *International journal of hospitality management*, 26(1), 200-212.
- Chen, Andrew H., & Siems, Thomas F. (2007). The effects of terrorism on global capital markets. In: *The economic analysis of terrorism*. Routledge, 99-122.
- Coutts, J. A., Mills, T. C., & Roberts, J. (1995). Testing cumulative prediction errors in event study methodology. *Journal of Forecasting*, 14(2), 107-115. Retrieved from: <https://doi.org/10.1002/for.3980140204>.
- Cutler, D. M. (1988). Tax reform and the stock market: An asset price approach. *The American Economic Review*, 78(5), 1107-1117. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1807170.pdf>.
- Davarcıoğlu Özaktaş, F. (2019). Yasal düzenlemelerin Borsa İstanbul'da sektörel etkisi: Sigorta sektörü örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 369-390. Erişim adresi: <https://doi.org/10.18037/ausbd.566852>.
- Demirci, S., & Beskisiz, M. O. (2024). Vergi politikasının BİST 100 ve katılım 30 endeksine etkisinin karşılaştırmalı analizi. *Journal of Economic Policy Researches*, 11(1), 87-97. Erişim adresi: <https://doi.org/10.26650/JEPR1328992>.
- Dharmasaputra, C. V., & Guna, Y. S. (2021). Impact of a big political event on stock market: The 2019 Presidential Election case. *Jurnal Ekonomi Perusahaan*, 28(2), 57-65.
- Diaz-Rainey, I., Gehricke, S. A., Roberts, H., & Zhang, R. (2021). Trump vs. Paris: The impact of climate policy on US listed oil and gas firm returns and volatility. *International Review of Financial Analysis*, 76.
- Günay, F. (2020). Terör, politik ve askeri olaylara Borsa İstanbul turizm sektörü yatırımcı tepkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(4), 839-856.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Güre, P. D., & Kütük, S. (2016). Türkiye'de kurumlar vergisi değişikliğinin hisse senedi fiyatları üzerine kısa dönemli etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(1), 303-322. Erişim adresi: https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002393.
- Kalodanis, K., Rizomiliotis, P., & Anagnostopoulos, D. (2024). European Artificial Intelligence Act: an AI security approach. *Information & Computer Security*, 32(3), 265-281. Retrieved from: <https://124.im/SOZc>.
- Kandır, S. Y., & Yakar, S. (2012). Kurumlar vergisi oranındaki değişikliğin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Maliye Dergisi*, 163, 170-186. Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/163-10.pdf>.

- Kayalı, M. M., & Baş, R. (2017). Finansal tüketicilerden faiz dışında alınacak ücret, komisyon ve masraflara ilişkin yönetmelik taslağının borsa istanbul'da işlem gören banka hisse senedi getirilerine etkisi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (630), 25-39. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/787813>.
- Konchitchki, Y., & O'Leary, D. E. (2011). Event study methodologies in information systems research. *International Journal of Accounting Information Systems*, 12(2), 99-115. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2011.01.002>.
- Kocyiğit, M., & Kılıç, A. (2008). Leasing sektöründe KDV oranı değişikliğinin İMKB'de işlem gören leasing şirketlerinin hisse senedi getirisine etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (40), 165-174. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/426548>.
- LaCroix, K. (2024). EU adopts sweeping AI law: What does it mean?. Retrieved from: <https://124.im/O1reV>. Erişim tarihi: 16.09.2024.
- Lebedeff, C. (2024). Impact of AI on the tech industry. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/impact-ai-tech-industry-chris-lebedeff-sr01c>. Erişim tarihi: 15.09.2024.
- MacKinley, A. C. (1997). Event Studies in Economics and Finance. *Journal of Economic Literature*, 35, 13-39.
- Mackrael, K. ve Schechner, s. (2024). European lawmakers pass AI act, World's first comprehensive AI law. *The Wall Street Journal*. Retrieved from: <https://124.im/bVO2st>. Erişim tarihi: 16.09.2024.
- McWilliams, A., Siegel, D., & Teoh, S. H. (1999). Issues in the use of the event study methodology: A critical analysis of corporate social responsibility studies. *Organizational Research Methods*, 2(4), 340-365. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/109442819924002>.
- Öget, E., & Eryiğit, M. (2023). Beklenen ve Beklenmeyen Bazı Olayların Piyasalar Üzerindeki Etkisi 1. *Third Sector Social Economic Review*, 58(1), 611-630.
- Say, S. & Doğan, M. (2023). Depremlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi: 2023 yılı Kahramanmaraş depremi örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(1), 90-97.
- Shabbir, J., & Anwer, T. (2018). Artificial intelligence and its role in near future. Retrieved from: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1804.01396>.
- Sharpe, W. F. (1963). A simplified model for portfolio analysis. *Management Science*, 9(2): 227-293. Retrieved from: <https://doi.org/10.1287/mnsc.9.2.277>.
- Shelor, R., Anderson, D., & Cross, M. (1990). The impact of the California earthquake on real estate firms' stock value. *Journal of Real Estate Research*, 5(3), 335-340.
- Skrepnek, G. H., & Lawson, K. A. (2001). Measuring changes in capital market security prices: The event study methodology. *Journal of Research in Pharmaceutical Economics*, 11(1), 1-18. Retrieved from: <https://124.im/3vLX8>.
- Topuzoğlu, T., & Tekin, İ. Ç. (2024). Türkiye Finans Sektöründe Yapay Zekâ Etiği ve Veri Etiği. *Firat University International Journal of Economics and Administrative Sciences*, 8(2), 151-164.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024). Kanun teklifi bilgileri. Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/e21539a0-888a-4500-81be-01904a918c53>. Erişim tarihi: 28.09.2024.
- Yamori, N., & Kobayashi, T. (2002). Do Japanese insurers benefit from a catastrophic event?: Market reactions to the 1995 Hanshin-Awaji earthquake. *Journal of the Japanese and international economies*, 16(1), 92-108.
- Yılmaz, Y., & Elmas, B. (2019). Politik seçim tarihleri etrafında anormal getiri hareketleri: borsa istanbul örneği. *Ekev Akademi Dergisi*, (80), 569-582.
- Yürük, M. F. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşının Borsa İstanbul BİST 100 Endeksine Etkisinin Olay Çalışması ile Analizi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 17(3).

Sineklerin Tanrısı Kitabına İdealizm ve Realizm Teorileri Ekseninde Bir İnceleme

Zehra Ayvaz^{1, 2}

ÖZET

Teoriler, uluslararası ilişkiler disiplininde olayların yorumlanmasında ve anlaşılmasında oldukça önemlidir. Özellikle ana akım teorilerden idealizm ve realizm, bu anlamda disiplin içinde oldukça geniş bir yere sahiptir. İnsan doğasına yaptıkları vurgu ve bunun üzerinden uluslararası ilişkileri açıklamaya çalışma çabaları en önemli özelliklerindedir.

İssız bir adaya düşen bir grup çocuğun hikayesinin anlatıldığı ve normalde bir çocuk kitabı olarak değerlendirilen ve William GOLDİNG tarafından kaleme alınan Sineklerin Tanrısı kitabı, bahsedilen teoriler ekseninde okunup incelendiğinde hem siyaset felsefesi hem de uluslararası ilişkiler disiplini için oldukça önemli bir eser olarak nitelendirilebilir.

Bu çalışmada, idealizm ve realizm teorilerinin varsayımlarına vurgu yapılarak eser üzerinden bu varsayımlar örneklendirilmeye ve çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sineklerin Tanrısı, İdealizm, Realizm, İnsan Doğası, Anarşi,

A Review of Lord of The Flies Through The Lens of Idealism And Realism

ABSTRACT

Theories are very important in the interpretation and understanding of events in the discipline of international relations. In this sense, especially mainstream theories such as idealism and realism have a very wide place in the discipline. Their most important feature is their emphasis on human nature and their efforts to explain international relations through it.

The book Lord of the Flies by William GOLDİNG, which tells the story of a group of children who fall on a deserted island and is normally considered as a children's book, can be described as a very important work for both political philosophy and the discipline of international relations when read and analysed in the axis of the theories mentioned. In this study, the assumptions of the theories of Idealism and Realism will be emphasised and these assumptions will be exemplified and studied through the book.

Keywords: Lord of the Flies, Idealism, Realism, Human Nature, Anarchy,

¹ İletişim Yazarı: zehraayvaz61@hotmail.com

² Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7096-6140.

(Makale Gönderim Tarihi: 11.10.2024 / Yayın Tarihi:26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1565283](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1565283)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

1. GİRİŞ

20. yüzyılda yaşanan ve neredeyse tüm dünya uluslarını etkileyen olaylar, Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplininin de doğmasına yol açmıştır. Disiplinin, çoğunlukla yaşanan bu gelişmeleri açıklama üzerine yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Yaşanan gelişmeleri daha anlaşılabilir hale getirmek ve açıklayabilmek içinse teorilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda bahsi geçen ve ana akım teori olarak adlandırdığımız ilk teori idealizmdir. İdealizm, I. Dünya Savaşı sonunda yayımlanan Wilson İlkeleri ile de önemli ölçüde bağdaştırılmıştır. Bununla beraber idealizmin varsayımları ekseninde; II. Dünya Savaşı'nın yaşanması, onun eleştirilmesini meşru bir zemine oturturken realizmin doğmasına ve alanda güçlü bir yankı uyandırmasına da olanak sağlamıştır.

Uİ disiplini, sözü edilen olay ve olguları açıklamada birçok farklı alandan ve bilimden istifade etmektedir. Bu durum ise onun disiplinler arası bir alan (disiplin) olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Disiplinin etkilerinin görüldüğü ya da bir başka ifade ile ilişkili olduğu alanlardan biri de edebiyattır. Dünya üzerinde yaşanan olaylar edebi metinlere, eserlere konu olduğu gibi Uİ disiplininin konuları da edebi metinlerde yer almaktadır.

Edebiyatta sıkça kullanılan “ada” ya da “ıssız ada” metaforu Uİ disiplini açısından ve Siyaset Felsefesi açısından da rahatlıkla kullanılabilen bir metafordur. “*Robinsonade*”³ olarak değerlendirilen ve “ada, ıssız ada” metaforunun kullanıldığı edebi türlerde ana karakterler genellikle çocuklardır. Bu karakterler “vahşi doğaya” ya uyum sağlamakta ya da bu koşulları değiştirme mücadelesindedir. Diğer bir ifade ile adaya “medeniyet” yayma misyonunu da üstlenmektedirler (Güven, 2018, 137-38). Çocukların, adada yeni bir yaşam dizayn etmesi her zaman insanın “devletleşme” arzusuna ve sürecine örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda ada metaforunun kullanıldığı bu eserler hem Uİ disiplini hem de siyaset bilimciler için gözlemsel bir alan olarak değerlendirilebilir.

Morgenthau'ya göre güç politikalarını, sonuçlarını ve bundan kaynaklanan durumları inceleyenler siyaset bilimciler olmalıdır (Morgenthau, 1948, 4). Bu nedenle, Sineklerin Tanrısı kitabında yer alan olay, disiplin çerçevesinde kolaylıkla mikro bir Uİ laboratuvarı gibi değerlendirilip yeniden okunabilir. Eserin alegorik yapısı bunu bize sunmaktadır.

---

³ Robinsonade kelimesi, Daniel Defoe'nun ilk kez 1719 yılında yayınlanan ünlü eseri Robinson Crusoe eserinden ilham alınarak veya ona bir eleştiri, bir hiciv için yazılan eserleri ifade etmektedir. Kelimeyi ilk kez Alman yazar Johann Gottfried Schnabel, 1731 yılında yayınladığı ve Robinsonade türündeki eseri Die Insel Felsenburg / Kaya Kalesi Adası isimli eserin ön sözünde kullanmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bknz; Devrim Çetin Güven, 2018, “Robinsonade Romanlarında Ütopya, Distopya, Mahşer Metaforları ve ‘Çocuk Edebiyatı’ - Robinson Crusoe, Mercan Adası ve Sineklerin Tanrısı”. Folklor/Edebiyat 24 (95): 135-53.)

Bu çalışmanın amacı, Uİ disiplininin temel konuları arasında yer alan idealizm ve realizm teorilerinin varsayımlarını ve her iki teori arasında yer alan tartışmayı göz önünde bulundurarak Nobel Edebiyat Ödülü'ne sahip ünlü eser Sineklerin Tanrısı'nı disiplin üzerinden okumak ve değerlendirmektir. Uİ disipliniyle yapılan bu okuma ile amaç, eseri bir teori ekserine oturtmaktan ziyade var olan iki teorinin varsayımlarını ve aralarındaki tartışmanın unsurlarını eserde aramak ve eser üzerinden örneklemektir. Bir başka ifade ile her iki teorinin varsayımlarına ve aralarındaki tartışmaya değinilerek, eserde bu varsayımlara uygun metaforların belirtilmesi amaçlanmıştır.

2.WILLIAM GOLDING ve SİNEKLERİN TANRISI

William Golding, 1911 yılında Cornwall'da doğmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra öğretmen, öğretim görevlisi, denizci ve müzisyenlik gibi birçok farklı meslekte görev yapmıştır. Bununla birlikte 1954 yılında ilk romanı Sineklerin Tanrısı'nı (The Lord of Flies) yayınlamıştır. Yazar, bu eseri ile büyük bir yazınsal başarı elde etmiştir. Sineklerin Tanrısı, yazara 1983 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandırmıştır. Golding, 1993 yılında, ardında birçok eser bırakarak yaşama veda etmiştir ("William Golding Biographical" 2022).

Sineklerin Tanrısı, 1963 yılında Peter Brook tarafından filme alınarak beyaz perdeye aktarılmıştır ("William Golding Biographical" 2022). Sineklerin Tanrısı kitabının yanı sıra birçok eseri bulunan Golding, asıl başarısını bu kitap ile kazanmıştır. Öyle ki eser, hala okuyucusunun bol olduğu günümüzün kült eserleri arasındadır.

Robinsonade türünde eserlerin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında Avrupalı devletlerin, dönemin büyük ve emperyal güçlerinin, "deniz ötesi" yayılmacı politikaları etkili olmuştur. Türün - ki ismini de bu eserden almaktadır- ve ıssız ada metaforunun kullanıldığı ilk ve en önemli eser ise kuşkusuz Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe'udur. Bu eser kendinden sonra yazılan birçok esere ışık tutmuştur. 19. yüzyılın sonuna yaklaşıldığında bu türde kaleme alınan eserlerin sayısında adeta bir patlama olmuş ve birçok farklı millet bu türde eser yayımlamıştır. Robinsonade türünün başlıca örneklerini ise Alman, İsviçreli, İskoçyalı, Fransız, İngiliz ve Polonyalı yazarlar vermiştir (Güven 2018, 137).

Robinsonade türlerinde yaygın olduğu gibi Sineklerin Tanrısı eserinde de ana karakterleri çocuklar oluşturmaktadır. Eserde, yaşları altı ile on iki arasında değişen bir grup çocuğun, savaştan etkilenmemeleri adına daha güvenli bir yere götürülürken uçağın ıssız bir adaya düşmesi sonucunda çocukların yetişkinler olmadan hayatta kalma mücadeleleri anlatılmaktadır. Eserde, çocukların ıssız bir adaya düşmesi aynı türde verilen eserlerin genel özelliklerindedir. Bu türde verilen eserlerde yaşanan birtakım olaylar sonucu kahramanlar – genellikle çocuklar- kendilerini ıssız bir adada bulmaktadır.

Sineklerin Tanrısı'nda da çocuklar adada hem ter türlü tehlikeden kendilerini korumak hem de yiyecek bularak yaşamak zorundadır. Çünkü kazada tüm uçak mürettebatı ve yetişkinler hayatını kaybetmiştir ve çocuklar bu ıssız adada artık tek başlarındadır.

Eseri diğer türdeşlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri ise eserin çevirmeni Mine Urgan'ın ifadesiyle adanın bir cennete benzemesine rağmen eserin sonunda çocukların adayı bir "cehenneme" çevirmesidir (Golding 2018, 250). Çocuklar, ilk zamanlar bu adada çok eğleneceklerini düşünmektedir ancak işler hiç de düşündükleri gibi ilerlemez.

Eserin bir diğer önemli özelliği de R.M. Ballantyne'ın 1858'de kaleme aldığı Mercan Adası isimli eserine benzemesidir. Golding kendi eserinde Mercan Adası'na atıfta bulunarak başkahramanlarına Mercan Adası'nın başkahramanları olan Ralph ve Jack ismini vermiştir. Daha ayrıntılı incelendiğinde eserin Mercan Adası'nın bir "parodisi" olduğu da düşünülebilir. Özellikle eserin ismi olan "Sineklerin Tanrısı" Mercan Adası kitabında yer alan "Beelzebub" (Eski ve Yeni Ahit'te yer alan Şeytan'a verilen isimlerden biri) motifinden alınmış olması bu bakış açısını güçlendirmektedir. Çünkü eserde çocuklar, beslenmek için avladıkları domuzun kafasını, yaptıkları bir mızrağın ucuna geçirip var olduğunu düşündükleri canavara hediye ederler. Burada günler geçtikçe sineklerin üşüştüğü domuz başı, bahsi geçen Beelzebub'u andırmaktadır (Güven, 2018, 147).

Jack, yüksek sesle konuştu:

"Bu baş, canavar içindir. Bir armağandır bu."(Golding 2018, 167)

3. İDEALİZMİN TEMEL VARSAYIMLARI

Uİ disiplini içinde gelişme gösteren ve ana akım teori olarak adlandırdığımız ilk teori idealizmdir. Öyle ki disiplinin doğuşuyla gelişme gösterdiği için Uİ disiplini de idealizm olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda, idealizmin iki dünya savaşı arası dönemde, yaşanan gelişmelerin barışçıl bir yöntem ile düzenlenmesi ekseninde bir araya getirilen fikirlerden oluştuğu ifade edilebilir (Gözen, 2015, 68). Daha genel bir söylem ile idealizm, uluslararası anlaşmalar ve bunun yanında uluslararası örgütlerle dünya barışının sağlanabileceğini ve korunabileceğini öne sürmektedir (Arı, 2018, 14).

İdealizm, arka planında güçlü bir felsefeye sahip olduğu gibi köken olarak da çok eskiye kadar götürülmektedir. Ancak Uİ disiplininin I. Dünya Savaşı sonucunda gelişmesiyle beraber idealizmin de bu süreç içerisinde gelişme gösterdiği söylenebilir. Bu dönemde özellikle Wilson İlkeleri'nin yayımlanması ve Milletler Cemiyeti'nin (MC) kurulması, idealizmin alanda yer edinmesi bakımından oldukça önemlidir (Karabulut, 2014, 58). Bu nedenle bu dönemde öne sürülen fikirler; Ütopyacılık, Wilsonculuk, Liberalizm gibi isimlerle nitelendirilmiştir. Ayrıca Uİ disiplininin doğuşunda önemli bir yere sahip olmasına ve bunun yanında ilk teori olma özelliğini de elde etmesine rağmen bir teori olup olmadığı konusunda da birtakım tartışmalar mevcut olmuştur (Gözen, 2015, 68).

Realist düşüncenin takipçileri kendi fikirleri sistemleşip gelişene kadar iki dünya savaşı arasında gelişen ve kendi düşüncelerine aykırı olarak gördükleri fikir ve yaklaşımları; İdealizm, Moralizm, Ütopyacılık gibi isimlerle ifade etmişlerdir (Arı, 2008, 105). Hakkındaki tüm bu tartışmalara rağmen idealizmin, kendine disiplin içerisinde genişçe bir yer edindiği ve kabul gördüğü söylenebilir.

İdealizm savaş sonrası dönemde ortaya çıkmış gibi görünse de özünde güçlü bir felsefi arka plana sahiptir. Köken olarak “Eski Yunan” filozoflarından Platon ve Aristo’ya kadar dayandırılmaktadır. Bunun yanında Kant’ın ve Hegel’in fikirlerinden beslenerek aydınlanma çağının ilerlemeci fikrini benimsemekte ve bu bağlamda insan aklının bu ilerlemedeki en önemli araç olduğu düşüncesini de içermektedir. Bu nedenle idealizmin felsefi arka planında J. Locke, J. Bentham ve J. S. Mill gibi isimler yer almaktadır (Arı, 2018, 15; 2014, 5; 2008, 106). Ancak idealizm için kuşkusuz en önemli gelişme I. Dünya Savaşı ve sonrası yaşanan olaylar olmuştur. Çünkü savaşın getirdiği yıkımı yeniden inşa etme çabaları ve genel anlamda savaşları önleme adına atılan adımlar, idealizm düşüncesini beslemiş ve geliştirmiştir. Bu sebeple idealizmin asıl gelişme gösterdiği dönem, iki savaş arası yani 1919-1939 yılları olarak ifade edilebilir. Gelişme gösterdiği dönem göz önüne alındığında asıl vurgusunun barış üzerine olduğunu düşünmek ise zor değildir.

İdealizmin teorik çerçevesi akademik çevrelerce şekillenirken ona çok önemli bir katkı da siyaset dünyasından gelmiştir. Siyaset dünyasından gelen bu önemli katkının kaynağı Woodrow Wilson’dan başkası değildir (Çalış ve Özlük, 2007, 228). İdealizmin barışa yaptığı vurguda Wilson İlkeleri’nin de payı büyüktür. Bu nedendir ki zaten Wilsonculuk olarak da anılmaktadır. Wilson İlkeleri; ABD Başkanı Woodrow Wilson’un 8 Ocak 1918’de Kongre’de yaptığı konuşmada ortaya koyduğu ve daha sonra I. Dünya Savaşı sonunda yapılan barış görüşmelerinin temelini oluşturan, 14 maddeden oluşan ve genel anlamda dünya barışına atıf yapan ilkeler olarak bilinmektedir (“President Woodrow Wilson’s 14 Points (1918)”, 2022).

Genel olarak toparlanacak olursa idealizmin varsayımları şu şekilde sıralanabilir:

- *İnsan doğası özü itibarıyla iyidir, bu bağlamda iş birliğine yatkındır.*
- *Uluslararası sistemin temel aktörleri sadece devletler değildir. Kurumlar ve örgütler de sistemin birer parçasıdır ve düzenin olması için bu kurumlar gereklidir.*
- *Kötülüğün sebebi insan doğasının kötü olması değil şartların kötü olmasıdır. Ya da kurumların eksikliğidir.*
- *Uluslararası anarşinin önüne geçilebilir.*
- *Uluslararası düzeyde iş birliği ve değişim mümkündür.* (Gözen 2015, 90-91)

Varsayımlar göz önüne alındığında yaklaşımın; bireyin yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkının güvence altına alınmasının yönetimin en yüksek amacı olduğu yönündeki ahlaki argümana dayandığı sonucunu çıkarmak mümkün olabilir. Bu bağlamda idealizmi

benimseyenlerin, liberallerin, adil bir siyasi sistemin temel yapı taşı olarak bireyin refahını vurguladığı söylenebilir. Çünkü Monarşi veya diktatörlük gibi kontrolsüz güçle karakterize edilen bir siyasi sistem, vatandaşlarının yaşam ve özgürlüklerini koruyamaz. Bu nedenle idealizmin temel kaygısının, siyasi gücü sınırlandırarak ve denetleyerek bireysel özgürlüğü koruyan kurumlar inşa etmek olduğu söylenebilir (W. Meiser, 2017, 22).

Tüm bu anlatı ve varsayımlara rağmen II. Dünya Savaşı'nın yaşanmasının önüne geçilememiş olmasıyla beraber realistler durumu kendi varsayımları ile değerlendirme ve açıklama yoluna gitmişlerdir. Bu da Uİ disiplininde yeni bir yaklaşımın şekillenmesine ve beraberinde literatüre yeni kavramların dahil olmasına yol açmıştır (Ateş, 2009, 17). Bu sebeple idealizm; realizmle karşılaştırıldığında, görüş alanına daha fazla faktörler eklerken realist akademik çalışmalarda bulunandan farklı bir tarih okumasına dayanan daha iyimser bir dünya görüşü sunduğu ve Uİ teorilerinde realizmin geleneksel karşıtı olarak da yer aldığı belirtilebilir (W. Meiser, 2017, 22).

4. REALİZMİN TEMEL VARSAYIMLARI

Realizmin, varsayımları ve kullanımı göz önüne alındığında Uİ teorileri içinde başat bir yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle “insan doğasına, bencillığe, güce, güvenliğe ve anarşi” kavramlarına değinmesiyle ve bu kavramları ön plana çıkarmasıyla disiplin içinde oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Realist yaklaşımın disiplin içinde yaygınlaşmasında Hans Morgenthau, George Kennan, Kenneth Waltz, H.E. Carr gibi isimler öncü olmuştur (Donnelly, 2012, 50).

Realizm, devleti uluslararası ilişkilerin merkezinde konumlandırmakta ve temel aktör olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda uluslararası ilişkileri ve uluslararası politikayı sistemde yer alan devletler arasında gerçekleşen bir mücadele olarak ifade etmektedir (Arı, 2021, 78). Ayrıca uluslararası ilişkilerin ilk imgesine göre, savaşın önemli nedenlerinin odağı insanın doğası ve davranışında bulunmaktadır. Savaşlar bencillikten, yanlış yönlendirilmiş saldırgan dürtülerden, (aptallıktan) kaynaklanmaktadır. Diğer nedenler ikincildir ve bu faktörlerin ışığında yorumlanmalıdır (Waltz 2001, 16). Burada dikkat edilmesi gereken husus, insana ve onun doğasına ait “kötü, çıkarıcı, saldırgan” özelliklerin devlet davranışlarını şekillendirdiğine dair yapılan vurgudur. Başka bir ifade ile realizm (özellikle klasik realizm) devletin davranışını insan doğası ve davranışı ile açıklamaktadır. (Arı, 2021, 78). Waltz'a göre insan doğasının bu yönü değiştirilemez ya da dürtüleri bastırılamaz fakat başka yönlere evrilebilir (Waltz 2001, 17-18). Böylece insan doğasının farklı koşullarda farklı yansımalar şeklinde ortaya çıkabildiğini söylemek mümkündür. Fakat insan doğasının bencil yönü, devletlerin sınırlamaları sonucunda çoğu zaman kontrol altına alınabilirken anarşi durumunda insan doğasının kötü yönleri ortaya çıkar (Donnelly, 2012, 50-51).

Realizmin bir başka özelliği ise devletlerin temel aktör olarak rol oynadığı bu sistemde, devletler üzerinde herhangi bir karar alıcı ya da otoritenin olmamasıdır. Bir başka ifade ile

bu sistem, merkezi bir iradedden yoksundur. Bu durum ise sistemin “anarşik” bir yapıya sahip olması anlamına gelmektedir (Eyüp, 2015, 161). Uluslararası alandaki otorite boşluğunun “anarşi” olarak tanımlanması ilk defa G. Lowes Dickinson tarafından *The European Anarchy* isimli eserde yapılmıştır. Dickinson, Avrupa’daki devletler arasında gerçekleşen mücadeleyi “*Bu uzun ve kanlı oyunda ortaklar her zaman değişir ve ortaklar değiştikçe görüşler de değişir. Sadece bir şey değişmez, temel anarşi. Uluslararası ilişkiler, kabul edildiği üzere, sadece kuvvetle dönebilir. Sadece kuvvetlerin düzeni ve gruplaşması değişebilir veya değişir.*” şeklinde dile getirmiştir (Dickinson, 1916, 12). Böyle bir anarşik ortamda üst bir otoritenin olmaması, “uluslararası bir acil durumda arayacak kimsenin olmaması” benzetmesi ile özetlenmektedir. Her devletin, tipik olarak polis güçleri, orduları, mahkemeleri vb. vardır. Acil bir durumda, bu kurumların aciliyete karşılık olarak “bir şeyler yapması” beklentisi olağandır. Fakat aynı beklentinin uluslararası alanda olması söz konusu değildir (Antunes ve Camisão, 2017, 15-16).

Realizmin bir diğer önemli özelliği, uluslararası ilişkilerin temel gündeminin “güvenlik” özellikle de “ulusal güvenlik” olmasıdır. Bu nedenle devlet, ulusal çıkarlarını en üst seviyede elde etme ve devam ettirme çabasıdadır (Arı, 2021, 81). Ulusal çıkarlar ise rasyonel kararlar alabilmeyi gerekli kılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken ve göz önünde bulundurulması gereken husus, devleti zayıf veya savunmasız hale getirecek eylemlerde bulunmanın rasyonel olmayacağıdır. Realizm; siyasi görüşleri ne olursa olsun tüm liderlerin, rekabetçi bir ortamda hayatta kalabilmek için devletlerinin işlerini yönetmeye çalışırken bunu kabul ettiklerini öne sürmektedir (Antunes ve Camisão, 2017, 15). Rasyonel karar verme sürecinde realistler bilgi eksikliği, belirsizlik, önyargı ve yanlış algılama gibi sorunların olacağını farkındadır ancak karar vericilerin bu kısıtlamalarla bile mümkün olan en iyi karara ulaşmaya çalıştıklarını varsayımlarıdır (Viotti ve Kauppi, 1998, 55).

Realist yaklaşımın öncü isimlerinden olan Morgenthau da özellikle uluslararası sorunların kolektif olarak veya Milletler Cemiyeti’nin modern bir versiyonu temelinde çözülebileceğini düşünenlere karşı şüpheli yaklaşmıştır. Böyle bir yaklaşımın sadece gözyaşlarına yol açabileceği düşüncesini benimsemiştir (Cox, 2007, 172).

Realizm yaklaşımının genel özellikleri olarak da yorumlayabileceğimiz Morgenthau’nun altı ilkesi şu şekildedir:

- Nesnel yasalar; siyaset, kökleri insan doğasında bulunan nesnel yasalar tarafından yönetilir.
- Ulusal çıkar, ulusal güç açısından tanımlanmaktadır.
- Çıkar her zaman dinamiktir.
- Ahlaki ilkeler devlet eylemlerine uygulanamaz.
- Bir milletin ahlaki arzuları ile evrensel ahlaki ilkeleri arasında fark mevcuttur.
- Siyasi alanın, uluslararası politikanın özerkliği. (“Morgenthau’s Realist Theory (6 Principles)” 2015; “Morgenthau Six Principles of Realism”, 2024).

Bu altı ilkenin dışında, daha genel bir ifade ile realizm yaklaşımını benimseyenlerin ortak paydada bulunduğu dört ilke şu şekilde sıralanabilir:

-Devletler başlıca ya da en önemli aktörlerdir: İster Antik Yunan şehir devletleri ister modern ulus-devletler ele alınsın, devletler temel analiz birimini temsil etmektedirler.

-Devlet üniter bir aktör olarak görülür: Analiz amacıyla realistler devleti metaforik bir sert kabukla çevrelenmiş olarak görürler. Bir ülke dış dünyaya bütünleşmiş bir birim olarak bakar.

-Aktör olarak üniter devlete yapılan bu vurgu göz önüne alındığında, realistler genellikle devletin esasen rasyonel bir aktör olduğu varsayımında bulunmaktadır.

-Realistler uluslararası meseleler hiyerarşisinde ulusal güvenliğin genellikle listenin başında yer aldığını varsayarlar. Bu nedenle askeri ve ilgili siyasi konular dünya siyasetine hakimdir (Viotti ve Kauppi, 1998, 6-7).

5. İDEALİZM-REALİZM TARTIŞMASI

Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler disiplini de etkilemekte ve geliştirmektedir. Bu değişimler çoğu zaman disiplin içinde yaşanan tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu durum, siyaset bilimciler ve akademisyenlerin genellikle çeşitli gruplamalar ve ayrımlar yapmasıyla da ilişkilendirilebilir. Örneğin Holsti “klasik geleneksel teoriler, global toplum teorileri ve Neo-Marsist teoriler olarak sıralarken Viotti ve Kuppi “Realizm, Plüralizm ve Globalizm” olarak sıralamış; Barry Buzan ise Realizm, Liberalizm ve Marksizm olarak bir ayrıma gitmiştir. Bu ayrım ve gruplamaların bir yansıması da disiplin içinde üzerinde çoğunlukla hemfikir olunan “büyük tartışmalar” (Great Debates) olarak adlandırılmaktadır. Bu tartışmalar ise İdealizm-Realizm, Gelenekselcilik -Davranışsalcılık, Neorealizm-Neoliberalizm ve Pozitivist-Post Pozitivist şeklindedir (Arı, 2014, 1-12).

Disiplin içinde yer alan idealizm-realizm tartışması özellikle 1919-1950 arasında etkili olmuştur. Bu dönemde yükselişe geçen realist paradigma, kendi varsayımlarını iddia ederken idealizm yanlılarını da “ütopyacı” olarak nitelendirmiştir (Kodaman ve Akçay, 2014, 132). Dolayısı ile bu tartışma, bir bakıma disiplinin “kurucu tartışması” olarak da ifade edilebilir. Çünkü idealizm-realizm tartışması Uİ terminolojisinin kurulmasını sağlamış ve aynı zamanda ortaya koyduğu varsayımlarla disiplinin sınırlarını çizmiştir (Noor ve Kasap, 2022, 229-30).

Realistlerin idealistlere yönelttiği en büyük eleştiri, onların dünyayı olması gerektiği gibi ele almalarıdır. Realistlere göre dünya olması gerektiği yani “hayal” edildiği gibi değil olduğu gibi ele alınmalıdır. Realist teorinin öncü isimlerinden E.H. Carr, bu durumu “olguların kabulü ve neden -sonuçlarını inceleyerek bilimsellik kazanılabileceği” şeklinde açıklamaktadır (Yalvaç, 2015, 44). Aynı zamanda Carr, idealist yaklaşım yanlılarının aksine düzen sorununu çözmek için “hukukun etkinliğine” veya kurumların gücüne pek inanmamıştır (Cox, 2007, 172).

İdealist yaklaşımı benimseyenler, ahlaki standartların politikaya da uygulanabileceğini varsayarken realist yaklaşımı benimseyenler, ahlaki standartların politik hareketlere uygulanamayacağı kanısındadırlar (Arı, 2021, 79).

6. ANALİZ

Öncelikle yapılan analiz Uİ disiplini ekseninde olsa da eserin kurgusal bir evrenden oluştuğu ve edebi bir metin olduğu unutulmamalıdır. Ancak M. Kostera'nın da belirttiği üzere edebiyat "sosyal olgular" hakkında bilgi almak ve edinmek amacıyla kullanılabilir (Bilginöglü, 2020, 321). Bu perspektif ile analizde, kitapta yer alan ada ve adaya gelen çocuklar mikro bir Uİ laboratuvarı olarak düşünülmektedir. Netice itibarıyla "*edebi sahneler, mekanlar, karakterler, nesnelere, olay örgüleri*" araştırmalarda ve çeşitli çalışmalarda başvurulan unsurlardandır (Bilginöglü, 2020, 322).

Analizde eser, Uİ disiplini çerçevesinde okunup bazı metaforlara değinilerek, teoriler üzerinden incelenecektir. Bu analizi gerçekleştirmeyi sağlayan en önemli nokta ise eserin salt bir roman olmasından ziyade alegorik ve simgesel öğeleri içermesidir.

Analize geçmeden önce eserde yer alan kurgusal ortam ve eserin içeriğine kısaca değinelim.

Eserde, savaştan uzak tutulmak istenen, yaşları 6-12 arasında değişen bir grup çocuk; uçakla güvenli bir alana götürülmektedir. Ancak uçak, istenilen yere varmadan açılan ateş sonucunda ıssız bir adaya düşmektedir. Bu elim kaza sonucunda tüm uçak mürettebatı, yetişkinler hayatını kaybetmiştir. Çocuklar adada tamamen yalnız kaldıklarının farkına vardıldıktan sonra hem buradan kurtulmak hem de kurtulana kadar hayatta kalmak zorunda olduklarının idrakine varmıştır. Böylece adada kendilerince yeni bir yaşam tasarlamak durumunda kalmışlardır. Bu nedenle çocuklar öncelikle bir araya toplanarak durum değerlendirmesi yapmış ve adada tek başlarına olduklarına ve yeni bir düzen kurmalarının ilk aşaması olarak bir toplantı yapmaya karar vermiştir.

Toplantı sonucunda bir şef seçerek yöneticilerini belirlemişlerdir. Şef olarak büyük deniz kabuğunu elinde bulunduran Ralph seçilir. Şef olan Ralph'in önerisi ile geçen gemilerin dumanı ve ateşi görüp kendilerini kurtarması için adanın tepesinde Domuzcuk'un gözlüğü kullanılarak bir ateş yakılır.

Ancak Ralph'in yönetimi ve kararları, çocuklar arasında bir süre sonra adeta güç ve iktidar mücadelesine dönüşür ve daha sonra çocukların bir kısmı şef seçilen Ralph'in liderliğinden ayrılarak Jack'ın liderliğinde yeni bir grup oluşturulur. Arada geçen bu süreçte çocuklar avlanmaya başlarlar. Jack'ın grubu bu avlanma olayını merasim haline getirmekte ve avlanmaktan büyük bir "haz" duymaktadır. Öyle ki av sonucunda bir domuzun başını keserek var olduğunu düşündükleri -paraşüte asılı kalan pilot olduğu sonradan anlaşılmaktadır- canavara sunarlar.

Avlanmanın verdiği haz ile bir akşam eğlenirken (av merasimi de denilebilir) denizden geldiğine inandıkları canavarı avladıklarını düşünürken gruptan bir çocuğu (Simon)

öldürürler. Öldürülenin canavar olmadığı, gruptan bir çocuk olduğu daha sonra anlaşılmasına rağmen bir iki çocuk dışında kimse bu durumdan pişmanlık duymaz. Ralph ve Jack'in grubu süreç içinde adeta birbirine düşmanlık etmeye başlarlar ve Jack'in grubu Ralph'ın grubunda yer alan ve aklı ile ön plana çıkan "Domuzcuk" takma isimli çocuğu öldürür. Adada yaşam mücadelesi veren çocuklar artık kendilerini birbirinden de korumak durumunda kalmıştır. Mücadele şimdi bu yönde devam etmektedir ve tüm hakimiyeti elinde bulundurmak isteyen Jack için yeni av Ralph'tır. Ralph'ın yakalanma operasyonunda tüm ada ateşe verilir. Eser, adaya çocukları kurtarmak için gelen bir geminin çocukları bulması ile sonlanır.

İlk olarak belirtmek gerekir ki çocukların bu kaotik ya da anarşik olarak adlandıracağımız üst bir otoriteden yoksun ortamda (ilk etapta yetişkinler üst otorite kabul edilebilir) düzen oluşturmaya çalışmaları ise insanların devletleşme süreci ile özdeşleştirilebilir. Çocuklar, karışık durumun üstesinden gelmek ve bir düzen kurmak için öncelikle bir toplantı yaparak durumu değerlendirmektedir.

"Kendi başımızın çaresine bakmak zorundayız öyleyse. Ralph'ın arkasında kendini güvende bilen Domuzcuk, çekine çekine konuştu. İşte bu yüzden bir toplantı yaptık. Ne yapacağımızı kararlaştıralım diye." (Golding, 2018, 18)

Çocukların, adada hayatlarını devam ettirebilmeleri adına bir başkan seçme süreci ve bu seçim sürecinde iki farklı çocuğun iktidarı ele geçirme mücadelesi, devlet ve iktidar kavramları ile özdeşleştirilebilir. Realist yaklaşımın alandaki önemli isimlerinden Hobbes'a göre doğada insanlar eşittir. Birbiri ile etkileşim içinde olmaları anarşik ortam sonucunda gerçekleşmektedir. Ayrıca insanlar bu ortamda, doğalarında bulunan özellikler (rekabet, güvensizlik, gurur) nedeniyle eyleme geçmektedir (Donnelly, 2012, 52).

"... Domuzcuk, kimsenin adını sormuyordu. Bu oğlanların üniformalı üstünlüğünden, Merridew'in sesindeki kaygısız otoriteden çekiniyordu. Ralph'ın arkasına sığındı, gözlüğünü evirip çevirmeye başladı."(Golding, 2018, 18).

İdealizm yaklaşımının varsayımlarından biri de "savaşın önlenmesi ya da önlenemediği durumlarda en azından yinelenmemesi" için en uygun durum barış içinde ve "dayanışmaya" dayalı ve yüksek katılım prensibini benimseyen bir uluslararası düzendir (Çalış ve Özlük, 2007, 232). Bu varsayımı kitabın genelinde ve çocukların oluşturmaya çalıştıkları düzende bulabilmek mümkündür. Bunun yanında çocuklar adada sürdürecekleri yaşam için yaptıkları toplantıda birtakım kurallar oluşturarak yeni yaşamı dizayn etmeye çalışmıştır.

...Jack ayağa fırladı: "Kurallarımız olacak diye bağırdı heyecanla. "Bir yığın kural! Eğer kurallara boş veren çıkarsa..."(Golding, 2018, 35).

Eserde dikkat çeken bir başka ayrıntı çocukların modern devlet anlayışında var olan “oy kullanma ve seçim” hakkıdır. Çocuklar yaptıkları toplantıda demokratik devletin özelliğini yerine getirmektedir. Bu durum ise bize her iki yaklaşımda da sistemde ana aktörlerin devletler olduğu görüşünü hatırlatmaktadır.

“..... Deniz kabuğunu havaya kaldırdı: “Karar vermek için bir şefimiz olmalı, bana kalırsa.”(Golding, 2018, 19).

“... Jack, dolambaçlı yollara sapmayı hor gören bir küstahlıkla, “Şef ben olmalıyım” dedi. “Çünkü benim, katedralin korosunda da yerim var. Hem de bu koronun başındayım. Do diyebi söyleyebilirim ben.”

Çocuklar gene fisıldaştılar.

Jack, “Öyleyse” dedi, ben ...”

Jack duraksadı. Roger adlı esmer çocuk kıpırdandı ve konuştu:

“Oya koyalım.”

“Tamam!”

“Şefi oyla seçelim!”(Golding, 2018, 19).

Eserde dikkati çeken bir başka metafor çocukların elinde olan ve “şeytanminaresi” olarak isimlendirilen deniz kabuğudur. Bu deniz kabuğu realizm yaklaşımındaki güç kavramının somut hali olarak okunabilir. Çünkü deniz kabuğu kimdeyse güç ondadır, söz sahibi ve bir başka ifade ile iktidar odur.

“..... Ne var ki, tüm gözler, hiç kıpırdamadan oturan Ralph’a çevrilmişti: Ralph iriydi, Ralph güzeldi. Ama farkına varmadıkları halde, onu seçmek istemelerinin gerçek nedeni denizkabuğuydu. Bu büyük şeytanminaresini seslendiren, çabucak kırılacak bu güzel şeyi kucagında tutup onları kayalıkta bekleyen çocuğun bir ayrıcalığı vardı.”(Golding, 2018, 20).

Deniz kabuğunun etkisiyle de oylama sonucunda çocukların büyük çoğunluğu Ralph’ı şef olarak seçerler. Artık bu ıssız adada bir yöneticileri vardır. Ralph’ın şef seçilmesi Jack tarafından memnuniyet ile karşılanmasa da bu duruma ilk etapta ses çıkarmaz. Ralph yönetici olarak ilk görevini yapar ve çocukların adaya gelmeden önce dahil oldukları ve Jack’in de içinde olduğu “koro”yu Jack’in emrine verir. Öyle ki koronun bir ordu, bir avcı grubu olabileceği düşünülür ve avcı ekibi olarak karar kılınır.

Ralph, kalkan elleri saydı:

“Öyleyse şef benim.”

Çocuklar alkışladılar. Koronun üyeleri bile alkışladı. İçerleyen Jack’in kıpkırmızı kesilen yüzündeki çiller yok oldu. Önce ayağa fırladı, sonra caydı, gene oturdu. Her bir yan alkışla çinlarken Ralph, Jack’a baktı. Ona bir şeyler vermek istiyordu:

“Koro senindir elbette.”

“Koro ordu olabilir.”

“Ya da avcı olabilir.”

“Koro ... şey olabilir...”

Jack'ın yüzünün kırmızılığı geçmişti. Susmaları için gene elini kaldırdı Ralph:

“Korodan Jack sorumludur. Koro üyeleri... şey olabilir... Ne olmalarını istiyorsunuz onların?”

“Avcı olsunlar.” (Golding 2018, 20-21)

Deniz kabuğuna endekslenen güç ve iktidar metaforlarını eserde sıkça görmek mümkündür.

...Haklı bir öfkeye kapılan Domuzcuk, “Denizkabuğu bende” dedi. “Bırakın da ben konuşayım”(Golding, 2018, 46).

...Domuzcuk gücenmiş bir sesle, “Denizkabuğu bende” dedi konuşmaya hakkım var.”(Golding, 2018, 49).

Eserde dikkat çeken bir başka nokta idealizm-realizm tartışmasında yer alan insan doğasının doğuştan kötü olup olmadığına ilişkin kısımdır. Bu ıssız adada yaşları değişkenlik gösteren çocukların bir kısmı daha sakin, uyumlu ve itaatkarken bir kısmı ise saldırgan ve bencildir. Özellikle Jack ve ekibi bu dürtüleri tarafından yönlendirilmektedir.

...İzleyip yakalamak ve öldürmek tutkusu, onu kemiren bu tutkuyu dile getirmek istedi:

“Ben yolumdan gittim. Sandım ki, tek başıma olursam...”

Gene çıldırır gibi oldu gözleri:

“Öldürebilirim sandım.”(Golding, 2018, 57).

Eserde dikkat edilmesi gereken bir nokta da çocukların fikir ayrılığına düşüp gruplara ayrılmasıdır. Bu ayrılığa düşmelerindeki en önemli neden gruba liderlik yapan Ralph karakterinin daha akılcı ve sağ duyulu davranışlarda bulunarak adadan kurtulmalarına bir çözüm aramasıdır. Bu nedenle Ralph, adanın tepesinde sürekli bir ateş yanarsa bu ateşi, geçen bir geminin ya da bir uçağın fark edebileceğini düşünmektedir. Bu durum, karar vericilerin rasyonel karar verme özelliği ile ilişkilendirilebilir.

Ancak diğer bir karakter olan Jack ise buradan kurtulamayacakları ve o nedenle adanın yaşam şartlarına uyum sağlamak gerektiğini düşünmektedir. Jack, Ralph gibi akılcı değil daha çok içgüdülerine ve ada şartlarına uygun davranmaktadır. Bu nedenle vahşi doğa şartlarına uygun olarak “vahşi” eylemlerde bulunmak doğaldır. Bu durum bir bakıma Jack ve etrafında toplanan birkaç çocuğun saldırgan içgüdülerini de avlanarak gidermek istediklerinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Böylece Jack ve etrafındakiler, Ralph'ın adadan kurtulmak için önerdiği “ateşi sürekli canlı tutma” fikrini yerine getirmeyip avlanmaya çıkmaktadır. Yaşanan bu gelişme çocuklardan birinin iktidarı kabul etmeyip daha sonra kendi grubunu oluşturması ve netice itibarıyla adada her iki grubun yaşam

mücadelesi, realizm yaklaşımındaki devletler sisteminde üst otoriteden yoksunluk, kaotik ve anarşinin hakim olduğu ortama atıf olarak gösterilebilir. (İlk baştaki otorite boşluğunun Ralph'ın şef seçilmesi ile giderildiği düşünülebilir.)

Ralph konuştu:

“Ateşi söndürdünüz.”

Jack durdu. Belli belirsiz sinirlenmişti ama öylesine mutluydu ki, pek saçma saydığı bu söze üzülmemeye karar verdi: “Ateşi yakıveririz yeniden. Sen de bizimle beraber olacaktın Ralph. Öyle eğlendik ki! İkişer yere serildi...”

Domuzu vurduk...”(Golding, 2018, 79).

Çocuklar adada yaşamaya başladıktan sonra Jack kendi gibi saldırgan içgüdüleriyle hareket eden birkaç çocukla kendine bir ekip kurması, adada artık farklı iki grubun bulunması ve eserin devam eden bölümlerinde bu gruplar arasındaki çatışma, bizlere uluslararası sistemdeki devletlerin varlığını ve bu devletler arasındaki mücadeleyi hatırlatmaktadır. Çünkü realizme göre savaşlar saldırgan içgüdülerin ve dürtülerin bir sonucu olarak yaşanmaktadır.

Jack, bu soruyu duymamış gibi, mızrağını havaya kaldırıp bağırmağa başladı:

“Dinleyin hepiniz. Ben ve benim avcılarım, üssü yassı bir kayanın yanında, kumsalda oturuyoruz. Ava gidiyoruz, şölenler veriyoruz, hoş vakit geçiriyoruz. Benim kabileme katılmak isterseniz gelin, beni görün. Kabileye girmenize belki izin veririm, belki de vermem.”(Golding, 2018, 171).

Çocuklar, Ralph ve Jack liderliğinde iki farklı gruba bölündükten sonra adadaki yaşam mücadelesi gruplar arası bir mücadeleye de dönüşmüştür. Bu durumda bize yine realist yaklaşımın üst otoriteden yoksun kaotik ve anarşik ortamını hatırlatmaktadır.

“Kim giriyor benim kabileme?”

Ralph, ansızın kimildadı, tökezledi. Çocuklardan birkaçı dönüp ona baktılar.

“Ben size yiyecek verdim” dedi Jack. “Benim avcılarım sizi canavardan koruyacak. Kim giriyor benim kabileme?”

“Ben şefim” dedi Ralph; çünkü beni sizler seçtiniz. Ateşi söndürmeyecektik. Şimdiyse, yiyecek peşinden koşuyorsunuz...”(Golding, 2018, 183-84).

Eserin devam eden bölümlerinde gruplar arasındaki rekabet oldukça kanlı geçmekte ve bazı çocukların ölümü ile sonuçlanmaktadır. Jack'in ekibi av faaliyetleri sonucunda ve ada şartlarında daha fazla içgüdülerine uyarak vahşileşmeye başlamıştır. Avlanmaktan ve kan akıtmaktan büyük bir haz duymakta ve zevk almaktadırlar. Aynı zamanda yüzlerini, akıttıkları kan ve çeşitli şeylerle boyayarak maskeleyip kendilerine özgü bir kabile olduklarını ilan ederler.

Sonunda öldürmenin heyecanı yatıştı. Çocuklar geri çekildiler. Jack ayağa kalkıp, ellerini uzattı:

“Bakın.”

Jack kıkır kıkır güldü, ellerini hızla salladı. Jack’ın kanla kirlenmiş avuçlarına bakıp, çocuklar da güldüler. Sonra Jack, Maurice’i yakalayıp, kanı onun yanaklarına bulaştırdı. Roger, mızrağını geri çekmeye başladı; çocuklar ancak o zaman mızrağın tam nereye girdiğinin farkına vardılar. Robert, kahkahalarla karşılanan bir sözle, durumu saptadı:

“Tam kışına”

“Duydunuz mu?”

“Ne dediğini duydunuz mu?”(Golding 2018, 165).

Çocukların avdan, dolayısı ile öldürme olayından duydukları haz onların söylemlerine de yansımıştır. Eserde bunu, bir ritüel gibi yaptıkları danslar ve av şarkısı olarak görmekteyiz.

Derken Maurice, domuzu taklit etti; ciyak ciyak bağırarak koştu çocukların ortasında. Çevresini saran avcılar, onu dövüyormuş gibi yaptılar. Bir yandan dans ediyorlar, bir yandan şarkı söylüyorlardı:

“Domuzu gebert, Gırtlığını kes. Tepele onu.”(Golding 2018, 87).

Çocuklar yağmurun, gök gürültüsünün ve şimşeklerin bol olduğu bir akşam korkmamak için yine av şarkısını söyleyip dans ederler.

Can çekişircesine, biraz daha yüksek söylediler şarkılarını:

“Canavarı gebert! Gırtlığını kes! Kanını dök!

Duydukları akıl almaz korkudan başka, bir istek doğdu şimdi. Direnen, yoğun kör bir istekti bu.

“Canavarı gebert! Gırtlığını kes! Kanını dök!(Golding 2018, 186).

Adada en başta kurulan düzen bozulmuş, bir nevi sistem daha karmaşık ve daha kaotik bir hal almıştır. Böyle bir ortamda çocuklar, kendilerini sadece ada şartlarından değil gruplar arası bu mücadeleden de korumak durumunda kalmıştır. Çünkü artık birbirlerini öldürmeye başlamışlardır. İlk ölüm ise şiddetli yağmurun yağdığı gece, Simon isimli çocuğun canavar zannettikleri şeyin aslında “paraşüte takılan pilotun cesedi” olduğunu söylemek için kalabalığın arasına gelirken canavar zannedilmesiyle yaşanır. Çocuklar ilk başta onu canavar zannederek mızrakları ile darbelemeye başlasalar da öldürme dürtüsü ile onun bir canavar olmadığını görmek istemezler ve eylemlerine devam ederler.

Sopalar hep birden indi; halkaya girenin ağzı çığlıklar tarak çatırdadı. Diz çökmüş canavar halkanın ortasındaydı; kovuşturduğu kollarıyla yüzünü örtüyordu. (Golding 2018, 186-87).

Çocuk kalabalığı peşinden fırladı, hemen kayadan atladılar, canavarın üstüne saldırdılar; bağırıyorlar, vurdular, ısırıyorlar, yırtıyorlar. Bir şey söylenmedi, bir şey yapılmadı, dişlerle pençeler hep parçaladı sadece (Golding 2018, 187).

Eserde güç kavramına uygun bir başka metafor ise ateş detayı ve bu bağlamda ateşi yakmak için kullandıkları Domuzcuk'un gözlüğüdür. Dolayısı ile gözlük de artık ele geçirilmesi gereken bir objedir ve Jack'in hedefindedir. Ekibi ile Ralph'ın ekibine gece vakti bir baskın yaparak onu ele geçirirler.

Ralph bir iki adım yaklaştı Domuzcuk'a.

"Beni görebiliyor musun?"

"Biraz."

Yanağının şişmesi yüzünden, Ralph'ın yumruklanan gözü yeniden kapandı:

"Ateşimizi elimizden aldılar!"

Öfkeden sesi tizleşti:

"Ateşimizi çaldılar!" (Golding 2018, 207-8).

Ralph ve Domuzcuk gözlüğü geri almak için Jack'in ve ekibinin yanına giderler. Çünkü gözlük Domuzcuk'un görmesine ve aynı zamanda ateşin de yakılmasına yaramaktadır.

"Dinleyin. Şunu söylemeye geldik: Önce Domuzcuk'un gözlüğünü geri vermek zorundasınız. Gözüksüz göremiyor. Oyun bozanlık yapıyorsunuz..."

Yüzü boyalı vahşiler kabilesi, kıkır kıkır güldü. Ralph'ın aklı karıştı. Saçını arkaya itti; gözünün önündeki kara ve yeşil maskeye bakıp, Jack'in gerçek yüzünü anımsamaya çalıştı.

Domuzcuk fısıldadı:

"Bir de ateş." (Golding 2018, 218).

Çocuklar arasında yer alan ayrışmanın en temel nedenini Ralph ve ekibindekilerin adada düzen sağlamayı ve adadan kurtulmayı istemesi, Jack ve ekibinin ise adadan kurtulamayacakları için adada var olan şartlarda güç eksenli bir yaşamı benimseme isteği oluşturmaktadır. Bu durum ise idealizm ve realizm tartışmasında yer alan "hayal edilen dünya ile var olan dünya" tartışmasını akıllara getirebilir.

"Hangisi daha iyi? Düzen ve kurtuluş mu, yoksa ava çıkıp her şeyi berbat etmek mi?" (Golding 2018, 221)

Ralph ve Domuzcuk'un Jack ve ekibini ziyaretleri istedikleri gibi sonuçlanmaz. Gözlüğü geri alamadıkları gibi Jack'in ekibinden olan Roger'ın Domuzcuk'u öldürmesi ile sonuçlanır. Çünkü bu çocuklar için onlardan olmayanın ölümü, neredeyse sıradanlaşmaya başlamıştır.

Gürültü fırtınası, kinle yoğrulan ve sesle yapılan bir büyü gibi, Ralph ile Domuzcuk'a çarptı, ta yukarılarda Roger, kendini koyuverdi; çılgınca bir haz duyarak, olanca gücüyle kaldıracı abandı.

Ralp büyük kayayı görmeden önce duydu. Ayak tabanlarının altında toprağın sarsıldığını hissetti; dik yamacın tepesindeki taşlar yerinden koptu. Sonra koskocaman kırmızı canavar gibi bir şey, geçide fırladı. Kabile çığlıklar atarken, Ralph yere kapaklandı.

Kaya çenesinden dizine kadar yandan çarptı Domuzcuk'a. Denizkabuğu, binlerce beyaz parçaya dağılıp yok oldu. Domuzcuk, bir şey söylemeden, inlemeye bile vakit bulamadan havada uçtu; uçarken yana döndü.(Golding 2018, 222).

Her açıdan üstünlüğü elde eden Jack ve ekibi için sıradaki av yani öldürülmesi gereken kişi Ralph'tır.

... Gökyüzüne yıldızlar gene serpildi. Eric, candan bir hareketle başını salladı:

"Dinle, Ralph. Akla boş ver. Akıl kalmadı..."

"Şefliğe de boş ver..."

"Kendi iyiliğin için gitmen gerek."

"Şef ve Roger..."

"... Evet, Roger..."

"Senden nefret ediyorlar Ralph. Seni mahvedecekler."

"Yarın seni avlayacaklar."(Golding, 2018, 232).

Çocukların saldırgan rekabet ortamı artık adada oluşturulan düzenin de sonunu getirmiştir.

... Ya Eric 'le Sam ile karşılaşacağına Şef'le karşılaşır mı? Ya ellerinde ölüm taşıyan Roger ile karşılaşır mı?

Ralph, karmakarışık saçlarını arkaya doğru itti; iyi gören gözünün terini sildi: Yüksek sesle konuştu:

"Düşün."

Yapılacak akıllı iş hangisiydi?

Aklı başında bir Domuzcuk yoktu artık; tartışmak için ağırbaşlı toplantılar yoktu; büyük şeytanminaresinin vakarı yoktu.

"Düşün"(Golding, 2018, 241).

Eser; çocukların oluşturduğu bu kaotik ortamı, adayı tamamen yakmaları ve Jack ve ekibinden kaçan Ralph'ın, onları kurtarmaya gelen bir deniz subayı ile karşılaşması ile son bulmaktadır.

... Subay, kuşkulu kuşkulu Ralph'a baktı bir süre; sonra tabancasının kabzasından elini çekti:

"Merhaba."

Ne denli kirli olduğunu bildiği için biraz utanan Ralph, çekine çekine karşılık verdi: “Merhaba.”(Golding, 2018, 246).

7. SONUÇ ve ÖNERİLER

İnterdisipliner olan Uİ’in diğer alanlarla ilişkisi oldukça sıkıdır. Edebiyat da Uİ disiplinin yakından ilişkili olduğu bir alan olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda bazı eserlerde hem Uİ hem de siyaset biliminin izleri görülmektedir. Özellikle ütopya ve distopya türlerindeki eserler bu kapsamda değerlendirilebilen zengin kaynaklardır.

Nobel Edebiyat Ödülü alan William Golding tarafından kaleme alınan ve Robinsnade türünde bir “parodi” olarak da nitelendirilen (Mercan Adası’nın parodisi) ve tipik çocuk kitabı tanımlamasının dışında kalan “Sineklerin Tanrısı” bu eserlere örnek olarak gösterilebilir (Güven, 2018, 145).

Uİ disiplininin ilk yıllarına denk gelen idealizm varsayımları bakımından daha iyi bir dünya düzeninin barışçıl ve iş birliğine dayalı bir sistem ile mümkün olduğunu öne sürmektedir. Sineklerin Tanrısı eserinde dikkati çeken noktalardan biri belki de başkarakter Ralph’ın kurmaya çalıştığı düzen, bir başka ifade ile modern devletler düzeni, idealizm yaklaşımının bu yönü ile açıklanabilir. Ancak eserin tamamı ele alındığında, çocukların son olarak adanın tamamını yakmaları ve kurdukları düzeni bozmaları yazarın modern devletlere eleştirisi olarak da yorumlanabilmektedir.

Saldırgan içgüdüleriyle ön plana çıkan Jack karakterinin kurulan bu düzende Ralph’dan ayrılarak kendi ekibini kurması ve farklı bir oluşum içine girmesi ise realizm yaklaşımının varsayımlarını yansıtmaktadır. Adada oluşan iki farklı grup arasında başlayan mücadele ve bu grupları kontrol edecek bir üst otoritenin olmaması (esere göre bu bir yetişkin olabilir) ise yine realizm yaklaşımının ortaya koyduğu “anarşi” ortamını akla getirmektedir.

Eserin tamamı göz önüne alındığında idealizm ve realizmin insan doğasına yaptıkları vurgunun da detaylı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu noktada realizmin üzerinde durduğu, insan doğasının doğuştan “çıkarıcı ve bencil” olduğu vurgusu bazı çocuklar üzerinde görülmektedir. Ayrıca insan fitratında bulunan iyi ve kötü kavramları da bu eksende rahatça değerlendirilebilmektedir. Burada dikkat çeken nokta ise adadaki “koşulların” çocukları bu yönde etkileyip etkilemediğidir. Çünkü koşullar çocuklar üzerinde etkili olup içlerindeki bencil ve saldırgan yönü ortaya çıkardıysa neden çocukların tamamı bu tavrı sergilememektedir? Bu durum ise bizi şu sonuca götürmektedir: İnsan doğasında iyilik ve kötülük de bulunmaktadır. Önemli olan insanın “akıl, erdem, ahlak” çerçevesinde hangisini beslemek istediğidir. Eserde bu durumu bize gösteren şey çocukların hepsinin kötülüğe eğilim göstermemesidir. Bunun en belirgin kanıtını ise Ralph ve Domuzcuk karakterlerinin her şeye rağmen kötü karakterlere ya da bir başka ifade ile kötülükten, kandan ve ölümden hoşlanan karakterlere dönüşmemelerinde bulabilmek mümkündür.

Eser, Uİ disiplini ve idealizm- realizm teorileri ekseninde okunduğunda genel olarak Ralph ve ekibini idealizm varsayımları ile Jack ve ekibini de realizm varsayımları ile ilişkilendirebilmenin mümkün olduğu söylenebilir. Son olarak ise sosyal bir varlık olan insanın, yaşamak için her zaman bir düzene ve bu bağlamda bir devlete ihtiyaç hissetmekte olduğu söylenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Antunes, Sandrina, ve Isabel Camisão. 2017. "Realism". İçinde *International Relations Theory*, editör Stephen Mcglinchey, Rosie Walters ve Christian Scheinplflug. Bristol: E-International Relations Publishing.
- Arı, Tayyar. 2008. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 7. bs. Bursa: Marmara Kitap Merkezi.
- . 2014. "Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post - Modern Teoriler". İçinde *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2*, editör Tayyar Arı. Bursa: Dora Yayınları.
- . 2018. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. 5. bs. Bursa: Aktüel Yayınları.
- . 2021. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. 10. bs. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Ateş, Davut. 2009. "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 10 (1): 11-25.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66660/1042936>.
- Bilginoğlu, Elif. 2020. "William Golding'ın 'Sineklerin Tanrısı' İsimli Romanında Liderlik ve Güç Savaşı". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2): 319-37.
<https://doi.org/10.17336/igusbd.563576>.
- Cox, Michael. 2007. "Hans J Morgenthau, realism, and the rise and fall of the Cold War". İçinde *Realism Reconsidered The Legacy of Hans Morgenthau in International Relations*, editör Michael C. Williams. New York: Oxford University Press.
- Çalış, Şaban ve Erdem Özlük. 2007. "Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 18 (Ağustos), 225-43.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61794/924205>.
- Dickinson, G. Lowes. 1916. *The European Anarchy*. London: George Allen & Unwin Ltd.
<http://archive.org/details/europenanarchy00dickuoft>.
- Donnelly, Jack. 2012. "Realizm". İçinde, çeviren Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları.
- Eyüp, Ersoy. 2015. "Realizm". İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, editör Ramazan Gözen, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Golding, William. 2018. *Sineklerin Tanrısı*. Çeviren Mina Urgan. 38. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Gözen, Ramazan. 2015. "İdealizm". İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, editör Ramazan Gözen, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güven, Devrim Çetin. 2018. "Robinsonade Romanlarında Ütopya, Distopya, Mahşer Metaforları ve 'Çocuk Edebiyatı' - Robinson Crusoe, Mercan Adası ve Sineklerin Tanrısı". *Folklor/Edebiyat* 24 (95): 135-53. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fe/issue/39337/463522>.
- Karabulut, Bilal. 2014. "Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkilerde İdealizmin Yükselişi". *Gazi Akademik Bakış* 8 (15). <https://doi.org/10.19060/gav.73848>.
- Kodaman, Timuçin ve Ekrem Akçay. 2014. "The Idealism-Realism Debate in International Relations And Idealist' Ways of Ensuring The Peace". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5 (9): 131-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/issue/19441/206792>.
- Morgenthau, Hans J. 1948. *Politics Among Nations: The Struggle For Power And Peace*. New York: Alfred A. Knoff.
- "Morgenthau Six Principles of Realism". 2024. 04 Ocak 2024. <https://yoopery.com/morgenthau-six-principles-of-realism/>.
- "Morgenthau's Realist Theory (6 Principles)". 2015. *Your Article Library* (blog). 31 Mart 2015. <https://www.yourarticlelibrary.com/international-politics/morgenthau-realism-theory-6-principles/48472>.
- Noor, Abdul Qahar, ve Tansu Merve Kasap. 2022. "The Debate on Idealism and Realism in the History of International Relations". *International Journal of Innovative Science* 09 (06): 224-34.
- "President Woodrow Wilson's 14 Points (1918)". 2022. National Archives. 11 Eylül 2022. <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points>.
- Viotti, Paul R., ve Mark V. Kauppi. 1998. *International Relations Theory Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*. 3. bs. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- W. Meiser, Jeffrey. 2017. "Liberalism". İçinde *International Relations Theory*, editör Stephen Mcglinchey, Rosie Walters, ve Christian Scheinplug. Bristol: E-International Relations Publishing.
- Waltz, Kenneth. 2001. *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.
- "William Golding Biographical". 2022. NobelPrize.Org. 2022. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1983/golding/biographical/>.
- Yalvaç, Faruk. 2015. "Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar". İçinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, editör Ramazan Gözen, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Climate Change and Intergroup Relations: A Systematic Review¹

Deniz Eniç^{2,3}

ABSTRACT

Climate change is one of the most critical and pressing issues of both our time and the future. This systematic review analyzes the association between climate change and intergroup relations, adhering to PRISMA principles. A systematic search in WOS and SCOPUS yielded 27 papers meeting the inclusion criteria. The findings show that research on this topic generally focuses on major dependent variables in climate change, their social psychological antecedents in intergroup processes, and the consequences of climate change on group processes. The results reveal individual differences in climate change trust, support for climate policies, collective action, and environmentalism, which are influenced by various social psychological factors. How the climate crisis affects intergroup relations also depends on different factors, including uncertainty, intergroup inequalities, and commonality perception. This review takes a holistic view of the climate crisis and intergroup relations, offering recommendations to address key gaps in the literature.

Keywords: Climate Change, Global Warming, Intergroup Relations, Group Processes.

İklim Değişikliği ve Gruplararası İlişkiler: Sistematik bir Derleme

ÖZET

İklim değişikliği, hem günümüzün hem de geleceğin en kritik ve öncelikli meselelerinden biridir. Mevcut sistematik derleme, iklim değişikliği ile gruplar arası ilişkiler arasındaki bağlantıyı incelemektedir. Çalışma, PRISMA yönergelerine uygun olarak yürütülmüştür. WOS ve SCOPUS veri tabanlarında yapılan sistematik bir tarama sonucunda, dahil edilme kriterlerini karşılayan 27 makale belirlenmiştir. Bulgular, bu konudaki araştırmaların genellikle iklim değişikliğiyle ilgili temel bağımlı değişkenlere, bunların gruplar arası süreçlerdeki sosyal psikolojik öncüllerine ve iklim değişikliğinin grup süreçleri üzerindeki etkilerine odaklandığını göstermektedir. Bulgulara göre, bireyler birçok farklı etmene bağlı olarak, iklim değişikliğine güven, iklim krizi ile ilgili politikaları destekleme, kolektif eylem ve çevrecilik gibi ana bağımlı ölçümlerde bireysel farklılıklar göstermektedir. İklim krizinin gruplar arası ilişkileri nasıl etkilediği ise belirsizlik, gruplar arası eşitsizlikler ve ortaklık algısı gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Bu derleme çalışması iklim krizi ve gruplar arası ilişkileri bütüncül bir perspektifle ele alarak, literatürde belirlenen önemli sınırlılıkların gelecek çalışmalarda giderilmesine yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Küresel Isınma, Gruplararası İlişkiler, Grup Süreçleri

¹ This study has not been presented, derived from a thesis, or supported by any institution or project.

² Contact: denic@atu.edu.tr

³ Asst. Prof. Dr. Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University Psychology Department/ 01250 Sarıçam, Adana, Turkey, ORCID: 0000-0002-5737-9520.

1. INTRODUCTION

Climate change is showing its impacts in every corner of the globe. As a result of global warming, glaciers are melting at an astonishing rate (Slater et al., 2021). Glaciers melting have caused a dramatic rise in sea level (Sames et al., 2016). At this time, melting glaciers raised mean sea level globally by 34.6 mm (Slater et al., 2021). In addition, extreme weather events such as floods, heat waves, and droughts have become increasingly commonplace owing to the climate problem (Stott, 2016). All these effects are expected to intensify in the decades to come (McMichael et al., 2006).

Given the implication of human behavior in the climate crisis, the critical position of psychology in this issue is clear. Psychology studies have made many contributions to climate change, including understanding attitudes and behaviors related to the environment (Azevedo & Jost, 2021), enabling in-depth examination of climate beliefs and the underpinning psychological factors that may explain these beliefs (Hornsey et al., 2016), uncovering factors that inhibit climate-friendly behavior (Gifford et al., 2018), contributing more sustainable behaviors (Spence & Pidgeon, 2009), and examining the impacts of the climate crisis on individuals (Doherty & Clayton, 2011) and societies (Markkanen & Anger-Kraavi, 2019). Each sub-branch of psychology examines the interaction between climate change and humans from its own perspective, attempting to offer specific explanations for understanding and combating the issue.

Social psychologists have been applying a social psychological perspective to the climate change issue for a while (e.g., Benegal & Holman, 2021). A significant portion of social psychology studies is aimed at understanding the relationships between groups. In today's multi-societal structures, studying intergroup relations has great significance in terms of ensuring social tranquillity, preventing intergroup conflicts, and developing comprehensive policies. Examining the relationship between intergroup relations and climate change is critical to understanding global social problems more deeply and offering applicable solutions (Pearson & Schuldt, 2018). A great deal of study on intergroup relations and climate change has focused on identifying the group-related factors that affect pro-environmental attitudes and actions (e.g., Meleady & Crisp, 2017), understanding the results of climate change on intergroup processes, including intergroup cooperation (e.g., Adano et al., 2012) and conflict (e.g., Burke et al., 2015). This body of research demonstrates a bidirectional relationship between environmental processes and group processes (Clayton et al., 2015). Such interplay highlights how group dynamics can shape environmental attitudes and actions, while environmental challenges can, in turn, influence intergroup relations.

One of those intergroup factors that somehow influences attitudes and behaviors about climate change could be social identity (Fielding & Hornsey, 2016). Case in point; once really identified with groups devoted to sustainability -for example the environmental movement- individuals will then conform their acts with group norms and objectives (Barth et al, 2021). High levels of identification with humanity, for example, (Römpke et al.,

2019), or the dissolution of boundaries between of present and future generations (Meleady & Crisp, 2017) are also cited as factors that may enhance pro-environmental attitudes and behaviors. People's ideological tendencies, such as their social dominance orientation (Milfont et al., 2018) or system justification levels (Feygina et al., 2010), also determine how one approaches the problem of climate change.

As stated above, another dimension of research in this area focuses on how climate change impacts intergroup processes. The fact that climate change, as a global threat, can either aggravate intergroup conflicts (Fritsche et al., 2011) or foster collaborative bonds (Pyszczynski et al., 2012) varies with the temporal and psychological conditions. For example, as argued by realistic group conflict theory, the perceived scarcity of resources stemming from environmental degradation may lead to more competition and conflict between groups (De Juan & Hänze, 2021; Fritsche et al., 2011). However, increased awareness of a shared humanity can minimize, and possibly reverse, the effects of this existential threat on intergroup conflict. Under certain conditions, the danger of climate change can incline individuals toward collaboration and peace (Pyszczynski et al., 2012).

Addressing climate change from a social psychology perspective is critical both in developing strategies to cope with the crisis and in promoting cooperation and solidarity across societies (Doherty & Clayton, 2011). We conduct the present systematic review to comprehensively understand the relationship between climate change and intergroup dynamics. Although the number of studies related to the interaction between global warming and intergroup relations is increasing day by day, there is a need for studies examining this interconnection from a broad perspective. This systematic review comprehensively examines the literature to identify gaps in knowledge on climate change and intergroup relations, which allows new areas of research to emerge. Furthermore, this research will help policymakers build more egalitarian and inclusive climate change strategies. Moreover, such studies bring together different theoretical and methodological approaches, revealing the multidimensional and interdisciplinary nature of this field. Thus, this study will provide a more comprehensive framework for addressing climate change and intergroup relations.

2. Method

2.1. Information Sources and Searches

We produced this systematic review article in accordance with the PRISMA principles (Moher et al., 2009). An electronic research technique was applied to find empirical studies related to the effects of climate change on intergroup relations. The literature search was conducted for papers in the Web of Science and SCOPUS databases until January 2022.

The keywords used in the databases during the search were as follows: "climate change" or "global warming" and "intergroup relations" or "intergroup bias" or "intergroup conflict" or "intergroup anxiety" or "intergroup threat" or "intergroup contact" or "intergroup

helping" or "stereotypes" or "prejudices". We searched all publication years without imposing any other limitations.

2.2. Inclusion and Exclusion Criteria

The current study exclusively includes publications written in English concerning relationships and intergroup connections. Both qualitative and quantitative studies were analyzed. Thesis, book chapters, reviews, meta-analyses, and conference papers were excluded from the evaluation.

3. RESULTS

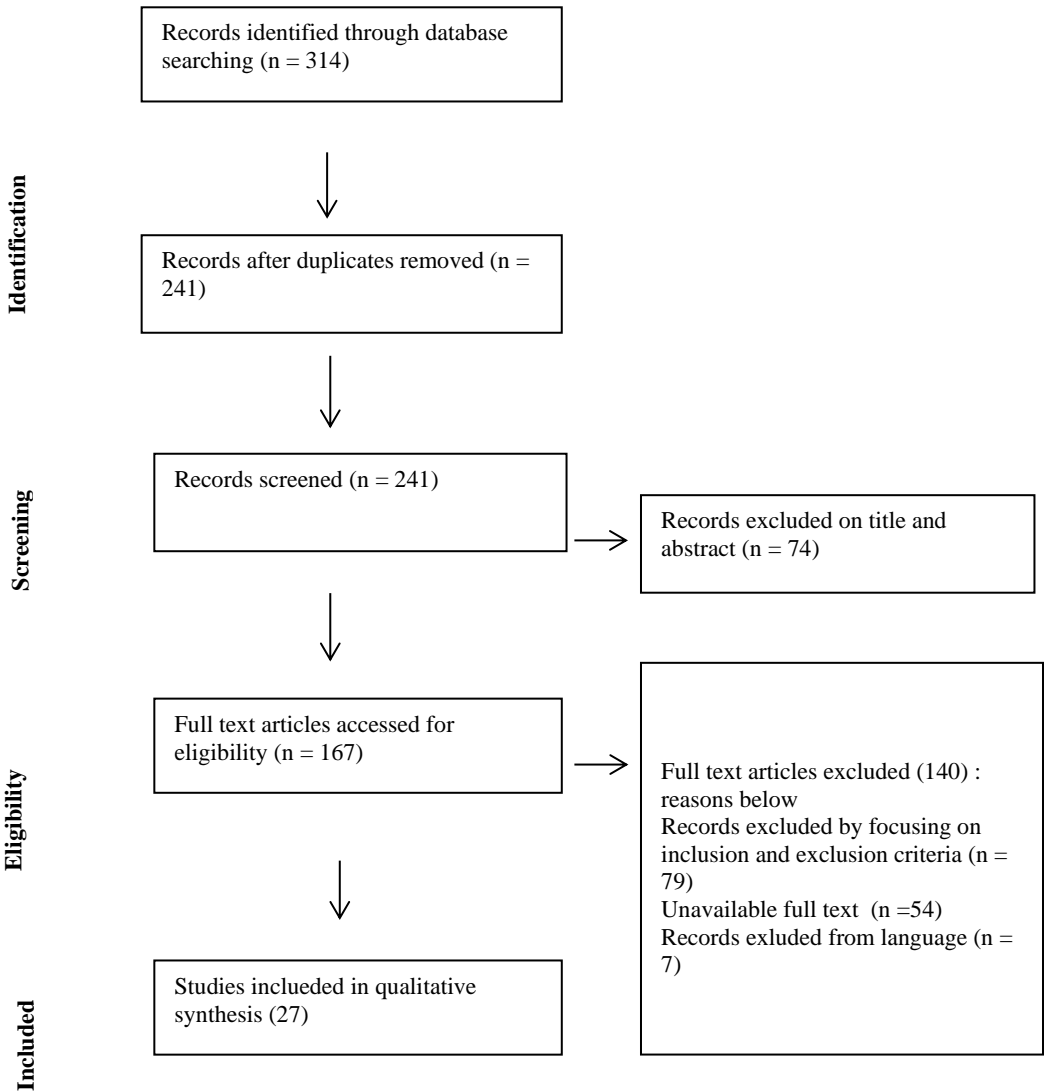
3.1. Study Selection

The first count of studies retrieved from the database searches was 314. Out of 314 studies, 241 were selected for full-text screening. For various reasons, we excluded 214 of these studies (Figure 1). As a result, 27 articles were found eligible for review. Included studies were read in detail and evaluated from various perspectives. Table 1 lists the general information about these studies.

3.2. Notes Regarding Participants and Sources of Data

It was seen that the studies were mostly conducted in Western, developed, and educated countries (Table 1). In 13 of 27 studies, data were collected from participants in the United States. Similarly, 13 of these studies included participants from a European country. Only three of the reviewed articles had participants from an African or Asian country. In short, while a small portion of the sample in the reviewed studies came from developing countries, these studies were generally conducted with participants living in wealthy and developed countries. Additionally, although there were nine cross-cultural studies, the US was generally included in these studies. Specifically, in five of these nine studies, the US is one of the two countries where the study was conducted. Only one of these cross-cultural studies collected data from non-Western countries, and two included participants from more than two countries.

Figure 1: PRISMA Diagram

Table 1: Overview of Included Studies: Authors, Sample Information, Origin of the Participant, and Research Designs

<i>Authors</i>	<i>Number of Studies</i>	<i>Sample Information</i>	<i>Country of Participants</i>	<i>Research Design</i>
Azevedo & Jost (2021)	1 with 2 datasets	Dataset 1: $N = 1500$; 50.67% women, 49.33% men; Age $M = NA$ Dataset 2: $N = 2119$; 21.47% women, 78.53% men; Age $M = NA$	United States	Relational
Bain et al. (2013; Study 1)	1	$N = 48$; 55% women, 45% men; Age $M = 40.13$	Australia	Experimental
Barth et al. (2018)	3	Study 1: $N = 91$; 52.2% women, 47.8% men; Age $M = 23.08$ Study 2: $N = 159$; 61.0% women, 39.0% men; Age $M = 23.22$ Study 3: $N = 157$; 57.3% women, 42.7% men; Age $M = 22.93$	Germany	Study 1: Experimental Study 2: Experimental Study 3: Experimental
Benegal (2018)	1 with 10 datasets	$N = NA$ (Between 1000 and 2000 respondents included in each survey); Gender ratio = NA; Age $M = NA$	United States	Relational
Benegal & Holman (2021)	1 with 3 datasets	Database 1: $N = 4,271$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$ Database 2: $N = 60,000$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$ Database 3: $N = NA$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$	United States	Relational
Bertin et al. (2021)	2	Study 1: $N = 295$; 242 women, 52 men; Age $M = 20.1$ Study 2: $N = 375$; 264 women, 175 men, Age $M = 25.9$	France	Relational
Bliuc et al. (2015)	1	2 groups: Climate change sceptics $N = 120$, climate change believers $N = 328$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$	United States	Relational
Bolsen & Druckman (2018)	1	$N = 1,329$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$	United States	Experimental

Choma et al. (2020)	1 from 3 sample	Sample 1: $N = 338$; 80.2% women, 19.8% men; Age $M = 20.53$ Sample 2: $N = 565$; 54.2% women, 45.8% men; Age $M = 37.48$ Sample 3: $N = 566$; 53.5% women, 45.9% men; Age $M = 35.61$	Sample 1: Canada Sample 2 United States Sample 3: United States	Relational
De Juan & Hänze (2021)	1	$N = 8,500$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$	Kenya, Tanzania, Mozambique, Malawi, Zambia, and Uganda	Relational
Fasce et al. (2021; Study 2)	1	$N = 1,054$; 36.1% women, 63.9% men; Age $M = 35.56$	Spain	Relational
Fritsche et al. (2012)	2 from 3 samples	Study 1a: $N = 95$; 55 women, 39 men; Age $M = 21.66$ Study 1b: $N = 56$; 41 women, 15 men; Age $M = 21.12$ Study 2: $N = 155$; 131 women, 24 men; Age $M = 19.50$	Study 1a: Germany Study 1b: Germany Study 2: UK	Experimental
Geiger & Swim (2018)	2	Study 1: $N = 305$; 180 women, 124 men; Age $M = 20.00$ Study 2: $N = 194$; 88 women, 105 men; Age $M = NA$	United States	Study 1: Relational Study 2: Experimental
Graça (2021)	2	Study 1: $N = 1,270$; 53.3% women, 46.7% men; Age $M = 49.1$ Study 2: $N = 38,830$; 51.5% women, 48.5% men; Age $M = 47.51$	Study 1: Portugal Study 2: 20 other countries in Europe	Relational
Helbling (2020)	1	$N = 1,102$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$	Germany	Experimental
Kerry & Wilson (2021)	3	Study 1: $N = 547$; 415 women, 128 men; Age $M = 19.19$ Study 2: $N = 663$; 325 women, 316 men; Age $M = NA$ Study 3: $N = 8,101$; 46.8% women, 53.2% men; Age $M = NA$	Study 1: New Zealand Study 2: United States Study 3: New Zealand	Relational
Lalot et al., 2018	3	Study 1: $N = 210$; 139 women, 71 men; Age $M = 34.5$	Study 1: United States	Experimental

		Study 2: $N = 165$; 129 women, 36 men; Age $M = 24.3$	Study 2: Switzerland	
		Study 3: $N = 125$; 86 women, 39 men; Age $M = 24.94$	Study 3: Switzerland	
Meleady & Crisp (2017)	2	Study 1: $N = 80$; 72 women, 8 men; Age $M = 19.44$	United Kingdom	Experimental
		Study 2: $N = 183$; 110 women, 73 men; Age $M = 30.15$		
Milfont et al. (2018)	1	$N = 1,237$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$	25 countries	Relational
Pearson et al. (2018)	1	$N = 1,212$; Gender ratio = NA; Age $M = NA$	United States	Relational
Pyszczynski et al. (2012)	3	Study 1: $N = 109$; 61 women, 48 men; Age $M = 21.85$	Study 1: United States	Experimental
		Study 2: $N = 56$; 31 women, 25 men; Age $M = 18.54$	Study 2: United States	
		Study 1: $N = 100$; 54 women, 46 men; Age $M = NA$	Study 3: Muslim Palestinian citizens of Israel	
Römpke et al., (2019)	2	Study 1: $N = 100$; 72 women, 27 men; Age $M = 24.86$	Study 1: Germany	Study 1: Experimental
		Study 2: $N = 242$; 179 women, 59 men; Age $M = 20.16$	Study 2: Germany	Study 2: Relational/ Longitudinal
Safarzynska (2018)	1	$N = 288$ (102 <u>Austrian</u> , 186 Polish); Gender ratio = NA; Age $M = NA$	<u>Austria</u> Poland	Experimental
Uenal et al., (2022)	2	Study 1: $N = 398$; 44.5% women, 55.5% men; Age $M = 38.31$	Study 1: United States	Relational
		Study 2: $N = 317$; 45.1% women, 54.9% men; Age $M = 37.86$	Study 2: Germany	
Vainio et al. (2014; Study 2)	1	$N = 350$; 80% women, 20% men; Age $M = 24.00$	Finland	Relational
Vazquez et al. (2021)	3	Study 1: $N = 416$; 60.8% women, 39.2% men; Age $M = 33.72$	Spain	Experimental
		Study 2: $N = 287$; 62.7% women, 37.3% men; Age $M = 33.43$		
		Study 3: $N = 438$; 62.8% women, 37.2% men; Age $M = 33.62$		

3.3. Results Regarding Research Topics

We determined two topics commonly involved in studies on climate change and intergroup relations: major dependent variables in climate change and their social psychological antecedents in intergroup processes, and the consequences of climate change on group processes. We included variables that are either directly or indirectly related to the interaction between climate change and intergroup relations to provide a comprehensive understanding of the processes and outcomes within this limited research area.

1. Major dependent variables in climate change and their social psychological antecedents in intergroup processes: The majority of analyzed studies on climate change and intergroup relations focused on the primary dependent variables associated with climate change and its social psychological indicators in intergroup dynamics. The main outcome variables and their social psychological antecedents are given below.

a. Trust or Distrust in Climate Science/Climate Change Skepticism and Their Social Psychological Antecedents: There are significant differences between people's belief in the existence of the climate crisis and their confidence in climate science (e.g., Vazquez et al., 2021). A cluster of the studies has dealt with to what extent people trust climate change science or how sceptical they are about climate change as the outcome variable. These studies generally aim to reveal the social psychological antecedent factors associated with climate trust. These factors include a variety of variables, from sex to political ideologies.

Among predictors of climate change beliefs, the most studied social psychological factors are ideological variables. Azevedo and Jost (2021) investigated the impacts of specific ideological concerns on anti-scientific attitudes. This study found political conservatism as the strongest predictor of climate science distrust. Also, social dominance orientation (SDO) predicted distrust of climate science. In another study, Kerry and Wilson (2021) have found that SDO and right-wing authoritarianism (RWA) significantly predicted climate change denial.

Vainio and colleagues (2014) explored the relationship between political orientation, food system justification trends, and individuals' perceptions about climate change as a national threat. A right-wing political orientation was positively correlated with the assessment of the climate catastrophe as a national threat. Additionally, it was positively associated with climate change denial. Furthermore, evaluating global warming as a national threat is related to food system justification and refusal of climate crisis.

Partisanship and politicization are among the variables affecting individuals' perceptions of climate change. Bolsen & Druckman (2018) assessed these variables' roles in reducing a scientific agreement's effects on anthropogenic climate change and found that partisan identity—particularly politicization—has reduced the effects of scientific agreement about climate change (Bolsen & Druckman, 2018). In another study, Benegal (2018) investigated the link between racial attitudes and public belief about the climate crisis and demonstrated

that higher levels of racial prejudice and resentment were associated with lower belief that climate change exists and is anthropogenic.

Another factor affecting climate science trust is collective narcissism. Bertin and colleagues (2021) demonstrated that national collective narcissism was negatively related to climate science acceptance. Furthermore, conspiracy beliefs about global warming mediated this relationship. Vazquez et al. (2021), with two studies, investigated the effects of sex and situational materialism on climate scepticism. According to the findings, the prevalence of materialism increased climate change scepticism more among men than women (Study 1), and acceptance of male roles was found to be positively connected with climate change scepticism, which was further enhanced by situational materialism (Study 2).

Bliuc et al. (2015) asserted that the perspectives of believers and skeptics regarding the origins of climate change underpin their social identities. They found that believers and sceptics differed in their social identities, beliefs, and emotional responses, and those differences between the two groups systematically predicted their collective action participation. Consequently, researchers suggested that people's beliefs and scepticism about climate change should be evaluated as a component of self that determines who they are, rather than simply an opinion on a subject. From a similar point to Bliuc et al., Fasce and colleagues (2021) defined believers and non-believers in science, including climate change issues, as two opposing groups and examined the relationship between intergroup threat theory-related variables and climate change denial. The dynamics of group belongingness and intergroup danger significantly contribute to the understanding of climate change denial. Also, climate change denial has pointed to clear indications of politicized, anti-scientific group identity.

b. Support for Climate Mitigation Policies and Their Social Psychological Antecedents: Studies have generally focused on understanding the factors associated with supporting climate change mitigation policies. Education and racism are among the factors shaping individuals' support for policies to combat the climate crisis. For instance, Benegal and Holman (2021) demonstrated that people with higher education exhibited reduced levels of racism and were more supportive of policies related to climate change mitigation. On the other hand, racist individuals with bachelor's or postgraduate degrees were more likely to oppose climate mitigation plans than racist individuals with lower levels of education.

Ideological beliefs are also related to policy support on this issue. For example, SDO was a significant negative predictor of environmentally-relevant outcomes. Compared with those with low SDO levels, individuals with a high level of SDO were less likely to participate in environmental citizenship actions, environmentally-friendly behaviors, and grants to an environmental organization (Milfont et al., 2018). Similarly, Uenal and colleagues (2022) examined the role of SDO and EDO on climate mitigation policies. Their results indicated that high SDO and EDO levels were related to diminished support for pro-environmental policies.

Another factor affecting climate change mitigation actions is the belief about future society. Bain et al. (2013; Study 1) found that when participants believed that the future would be characterized by benevolence, they were more likely to exhibit attitudes and behaviors focused on the reducing climate crisis. Conversely, if people felt that low levels of benevolence would characterize the future, they were less likely to exhibit attitudes and behaviors focused on mitigating climate change.

c. Collective Actions on Climate Change and Their Social Psychological Antecedents: Research on this issue investigated the factors associated with collective action intention and its antecedents. Choma et al. (2020) assessed the relationship between right-wing ideologies and collective action intention in four dimensions, including climate change. In the results of this study, individuals with elevated levels of RWA and SDO were found less willing to engage in collective action to tackle climate change. Furthermore, greater SDO and RWA were found to affect collective action intention in climate change negatively. Specifically, the indirect effects of RWA and SDO through fear-based threat or empathy were significant in the collective action to combat the climate crisis.

In another study, Röpke et al. (2019) searched the influences of international contact on identification with humanity and, consequently, on globally responsible actions. They found that international contact increased identification with humanity. Furthermore, positive indirect impacts of international contact on intentions to act in line with global responsibility through identification with humanity were also determined.

Individuals' propensity to take action is also related to their perceptions of groups associated with their collective actions, as well as ideological variables and their intergroup contact levels. Geiger and Swim (2018) examined the effects of ascribing gendered positive and negative attributions to a public issue like climate change on the individuals' level of activism on that issue. Results demonstrated that people tend to associate different climate opinion groups with disparate stereotypes, and individuals' pro-climate activism levels are associated with their gender-related impressions on this issue. Specifically, less positive masculine stereotypes one attributes to those who despise the climate crisis lead to a greater level of pro-climate activism. However, attributing feminine traits to a public issue did not predict the pro-activism level.

d. Environmentalism and Its Social Psychological Antecedents: In studies related to environmentalism, the factors associated with this variable were examined. Milfont et al. (2018) focused on the association between environmentally friendly behaviors across 25 countries and found SDO as a significant negative predictor of environmentally-relevant outcomes and SDO. Individuals exhibiting elevated degrees of SDO were less inclined to engage in environmental citizenship activities, adopt eco-friendly behaviors, or contribute to environmental organizations. Moreover, SDO, the ecology association, wields significant influence in cultures characterized by pronounced social inequality, insufficient societal growth, and inadequate environmental standards. In another study, Graça (2021) searched the relationship between opposition to migration, SDO, and environmental values

in two different survey studies. SDO and anti-immigrant attitudes were found to be associated with environmentalism in the result of Study 1. In Study 2, the relationship between anti-immigration attitudes and environmentalism was replicated in a larger sample from different countries. In addition, in the second study, differences were found in the direction and severity of these associations according to the social development levels of the countries.

The perception of commonality is another crucial factor. Meleady & Crisp (2017) examined the effects of reducing intergroup bias by blurring intergroup boundaries between future and current generations on pro-environmental behaviors and found that changing the perception between groups by strengthening the similarities between the future and present generations increased environmentally sensitive behaviors. Participants in the experimental condition, in which similarities between the present and future generations were highlighted, selected more sustainable products (Study 1) and exhibited more pro-environmental behavioral intention (Study 2) than those in the control condition.

Social influence significantly impacts pro-environmental behaviors. Lalot et al. (2018) investigated the moderating effect of numerical support on pro-environmental behaviors (majority versus minority) within the context of the link between past and future behaviors. Results demonstrated that minority support resulted in a behavioral consistency effect: Past pro-environmental behaviors predicted future actions. On the other hand, majority support resulted in balancing dynamics: While inadequate past behavior raised motivation for future behaviors (i.e., compensation), sufficient past experiences diminished future behaviors (i.e., self-licensing).

Besides the different impacts of minority and majority support on pro-climate behavior, people have schemas about the minority and majority groups' eco-friendly behavior. Pearson et al. (2018) investigated people's perceptions about the environmental concerns of minority and disadvantaged groups. According to the results, the environmental concerns of minority and disadvantaged groups were underestimated. The findings pointed to a belief that non-white and low-income Americans had lower levels of environmental concerns than those of whites and wealthier Americans.

e. Attitudes Towards Climate Change Migrants and Their Social Psychological Antecedents: Only one of the reviewed studies examined the attitudes towards those who had to migrate due to climate change as an outcome variable. Helbling (2020) demonstrated that climate change migrants received higher levels of acceptance and support from participants –just like political refugees– than economic migrants. On the other hand, support weakened as the number of immigrants amplified. Relative sensitivity in environmental migration issues is proportional to environmental awareness and education level. These factors determine one's attitude and behavior towards climate change migrants.

2. Consequences of climate change on group processes: The effects of the climate crisis on intragroup and intergroup processes on different issues were examined in the studies. For instance, Barth et al. (2018) investigated the influence of climate change threat on

ingroup norm conformity in three different experimental studies. In Study 1, people in the high climate change threat condition evaluated ingroup members whose behaviors contradicted ingroup norms more negatively than those of the control condition. When a specific ingroup norm became salient, participants who were perceiving high climate change threats adhered more strongly to ingroup norms compared to those perceiving low threats (Study 2). Participants in the high climate change threat condition had higher ingroup norm conformity when proradical norms were salient than participants for whom antiradical group norms were salient (Study 3). In short, participants evaluated conformity to ingroup norms as more critical when they perceived a high threat of global warming; they paid more attention to rules and expectations and, therefore, acted more in line with ingroup norms.

Climate change threat affects not only intragroup processes but also intergroup relations. De Juan & Hänze (2021) searched the impacts of environmental scarcity on ingroup/outgroup perception and interethnic relations. Exposure to drought hazards was positively associated with social trust in one's ethnic group and outgroup. However, the relationship between exposure to drought hazards and outgroup trust depends on horizontal inequality of environmental threats across ethnic groups. The more uneven the distribution of environmental threats between groups, the less strong the relationship between exposure to threat and intergroup trust.

Safarzynska (2018) investigated the effects of resource uncertainty and intergroup conflict on group processes. The potential threat of abrupt resource depletion heightened participants' inclination to conserve resources within the groups. However, the impacts of resource uncertainty on resource conservation disappeared when the intergroup conflict was included. Specifically, intergroup conflict under uncertainty reduced intragroup cooperation. Among the experimental groups, the group with the highest resource depletion probability was the condition where there was an intergroup conflict in the uncertainty state.

In another study, Fritsche et al. (2012) investigated the impacts of climate change threat on authoritarian responses of individuals. Results have shown that salience of climate hazards causes an augmentation in authoritarian attitudes of participants. The clarity of climate change hazards also resulted in the devaluation of the outgroup. Furthermore, system justification ideologies and endorsement of groups supporting the system increased under salience climate change conditions.

Findings generally indicate that intergroup relations may deteriorate during a climate change threat. However, it is not inevitable. Pyszczynski et al. (2012) used three experimental investigations to evaluate how the prospect of climate crisis affects peaceful coexistence and support for conflict. In study 1, mortality salience increased the support of the participants for structural peacebuilding and international diplomacy related to international conflicts after imagining the results of global climate change. In study 2, mortality salience augmented Americans' support for war against Iran after imagining a

territorial disaster. However, picturing global climate change removed this impact. Study 3, which involved Palestinian individuals living in Israel during the Israeli occupation of Gaza, revealed that contemplating the collective impacts of global climate hazards heightens the yearning for peace, even amidst the most intense conflict between the groups. The salience of mortality for Palestinians, who have a strong sense of shared humanity, has increased their approval of peaceful coexistence with Israeli Jews after considering climate issues.

4. CONCLUSION

Human behaviors both cause and respond to global climate change. There has been an expansion in studies on climate change and intergroup relations in recent years. However, there is a need for research that comprehensively analyzes the relationship between the climate problem and intergroup relations. This systematic examination revealed that climate change shapes intergroup relations and influences individuals' perceptions, attitudes, and actions towards the climate change problem.

Notwithstanding the broad consensus within the scientific world over the presence of human-induced climate problems, people differ in their beliefs about the presence of a climate crisis and their trust in climate science. We understand from the reviewed studies that various factors shape people's perception of the climate crisis. These studies examined individual factors like sex (Vazquez et al., 2021), ideological factors like SDO or RWA (Azevedo & Jost, 2021), and situational factors like the salience of materialism (Vazquez et al., 2021).

Individual differences also exist in the intention to support policies for reducing climate change (Benegal & Holman, 2021), environmentalism (Milfont et al., 2018), and collective action (Choma et al., 2020). Studies generally examine why people differ from each other on these outcome variables and try to reveal the social psychological factors playing a role at this point. The most studied factor under each topic is ideological factors. Scholars have recognized SDO as a significant element that influences individuals' belief in climate change (Azevedo & Jost, 2021), the degree of endorsement for climate mitigation policies (Milfont et al., 2018), intention to collective action (Choma et al., 2020), and environmentalism (Milfont et al., 2018). It seems clear that individuals' worldviews, political, and ideological beliefs have a crucial impact in shaping their climate change perception and tendency to take action against it. Specifically, an increase in SDO (Graça, 2021), RWA (Choma et al., 2020), and conservatism levels (Azevedo & Jost, 2021) were related to a rise in distrust about climate science, and a reduction in collective action and environmental values regarding climate change. Furthermore, individuals with more education (Benegal & Holman, 2021), international personal contact, and identification with human identity (Römpke et al., 2019) do better on environmental outcome variables like caring about the environment and supporting policies to help the climate crisis. Individuals with less racial prejudice (Benegal, 2018), anti-immigrant attitudes (Graça, 2021), and identification with racial identity (Benegal, 2018) also do better.

Explanation of these specific relations has often guided future research in building theoretical frameworks and interventions to reduce resistance among ideologically driven groups toward climate action. Such studies can combine integration of these constructs into empirical models, allowing scholars to unravel more thoroughly the mechanisms by which intergroup relations and ideological variables impact climate-related outcomes. Future research should look for possible mediator and moderator variables that would help explain the association between intergroup dynamics and climate-specific beliefs and behaviors. Consider, for example, that social identity processes may provide an explanation. That is, alignment with certain social groups would affect an individual's openness to climate science and mitigation policies. These effects may be seen, along with others, by using constructs of psychological mechanisms such as empathy or perceived group threat as moderators that amplify or diminish the effect of ideological variables such as SDO and RWA on environmental outcomes.

Studies related to the interaction between climate change and intergroup relations are pretty limited. Few studies in the reviewed literature have examined the impact of the climate crisis on intragroup (Fritsche et al., 2012) and intergroup processes (De Juan & Hänze, 2021). The findings of these studies picture that the threat of climate crisis increases the adherence to ingroup norms (Barth et al., 2018), devaluation of the outgroup, and authoritarian responses (Fritsche et al., 2012). Various factors shape the results of the climate crisis in terms of intergroup relations. For example, pre-existing inequalities and the uneven distribution of environmental threats between groups play significant roles in the impacts of the climate crisis on outgroup trust (De Juan & Hänze, 2021). Some reviewed studies demonstrated that intergroup relations deteriorate with the climate threat (Safarzynska, 2018). However, increased intergroup conflict is not inevitable due to the climate threat. An increased sense of shared humanity can reduce and even reverse the influence of the existential climate change threat on intergroup conflict (Pyszczynski et al., 2012). In other words, the climate change threat can, under certain conditions, increase the desire for cooperation and peace. It seems that the effects of the climate crisis on intergroup relations display quite complex patterns. Future studies should focus on unraveling these complex patterns. Thus, an insight can be gained into the conditions under which the climate crisis has increased individuals' tendency to take action or intergroup cooperation. Consequently, policies to combat global warming can be structured in a way that boosts environmentally friendly behaviors and intergroup peace.

The research on the relationship between the climate crisis and intergroup relations is still in its early stages and has certain limitations. Primarily, Western and wealthy nations have undertaken the majority of research on this topic. There may be several reasons why studies on the climate crisis are mostly carried out in these regions of the world. Among the factors for the dominance of the developed countries in studies on the climate crisis and intergroup relations can be listed as the fact that the research resources are larger in developed countries, and the climate crisis is a more controversial issue in these regions (Tam et al., 2021). Conversely, there are substantial disparities in countries' contributions to the climate

issue and their vulnerability to its effects. Less affluent nations are expected to endure far greater impacts from the climate issue compared to their wealthier counterparts (Posner & Weisbach, 2013). There is a need for studies and theories that reveal how sociocultural contexts affect climate change and intergroup relations. Future studies should examine how the climate crisis affects intergroup relations in developing countries.

It is worth mentioning that studies discovering the impacts of the climate crisis on intergroup relations were mainly experimental. These articles generally examined the immediate effects of manipulation on climate threat (e.g., Fritsche et al., 2012), but found no studies addressing the long-term effects. Future studies should reveal the long-term effects of the climate crisis. The limited number of studies on this subject shows that the association between climate change and its consequences on intergroup relations remains far from reaching a clear conclusion. Therefore, there is a need for studies that will contribute to a more comprehensive understanding of the effects of climate change on intergroup relations in the future.

Psychological research contributes to the solution of environmental problems by examining the primary individual and contextual factors that encourage eco-friendly attitudes and actions. These studies also provide valuable data on the impacts of the climate crisis on individual and social life. Awareness of the ramifications of climate change is essential, as comprehending its unique repercussions facilitates a deeper comprehension of the phenomenon itself. Furthermore, understanding the possible short- and long-term effects of climate change can encourage people to prepare for its consequences and even take action to mitigate it. As people learn about environmental threats and risks, their pro-environmental behavior increases. This article will contribute to the literature and future studies by providing a framework for the association between climate change and intergroup relations.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of the Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences were followed.

Contribution Rate of Authors to the Article

The entire manuscript was written by the author.

Declaration of Interest

Author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Adano, W. R., Dietz, T., Witsenburg, K., & Zaal, F. (2012). Climate change, violent conflict, and local institutions in Kenya's drylands. *Journal of Peace Research*, 49(1), 65-80. <https://doi.org/10.1177%2F0022343311427344>
- Azevedo, F., & Jost, J. T. (2021). The ideological basis of anti-scientific attitudes: Effects of authoritarianism, conservatism, religiosity, social dominance, and system justification. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(4), 518-549. <https://doi.org/10.1177%2F1368430221990104>
- Bain, P. G., Hornsey, M. J., Bongiorno, R., Kashima, Y., & Crimston, C. R. (2013). Collective futures: How projections about the future of society are related to actions and attitudes supporting social change. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(4), 523-539. <https://doi.org/10.1177%2F0146167213478200>
- Barth, M., Masson, T., Fritsche, I., Fielding, K., & Smith, J. R. (2021). Collective responses to global challenges: The social psychology of pro-environmental action. *Journal of Environmental Psychology*, 74, 101562. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101562>
- Barth, M., Masson, T., Fritsche, I., & Ziemer, C. T. (2018). Closing ranks: Ingroup norm conformity as a subtle response to threatening climate change. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(3), 497-512. <https://doi.org/10.1177%2F1368430217733119>
- Benegal, S. D. (2018). The spillover of race and racial attitudes into public opinion about climate change. *Environmental Politics*, 27(4), 733-756. <https://doi.org/10.1080/09644016.2018.1457287>
- Benegal, S., & Holman, M. R. (2021). Understanding the importance of sexism in shaping climate denial and policy opposition. *Climatic Change*, 167(3), 1-19. <https://doi.org/10.7910/DVN/EQ8PVR>
- Bertin, P., Nera, K., Hamer, K., Uhl-Haedicke, I., & Delouée, S. (2021). Stand out of my sunlight: The mediating role of climate change conspiracy beliefs in the relationship between national collective narcissism and acceptance of climate science. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(5), 738-758. <https://doi.org/10.1177%2F1368430221992114>
- Blüch, A. M., McGarty, C., Thomas, E. F., Lala, G., Berndsen, M., & Misajon, R. (2015). Public division about climate change rooted in conflicting socio-political identities. *Nature Climate Change*, 5(3), 226-229. <https://doi.org/10.1038/nclimate2507>
- Bolsen, T., & Druckman, J. N. (2018). Do partisanship and politicization undermine the impact of a scientific consensus message about climate change?. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(3), 389-402. <https://doi.org/10.1177%2F1368430217737855>
- Burke, M., Hsiang, S. M., & Miguel, E. (2015). Climate and conflict. *The Annual Review of Economics*, 7, 577-617. <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0222-x>
- Choma, B., Hodson, G., Jagayat, A., & Hoffarth, M. R. (2020). Right-wing ideology as a predictor of collective action: A test across four political issue domains. *Political Psychology*, 41(2), 303-322. <https://doi.org/10.1111/pops.12615>
- Clayton, S., Devine-Wright, P., Stern, P. C., Whitmarsh, L., Carrico, A., Steg, L., Swim, J., & Bonnes, M. (2015). Psychological research and global climate change. *Nature Climate Change*, 5(7), 640-646. <https://doi.org/10.1038/nclimate2622>
- De Juan, A., & Hänze, N. (2021). Climate and cohesion: The effects of droughts on intra-ethnic and inter-ethnic trust. *Journal of Peace Research*, 58(1), 151-167. <https://doi.org/10.1177%2F0022343320974096>
- Doherty, T. J., & Clayton, S. (2011). The psychological impacts of global climate change. *American Psychologist*, 66(4), 265. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0023141>
- Fasce, A., Adrián-Ventura, J., Lewandowsky, S., & van der Linden, S. (2021). Science through a tribal lens: A group-based account of polarization over scientific facts. *Group Processes & Intergroup Relations*, 1-21. <https://doi.org/10.1177%2F13684302211050323>
- Feygina, I., Jost, J. T., & Goldsmith, R. E. (2010). System justification, the denial of global warming, and the possibility of "system-sanctioned change". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(3), 326-338. <https://doi.org/10.1177/0146167209351435>

- Fielding, K. S., & Hornsey, M. J. (2016). A social identity analysis of climate change and environmental attitudes and behaviors: Insights and opportunities. *Frontiers in Psychology*, 7, 121. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00121>
- Fritsche, I., Cohrs, J. C., Kessler, T., & Bauer, J. (2012). Global warming is breeding social conflict: The subtle impact of climate change threat on authoritarian tendencies. *Journal of Environmental Psychology*, 32(1), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2011.10.002>
- Fritsche, I., Jonas, E., & Kessler, T. (2011). Collective reactions to threat: Implications for intergroup conflict and for solving societal crises. *Social Issues and Policy Review*, 5(1), 101-136. <https://doi.org/10.1111/j.1751-2409.2011.01027.x>
- Geiger, N., & Swim, J. K. (2018). Gendered impressions of issue publics as predictors of climate activism. *Frontiers in Communication*, 3, 54. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2018.00054>
- Gifford, R., Lacroix, K., & Chen, A. (2018). Understanding responses to climate change: Psychological barriers to mitigation and a new theory of behavioral choice. In S. Clayton & C. Manning (Eds.), *Psychology and climate change* (pp. 161-183). Academic Press.
- Graça, J. (2021). Opposition to immigration and (anti-) environmentalism: an application and extension of the social dominance-environmentalism nexus with 21 countries in Europe. *Applied Psychology*, 70(2), 905-928. <https://doi.org/10.1111/apps.12246>
- Helbling, M. (2020). Attitudes towards climate change migrants. *Climatic Change*, 160(1), 89-102. <https://doi.org/10.7910/DVN/MJIVGR>
- Hornsey, M. J., Harris, E. A., Bain, P. G., & Fielding, K. S. (2016). Meta-analyses of the determinants and outcomes of belief in climate change. *Nature Climate Change*, 6(6), 622-626. <https://doi.org/10.1038/nclimate2943>
- Kerry, J. R., & Wilson, M. S. (2021). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation predict rejection of science and scientists. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(4), 550-567. <https://doi.org/10.1177%2F1368430221992126>
- Lalot, F., Falomir-Pichastor, J. M., & Quiamzade, A. (2018). Compensation and consistency effects in pro-environmental behaviour: The moderating role of majority and minority support for pro-environmental values. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(3), 403-421. <https://doi.org/10.1177%2F1368430217733117>
- Markkanen, S., & Anger-Kraavi, A. (2019). Social impacts of climate change mitigation policies and their implications for inequality. *Climate Policy*, 19(7), 827-844. <https://doi.org/10.1080/14693062.2019.1596873>
- McMichael, A. J., Woodruff, R. E., & Hales, S. (2006). Climate change and human health: Present and future risks. *The Lancet*, 367(9513), 859-869. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(06\)68079-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(06)68079-3)
- Meleady, R. & Crisp, R.J. (2017). Redefining climate change inaction as temporal intergroup bias: Temporally adapted interventions for reducing prejudice may help elicit environmental protection. *Journal of Environmental Psychology*, 53, 206-212. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.08.005>
- Milfont, T. L., Bain, P. G., Kashima, Y., Corral-Verdugo, V., Pasquali, C., Johansson, L.-O., Guan, Y., Gouveia, V. V., Garðarsdóttir, R. B., Doron, G., Bilewicz, M., Utsugi, A., Aragones, J. I., Steg, L., Soland, M., Park, J., Otto, S., Demarque, C., Wagner, C., ... & Einarsdóttir, G. (2018). On the relation between social dominance orientation and environmentalism: A 25-nation study. *Social Psychological and Personality Science*, 9(7), 802-814. <https://doi.org/10.1177/1948550617722832>
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Douglas, G. A., & The PRISMA Group. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Journal of Chinese Integrative Medicine*, 7(9), 889-896. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-151-4-200908180-00135>
- Pearson, A. R., & Schuldt, J. P. (2018). Climate change and intergroup relations: Psychological insights, synergies, and future prospects. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(3), 373-388. <https://doi.org/10.1177/1368430217747750>
- Pearson, A. R., Schuldt, J. P., Romero-Canyas, R., Ballew, M. T., & Larson-Konar, D. (2018). Diverse segments of the US public underestimate the environmental concerns of minority and low-income Americans. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(49), 12429-12434. <https://doi.org/10.1073/pnas.1804698115>

- Pyszczyński, T., Motyl, M., Vail III, K. E., Hirschberger, G., Arndt, J., & Kesebir, P. (2012). Drawing attention to global climate change decreases support for war. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 18(4), 354. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0030328>
- Römpke, A. K., Fritsche, I., & Reese, G. (2019). Get together, feel together, act together: International personal contact increases identification with humanity and global collective action. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 3(1), 35-48. <https://doi.org/10.1002/jts5.34>
- Safarzynska, K. (2018). The impact of resource uncertainty and intergroup conflict on harvesting in the common-pool resource experiment. *Environmental and Resource Economics*, 71(4), 1001-1025. <https://doi.org/10.1007/s10640-017-0193-9>
- Sames, B., Wagreich, M., Wendler, J. E., Haq, B. U., Conrad, C. P., Melinte-Dobrinescu, M. C., Hu, X., Wendler, I., Wolfgring, E., Yilmaz, I. O., & Zorina, S. O. (2016). Short-term sea-level changes in a greenhouse world—A view from the Cretaceous. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 441, 393-411. <https://doi.org/10.1016/j.palaeo.2015.10.045>
- Slater, T., Lawrence, I. R., Otsuka, I. N., Shepherd, A., Gourmelen, N., Jakob, L., Tepes, P., Gilbert, L., & Nienow, P. (2021). Earth's ice imbalance. *The Cryosphere*, 15(1), 233-246. <https://doi.org/10.5194/tc-15-233-2021>
- Spence, A., & Pidgeon, N. (2009). Psychology, climate change & sustainable behaviour. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 51(6), 8-18. <https://doi.org/10.1080/00139150903337217>
- Stott, P. (2016). How climate change affects extreme weather events. *Science*, 352(6293), 1517-1518. doi: 10.1126/science.aaf72
- Uenal, F., Sidanius, J., & van der Linden, S. (2022). Social and ecological dominance orientations: Two sides of the same coin? Social and ecological dominance orientations predict decreased support for climate change mitigation policies. *Group Processes & Intergroup Relations*, 25(6), 1555-1576. <https://doi.org/10.1177/13684302211010923>
- Tam, K. P., Leung, A. K. Y., & Clayton, S. (2021). Research on climate change in social psychology publications: A systematic review. *Asian Journal of Social Psychology*, 24(2), 117-143. <https://doi.org/10.1111/ajsp.12477>
- Vainio, A., Mäkinen, J. P., & Paloniemi, R. (2014). System justification and the perception of food risks. *Group Processes & Intergroup Relations*, 17(4), 509-523. <https://doi.org/10.1177%2F1368430213503502>
- Vazquez, A., Larzabal-Fernandez, A., & Lois, D. (2021). Situational materialism increases climate change scepticism in men compared to women. *Journal of Experimental Social Psychology*, 96, 104163. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2021.104163>

Mûsikînin Resmî Devlet Merâsimlerinde Uygulanışı “Osmanlı Devleti Örneği”¹

Mesut Engin²

ÖZET

Hâkimiyet kurdukları geniş topraklar üzerindeki yaşayış şekilleri ve kurdukları birçok devlet sayesinde tarihin hemen hemen her döneminde isimlerinden söz ettirmeyi başaran Türkler, aynı zamanda kültür birikimleriyle de ön plana çıkmışlardır. Kültür birikimlerinde pek çok gelenek ve görenek barındıran Türkler’in bu birikimlerinde göze çarpan önemli bir uygulaması da merâsim geleneği olagelmıştır. İctimâî, siyasi ve dinî olmak üzere hayatın diğer alanlarına da sirayet eden “merâsim kültürü” gerek devlet nezdinde gerekse halk nezdinde önemli bir yere sahipti. Önemli bir birikime sahip olan Türk kültür tarihinin bu önemli alanıyla ilgili çok fazla çalışmanın olmadığı göze çarpmaktadır. Bu eksiklikten Türk ve dünya kültür mirasında önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti de nasibini almıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde önemli bir yere sahip olan merâsimlerle ilgili yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Keza bu merâsimlerle birlikte icrâ edilen ve merâsimlerin ayrılmaz bir parçası haline gelen mûsikî de bu eksiklikten olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle bu çalışmada söz konusu eksikliklere bir nebze de olsa katkı sunmak amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle merâsimlerin tarihsel geçmişi kısaca değinildikten sonra Osmanlı Devleti’nde uygulanan resmî merâsimler ve bu merâsimlerde icrâ edilen mûsikî tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Osmanlılar, Merâsim, Mûsikî, Merâsim Mûsikîsi.

Application of Music in Official State Ceremonies "Example of the Ottoman Empire"

ABSTRACT

Turks, who managed to make a name for themselves in almost every period of history thanks to the way they lived on the vast lands they dominated and the many states they established, also came to the fore with their cultural accumulation. An important practice of the Turks, who have many traditions and customs in their cultural heritage, has been the tradition of ceremonies. The "ceremonial culture", which spread to other areas of life, including social,

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk Din Mûsikîsi Anabilim Dalı’nda hazırlanan “Osmanlı Merâsimlerinde Dini Mûsikî” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² İletişim Yazarı: mstengin@gmail.com, Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, ORCID: 0000 0002 4240 9459.

political and religious, had an important place both in the eyes of the state and the people. It is noticeable that there are not many studies on this important area of Turkish cultural history, which has a significant accumulation. The Ottoman Empire, which has an important place in Turkish and world cultural heritage, also suffered from this deficiency. Therefore, there are not enough studies on ceremonies that have an important place in the Ottoman Empire. Likewise, music, which is performed together with these ceremonies and has become an integral part of them, has also had its share of this deficiency. Therefore, in this study, we aimed to contribute to these deficiencies, at least to some extent. In the study, first of all, after briefly touching on the historical background of the ceremonies, we will try to introduce the official ceremonies practiced in the Ottoman Empire and the music performed in these ceremonies.

Keywords: *Turks, Ottomans, Ceremony, Music, Ceremonial Music*

1.GİRİŞ

Dünya sahnesine çıktığı ilk andan itibaren insanoğlunun hayatında birçok etkinlik gibi merâsimler de kendini göstermeye başlamıştır. Söz konusu merâsimler, ilkçağdan itibaren bütün kavimlerde ve bütün coğrafyalarda yaşanan dine veya kültüre bağlı olarak bir şekilde uygulanagelmıştır. Doğuştan getirmiş olduğu bir özelliği olması hasebiyle insan, güzel olan her şeye meyiletme yeteneğine sahip olmuştur. İnsanın yaratılışı gereği kendisinde var olan ve daha sonra ortaya çıkan bu güzel yeteneklerden bir tanesi de mûsikîdir. O, mûsikîyi hayatının birçok alanında bir şekilde tatbik etmiştir. Bu alanlarda biri de merâsimler olmuştur. İnsanın yaratılıştan getirmiş olduğu bu yeteneğine başta İslâm dinî olmak üzere hiçbir din veya kültür engel olmamış, onu ruhen gereksinim duyduğu bu ihtiyacından mahrum etmemiştir. Müslümanlar da bu duygularını İslâm dininin inanç esaslarıyla çelişmemek kaydıyla tatmin etmişlerdir. Çünkü İslâm dinî harama kaçmadığı sürece onları mûsikî yapmaktan men etmemiştir. Bilakis iyi ve güzel olan her şey gibi helal dairesi içerisinde icrâ edilen mûsikîyi teşvik bile etmiştir. (Uludağ, 2017, s. 13-14). Bu nedenle gerek İslâmiyet öncesi Türkler gerekse de İslâmiyet sonrası Türkler hayatlarından mûsikîyi eksik etmemişlerdir. Türk-İslâm kültürünün önemli bir parçası olan Osmanlı Devleti de mûsikî sanatını her alanda kullanmış hatta kullanmakla kalmamış mûsikîyi geliştirerek daha da işlevsel hale getirmiştir. Nitekim işlevsel hale getirdikleri alanlardan biri de devletin resmî, dinî veya kültürel alanlarda yaptığı etkinlikler yani merâsimler olmuştur.

Bütün toplumlar ve devletler bir şekilde merâsimlerden ve merâsimlerdeki mûsikînin etkisinden istifade etmişlerdir. Bunun içindir ki tarihin hangi evresinde olursa olsun merâsimler ve merâsimlerde uygulanan mûsikî hep dikkatleri celp etmiştir. Dolayısıyla çalışmamızda ele aldığımız Osmanlı Devleti'ndeki resmî merâsimler ve mûsikînin merâsimlerde icrâ edilmesi konusu önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu kadar ehemmiyetli olan bir konuyla ilgili fazla çalışma yapılmadığından konuya dikkat çekerek anlatmaya çalışılmıştır.

Resmî merâsimler ve bu merâsimlerdeki mûsikî konusunu ele aldığımız çalışmada, Osmanlıda hayatın özellikle yönetim alanında icrâ edilmiş olan merâsimler tanıtılmış ve merâsimlerde uygulanan mûsikî ele alınmıştır. Çalışmada, tarihsel süreç içerisinde merâsimler, Osmanlı Devleti’nde resmî merâsimler ve nihayet Osmanlı Devleti’nde mûsikînin bu merâsimlerde uygulanışı konularına değinilmiştir.

Konu ele alınırken bazı zorluklarla da karşılaşmıştır. Bunlardan biri geniş bir coğrafyaya hükmeden ve bünyesinde birçok kültür barındıran Osmanlı Devleti’ndeki bütün merâsimleri ele almak olmuştur. Söz konusu bütün bu merâsimleri ele almak çalışmanın sınırlarını fazla aşmış olacaktır. Bu nedenle Çalışmanın konusu, Osmanlı Devleti’nin ilk defa hâkimiyet kurmuş olduğu ve tamamen içerisinde Türk kültürünü barındıran Anadolu, Anadolu’da da resmî olmasının yanında bilhassa kültürel açıdan Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar başkentlik görevini üstlenen İstanbul ile sınırlandırılmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti’nde icrâ edilen merâsimlerin neredeyse tamamı devletin *payitahtı* olan ve “merâsimlerin kenti” vasfını elinde bulunduran İstanbul şehrinde uygulanmıştır. Bunun birçok nedeninin olmasının yanında en önemli nedeni Osmanlı devlet idaresinin yani padişahın ve diğer devlet yetkililerinin İstanbul’da bulunan saraylarda yaşıyor olmalarıdır. Çünkü devlet, gücünü başkent İstanbul üzerinden göstermiştir. Bunu yaparken de kullanmış olduğu en önemli araçlardan biri de mûsikî ile birlikte sergilenen merâsimler olmuştur.

2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE MERÂSİMLER

Tarihsel sürecine geçmeden önde merâsimin kısaca sözlük ve terim anlamlarına bakmakta yarar vardır. Sözlükte merâsim, Arapça’da kullanılan “iz, eser, nişan, kalıntı, eşme, pınar, âdet, şive, örf, kâide, şekil, tören anlamlarına gelen رسم - ارسم - رسوم (r-s-m’den türemiş rusûm’dan)” (Hüseyin, İbrahim, Mustafa Atay, 1961, s.728) ve “resmî muâmeleler, mûtât olan âyinler, tekellüf, gösteriş anlamlarına gelen مرسوم (mersûm) kelimesinin çoğulundan” (Bahaettin, 2004, s. 466-467) türetilmiştir. Terim anlamına bakıldığında merâsim; “devletlerin resmî, dinî ve günlük hayatla ilgili işleyişlerini ele alan birtakım ilkeler dizisi” şeklinde tanımlanabilir.

Bunlarla birlikte merâsim çeşitlerine bakıldığında merâsimler, eski toplumlardan günümüze kadar halkların yaşamış olduğu sosyal, ekonomik, siyasî, dinî, coğrafi gibi değişik durumlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle her milletin kendine has merâsim ve tören şekilleri vardır. Kadîm ve köklü bir geleneğe sahip olan Türkler, kuruldukları ilk zamandan itibaren değişik merâsimler icrâ etmişlerdir. Nitekim merâsimler, hem İslâmiyet öncesi dönemde hem de İslâmiyet sonrası dönemde Türklerin hayatlarında önemli bir yere sahipti. Türklerin her iki dönemde de uygulamış oldukları merâsimleri şu şekilde sıralayabiliriz: İslâmiyet öncesi hayatlarında var olan merâsimler: Karşılama-Uğurlama merâsimleri, yemin merâsimleri, düğün merâsimleri, ad verme merâsimleri, yuğ (yas tutma) merâsimleri. (Cansız, 1999, s. 213). Bir başka sınıflandırma da şu şekilde yapılmaktadır: “Resmî Merâsimler: Tahta çıkma merasimi (bu merâsimler daha çok askerî içerikli merâsimler olmuştur), ant içme merâsimi,

kurultayı toplama merâsimi. Dinî Merâsimler: Muayyen vakitlerde yapılması gerekli âyin ve merâsimler (kurban kesme, cenaze ve ölü gömme, yas tutma gibi), tesadüfî olaylar (ani gelişen doğa olayları gibi) dolayısıyla yapılan özel âyin ve merâsimler. Toplumsal Merâsimler: Baharın gelişini (Nevruz) kutlayan merâsimler, Yılın belli zamanlarında geleneklere göre yapılan bayram merâsimleri, düğün toyu merâsimi, ilk av toyu merâsimi, tutsaklıktan kurtulma toyu merâsimi, ad verme toyu merâsimi, uğurlama ve karşılama toyları için yapılan merâsimler, potlaç denilen yeme içme toylarında yapılan merâsimler.” (Mandaloğlu, 2012, s. 214 vd.).

İslâm dinine girdikten sonra Türklerin merâsimlerinde İslâmiyet öncesi uyguladıkları merâsimlerden çok farklı bir hal almamıştır. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır. Türkler, yeni girdikleri dinin kurallarından ve özelliklerinden dolayı eski merâsimlerini İslâm dinine uygun hale getirmişlerdir. Keza yeni yerler fethetmek suretiyle Türk kültürünün hakimiyet kurduğu sınırlar genişlemiş, bu sınırlara yeni kültürler dahil edilmiştir. Bu durum merâsim çeşitliliğini bir nebze de olsa çoğaltmıştır. Fakat buna rağmen yukarıda da zikrettiğimiz merâsimlerin, “işlevleri ve özellikleri bakımından olsa gerek, İslâmiyet öncesi ve İslâmiyet sonrası her iki dönemde de genellikle şu üç ana başlıkta sınıflandırıldığı görülmüştür: Resmî merâsimler (askerî merâsimler), dinî merâsimler ve toplumsal merâsimler.” (Koparal, 2019, s. 25).

Yukarıda ele aldığımız bütün bu tasnifler aslında merâsimlerin devletler için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim Merâsimlerin dinî açıdan olduğu kadar ictimai açıdan da önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu uygulamalar “Geçmişten getirilen birçok yaşantı ve hayat biçimine sahip olan toplumları istedikleri hedefe ulaştırmak için aynı çatı altında toplamış, bu durum insanlar arasındaki farklılıkları en aza indirmiştir. Aynı şekilde merâsimler, toplumdaki bireylerin birbirlerine kenetlenmelerini, bu sayede toplumun sürekliliğini ve kaynaşmasını sağlamıştır.” (Akarpınar, 1999, s. 18). Yine merâsimler, padişahın ve yönetimin toplumdaki bir nevi onay alması demektir. Siyasi erkin gücünü devam ettirmesi, toplumdaki ortak duygu ve düşüncelerin sağlamaştırılması için bu merâsimler devamlı bir şekilde tekrar edilmelidir. Çünkü her alanda güçlü bir devlet ve güçlü bir toplum söz konusu bu duygularını ancak yöneticilerin ve halkın bir araya geldiği merâsimler aracılığıyla uygulamaya koyabilirler. (Karateke, 2017, s. 236-237). Bilhassa devlet ricâli tarafından icrâ edilen merâsimler, içerik olarak resmî protokol kurallarıyla uygulanmıştır. Bu durumda protokolün en üstünde bulunan kişiler ön plana çıkartılır, padişaha ve devlete farklı anlamlar yüklenirdi. Keza “eksiksiz bir merâsim güçlü bir devlet teşkilatının en önemli göstergelerindedir. Devlete bütün yönleriyle hakimiyet kuran düşünce kendisini, aynı zamanda topluma ve toplum içerisinde varlığını sürdüren bireylere bahsi geçen bu merâsimlerle anlatmaya çalışırdı.” (Afyoncu ve Önal, 2007, s. 246).

Türk kültür tarihi açısından tarihsel süreç içerisinde uygulanmış olan merâsimlere baktığımızda iki önemli dönemle karşı karşıya kalmaktayız. Birincisi İslâmiyet öncesi merâsimler, ikincisi İslâmiyet sonrası merâsimler. Türkler, İslâm dinine girmeden

önceki dönemlerde de merâsimlere ve mûsikîye büyük önem atfetmişlerdir. Özellikle Türk tarihine kaynaklık eden büyük devletlerden olan Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar da bunu bâriz bir şekilde görmekteyiz. Aynı zamanda bu devletlerin kültürel birikimi sonraki kuşaklara aktarmadaki rolleri de bütün Türk devletlerine kaynaklık ve örneklik teşkil etmiştir.

Türklerin İslâm dinine girmeden önceki dönemde icrâ ettikleri merâsimlere baktığımızda karşımıza şu merâsimler çıkmaktadır: Aynı zamanda resmî bir hüviyete sahip olan ve aynı zamanda bir kurultay özelliğine sahip olan “kengeş meclisi”. Bu kurultayda aynı zamanda “toy” adı verilen çeşitli törenler yapılmıştır. (Ögel, 1979, s. 216-217). Bu toylarda “yeme, içme, oyun, eğlence” benzeri pek çok etkinlik icrâ edilirdi. (Gökalp, 1976, s. 264). Kezâ eski Türk geleneğinde var olan ve İslâmîyet kabul edildikten sonra da devam eden “cülûs merâsimi” önemli bir yer teşkil eder. Türklerde her iki dönemde de Tahtta bulunan hükümdârın ölmesi veya azledilmesi sonucunda tahta çıkan yeni hükümdâr için “hanlanma” veya “cülûs” adı verilen bir merâsim yapılırdı. Söz konusu bu merâsim kaynağını Oğuz töresinden almıştır. (Kazıcı ve Şeker, 1982, s. 85). Karşımıza çıkan bir başka merâsim elçi gönderme ve elçi kabulü merâsimleridir. Sonraki dönemlerde varlığını sürdüren bütün Türk devletlerinde var olan bu gelenek (Koçak, 2011, s. 83) devletler arası ilişkilerde önemli bir yere sahipti. Söz konusu elçinin getirip götürdüğü belgeler Hakan (Tanhun) tarafından “tamga” adı verilen resmî bir mühürle mühürlenirdi. “Casusluk yapmadığı sürece elçiye zeval olmazdı”. (Kafesoğlu, 2000, s. 278). Eski Türklerde yaygın olan merâsimlerden bir diğeri, evlilik ve çocuk doğumu sırasında icrâ ettikleri şölen şeklindeki merâsimlerdir. Bu merâsimlerde sanatçılar şiirler okur tiyatro benzeri gösteri yaparlardı. (Çelikaş, 2019, s. 257). Bu merâsimlere bütün halk davet edilir. Türkü söyleyenler “kojon” adı verilen türküler icrâ eder, halk yiyip, içip eğlenirdi. (Dilek, 2002, s. 255). Türkler, Cenaze merâsimlerine de atalarına duydukları saygıdan dolayı gerekli ehemmiyeti vermiş ve ölüleri için “Atalar kültü” adı verilen ve senenin değişik zamanlarında kurban kesilmek suretiyle çeşitli törenler yapmışlardır. (Divitçioğlu, 2005, s. 111).

Uygurlarla birlikte yerleşik hayata geçen Türkler’in bundan dolayı merâsimlerinde değişiklikler görülmüştür. Uygurlar, merâsim mûsikîsinde kullanmış oldukları mûsikî aletlerini kendileriyle birlikte taşımaya başlamışlar ve artık sürekli hale getirilen konserler icrâ etmişlerdir. (Talaslıoğlu, Uykucu ve Salman, 1974, s. 195). Yine yılda iki kez kötü ruhları uzak tutmak amacıyla kurban kesme törenleri yaparlardı. (Talaslıoğlu, Uykucu ve Salman, 1974, s. 214).

Türkler ve merâsim denildiğinde akla gelen önemli bir uygulama da “Nevruz Bayramı”dır. Türklerin çok eskiden beri kutlamış oldukları bu bayramda da hayvanların doğumu ve bahar mevsiminin gelişiyile doğadaki değişim çeşitli şenlikler eşliğinde kutlamalar düzenlenirdi. (Kaşgarlı, 2004, s. 238-241). Nevruz bayramında halk toplanır, dinî yerler ziyaret edilir, bu sırada halkın çoğu kişi ata biner, ok atışları yaparlardı. Şenlik havasında yapılan bu uygulamalarla birlikte kötü ruhlardan arınma gibi inanışlar da

mevcuttu. (Talaslıoğlu, Uykucu ve Salman, 1974, s. 198). Nevruz törenlerine toplumun her tabakasından ve her yaştan halk iştirâk ederdi. Yukarıda sözü edilen şenliklerin yanında ayrıca güreş müsabakaları yapılır ve orada bulunan herkese “nevruz aş” yedirilirdi. (Sönmez, 2016, s. 144).

İslâm dinini kabul ettikten sonra Türklerin dinî hayatlarında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak Türkler, İslâm dininin inanç ilkelerine aykırı olmamak kaydıyla Hun devletinden itibaren getirilmiş olan birçok geleneği devam ettirmişlerdir. Bu nedenle eski dönemde var olan uygulamaların çoğu Türk-İslâm kültüründe de varlığını devam ettirmiştir. Bu durum Türk kültür tarihinin varlığını sürdürmesi bakımından büyük önem arz etmiştir. (Genç, 1987, s. 285). Bu dönemde de törenlerde genellikle “toy” havası hâkim olmuştur. Bu nedenle yukarıda sözü edilen merâsimler İslâmiyet sonrası dönemde de yapılmış ve bu merâsimler toy şeklinde icrâ edilmiştir. (Koca, 2012, s. 270-271). Özellikle bu dönemde basit bir av dönüğu bile şenlik havasında geçirilirdi. Bu şenliklerde elde edilen avlarla hazırlanmış ziyafetler çekilir, daha sonra “müzik, çevgan, cirit, satranç gibi etkinliklerle toy sürdürülürdü.” (Hacıgökmen, 2018, s. 330). Bu dönemde elçilikle ilgili iş ve işlemler önceki döneme nazaran daha fazla önem arz etmiş ve bu işlemler hükümdarlık şiarlarından olmuştur. (Köymen, 2011, s. 146). Bu nedenle bu merâsimlerdeki debdebe ve şâşaa üst düzeyde tutulmuştur. Bunun sebeplerinden bir tanesi hem devletin gücünü göstermek hem de bir nevi gözdağı vermek olmuştur. (Başdin, 2017, s. 2).

Önceki dönemde yapılan evlilik merâsimleri ve yuğ veya yoğ adı verilen ölüm merâsimleri bu dönemde de devam ettirilmiştir. İslâmiyet sonrası bu ölüm törenlerine “taziye” ismi verilmiş artık ölmüş olan kişinin ardından yapılan müsterek bir uygulama haline gelmiştir. (Piyadeoğlu, 2012, s. 29). Türklerin eskiden beri gelenek haline getirdikleri “nevruz bayramı” İslâmiyet’ten sonra daha da zenginleşerek varlığını sürdürmüştür. Orta Asya’dan Anadolu’ya göç eden Türkler, önceden baharın gelişini kutladıkları bu bayram da onlarla beraber Anadolu topraklarına girmiştir. (Sezen, 1999, s. 82). “Nevruz merâsimleri”ndeki bu zenginlik “kırlara çıkma, eğlence, şenlik ve oyunlar düzenleme, yiyecek hazırlama, temizlik yapma, yeni kıyafetler giyme, hediyeleşme, eş dost ziyareti, toplumsal yardımlaşma, isim koyma, ateş yakma ve üzerinden atlama gibi geleneklerin yanında, Hızır Baba inancı, kabir ziyareti, kurban kesme, dua etme ve diğer dinî motiflerle” karşımıza çıkmaktadır. (Uca, 2007, s. 139).

Türkler’in İslam dinine girdikten sonra göze çarpan önemli merâsimler, dinî merâsimlerden olan Kurban ve Ramazan Bayramı merâsimleri olmuştur. Bu bayramlar hiç aksatılmadan bütün İslâm coğrafyasında olduğu gibi Türkler tarafından da büyük bir ehemmiyetle ifâ edilmiştir. Bayramlarda öncelikle namaz kılınır daha sonra sarayda ve diğer yerlerde bayram kutlamaları ve eğlencelere devam edilirdi. Bayramlar halk arasında olduğu kadar saray erkânı tarafından da önemsenir, namazdan sonra sultan sırasıyla yakınlarının, üst düzey devlet ricâlinin ve son olarak halkın tebriklerini kabul ederdi. Bayramlarda mükellef sofralar hazırlanır, şiir ve mûsikî dinletileri düzenlenirdi.

(Piyadeoğlu, 2010, s. 1413). İslâm dininden dolayı Türklerde görülen ve büyük önem atfedilen ve huşuyla birlikte coşkuyla ifâ edilen diğer önemli bir merâsim de Selçukluların Erbil Atabeyi Muzafferuddin Gökbörü zamanında resmî olarak icrâ edilen “mevlid kandili” olmuştur. Mevlid merâsimine günler önceden hazırlık yapılır, çeşit çeşit yiyecek ve içecek hazırlanırdı. Mevlid meclisleri kurular bu meclislerde mevlid okumayla birlikte vaazlar verilir, çeşitli zikirler yapılmak suretiyle bu merâsimler âdeta şenlik havasında ifâ edilirdi. (Özel, 2004, s. 476).

Yukarıda kısaca izâh etmeye gayret ettiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere merâsimler, gerek İslâmiyet öncesi olsun gerekse de İslâmiyet sonrası dönemde Türkler tarafından önemsenmiş ve uygulama alanı bulmuştur. Her şartta uygulamaya çalıştıkları bu gelenekleri girmiş oldukları yeni dinin ve yerleşmiş oldukları yeni coğrafyanın şartlarına göre yeniden ele alarak daha da ileriye taşımış ve bu önemli geleneği sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla merâsimler Türk-İslâm kültürünün ayrılmaz birer parçası olmuştur. Merâsimler, Türk-İslâm kültürünün önemli bir temsilcisi olan Osmanlı Devleti tarafından da aynı önemi görmüş ve onlar da bu geleneği devam ettirmişlerdir. Hatta onlar kurdukları büyük devletin gücüne paralel olacak şekilde merâsimleri daha da üst düzeyde icrâ etmeye çalışmışlardır.

3- OSMANLI DEVLETİ'NDE RESMÎ MERÂSİMLER

Yukarıda merâsimleri tasnif ederken belirttiğimiz gibi Türk kültür tarihinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de merâsimler yapılış amaçları itibariyle genel olarak resmî merâsimler, dinî merâsimler ve toplumsal merâsimler olarak sınıflandırılmıştır. Her ne kadar önceki toplumlarda söz konusu merâsimler bu şekilde uygulanmışsa da Osmanlı Devleti'nde doğum, düğün, cenaze, sünnet, bed-i besmele gibi toplumsal merâsimler de dinî merâsimler içerisinde değerlendirilmiştir. Çünkü bu merâsimlerin uygulanış tarzına bakıldığında diğer dinî merâsimler gibi dinî uygulamalar ağır basmıştır. Hatta ele aldığımız resmî merâsimlerde de dinî uygulamalar ön plana çıkmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri özellikle Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı Devleti'ne geçmiş olan halifelik makamı ile birlikte devletin tamamen dinî bir hüviyet kazanması ve İslâm coğrafyasında bulunan diğer İslâm devletlerinin hâmilini üstlenmiş olmasıdır. Bunun içindir ki Osmanlı Devleti'nde sadece dinî ve toplumsal merâsimler değil resmî merâsimlerde bile dinî birçok uygulamaya rastlanmaktaydı. Tespit edilen tüm bu verilere rağmen çalışmada birbirlerinden farklı iki alanla ilgili oldukları ve konunun daha anlaşılır hale gelmesi için sadece devlet yönetimi bağlamında değerlendirilen merâsimler ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma Osmanlı'da icrâ edilen resmî merâsimler üzerinden devam edecektir.

Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her döneminde özellikle saray ve çevresinde uygulanan önemli merâsimler olmuştur. Bu merâsimler, direkt olarak devlet yönetimi ile ilgili olduğundan ve merâsimlere başta padişah olmak üzere sarayda bulunan üst düzey devlet ricâlî eşlik ettiğinden merâsimler resmî bir özellik kazanmıştır. Bu merâsimlerden önemli olanlar ayrı başlıklar altında açıklanmıştır.

3.1. Bey'at (biat) ve Cülûs (Tahta çıkma) Merâsimi: Sözlük anlamı olarak, “İslâm devletinde idareciler ve halk arasında gerçekleştirilmiş bulunan seçim veya bağlılık nişanesi olarak görülen sosyopolitik akit demektir. Türkçe’de biat şeklinde telâfuz edilen bu kelime aslen Arapçadan alınmış olan *bey'at* tır. *Bey'at*, “satmak; satın almak,” manalarına gelen *bey'* sözcüğünün mastarından türetilerek “yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek” anlamlarında kullanılmaktadır.” “Sosyopolitik bir akit olarak ise devlet başkanının seçme, belirleme ve İslâm hukuku çerçevesinde ona bağlılık gösterme manalarına gelir.” (Kallek, 1992, 120-124). Saltanat sistemi ile yönetilen bit devlette padişahın tahttan indirilmesi ya da vefat etmesi durumunda yerine hızlıca hanedan üyelerinden biri seçilirdi. Bunun sebebi tahtın boş kalmasından dolayı ortaya çıkabilecek herhangi bir karışıklığa mahâl vermemek. Bu nedenle yapılacak olan ilk iş biat merâsimi düzenlemek ve bu biat sonucunda yeni padişahı belirlemektir. Bu merâsimde başta şeyhülislâm olmak üzere, sadrazam ve diğer üst düzey devlet yöneticileri tahta geçecek olan yeni padişahın belli olmasından hemen sonra “Hırka-i Saâdet” odasında yeni padişaha *bey'atlerini* bildirirlerdi. Ayrıca biat merâsiminin gerçekleştirildiği top atışlara yapılmak sureti ile halka duyurulurdu. (Karateke, 2017, 43-48). Yeni padişaha hızlı bir şekilde biat alındıktan sonra daha geniş kapsamlı ve daha geniş katılımlı cülûs merâsimine geçilirdi.

Osmanlı Devleti’nde biat merâsimlerinin çoğu tahta çıkış merâsimiyle birlikte yapılırdı. Çünkü padişah tahta oturduktan sonra söz konusu biat merâsimi yapılırdı. Arapçadan alınmış olan cülûs sözcüğü, “oturmak” manasında kullanılır. Hükümdârlar ve bilhassa Osmanlı’da tahta oturacak kişi ile ilgili kullanılan bir sözcüktür. (Özcan, 1993, s. 108-110).

Müslüman Türklerde cülûs, taht kavgalarını önlemek için eğer önceki padişah ölmüşse onun cenaze merâsiminden önce yapılırdı. Bunun en bâriz örneklerini de Osmanlı Devleti’nde görmekteyiz. (Özcan, 1993, s. 110-111). Bazı cülûs merâsimleri padişahın öldüğü yerde yapılmıştır. Velev ki burası bir sefer, göç yolu ya da göç edilen yer olsun. (Ertuğ, 1999, s. 137).

Bununla birlikte cülûs merâsimlerinin çoğu devletin başkenti olan İstanbul’da bulunan Topkapı Sarayı’nda yapılmıştır. Sarayda ise cülûs merâsimi denildiğinde akla ilk gelen yer “bâbüssaâde” denilen yer olmuştur. Çünkü bütün cülûs merâsimleri burada icrâ edilirdi. (Alkan, 2012, s. 58).

Cülûs merâsi yapıldıktan sonra yeni padişahın tahta oturduğu devletin diğer bölgelerine, konsolosluklara ve şehbendârlıklara bildirilir. Bunun için şenlikler ve mûsikîli eğlenceler düzenlenirdi. (Osmanlı Arşivi, BOA.Y.A. HUS. 00264. 00153. 005).

3.2. Dîvân-ı Hümâyûn Merâsimi: Aslen Farsça olan dîvân kelimesi pek çok dilde değişik manalarda kullanılmaktadır. Bu kelime Sâsâni Devleti’nde icrâ edilen devlet işleriyle ilgili bir kelime olup Arapçaya geçmiştir. Esasen dîvân, “devlet idaresindeki çeşitli ekonomi ve askeri işlerle ilgili defterlere ve bu defterler ile memurlarının

bulunduğu yer için kullanılmıştır. Zamanla bu kullanım kâtiplerin oturduğu yer için de aynı şekilde telaffüz edilmiştir.” (ed-Dûrî, 1994, s. 378).

İslâm’ın ilk devirlerinde de yukarıda belirtildiği gibi ekonomi ile ilgili kayıtların tutulduğu defter verilen isim olmuştur. Osmanlı Devleti’nde yerine göre “divân, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye, Dîvân-ı Deâvî Nezareti” şeklinde bazı devlet kurumlarını işaret ettiği gibi “Padişah Dîvânı” anlamında da kullanılmıştır. (Mumcu, 1994, s. 430).

Bununla birlikte merkezi yönetim sistemi ile yönetilen Osmanlıda merkezdeki iş ve işleyişten sorumlu üst düzey yöneticilerden oluşan ve padişah adına karar veren “yönetim organına” “Dîvân-ı Hümâyûn” adı verilmiştir. Bu divan farklı karar organlarının bir araya geldiği bir yapıdan müteşekkildi. Bunların en tepesindeki organ devletin ilk yıllarında padişahın başkanlığında toplanan “Dîvân-ı Hümâyûn” dur. (Mumcu, 1994, s. 430). Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde devletin yönetildiği, bunun yanında askerî, ekonomik, adli gibi diğer başka üst düzey kararların alındığı yere “Dîvân-ı Hümâyûn” adı verilmiştir. (Alkan, 2012, s. 34). Padişahattan sonra gelen en yetkili karar organı olan bu dîvan günümüzdeki Cumhurbaşkanlığı yönetimindeki bakanlar kuruluna benzetilmiştir. Bunun yanında “toplanma yerini, toplanmanın kendisini ve teşkilatı ifade ettiği için Dîvân-ı Hümâyûn, en önemli bazı merâsimlerin de yapıldığı yer olmuştur.” (Sarıcaoğlu, 2007, s. 87).

3.3. Kılıç Kuşanma Merâsimi: insanoğlunun daha çok avlanmak veya savaşmak için kullanmış olduğu en eski silahlarından biri kılıç olmuştur. Yine insanın eskiden beri yapmış olduğu birçok ritüel ya da törenin sembolik malzemesi kılıç olmuştur. Bununla birlikte diğer kavimlere nazaran Türkler, kılıca daha fazla önem vermişlerdir. Nitekim Türkler kılıcı silah olarak kullanmalarının yanında kılıca, kutsal bir anlam da yüklemişlerdir. Gerek İslâm dininden önce gerekse de İslâm dininden sonra kılıç Türkler için aynı önemini korumuştur. Özellikle İslâm dininden sonra kalem ile birlikte kılıç da ayrı bir yere sahip olmuştur. Bunun içindir ki Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u aldıktan sonra yayımladığı emannâmede “kuşandığım kılıç hakkıy’çün” şeklinde yemin etmesi bunu göstermektedir. Aynı zamanda edebiyat, resim, mezar taşları, bayrak ve sancak gibi yerlerde bu sembolik önemine binâen kılıç resmedilmiştir. Dolayısıyla kılıç bazı kültürlerdeki tâcin karşılığı olarak gösterilmiş, geçmişten getirmiş olduğu bu öneminden dolayı Türk milleti “kılıç kuşanma” yı hakimiyet şîârlarından telakki ederek bu kuşanmayı merâsimlerle gerçekleştirmiştir. (Eralp, 1998, s. 151-153). Osmanlı Devleti’nde “taklîd-i seyf” ve “kılıç alayı” denilen bu merâsime 15. Yüzyıl öncesinde “türbeler ziyareti” deniliyordu. (Ertuğ, 1999, s. 439). Padişahın tahta oturduktan sonra bir defa yaptığı bir merâsimdir. Bu merâsim hiristiyan yöneticilerin “taç giyme” törenlerine denk tutulur ve bu merâsim de hakimiyet şîârlarından gösterilir. (Cezar, 2011, s. 1438). Kılıç kuşanma merâsimleri, padişahın cülûsu İstanbul’da olmuşa Eyüp Sultan Camiinde, Edirne’de olmuşa “Edirne Eski Câmii ve Bayezid Câmii’nde” icrâ edilirdi. (Uzunçarşılı, 2014, s. 182).

3.4. Elçi Kabulü Merâsimi: kuruluşundan itibaren hem beyliklerle hem de diğer devletlerle ilişki içerisinde olan Osmanlı Devleti, diplomatik ilişkileri “elçi” adı verilen görevliler aracılığıyla yürütmüştür. İlk zamanlarda “daimi” adı verilen elçilikler teşkil edilmemiş bu kurum İstanbul’un fethinden sonra teşekkül etmeye başlamıştır. Yine devletin ilk dönemlerinde yabancı dil hâkimiyeti olan elçiler bulunmadığından özellikle Avrupa’ya giden elçilere Müslüman olmayan tercümanlar eşlik etmiştir. Ancak bu tercümanların güvenilirliği tartışma konusu olunca devlet yabancı dil bilen elçiler yetiştirmek için “1821’de Bâbîâlî Tercüme Odası” kurulmuş ve bu kurum aracılığıyla Müslüman elçiler yetiştirilmiştir. (İpşirli, 1995, s. 8-9).

Osmanlı Devleti, devletin büyüklüğünü ve gücünü göstermesi açısından elçi gönderme ve İstanbul’daki elçi kabul etme törenlerinde debdebeli merâsimler düzenlemiştir. Bu nedenle elçi kabulü sırasında ve diğer ülkelere gönderilen elçilerin gidiş ve gelişlerinde icrâ edilen merâsimler kültür tarihimizin en renkli anları olarak kayda geçmiştir. (Yılmaz, 2020, s. 33). Özellikle İstanbul’da padişahın huzuruna çıkan elçi kabulü sırasında büyük törenler yapılırdı. Yukarıda söz ettiğimiz devletin büyüklüğünü göstermesi olayı özellikle “galebe divânı” denilen ve yeniçerilere dağıtılan “ulûfe” adı verilen maaşlarının verildiği dîvâna denk getirilirdi. Hatta eğer dîvân zamanı değilse elçi dîvânın kurulacağı zamana kadar bekletilirdi. Bu merâsim dolayısıyla dîvânın yapılacağı yere ve diğer yerlere pahalı halılar serilir, bu yerler çok kıymetli eşya ve mücevherlerle tezyîn edilirdi. (İpşirli, 1995, s. 10-11). Bunun dışında elçinin kabul edileceği yerin yol güzergâhına, filler, aslanlar, parsar ve sırmalı elbiseler giymiş binlerce saray görevlisi ve yeniçeri dizilirdi. (Hammer, 1990, s. 470-471).

3.5. Sefer-i Hümâyûn Merâsimi: Osmanlı Devleti’ni yöneten padişahların hemen hemen hepsi devletin ilk yıllarında yükselme döneminin sonlarına kadar ya seferde ya da savaşta olmuştur. (Ali Seydi Bey, tarih yok, s. 135). Padişahın bizzat ordusunu komuta ettiği bu seferlere ya da savaşlara “Sefer-i Hümâyûn” adı verilmiştir. (Kılıç, 2004, s. 92).

Padişah sefere çıkmadan önce kılış kuşanma merâsimindeki gibi türbeler ziyaret edilirdi. Bu esnada dualar eşliğinde fakir fukaraya sadaka dağıtılırdı. Daha sonra sadrazam “Mehterhâne-i Âmireden Otağ-ı Humâyûn”u getirerek otağın kurulacağı yere gönderirdi. (Ertuğ, 2009, s. 444-446). Sefer esnasında ordu için lazım olan her türlü ihtiyaç hazırlanır, bu ihtiyaçların bir kısmı ordudan önce gönderilirdi. Ordu padişahın belirlediği günde hareket ederdi. Padişahın etrafında yürümek suretiyle “solaklar ve peykler” de ona eşlik ederlerdi. Sefer yapıldığı mevsime göre padişah elbise kuşanırdı. Uygun havalarda padişahlar genelde beyaz elbise giyerlerdi. (Ali Seydi Bey, tarih yok, s. 135-136). Ordu karargâhının kurulmuş olduğu yere padişahın “Otağ-ı Hümâyûn”u hazır hale getirilirdi. Padişah, burada devletin üst düzey yöneticileri ile gelenek olduğu üzere toplantılar düzenlerdi. (Özbilgen, 2011, s. 175).

Savaş ya da sefer güzergâhı Rumeli yönündeyse ordu, “Davutpaşa sahrasında”; Anadolu yönündeyse “Haydarpaşa” da bir ya da daha fazla gün dinlenildikten sonra

tekrar yola çıkılırdı. Güzergâhın yol durumuna göre padişah, araç olarak “at, araba ya da tahtırevan” ile yolculuk yapardı. Yol üzerindeki beylerbeyleri tarafından orduya dâhil olacak askerler padişahın teftişinden geçmek için onun önünden geçirilirdi. Böylece padişah orduya yeni katılan birlikleri görmüş olur ve ordunun son durumu ile ilgili değerlendirme yapabiliirdi. (Ali Seydi Bey, tarih yok, s. 135-136). Sefer, başkentin Edirne olduğu ya da padişahın Edirne’de bulunduğu zamanlara denk geldiğinde direkt olarak Edirne’den yola çıkılır otağ, Edirne’ye yakın bir yere inşâ edilirdi. (Aybet, 2010, s. 409).

Yapılacak herhangi bir sefer-i hümâyûn’la birlikte “yüzlerce aşçı, kilerci, şarabdâr, sofracı” yola çıkardı. Keza, “sandıklar dolusu altın ve gümüş yemek takımları, sahanlar” orduya eşlik ederdi. Kanûnî Sultan Süleyman dâhil o zamana kadar yapılan “sefer-i hümâyûnlar” hep debdebeli bir şekilde gerçekleşirdi. Ancak bu dönemden sonra devletin gücüyle de paralel olsa gerek seferler eski şâşâlarından uzak bir şekilde gerçekleşmiştir. (Ali Seydi Bey, tarih yok, s. 136).

4. OSMANLI DEVLETİ'NDE MÛSİKÎNİN RESMÎ MERÂSİMLERDE UYGULANIŞI

Osmanlı Devleti'nde mûsikî merâsim ilişkisi denildiği zaman hatırlanan ilk şeylerden biri de mehter takımı ve mehter müziğidir. Daha çok askerî müzik ile ilişkilendirilse de aslında Osmanlı Devleti, mehteri hemen hemen bütün merâsim çeşitlerinde bir şekilde kullanmıştır. Bunun pek çok sebebinin olmasının yanında önemli sebeplerden biri mehter'in, kullanıldığı merâsimin izleyici üzerindeki etkisini arttırmasıdır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde özellikle resmî merâsimlerde mehter önemli bir yere sahip olduğundan çalışmada ele alınan mûsikînin resmî merâsimlerde uygulanişında “Mehter Mûsikîsi'ne” kısaca değinmek gerekmektedir.

Mehter'in kökenine baktığımızda mehter, eski Türkler'de var olan ve “tuğ” adı verilen, İslâm'dan sonraki dönemlerde “nevbet” denilen mûsikî geleneğinin Osmanlı Devleti'nde “mehter”e dönüşmüş şeklidir. (Çakıroğlu ve Levendoğlu, 2020, s. 669). Mehter'i genel hatlarıyla “kaynağı Orta Asya ve Yakın Doğu'nun geleneksel müzik türlerine dayanan, tek sesli müzik yapısıyla geçmişten günümüze varlığını devam ettirmiş, genellikle askerî müzik kültürünü içine alan ve icrâ edildiği devletlerin kültürlerinden de izler taşıyarak Türk kültür tarihinde hâlâ bir şekilde seslendirilen müzik türüdür.” (Elbaş, 2019, s. 3) şeklinde tarif edebiliriz.

Farsçadan alınmış bir kelime olan mehter, sözlükte “daha büyük, en büyük” anlamlarında kullanılan “mih-ter” den türemiştir. Türkler, kelimeyi “mehter” olarak telâffüz etmiştir. Kelimenin çoğulu da “mehterân” şeklinde kullanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlılar sarayda, “yüksek rütbeli hizmetkâr, kavas, çavuşlar, rütbe müjdecisi, at ve çadır uşağı gibi sınıfları” tarif etmek için ayrıca “mehterhâne” terimini kullanmıştır. Özellikle “mehter ve mehterhâne” kelimeleri 15. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır. Ne var ki savaşçı bir millet olan ve askerî teşkilatlanmaya önem veren Türkler, çok eskiden beri bilhassa askerî iş ve işlemlerde mehter mûsikîsini kullandıklarından bu teşkilatın resmi geçmişi 8. yüzyıla kadar gitmektedir. Yine Orhun yazıtlarında mehterin birer parçası olan ve vurmali çalgılardan davula karşılık gelen “tuğ” ve “köbrüğe” aynı zamanda birer hâkimiyet nişânesi olarak gösterilir. Bu da aslında bu geleneğin ne kadar eskiye dayandığını gösterir. Bu nedendir ki Türk geleneğinde, Sultan'ın otağının kapısında veya saray kapısında “nevbet vurma” şeklinde isimlendirilen davul çalma geleneği eskiden beri hâkimiyet sembolü olarak telakki edilmiştir. Kadîm bir gelenek olan “nevbet vurma” geleneği Türklerin İslâm dinine girmelerinden sonra da varlığını devam ettirmiştir. “Nebbet vurma”, Türk-İslâm devletleri tarafından gerek savaş zamanında gerekse barış zamanında bando takımlarıyla uygulanmıştır. Bando takımlarına “tablhâne, nakkarehâne, mehterhâne ve nevbethâne” adı da verilmiştir. Nebbet vurdurmanın şartlarından biri bağımsız bir devlet olmaktı. Bağımsız devletler günde beş kez bu işlemi yaparken, yarı bağımsız devletlerin tabi oldukları devletin izin verdiği ölçüde nevbet vurdurduğu görülmektedir. (Özcan, 2003, s. 545).

Esâsen bir mûsikî topluluğu olan mehter takımında ilk zamanlarda genellikle vurmali ve üflemeli çalgılar bulunmaktaydı. Vurmali veya ritm çalgıları, zenc denilen zil, nakkare, tabl(davul), kös ve gruba sonradan katılan çevgân iken; üflemeliler, daha çok zurna, boru, mehter düdüğü, kurenay ve son zamanlarda kullanılan klarnet’ten oluşmaktaydı. Mehter takımını yöneten kişiye de “mehter başı” adı verilmiştir. (Sanal, 1964, s. 12). Ali Ufki Bey’in yaptığı sınıflama ise şöyledir: “çeşitli trompet, fifre (flüte benzer bir çeşit üflemeli çalgı), davul ve zil, zurna, boru, nakkâre, kudümbelek veya dümbelek, at üstünde taşınan kös.” (Ali Ufki Bey, 2009, s. 79-80).

Mehter takımının kaldıkları yerlere “mehterhâne, mehterânhâne, mehter kışlası; “nevbetlerin çalındığı yerlere de “nevbethâne” denilmiştir. Mehter kışlası büyük şehirlerde, mehterhâne küçük kalelerde, nevbethâne de bazı yerlerde bulunurdu. (Özcan, 2003, s. 547-547). Osmanlı Devleti’nde mehterhâne âdetâ müzik eğitiminin verildiği bir konservatuar işlevi görmüştür. Burada mûsikî, usta çırak ilişkisinin ön plana çıktığı “meşk” usulüyle öğretilmekteydi. (Çakıroğlu ve Levendoğlu, 2020, s. 675).

Yukarıda mûsikî ve merâsim denildiğinde akla mehter takımının geldiğini söylemiştik. Çünkü Osmanlı Devleti şenlik, bayram, diğer toplumsal törenler ve özellikle resmî merâsimlerde yapılmış olan merâsimin anlam ve önemine göre mûsikî icrâ etmiştir. Bu nedenle mehter takımı ve icrâ ettiği mûsikî için “Manevi anlamından savaş sırasındaki anlamına kadar simgelediği bütün anlamlarla geniş bir kullanım alanı olan, âdetâ dallanıp budaklanmış karmaşık kültürel yapısıyla, askerlik, merâsim ve eğlence faaliyetlerini dinî renklerle birleştiren bir müzik çeşididir” denilebilir. (Çakıroğlu ve Levendoğlu, 2020, s. 682-683).

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nde resmî merâsimler üzerinden mûsikî merâsim ilişkisine bakıldığında burada en önemli öğelerden birinin “mehter takımı” olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde icrâ edilen musikiye bakacak olursak şöyle bir tanımlama yapabiliriz: “Osmanlı Devleti’nde mûsikî, Osmanlı saray veya halk mûsikîşinâslarının resmî, askerî, dinî, klasik ve folklorik türlerde ürettiği ve toplumun her kesiminde icrâ edilen bir sanat olup bir ucu Çin’e, bir ucu Fas’a kadar uzanan 25 yüzyıllık Türk Mûsikîsinin yaklaşık 500 yıllık kısmına tekabül eden mûsikîdir.” (Tanrıkorur, 2016, s. 13). Türk-kültür tarihinde adından sıkça söz ettiren ve bu birikimde en büyük paya sahip olan devletlerden biri olan Osmanlı Devleti, bu mümtâz yerini sadece askerî başarılarla edinmemiştir. Bu askerî başarılarla birlikte yönetimde ve adalette de büyük başarılar yakalamış, bunların yanına bir de “ilim, kültür ve sanat’a” verdiği değeri de eklemiştir. Dolayısıyla ortaya her yönüyle üst düzey bir medeniyet ortaya çıkmıştır. (İnancer, 1999, s. 677). Bunun içindir ki Osmanlı’da mûsikî sanatı âdetâ “medeniyet ölçütü” haline gelmiş ve padişahından tutun sıradan vatandaşa kadar toplumdaki herkes tarafından hem icrâ edilmiş hem de çok sevilmiştir. (Atasoy, 1999, s. 778).

Genel hatlarıyla Osmanlı Devleti'nde icrâ edilen mûsikî, “aynı zamanda imparatorluk dediğimiz büyük bir devletin müziği olması bakımından mûsikîyle ilgili askerî, dinî-tasavvufî, saray ve elit kesimlerde kurumsallaştırılmış, çok çeşitli etnik ve kültürel unsurların dâhil olmasıyla renkli bir hale getirilmiş ve bir o kadar da zengin bir birikim elde etmiş büyük bir sentez sanatıdır.” (Tanrıkörür, 2016, s. 15-16). Bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti, başta resmî merâsimler olmak üzere diğer bütün merâsimlere mûsikîyi bir şekilde dâhil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde mûsikî genel olarak insan sesine dayanıyordu. Bu nedenle biat merâsimlerinde padişahın adına okutulan, insan sesine dayalı ve içerisinde mûsikîyle söylenen çeşitli dua ve gülbankların olduğu “hutbe” dikkat çekmiştir. Bu merâsimler halifelüğün Osmanlı Devleti'ne geçişinden sonra Kutsal Emanetler Dairesi'nde yapılmaya başlanmıştır. Merâsim esnasında mehter müziği çalar, müzik eşliğinde oradakiler “Aleyke Avnullah-Maşallah” cümlesini terennüm ederlerdi. (Kılıç, 2002, s. 29). Yine orada bulunan üst düzey dinî yetkili tarafından makamlı bir şekilde dua edilirdi. (Karateke, 2017, s. 49). Biat bittikten sonra, İstanbul'da bulunan selâtin camileri başta olmak üzere diğer büyük ve önemli camilerde salâ okutulurdu. Daha sonra gelenek olduğu üzere hutbe okunurdu. (Kılıç, 2002, s. 36).

Biat merâsiminin devamı şeklinde karşımıza çıkan cülûs merâsiminde de neredeyse bütün sultanlar Hırka-i Saâdet Daire'sinde iki rekât namaz kılar, akâbinde dua eder ve merâsimin diğer kısımları için dışarı çıkarlardı. (Kılıç, 2002, s. 27). Bu merâsimin sonunda da tahta oturan padişah halka duyurulur ve selâtin camilerinde salâ verilirdi. (Esad Efendi, 1979, s. 108-109). Yine biat ve cülûs merâsimlerinde birçok padişah için önemli bir mûsikî formu olan kasidelerin okunduğu arşiv belgeleriyle sabittir. (Osmanlı Arşivi, BOA TS.MA.e 0364. 0025.001).

Bir diğer resmî merâsim olan dîvân-ı hümâyûn toplantısından önce hem padişah hem de toplantıya katılacak diğer üyeler sabah namazını kılarlardı. Namazı müteâkip bütün üyeler katılım sağladıktan sonra “meydan duacı” adı verilen kişi gür bir sesle ve makamlı bir şekilde dua eder duadan sonra orada bulunanlar Fatiha sûresini okumuşlardır. (Kılıç, 2002, s. 53). Sonrasında Kubbealtı denilen yerde Fetih Sûresi makamla okunur ve toplantı bu şekilde başlardı. (Ertuğ, 1999, 135-136). Toplantı bazen yeniçerilere verilen “ulufe'ye” denk getirilir, bu esnada değişik mûsikî makamlarıyla içerisinde çeşitli söz ve duaların bulunduğu “gülbank” icrâ edilirdi. (Terzi, 2013, s. 473).

Osmanlı Devleti'nde önemli bir diğer resmî merâsim kılıç kuşanma merâsimiydi. Bu merâsimde genellikle icrâlar ses mûsikîsi ile yapılırdı. (Terzi, 2013, s. 473). Merâsimde “seyf-i saâdet” denilen kılıç, Hırka-i Şerîf dairesinden bâbüsaâdeye denilen yere taşınırdı. Bu taşınma esnasında kılıcın geçtiği yola dizilen “Enderûn ağaları ve Enderûn müezzinleri” tarafından kılıç götürülecek yere ulaşıncaya kadar “tekbir” getirilirdi. Sonrasında kılıç nâkibüleşraf tarafından merâsimin icrâ edileceği Eyüp'e götürülürdü. (Beyhan, 2007, s. 86). Eyüp'te yapılan merâsimde genellikle makamlı bir şekilde Fetih Sûresi ile birlikte aşr-ı şerifler okunur, en sonda da dualar edilirdi. (Terzi, 2013, s. 473-

474). Merâsim bittikten sonra gelenek olduğu üzere ölen padişahların türbeleri ziyaret edilirdi. Bu ziyaretler sırasında “Fatiha okunur, dualar edilir, sadakalar dağıtılır ve tekbirler eşliğinde kurbanlar kesilirdi. (Öztuna, 1994, s. 84-85). Ayrıca merâsime iştirâk edenler dönüş yolunda sürekli tekbirler getirir ve gülbanklar okurlardı (Karateke, 2017, s. 73).

Elçi kabul merâsimlerine baktığımızda şöyle bir düzen karşımıza çıkmaktadır: Alay düzeni eşliğinde kabul edilen elçinin kabulü esnasında Fetih Sûresi okunmaktaydı. (Orgun, 1942, 409). Yine ulûfe dağıtılırken öncelikle sadrazamın huzuruna çıkarılacak elçiye başta Fetih Sûresi olmak üzere Kur’an-ı Kerîm kıraâtı dinletilirdi. (Esad Efendi, 1979, s. 76-77). Görüldüğü üzere bu merâsimde de merâsim-mûsikî ilişkisi içerisinde değerlendirebileceğimiz özellikle ses mûsikî ile ön plana çıkan uygulamalar göze çarpmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde, sefere gidilmeden “Sancağ-ı Şerif” çıkarıldığı ve askerlerin törenle bir araya geldiği sırada faetihhânlarca Fetih Sûresi ve ardından fetih duası makamı bir şekilde okunmaktaydı. (Kılıç, 2004, s. 92). Yine “Sancağ-ı Şerif” taşınırken hafız ve müezzinândan oluşan mûsikî ilmine vakıf kişilerce tekbir, salâ ve salavatlar getirilmiştir. “Sancağ-ı Şerif” yerine konulurken yine aynı kişiler tarafından Fetih Sûresi ve Fatiha Sûresi okunurdu. Ayrıca merâsim yapılırken orada bulunan nâkibüleşraf, seyyid ve şeriflerce tekbir ve salâvat icrâ edilirdi. (Kılıç, 2002, s. 76). Ayrıca sefer yolunda mehter takımının refâkatinde “Fetih Sûresi, gülbanklar ve marşlar seslendirilirdi. (Karateke, 2017, s.70).

Sefer için kurulmuş olan ordugâhlarda her gün törenle “sefer duası” edilirdi. Yine her gün ikinci namazını müteâkip yeniçeriler tarafından usûllü ve makamı bir şekilde önce üç defa “Allah” diye bağırlır, ardından padişah başta olmak üzere orada bulunan herkes “zafer duası” eder, duanın ardından yine hep bir ağızdan “Hu” çekilirdi. Aynı şekilde ordugâhta özellikle sabah namazına kadar ibadet edilir namazından sonra “Fetih Sûresi” okunur ve hep birlikte zafer duasına iştirâk edilirdi. (Aybet, 2010, s. 465).

Yukarıda bahsedilen merâsimler, genellikle ses mûsikîsiyle icrâ edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bazı merâsimlere merâsimin yapılaş amacı göz önünde bulundurularak mehter mûsikîsiyle de eşlik edilmiştir. Zirâ, mehter sadece askerî alanda değil, Osmanlı Devleti’nde bu alanla birlikte hemen hemen diğer bütün alanlarda bir şekilde etkin rol üstlenmekteydi. Hele hele dinî bir özellik taşıyan Osmanlı Devleti’nde mehterin olmazsa olmazı “mehter duası” önemli bir yere sahipti ve bu dua mehterin eşlik ettiği bütün merâsimlerde icrâ edilirdi. Bu duanın birinci bölümünde “hamdale” ve “salvele” denilen Allah’a (cc) övgü, Peygamberine (sav) salat-u selam eda edilir; ikinci bölümde de mehterin eşlik ettiği merâsimin ruhuna uygun temenni ve dualar yapılırdı. Bütün bunlar mehter takımında bulunan mûsikîşinâslar tarafından “gülbank” dediğimiz form şeklinde icrâ edilirdi. Böylece gerek çeşitli form ve makamlar şeklinde ses müziği ile olsun gerek mehter müziğiyle olsun diğer merâsimler gibi Osmanlı Devleti’nde icrâ edilen resmî merâsimlerde mutlaka mûsikî uygulanırdı.

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde merâsimlerin önemi büyüktür. Bunun birçok nedeninin olmasının yanında önemli birkaç nedeni vardı. Bunlardan bazılarına; devletin azâmetinin içeride ve dışarıda tanıtıldığı, devletin bir şekilde halkla iletişime geçtiği ve bunu yaparken mezkûr merâsimlerin aynı zamanda birer araç olarak kullanıldığı, devletin geçmişten getirdiği geleneklerini merâsimler aracılığıyla sürdürmek istediği örnek gösterilebilir.

Aslında çok geniş bir yelpazeye sahip olan merâsimler, her çağda ve her millette o çağın, coğrafyanın, kültürün ve inancın gerektirdiği şekilde yapılagelmiştir. Kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti'nde hemen hemen her alanda merâsimler yoğun bir şekilde icrâ edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Mûsikînin, insanın yaratıldığı günden itibaren insan hayatındaki işlevinin ve insan ruhuna olumlu ya da olumsuz üst düzey etkisinin olduğu bilimsel olarak da ispatlandığı bilinmektedir. Özellikle pratik hayata döküldüğünde mûsikînin bu etkisi açıkça görülmektedir. Bundan dolayıdır ki Osmanlı Devleti'nin de merâsimleri daha etkili hale getirmek için mutlaka mûsikîyi bir şekilde kullandığı söylenebilir. Merâsimin yerine ve durumuna göre çalgı eşliği, çalgı eşliğiyle birlikte insan sesi veya sadece insan sesi olmak üzere merâsimlerde mutlaka mûsikînin icra edildiği ortaya konulmuştur. Özellikle devlet merâsimlerinde mehter mûsikîsini kullanarak mûsikînin insan üzerindeki etkisi daha da arttırılmıştır. Sonuçta içerisinde “siyasî, askerî, dinî ve sosyo-kültürel mesaj, ritüel, gelenek, teâmül vb.” birçok öge bulunan Türkler'in bu önemli birikimini Osmanlı Devleti de daha da ileriye taşıma gayreti içerisinde olduğu mülahaza edilebilir. Başta resmî merâsimler olmak üzere diğer önemli merâsimler genellikle İstanbul'daki saray ve çevresinde yapılmak suretiyle dikkatleri padişah ve diğer yöneticilerin üzerine çekmeyi başarmıştır. Bununla birlikte bu merâsimlerin olmazsa olmaz bir ögesi de merâsimlere eşlik eden mûsikîydi. Söz konusu merâsimlerde uygulanan bu mûsikî merâsimi birçok açıdan daha etkili ve kalıcı hale getirdiği sonucuna varılmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Akarpınar, R. B. (1999). Türk Kültüründe Dinî Törenler ve Mevlid Kutlamaları. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 18. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, SBE.
- Alkan, M. (2012). Osmanlı Devleti’nde Merkez Teşkilatı. T. Gündüz (Dü.) içinde, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı* (s. 58). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Atasoy, M. C. (1999). Kültür ve Medeniyet Açısından Osmanlılar Dönemindeki Türk Müsikisi. G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı Ansiklopedisi 10, Kültür ve Sanat* (s. 778). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aybet, G. Ü. (2010). *Osmanlı Ordusu (1530- 1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bahaettin, M. (2004). *Yeni Türkçe Lügat*. Ankara: TDK Yayınları.
- Başdin, A. (2017). Sultan Alp Arslan Dönemi Selçuklu Devlet Geleneği ve Törenleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Bey, A. S. (t.y.). *Teşrifât ve Teşkilâtımız*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 17, Kervan Yayınları.
- Bey, A. U. (2009). *Santürî Ali Ufki Bey’in Anıları: Topkapı Sarayı’nda Yaşam*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul : Kitap yayınevi .
- Beyhan, M. A. (2007). *Saray Günlüğü -25 Aralık 1802/ 24 Ocak 1809-*. İstanbul: Çetin Matbaacılık Yayınları.
- Cansız, İ. (1999). Dede Korkut Hikâyelerine Göre Türklere Tören Geleneği ve Tören Çeşitleri. *Bilig-II, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 213.
- Cezar, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi Cild 3*. Ankara: TTK Yayınları.
- Çeliktaş, M. M. (2019). İslam Öncesi Türklere Devlet Teşkilatı ve Kültür Hayatı. M. B. Çelik (Dü.) içinde, *Türk Tarihi ve Kültürü* (s. 257). Ankara: Nobel Yayınları.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2005). *Orta Asya Türk İmparatorluğu*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- ed-Dürî, A. (1994). “Divân” . *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 378). içinde İstanbul: TDV Yayınları.
- Efendi, E. (1979). *Teşrifât-ı Kadîme* . İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 132, Kervan Yayınevi.
- Elbaş, O. (2019). *Mehter*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları .
- Eralp, T. N. (1998). Eyüp Sultan ve Osmanlı Hükümdarlarının Kılıç Kuşanma Törenleri Taklid-i Seyf. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II Tebliğler* (s. 151-153). İstanbul : Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları 9.
- Erhan Afyoncu, A. Ö. (2007). Osmanlı Döneminde Törenler ve Eminönü. 2. *Uluslararası Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı 1. Baskı*, (s. 246). İstanbul.
- Ertuğ, Z. T. (1999). Osmanlı Devleti’nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek. G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı Ansiklopedisi 9, Kültür ve Sanat* (s. 137). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ertuğ, Z. T. (2009). Osmanlılar’da Teşrifât . *Türk Dünyası Kültür Atlası Osmanlı Dönemi 1* (s. 444-446). içinde İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Genç, R. (1987). *Tarihte Türk Devletleri 1*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Medeniyet Tarihi*. (K. Y. İsmail Aka, Dü.) İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2018). Selçuklularda Av Merâsimleri ve Emir-i Şikarlar . *Selçuk Üniversitesi Türkijet Araştırmaları Dergisi*(43), 330.
- Hammer, J. v. (1990). *Osmanlı Tarihi Cild I*. (M. Ata, Çev.) İstanbul: MEB Yayınları.
- Hüseyin Atay, İ. A. (1961). *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*. Ankara: Bayrak Matbaası Yayınları.
- İdris Çakıroğlu, N. O. (2020). Türk Müziği Tarih Yazımında Avrupa Merkezci ve Milliyetçi İdeolojilerin Mehter Örnekleme Üzerindeki Yansımaları . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 669.
- İnancer, Ö. T. (1999). Osmanlı Müsikisi Tarihinde Tasavvuf Müsikisine Bir Bakış. G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı Ansiklopedisi 10, Kültür ve Sanat* (s. 677). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İpşirli, M. (1995). “Elçi” , TDV Yayınları . *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 8). içinde İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (2000). *Türk Milli Kültürü* . İstanbul: Ötügen Yayınları.

- Kallek, C. (1992). “Biat” . *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 120-124). içinde İstanbul: TDV Yayınları.
- Karateke, H. T. (2017). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzylında Merâsimler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaşgarlı, M. (2004). *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası* . İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kılıç, D. A. (2002). XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 29. Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE.
- Kılıç, D. A. (2004). Osmanlı Saray Törenlerinin Üsküdar’a Yansması. *Üsküdar Sempozyumu I, Bildiriler Kitabı . 1*, s. 92. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Araştırma Merkezi Yayınları.
- Koca, S. (2012). “Toy” . *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 270-271). içinde İstanbul: TDV Yayınları.
- Koçak, K. (2011). Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, 83. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Koparal, Ö. G. (2019). Osmanlı Minyatürlerinde Merasim Tasvirleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 25. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (Cilt 3). Ankara: TTK Yayınları.
- Mandaloğlu, M. (2012). İslamiyet’ten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*(2), 214 vd.
- Mesut Talashoğlu, E. U. (1974). *Türk Tarihi I, İstanbul* . Latin Matbaası.
- Mumcu, A. (1994). “Divân-ı Hümayûn” . *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 430). içinde İstanbul: TDV Yayınları.
- Orgun, Z. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Nâme ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merâsim . *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1(6), 409.
- Osmanlı Arşivi. (tarih yok).
- Ögel, B. (1979). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Ankara: Kömen Yayınları.
- Özbilgen, E. (2011). *Bütün Yönleriyle Osmanlı “Adâb-ı Osmanîye”*. İstanbul: İz Yayınları.
- Özcan, A. (1993). “Cülûs”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 108-110). içinde İstanbul: TDV Yayınları .
- Özcan, N. (2003). “Mehter” . *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 545). içinde Ankara: TDV Yayınları.
- Özel, A. (2004). “Mevlid” . *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 29, s. 476). içinde İstanbul: TDV Yayınları.
- Öztuna, Y. (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi* (Cilt 6). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2010). Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları. *Turkish Studies Dergisi*, 5, 1413-1416 .
- Sanal, H. (1964). Mehter Müsikîsi . İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sarıcaoğlu, F. (2007). Divân-ı Hümayûn’un Kronolojik Toplanma ve Merâsim Günleri (1153-1210/1740-1795). *Osmanlı Araştırmaları XXX Dergisi*, 87.
- Sezen, L. (1999). İlk yaz Bayramları. (12), 82.
- Sönmez, T. G. (2016). Geleneksel Bayramların Halk Hayatındaki Rolü . *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*(7), 144.
- Tanrıkorur, C. (2016). *Osmanlı Dönemi Türk Müsikîsi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Terzi, A. T. (2013). Sultan Abdülaziz’in Kılıç Kuşanma Merâsimi . İ. K. Feridun M. Emecen (Dü.) içinde, *Osmanlı’nın İzzinde Mehmet İpşirli Armağanı* (Cilt 2, s. 473). İstanbul : Timaş Yayınları.
- Uca, A. (2007). Türk Toplumunda Nevruz I. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (32), 139.
- Uludağ, S. (2017). *İslâm ve Müsikî* . İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yılmaz, M. (2020). *Osmanlı’da Tören ve Alaylar* . İstanbul: Sarmal Kitabevi Yayınları.
- Ziya Kazıcı, M. Ş. (1982). *İslam-Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul : Çağrı Yayınları.

Financial Resilience of Airlines During The Covid-19 Period

Gökhan Berk Özbek^{1,2}, Hakan Aracı³

ABSTRACT

One of the sectors most adversely affected by the negative economic impacts of the pandemic has been airline transportation, primarily due to international travel restrictions. During this period, airline companies, facing significant revenue losses, also experienced substantial declines in their stock prices. This study focuses on the stock market performance related to the measurement of financial resilience during the Covid-19 pandemic exhibited by the top 10 airline companies in terms of market capitalization. The study aims to create a forecast for investors in similar adverse events that may occur in the future. In this context, firstly, a resistance index was created to measure companies' resistance score against the pandemic by comparing the average stock prices before and during the pandemic period with the benchmark indices they are included in. Additionally, a recovery index was created to measure the recovery scores of companies after the pandemic by measuring the change in average stock prices between the pandemic period and the post-pandemic period. The results have shown that the stocks of low-cost carriers exhibited a significantly better resistance to the adversities of the pandemic. Additionally, companies that were able to provide high supply to meet the revived demand post-pandemic and create operational differences demonstrated better recovery.

Keywords: Financial Resistance, Financial Recovery, Airlines

Havayolu Şirketlerinin Covid-19 Sürecindeki Finansal Dayanıklılıkları

ÖZET

Pandemi sürecinin olumsuz ekonomik etkilerinin en yüksek görüldüğü sektörlerden biri uluslararası ulaşım kısıtlamalarıyla sebebiyle havayolu ulaştırıcılığı olmuştur. Söz konusu süreçte ciddi gelir kayıpları yaşayan havayolu şirketlerinin hisse senedi değerlerinde de önemli ölçüde değer kayıpları yaşanmıştır. Bu çalışma ile piyasa değeri bakımından en büyük 10 havayolu şirketinin pandemi sürecinde gösterdikleri finansal dayanıklılığın ölçümüne dair borsa performansları ele alınmıştır. Çalışma bu sayede gelecekte yaşanabilecek benzer olumsuz olaylarda, yatırımcılara yönelik bir öngörü oluşturma amacı taşımaktadır. Bu bağlamda ilk olarak şirketlerin pandemi sürecine karşı finansal direnç skorunu ölçmeye yönelik, pandemi dönemi öncesi ve sonrası ortalama hisse senedi fiyatlarını, kapsamında oldukları gösterge endeksleriyle kıyaslayan finansal direnç

¹ Corresponding Author: gbozbek@uludag.edu.tr

² PhD, Lecturer, Bursa Uludağ University, Bursa, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0288-069X.

³ PhD, Assistant Professor, Manisa Celal Bayar University, Manisa, Türkiye, ORCID: 0000-0002-0689-7360.

(Submission: 05.01.2025 / Published: 26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1613548](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1613548)

Type of Research: Research Article

endeksi oluşturulmuştur. Ayrıca pandemi süreci sonrasında gösterdikleri finansal iyileşme skorlarını ölçmeye yönelik, pandemi dönemi ve pandemi sonrası dönem arasındaki ortalama hisse senedi fiyatlarındaki değişimi ölçen bir finansal iyileşme endeksi oluşturulmuştur. Sonuçlar düşük maliyet modeliyle çalışan şirketlerin hisse senetlerinin bariz bir şekilde pandemi sürecinin olumsuzluklarına karşı daha iyi bir finansal direnç gösterdiğini bulgulamıştır. Aynı zamanda pandemi sonrası dönemde tekrar canlanan talebi karşılamada yüksek arz sunabilen ve operasyonel farklılıklar yaratabilen şirketlerin daha iyi bir finansal iyileşme sergilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Finansal Direnç, Finansal İyileşme, Havayolu Şirketleri

1. INTRODUCTION

The first case of Covid-19 was detected in the city of Wuhan on December 31, 2019. As the virus quickly spread to other provinces of China, the World Health Organization declared a global emergency on January 30, 2020. The rapid spread of the virus to other countries and an increase in cases (with the United States and Italy experiencing the highest increases in cases outside of China in the early stages) led the World Health Organization to declare Covid-19 a pandemic on March 11, 2020. While the health effects of Covid-19 continue, on the other hand, the global economy has come to the brink of the worst crisis since the Great Depression (Capelle-Blancard & Desroziers, 2020). During the Covid-19 period, measures such as lockdowns and travel bans taken by governments have had serious effects on the real economy. Many factories reduced production levels or halted production altogether. Offices were closed, and employees were sent home. The service sector was one of the first and hardest-hit sectors by Covid-19. Tourism came to a standstill, and significant problems began to emerge in supply chains (Xu et al., 2020; Ullah, 2023). All these developments have led to a combination of supply, demand, and uncertainty shocks in the real markets, negatively impacting companies in almost all sectors (Shen et al., 2020).

However, the effects of Covid-19 on financial markets began to be seen much more quickly than the effects it created in the real markets and the negative impact on companies' revenues. Because the fundamental dynamics of financial markets, especially stock markets, rely on confidence. Any disruptions in confidence may lead investors to redirect their savings to investments they perceive as safe havens. The uncertainties heightened by Covid-19 have caused a loss of confidence among investors and resulted in significant adverse effects on the stock markets (Liu et al., 2020). Additionally, the negative effects of Covid-19, including health concerns and travel restrictions, as well as lockdowns, have influenced the psychology of individuals, thereby impacting investment decisions. Investment decisions are greatly influenced by anxiety and stress, and individuals experiencing anxiety may adopt a pessimistic outlook on the future. This can lead to individuals being less inclined to take risks and adopting a cautious approach in their investments (Baker & Wurgler, 2007). During the Covid-19 period, one of the main factors increasing anxiety levels among investors and creating a negative impact on stock markets has been the increase in death and case numbers (Al-Awadhi et al., 2020; Khan et al., 2020; Ashraf, 2020). In addition, some studies focusing on the relationship between Google search volume and stock market performance have shown the negative impact of the

increase in people's bad mood and anxiety levels on the stock market. These studies have concluded that new information about Covid-19 strengthens the atmosphere of uncertainty and has a negative effect on the stock market (Lyócsa et al., 2020; Szczygielski et al., 2021; Smales, 2021).

One of the biggest impacts of the Covid-19 pandemic, apart from the health and food sectors (Alam et al., 2020), has undoubtedly been observed in the airline sector (Maneenop & Kotcharin, 2020). Especially as the scale and scope of travel restrictions increased, airlines experienced significant revenue losses. During this period, almost all airlines have been forced to ground their aircraft. With a significant decrease in revenue for companies during this time, fixed expenses have remained the same. This situation has placed airlines that are not financially strong in great difficulty. Furthermore, concerns about the near future of the airline sector have arisen since the early moments of the virus's spread and the onset of travel restrictions. The expectation of revenue loss for airlines led investors to rapidly exit the sector, causing the market values of companies to plummet. This study examines the resilience of selected airline companies against the negative shocks created by the pandemic on the airline industry. It aims to investigate whether the specific structures of companies make a difference in mitigating the impact of adversities during such adverse periods. The results are believed to provide foresight for both company executives and investors in similar future scenarios.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Airlines during the Covid-19

The airline sector is highly sensitive to various systemic risks that may arise periodically. Among the sectors most affected by unusual circumstances such as wars, terrorist incidents, natural disasters, financial crises, and pandemics, is undoubtedly the airline sector (Cam, 2008; Wang, 2013). In financial markets, investors make their investments based on their expectations. Expectations determine which sectors and companies investors will focus on and whether their risk appetite will increase or decrease. The factors that shape these expectations are events experienced in the past and present. Therefore, it is generally assumed that during such unusual adverse events, people will cancel or postpone their non-essential travels, except for those that are necessary. This expectation creates the anticipation of a temporary decrease in revenue for airline companies. The airline sector has a direct relationship with and has been deeply impacted by one of the historically significant terrorist attacks, which is 9/11. While the statistical likelihood of such a disaster befalling any passenger traveling by air is quite low, the 9/11 attacks had significant negative effects on airline stocks (Gillen & Lall, 2003; Alderighi & Cento, 2004; Carter & Simkins, 2004; Drakos, 2004; Blunk et al., 2006), which is entirely related to investor expectations. The situation is not solely limited to the 9/11 attacks; various airline disasters have had a negative impact on airline stock prices (Chance & Ferris, 1987; Borenstein & Zimmerman, 1988; Bosch et al., 1998; Kaplanski & Levy, 2010). Moreover, wartime conditions also constitute another factor negatively impacting the market values of airline

companies (Martins & Cró, 2023). Global financial crises, like those affecting all sectors, also have negative effects on the airline sector (Choudhry, 2005; Wang, 2013).

One of the systematic risks facing the airline industry is pandemics. In the past, pandemics like Ebola and SARS, although limited in comparison to the spread of Covid-19, still had negative impacts on airline companies' market values (Zeng et al. 2005; Loh, 2006; Ichev & Marinč, 2018). The Covid-19 pandemic has created a lasting impact on the airline industry for years to come. The magnitude of this impact is incomparable to other disasters. In the airline industry, in March 2020, revenue passenger kilometers (RPKs) fell by a massive 52.9% compared to the previous year (IATA, 2020a). Thus, global passenger volumes returned to levels last seen in 2006. In April 2020, the decline in RPKs reached 94.3% compared to the previous year (IATA, 2020b). In 2020, compared to 2019, there was a 50% decrease in the total seats offered by airlines, the number of world total passengers decreased by 2,703 million (approximately 60%), and airline companies experienced a revenue loss of approximately 372 billion USD. In 2021, the crisis in the airline sector continued, with a 40% decrease in total seats offered by airlines compared to 2019, world total passengers decreased by 2.201 billion (approximately 49%), and airlines experienced approximately 324 billion USD in revenue loss (ICAO, 2023). Covid-19 has created the biggest shock to the airline sector since World War II (IATA, 2020c). It took approximately 4 years for the airline sector to fully recover and return to the 2019 figures (IATA, 2024). During this period, airline companies' stock prices, along with passenger numbers and revenues, also experienced significant declines (Maneenop & Kotcharin, 2020; Martins & Cró, 2022).

2.2. The Components of Financial Resilience: Financial Resistance and Financial Recovery

There is no consensus in the literature regarding the components and measurement of the resilience factor, but studies on the subject have increased significantly in recent years. Generally, the index method is used to measurement of the resilience. The concept of resilience for a system can be considered as the ability to reduce the likelihood of any shock occurring, to mitigate its effects if it occurs, and to return to the pre-shock period as quickly as possible. In this regard, the created resilience indices focus on measuring the reduction in the likelihood of failure, mitigating the negative effects in case of failure and the duration to return to normal performance levels (Wang & Wei, 2021). One of the pioneering studies on resilience, Martin (2012), addresses resilience in four main dimensions: resistance, recovery, reorientation, and renewal. Subsequent studies (Di Caro, 2015; Lagravinese, 2015, Faggian et al., 2018; Olivia & Lazeretti, 2018) based on and building upon this research, have also examined the concept of resilience, focusing on the dimensions of resistance (sensitivity) and recovery, and conducted measurements accordingly. When examining the literature, resilience measurements in an economic system are generally conducted at three basic levels (Rose & Kraussman, 2013): Microeconomic (individual entity or household), Meso-economic (individual industry or sector), and Macroeconomic (combination of all economic entities).

In this study, the concept of resilience is examined in the sub-dimensions of resistance and recovery. The measurement of resistance and recovery has been carried out using the index method, which is widely used in the literature. This is a mesoeconomic study, focusing on the absorption of failure resulting from adverse conditions in a specific sector and the ratio of returning to normal performance levels within a certain period.

3. METHODOLOGY

In this section of the study, the data and research design used in the research are explained.

3.1. Data

In the study, the top 10 airline companies with the highest market capitalization (as of the research conducted on March 15, 2024) were examined. Benchmark indices to which the companies belong were used to calculate resistance scores. The airline companies included in the study, their current market prices, and the benchmark indices used for comparison are summarized in Table 1.

Table 1. Data in Research

Airlines	Market Cap	Country	Benchmark Index
Ryanair	\$32,18 B	Ireland	ISEQ
Delta Air Lines	\$27,76 B	USA	NYSE Composite
Southwest Airlines	\$16,78 B	USA	NYSE Composite
InterGlobe Aviation	\$14,92 B	India	NIFTY100
Air China	\$14,89 B	China	Shanghai SE Composite
Singapore Airlines	\$14,19 B	Singapore	FTSE Straits Times
United Airlines	\$14,17 B	USA	NASDAQ Composite
China Southern Airlines	\$12,63 B	China	Shanghai SE Composite
Turkish Airlines	\$11,68 B	Turkey	BIST100
China Eastern Airlines	\$10,21 B	China	Shanghai SE Composite

The event date considered for the research is March 11, 2020 when the World Health Organization declared Covid-19 as a pandemic. Accordingly, the pre-pandemic period covers the period from March 11, 2018 to March 10, 2020 and the post-pandemic period covers the period from March 11, 2020 to March 11, 2022. For the recovery index, the period from March 11, 2023 to March 11, 2024 is used, marking the completion of global vaccination and significant improvement in pandemic conditions. The companies' stock prices and benchmark index prices have been considered in terms of U.S. dollars. Daily closing prices have been used, and arithmetic averages have been utilized for the period prices. The dataset is obtained from Refinitiv Eikon.

3.2. Research Design

In this study, the resistance and recovery scores of airline companies' stock prices during the Covid-19 period are measured using the resistance index and recovery index borrowed

from the study of Olivia & Lazeretti (2018). In this regard, Formula 1 and Formula 2 have been formulated. Formula 1 is used to measure the financial resistance of airline company stocks during the pandemic period compared to benchmark indices, while Formula 2 is used to measure the financial recovery exhibited by airline company stocks in the post-pandemic period based on their performance.

$$\beta_{\text{res}} = (P_{i,t}/P_{i,t-1}) / (P_{w,t}/P_{w,t-1}) \quad (1)$$

In formula;

β_{res} as the score of the financial resistance,

$P_{i,t}$ as stock price of single airline during the period of the pandemic,

$P_{i,t-1}$ as stock price of single airline during the period before pandemic,

$P_{w,t}$ as price of benchmark index during the period of the pandemic,

$P_{w,t-1}$ as price of benchmark index during the period before pandemic.

$$\beta_{\text{rec}} = (\Delta P_i / P_{i,t}) \quad (2)$$

In formula;

β_{rec} as the score of the financial recovery,

ΔP_i represents the change in the price of the airline companies' stock from the pandemic period to the post-pandemic period.

For B_{res} , the threshold value is 1. Companies with a B_{res} score higher than 1 can be said to have performed better in terms of resistance compared to the benchmark index. A score lower than 1 indicates that the company performed worse than the benchmark index. For B_{rec} , there is no specific threshold value; however, a higher B_{rec} score indicates a more positive recovery performance.

4. RESEARCH FINDINGS

The resilience performances of airline companies during the pandemic period have been measured using the resistance index and recovery index. The results are summarized in Table 2.

Table 2. Resilience Performances of Airlines

Airlines	Stock Price Fluctuation	Benchmark Index Fluctuation	Resistance Score	Recovery Score
Ryanair	1,16176	1,17089	0,99220	0,07854
Delta Air Lines	0,67968	1,14816	0,59197	0,03925
Southwest Airlines	0,84208	1,14816	0,73342	-0,33191
InterGlobe Aviation	1,13798	1,18008	0,96432	0,45728

Air China	0,90147	1,20288	0,74943	0,00397
Singapore Airlines	0,67491	0,90431	0,74632	0,44451
United Airlines	0,51876	1,61845	0,32052	0,04574
China Southern Airlines	0,82388	1,20288	0,68492	-0,02204
Turkish Airlines	0,59038	0,87090	0,67790	4,03427
China Eastern Airlines	0,85846	1,20288	0,71367	-0,15172

When Table 2 is examined, it is observed that Ryanair demonstrates the best performance in terms of resistance score. The second place is closely followed by InterGlobe Aviation. United Airlines Holdings has the worst resistance score. When resistance scores are examined, it can be seen that all company stocks have values below 1. In other words, all the airline companies examined have shown weaker resistance compared to benchmark indices during the pandemic period. It is observed that there are two companies, Ryanair and InterGlobe Aviation, which have a better average during the pandemic period compared to their averages before the pandemic. The average prices of all other companies have been lower during the pandemic period compared to the pre-pandemic period. The company with the most significant decrease in average price is again United Airlines Holdings. When benchmark indices are examined, it is seen that all indices except FTSE Straits Times and BIST100 have increased their average prices during the pandemic period.

When the companies' recovery scores are examined, Turkish Airlines stands out with a striking performance. It is observed that Turkish Airlines increased its average price approximately 5 times compared to the pandemic period in the post-pandemic period. The next best recovery performances were demonstrated by InterGlobe Aviation and Singapore Airlines, respectively. Southwest Airlines, China Eastern Airlines, and China Southern Airlines, on the other hand, have obtained negative recovery scores. This indicates that their average prices in the post-pandemic period have decreased compared to the pandemic period.

When both resistance and recovery performances are considered together, InterGlobe Aviation stands out (as the second-best company in both scores). The company has exhibited resistance close to the benchmark index during the pandemic period, while also increasing its average price approximately 1,5 times in the post-pandemic period.

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The Covid-19 pandemic has had adverse effects on almost all sectors in global markets (with exceptions like the food and health sectors). Due to pandemic conditions and restrictions imposed by countries, many sectors have experienced a contraction in supply and demand, negatively impacting the economic growth of countries. One of the sectors most affected by the pandemic is the airline industry. Airlines have faced a challenging

period due to both people's health concerns leading to reduced travel and travel restrictions imposed by countries. Airlines are obliged to bear fixed expenses such as personnel costs, financial leasing payments, and certain maintenance expenses when they are not operating flights. During this period, many airlines have attempted to reduce costs by implementing measures such as significant layoffs. The adverse situation in the sector has also significantly affected the stock performance of airlines. While past events such as terrorist attacks, political crises, and similar outbreaks have traditionally had negative effects on the airline industry, these effects have generally been regional and temporary. However, the global impact and duration of the Covid-19 pandemic have made it one of the biggest crises the airline industry has ever faced.

This study aimed to measure the resilience of selected airline companies' stock performances during the pandemic. Thus, it sought to address not only the systematic risks posed by Covid-19 but also the non-systematic risks specific to airline companies. Upon examining the study results, it was found that particularly low-cost carrier companies exhibited significantly more successful resistance compared to others. Additionally, it was observed that companies with higher liquidity and lower debt structure had higher resistance scores. Furthermore, companies with higher resistance scores were found to have fewer fleet size and flight destinations.

Turkish Airlines has shown a significant increase in value compared to other companies (moving up 16 ranks to 9th place in market cap rankings). Among the main reasons for this are believed to be Turkish Airlines' ability to triple its operating margin compared to the pre-pandemic period, while other airlines have managed to bring their operating margins back to pre-pandemic levels. The main factors enabling this success include increasing cargo operations and surpassing European and global averages in the number of available seats. During the pandemic, while passenger traffic declined, air cargo transportation gained significant momentum. Turkish Cargo, a subsidiary of Turkish Airlines, played an active role, particularly in pharmaceutical shipments, becoming one of the largest air cargo brands worldwide and significantly expanding the company's revenue base. Another advantage for Turkish Airlines emerged from exchange rate fluctuations resulting from local economic policies in the post-pandemic period. With a substantial portion of its revenue denominated in foreign currencies, Turkish Airlines significantly increased its local currency revenues due to the weakening of the real effective exchange rate. This led to record profitability figures in 2022 and 2023, and the resulting strong financial performance intensified investor interest in the stock.

Examining all extraordinary processes and clearly determining their effects, from global-scale financial crises affecting all markets to events that have an impact on specific sectors or industries, can prevent investors from exhibiting panic movements in these extraordinary situations. This will facilitate the restoration of the environment of confidence in the markets, which is one of the fundamental dynamics of a healthy economy. The study focuses on the airline sector, which was most affected during the pandemic. The resilience capabilities of airline companies' stock prices against the adverse economic effects of the

pandemic have been examined. Thus, a predictive result has been provided for savers regarding similar situations in the future. As frequently mentioned in financial literature, each crisis actually presents an opportunity for potential investors. In this context, especially for investors who embrace value investing, such extraordinary situations provide an opportunity to direct their savings towards effective investments. The recovery criterion of the study provides a predictive result regarding which companies will emerge from the negative effects of the crisis and effectively return to average in similar adverse situations that may occur in the future. Thus, investors taking long positions in such stocks may have the chance to achieve significant returns. The resistance criterion aims to provide insight into investors' actions to preserve the value of their investments, particularly in the short term.

Furthermore, minimizing these uncertainties as much as possible for investors will contribute to maintaining or rebuilding confidence in the markets. This situation is of great importance for preserving the efficient structure of the markets. In this way, the disruption of the capital flow from savers to companies can be prevented, and companies can avoid potential financing problems during such crisis periods. At the core of this, which can provide a win-win situation for both investors and companies, lies the examination of past events and the minimization of uncertainties about the future as much as possible, as previously mentioned.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of the Manisa Celal Bayar Üniversitesi Journal of Social Sciences were followed.

Contribution Rates of Authors to the Article

The authors contributed equally to the study.

Declaration of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

REFERENCES

- Alam, M. M., Wei, H., & Wahid, A. N. (2021). COVID-19 outbreak and sectoral performance of the Australian stock market: An event study analysis. *Australian Economic Papers*, 60(3), 482-495. <https://doi.org/10.1111/1467-8454.12215>
- Al-Awadhi, A. M., Alsaifi, K., Al-Awadhi, A., & Alhammadi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 100326. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100326>
- Alderighi, M., & Cento, A. (2004). European airlines conduct after September 11. *Journal of Air Transport Management*, 10 (2), 97–107. [https://doi.org/10.1016/S0969-6997\(03\)00053-X](https://doi.org/10.1016/S0969-6997(03)00053-X)
- Ashraf, B. N. (2020). Stock markets' reaction to COVID-19: Cases or fatalities?. *Research in International Business and Finance*, 54, 101249. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101249>
- Baker, M., & Wurgler, J. (2007). Investor sentiment in the stock market. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 129-151. <https://doi.org/10.1257/jep.21.2.129>

- Blunk, S.S., Clark, D.E. & McGibany, J.M. (2006), Evaluating the long-run impacts of the 9/11 terrorist attacks on US domestic airline travel. *Applied Economics*, 38(4), 363-370. <https://doi.org/10.1080/00036840500367930>
- Borenstein, S., & Zimmerman, M. B. (1988). Market incentives for safe commercial airline operation. *The American Economic Review*, 913-935. <https://www.jstor.org/stable/1807157>
- Bosch, J. C., Eckard, E. W., & Singal, V. (1998). The competitive impact of air crashes: Stock market evidence. *The Journal of Law and Economics*, 41(2), 503-519.
- Cam, M. A. (2008). The impact of terrorism on United States industries. *Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy*, 27(2), 115-134. <https://doi.org/10.1111/j.1759-3441.2008.tb01031.x>
- Capelle-Blancard, G., & Desroziers, A. (2020). The stock market is not the economy? Insights from the COVID-19 crisis. *CEPR Covid Economics*, 28, 29-69. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3638208>
- Carter, D. A., & Simkins, B. J. (2004). The market's reaction to unexpected, catastrophic events: The case of airline stock returns and the September 11th attacks. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44(4), 539-558. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2003.10.001>
- Chance, D. M., & Ferris, S. P. (1987). The effect of aviation disasters on the air transport industry: a financial market perspective. *Journal of Transport Economics and Policy*, 151-165. <http://www.jstor.org/stable/20052813>
- Choudhry, T. (2005). Time-varying beta and the Asian financial crisis: Evidence from Malaysian and Taiwanese firms. *Pacific-Basin Finance Journal*, 13(1), 93-118. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2004.06.001>
- Di Caro, P. (2015). Recessions, recoveries and regional resilience: evidence on Italy. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8(2), 273-291. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsu029>
- Drakos, K. (2004). Terrorism-induced structural shifts in financial risk: Airline stocks in the aftermath of the September 11th terror attacks. *European Journal of Political Economy*, 20(2), 435-446. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2003.12.010>
- Faggian, A., Gemmiti, R., Jaquet, T., & Santini, I. (2018). Regional economic resilience: The experience of the Italian local labor systems. *The Annals of Regional Science*, 60, 393-410. <https://doi.org/10.1007/s00168-017-0822-9>
- Gillen, D., & Lall, A. (2003). International transmission of shocks in the airline industry. *Journal of Air Transport Management*, 9(1), 37-49. [https://doi.org/10.1016/S0969-6997\(02\)00068-6](https://doi.org/10.1016/S0969-6997(02)00068-6)
- IATA. (2020a). Air Passenger Market Analysis March 2020. <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/air-passenger-monthly-analysis---mar-2020/> (Accessed 21 April 2024)
- IATA. (2020b). Air Passenger Market Analysis April 2020. <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/air-passenger-monthly-analysis---apr-2020/> (Accessed 21 April 2024)
- IATA. (2020c). Economic Reports 24th November 2020. <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/airline-industry-economic-performance-november-2020---presentation/> (Accessed 21 April 2024)
- IATA. (2024). Air Passenger Market Analysis February 2024. <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/air-passenger-market-analysis-february-2024/> (Accessed 22 April 2024)
- ICAO. (2023). Effects of Novel Coronavirus (COVID-19) on Civil Aviation: Economic Impact Analysis. https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID19/ICAO_Coronavirus_Econ_Impact.pdf (Accessed 22 April 2024)
- Ichev, R., & Marinč, M. (2018). Stock prices and geographic proximity of information: Evidence from the Ebola outbreak. *International Review of Financial Analysis*, 56, 153-166. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2017.12.004>
- Kaplanski, G., & Levy, H. (2010). Sentiment and stock prices: The case of aviation disasters. *Journal of Financial Economics*, 95(2), 174-201. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2009.10.002>

- Khan, K., Zhao, H., Zhang, H., Yang, H., Shah, M. H., & Jahanger, A. (2020). The impact of COVID-19 pandemic on stock markets: An empirical analysis of world major stock indices. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(7), 463-474. . <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no7.463>
- Lagravinese, R. (2015). Economic crisis and rising gaps North–South: evidence from the Italian regions. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8(2), 331-342. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsv006>
- Liu, H., Manzoor, A., Wang, C., Zhang, L., & Manzoor, Z. (2020). The COVID-19 outbreak and affected countries stock markets response. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(8), 2800. <https://doi.org/10.3390/ijerph17082800>
- Loh, E. (2006). The impact of SARS on the performance and risk profile of airline stocks. *International Journal of Transport Economics*, 33(3), 1000-1022.
- Lyócsa, Š., Baumöhl, E., Výrost, T., & Molnár, P. (2020). Fear of the coronavirus and the stock markets. *Finance Research Letters*, 36, 101735. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101735>
- Maneenop, S., & Kotcharin, S. (2020). The impacts of COVID-19 on the global airline industry: An event study approach. *Journal of Air Transport Management*, 89, 101920. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101920>
- Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, 12(1), 1-32. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbr019>
- Martins, A. M., & Cró, S. (2022). Airline stock markets reaction to the COVID-19 outbreak and vaccines: An event study. *Journal of Air Transport Management*, 105, 102281. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2022.102281>
- Martins, A. M., & Cró, S. (2023). Mayday! Mayday! The airlines stock returns are failing. Analysis of the impact of Russia–Ukraine war. *Journal of Economic Studies*. <https://doi.org/10.1108/JES-08-2023-0390>
- Oliva, S., & Lazzeretti, L. (2018). Measuring the economic resilience of natural disasters: An analysis of major earthquakes in Japan. *City, Culture and Society*, 15, 53-59. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2018.05.005>
- Rose, A., & Krausmann, E. (2013). An economic framework for the development of a resilience index for business recovery. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 5, 73-83. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2013.08.003>
- Shen, H., Fu, M., Pan, H., Yu, Z., & Chen, Y. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on firm performance. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56:10, 2213-2230. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2020.1785863>
- Smales, L. A. (2021). Investor attention and global market returns during the COVID-19 crisis. *International Review of Financial Analysis*, 73, 101616. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101616>
- Szczygielski, J. J., Bwanya, P. R., Charteris, A., & Brzeszczyński, J. (2021). The only certainty is uncertainty: An analysis of the impact of COVID-19 uncertainty on regional stock markets. *Finance Research Letters*, 43, 101945. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101945>
- Ullah, S. (2023). Impact of COVID-19 pandemic on financial markets: A global perspective. *Journal of the Knowledge Economy*, 14(2), 982-1003. <https://doi.org/10.1007/s13132-022-00970-7>
- Wang, Y. S. (2013). The impact of crisis events on the stock returns volatility of international airlines. *The Service Industries Journal*, 33(12), 1206-1217. <https://doi.org/10.1080/02642069.2011.629295>
- Wang, Z., & Wei, W. (2021). Regional economic resilience in China: Measurement and determinants. *Regional Studies*, 55(7), 1228-1239. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1872779>
- Xu, Z., Elomri, A., Kerbache, L., & El Omri, A. (2020). Impacts of COVID-19 on global supply chains: Facts and perspectives. *IEEE Engineering Management Review*, 48(3), 153-166. <https://doi.org/10.1109/EMR.2020.3018420>
- Zeng, B., Carter, R. W., & De Lacy, T. (2005). Short-term perturbations and tourism effects: The case of SARS in China. *Current Issues in Tourism*, 8(4), 306-322. <https://doi.org/10.1080/13683500508668220>

Realpolitik Bağlamda İran'ın Azerbaycan Politikası

Kadir Sancak¹

ÖZET

Realpolitik kavramı ilk defa 19. yüzyılda Almanya'da kullanılmıştır ancak dış politikada realpolitik uygulamaların tarihi antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Kısaca, siyasette pragmatizm olarak tanımlanan realpolitik yaklaşım, uluslararası ilişkilerde günümüzde de uygulanmaktadır. Ancak ahlaki ilkelere bağlı kalmayı reddeden Realpolitik kavramı, bu bağlamda muteber bir kavram değildir ve devletler dış politikalarına dair tanımlamalarda bulunurken bu tabiri kullanmamayı tercih etmektedir.

1979 yılındaki İslam Devrimi'nden sonra İran, dış politikasında dini ve mezhepsel söylemleri sıkça kullanmakta, bu da dış politikasının temel dinamiklerinin ideolojik veya dini değerler olduğu algısını güçlendirmektedir. Bu çalışma, İran'ın dış politikasına dair yerleşik algıları sorgulamakta ve realpolitik yaklaşımın modern dış politikada nasıl işlediğine dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, İran'ın görüldüğü gibi ideolojik saiklerle değil realpolitik bir anlayışla hareket ettiğini savunmakta ve bunu Azerbaycan örneği üzerinden göstermektedir. Çalışmanın kapsamı İran'ın Azerbaycan politikası ile sınırlandırılmakta ancak Ermenistan üzerinden kıyaslama yapılarak meselenin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Realpolitik, Reelpolitik, İran, Azerbaycan, Dış Politika, Ermenistan.

Iran's Azerbaijan Policy in Realpolitik Context

ABSTRACT

The concept of realpolitik was first utilised in Germany during the 19th century; however, the history of realpolitik practices in foreign policy can be traced back to ancient times. Simply defined as pragmatism in politics, the realpolitik approach is still practised in international relations in the present day. Nevertheless, the notion of realpolitik, which eschews moral principles, is not a prestigious concept in this context, and states tend to refrain from employing this term when describing their foreign policies.

Following the Islamic Revolution of 1979, Iran frequently utilised religious and sectarian discourses in its foreign policy, thereby reinforcing the perception that the fundamental dynamics of its foreign policy were ideological or religious in nature. Nevertheless, this study contends that Iran's actions are not predominantly driven by ideological motivations, as previously assumed, but rather are informed by a Realpolitik approach. This assertion is substantiated through the analysis of Iran's

¹ İletişim Yazarı: kadirsancak@gmail.com, Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9266-5592.

(Makale Gönderim Tarihi: 05.01.2025 / Yayın Tarihi: 26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1613627](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1613627)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

engagement with Azerbaijan. The study calls into question the established perceptions of Iran's foreign policy and provides an important perspective on how the Realpolitik approach works in modern foreign policy. While the study's primary focus remains on Iran's policy towards Azerbaijan, it seeks to enrich understanding of the subject by making a comparison with Armenia.

Keywords: *Realpolitik, Iran, Azerbaijan, Foreign Policy, Armenia.*

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerdeki güç mücadelesinin tarihi, devletlerin ulusal çıkarlarını koruma ve sürdürme çabaları bağlamında antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Her devlet arzu ettiği sonuçlara ulaşabilmek için ülkenin ve uluslararası sistemin yapısına bağlı olarak idealist veya realist karakterde dış politika yürütmektedir. Ancak zaman zaman realpolitik uygulamalar ile idealist söylemler arasında uyumsuzluk ve çelişkiler ortaya çıkmakta ve özellikle İran gibi ideolojik yönelimleri güçlü olan aktörlerde bu durum belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. İran, dış politikasını büyük ölçüde İslam Devrimi ideallerine ve Şiilik temelli bir ideolojik çerçeveye dayandırırken, bu söylemlerinin pratikte ulusal çıkar ve güç dengesi hesaplamalarıyla çeliştiği durumlar sıkça ortaya çıkmaktadır.

İran'ın idealist söylemleri, Müslümanların birliği, adaletin tesisi ve zulme karşı duruş gibi değerlerle şekillenmektedir. Buna ilave olarak Şiilik, bu söylemlerde hem dini bir motivasyon hem de siyasi bir araç olarak önemli rol oynamaktadır. Bu idealler, İran'ın bölgesel ve küresel politikasında moral bir dayanak sunarken, aynı zamanda dış politika kararlarının meşruiyetini artırmak için kullanılmaktadır. Ancak bölgedeki güç mücadelesi ve güç dengeleri dikkate alındığında bu ideolojik yaklaşım ulusal menfaatlerle çelişebilmektedir. Pratikte, İran'ın politikaları, ulusal güvenliğini koruma, bölgesel etkinliğini artırma ve küresel yaptırımlar gibi tehditlerle başa çıkma zorunluluğu nedeniyle realpolitik bir çerçeveye kayabilmektedir. Bu bağlamda ideallerle uyuşmayan ittifaklar kurma, taktiksel uzlaşmalar yapma veya sert güç unsurlarına başvurma gibi politikalar, bu çelişkinin somut ifadeleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın önemi, İran'ın dış politikasına dair yaygın algıları sorgulamasından ve özellikle 1979 İslam Devrimi sonrası dış politikada ideolojik veya dini saiklerin belirleyici olduğu yönündeki görüşlere alternatif bir bakış açısı sunmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısı, İran'ın dış politikasını daha kapsamlı ve derinlemesine anlamamıza katkıda bulunurken, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde idealist söylemler ile çıkar odaklı yaklaşımlar arasındaki dinamikleri incelemek için de önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışmanın amacı, İran'ın dış politikasında dini söylemlerin stratejik bir araç olarak kullanıldığını ve temel belirleyici faktörün pragmatik çıkarlar olduğunu göstermektir. Çalışma, özellikle İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikalarını inceleyerek, ideolojik veya mezhepsel bir temele dayanmadan, İran'ın dış politikasında Realpolitik anlayışının nasıl işlediğini Azerbaycan örneği üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemine dayalı literatür taraması yapılarak mevcut dış politika analizleri ışığında, İran'ın stratejik hamlelerinin arkasındaki pragmatik çıkarlar incelenmiştir. Ağırlıklı olarak alana dair İngilizce ve Türkçe makalelerden yararlanılmış, çok az da olsa internet haber siteleri kullanılmıştır. Konunun özü İran'ın Azerbaycan politikası olmakla birlikte zaman zaman Ermenistan politikası üzerinden bir karşılaştırma yapılarak meselenin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan realpolitik tabiri siyasi tarih ve uluslararası ilişkilere dair Türkçe metinlerde yaygın bir şekilde kullanılmakta ancak kavramsal açıklamalardan ziyade genellikle bir cümlelik tanımla geçiştirilmektedir. Türkçe literatür incelendiğinde çalışmanın konusunu oluşturacak şekilde realpolitik tabirini kavramsal bir bağlamda ele alan oldukça az sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Okyar ve Güneş'in (2016) yazdığı "Reel Politigi Sınırlandıran Kamuoyu:Nükleer İran Örneği" adlı makalede realpolitik kavramı daha ziyade realist teorinin ilkeleri bağlamında ele alınmış, devamında İran kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisi anlatılmıştır. Tunçarslan'ın (2018) "Uluslararası Sorunların Çözümünde Normatif ve Reel Politik Araçların Karşılaştırmalı Bir Analizi: İran ve Suriye Krizi'nde Türkiye'nin Arabuluculuğu" adlı makalesinde ise realpolitigin kavramsal açıklaması oldukça sınırlı tutulmuş, ağırlıklı olarak Türkiye'nin arabuluculuk rolü üzerinde durulmuştur. Özbay'ın (2007) "Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri" adlı kitap bölümünde ise başlık olarak realpolitik tabiri kullanılmış olsa da metinde kavramsal bir açıklama yapılmamış, Rusya- İran ilişkilerinin bugüne kadar olan tarihi boyutu ele alınmıştır. Yazgan'ın (2010) "Normatif Güç Kavramı ve Realpolitik arasında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri" adlı makalesinde ise realpolitik kavramının teorik boyutuna temas edilmeden doğrudan AB'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri ele alınmıştır. Ayaz'ın (2018) "Realpolitik: Göktürk-Bizans Münasebetlerini Yeniden Yorumlamak" adlı bildirisinde ise aynı şekilde realpolitik kavramına çalışma başlığında yer verilmiş ancak metnin içerisinde kavrama ilişkin bir açıklama yapılmamıştır. Türkiye'de doğrudan realpolitik ile ilgili Türkçe tez yazılmamışken İngilizce olarak biri yüksek lisans, üçü doktora tezi olmak üzere dört tez çalışması yapılmıştır.

Türkçe literatürde Realpolitik ile ilgili çalışma sayısı oldukça az iken İran'ın Devrim sonrası dış politikasını ve İran-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi seyrini anlatan bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda İran'ın dış politikasının Devrim sonrası temel ilkeleri ele alınmakta ve yaşanan değişime işaret edilmektedir.(Sarı, 2015; Sanyürek, 2018; Rigiderakhshan, 2020; Elias ve Erol, 2021; Ateş Tan, 2024; Karaoğlu, 2021; Şahin, 2011) İran-Azerbaycan ilişkilerini anlatan çalışma sayısı ise daha fazladır ve bir kısmına kaynakçada yer verilen çalışmaların tamamına burada yer vermek pek mümkün değildir. Bunlara ilave olarak iki ülke ilişkilerini farklı boyutları ile ele alan yirmiden fazla yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır. Ancak bu çalışma, İran-Azerbaycan ilişkilerini realpolitik bir perspektiften ele alarak benzer araştırmalardan ayrılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Realpolitik kavramının ne olduğuna temas etmeden önce tabirin Türkçedeki yazılışı ile ilgili durumu açıklığa kavuşturmak faydalı olacaktır. Türkçe literatürde realpolitik tabirinin yazımına dair bir uzlaşma oluşmuş değildir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde realpolitik kavramına yer verilmezken konuya dair Türkçe metinlerde realpolitik yanında, reel politik (Okyar & Güneş, 2016), reelpolitik (Islam, 2024), reel-politik (Toku) gibi farklı yazım şekilleri bulunmaktadır. Ancak realpolitik şeklindeki yazım daha yaygındır ve bu çalışmada da Almanca aslına uygun olarak realpolitik şeklindeki yazım tercih edilmiştir.

Realpolitik teriminin kökeni 19. Yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Kavram ilk defa Alman yazar ve devlet adamı Ludwig von Rochau'nun 1853'te yazdığı "Grundsätze der Realpolitik Angewendet auf die Staatlichen Zustände Deutschlands" adlı eserinde kullanılmıştır. Bir yayıncı ve liberal siyasi reform savunucusu olan Ludwig von Rochau, bu ilk kullanım sonrasında 1869'da yayınlanan eserinin ikinci cildinde kavrama dair daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur (Mohammed, 2023, 2-3). Ancak kavramı literatüre kazandıran Rochau, sonraki dönemlerde büyük ölçüde unutulmuştur (Bew, 2014, s. 42). Otto von Bismarck'ın Almanya'nın birleşmesinde takip ettiği dış politika realpolitikle ilişkilendirilmiş ve bu durum kavrama olan ilgiyi artırmıştır. Alman kökenli bu kavrama İngilizler de kayıtsız kalmamış ve 1872 yılında İngilizce tercüme bir eserde ilk kez realpolitikten söz edilmiştir. Ancak İngilizce çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaya başlanması daha ziyade 1890'ların ortalarından itibaren ve özellikle de Alman dış politikasının eleştirisi bağlamında olmuştur. İngilizlerle birlikte Alman liberaller de realpolitik dış politikaya eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır (Mohammed, 2023).

Her ne kadar tabir ilk olarak Almanlar tarafından kullanılmış olsa da realpolitik yaklaşımın Almanlara ait bir dış politika yöntemi olmadığı özellikle İngiliz yazarlar tarafından dile getirilmiştir. Emery'ye göre Almanlar realpolitiki icat etmemiş, sadece zaten var olan bir şeyin adını koymuşlardır (Henry C., 1915, s. 450). Nitekim realpolitik Almanlarla başlamamış, antik dönemden bugüne birçok isim kavramın gelişimine katkı sağlamıştır. MÖ 6. yüzyılda yaşamış olan Çinli stratejist Sun Tzu'nin Savaş Sanatı adlı eseri bu bağlamda bir ilk olma özelliği taşıırken, Peloponez Savaşları adlı eseri ile Yunan tarihçi Thucydides, Arthashastra adlı eseri ile Hintli Chanakya ve daha sonraki dönemlerde Prens adlı eseri ile İtalyan Machiavelli, Leviathan adlı eseri ile İngiliz Hobbes realpolitikin gelişimine katkı sağlayan diğer önemli isimler olmuşlardır (Mohammed, 2023).

20. yüzyıla gelindiğinde realpolitik kavramı II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Alman entelektüel ve siyaset bilimcilerle birlikte Orta Avrupa'dan ABD'ye bir göç dalgası ile taşınmıştır. Reinhold Niebuhr, Hans Morgenthau, Fritz Kraemer, Felix Gilbert ve Henry Kissinger gibi isimler realpolitik alanda önemli çalışmalar yapmışlar ancak bu Alman göçmenler genellikle realpolitik tabirini kullanmaktan kaçınmışlardır (Bew, 2014). 1960'lı yıllarda ABD'de realpolitikin kök salmasında özellikle Polonya asıllı Amerikalı siyaset bilimci ve devlet adamı Zbigniew Brzezinski önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte realpolitikin Beyaz Saray'a girişi Başkan Richard Nixon döneminde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger vesilesi ile gerçekleşmiştir (Mohammed, 2023). Bunun bir yansıması olarak Kongre Kütüphanesi'ndeki Frontline Diplomacy arşivine göre 1970'li

yıllarda başkanlık yapan Nixon ve Carter dönemlerinde realpolitik kavramının kullanımı zirve yapmıştır (Bew, 2014). Ancak Kissinger uygulanan politikalara ilişkin realpolitik tabirini reddetmiş ve bunun eleştirel anlamda bir etiketleme olduğunu ifade etmiştir (Mohammed, 2023).

Realpolitik yaklaşımı destekleyenler, kendilerini gerçekçi olarak görüp duygusallıktan uzak pragmatik bir tutum benimseme iddiasında iken, diğerleri tarafından entrikacı ve hatta güvenilmez olarak nitelendirilmişlerdir. Özellikle son yıllarda realpolitik, zorlayıcı, ahlaksız veya Makyavelist taktikleri anımsatan politik stratejileri ima etmek için aşağılayıcı bir terim olarak kullanılmıştır (Mohammed, 2023). Bu durum realpolitik anlayışı destekleyen birçok ismin açıkça bu terimi kullanmaktan kaçınmalarına neden olmuştur (Humphreys, 2014).

Realpolitik kavramı, adının konmasından bugüne kadar geçen yaklaşık 170 yıllık süreçte anlamı bulanıklaşacak kadar çok kullanılmış ve istismar edilmiştir. Rochau'nun realpolitik geliştirme yolculuğu, 1848 devrimlerinin liberal ilerlemelerinden ve ideallerinden etkilenmiş, ancak bunlar otoriter rejimler ve sınıf bölünmeleri, dini coşku ve milliyetçilik gibi faktörler tarafından gölgede bırakılmıştır. Liberal ideallerin başarısızlığının ardındaki nedenler üzerine kafa yoran Rochau, "Realpolitikacı, Eriha'nın duvarlarını yıkmak için, basit bir kazmanın en güçlü trompetten daha faydalı olduğunu bilir" ifadesiyle pragmatik yaklaşımın önemine işaret etmiştir. Ancak 1890'lı yıllardan itibaren kavram köklerinden uzaklaşmaya başlayarak liberal aydınlanmacı hedefleri gerçekleştirmenin zorluklarına bir cevap olmaktan çıkıp siyaset ve diplomasiye yönelik daha geniş ve pragmatik bir yaklaşıma dönüşmüştür (Mohammed, 2023).

Gelinen aşamada realpolitik, devletin korunması ve ulusal çıkarların desteklenmesinin nihai amaçlar olduğu ve gücün bu amaçlara ulaşmak için birincil araç olduğu bir dış politika yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır (Humphreys, 2014). Bir başka tanımda "yasal kuralların ve ahlaki değerlerin dikkate alınmaması" buna ilave edilmektedir (Tunçarslan, 2018, s. 77). Daha kapsayıcı başka bir tanıma göre ise realpolitik öncelikli olarak mevcut koşulların ve faktörlerin pragmatik bir değerlendirmesine dayanan, belirli ideolojik doktrinlere ya da ahlaki ve etik ilkelere katı bir şekilde bağlı kalmaktan kaçınan bir diplomatik ve siyasi yaklaşımı ifade etmektedir. Bu bağlamda, felsefi olarak realizm ve pragmatizmle ortak unsurları paylaşmakta ve genellikle siyasette pragmatizm olarak nitelendirilmektedir (Mohammed, 2023). Öte yandan, realpolitik kavramına karşı olumsuz bir tutum sergileyenler, onu, ahlaki değerlerin siyasi ilişkilerde yer almadığı, gücünün haklı olduğu ve güçlü olanın gücünü artırmak için zayıfı ezmesi gerektiği anlayışına sahip bir Alman siyaset teorisi olarak tanımlamaktadırlar (Henry C., 1915). Burada esas mesele ulusal çıkarların diğer tüm amaç ve değerlerin üzerinde tutulmasıdır. Bu yaklaşım bazen *ahlaki olmayan* ya da *ahlak dışı* olarak da değerlendirilebilmektedir. Oysa, Realpolitik tamamen etik kaygılardan bağımsız değildir, ancak uluslararası siyasetin tehlikeli doğası, devletlerin öncelikle kendi çıkarlarını gözetmesini gerektirir ve bu da özellikle şiddet kullanımı gibi, diğer siyasi bağlamlarda ahlaki açıdan kabul edilemez sayılabilecek eylemleri zorunlu kılmaktadır (Rathbun, 2018, s. 12).

Dış politika, dönemin kuralları ve anlayışları tarafından belirlenen bir bağlam içinde yürütülmektedir. Bu kurallar ve anlayışlar, diğer aktörlerin nasıl tepki vereceğini ve dolayısıyla ulusal çıkarların en verimli şekilde nasıl ilerletilebileceğini şekillendirmektedir. Realpolitik savunucuları, zaman ve mekânı aşan kuralların varlığını reddetmekte ve bu doğrultuda liderlerin mevcut koşullara uyum sağlaması gerektiğini savunmaktadır (Humphreys, 2014).

Öte yandan bu kavramsal tartışmalara ilave olarak realpolitik anlayışın tarihsel yansımalarına bakmak meselenin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda tarihte realpolitik dış politika uygulamalarından söz edildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri Kardinal Richelieu'dür. Realpolitik teriminin henüz kullanılmadığı 17. yüzyılda, 1624-1642 yılları arasında Fransa'da başbakanlık yapan Richelieu, ülkesinin menfaatlerini her şeyin üzerinde gören bir yaklaşımla yürüttüğü dış politikayla döneme damgasını vurmuştur (Rehman, 2019, s. 39,40). Bir din adamı olarak normatif bir dış politika izlemesi beklenirken "bir hükümetin veya yöneticinin, ulusal çıkarları korumak adına dini veya hukuki kaygıları ikinci plana atabileceğini ifade eden" *raison d'état* anlayışını Fransız dış politikasının temel prensibi haline getirilmiştir. Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sırasında, Avrupa'da Protestanlar ile Katolikler arasında yaşanan savaşlarda, Katolik Fransa'nın Protestanları desteklemesi, Kardinal Richelieu'nün devlet çıkarlarını dini bağların üzerinde tuttuğunu göstermiştir. Richelieu'nün temel amacı, Fransa'nın etrafındaki kuşatılmışlığı sona erdirmek, Habsburgları zayıflatmak ve özellikle Alman sınırında güçlü bir devletin varlığını engellemek olmuştur. Bu bağlamda tek kriter olarak Fransa'nın çıkarlarını benimsemiş ve bu doğrultuda önce Protestan devletlerle, ardından Müslüman Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmalar yapmıştır. Savaşı uzatmak ve savaşanları tüketmek için düşmanlarının düşmanlarına para yardımları yapmış, ayaklanmaları teşvik etmiş ve hanedan kavgaları ile hukuki anlaşmazlıklardan beslenen karmaşık bir siyasi mekanizmayı ustalıkla yönetmiştir (Kissinger, 2000, s. 57-62).

Benzer bir anlayışla politika yürüten bir diğer önemli isim kavramın doğduğu topraklarda yaşamış olan Bismarck'tır. Prusya Kralı I. Wilhelm'in ilk Şansölyesi olarak görev yapan Bismarck, Almanya sahasında Prusya hâkimiyetini gerçekleştirmek için realpolitik ilkelerden yararlanmıştı. Schleswig-Holstein Sorunu ve Hohenzollern adaylığı gibi tartışmalı siyasi konuları ustalıkla manipüle etmiş, diğer ulusları kasıtlı olarak kışkırtmış ve hatta hedeflerini güvence altına almak için gerektiğinde savaşa başvurmuştur (Mohammed, 2023). Bu isimlerden sonra başka devlet adamları da dış politikada realpolitik anlayışla politikalar yürütmüştür. Nitekim 20. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri olan İngiliz Winston Churchill, bu anlayışla hareket ederek SSCB lideri Josef Stalin ile ittifak yapmıştır. Churchill, "Hitler'i yenmek için şeytanla akşam yemeği yiyebileceğini" söylerken amaca ulaşmak için herhangi bir ideolojik kaygı taşımadığını göstermiştir (Bew, 2014, s. 40). Uluslararası sahneye göreceli olarak daha geç bir zamanda çıkmış olan ABD de zaman zaman dış politikada benzer bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Amerikan Realpolitikinin ortaya çıkışı, Başkan Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak görev yapan stratejist Brzezinski'nin etkisi ile 1960'larda başlamıştır. Brzezinski, Başkanlar

John F. Kennedy ve Lyndon B. Johnson'a danışmanlık yaparken, Sovyetler Birliği ile *barışçıl angajman* stratejisini savunmuştur. Sovyet karşıtı propagandayı teşvik etmenin tam tersine, Brzezinski komünist rejimler ve halklarıyla sık sık etkileşime girmenin doğru olduğuna inanmıştır (Mohammed, 2023).

Ancak Realpolitik'in Beyaz Saray'a resmen tanıtılması, Başkan Richard Nixon döneminde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger tarafından gerçekleştirilmiştir. Kissinger için realpolitik, katı siyasi doktrin veya etik kısıtlamalardan uzak, güçlü uluslarla pragmatik ilişkiler kurmak şeklinde anlaşılmıştır. Bu bağlamda Başkan Nixon Dönemi'nde Amerikan muhalefetine rağmen Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurma hamleleri yapılmıştır. Realpolitik ilkeleriyle donatılan bu pragmatik yaklaşım, standart doktrin haline gelmeden Amerikan politikasını etkilemiştir. Soğuk Savaş sırasında, Amerika Birleşik Devletleri, bölgesel istikrar arayışında insan hakları sicili zayıf otoriter rejimleri sıklıkla desteklemiş ve bu durum Soğuk Savaş'tan sonra bile devam etmiştir (Mohammed, 2023).

Realpolitik dış politika sadece küresel güçler tarafından değil, daha zayıf ülkeler tarafından da tercih edilen bir politik yöntem olmuştur. Ziya-ül-Hak liderliğinde Pakistan, 1980'lerde bir yandan ABD ile kurduğu iyi ilişkiler çerçevesinde Afgan mücahitlerinin eğitiminde kilit bir rol üstlenerek Sovyet destekli Afgan hükümetine karşı operasyonları desteklemiş, diğer yandan ise Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür. Aynı pragmatik anlayışla hareket eden Ziya-ül-Hak, uluslararası baskılara ve yaptırım tehditlerine rağmen, nükleer silahsızlanma normlarını göz ardı ederek ulusal çıkarları önceleyen bir realpolitik yaklaşımı benimsemiştir. Bir başka Asya ülkesi olan Singapur da özellikle Lee Kuan Yew'un pragmatist dış politikası ile realpolitikayı başarı ile uygulayan ülkeler arasında anılmaya başlanmıştır (Mohammed, 2023). Nitekim son dönemde birçok ülke, her ne kadar bu isimle ifade edilmese de, realpolitik bir dış politika yaklaşımını tercih etmeye başlamıştır. Bir başka ifade ile realpolitik yaklaşım, uluslararası ilişkilere geri dönmüştür.

3. İRAN'IN DIŞ POLİTİKA DİNAMİKLERİ

İslam Devrimi yaşandıktan sonra İran'ın dış politikada nasıl bir anlayış benimsediği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. İran'ın, devrimin ruhuna uygun olarak dini merkeze alan bir dış politika takip ettiğini söyleyenlerin yanında ulusal menfaatlere göre hareket eden realpolitik bir yaklaşım sergilediğini düşünenler de bulunmaktadır. Sırasıyla bu iki düşünceyi analiz edip ondan sonra bir kanaat belirtmek doğru olacaktır.

İran'ın dış politikasının temel dinamikleri anayasasında belirtilmiştir. Anayasanın 11'inci, 152'nci, 153'üncü, 154'üncü ve 155'inci maddeleri dış politikaya ayrılmış ve izlenecek politikanın esasları bu maddelerle düzenlenmiştir (Sanyürek, 2018, s. 199). 11. Madde'de Enbiya Suresi 92. Ayete atıfla "bütün Müslümanlar tek bir ümmettir ve İran İslam Cumhuriyeti devleti, İslami devletlerin uyuşması ve birleşmesi temeline genel siyaseti yerleştirmekle ve İslam dünyasının siyasi, iktisadi ve kültürel birliği gerçekleşinceye değin sürekli çaba harcamakla ödevlidir" denilmektedir (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, n.d.). 152. Madde'de ise "İran'ın dış siyaseti her türlü tahakkümün reddi, ülkenin her

yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, tüm Müslümanların haklarının savunulması ve zorba güçlere karşı hiçbir taahhüt altına girmeme, savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçı ilişkiler temelinde dayanır” ifadesine yer verilirken diğer maddeler dış politikanın başka alanları ile ilgili hususları ele almaktadır (Sanyürek, 2018, s. 200). Anayasanın ilgili maddelerine bakıldığında İran’ın dış politikasının dini değerleri esas alan idealist bir anlayış üzerine inşa edildiği görülmektedir (Ateş Tan, 2024, s. 153).

Devrimle birlikte Tahran Yönetimi dünyadaki ülkeleri üçlü bir tasnife tutarak, kapitalist dünyanın liderinin ABD, sosyalist dünyanın liderinin Sovyetler Birliği ve İslam Dünyasının liderinin İran olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce, İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney’in başkanışmanı Muhammed Cevad Laricani’nin formüle ettiği *Ummu’l-Kura* kavramına dayanmaktadır. Söz konusu kavram İslam Dünyası’nın bir dizi aşamalardan geçerek Ummu’l-Kura önderliğinde tek bir İslam hükümetine dönüşmesinin mümkün olduğunu ve bunun nasıl olacağını anlatmaktadır. Laricani, İslam Devrimi’nin buna kapı araladığını ifade ederek İran’ı İslam Dünyası’nın Ummu’l-Kura’sı olarak konumlandırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda onu İslam Dünyası’nın kalbi, diğer İslam ülkelerini ise öteki uzuvlar olarak görmektedir (Elias & Erol, 2021).

Devrim sonrasında İran, uluslararası pozisyonunu *ne Doğu, ne Batı, sadece İslam Cumhuriyeti* sloganı ile ifade etmektedir (Goodarzi, 2010). Bununla birlikte İran’ın dış politikasını oluşturan temel dinamiklere ilişkin değerlendirmeler yapılırken İslam’ı merkeze alan anlayışın yanında rejimin varlığını koruması ve ulusal güvenlik hususları da zikredilmektedir. Ancak İran yönetimi bunları ayrı unsurlar olarak değil, birbirlerinden beslenen dinamikler olarak görmektedir. Bu durum *saf bir İslam İran’ı koruyacak, İran’ın bağımsızlığı ise İslam’ı saf tutacaktır* ifadesiyle dile getirilmektedir (Precht, 1988, s. 113).

İran, İslam Dünyası için kendini bir rol model olarak görmüş ve rejim/devrim ihracı politikası ile benzer yönetim şekilleri oluşturmaya çalışmış fakat bu politikalarından arzu edilen sonuçlar alınamamıştır. İslam Devrimi’nin Şii ve Fars karakterli olması Sünni İslam Dünyası’nda beklenen ilginin gösterilmemesinde etkili olmuştur (Sanyürek, 2018, s. 202). Bununla bağlantılı olarak İran’ın ümmetçi söylemleri Şiilik merkezli mezhepçi bir politikaya evrilmeye başlamış ve İran, Şii dünyada etkin bir aktör olmayı başarmıştır. Dünyadaki Şii nüfusun yüzde 40’ı İran topraklarında yaşarken bölgedeki diğer ülkelerde yaşayan Şiiler, İran’ın nüfuz sahasını genişletmesine katkı sağlamışlardır. Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Bahreyn, Yemen, Suudi Arabistan ve Lübnan’da yaşayan Şiiler, politize oldukça İran’ın bölgesel etkinliğini artırmışlardır. Şiiliği kullanan Tahran yönetimi, özellikle Irak, Yemen, Lübnan ve Suriye gibi çatışma bölgelerinde buralardaki Şii militer gruplar üzerinden sahadaki varlığını güçlendirmiştir. Bölgede vekil güçler üzerinden bir direniş eksenini oluşturan İran, Şiilere ait kutsal yerlerin korunması iddiasıyla bölgedeki varlığına meşruiyet kazandırma çabası içerisine girmiştir. İran Cumhurbaşkanı Ruhani, 2016 yılında yaptığı bir açıklamada “İran, Şii türbelerinin bulunduğu her yere müdahale edecektir” diyerek bu konudaki kararlılıklarını açık bir şekilde ifade etmiştir. Öte yandan bu açıklama İran’ın mezhep odaklı bir dış politika anlayışıyla hareket ettiğinin itirafı gibi olmuştur (Elias & Erol, 2021).

Diğer bir görüşe göre ise her ne kadar İran Yönetimi dış politikasının merkezine Şiiliği koymuş görünse de esasen onu araçsallaştırarak ulusal çıkarlarını mezhepsel söylemlerle perdelemeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Danışmanı Ali Yusuf'un 2015 yılında bir konuşmasındaki "... İran'ın hedefi Şii topluluklarını yalnızca dini, toplumsal ya da askeri olarak değil; ulusal semboller bakımından da İran'a benzemeye yönlendirmektir." şeklindeki ifadesinde olduğu gibi İran dış politikasının temellerini Şiilik üzerine değil ulusal menfaatler üzerine inşa etmiştir (Elias & Erol, 2021). Başka bir ifadeyle İran, dış politikasını İslamcılık, Şiilik, İrancılık gibi temeller üzerine kurmuş, ancak ulusal menfaatler çerçevesinde söz konusu kimlikler arasında geçiş yapmıştır (Rigiderakhshan, 2020). Retorik olarak dini ve mezhepsel argümanları sıklıkla kullanan İran, uygulamada birçok kere realpolitik tutum sergilemiştir. Ulusal menfaatlerinin gerektirdiği durumlarda pragmatik bir yaklaşım benimseyerek kendisini ideolojik duvarlarla sınırlandırmamıştır (Djalili, 2002, s.49). Bu durum Devrimin hemen başlangıcından itibaren birçok olayda gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, Devrim sonrasındaki liderler *sarıklı şahlar* olarak adlandırıp yeni dönemde izlenen politikaların, önceki yönetimden pek de farklı olmadığı yönünde eleştiriler de dile getirilmiştir (Goodarzi, 2010). Nitekim bunun erken örneklerinden biri 1980 yılında başlayan Irak işgalinde yaşanmış ve savaşa hazırlıksız yakalanan İran, *Büyük Şeytan* olarak nitelendirdiği ABD'den silah, *Siyonist İsrail*'den de yedek parçalar satın almıştır. İran'ın pragmatist tavrı savaş dönemi ile sınırlı olmamış, benzer realpolitik tutumlar sonraki süreçte de devam etmiştir. Rusya ile olan ilişkilerine zarar gelmesin diye 90'lı yıllardaki Çeçen bağımsızlık mücadelelerinde Çeçenistan'daki Müslümanlara destek vermeyen İran, Çin'in Doğu Türkistan'daki Müslüman Uygurlara karşı uyguladığı baskıcı politikalarına karşı da sessiz kalmıştır. Aynı şekilde savaş sırasında Saddam Hüseyin'e destek verdiği için Sudan lideri Cafer Numeyri'ye karşı, Güney Sudan'daki Hristiyan ve animist isyancıları desteklemiştir (Goodarzi, 2010). Suriye'nin Hama şehrinde 1982 yılında Müslüman Kardeşler tarafından başlatılan kalkışmada on binlerce Müslümanın Esad tarafından katledilmesine seyirci kalan İran, İslamcı hareketlerin değil de seküler Baas yönetiminin yanında yer almıştır (Sarı, 2015, s. 123). Arap Halk Hareketleri başladığında bunu bir tür İslami Uyanış olarak görürken, söz konusu gösteriler Suriye'ye sıçradığında tavır değiştirerek bunu İran karşıtı bir hareket olarak nitelendirmeye başlamıştır (Sanyürek, 2018, s. 212). Bunlara ilave olarak İran'ın, desteklediği gruplar üzerinden Irak ve Afganistan'ı işgal eden ABD'ye yardımcı olması, dış politikada ortak dini değerleri göz ardı ettiği başka örnekler olmuştur (*Belgelerle İran'ın Afganistan ve Irak İşgalinde ABD ile İş Birliği*, 2024). Azerbaycan'a karşı yürüttüğü politika ise realpolitikin en iyi örneklerinden biri olarak çalışmanın devamında ele alınmıştır.

4. İRAN'IN AZERBAJYCAN POLİTİKASI

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ile birlikte İran'ın, Güney Kafkasya'daki yeni sınır komşuları Azerbaycan ve Ermenistan olmuştur. Etnik, dini ve kültürel bakımdan birbirinden belirgin şekilde farklı olan bu iki ülkeyle geliştirdiği ilişkiler, İran'ın dış politika kodlarını anlamak açısından büyük önem arz etmektedir. Ermenilerden mürekkep

Hristiyan bir nüfusa sahip olan Ermenistan, etnik ve dini değerler açısından İran'la herhangi bir ortak noktaya sahip değilken, Azerbaycan'ın durumu farklılık göstermektedir. Azerbaycan, başta dini değerler olmak üzere tarihi ve kültürel bağlamda İran'la birçok ortak değeri paylaşmaktadır.

İran ve Azerbaycan coğrafyasında 11. yüzyıldan itibaren yaklaşık sekiz asır boyunca Türk hanedanlar hüküm sürmüş ve bu bağlamda Farslarla Türkler bu topraklarda beraber yaşamıştır. Azerbaycan, tarihi olarak bir kısmı günümüz İran topraklarında yer alan bir coğrafyanın adıdır ve bu coğrafyanın merkezi olan Tebriz, bazı dönemlerde İran coğrafyasındaki devletlere başkentlik yapmıştır. İran'a hükmeden pek çok devletin tarihinde Azerbaycan merkezli hanedanlıklar ve hükümdarlar önemli yer tutmuştur (Sarıkaya, 2021). Azerbaycan toprakları 1828 yılında yapılan Türkmençay Antlaşması ile birlikte Rus Çarlığı ve Safevi Devleti arasında bölünmüştür (Sapmaz, 2022, s. 18). Bu durum, bugün de varlığını sürdürmekte ve Azerbaycan Türklerinin büyük bir kısmı İran sınırları içerisinde yaşamaya devam etmektedir. Bu hususta kaynaklar arasında büyük farklar olmakla birlikte yaklaşık 20 milyon Azerbaycan Türkü'nün İran'da yaşadığı düşünülmektedir. Bu rakam, Azerbaycan'da yaşayan Türklerin sayısının iki katından daha fazlasının İran'da yaşadığını göstermekte ve bu durum iki ülke arasında paylaşılan ortak değerlerden birini oluşturmaktadır (Sarıkaya, 2021, s. 93).

İran ile Azerbaycan arasındaki ortak değerlerden bir diğeri -ve İran'ın dış politikada dini bir retorik kullanması bağlamında en mühimi- dini ve mezhebi yapılarıdır. Her iki ülke halkının neredeyse tamamı Müslümandır ancak daha önemlisi mezhep anlamında da özdeşlik bulunmaktadır. İhtiyatlı, yaklaşık rakamlarla İran nüfusunun yüzde 90'ı ve Azerbaycan nüfusunun yüzde 70'i Şiidir ve bu bağlamda Azerbaycan, İran'dan sonra en kalabalık Şii nüfusun yaşadığı ikinci ülkedir. Ayrıca Azerbaycan'daki Şiiler, diğer bölge ülkelerinden farklı olarak, İran'ın resmi mezhebi olan Caferî Şiiliği benimsemişlerdir (Sapmaz, 2022, s. 20). İlave olarak Nardaran Köyü'ndeki 7. İmam Musa'nın kızı Rahime Hanım'ın türbesi örneğinde olduğu gibi Azerbaycan'da birçok kutsal mekânın bulunması, Şiilere ait türbelere ve mekânlara özel bir ilgi gösteren İran açısından ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır (Shanahan, 2013, s. 21). İki ülke arasındaki sözü edilen ortak değerler göz önüne alındığında, anayasasında İslam Dünyası'na atıfta bulunan ve Şii dünyanın liderliğine oynayan İran'ın Azerbaycan'la çok yakın ilişkiler içerisinde olması beklenmektedir (Kalbizade, 2022, s.689). Oysa İran, kendisi ile ortak değerlere sahip olan Azerbaycan ile değil, aksine Azerbaycan topraklarını işgal eden ve on binlerce Şii Müslüman Azerbaycan Türkü'nü katleden Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmuştur. Suriye'deki askeri varlığını buradaki Şii kutsal mekânlarını korumak üzerinden meşrulaştırmaya çalışan İran'ın, işgal ettikleri bölgelerdeki kutsal mekânlarda hayvan besleyerek camilere ve türbelere saygısızlık eden Ermenilere tepki göstermemesi büyük bir çelişki olarak görülmektedir (Şihaliyev, 2023, s. 332). Aslında burada çelişki olarak görülen durum, dış politikada realpolitik ile açıklanmaktadır.

İran, Azerbaycan'la olan ilişkilerini bağımsızlığından itibaren ulusal menfaatlerini önceleyen pragmatist bir yaklaşımla yürütmüştür. Azerbaycan 18 Ekim 1991 tarihinde

bağımsızlık kararını meclisinde onaylamış ve İran da biraz gecikmeli olarak 25 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan'ı resmen tanımıştır (Sarıkaya, 2021, s. 91). Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar geçen süreçte, Azerbaycan liderlerinin değişimi bağlamında İran'ın Azerbaycan politikasında üç farklı yaklaşım öne çıkmıştır. Elçibey yönetimi sırasında İran, Azerbaycan'ın söylem ve politikalarını ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiş ve Ermenistan'la yakınlaşmaya, her alanda iş birliği sağlamaya öncelik vermiştir. Haydar Aliyev'in iktidarında ise İran, Ermenistan'ın saldırgan tutumunu eleştirmiş olmasına rağmen Erivan'la ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Haydar Aliyev döneminde, Azerbaycan ile İran ilişkilerinin Elçibey dönemine kıyasla daha iyi bir seyir izleyeceğine dair büyük beklentiler olmasına karşın, bu dönemde de iki ülke arasında krizler yaşanmıştır. İlham Aliyev döneminde ise genel anlamda Haydar Aliyev'in dengeli dış politika çizgisi devam ettirilmiş ve Azerbaycan'ın İran politikası bu dönemde de benzer bir doğrultuda şekillenmiştir. Ancak bu dönemde de iç ve dış dinamikler nedeniyle ikili ilişkiler zaman zaman kopma noktasına gelecek kadar gerilmiştir (Aslanlı & Memmedov (2016, s.1526).

İran'ın Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurduğu tarihlerde Karabağ'da işgal edilen topraklarda Ermeni katliamları da yoğunlaşmıştır. Buna bağlı olarak sonraki dönemde İran'ın söz konusu Ermeni işgali karşısındaki tavrı, bir anlamda Azerbaycan politikasında turnusol kâğıdı işlevi görmüştür. İran, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıkta resmi olarak tarafsız olduğunu duyurmuş ancak uygulamada farklı bir politika takip etmiştir. Esasen kullandığı dini söylemler bağlamında Azerbaycan'ın yanında yer alması beklenen İran'ın tarafsız kalması bile sorunlu iken, Ermenistan'ı desteklemiş olması çok daha vahim bir durum meydana getirmiştir. İran'ın Azerbaycan politikasını daha ziyade ulusal güvenlik endişesi şekillendirmiş ve bu nedenle de İran, iki ülke ile pragmatik ilişkiler geliştirmiştir. Yükselen Azerbaycan milliyetçiliği ve birleşik Azerbaycan söylemleri ile birlikte Güney Azerbaycan'da yaşayan 20 milyon Azerbaycan Türkü'nün varlığı, İran'da güvenlik endişeleri doğurmuştur. Azerbaycan'ın sorunlarını çözerek Güney Azerbaycan üzerinde yayılcı bir politika takip edebileceği düşüncesi İran'ı her daim tedirgin etmiştir. Nitekim Azerbaycan'ın ikinci cumhurbaşkanı olan Ebulfez Elçibey'in Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleştirilmesi gerektiğine ilişkin sözleri daha ilk dönemden itibaren İran'da rahatsızlık yaratmıştır (Sapmaz, 2022, s. 22). İran'daki Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan'a gösterdikleri ilgi ve Ermenistan ile olan savaşta verdikleri destek, İran'ın bu korkusunu diri tutmuştur. İlham Aliyev'in Türk Devletleri Teşkilatı'nın 9. Zirvesi'nde yaptığı bir konuşmada Azerbaycan sınırları dışında yaşayan 40 milyon Azerbaycanlıdan söz etmesi için tuzu biberi olmuştur (Rehimov, 2022). Bu durum, bir anlamda Elçibey dönemindeki söylemlere dönüş şeklinde değerlendirilmiştir.

İran'ın Azerbaycan politikası, genel olarak Ermenistan meselesi ile boğuşan güçsüz bir Azerbaycan düşüncesi üzerine şekillenmiştir. Ancak İkinci Karabağ Savaşı olarak da adlandırılan 44 günlük savaş sonucunda Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarması, İran'ın arzu etmediği bir sonuç doğurmuştur. Diğer yandan İran'ın savaş sırasında Ermenistan'a silah ve teçhizat desteğinde bulunduğu iddia edilmiş ancak bu

durum Azerbaycan'ın zaferini engellememiştir. İran'ın dostane olmayan bu tutumu savaş sonrasında da devam etmiş ve İran Azerbaycan sınırının hemen karşısında sınıra asker yığarak tatbikatlar yapmaya başlamıştır (Nusretoğlu & Alizade, 2022, s. 138-140). İkinci Karabağ Savaşı sonrasında yapılan ateşkes anlaşmasınının 9. maddesine göre Nahçıvan ile Azerbaycan arasında inşa edilecek olan Zengezur Koridoru, bölgedeki jeopolitik dengeleri değiştireceği endişesiyle İran'ı tedirgin etmiştir. İran tarafında *NATO Koridoru*, *Turan Koridoru*, *Türk NATO'su* gibi ifadelerle anılan Zengezur Koridoru, Tahran Yönetimi tarafından bir ulusal güvenlik meselesi olarak görülmüş ve buna bağlı olarak dini lider Hamaney, Ermenistan ile İran arasındaki sınırın kapanmasına neden olacak hiçbir plana izin vermeyeceklerini ifade etmiştir (Farzam, 2022). Bu konuda İran'ın rahatsızlığını giderecek alternatif öneriler sunulmuş ancak İran'ın tavrında henüz bir değişiklik görülmemiştir. Türkiye'nin savaştaki belirleyici rolü ve sonrasında bölgedeki varlığının güçlenmesi İran'ın rahatsızlığını artırmıştır (Karadağ, 2019, s.1). Ancak ortaya çıkan yeni güç dengesinde İran'ın pozisyonu zayıflamış ve gelişmelere etki edebilme gücü azalmıştır.

Bunların dışında İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde önemli bir sorun başlığı da Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile yakın ilişkileri olmuştur. İlham Aliyev yönetimi, İsrail'den 1,6 milyar dolar değerinde askeri teçhizat satın almak üzere bir anlaşma yapmış, bu durum İran'ın tepkisine yol açmıştır. Tahran, Bakü'yü ABD ve İsrail ile iş birliğini derinleştirerek İran'a karşı muhtemel bir saldırıya zemin hazırlamakla suçlamıştır. Azerbaycan'da İran istihbaratıyla bağlantılı terör hücrelerinin ortaya çıkarılması ve Azerbaycan devlet kurumlarına yönelik siber saldırılar, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. İran Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Hasan Firuzabadi, Aliyev yönetimi için "Eğer İran karşıtı bir politika izlemeye devam ederlerse, Aliyev korkunç bir gelecek ile karşı karşıya kalacak. Azerbaycan halkının bir ayaklanmasını bastırması mümkün olmayacaktır" şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar, Bakü tarafından İran'ın ABD ve İsrail ile ilişkilerine duyduğu öfkenin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu ifadeler Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın Bakü'deki İran Büyükelçisine nota vermesine neden olmuştur. İran ise Azerbaycan'ı, Tahran'a karşı istihbarat faaliyetleri yürüten ABD ve İsrail servisleri için bir üs haline gelmekle suçlamıştır (Sapmaz, 2022, s. 29). Aynı şekilde Azerbaycan'ın Ekim 2022'de İsrail'de büyükelçilik açma kararı alıp Mart 2023'te büyükelçinin göreve başlaması İran'da ciddi bir rahatsızlık uyandırmıştır (Hasanoğlu, 2023). İran Meclisi, Tel Aviv'de elçilik açan Azerbaycan'ı kınayıp "Bu adımın olumsuz sonuçları olacaktır" şeklinde tehdit içeren bir metin yayınlamıştır. Azerbaycan ile İran arasındaki gergin ilişkilerin bir yansıması olarak Azerbaycan, Mart 2023'te İranlı dört diplomatı istenmeyen kişi ilan etmiş,(NTV, 2023) İran da Nisan 2023'te aynı sayıdaki Azerbaycanlı diplomatı istenmeyen kişi ilan ederek buna karşılık vermiştir. Azerbaycan'a karşı elinin zayıflamış olması İran Yönetimi'ni daha agresif politikalar takip etmeye yöneltmiştir. Bunların dışında Hazar'ın statüsü, Azerbaycan petrol projeleri, Türkiye'nin bölgedeki varlığı ve Pantürkist düşünceler, Azerbaycan'daki Talişlar üzerinde İran'ın etkin olma çabaları ve benzeri unsurlar da İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Erendor & Öztarsu, 2019).

İran'ın Azerbaycan ve genel dış politikasının şekillenmesinde Rusya faktörü de belirleyici olmuştur. Rusya ve İran, özellikle Suriye İç Savaşı'nda Esad rejimini destekleme konusunda ortak bir tutum benimsemiş ve bu iş birliği sahada koordinasyonlarını artırmıştır. 2015'te Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahalesi, İran'ın bölgedeki etkisini güçlendirmiştir. Güney Kafkasya bağlamında ise İran, Rusya'nın Ermenistan üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak Azerbaycan ile ilişkilerini dengelemeye çalışmaktadır. Ancak, İran'ın bölgesel manevra alanı, Rusya'nın çıkarlarıyla uyum içinde hareket edip etmemesine bağlı olarak değişmektedir. 2020 Karabağ Savaşı sonrası Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan dengesine müdahale etmesi, İran'ın bu sürece dair tutumunu da etkilemiştir (Çetin ve Akçaba, 2024).

İran ve Rusya, tarihsel olarak Güney Kafkasya'da Batı'nın etkisini sınırlamak konusunda ortak menfaatlere sahip olmuştur. Ancak Azerbaycan'ın artan bölgesel gücü ve Türkiye ile kurduğu yakın askeri ittifak, hem İran hem de Rusya açısından yeni bir denge arayışını beraberinde getirmiştir. Güney Kafkasya'da Batı'nın etkisini artması İran ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. Ermenistan'ın güç kaybetmesi, her iki ülkenin de bölgede yeni stratejiler geliştirmesine yol açmıştır. ABD'nin ve Avrupa'nın Azerbaycan'a yaklaşmasını sınırlamak, İran ve Rusya'nın ortak çıkarı haline gelmiştir. Öte yandan son dönemde Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteğin azaldığını fark eden İran, Ermenistan ile ekonomik ve askeri iş birliğini artırma çabası içerisine girmiştir (Sapmaz, 2022).

İran'ın dış politikasındaki pragmatist yaklaşım Rusya ile olan ekonomik ve askeri ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. İran, ABD ve Batılı ülkelerin uyguladığı yaptırımlar nedeniyle ekonomik ve güvenlik açısından Rusya'ya daha fazla yakınlaşmak zorunda kalmıştır. İran, bu yaptırımları aşmak için Rusya ile enerji ve ticaret anlaşmaları imzalamıştır. İran'ın Rusya'dan savaş uçakları ve askeri teknoloji tedarik etmesi, iki ülke arasındaki stratejik bağımlılığın somut göstergeleri olmuştur. Ukrayna Savaşı sırasında İran, Rusya'ya insansız hava araçları satmış ve bu da askeri iş birliğine yeni bir boyut kazandırmıştır (Askeroğlu, 2022).

Son dönemde İran'ın Rusya ile ilişkilerine küresel bir aktör olarak Çin de dahil olmaya başlamıştır. İran, Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler giderek üçlü bir stratejik iş birliğine dönüşmüştür. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında İran ile geliştirdiği 25 yıllık stratejik iş birliği anlaşması, İran'ın Çin'e ekonomik bağımlılığını artırmıştır. Aynı zamanda, Çin'in İran ile Suudi Arabistan arasındaki diplomatik normalleşmede arabulucu rolü oynaması, bölgede yeni bir güç dengesini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Rusya ve Çin'in İran'a yönelik yatırım ve askeri iş birlikleri de İran'ın bölgedeki gücünü etkilemiştir. Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında, Doğu ile Batı arasındaki ticaretin güvenli ve istikrarlı bir şekilde devam etmesi için Kafkasya bölgesinin huzur ve istikrar içerisinde olması Çin için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, Çin, Azerbaycan'ın istikrarsızlaşmasına yol açacak politikalara karşı duyarlı bir tutum sergilemektedir. Bu durum, aynı zamanda İran'ın Azerbaycan'a yönelik daha agresif politikalar izlemesinin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

5. SONUÇ

İran'ın retorik olarak İslami söylemleri ön planda tutmasına rağmen, pratikte çoğu zaman realpolitik bir dış politika anlayışıyla hareket ettiği görülmektedir. İran'ın bu yaklaşımı, özellikle mezhep gibi birçok ortak dini, tarihi ve kültürel değeri paylaştığı Azerbaycan ile olan ilişkilerinde daha belirgin bir durum arz etmektedir. Söylem olarak sıklıkla dini ve mezhepsel unsurları kullanan Tahran Yönetimi'nin dış politika kararlarında da aynı anlayışla hareket ederek Azerbaycan ile çok daha yakın ilişkiler geliştirmesi beklenmektedir. Ancak, İran'ın Hristiyan nüfusa sahip bir devlet olan Ermenistan ile sürdürdüğü iyi ilişkiler ve buna karşı Azerbaycan ile olan mesafeli tutumu, İran'ın dış politika yapımında öncelikli olanın ulusal güvenlik ve stratejik çıkarlar olduğunu göstermektedir. Bu durum, İran'ın dış politika yapımında mezhepsel ve dini değerlerin yalnızca belirli koşullar altında bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

İran'ın dış politika anlayışı, anayasal düzenlemelerinde ve liderlerin söylemlerinde sıkça vurgulanan "ümmetçi" dış politika ilkeleriyle çelişir bir görüntü sergileyebilmektedir. Bununla birlikte, bu çelişki, İslam ve Şiilik unsurlarının İran'ın dış politikasında tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. İran, farklı ülkelerle ilişkilerinde bu değerleri zaman zaman ön plana çıkarmakta; ancak bu yaklaşımı, ulusal menfaatlerine ters düşmediği ya da ulusal çıkarlar için faydalı görüldüğü durumlarla sınırlı tutmaktadır. Bu nedenle, ideolojik ve değer merkezli politikalar perde görevi üstlenerek, İran'ın pragmatik çıkarlarının bir aracından öteye geçememektedir. Başka bir deyişle, İran, ulusal çıkarlarını tehdit etmeyen ya da bu çıkarları destekleyen koşullarda değer merkezli bir politika geliştirmekte, aksi durumda ise bu değerleri ikinci plana itmektedir.

Azerbaycan'a yönelik politikalar, bu pragmatik yaklaşımın en belirgin örneklerinden birini sunmaktadır. İran, Azerbaycan ile olan ilişkilerinde mezhepsel ve dini ortaklıkları gözetmek yerine, ulusal güvenlik ve stratejik çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Birleşik bir Azerbaycan düşüncesi bağlamında İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin varlığını tehdit olarak gören İran, Azerbaycan İsrail ilişkilerine de aynı perspektiften yaklaşmaktadır. Öte yandan Azerbaycan'ın jeopolitik konumu, Hazar'daki enerji kaynakları, bölgedeki güç dengelerini değiştirecek şekilde Türkiye'nin bölgede güç kazanması gibi faktörler de İran'ın Azerbaycan politikasını etkilemektedir. Bu anlayışla oluşturulan Azerbaycan politikası, ulusal güvenlik kaygılarının dini ve mezhepsel ortaklıklardan daha ağır bastığını göstermektedir.

İran'ın dış politikası, İslamcılık, Şiilik, İrancılık ve Fars milliyetçiliği gibi farklı kimlikler arasında bir denge ve geçişkenlik arz etmektedir. Bu durum, İran'ın değişen uluslararası şartlara uyum sağlama kapasitesini yansıtmaktadır. Bu esneklik, İran'ın dış politikasında ulusal çıkarların her zaman öncelikli bir rol oynadığını ve İran'ın dış politika kimliklerini ve stratejilerini şekillendiren temel dinamiğin ulusal çıkar olduğunu göstermektedir. Değer merkezli politikalar ise yalnızca bu çıkarların desteklendiği durumlarda anlam kazanmaktadır.

Netice itibarıyla İran'ın dış politikası, söylemde değer merkezli ve idealist bir görüntü sergilese de, pratikte menfaat merkezli ve pragmatik bir anlayışa dayanmaktadır. Bu durum, İran'ın Azerbaycan politikasında da net bir şekilde kendini göstermekte ve İran'ın dış politikada değerleri bir araç olarak kullanma eğilimini ortaya koymaktadır. İran'ın Azerbaycan ile ilişkileri, ulusal çıkarların dini ve mezhepsel ortaklıklardan daha öncelikli olduğunu ve bu çıkarların realpolitik bir anlayışla belirlendiğini göstermektedir. Öte yandan İran'ın Azerbaycan politikasının şekillenmesinde Rusya ve Çin de etkili olmaktadır. İran'ın 2021 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olması, bu üç ülke arasındaki yakınlaşmaya kurumsal bir boyut kazandırmıştır. Bununla birlikte Çin'in sürdürülebilir bir ticaret için Güney Kafkasya'nın güvenliğine büyük önem vermesi İran'ın Azerbaycan politikasını etkilemektedir. Çin'in desteğinin sağlanması ve bunun sürdürülebilmesi için bölgeyi istikrarsızlaştıracak politikalardan uzak durulması önem arz etmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abdurahmanlı, E. (2023). Rusya ve Çin Arasında Azerbaycan Üzerinden Rekabet: İdeoloji, Diplomasi ve Ekonomik Araçlar. *Strategic Public Management Journal*, 9(16), 12-28. <https://doi.org/10.25069/spmj.1206279>
- Askeroğlu, S. (2022). İran-Rusya ilişkileri: Stratejik ortaklık mı rekabet mi?. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 577-594. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.1018646>
- Aslanlı, A., & Memmedov, A. (2016). Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan-İran İlişkilerinin Analizi. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1520-1532. <https://doi.org/10.15869/itobiad.256057>
- Ateş Tan, E. (2024). Şiliğin Siyasallaşma Süreci ve İran Anayasası Bağlamında İslam'ın İran Dış Politikasına Etkisi. *ENTİS Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 145-158.
- Ayaz, F. B. (2018). Realpolitik: Göktürk-Bizans Münasebetlerini Yeniden Yorumlamak, I. Uluslararası Türk Kültürü Ve Tarihi Sempozyumu, 19-20-21 Nisan 2018 Bildiri Kitabı, İstanbul
- Belgelerle İran'ın Afganistan ve Irak işgalinde ABD ile iş birliği.* (2024, October 3). MEPANews. <https://www.mepanews.com/iran-afganistan-irak-abd-ısgal-68865h.htm>
- Bew, J. (2014). The Real Origins of Realpolitik. *The National Interest*, 130, 40-52.
- Çetin, İ., ve Akçapa, M. (2024). Soğuk Savaş Sonrası İran-Rusya İlişkileri: Teşvik Edici Ve Sınırlandırıcı Faktörler. *İran Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 53-79. <https://doi.org/10.33201/iranian.1429178>

- Djalili, M.-R. (2002). Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism. *Connections*, 1(3), 49–58.
- Elias, F., & Erol, M. S. (2021). İslam Devrimi Sonrasında İran Dış Politikasının Ummu'l Kura Teorisi Bağlamında Analizi. *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 361–385.
- Erendor, M. E., & Öztarsu, M. F. (2019). Iranian Relations With Azerbaijan and Armenia: A Comparative Approach in the Case Of Pragmatist Politics. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 157–176.
- Euronews (2023). Tahran ve Bakü arasında yeni gerginlik; İran, Azerbaycanlı 4 diplomatı 'istenmeyen kişi' ilan etti. <https://tr.euronews.com/2023/05/05/tahran-ve-baku-arasinda-yeni-gerginlik-iran-azerbaycanli-4-diplomati-istenmeyen-kisi-ilan>
- Farzam, R. (2022). İran Neden Zengezur Koridoru'na Karşı?. <https://iramcenter.org/iran-neden-zengezur-koridoruna-karsi-828>
- Goodarzi, J. M. (2010). Radicalism or Realpolitik?: The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran. *Babylon: The Nordic Journal of Middle Eastern Studies*, 8(2).
- Hasanoglu, E. (2023). Azerbaycan-İsrail arası diplomatik temaslar. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-azerbaycan-israil-arasi-diplomatik-temaslar/2914562>
- Henry C., E. (1915). What is Realpolitik? *International Journal of Ethics*, 25(4), 448–468.
- Humphreys, A. R. C. (2014). Realpolitik. In M. T. Gibbons, D. Coole, E. Ellis, & K. Ferguson (Eds.), *The Encyclopedia of Political Thought*. Wiley-Blackwell.
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası. Retrieved January 1, 2025, from <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>
- Islam, N. (2024, February 17). *Pakistan Seçimleri ve Geleceğin Reelpolitik İkilemleri*. SETA. <https://www.setav.org/odak/odak-pakistan-secimleri-ve-gelecegin-realpolitik-ikilemleri>
- Kalbizada E.H. (2022). Pragmatism In Iran's Foreign Policy And Relations With Armenia, *History, Archeology and Ethnography of the Caucasus*, 18 (39), 679-693. doi: 10.32653/CH183679-693
- Karadağ, S.(2019). İran- Ermenistan İlişkileri ve Belirleyici Dinamikler, https://insamer.com/tr/iran-ermenistan-iliskileri-ve-belirleyici-dinamikler_2305.html.
- Karaoğlu, O. (2021). *Teopower Olarak Şiilik ve İran Dış Politikası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kissinger, H. (2000). *Diplomasi, Çeviren: İbrahim H. Kurt*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mohammed, S. (2023). *Realpolitik: The Pragmatic Approach to Politics*. Zenodo. <https://zenodo.org/records/10877438>
- NTV (2023). Azerbaycan'da 4 İranlı diplomat istenmeyen kişi ilan edildi. <https://www.ntv.com.tr/dunya/azerbaycanda-4-iranli-diplomat-istenmeyen-kisi-ilan-edildi,8qrqj130UU6TopVnK1-c5w>
- Nusretoğlu, T., & Alizade, O. (2022). İran'ın Azerbaycan siyaseti; Karabağ savaşları örneğinde. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(1), 127–149.
- Okyar, O., & Güneş, İ. D. (2016). Reel Politigi Sınırlandıran Kamuoyu: Nükleer İran Örneği. *Uluslararası İlişkiler*, 13(50).
- Özbay, F. (2007). Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Düünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri, Editör Kenan Dağcı ve Atilla Sandıklı, *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Precht, H. (1988). Ayatollah Realpolitik. *Foreign Policy*, 70, 109–128.
- Rathbun, B. (2018). The Rarity of Realpolitik: What Bismarck's Rationality Reveals about International Politics. *International Security*, 43(1), 7–55.
- Rehimov, R. (2022). Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Soydaşlarımızın ana dillerinde eğitim almaları teşkilatımızın gündeminde olmalı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-soydaslarimizin-ana-dillerinde-egitim-almalari-teskilatimizin-gundeminde-olmalı/2735178>
- Rehman, I. (2019). Raison d'Etat: Richelieu's Grand Strategy During The Thirty Years' War, *Texas National Security Review* 2, 3.
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 390–410.
- Sanyürek, M. B. (2018). Devrim Sonrası İran Dış Politikası. *The Journal of Academic Social Science*, 86, 198–218.

- Sapmaz, A. (2022). İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 12–43.
- Sarı, İ. (2015). 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 95–136.
- Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü. *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 84–103.
- Shanahan, R. (2013, April 15). Religion or realpolitik: a comparative study of Iranian foreign policy towards Azerbaijan and Pakistan. *4th International Virtual Conference on Iran and the World Contemporary Developments*.
- Şahin, M. (2011). İran Dış Politikasının Dini Retoriği, Edit.Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ankara: Barış Yayıncılık
- Şihaliyev, E. (2023). İran's Armenia and Azerbaijan Policy: Geopolitical Realities and Comparative Analysis. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 329–340.
- Toku, N. *Reel-Politiğin İlk Filozofu İbni Haldun*. <https://www.nesettoku.com.tr/?P=548>.
- Tunçarslan, N. (2018). Uluslararası Sorunların Çözümünde Normatif ve Reel Politik Araçların Karşılaştırmalı Bir Analizi: İran ve Suriye Krizi'nde Türkiye'nin Arabuluculuğu. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6(2).
- Yazgan, H. (2010). Normatif Güç Kavramı ve Realpolitik arasında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri, *Cankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 7(1), 143-162.
- Yegin, A. (2014). Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası, *SETA Perspektif*, 32.

Tarihteki İlk Ekonomik Faaliyetler ve İlk Devlet Hizmetleri

Deniz Alçın Şahintürk^{1,2}

“Toplum dediğimizde kastettiğimiz şey insanların uygar bir yaşam sürebilmek için gerekli ev, toprak ve mülkiyete sahip olmalarıdır. Söylediğimiz şey şöyle de ispatlanabilir: Böylesine bir hayatın yaşanması artık daha mümkün olmadığında aralarındaki birlik de ortadan kalkar. Üstelik devlet de böylesi bir yaşam sonucunda ortaya çıkar” (Aristoteles, çev.2021:23)

ÖZET

Toplumsal yaşamın tam ortasında yer alan ekonomi ve devlet kurumunun ve aralarındaki ilişkinin iyi anlaşılması için öncelikle bunların tarihinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Ekonomik faaliyetler düşünme yetisi ile ortaya çıktığından bu tarihleme için insanın ilk ortaya çıktığı zamana gidilmesi gerekmektedir.

Bu amaçla çalışmada Mezopotamya, Mısır, Ege, Doğu Asya ve Güney Amerika’da ortaya çıkan ilk uygarlıklardaki tüketim, aile, ticaret, artı zaman, üretim, örgütlenme, teknolojik buluş, toplumsal roller, toplumsal sınıflar, bankacılık, kentleşme ve mülkiyet gibi temel sosyo-ekonomik olguların ve kamu hizmeti, vergileme, gelir dağılımı politikası ve yasama gibi devlet faaliyetlerinin ilk halleri incelenmiştir. Modern “iktisat” kavramı tanımının doğruladığı gibi tüm ekonomik olgular insanın ihtiyacı sonucu ortaya çıkmış, mülkiyetin korunması yolunda bir otoriteye olan ihtiyaç ise devlet kurumunu doğurmuştur. İlk uygarlıklarda ekonomiyi adeta sosyal, kültürel, siyasi ve dini yaşam şekillendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlk Ekonomik Faaliyetler, İlk Uygarlıklar, İlk Devlet Faaliyetleri.

The First Economic Activities and the First Government Services in History

ABSTRACT

In order to understand the economy and state institutions, which are at the very center of social life, and the relationship between them, it is necessary to know their history well. Since

¹ İletişim Yazarı: deniz.alcin@cbu.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-1261-3392.

(Makale Gönderim Tarihi: 05.01.2025 / Yayın Tarihi:26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1613639](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1613639)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

economic activities emerged with the ability to think, it is necessary to go back to the time when humans first emerged for this dating.

For this purpose, we examined in the study the first forms of basic socio-economic phenomena such as consumption, family, trade, surplus time, production, organization, technological invention, social roles, social classes, banking, urbanization, property and state activities such as public service, taxation, income distribution policy and legislation in the first civilizations that emerged in Mesopotamia, Egypt, the Aegean, East Asia and South America. As the definition of the modern concept of "economics" confirms, all economic phenomena emerged as a result of human needs, and the need for an authority to protect property gave birth to the institution of the state. In the first civilizations, the economy was shaped by social, cultural, political and religious life.

Keywords: *First Economic Activities, First Civilizations, First State Activities.*

1. GİRİŞ

Her dönemin olaylarının o dönemin şartları içinde değerlendirmek sosyal bilimlerde birçok zaman başarılabilen tarafsızlığı sağlayabilmektedir. Bu türden bir değerlendirme aynı zamanda okuyucunun dünya tarihini ve yaşamın değişimlerinin nedenini daha iyi idrak etmesini sağlamaktadır. Günümüz modern ve karmaşık ekonomik faaliyetlerinin ve devletin ekonomi içindeki rolünün iyi anlaşılması için de bu olguların tarihinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Ancak bu tarihin başlangıcını çoğu zaman yapıldığı gibi on sekizinci yüzyıl olarak kabul etmek ve evvelini geride bırakmak birçok şeyi eksik bırakmak anlamına gelmektedir. Modern anlamda olmasa da insanlığın ilk zamanlarından beri ekonomik aktiviteler var olmuş, zamanla sayısı ve karmaşıklığı artmış ve günümüzde modern halini almıştır. İşte bu zamana yayılan değişimi iyi anlamak ve bağlantıları kurmak özellikle iktisat eğitimi alanlar için çok kıymetlidir.

Bu nedenle bu makalede ekonomi ve maliye alanında yapılmış birçok çalışmadan farklı olarak ekonomi ve devlet ilişkisi, dünya üzerindeki ilk ekonomik faaliyetlerin ortaya çıktığı zamana dayandırılmıştır. Çalışma özellikle ekonominin sacayakları olan tüketim, ticaret, üretim ve para kavramları üzerinde gelişmiştir. Çalışmamızın ana konusu ekonomik faaliyetler olsa da bir toplumun gelişiminde sosyo-kültürel, siyasi, dini ve ekonomik faaliyetler birbiri ile sıkı sıkıya bağlı olduğu için ilk uygarlıkların sosyo-kültürel, siyasi ve dini özelliklerine de değinilmiş bu unsurların ekonomik gelişmeler ve devlet kurumu üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Örneğin, bu dönemde aile hem toplumun hem ekonominin temeli olmuş, kent yapılanması devlet oluşumunun ilk örneğini teşkil etmiş, dini liderler tapınaklarda ticari işlemlerin kaydedilmesinde rol almışlardır.

Çalışmamızın konusu, düşünme yetisi ile oluşturulan “ekonomik faaliyetler” olduğuna göre insanın ilk ortaya çıktığı zamandan başlamamız gerekmektedir. Özellikle ekonomik yapıdan ve faaliyetlerden bahsedeceksek ilk önce insanın tüketimi ve sonra tüketimle birlikte üretim faaliyetinden bahsetmemiz gerekmektedir. Çünkü her insan hayatta kalabilmek için ilk önce tüketmek zorundadır. Tarihin akışında; doğanın izni ve insanın

becerisi doğrultusunda üretim faaliyetleri tüketimden sonra geliştiği için tüketim ihtiyacından fazla olan üretim anlamına gelen “artı değer” de sonradan oluşmuştur. Artı değer faaliyetleri insanlar arasındaki sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkileri de kuvvetlendirmiş, kaostan korunmak için bu ilişkilere çerçeve çizmek görevi ise siyasi bir oluşum olan devlete düşmüştür. Devlet kurumunun ortaya çıkmasıyla birlikte ilk vergilendirme uygulamaları da başlamıştır.

Çalışmada öncelikle devletin olmadığı dönemde dünya üzerindeki ilk ekonomik faaliyetler hakkında bilgi verilmiş ve devletin hangi gerekçelere bağlı olarak ortaya çıktığına değinilmiştir. Daha sonra ise devletin olduğu dönemde ilk ekonomik faaliyetler ve devlet hizmetleri, farklı coğrafyalarda ortaya çıkan ilk uygarlıklara göre sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Bu doğrultuda sırasıyla Mezopotamya, Mısır, Ege, Doğu Asya ve Güney Amerika medeniyetleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı sadece ilk ekonomik faaliyetler ve devlet hizmetlerini tanıtmayı amaçladığı için ilkçağın tamamını kapsamamakta sadece tarih öncesi çağ ve ilkçağdaki ilk uygarlıklara değinmektedir. Çalışma, özet niteliği ile özellikle iktisat fakültesi öğrencilerinin öğrenim hayatları boyunca ekonomi ve devlet ile ilgili edinecekleri ayrıntılı bilgilerin tarihsel kökeni hakkında bir çerçeve çizecektir.

2. DEVLETİN OLMADIĞI DÖNEMDE EKONOMİK FAALİYETLER

“Bazı uzmanlar bugün, dünya tarihinin “yeni” küresel çerçevesini, bir bilim insanının dediği gibi, dünyayı Ay’ın bakış açısından görmek olarak değerlendirmektedir” (Maynes ve Waltner, 2022, s.7). Ancak çalışmamızın konusu ekonomik faaliyetler olduğu için dünyanın oluşumundan değil ilk insandan itibaren ekonomik aktivitelerin incelenmesi gerekmektedir.

Ekonomi kavramı, kaynakların ihtiyaçlara göre kıt olması ve faydalanmaya hazır halde olmamasından dolayı ortaya çıkmıştır (Çelebi, 2015, s.6). İnsanın ilk atalarının birçoğumuzun bildiği üzere hayatta kalmak için yerine getirdiği en temel ekonomik faaliyeti avcılık toplayıcılıktır. Çünkü kaynaklar faydalanmaya hazır halde değildir. İşte, insanlık tarihinin en uzun bölümünü oluşturan ve eski taş çağı ya da yontma taş çağı denen Paleolitik çağda (Yalçınkaya, 2009, s.2) insan avcılık toplayıcılık faaliyeti ile genellikle gününün tümünü geçirmiş ve temel fizyolojik ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamıştır. Anlaşılacağı üzere bu dönemde insan sadece doğanın sunduklarından (bitki ve hayvan) faydalanmış yani sadece tüketmiştir. Bunun nedeni üretim yapacak bilgiye sahip olmamaları, iklim değişiklikleri ve besinlerin tükenmesi sonucu sürekli göç etmek durumunda olmalarıdır. En eski insanlar zaman kavramını çok bilmemekte ancak ısı değişimi, hayvanların uykuya yatmaları ve meyve ve sebzelerin olgunlaşmalarından mevsimleri takip edebilmektedir (Van Loon ve Merriman, 2019, s.33).

Çağın isminden de anlaşılacağı üzere bu çağda avcılık ve toplayıcılık yapmalarını sağlayan aletleri taş, kemik ve odundan kendileri yontarak oluşturmuşlardır. Bu dönemde insanlığı bulunduğu noktadan bir adım ileriye taşıyacak en önemli buluşlarından biri ateştir. İnsanlar ateşten Afrika’da ilk defa bilinçli şekilde faydalanmışlardır (Sivas ve diğerleri, 2019, s.4). Tarih öncesinin en büyük teknolojik buluşu olan ateş yaşamı dönüştürerek kültürel ilerleme

sağlamış, “ateş sayesinde gecenin demirden gücü delinmiş, iklimlerin yola getirici, disiplinli yapısı ortadan kalkmış,... ataların en önemli nesnel bağlayıcısı olan doğal ritim ortadan kalkmıştır” (Roberts, 2019, s.23,24). Paleolitik çağda doğanın zor koşulları karşısında insanlar birbiri ile yardımlaşmayı yani iş bölümünü öğrenmiştir. Grup halinde avlanma ve avın paylaşılması gibi faaliyetler ilk toplumsal örgütlenme olarak sayılabilmektedir (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.8). İlk insan topluluklarında erkekler ve kadınlar arasında bir iş bölümü olmasının yanında özellikle yiyecek toplama konularında kadınlar arasında da bir iş bölümü gerçekleşmiştir (Maynes ve Waltner, 2022, s.17). 1966’da R. B. Lee ve I. De Vore isimli antropologların, insanoğlunun avcı yaşam sırasındaki uyum sağlama becerisini şimdiye kadar ki en başarılı uyum sağlama becerisi olarak ifade etmeleri de bu düşünceyi doğrulamaktadır (Conner 2012, Lee 1968’den aktaran Özüşen, 2020, s.2).

M.Ö. 35.000-10.000 yılları arasında devam etmiş olan üst paleolitik çağda ticaret değiş tokuş şeklinde yapılmıştır (Eğilmez, 2018, s.24). Başta Anadolu olmak üzere birçok yerde, Neolitik çağın başlarında obsidyen taşının bulunması bu yerleşim yerleri arasında Üst Paleolitik Çağdan itibaren bu mallarla ticaret yapılmaya başlandığının kanıtı olduğu görülmektedir (Ünal Kestane, 2015, s.191). Bu noktada ilk olarak ticaretin mi yoksa üretimin mi ortaya çıktığı tartışılabilir. Çünkü insanlar tarım ürünlerini ve hayvanları yetiştirmeye başlamadan önce doğanın kendisine hazır olarak sunduğu bu ürünleri, ürünlerin bulunmadığı bölgelere satmış olabilirler (Eğilmez, 2018, s.27). Tüm bunlardan yola çıkarak ilk yerleşim yerlerinin ekonomisinin dışa açık olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Bu dönemde ekonominin dışa açıklığı hayatta kalma güdüsünün en önemli sonucu olabilir. İlkel toplumlarda ticareten önce üretim varsa bu yüksek ihtimalle hane tipi üretim şeklinde olmuştur (Özüşen, 2020, s.9).

Epipaleolitik çağda ise avcılık ve toplayıcılıkta ustalaşan insan, özellikle ateşin bulunmasıyla artık barınma ve daha iyi beslenme sorununa da çözüm yaratmıştır. Mağaralarda kadınlar ve çocuklar, dışarıda avlanan erkekleri beklerken kadın ve erkeğin toplumsal rolleri de farklılaşmaya başlamış, kadınların anne olmaları onları daha az hareketli hale getirmiş, avcılık ve toplayıcılık konusunda erkekler aralarında işbirliği yapma durumunda kalmıştır (Roberts, 2019, s.19,21). Bu işbirliği özellikle büyük av hayvanlarını kolay avlayabilmek için doğmuş, büyük hayvanlar sayesinde birkaç günlük yiyecek elde edilebildiği için insanlar boş (artı) zamana sahip olmaya başlamışlardır (Eğilmez, 2018, s.25). İnsan, düşünebilme yeteneğinden kaynaklanan meraklı ve gelişime açık doğası sayesinde bu artı zamanı yaşamı kolaylaştırmak için kullanmaya başlamıştır. Bu artı zaman avcılık ve toplayıcılıkta kullanılan yeni aletlerin yapımında ve barınma sorununu çözmek ve iyileştirmekte kullanılmış olabilir. Kadınların ise sadece annelik görevini ifa etmedikleri aynı zamanda toplu yaşamı koordine etmede çok aktif rol aldıklarına dair birçok kanıt bulunmaktadır (Maynes ve Waltner, 2022, s.17). O dönemde yaşam doğaya bağlı ve çok zor olduğundan (buzul çağı, yabani hayvanlar, diğer iklim ve yer olayları) yaşam süresinin çok kısıtlı olduğunu ve güçsüz insanların yaşayamadıklarını dolayısı ile nüfusun da az olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu dönemlerde özel mülkiyet

gelişmemiştir. Buna bağlı olarak insanın tüketiminin tamamıyla doğaya bağlı olduğu, değiş tokuş dışında bir ekonomik faaliyetin olmadığını ve buna bağlı olarak hukuki kuralların oluşmadığını ve devlet denem yapıların ortaya çıkmadığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak bu dönemde bir ekonomi ya da maliye politikasından da bahsetmek imkânsızdır.

“İlkel diye nitelendirilen topluluklarda üst-sistemlerin yerinde doğanın kendisi vardır ve insanlar evrenle doğrudan ilişki halindedirler, doğayı tanır, ondan korkar, onu sever, onunla güçlü bir bağ yaşarlar” (Geçtan, 2004, s.23).

3. DEVLETİN OLDUĞU DÖNEMDE İLK EKONOMİK FAALİYETLER VE DEVLET HİZMETLERİ

Modern insan tarımda ustalaştıkça öncelikle şehirlerde sonra şehir devletlerinde ve nihayet uluslar halinde yerleşik düzene geçmişlerdir (Head, 2022, s.13).

Son buzul çağının bitişi ile neolitik devrim gerçekleşmiştir. “Cıvalı Taş Devri” ya da “İlk Üretimci Köy Toplulukları” şeklinde de isimlendirilen bu dönem bazı uzmanlar tarafından insanlığın ilk devrimi olarak kabul edilmektedir (İznic ve diğerleri, 2020, s.9). Gezici avcı-toplayıcı gruplardaki annelerin birden fazla çocukla hareket kabiliyetlerinin kısıtlanması, aileleri yerleşikliğe geçirerek önce küçük bahçelerde sonrasında ise daha büyük arazilerde tarım ve hayvancılık yapmaya başlamışlarını sağlamıştır (McNeill ve McNeill, 2023, s.42). “İnsanlık tarihinin akışını köklü bir biçimde değiştiren bu süreçte atalarımız yerleşikliğe geçmeye, hayvan ve bitkileri evcilleştirerek bunlara dayalı bir besin ekonomisi uygulamaya, “ev” ile temsil edilen “aile” sosyal düzeninin temellerini atmaya başladılar” (Atakuman, 2022, s.67). Dolayısı ile aile tarihsel bir kurumdur ve tarihsel değişimin araçlarıdır (Maynes ve Waltner, 2022, s.9).

Devlet kurumu ise tarihte ilk Mezopotamya bölgesinde kurulmuş, bunu Mısır, Anadolu, Girit, Yunanistan, Roma ve Çin izlemiştir (Gözler 2011’den aktaran Döveci, 2018, s.77). M.Ö. 8000 ve M.Ö. 7000 yılları arasında Avrupa’da buzullar gerilerken daha ılımlı iklime sahip olan Mezopotamya’da tarım ürünü fazlalığı ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2004, s.179). Bu dönemde tahıl üretimi artmış, domuz, köpek, koyun, sığır, keçi gibi hayvanlar evcilleştirilmiş, kilden çanak çömlek yapılmış, ilk köyler kurulmaya başlamış, Diyarbakır’da Çayönü, Şanlıurfa’da Nevali Çori, Göbeklitepe ve Kuzey Irak’taki Cermo yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır (Sivas ve diğerleri, 2019, s.6-7). Çatalhöyük’de ise tüm bunların yanında hurma, kabuk ve obsidiyenin bulunması burada ticaret faaliyetinin olduğunu da kanıtlamaktadır (Maynes ve Waltner, 2022, s.22). Köylüler topraklarını, mallarını ve canını korumak için şehirleşmek istemişler ve bu durum toplumların zanaatkarlar, yöneticiler, tüccarlar ve askerler şeklinde örgütlenmesini ve sınıflı toplum yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.10). Toprağa sahip olan soylu sınıfı çok uzun yıllar sosyal, ekonomik ve siyasal iktidarın belirleyicisi olmuş dolayısıyla tarım devriminin ilk gerçekleştiği bu bölgeler ilk kentlerin ve ilk imparatorluklarının ortaya çıktığı yerler olmuştur (Taş ve Günay, 2015, s.143). Yani yeryüzünde ilk devletler bazı bölgelerde kuvvet ve mücadele sonucu ortaya çıkarken bazı

bölgelerde ekonomik faktörlerle ortaya çıkmıştır (Düvenci, 2018, s.67). Kaldı ki günümüzde devletin temel fonksiyonlarının kamu faydası yaratmak olduğunu, kamu faydasını ise ilk önce vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlayarak ortaya koyacağını, bu noktadan sonra ekonomik faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yapılacağını söylemekteyiz. İklim şartlarının elverişliliği, insanın artan becerisi, el aletlerinin, ateşin ve tekerleğin icadı sayesinde tarımsal üretimin artmasıyla ve bunların korunması için devlet kurumunun ortaya çıkmasıyla antik dünyada hangi ürünün ne miktarda, kim için üretileceği ve fiyatının ne olacağı sorularına piyasa değil ağırlıklı olarak toplumun liderleri cevap vermiş, bazı uygarlıklarda bunlar yasalara işlenmiş (Eğilmez, 2018, s.43), üretim artışı, ticaretteki gelişmeler ve mülkiyet olgusu devletin vergi uygulamalarını çeşitlendirmiştir. Karl Polanyi ilk çağlardaki ekonomilerin günümüz modern piyasa ekonomisinden oldukça farklı olduğunu, ekonomik faaliyetlerin sosyal yaşamın içinde yerleşik olduğunu belirtmiştir (Akan, 2016, s.93).

Devletin olduğu dönem bu şekilde özetlendikten sonra aşağıda bu dönem coğrafyalara göre ayrıtısı ile incelenmiştir. Bu noktada ilk devletlerin kurulduğu Mezopotamya, Mısır, Ege, Doğu Asya'da Çin ve Hindistan ve Güney Amerika'daki ekonomik faaliyetler ve devlet faaliyetleri ele alınmıştır.

3.1. Mezopotamya (İki Nehir Arasındaki Ülke)

Uygarlık sözcüğünün Latince kökeni kentleşmeyle bağlantılı olup, insanoğlunun belirli bir kültürel gelişime sahip olduktan sonra kaynak fazlası yaratarak etkileşim içine girmesi anlamını taşımaktadır (Roberts, 2019, s.50,51-52). Modern dünyada kent yapılanmasının en önemli demokratik devlet örgütlenmesi olduğunu düşünürsek devlet oluşumunun ilk örneklerini bu kentler olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi insanlığın bu ilk dönemlerinde de kent oluşumları insanların bir araya gelerek can ve mallarını korumak için ortaya çıkmıştır. Gıda maddeleri ticareti uzun süre başlamadığından ve tarımsal faaliyet çok su gerektirdiğinden ilk şehirler gıda maddelerinin yetiştirildiği alanlara yakın bölgelerde genellikle de nehir vadilerinde ortaya çıkmıştır (Lees, 2022, s.14).

Son bilgilerimiz doğrultusunda bu dönemde oluşan ilk kentlerden birinin Göbeklitepe olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi bu bölgedeki tapınaklar çok sayıda insanın örgütlü bir iş bölümü çerçevesinde çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır (Aksoy, 2018, s.1481). Tapınakların yapımının gerektirdiği iş bölümü, bu mekanizmayı denetleyen bir üst kurulu beraberinde getirmiş, bu üst kurul iktisadi hayattan ziyade sosyal hayatı denetleyen ruhban sınıfı olmuştur (Bezdan ve İdikut, 2022, s.15). Ruhban sınıfı daha ileri zamanlarda siyasi hayatta ön plana çıkmaya başlayacak, hükümdarlarla yetki çatışması yaşayacak, bu durum ilk iktidar-bürokrat çatışmasını meydana getirecektir (Ateş ve Ünal, 2004, s.23,24). Mezopotamya'da din kurumları yaşamın her noktasına işlemiş, yaşanan her olay tanrının uyarısı olarak değerlendirilmiştir (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.13).

Çatalhöyük'de ise kamusal alanlara, idari binalara rastlanılmamış, akrabalık bağı ile kurulmuş evler birincil derecedeki sosyal organizasyonlar olarak yaşamda yer almışlardır

(Maynes ve Waltner, 2022, s.22). Yakın Doğu’da geniş aile bağlarıyla kontrol edilen sembolik ekonomik ilişkilerin çok uzun süre devam etmesi nedeniyle neolitik süreç boyunca ve hatta kentleşmeye kadar iktidar merkezileşerek kurumsallaşmamıştır (Atakuman, 2022, s.79).

M.Ö. 8000 yılında tarım devrimi yaşanmıştır. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin ilk olarak özellikle Türkiye’nin güneydoğusunu da kapsayan bereketli hilal bölgesinde başladığı düşüncesi Göbeklitepe’nin bulunması ile kuvvetlenmiştir. “Ancak son arkeolojik bulgular, şu anda Afrika, Güney Hindistan ve Yeni Gine’yi kapsayan en az on bitki evcilleştirme merkezi olduğuna dair kanıtlar da sunmaktadır” (Maynes ve Waltner, 2022, s.18). Türkiye’nin güneydoğusunda verimli tarım arazileri bulunduğu için yerleşik ve göçebe toplumlar bu bölge için sürekli mücadele etmişlerdir (Düvenci, 2018, s.78). Mezopotamya’da ince un öğütme, bira yapımı, susam yağı yapımında oldukça ileri gidilmiştir (Landsberger, t.y, s.424,425,426).

Tarım devriminin yanı sıra tekerlek, kap kakak, saban gibi aletlerin bulunması üretimi ve ekonomik büyümeyi çok arttırmış, öz tüketimden fazlasını değerlendirmek isteyen insanın girişimleriyle bankacılığın ilk halleri ve aynı faiz uygulaması başlatmıştır (Eğilmez, 2018, s.29,30,34,35). Bazı tarihçiler bu durumu kapitalizmin ilk halleri olarak nitelendirmiş, çünkü arpanın ilk para birimi olarak kullanıldığı, sonrasında Sümerlerde biranın, Çin’de ise çayın sıvı para birimi olarak kullanıldığını ileri sürülmüştür (Batu). Paranın fiyatı olan faizin neden ilk olarak aynı faiz olarak uygulandığı bu bilgi ile daha iyi anlaşılabilir. Bu dönemde ürünlerin fazlasını saklama ve bunları ihtiyacı olanlara aynı faizi ile birlikte vermeye yetkili olanlar yani ilkel bankacılık faaliyetlerini yapanlar toplumun en çok güvendiği kesim olan din adamları olmuştur (Ergin 1983’den aktaran Eğilmez, 2018, s.35). “Mezopotamya’da Uruk kenti yakınlarında bulunan “*Kızıl Tapınak*” dünyanın en eski bankacılık yapısı olarak bilinmektedir” (Eriş, 2019, s. 309). Bu dönemde mühürleme işlemi de gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Aksoy, 2018, s.1485). Bu şekilde oluşturulan üretim fazlasının, insanlığın avcılıktan sonraki en eski sporu olan savaşı teşvik etmesi ve ürünlerin yabancı insanlardan korunması için o dönemin ilk siyasi iktidarlarının örgütlenerek ortaya çıkmış olması muhtemeldir (Roberts, 2019, s.42). Çünkü tarımsal depolama, yeni bir ekonomik sektörün (hırsızlar ve akıncılar) ortaya çıkmasına neden olmuştur (Baker, Bulte ve Weisdorf, 2010, s.3). Çiftçiler kendilerini korumak ve savunmak, duvarlar yapmak, gözetleme kuleleri inşa etmek, hayvanlarını korumak, tarlaları kontrol etmek için zaman, enerji ve kaynak harcamışlardır (Rowthorn ve Seabright, 2010, s.3).

Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik’ten itibaren hayvanlar etlerinin yanında süt ve yan ürünleri için de üretilmeye başlanmış buna literatürde “ikincil ürün devrimi” denilmiştir (Sherratt 1981’den aktaran Aksoy, 2018, s.1487). İnsanlar, bir hayvanın sütünü sağarak o hayvanın kesilip tüketilmesinden elde edilen kaloringin dört katı kadar kalori elde etmeye başlamışlardır (McNeill ve McNeill, 2023, s.46). Ürün verme dışında hayvanlar yük taşımacılığında da kullanılmaya başlanmıştır. Mezopotamya’da yün işleme giyimi geliştirmiş, denizcilik insanın dünyaya yayılmasını sağlamış, okun icadı insanın toplu

avlanma mecburiyetini ortadan kaldırmıştır (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.10). Kalkolitik Çağ'da taş aletler giderek önemini kaybetmiş ve madencilik gelişmiş, maden olarak ilk bakır kullanılmış ve kağı arabası icat edilmiştir (Sivas ve diğerleri, 2019, s.41,42). Tüketiminden daha fazla üreten insanın hayatta kalma kaygısı azaldıkça artı zamana bağlı olarak düşünmeye daha fazla zaman ayırmaya başlamıştır. Çivi yazısı ortaya çıkmış, bu yazı iki binyıldan daha fazla süre boyunca Yakındoğu'nun her yerine yayılmış, bu coğrafyaya ait günümüzde edindiğimiz bilgilerin çoğu bu yazı ile yazılmıştır (Kramer, 2022, s.14). “Çivi yazısının keşfi, kentsel yaşamın kuruluşuna büyük ölçüde olanak sağladı, kil tabletlere sözcük yazım işlemi, hükümetlerin kendisinin ve vatandaşlarının hak ve yükümlülüklerini takip etmek için ihtiyaç duydukları kayıtları üretti” (Lees, 2022, s.18). Bu noktada Sümerlerden bahsetmemiz gerekmektedir.

Sümer devleti 30.000 km² gibi bir alanda kurulmuş, ileri tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yer aldığı, dışa açık, toplumda din adamları, kâtipler, zanaatkarlar ve askerler lehine açık bir şekilde sosyo-ekonomik katmanlaşmanın görüldüğü, nüfusu yüksek olan bir devlettir (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.25,26). Sümerlerden kalma eski bir kil tablette M.Ö. 2000'lerin başlarından beri hanedanların ve kralların listesi tutulmuş, bulunan bu kanıtlar Eski Mezopotamya'daki ilk devletlerin aile karakterini taşıdığını göstermiştir (Maynes ve Waltner, 2022, s.41). “Sümerler, kentlerin mihenk noktasını oluşturduğu bir toplum modeli geliştirmişlerdir” (Ateş ve Ünal, 2004, s.26). M.Ö. 2900–2334 yıllarını kapsayan eski hanedanlar döneminde birçok şehir-devleti ortaya çıkmış, hepsinin başında bir (kral/prens/ensi/efendi/en) bulunmuş, dini kurumlar 4500 hektar ekili alana sahip olmuş, üretimin geri kalanı, çalışanlar, memurlar ve diğer kişiler arasında paylaştırılmıştır (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.27). Rahipler, askerler ve prensler kent nüfusunun azınlık kısmını oluştururken çoğunluk çiftçi, balıkçı, gemici, yazıcı, mimar, doktor, tüccar, marangoz, kuyumcu, demirci ve çömlekçilerden oluşmuştur (Kramer, 2022, s.108). Uruk; Eridu, Lagaş, Ur, Nippur, Kiş, Umma gibi diğer şehir devletlerinin içinde lider şehir devleti olmuştur (Sivas ve diğerleri, 2019, s.7). Uruk, M.Ö. 3600'de yaklaşık 300 dönüm iken M.Ö. 2800'de bu büyüklüğün 7 katı düzeyine ulaşmıştır (Lees, 2022, s.14).

İnsanların eskiden anlaşmak için kullandıkları sembollerden doğan çivi yazısını ilk kullananlar Sümer rahipleri olup bu yazıyı tapınaklardaki mal giriş çıkışlarının kaydedilmesinde kullanmışlardır (McNeill 2001'den aktaran Eğilmez, 2018, s.36). Sümerler alışveriş, kira ve faiz gibi ekonomik işlemlerin yanında evlenme, boşanma, evlat edinme ve miras gibi sosyal işlemleri de kil tabletler üzerine çivi yazısı ile yazmışlardır (Sivas ve diğerleri, 2019, s.10). Yazmak, yazma tekeline sahip rahip sınıfıyla iktidarın ilişkisini vurgulamış, yazıyla meydana getirilen mühürler tapınaklarda ortaya çıkan merkezi ekonominin ilk işlemlerini ortaya koymuştur (Roberts, 2019, s. 60). “...Sümerler, Babilliler, Asurlular, Persler... otuz yüzyıldan fazla bir süreyle bu yazıyı kullandılar” (Van Loon ve Merriman, 2019, s.51).

M.Ö. 3000 civarında tekerlek ulaşımda kullanılmaya başlamıştır. Tekerleğin icadı ile birlikte insanlar zamanı daha verimli kullanmış, yük taşımacılığı kolaylaşmış, işçilik azalmıştır (Altaş, 2016, s.100). Sümerler tunç, bakır, gümüş ve altın madenlerini işlemişler,

Doğu Akdeniz, Anadolu ve Kafkas ülkeleriyle bu madenlerin ticaretini yapmışlardır (Eliade 1991'den aktaran *Gilgamiş Destanı*, çev.2022, s.xiii). Esnaf ve zanaatkarlar el yapımı mallarını kent pazarlarında satmışlar, karşılığını ya mal olarak ya da gümüş bir disk/halka şeklinde para olarak almışlardır (Kramer, 2022, s.108-109). Sümerlerin toprak ve ürün paylaşımı kaygıları ölçüm becerilerini oldukça geliştirmiş, gök cisimlerinin uzaklık ve devinimlerini hesap etmişlerdir (*Gilgamiş Destanı*, çev.2022, s.xi).

Sümerlerin askerî işlerde Akkadlı paralı askerleri kullanmaları bir süre sonra Akkadlı askerlerin yönetime el koymasına ve kendi devletlerini kurmalarına neden olmuştur (Sivrioğlu ve Yılmaz, 2017, s.183). Bu devletin yöneticileri ve rahiplerin yetkileri birbirinden ayrılmış ve tapınakların yanında saraylar da inşa edilmiş, askerlikte ilk defa ok ve yay kullanılmıştır (Roberts, 2019, s.66,67). Akkadlar, Yakın Doğu kültürüne evrensel bir diplomatik dil kazandırmışlardır (Sivrioğlu ve Yılmaz, 2017, s.183). Akkad kralları şehir devleti geleneğini ortadan kaldırarak Mezopotamya'da ilk kez monarşik yapıda devlet örgütlenmesini ortaya çıkarmıştır (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.30).

Babil ise Antik Ortadoğu için, New York gibi bir ekonomik güç merkezi, Las Vegas gibi bir turizm merkezi ve New Orleans gibi eşsiz bir kültüre sahip bir şehirdir (Head, 2022, s.36). Babil uygarlığı Hammurabi döneminde en parlak devrini yaşamış, Hammurabi hem merkezi bir devlet hem de merkezi bir din oluşturmuştur (Tosun, 1963, s.127). Babil'de ticaretle elde edilen servetin bir bölümü mabetlere emanet verilmiş, mabetler bu emanetleri kredi olarak dağıtarak banka şeklinde faaliyet göstermiştir (Ersoy, 2008, s.33). Bilindiği üzere Hammurabi aynı zamanda kanun koyucudur. Ticaretin yaygın olduğu Babil uygarlığında zamanla gelir dağılımı bozulmuş bu nedenle Kral Hamurrabi (M.Ö. 1800) yazılı yasalarıyla faiz oranlarını belli bir seviyede tutarak servetin belirli kişilerin elinde toplanmasını engellemiş ve gelir dağılımını düzenlemeye çalışmıştır (Ersoy, 2008, s.32). Hammurabi, yasalarında tapınaklarda ödünç alıp verme işlemlerinin nasıl yapılacağı, borcun vadesinde nasıl ödeneceği konularının yanında sosyal yaşama dair daha birçok konuyu düzenlemiştir (Eriş, 2019, s.309-310). Babil İmparatorluğu'nun topraklarını kaybetmesiyle birlikte Asur devleti ortaya çıkmıştır.

M.Ö. 2000'lerde şehir-devleti olarak kurulan Asur'da ticarete çok iyi olan tüccarlar tarafından mallar başta Anadolu olmak üzere çok uzak mesafelere satılmış, Eriba-Adad (1383–1356) zamanında Ninova şehrinin alınmasıyla ilk Asur İmparatorluğu kurulmuştur (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.39,44). Asurlular, batı Asya'yı ve Mısır'ı alarak çok büyük ve güçlü bir imparatorluk kurmuşlar, çok fazla tebaadan vergi toplamışlardır (Van Loon ve Merriman, 2019, s.53). Tüccarlar Mezopotamya'dan Anadolu'ya ağırlıklı olarak tekstil ürünleri ve kalay getirip buradan altın, bakır ve tahıl almışlar, içinden geçtikleri kentin kralına da "nishatum" isimli bir gümrük vergisi ödemişler, Hattilere kredili sattıkları mallara yıllık yüzde 30 ile yüzde 180 gibi faiz oranı uygulamışlardır (Alparslan 2004'den aktaran Eğilmez, 2018, s.47,48,49). Asurlu tüccarların Anadolu'da kurdukları karumlar, Anadolu'yu ekonomik ve siyasi açıdan geliştirmiştir (Ersoy, 2008, s.35). Asur toplumunda sınıfsal yapı; özgür yurttaşlar, köleler ve serflerden oluşmuştur (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.45). Asurlular Ninova'da dünyanın en büyük kütüphanesini yapmışlar, en gelişmiş tesisat

sistemlerini inşa etmişler, hızlı iletişim için bir yol istasyon ağı oluşturmuşlar, sanatı çok desteklemişler ve bir devlet dinine sahip olmuşlardır (Head, 2022, s.35).

Anadolu'da ilk güçlü merkezi devlet olan Hitit devleti M.Ö. 1600'lerde Anadolu beyliklerinin yavaş yavaş denetim altına alınmasıyla kurulmuş, Kuşşaralı Labarna "Hattuşa" kentini başkent yapmış, kendi de Hattuşili adını almıştır (Sivas ve diğerleri, 2019, s.44). Eski Mısır Yönetimiyle siyasi, askeri ve iktisadi ilişkileri olan ve Babil uygarlığından çok şey öğrenen Hitit devleti iyi bir ordu, iyi bir iktisadi sistem ve kendilerine özgü bir yasal sisteme sahip olmuş, Mısır dışında Bereketli Hilal'in tamamını ele geçirmiş, yerel yönetimlere de yetki ve sorumluluklar vermişlerdir (Ersoy, 2008, s.34,35; Roberts, 2019, s.111). Hitit devletinde tarım ürünlerinin, hayvanların, hayvanlardan elde edilen ürünlerin, arazilerin, işgücünün (hekim ve eğitimcilerin ücretleri de dahil) fiyatları ve kiralar kanunlarla belirlenmiştir (Reyhan, 2010, s.66,68,70,73,74). "Para yerine kullanılan madenler hem ağırlık, hem de para birimi olarak kullanılmış, Babil'de ve Hitit Krallığı'nda gümüş çubuk ya da halkalar bugünkü ölçüyle 8,5 ile 12,5 gram arasında bir ağırlığı ifade etmiş, her iki tarafta da "şekel" olarak adlandırılmıştır"(Eğilmez, 2018, s.50).

Daha önceki dönemlerde bulunan demirin bu dönemde yaygın olarak kullanılmaya başlanması tarım sektörünü daha da geliştirmiş, tahta ve çakmak taşıyla kazılamayacak kadar sert topraklar sürülmeye elverişli hale gelmiştir (Roberts, 2019, s.95). Demir aynı şekilde orduları da dönüştürmüştür. Zırhlı savaş arabaları "antik dünyanın tankları" şeklinde işlev görmüştür (Head, 2022, s.28). Demiri işlemek için yüksek ısıveren fırınlar kullanılmışlardır (Altaş, 2016, s.42).

Bu devlette mabetlere ait ormanlar, meralar, tarlalar, bağ ve bahçeler var olmuş, bu tarlalarda çalışanlara "tanrının çiftçileri", tapınağın hayvanlarına bakanlara ise "tanrının çobanları" denilmiş, mabetler vergi dışında tutulmuş, ticaret için karayolları yapımına ağırlık verilmiş, yol yapımında halk imece usulü çalışmış, deniz ulaşımında ise Mısır, Asur ve Hindistan kadar ileri gidilememiştir (Ersoy, 2008, s.38,39). "Hititlerin vergi sisteminin, tarımsal üretimden alınan aynı vergi (sahhan), saray için yapılan karşılıksız çalışma biçimindeki hizmet (luzzi), dış ticaretten alınan vergi (nishatum) ve bağlı krallıklardan alınan yıllık bağlılık vergisinden oluştuğu tahmin edilmektedir" (Hitit yasa maddeleri 39,41,46,48'den aktaran Eğilmez, 2018, s.45,46). Vergi tahsilatının özel kişiler aracılığı ile yapılması da ilk Mezopotamya'da ortaya çıkmış, M.Ö. 2000'lerde tarım ürünleri yüzde 10 vergiye tabi tutulmuş, ancak vergi toplayıcıları daha yüksek oranda ürün almış, bunun yüzde 10'unu devlete aktarıp kalanını kendilerine ayırmışlardır (Eğilmez, 2018, s.45). Bu döneme ait Mezopotamya kaynakları, hem doğrudan hem de (özellikle) dolaylı vergiler için iltizama dair çok sayıda kanıt sunmuş, devletin iltizam sistemine yönelmesinin en güçlü nedenleri; tahsilat maliyetlerinin yüksekliği, verimlilik problemleri ve devletin vergi toplamadaki riski mültezimlere aktarmak istemesi olmuştur (Jursa ve García, 2015, s.121).

Ramses'in Suriye topraklarının bir kısmını istemesi nedeniyle M.Ö. 1285'de Hitit-Mısır arasında Kadeş kenti yakınlarında savaş yapılmış, M.Ö. 1270 yılında bu devletler arasında

ilk önemli yazılı antlaşma olan Kadeş Antlaşması imzalanmış, bu antlaşma tarihin ilk gerçek diplomatik belgesi olarak kabul edilmiştir (Sivas ve diğerleri, 2019, s.45; Sivrioğlu ve Yılmaz, 2017, s.196). Hitit devletinde kadın önemli bir toplumsal statüye sahip olmuş, yüksek sınıfa mensup kadınlara ait mühürler sahiplerinin özgür kararlar alabildiklerine dair kanıtlar oluşturmuştur (Çıvgın ve Yardımcı, 2010, s.58). Diğer devletlerin güçlenmesiyle birlikte Hitit devletinin M.Ö. 1200'lerde sonu gelmiştir.

3.2. Mısır

Mısır'da Paleolitik Çağ'dan beri insan var olmuş, Nil Nehri çevresinde yerleşim alanları oluşmuştur (Sivas ve diğerleri, 2019, s.16). Burada M.Ö. 5000 yılından itibaren insanlar avcılık toplayıcılığın yanında ekim de yapmışlar, pazarların etrafındaki köylerde klanlar şeklinde yaşamışlardır (Roberts, 2019, s.74). Her yıl yaz mevsimi gelip Nil'de sular çekilince tarlaları ve çayırıları verimli bir kil tabakası kaplıyor, "Mısır'da şefkatli nehir milyonlarca insanın ancak yapabileceği bir işi yapıyor ve tarih kayıtlarına geçmiş ilk büyük şehirlerin sürekli artan nüfuslarını beslemeyi olanaklı kılıyordu" (Van Loon ve Merriman, 2019, s.42). İşte taşkın sularının geri çekilmesinden sonra toprakların sınırlarının yeniden belirlenmesi ve sahiplerinin vergi yüklerinin ortaya çıkarılması da bir devlet yönetimini gerekli hâle getirmiştir (Düvenci, 2018, s.82). Tarım arazilerinin taşkınlardan korunması ve sulama kanallarının inşa edilmesi gerekliliği de Nil çevresindeki insanlar arasında işbirliğini zorunlu hale getirmiş bu nedenle neolitik dönemde güçlü bir merkezi devlet oluşturulmuş, sulama kanalları gibi altyapı yatırımlarını yapan ve işleten kamu otoritelerinin tarımsal faaliyetler üzerindeki kontrolü artmıştır (Ersoy, 2008, s.39,40).

Antik Mısır'da tarım, kurumsal tarım (tapınaklara, Taç'a, yüksek rütbeli kişilere ve kraliyet haremi gibi diğer kurumlara ait tarlaların işletilmesi) ve kurumsal olmayan tarım (bir aile grubu tarafından özel tarlaların işletilmesi) olarak ikiye ayrılmıştır (Jursa ve Garcia, 2015, s.144-145). Firavunlar (*Büyük evde yaşayan adam*) (Van Loon ve Merriman, 2019, s.46) kendilerini güneş tanrısının yeryüzündeki vekili olarak kabul etmişler, ülke yönetiminde tüm yetkileri ele geçirmişlerdir (Çiçek, 2018, s.263). Görüldüğü üzere Firavun olan krallar halkın politik ve dini liderleridir (Mark, 2009, para.1). "Krala adil olarak gördüğü miktardan daha fazla vergi ödemek zorunda kalmadıkları sürece köylüler firavunun hakimiyetini ...kabul ederlerdi" (Van Loon ve Merriman, 2019, s.46).

O dönemde Memphis, Teb gibi şehirler ekonomik merkezler değil, idari ve dini merkez olarak öne çıkmışlar, ticari ve üretim faaliyetleri tam olarak gelişme göstermemiştir (Lees, 2022, s.19).

Mısır'da en başarılı dönemlerden biri olan 12. sülale zamanında merkezi devletin gücü iyice artmıştır (Sivas ve diğerleri, 2019, s.18). Devlet, artan tarım ürünlerinin önemli bir bölümünü vergi olarak toplayarak güçlü bir ordu ve zengin bir saray yönetimi oluşturmuş, Mısır Roma'nın tahıl ambarı haline gelmiş, artan ürünlerden kalanlar da Mısır'ın görkemli kamusal yapılarına harcanmıştır (Ersoy, 2008, s.40,41; Roberts, 2019, s.78). Özellikle piramitlerin inşası on binlerce kölenin, binlerce taş ustasının ve mimarın istihdam edilmesini sağlamış, bu durum refahı arttırmıştır (Eğilmez, 2018, s.53). Bu piramitler yüz

binden fazla işçinin 20 yıl boyunca nehrin diğer yakasından taş toplayıp getirmesiyle inşa edilmiştir (Van Loon ve Merriman, 2019, s.45). Merkezi devlete işgücü bulma konusunda belediye başkanları ve kırsaldaki yöneticiler önemli bir rol üstlenmiştir (Jursa ve García, 2015, s.155). Bu dönemde Mısır; Ön Asya ve Akdeniz havzasındaki ülkelerle hem ticareti hem de bilgi alışverişini yoğunlaştırmış, madencilik sektörü de önemli bir gelişme kat etmiştir (Ersoy, 2008, s.41). Mısır’da bir “düşün yazı” örneği olan hiyeroglif kullanılmıştır (Altaş, 2016, s.105).

3.3. Ege

Avrupa’nın ilk uygarlığı olan “Minos” Tunç Çağı’nda Ege adalarında ortaya çıkmış, merkezi Girit olmuştur (Altaş, 2016, s.238). “Tunç Çağı’nın Yunan toplumları merkezi saraylarda oturan krallar, şefler ve bürokratik idareler tarafından yönetiliyor, Linear B adı verilen bir yazı sistemi kullanıyor, vergi topluyor ve iktisadi faaliyetleri düzenliyorlardı” (Acemoğlu ve Robinson, 2020, s.54). Girit’te icat edilen yazı M.Ö. 1500’lerde Yunanca konuşan bir halkı ortaya çıkarmıştır (Roberts, 2019, s.97-98).

“...Antik Yunan da, altın çağında imparatorluktan çok, her biri üstün konumlara ulaşan gevşek bir şehir devleti kümesiydi” (Head, 2022, s.49). Bu dönemde kalay ticaretinde önemli bir aracı konumda olan Girit aynı zamanda seramik sanayisinin geliştiği bir bölge olmuştur (Altaş, 2016, s.239). M.Ö. 2500’de Girit’te maden, mühür ve mücevher işlerinin ve zeytin, üzüm tarımının yapıldığı önemli şehirler ve köyler kurulmuş, 500 yıl kadar sonra “Minos” uygarlığına ait büyük saraylar yapılmış, denizyolları üzerinde olduğundan burada Mısır, Küçük Asya ve Yunanistan anakarasıyla değiş tokuş şeklinde ticaret yapılmış, bu çeşitli ve karmaşık faaliyetler yeni örgütsel ve yönetsel talepleri beraberinde getirmiş, kanalizasyon sistemleriyle çok güzel kentler inşa edilmiştir (Roberts, 2019, s.99-100,104). Girit’in kuzey kıyısında bulunan ve Minos Uygarlığı’na başkentlik yapmış şehir olan Knossos çok temiz, konforlu bir şehir olup su tesisatı, soba ve banyo küveti gibi yapıları kullanan insanların yaşadığı bir yer olmuştur (Van Loon ve Merriman, 2019, s.67). Knossos sarayı günümüze kadar ulaşmıştır (Altaş, 2016, s. 239). Güçlü sur duvarları olmadığı için savaş yanlısı bir toplum olmadıkları düşüncesi ağır basmaktadır (Graham 1972 ve Alexiou 1991’den aktaran Gür, 2018, s.11). M.Ö. 1600 yılında Santorini’de çok güçlü bir volkan patlaması yaşanmış, bu durum yaklaşık 1000 yıl süresince doğu Akdeniz’i etkilemiş, yüksek ihtimalle Minos uygarlığının aniden ortadan kaybolmasına yol açmıştır (Gore 1992’den aktaran Özdemir, 2004, s.179).

Miken Uygarlığı ise Girit medeniyetine son veren Akalar tarafından Mora yarımadasında kurulmuş, Truva savaşlarının tarafı olmuş, M.Ö. 1400-1200 yılları arasında en parlak dönemlerini geçirmiş, zeytinyağı ve şarap ihraç etmişlerdir (Altaş, 2016, s.240). M.Ö. 1200 yılında Dorlar Yunanistan’ı işgal edince Akaların bir kısmı İzmir’in kuzey ve güney kıyılarına göç edip İyon uygarlığını kurmuşlardır (Çay, 2009, s.12).

3.4. Doğu Asya (Çin ve Hindistan)

Çin’de 600.000 yıl önce ateş kullanılmış, sonrasında yerleşik tarım ortaya çıkmış, darı yaygın olarak kullanılmış, M.Ö. 7000’den itibaren Yangtze boyunca pirinç yetiştirilmiş, M.Ö. 1000 civarında gergedan ve fil gibi hayvanların avlanmasına devam edilmiş, tarım Kuzey Çin’den güneye yayılmıştır (Roberts, 2019, s.137,138). “İpekböcekçiliği Çin’in dünyaca bilinen en önemli tarım faaliyetini oluşturmaktadır”(Altaş, 2016, s.227).

Çin’de, tropikal bahçeciliğin ilerisine gidilerek olgunlaşan tahılların depolanmaya başlanmasıyla birlikte eyaletler ve şehirler ortaya çıkmaya başlamıştır (McNeill ve McNeill, 2023, s.49-50). Çin’de ilk uygarlık Neolitik Çağ başlarında Huang-Hu havzasında ortaya çıkmış, buradaki ilkel kabileler tarımla uğraşmış, Shang Hanedanlığı döneminde yazı ve takvimin icat edilmesiyle tarihi kayıtlar düzenli olarak tutulmuş, medeniyet bu hanedan döneminde oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır (Doğan ve Arslan, 2023, s.67,73,74). Çin’de tarımı kontrol etmek için astronomi bilimi kullanılmış ve ilk Hiyeroglif Çin yazısı bu devirde ortaya çıkmıştır (Altaş, 2016, s.225). Çin ekonomisi uzun süre sadece tarıma dayanmış, nüfus fazlaca artınca ve demir kullanılmaya başlanınca tarımsal ürünler daha da artmış, M.Ö. 1000’den evvel salyangoz kabuğundan yapılmış para kullanılmış olması tarım kadar olmasa da ticaret konusunda da uzmanlaştıklarını ortaya koymuştur (Roberts, 2019, s.144,145). Shang Hanedanlığı zamanında din ve siyaset iç içe olmuş Kral, hasat ve zafer tanrısı olan Ti tanrısını temsil etmiştir (Sevinç, 2014, s.245).

Çin’de ilk merkezi devlet yapısı Qin Hanedanlığı döneminde ortaya çıkmış (Karluk, 2019, s.4), bayındırlık, savunma ve tarım hizmetlerini yerine getiren idari teşkilat oluşturulmuş ve başlarına bakanlar konulmuş, ülke illere, iller de ilçelere bölünmüştür (Doğan ve Arslan, 2023, s.75-76).

M.Ö. 202’de Han hanedanlığı kurulmuş, yedinci imparator Han Wu Dın döneminde altı defa para reformu yapılarak para basım işi merkezi hükümete verilmiş, ticari faaliyetler çok sıkı bir biçimde takip edilmiş ve sermayenin belli kişi ve ailelerin elinde birikmesi engellenmiş, kazançlar merkezi hükümete aktarılmış, vergi cezaları çok yüksek belirlenerek vergilerin düzenli bir şekilde merkeze aktarılması sağlanmıştır (Kalkır, 2021, s.1485,1488, 1489). Bu dönemde İpek yolu açılmış, bu yol Çin’i Batı’ya açmıştır. İpekyolu sadece Asya ile Avrupa arasındaki bir ticaret ve ulaşım yolu olmamış bunun yanında bir kültür köprüsü görevi görmüş, elçiler, düşünceler ve dinler bu köprü yolu ile karşı tarafa taşınmıştır (*Grosser Weltatlas Ansiklopedik Büyük Dünya Atlası*, 1993, s.23).

Hindistan’a gelince; dünyanın geri kalanından coğrafi olarak yalıtılmış olsa da ilk Hint uygarlıklarından Mısırlılar ve Sümerler haberdardır (Roberts, 2019, s.124). Kara kervanlarının yardımıyla yapılan kıyı taşımacılığı bu uygarlıklar arasındaki etkileşimi sağlayan unsur olmuştur (McNeill ve McNeill, 2023, s.59). Hindistan’da bu dönemde iyi örgütlenmiş ve iş bölümü yapmış insanların yaşadığı ve ülkenin ilk uygarlığı olan Harappa (İndus), Mohenho-Daro gibi kentlerde büyük tahıl ambarları ve büyük anıtlar yer almış, uzak bölgelerle özellikle pamuklu bez ihracatı şeklinde ticaret yapılmış, bu kentlerdeki yapıların gelişmişliği o dönemde oldukça yüksek idari ve örgütsel becerilerin olduğunu kanıtlamıştır (Altaş, 2016, s.217; Roberts, 2019, s.125,126,127). Mısır piramitlerinden

daha eski olan bu şehirler çok iyi bir mimariye sahip olup Mohenho-Daro şehrinin ortasında genel banyo ve havuz yer almakta, evlerde drenaj sistemi bulunmaktadır (Kahya ve Macun, 2001, s.63).

Toplumu şekillendiren kast sistemi doğaldır ki ülkenin siyasi yapısını da etkilemiş, kastlar arasındaki ayrılıklar ve katı kurallar bir Hint Milletinin meydana çıkmasını engellemiştir (Altaş, 2016, s.219). Sonuç olarak Hindistan'da tek bir toplumsal kural olmayıp, her kast Brahma ismindeki tanrının bir parçası olarak kabul edilmiş, bu sistemde meslekler ve statüler doğuştan kazanılmış, bu nedenle sosyal ve ekonomik farklılıklar doğal kabul edilmiştir (Taş ve Günay, 2015, s.144). Eğitimli sınıf olan din adamları ve rahipler üst sınıf olan Brahman tabakasından olup, kutsal metinleri öğretmek ve tüm kastlara yol göstermekle görevlendirilmiş; üst düzey memur ve askerlerden oluşan ve ikinci derece sınıf olan Kshatriya sınıfı savunma ve yönetimle uğraşmış; toprak sahipleri, çiftçiler ve tüccarlardan oluşan Vaişyalar ekonomik faaliyetlerde bulunmuş; işçi ve kölelerden oluşan ve en alt sınıf olan kesim ise herhangi bir hakka sahip olmadan ağır işlerde çalışmıştır (Taş ve Günay, 2015, s.144). Kastlar arası temas manevi değerlerin zedelenmesi inancıyla kısıtlanmış, evlilik aynı kast üyeleri arasında gerçekleştirilmiş, böylece sistemin devamlılığı sağlanmıştır (McNeill ve McNeill, 2023, s.81).

3.5. Amerika

Peru'da And dağlarında yaklaşık 15.000 yıl öncesinin insan kalıntlarına rastlanmış, o dönemde buradaki insanların tarımı Eski Dünyadan bağımsız şekilde keşfettikleri ortaya çıkmış, M.Ö. 2000 civarında güneyde patates ve manyok ortaya çıkmış, mısır Meksika'nın güneyine yayılmış, köy oluşumu, çiftçilik, dokumacılık ve çömlekçilik ortaya çıkmış, dönemin sonlarına doğru da ilk Amerikan uygarlığı olan bilinen Olmek kültürünün ilk izlerine rastlanmıştır (Roberts, 2019, s.154,155). Bu dönemde And Dağları'ndaki insanlar tüm bunların yanında domuzları, lamaları ve alpakaları evcilleştirmiş, lamaları yük hayvanı olarak kullanmışlardır (McNeill ve McNeill, 2023, s.51).

Olmekler M.Ö. 1500 civarında Mezoamerika'nın ormanlarında yer edinmeye başlamıştır (Head, 2022, s.38). Mezoamerika, uygarlığın geliştiği Orta Amerika'nın yüzölçümü 1 milyon kilometrekare olan ve seksenden fazla dil ve lehçenin konuşulduğu bir bölümdür (Şenel, 2024, s.920). Olmek, "Kauçuk insanları" kelimesinden gelmektedir (Altaş, 2016, s.294). Bu halk Meksika'nın Oaxaca bölgesinde, hepsi tören alanının etrafında olan on ya da on iki evden meydana gelen köylerde yaşamışlar ve tarımın yanında ticaretle de uğraşmışlardır (Durlu Özkaya ve Özkaptan, 2016, s.33). Çiftçiler, balıkçılar, sanatçılar, savaşılar, avcılar ve tüccarlar tarım alanları ve balık, kaplumbağa, kaymanlar, denizayıları ve kabuklu deniz ürünleri gibi su ürünlerinin yer aldığı su kaynaklarının etrafında yaşamışlar, kabuk, kauçuk, obsidiyen ve demir cevheri gibi kaynakların yayılmasına yol açan değişim ağlarına sahip olmuşlardır (Olmec - Masterworks Of Ancient Mexico, 2010, s.9,26). Olmekler çikolata yapmak için kakao çekirdeği kullanmışlardır (Durlu Özkaya ve Özkaptan, 2016, s.34).

Yeni Dünya'nın ilk kentlerinin Olmek bölgesinde ortaya çıktığı söylenebilmektedir (Şenel, 2024, s.922). Olmek uygarlığının ilk aşamalarında San Lorenzo daha sonra da La Venta başkent olmuştur (Benson, t.y, s.8). San Lorenzo'da kırmızı toprak yapıların seçkinlere ait olduğu sanılmakta, bazalt blokları işleme bölgeleri zanaatçıların varlığını düşündürmekte, La venta kenti ise dinsel bir merkez olarak karşımıza çıkmakta, kentin kamusal alanında yer alan tektaşlar sınıflı, devletli ve ideolojili bir toplumun varlığını yansıtmaktadır (Şenel, 2024, s.922-923). Bu şehirler kızıl saraylar ve oyun alanları gibi mimari yapılara da sahip olmuşlardır (Odoom, 2020, s.2). Toplumlar yerleşik yaşama geçtikçe hükümdarların rolleri artmış, kendilerini kutsal ve doğüstü bir konuma yerleştirerek güçlerini meşrulaştırmışlardır (Olmec - Masterworks Of Ancient Mexico, 2010, s.9). "Olmek Uygarlığı günümüzde en çok arkasında bıraktığı bazalt taşlara oyulmuş devasa, tonlarca ağırlıktaki 17 başla tanınır" (Head, 2022, s.39).

Antik çağ medeniyetlerinde genellikle devletin sosyal adalet gibi bir amacı bulunmamış, işgücü piyasası oluşmamış, kral için çalışan toprak sahipleri işgücünü de kontrol etmiş, bu işgücü köylüler ve kölelerden oluşmuş, bu alt sınıflara mülkiyet hakkı tanınmamış, sonuç olarak serbest piyasa ve sermaye birikimi de oluşmamış, toprak, ganimet, vergi geliri, haraç ve köle getirdiği için ticaretten çok fetihler zenginlik kaynağı olarak görülmüş, zamanla büyüyen kentlerin, devletin ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için ticaret ve borçlarla ilgili kanunlar oluşturulmuştur (Taş ve Günay, 2015, s.146,147,148,149,158). Ancak antikçağda bugünkü gibi bir devlet borçlanması yapılmamıştır (Akdemir ve Yeşilyurt, 2018, s.281). "Uygarlığın erişebildiği herkes için, gönüllü mal ve hizmet alışverişi ile yağma, kira ve vergilere gönülsüz boyun eğmenin değişken bir karışımı, sıradan yaşamın kaçınılmaz zorunlulukları haline gelmiştir" (McNeill ve McNeill, 2023, s.57).

4. SONUÇ

Tarih öncesinde ilk insanla birlikte ortaya çıkan ekonomik faaliyetler tüketimin, örgütlenmenin, barınmanın, iç ve dış ticaretin, sınıflaşmanın, finansın ve üretimin en ilkel hallerinden oluşmaktadır. İnsan yaşamının ilk zamanlarında doğa, insan faaliyetlerine ve yaşam yerine hükmederken bir süre sonra insan deneyim ve bilgisiyle doğaya hükmedip yaşamını belirli bir çerçevede şekillendirmiştir. Bu hükmediş daha tarih öncesi çağda özellikle avlanma aletleri, ateşin ve tekerleğin bilinçli şekilde kullanılması ve fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi için örgütlenerek işbirliği yapılmasıyla gerçekleşmeye başlamıştır. İşbirliği neticesinde toplumda özellikle aile temelinde ilk kadın ve erkek rollerinin de bu dönemde ortaya çıktığını belirtmek yanlış olmayacaktır. İlkel örgütlü toplum yapısı ve işbirliği bir süre sonra insan ihtiyaçlarının şekillendirdiği ve değiş-tokuş şeklinde başlayan ilk iç ve dış ticari faaliyetleri ve tarımsal üretimi de beraberinde getirmiştir. Artan tarımsal faaliyetler ve artı değer insanlara düşünmek için daha fazla zaman verdiğinde ise bu mesleklerin yanında mimarlık, dokumacılık, madencilik gibi meslekler de ortaya çıkmıştır. Tapınaklar ise sadece ilk örgütlü faaliyetlerin ortaya çıktığı yerler olmamış, toplumda sağladığı güven nedeniyle ilk bankacılık faaliyetlerinin ortaya çıktığı yerler olmuştur.

Devlet dediğimiz yapının da çok eskilere dayandığını görmekteyiz. Varoluş sebebi tüm iktisat ve maliye derslerinde belirttiğimiz üzere tam kamusal mal niteliği taşıyan can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Devlet yapısı ilk olarak şehir devletleri şeklinde oluşmuştur. Bu şekilde ortaya çıktıktan sonra ise faaliyetlerine devam etmek ve toplumda kaosu önlemek için söz konusu çağda tüm uygarlıklarda merkezileşip halktan özellikle artan tarımsal faaliyetlerinden aynı ve bedeni vergiler toplamış, bu vergilerle krallar başta kendi ihtiyaçları olmak üzere savunma hizmeti verecek askerlerin ve ilk toplum düzenini oluşturan diğer bir sınıf olan din adamlarının ihtiyaçlarını karşılamıştır. Devlet can ve mal güvenliğini sağlamak dışında bir de o dönemin büyük altyapı yatırımları sayılacak sulama kanalları ve kanalizasyon gibi yapıları inşa etmiştir. Üretim ve ticaret her uygarlıkta özgünleşmiş ve devletlerarası alışverişi şekillendirmeye başlamıştır. Devletler güçlendikçe sulama kanalları ve kanalizasyon yapılarının dışında büyük saraylar ve tapınaklar yapmaya başlamışlar ve bu yapılar dönemin merkezi devletlerinin en büyük güç göstergesi olmuştur.

Ülkelerin jeopolitik konumları komşuları ile ilişkilerin ve buna bağlı olarak ulaşım ve ticaretin derecesini doğrudan etkilemiştir. Örneğin; Mezopotamya'nın verimli toprakları ve iklimi yeryüzünde ilk uygarlıkların bu bölgede ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ege'de yaşanan volkan patlamaları bazı uygarlıkların yok olmasına yetmiştir. İpek yolu Çin'i kalkındırmış, bu yol sayesinde dış ticaret artarak farklı coğrafyaların ürünleri tüm dünyaya yayılmış ve kültürler kaynaşmıştır.

Ortaya çıkarılan buluşlar ve icatlar sadece sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı şekillendirmemiş devletlerin toplum ve ekonomi üzerindeki rolünü de şekillendirmiştir. Örneğin, ateş insanın yemekleri pişirerek tüketmesine olanak vermiş, barınma yerlerini soğuktan korumuştur. Tekerlek ilk önce tarımı, sonra ulaşımı kolaylaştırmış, savaş arabalarında kullanımı ise devletlerarasındaki üstünlük belirleyicilerinden biri olmasını sağlamıştır. Demir madeni ise tarım, ulaştırma ve savunma üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu madenden yapılan tarımsal araçlar tarımın artmasını ve tarım yapılamayan bölgelerde tarım yapılmasını imkânlı hale getirmiş, bu madenle yapılan ulaştırma araçları ürünleri ve insanları mobil hale getirmiş, savaş arabaları ve silahlar ise askeri üstünlüğün ve gücün bir diğer önemli belirleyicisi olmuştur. Anlaşılacağı üzere bu maden yeryüzündeki bazı dengeleri değiştirmiştir. Yazı ise antik çağda ilk ticari işlemleri belgelemiş daha sonra toplumsal düzenin oluşması için sosyal faaliyet kuralları yazı sayesinde yasalara geçirilmiş, yazılı hukuk sistemleri oluşmaya başlamış, en önemlisi de yazı sayesinde binlerce yıl önce bu yaşananlar modern insanın bilgisine sunulmuştur.

Sosyal adalet kavramının gelişmediği ilk uygarlıkların tümünde sınıflı bir toplum yapısı mevcuttur. Sınıf yapısı Hindistan'da olduğu gibi bazı uygarlıklarda bir sistem dâhilinde uygulanmıştır. Bazılarında da sınıflara isimler verilmiştir. Çoğunluğunda ise toplum hiyerarşisinin en üstünde kral, onun altında krala hizmet eden ve onun için üretim yaptırarak rahip ve toprak sahipleri, en alt basamakta ise köylüler ve köleler yer almıştır. Köylüler ve kölelerin genellikle mülkiyet edinme hakkı olmamış, bu kişiler tarım üretiminde ve saray ve alt yapı yatırımlarında bedenen kullanılmıştır. O dönemin toplumsal yapısında din

faktörünün ağırlıklı olduğunu, hatta din ve iktidar ilişkisinin de kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür.

Anlaşılabacağı üzere ilk toplumlarda, günümüzdeki ekonomik olguların ilk halleri oluşmuş, bu oluşum toplumun sosyal, siyasi, kültürel, coğrafi ve dini yapısından çok etkilenmiş ve şekillenmiştir. Günümüzde yetki ve görevleri çok fazla olan devlet kurumunun ilk hali ise ağırlık olarak tam kamusal mal olarak nitelendirilen hizmetleri sunan bir kurum niteliğindedir. Son söz olarak; bu çalışmada örneklerle somutlaştırılmaya çalışılan ilkel ekonomik faaliyetler ve ilk devlet faaliyetleri konusunun daha da zenginleşmesi ve merak uyandırması için özellikle maliye, ekonomi, tarih, antropoloji ve arkeoloji alanlarındaki bilim insanlarının disiplinler arası çalışmalar yaparak literatüre katkıda bulunmalarına ihtiyaç vardır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Deniz ALÇİN ŞAHİNTÜRK tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2020). *Dar koridor-devletler, toplumlar ve özgürlüğün geleceği*. İstanbul:Doğan Kitap.
- Akan, S. (2016). Polanyi'nin Modern İktisatın İnsan Anlayışına Eleştirileri. *İnsan ve Toplum*, 5(10), 93-111. dx.doi.org/10.12658/human.society.5.10.M0144
- Akdemir, T. ve Yeşilyurt, Ş. (2018). Devlet borçlarının kökeni, gelişimi ve iktisadi temelleri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 279-305. Erişim adresi:https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbed/issue/41926/454510
- Aksoy, B. (2018). Üretim ekonomisi ve toplumsal altyapı: Neolitik ve Kalkolitik Çağlar. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1475-1495. DOI: doi:http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.453813
- Altaş, S. (2016). *Uygurluk tarihi*, 2. Basım, Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Aristoteles. (2021). *Ekonomi*, (F. Akderin, Çev). İstanbul:Say Yayınları.
- Atakuman, Ç. (2022). Neolitik dönüşüm aitlikten sahipliğe. *Arkeoatlas*, 1, 66-79.
- Ateş, H. ve Ünal, S. (2004). Devletin doğduğu yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda idari hayat. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 21-43. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29114/311473
- Baker, M; Bulte, E. H. ve Weisdorf, J. (2010). The origins of governments: from anarchy to hierarchy. *Journal of Institutional Economics*, 6(2). Retrieved from:file:///C:/Users/User/Downloads/The_origins_of_governments_From_anarchy_to_hierarc.pdf
- Batu, Pelin. Paranın tarihi. [Video internet yayını]. Erişim adresi:https://www.youtube.com/watch?v=omqfO3SOVv8

- Benson, J. Olmecs: Where the sidewalk begins. Western Oregon University. Retrieved from: chrome-extension://efaidnbmninnipcbajpcjclefindmkaj/https://wou.edu/history/files/2015/08/Jeffrey-Benson.pdf
- Bezdan, M. ve İdikut, N. (2022). Anadolu'da neolitikin yolculuğu. *Arkeoatlas* 1, 10-25.
- Çay, A. M. (2009). *Tarih - Türk tarihi ve kültürü uygarlıklar*. (T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara). Erişim adresi:file:///C:/Users/User/Downloads/2.2.Uygarlıklar_20151001121456660%20(1).pdf
- Çelebi, A. (2015). *Liberal ekonomik düşüncede kamu kesiminin büyüklüğü sorunu*. 4. Baskı. Manisa:Emek Matbaası.
- Çıvgın, İ. ve Yardımcı, R. (2010). *İlkçağ tarihi*. 2. Baskı. Maya Akademi. Erişim adresi: https://www.academia.edu/38456100/%C4%B0lk%C3%A7a%C4%9F_Tarihi
- Çiçek, E. (2018). Eski Mısır'da ve Orta Krallık döneminde firavunlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(69), 259-268. DOI: 10.16992/ASOS.13657
- Doğan, K. C. ve Arslan, S. (2023). Antik ve İmparatorluk Çin'inde hanedanlıklar bürokrasisi:Weberyan bir bakış. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(1), 65-87. Erişim adresi: https://doi.org/10.58702/teyd.1289988
- Durlu Özkaya, F. ve Özkaptan T. (2016). Latin Amerika uygarlıklarının mirası kakaonun tarihçesi ve çikolataya dönüşümü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 31-41. DOI:10.21325/jotags.2016.4
- Düvenci, S. (2018). Devletin köken teorileri açısından devleti doğuran etmenler: çeşitli uygarlıklar ve topluluklar üzerinden bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(2), 66-93. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/mana/issue/38967/440121
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel süreç içinde dünya ekonomisi*. 1. Basım, İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Eriş, M. H. (2019). Dünyada ve Türkiye'de bankacılık:Tarihsel perspektif. Başak Tanınmış Yücememiş ve Levent Çinko (Editör) *Finansal piyasalar para ve bankacılık* (307-327). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Ersoy, A. (2008). *İktisadi teoriler ve düşünceler tarihi*. Ankara:Nobel Yayın Dağıtım.
- Geçtan, E. (2004). *Hayat*, İstanbul:Metis Yayınları.
- Gılgamış destanı* (S. Maden. Çev). (2022). İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi.
- Grosser weltatlas ansiklopedik büyük dünya atlası*. (1993). İstanbul Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. Köln: Naumann&Göbel.
- Gür, B. (2018). Girit'in arkeolojik mirası ve söylencesel geçmişinde Minos kültürü. *Arkeoloji ve Sanat*, 157, 9-24. Erişim adresi: https://www.academia.edu/39765100/Girit_in_Arkeolojik_Miras%C4%B1_ve_S%C3%B6ylencesel_Ge%C3%A7mi%C5%9Finde_Minis_K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BC
- Head, T. (2022). *Dünya tarihi 101*. 9. Basım. İstanbul:Say Yayınları.
- İznik, E., Alparslan, M.D., Köroğlu, K. (ed), Tüfekçi Sivas, T., Kaya, M. A. ve Baz, F. (2020). Eski Anadolu tarihi. (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 4116, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2897).
- Jursa, M. ve Garcia, J. C. M. (2015). The ancient Near East and Egypt. A. Monson, & W. Scheidel (Editor), *Fiscal Regimes and the Political Economy of Premodern States* (115-166). Cambridge University Press. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/235431859_The_Ancient_Near_East_and_Egypt_fiscal_regime_s_political_structures
- Kahya, E. ve Macun, İ. (2001). Hint biliminin günümüz bilimine katkılarının kısa bir değerlendirmesi. *Belleten Türk Tarih Kurumu*, 65(242) 242, 63-74. Erişim adresi: https://doi.org/10.37879/belleten.2001.63
- Kalkır, N. (2021). Han Hanedanlığının savaşçı imparatoru:Han Wu Di. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1484-1497. Erişim adresi: https://doi.org/10.17755/esosder.835869
- Karluk, A.C. (2019). Çin Tarihinde Çinli Olmayan Halkların Yönetiminde Uygulanan Stratejiler. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-36. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/dasad/issue/42748/516010
- Kramer, S. N. (2022). *Sümerler tarihleri, kültürleri ve karakterleri*. 1. Basım, İstanbul:Alfa Basım Yayın Dağıtım.

- Landsberger, B. (M. Tosun, Çev.) (t.y.). Mezopotamya'da medeniyetin doğuşu. *D.T.C.A.Ü. Fakültesi Dergisi F.S.* 419-437. Erişim tarihi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2152349
- Lees, A. (T. Bektaş Sünnetçi, Çev.) (2022). *Şehirlerin tarihi*. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Mark, J. J. (Burak Yıldız, Çev.) (2009). Firavun. *World History Encyclopedia*. Erişim adresi: https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-288/firavun
- Maynes, M. J. ve Waltner, A. (E. Kanpara, Çev.) (2022). *Ailenin tarihi*. 1. Baskı. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- McNeill, W. H. ve McNeill, J. R. (2023). *Kısa dünya tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Odoom, E. (2020). Mesoamerica; The Olmec civilization-a concise note. DOI:10.13140/RG.2.2.26973.23527
- Olmec - Masterworks Of Ancient Mexico, Lacma, Evenings For Educators. (2010, October). Retrieved from: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.lacma.org/sites/default/files/module-uploads/E4E_Olmec.pdf
- Özdemir, M. A. (2004). İklim değişimleri ve uygarlık üzerindeki yansımalarına ilişkin bazı örnekler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 173-192. Erişim adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://sbd.aku.edu.tr/VI2/ozdemir.pdf
- Özüşen, B. (2020). İktisat tarihinde disiplinlerarası etkileşim: iktisat arkeoloji yakınlaşması, Çatalhöyük örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 1-17. Erişim adresi: https://doi.org/10.24988/ije.202035101.
- Reyhan, E. (2010). Hititlerde gündelik hayata dair iktisadi ilişkiler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47), 65-82. Erişim adresi: https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000456
- Roberts, J.M. (2019). *Dünya tarihi I. - Tarih öncesi çağlardan 18.YY'a*. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Rowthorn, R. ve Seabright, P. (2010). property rights, warfare and the neolithic transition. *TSEWR Working Paper Series*, 10-207. Retrieved from: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.tse-fr.eu/sites/default/files/medias/doc/wp/io/10-207.pdf
- Sevinç, H. (2014). Yunan'ın çağdaş uygarlıklarda toplumsal gelişmeler, siyasal ve dinsel düşünüş. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 232-251. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Hueseyin-Sevinc-2/publication/322037348_YUNAN_IN_CAGDASI_UYGARLIKLARDA_TOPLUMSAL_GELISMELE_R_SIYASAL_VE_DINSEL_DUSUNUS/links/5a3f7ca10f7e9ba8689adb71/YUNAN-IN-CAGDASI-UYGARLIKLARDA-TOPLUMSAL-GELISMELE-R-SIYASAL-VE-DINSEL-DUeSUENuE.pdf
- Sivas, H., Kortanoğlu, R. E., Elam, N., Pınar, H. (Ünite 5), Altunhan, S., Bingöl, S. ve Koylu, Z. (2019). *Genel uygarlık tarihi*, (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2964, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1919).
- Sivrioğlu, U. T. ve Yılmaz, M. E. (2017). İlk çağ uygarlıklarında diploması. *U.U. International Journal of Social Inquiry / U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 179-227. Erişim adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/392024
- Şenel, A. (2024). *Kemirgenlerden sömürgecilere insanlık tarihi-klasik uygarlıklar, Hristiyan İslam uygarlığı, yeni dünya uygarlıkları, endüstri uygarlığına geçiş*, III. Kitap, Ankara: İmge Kitabevi.
- Taş, S. ve Günay, E. (2015). Antik çağ toplumlarının özellikleri, geleneksel statüleri ve iktisadi yapıyı belirleyen kurumları. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi / KSU Journal of Social Sciences*, 12(2), 141-166. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/10293/126262
- Tosun, M (1963). Hammurabi'nin toprak kanunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21(3-4), 127-141. Erişim adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2152741
- Ünal Kestane, S. (2015). Antik çağda pazarlama ve pazarlama karması elemanlarına yönelik değerlendirmeler. *BEU SBE Dergisi*, 4(1), 185-207. Erişim adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/41813
- Van Loon, H. W. ve Merriman, J. (S. Çingay, Çev.) (2019). *Gençler için uygarlık tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Yalçınkaya, I. (2009). *Arkeoloji ve sanat tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları. Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı/Yontma Taş Çağı)* (Türkiye Kültür Portalı Projesi), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim adresi: https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-PaleolitikCag/2/#zoom=z

Bilgi Kalitesi ve Teknoloji Kalitesinin Pazarlama Yeteneklerine Etkisi

Fatma Demirağ^{1,2}

ÖZET

Bu çalışmada küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) iş ilişkilerinde ve performansında önemli olan dinamik ve uyarlanabilir pazarlama yeteneklerinin bilgi kalitesi ve teknoloji kalitesi arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışma nicel bir araştırma olarak tasarlanmış olup, veriler anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Veriler Türkiye'deki 230 KOBİ yöneticisinden telefon, çevrimiçi ve yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Araştırma bulguları, bilgi kalitesi ve teknoloji kalitesinin uyarlanabilir pazarlama yeteneklerini ve dinamik pazarlama yeteneklerini etkilediğini göstermektedir. Sonuçlar dinamik ve uyarlanabilir yetenekler üzerine gelecekteki araştırmalara bilgi sağlayabilecektir. Devam eden teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında, bu yeteneklerin ortaya çıkan teknolojilerle entegre edilmesi KOBİ'lerin performansını artırmak için çok önemlidir. Bu çalışma pazarlama literatürüne ve pazarlama yetenekleri konusunda uygulayıcılara katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Kalitesi, Teknoloji Kalitesi, Dinamik Pazarlama Yetenekleri, Uyarlanabilir Pazarlama Yetenekleri.

The Impact of Information Quality and Technology Quality on Marketing Capabilities

ABSTRACT

This study examines the relationship between information quality and technology quality of dynamic and adaptive marketing capabilities, which are essential in business relations and the performance of small and medium-sized enterprises (SMEs). The study was designed as quantitative research, and the data was obtained using a survey method. Data were collected from 230 SME managers in Turkey via telephone, online and face-to-face interviews. Research findings indicate that information quality and technology quality influence adaptive marketing capabilities and dynamic marketing capabilities. The results can inform future research on dynamic and adaptive capabilities. Given the ongoing technological advancements, integrating these capabilities with emerging technologies is crucial for enhancing SMEs' performance. This study contributes to the marketing literature and practitioners on marketing capabilities.

¹ İletişim Yazarı: fatma.demirag@dpu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Elektronik ticaret ve Yönetimi, ORCID: 0000-0001-7520-6706.

(Makale Gönderim Tarihi: 05.01.2025 / Yayın Tarihi: 26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1613666](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1613666)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Keywords: *Information Quality, Technology Quality, Adaptive Marketing Capabilities, Dynamic Marketing Capabilities*

1. GİRİŞ

Teknolojinin hızla ilerlemesi ve küreselleşme yeni müşteriler çekmek, mevcut müşterilerin sadakatini artırmak, yeni fırsatlar yaratmak ve nihayetinde karlılığı artırmak amacıyla yeni hizmetler sunmaları için işletmeler üzerinde baskı yaratmaktadır (Alsaad, Selem, Alam ve Melhim, 2022, s. 1). Değişimlere en hızlı adapte olan ve en dinamik işletmeler geleneksel iş modeline meydan okumayarak bir değer ağı oluşturmak için birden fazla katılımcıyı bilgi ve teknoloji ile birbirine bağlamaktadırlar. Değer ağındaki katılımcılar birbirleriyle işbirliği yapmakta, kaynakları paylaşmakta ve birlikte değer yaratan dinamik bir süreç oluşturmaktadırlar. Dijital bilgi teknolojisinin kullanımını yoluyla sanal ve fiziksel alanların birbirine bağlanmasını kolaylaştırarak farklı piyasa katılımcıları arasında işlemleri ve işbirliğini teşvik etmektedirler (Mostafiz, Ahmed, Ibrahim, & Tarba, 2024, s. 202).

Günümüzde işletmeler için bir gereksinim haline gelen hızla adapte olabilmesi ve dinamik bir yapıya bürünmesi sürecinde bilgi kalitesi ve teknoloji kalitesi, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde kritik bir rol oynamaktadır (Teece, 2014, s. 56). Bilgi kalitesi, işletmelerin sahip olduğu verilerin doğruluğu, güvenilirliği, güncelliği ve alaka düzeyini ifade eder (DeLone & McLean, 2003, s. 11). Dijitalleşme ve küreselleşme ile birlikte, işletmeler daha fazla veri toplayarak bu verileri stratejik karar alma süreçlerinde kullanmaya başlamışlardır (Kohli & Jaworski, 1990, s. 3). Teknoloji kalitesi ise, işletmelerin dijital altyapısının güvenilirliği, verimliliği ve güncelliği ile ilgilidir (Zhu, 2004, s. 168). İşletmeler, bilgi teknolojilerini yalnızca iç süreçlerini verimli hale getirmek için değil, aynı zamanda dış işbirlikleri ve iş ilişkileri kurarak değer ağı oluşturmak amacıyla da kullanmaktadır (Rindfleisch & Moorman, 2001, s. 3). Yüksek bilgi kalitesi, doğru ve güvenilir kararlar almayı mümkün kılarken, yüksek teknoloji kalitesi ise bu bilgilerin hızlı ve etkin bir şekilde işlenmesi ve işbirliği süreçlerinin güçlendirilmesi için gereklidir (Huang & Benyoucef, 2013, s. 247). Bu iki unsur bir araya geldiğinde, işletmeler daha güçlü bir değer ağı kurar, kaynakları daha verimli paylaşır ve pazarlama stratejilerini daha dinamik bir şekilde geliştirebilirler (Day, 2011, s. 184). Bu da, işletmelere pazarda daha esnek ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı kazandırmaktadır (Teece, 2014, s. 57).

Değer yaratmada bilgi ve teknoloji işbirliğini kullanmalarına rağmen büyük potansiyele sahip bazı işletmeler etkin pazarlama stratejilerinden dolayı küresel pazarlarda başarılı olamamaktadır (Teece & Pisano 1994, s. 20-21). Etkili, dinamik ve uyum yeteneklerinin eksikliği ortaya çıkan ürün ve hizmetlerin başarılı bir şekilde ticarileştirilememesi nedeniyle yenilikçi çabaların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olabilir. Ancak hızla değişen bir ortamda pazar talebindeki değişiklikleri doğru bir şekilde öngören yetenekler, işletmelerin kaynakları zamanında değiştirmesine ve yeniden tahsis etmesine yardımcı olarak iş değeri yaratmalarını sağlamaktadır. Ürünlerin başarılı bir şekilde ticarileştirilmesi

için kapsamlı bir pazarlama yetenekleri son derece önemlidir (Manis & Madhavaram, 2023, s. 2). Dolayısıyla her işletmenin ihtiyacı tüm organizasyonu sürekli yenilenmeye ve uyum sağlamaya ihtiyaç duyan bir sistem olarak görerek sürekli yenilenmesidir. Dinamik yetenekler değişen ihtiyaçlar karşısında sürekli yenilenmeyi ve dönüşmeyi ifade ederken uyarlanabilir yetenekler ise bu ihtiyaçlara karşı uyum sürecini ele almaktadır (Hunt & Madhavaram, 2020, s. 129).

Dinamik yetenekler pazar fırsatlarına uygun bir şekilde hızla uyum sağlayan ve stratejik avantajlar elde eden organizasyonel yetenekler olarak tanımlanmıştır (Eisenhardt & Martin, 2000, s. 1106). Dinamik yetenekler kavramı işletmelerin değişime yanıt olarak iş modellerini hızla adapte edebilmeleri ve rekabet avantajı elde edebilme yetenekleri olarak ele alınmıştır. Bu, bir işletmenin çevresel değişikliklere uyum sağlamak için dinamik iç ve dış kaynakları entegre etme, tahsis etme ve iç ve dış ilişkileri koordine etme yeteneği olarak anlaşılabilir. Dijital olarak dinamik yetenekler, işletmenin dijital ortamla sürekli dinamik eşleşmesini destekleyen kilit bir yetkinlik olarak ortaya çıkmıştır (Teece, Pisano & Shuen, 1997, s. 510). Dinamik yeteneklerin işletmelerde değer yaratmayı kolaylaştırmada çok önemli bir rol oynadığı konusunda geniş bir fikir birliği bulunmaktadır. Ekosisteminin merkezinde yer alan işletmeler, bir ekosistem inşa ederek ve doğru iş modelini tasarlayarak dinamik yetenekleri yaratması ve yakalanması ile değeri sağlayabileceklerdir (Liu & Wang, 2024, s. 1). Çağdaş ekonomik ortamda uyarlanabilir pazarlama yetenekleri ise yoğun rekabet ve küreselleşme nedeniyle işletmelerin stratejik odak noktası olan pazar konumunu sürekli yenilemesi olarak ifade edilmektedir (Hunt & Madhavaram, 2020, s. 129). Uyarlanabilir yetenekler, işletmelerin mevcut stratejilerine göre dinamik yeteneklere sahip olma durumuyla ilişkilendirir ve bu yeteneklerin pazarın değişen taleplerine nasıl uygun hale getirileceğine dair bir stratejik esneklik oluşturduğu vurgulanmaktadır (Teece, Pisano & Shuen, 1997, s. 11).

Günümüzde işletme faaliyetleri üzerinde etkili olan teknoloji ve bilgi uygulayıcıların faaliyetleri ve stratejik kararları üzerinde oldukça etkilidir. Doğru ekosistemin kurulması, doğru iş modelinin tasarlanması için pazarlama yetenekleriyle ilgili daha fazla bilgi gerekmektedir (Manis & Madhavaram, 2023, s. 2). Bu bağlamda, teknoloji kalitesi, bilgi kalitesi ve dinamik yetenekler arasındaki ilişkiyi inceleyen geniş bir çalışma alanı ortaya çıkmaktadır. Buccieri ve diğerleri (2020), uluslararası girişimcilik kültürü, çok yönlü inovasyon ve dinamik pazarlama yeteneklerinin birleşiminin, işletmelerin uluslararası pazarlarda sürdürülebilir başarı elde etmeleri için kritik bir bileşen oluşturduğunu vurgulamışlardır. Benzer şekilde, Li ve diğerleri (2022), dijital teknolojilerin dinamik yetenekleri güçlendirerek, bu yeteneklerin firma performansı üzerinde doğrudan iyileştirici etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Reimann ve diğerleri (2022), uyarlanabilir pazarlama yetenekleri, pazar yönelimi ve uluslararası performansı inceledikleri çalışmalarında, bu unsurların işletmelerin uluslararası pazarlarda stratejik başarılarını artırmada temel bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Han ve diğerleri (2023), içeriye pazarlama yetenekleri, teknolojik yenilik ve yönetim yeniliği arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında, bu faktörlerin işletmelerin stratejik hedeflerine ulaşmasında büyük önem taşıdığını

vurgulamışlardır. Hsiao & Tuan (2023), Covid-19 salgınına yanıt vermek için dinamik yeteneklerin kullanımını inceledikleri çalışmalarında, bu yeteneklerin işletmelerin krizlere uyum sağlama sürecindeki kritik rolünü göstermişlerdir. Manis & Madhavaram (2023), yapay zeka destekli pazarlama yetenekleri ve yeteneklerin kavramsallaştırılmasına dair önemli bir çerçeve geliştirmiş ve bu yeteneklerin pazarlama stratejileri üzerindeki etkilerini net bir şekilde ortaya koymuşlardır. Amaral ve diğerleri (2023), kriz zamanlarında ulusal temel yeterlilikler ve dinamik yeteneklerin nasıl etkileşimde bulunarak işletmelerin performansını artırdığını göstermişlerdir. Ding & Chen (2023), platform şirketlerinin uluslararasılaşma stratejileri ve dinamik yeteneklerinin, bu şirketlerin hızlı bir şekilde küresel pazarlara açılmalarını sağladığını ve dinamik yeteneklerin bu süreçte stratejik bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Leonidou ve diğerleri (2023), sosyal sorumluluk sahibi aile şirketlerinin dinamik yetenekler perspektifinden nasıl güçlü bir performans sergileyebileceğini açıklamışlardır. Özcan Han & Duygulu (2024), dinamik yetenekler ve mavi okyanus stratejisi arasındaki etkileşimin, işletmelere rekabetçi üstünlük kazandırmada ve yenilikçi stratejiler geliştirmede önemli bir rol oynadığını göstermişlerdir. Shukla, Varshney & Raj (2024), pazarlama yetenekleri, politik bağlar ve operasyonel performans arasındaki ilişkinin önemini ortaya koymuşlardır. Pelletier & Raymond (2024), stratejik bilgi teknolojileri uyumlaştırma sürecinin dinamik yeteneklerle uyumlaştırılmasının, işletmelerin dijital dönüşümde nasıl başarıya ulaşabileceklerini ve rekabetçi avantaj elde edebileceklerini ifade etmişlerdir. Navarro-García ve diğerleri (2024) ihracat yapan firmalarda maddi olmayan kaynaklar ve dinamik yeteneklerin işletmelerin rekabet avantajlarını nasıl geliştirdiğini ortaya koymuşlardır. Liu & Wang (2024) platform firmalarının dinamik yeteneklerinin, değer yaratma ve işbirliği süreçlerinde nasıl kritik bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Figueiredo, Ferreira & Vrontis (2023) küresel doğmuş şirketlerin dinamik yetenekler ve çok yönlülük kullanılarak nasıl rekabet avantajı sağladıklarını ve uluslararası pazarlara hızlıca adapte olabildiklerini ifade etmişlerdir.

Literatürdeki farklı çalışmalarda ortaya konan öneriler incelendiğinde, Haverelli & Haverelli (2023), teknoloji kalitesi ve bilgi kalitesinin farklı bölgelerdeki işletmeler açısından ele alınarak incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, gelecekte yapılacak araştırmaların, bu iki unsurun dinamik pazarlama yetenekleri ve uyarlanabilir pazarlama yetenekleri ile olan ilişkisini daha derinlemesine ortaya koymalarını önermektedirler. Mostafiz ve diğerleri (2024), bilgi ve kaynak ediniminin, kabiliyetlerin gelişimini ve yenilikçi faaliyetlerin performansını etkilediğine dikkat çekmiş ve bu konuların gelecek araştırmalarda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Uzkurt ve diğerleri (2024), uyarlanabilir kabiliyetlerin yanı sıra, firmaların fırsatları algılama ve değerlendirme süreçlerinde farklı yapılar, prosedürler, tasarımlar ve teşvikler kullanılması gerektiğini ve bu konuların daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerektiğini önermişlerdir. Pfajfar ve diğerleri (2024b), alandaki araştırmaların hala gelişmekte olduğunu ve pazarlama dinamik yeteneklerinin işletmelerin rekabetçi stratejileri üzerindeki etkilerini incelemenin önemini vurgulamışlardır. Bayazıt & Gürbüz (2024), dinamik yetenekler üzerine yaptıkları bibliyometrik analizde, özellikle dijital dönüşüm ve yapay

zeka gibi yenilikçi teknolojilerin, dinamik yetenekler üzerindeki etkilerine dair daha fazla araştırma yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, dinamik yeteneklerin farklı sektörler ve endüstrilerde nasıl uygulandığının daha fazla analiz edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Mevcut çalışmalar ışığında, yapılan öneriler doğrultusunda pratik ve teorik araştırma boşlukları tespit edilmiştir. Teorik olarak, dinamik kabiliyetler, uyarlanabilir kabiliyetler, bilgi ve teknoloji kalitesi kavramlarının gelişimi ve önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, yapılacak çalışmaların, bu kavramların pazarlama stratejileri, stratejik esneklik ve performans iyileştirmeleri gibi farklı konularda derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi destekleyebileceği düşünülmektedir. Pratik açıdan ise, dinamik kabiliyetler, teknoloji kalitesi, bilgi kalitesi ve yenilikçilik gibi alanlarda, farklı coğrafi, kültürel ve endüstriyel bağlamlarda daha kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, teknoloji kalitesinin ve bilgi kalitesinin uyarlanabilir pazarlama yetenekleri ve dinamik pazarlama yetenekleri üzerindeki etkisini inceleyerek, hem teorik hem de pratik açıdan önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Bilgi Kalitesi

Bilgi, mevcut olan veya üretilen kaynakları kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullanılmaktadır (Manis & Madhavaram, 2023, s. 3). Shannon (1948) tarafından ortaya konan bilgi teorisi, bilginin farklı noktalarda üretim için gereklilik olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum ise kodlayan, ileten, kodunu çözen ve depolayan teknolojilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Shannon, 1948, s. 380). "Bilgi" ve "kalite" terimlerin birleşimi, "belirli bir amaca uygunluğu ifade eden veri" tanımını oluşturmuştur. Bilgi kalitesi; veri kalitesi, analiz kalitesi ve fayda ölçümünün kalitesi gibi bileşenlerinin yanı sıra bunlar arasındaki ilişkilerle tanımlandığı öne sürülmektedir. Bilgi kalitesi net veri tanımları, doğru veri değerleri ve anlaşılır sunum gibi içsel (doğruluk) ve pragmatik (yararlılık) niteliklerin bir birleşimidir. Bilgi depolandığında ve onu geri alma potansiyeli olduğunda, kalitenin gelecektekiler de dahil olmak üzere tüm amaçlar için uygunluk haline geldiğini iddia eder (McNab & Ladd, 2014, s. 3526-3527). Bilgi kalitesinin tanımında verilerden anlam çıkarma teknolojisine ek olarak belirli bir hedefe ulaşmak için belirli bir veri kümesinin potansiyeli nedir? sorusuna odaklanılmaktadır (Kenett & Shmueli, 2014, s. 5). Bilgi kalitesi, ilgili verilerin işlenmesinin bir sonucudur. Bilgiler kayıtlar, raporlar, kitaplar, veri tabanları, internet ve kütüphane katalogları dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan elde edilebilir. Bilgi kalitesi, bilginin doğruluğu, güncelliği, sunumu ve eksiksizliği ile ilgilidir. İşletmelere sağlanan bilgiler sorguları etkili bir şekilde ele almak için mümkün olduğunca doğru ve zamanında olmalıdır (Prentice ve diğerleri 2020, s. 3). Bilgi kalitesinin doğruluk, kapsamlılık, güncellik, güvenilirlik ve geçerlilik kavramları ile karakterize edilebileceği ifade edilmektedir. Bilgi kalitesi verilerin güncelliği, doğruluğu, formatı ve eksiksizliği ile tanımlanmaktadır. 'Güncellik' terimi bilginin güncelliğini;

'doğruluk' verinin doğruluğunu; 'format' kullanıcıların bilgiyi okuma ve anlama kolaylığını; 'tamlık' ise verinin bütünlüğünü ifade etmektedir (Haverila & Haverila, 2024, s. 349).

Bir işletme içindeki kalite kavramı mükemmellik, değer, özelliklere uygunluk, beklentilerini karşılama olarak ifade edilmiştir. Bilgi sistemlerinin kalitesinde mükemmelliğin peşinde koşmak, son teknoloji entegrasyonunu, yazılım standartları için endüstri ölçütlerine uyumu ve hatasız kusursuz performans sunmayı gerektirir. Bilgi sistemi çıktılarının kalitesiyle ilgili bir kavram olan bilgi kalitesi, işletmeler için yararlı olan çıktılar açısından tanımlanabilir (Gorla ve diğerleri 2010, s. 208). Bilgi kalitesi bir bilgi sisteminin çıktılarının kalitesiyle ilgili bir fikirdir. İşletmeler için faydalı olabileceği, karar almaya uygun olabileceği, anlaşılmasının kolay olabileceği (bilgi sistemleri kalitesinin değerini gösterir) ve kullanıcıların bilgi özelliklerini karşılayan çıktılarla (bilgi sistemleri kalitesinin belirli özelliklere uygunluğunu gösterir) ilişkili olabileceği belirtmiştir. Bilgi kalitesinin miktardan ziyade bilgi zenginliğini ifade ettiğini ve dolayısıyla alıcılar, tedarikçiler ve ortaklar arasında paylaşılan bilginin niteliğini ve doğasını vurguladığını belirtmişlerdir (Tseng, 2017, s. 27). Doğruluk, alaka ve erişilebilirlik olarak tanımlanan bilgi kalitesi, bilinen ve yeni verileri kullanılabilir bir biçimde birleştiren BT süreçleri ve dahili iş bilgisi tarafından elde edilir. Pazarlama/BT iş birliği, iki işlev arasındaki bilgi paylaşımı ve sosyal bütünleşme düzeyi olarak tanımlanır. Bilgi paylaşma yeteneği, farklı kaynaklardan gelen bilgileri birleştirme BT işlevi ile iş kaygılarını ve stratejilerini anlama pazarlama işlevini birleştirir. Karar alıcılardan değerli pazarlama içgörülerini sağlaması beklendiğinden bilgi kalitesinin anlamı çok önemli hale gelmektedir (Slepp, Gala & Harrison 2023, s. 4).

2.2. Teknoloji Kalitesi

İşletmelerin rakipleri ile rekabet edebilme düzeyleri taklit etmesinin zor olduğu bir performans seviyesine ulaşma yeteneğinin, kaynaklarının ve yeterliliklerinin belirlenmesine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bir işletmenin müşteri ile anlamlı etkileşimlere girmek için internet ve diğer bilgi teknolojilerinden yararlanma yeterliliği önemlidir. Bu etkileşimler müşterilerin işletmenin kaynaklarına ve bilgilerine erişimini sağlarken aynı zamanda işletmenin de müşterileri hakkında bilgi toplamasına da olanak tanımaktadır (Mushangai, 2023, s. 2). Dolayısıyla işletmeler için anlamlı ve uygun olarak teknoloji için temel bir kaynak olarak ortaya çıkabilir ve potansiyel olarak sürdürülebilir rekabet avantajının elde edilmesine katkıda bulunabilir

Teknoloji kalitesi, kullanıcı tarafından algılanan kalite olarak tanımlanabilmektedir. Teknoloji kalitesinin en önemli unsurları uyarlanabilirlik, entegrasyon, gizlilik, yanıt süresi ve sistem güvenilirliğidir (Haverila ve Haverila, 2024, s. 349-350).

Pazarlama alanında teknoloji kavramı ürün, iletişim, satış, reklam gibi bir dizi yeteneği kapsamaktadır. Bu teknolojiler müşteri ilişkileri yönetimi, satış faaliyetleri, müşteri desteği, pazarlama araştırması ve planlaması gibi çeşitli pazarlama işlevlerini desteklemektedir. Teknoloji müşteriler ile işletmenin iş süreçleri arasında doğrudan bir bağlantı kurulmasını kolaylaştırarak müşterilerin işletmelerin kaynaklarına erişimini

sağlamaktadır. Müşteriler ile bir işletmenin iş süreçleri arasında bağlantı kurulmasını kolaylaştırmaktadır (Yoshikuni ve diğerleri 2023, s. 2). Teknoloji müşterilere işletme kaynaklarına doğrudan bir arayüz sağlayarak ürün yönetimine, müşteri taleplerine ve ürün kullanımına ilişkin kapsamlı bir veri seti sunmaktadır. Bu tür bir bilgi paylaşımı, güçlü müşteri ilişkilerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesinde kritik öneme sahiptir. Ayrıca, teknoloji yeteneği, kurum genelinde faaliyetleri ve bilgileri senkronize ederek çalışanların müşteriye odaklanmalarını sağlayarak değer yaratmaktadır. Dışarıdan gelen değerli bilgilerin diğer müşteri kayıtlarıyla entegre edilmesi, genel süreçlerin iyileştirilmesinde etkili olabilmektedir (Trainor ve diğerleri 2011, s. 165). Dolayısıyla kullanılan teknolojinin kalitesi değişikliklere uyum sağlayabilecek ilgili ve güncel bilgiler üreterek işletmelerin karar alma süreçleri üzerinde etkili olmaktadır (Haverila ve Haverila, 2024, s. 350).

2.3. Pazarlama Yetenekleri

Pazarlama yetenekleri, bir işletmenin mevcut pazarlama kaynaklarını rekabete kıyasla daha verimli bir şekilde çıktıya dönüştürme yeteneği olarak kavramsallaştırmıştır. Sürdürülebilir rekabet avantajları oluşturmak ve sürdürmek için değerli varlıklar olarak kabul edilmiştir. Birikmiş deneyime dayanan bu yetenekler, sosyal olarak karmaşıktır ve birden fazla bireyi, örgütsel süreci ve rutini kapsayan ağlar içinde yer alır. Bu yetenekler rakiplerin taklit etmesini zorlaştırarak işletmeleri optimum kapasiteye ulaşmasını desteklemektedir. Bu bağlamda işletmeler artan rekabet ortamı karşısında sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla gerekli kaynak ve yeteneklere yatırım yapmaktadırlar (Hu & Lyu, 2024, s. 201). İşletmelerin performansı üzerinde etkili olan faktörler arasında işletmelerin pazarlama yetenekleri de yer almaktadır (Akgün & Polat, 2022, s. 920). Pazarlama perspektifinden bakıldığında müşterilerin ihtiyaçlarını rakiplerden daha etkili bir şekilde karşılamak amacıyla bir işletmenin gelişimi, büyümesi ve sürdürülmesi için en uygun pazarlama yeteneklerinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır (Apasrawirote, Yawised & Muneesawang, 2022, s. 479). Pazarlama yetenekleri, bir organizasyonun pazarlamada değer yaratan operasyonları yürütmek için kaynaklarını etkili bir şekilde kullanma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Becerilerin, süreçlerin ve rutinlerin karmaşık bileşimleri olan pazarlama yetenekleri yöneticilere pazarlama kaynaklarını pazar dinamiklerine uygun şekilde edinme, yeniden düzenleme ve dağıtma yetkisi vermektedir (Rehman ve diğerleri 2024, s. 5).

Dinamik pazarlama yetenekleri; dinamik ve karmaşık ortamlarda kaynakların ve yeteneklerin işletmelere nasıl rekabet avantajı sağladığının anlaşılması işletmelerde yeni bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üstün işletme performansı elde etmek için yalnızca kaynaklara sahip olmak yeterli değildir. Kaynaklardan faydalanmak için yeteneklerin de mevcut olması gerekmektedir (Elsharnouby & Elbanna, 2021, s. 5). İşletmeler hızlı teknolojik ilerleme bağlamında pazardaki değişimlere yanıt verebilmesi için kaynaklarını ve yeteneklerini dinamik bir şekilde yeniden düzenleme ve yükseltme kapasitesine sahip olmalıdırlar (Navarro-García ve diğerleri 2024, s. 4).

Dinamik yetenek perspektifi, bir kuruluşun hızlı çevresel değişikliklere uyum sağlamak amacıyla hem iç hem de dış yeteneklerini entegre etme, inşa etme ve yeniden düzenleme kapasitesi olarak tanımlanabilir (Kalubanga & Gudergan, 2022, s. 156). Dinamik yetenekler, dış çevredeki değişikliklere hızlı adaptasyonu kolaylaştıran ayırt edici, tekrarlanması zor yeteneklerle ilgilenir. Dinamik yetenekler, şirketlerin hızla değişen iş ortamlarına uyum sağlama ve bu ortamlarda rekabet avantajı elde etme yeteneğini ifade eder. Dinamik yetenekler, işletmenin iç ve dış kaynaklarını entegre etme, oluşturma ve yeniden yapılandırma becerisini içerir. Bu yetenekler, işletmenin kendine özgü kaynak ve yeterliliklerini, iş ortamındaki fırsat ve gereksinimlere uyacak şekilde yeniden düzenleyebilme yeteneğini yansıtır (Teece, 2010, s. 692). Dinamik yetenekler, şirketlerin sürekli değişen pazar koşullarında başarılı olabilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu yetenekler, şirketlerin yenilik yapma, kaynakları etkin bir şekilde kullanma ve değişen koşullara hızla uyum sağlama kapasitesini artırır (Ding & Chen, 2023, s. 4). Dinamik yetenekler işletme uygulamalarında ve rekabet avantajı sağlama süreçlerinde etkilidir. Rekabetçi stratejilerini şekillendirmede ve iş modellerini dinamik pazar koşullarına uyarlamada yardımcı olmaktadır (Mikalef ve diğerleri 2021, s. 82). Dinamik yetenekler, bir işletmenin kaynak pozisyonunun yaratılması, koordinasyonu, entegrasyonu, yeniden yapılandırılması veya dönüştürülmesini amaçlayan yönetsel ve organizasyonel süreçlerine gömülüdür. Dinamik yetenekler işletmelere değişen pazar koşullarına uyum sağlamak için yeni stratejiler uygulama becerisi sağladığında dinamiktir. (Trainor ve diğerleri 2011, s. 163).

Pazarlama stratejisi perspektifinden bakıldığında, dinamik yetenekler pazarlamadan etkilenir, pazar bilgisine bağlıdır ve bu bilginin işletmeler tarafından özümsemesini kolaylaştırır. Pazarlama yetenekleri çoğunlukla bir işletmenin pazarlama karmaşasını yönetme becerisine atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Pazarlama yetenekleri bir işletmenin reklam ve iletişim faaliyetleri ile fiyatlandırmaya ek olarak ürün tekliflerinin, iş ortaklarının ve dağıtım sistemlerinin yönetimini denetleme kapasitesini ifade eder. İşletmenin pazarlama görevlerini yerine getirmek için mevcut kaynakları, istenen pazarlama sonuçlarını elde edecek şekilde kullanma yeteneği olarak tanımlanabilir (Pfajfar ve diğerleri 2024a, s. 4-5). Dinamik pazarlama yetenekleri görüşü, rekabet avantajı yaratmak ve sürdürmek için pazarlama kaynaklarının veya yeteneklerinin diğer tamamlayıcı yeteneklerle birleştirilmesi ve entegre edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Daha geniş bir dinamik yetenekler kümesinin uzantısı veya bir parçası olarak ele alınmaktadır (Qiu ve diğerleri 2022, s. 150). Dinamik pazarlama yetenekleri terimi ise hızla değişen pazar koşullarının getirdiği zorluklara etkili bir şekilde yanıt verilmesini sağlayarak uyum sağlama, inovasyonu teşvik etme ve rekabet avantajlarını sürdürmeye olanak tanımaktadır. Ek olarak dinamik pazarlama yetenekleri işletmelerin üst düzey pazarlama yeteneklerine sahip olması yoluyla işlevler arası iş süreçlerinde pazar bilgisinin benimsenmesi ve kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Dinamik pazarlama yetenekleri kavramı, hızla gelişen ortamlara uyum sağlamak için iç ve dış yeterlilikleri entegre etme, geliştirme ve yeniden düzenleme kapasitesini vurgulayan dinamik yetenek çerçevesine dayanmaktadır. Ayrıca stratejik bilgi yönetimi, stratejik karar almaya bilgi sağlamak için

verilerin toplanmasını, analiz edilmesini ve uygulanmasını içeren önemli bir rol oynayabilmektedir (Stefia ve diğerleri 2024, s. 2). Dinamik pazarlama yetenekleri ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; Kumar & Shah (2004), teknolojik altyapıların pazarlama süreçlerini hızlandırarak işletmelere daha dinamik ve esnek stratejiler geliştirme fırsatları sunduğunu belirtmişlerdir. Hoyer & MacInnis (2010) ise teknolojinin, pazarlama süreçlerini optimize etmek ve yenilikçi çözümler üretmek için kritik bir faktör olduğunu göstermektedir. Chatterjee & Sandhya (2016) kaliteli bilgilerin, pazarlama süreçlerini daha uyumlu ve hızlı hale getirdiğini vurgulamışlardır. Jiang & Li (2018), yüksek kaliteli teknolojilerin (örneğin, pazarlama otomasyonu yazılımları) müşteri ilişkileri yönetimi ve pazarlama karar destek sistemleri üzerindeki etkisinin, pazarlama yeteneklerinin gelişmesinde önemli bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Trainor ve diğerleri (2011) ve Buccieri ve diğerleri (2020), pazarlama yeteneği ile müşteri ilişkileri performansı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, dinamik pazarlama yeteneklerinin özellikle yenilikçi yaklaşımlar benimseyen işletmelerin, müşterileriyle olan ilişkilerini güçlendirdiğini göstermiştir. Manis & Madhavaram (2023), yapay zeka destekli pazarlama yeteneklerinin işletmelerin pazarlama süreçlerinde devrim yarattığını ve bu teknolojilerin pazarlama stratejilerini daha dinamik hale getirdiğini ortaya koymuşlardır. Junaid ve diğerleri (2023), teknoloji destekli tedarik zinciri dinamik yeteneklerinin sağlık organizasyonlarında entegrasyon, dayanıklılık ve sürdürülebilir performans gibi faktörlerle doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Alghamdi & Agag (2024) ise veriye dayalı inovasyon yeteneğinin pazarlama çevikliği üzerindeki etkisinin, işletmelere rekabet avantajı sağladığını ve sürdürülebilir performans için önemli bir temel oluşturduğunu göstermişlerdir. Pfajfar ve diğerleri (2024b), pazarlama dinamikleri ile uluslararası pazarlama dinamikleri arasındaki etkileşimi inceleyerek, işletmelerin dinamik pazarlama yeteneklerini uluslararası pazarlarda daha verimli bir şekilde nasıl kullanabileceklerini göstermiştir. Shukla, Varshney & Raj (2024), pazarlama yetenekleri, politik bağlar ve operasyonel performans arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında, yönetsel bağların işletme performansı üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu ve bu etkinin pazarlama yetenekleri aracılığıyla şekillendiğini vurgulamaktadır. Mevcut çalışmalardan yola çıkarak H1 ve H2 hipotezi geliştirilmiştir.

H1: Bilgi kalitesi dinamik pazarlama yetenekleri üzerinde etkilidir.

H2: Teknoloji kalitesi dinamik pazarlama yetenekleri üzerinde etkilidir.

Uyarlanabilir pazarlama yetenekleri; Uyum yeteneği terimi, bir işletmenin iç veya dış değişikliklere başarılı bir şekilde uyum sağlama ve işletmenin stratejisinde uygun değişiklikleri başlatma kapasitesi olarak tanımlanmıştır (Leonidou ve diğerleri 2023, s. 4). Uyarlanabilir yetenek işletmelerin piyasa değişikliklerini algılama, farkında olma ve bunlar gerçekleşmeden önce harekete geçme becerisiyle ilgilidir (Reimann ve diğerleri 2022, s. 2537). Uyarlanabilir yetenek, bir işletmenin değişen müşteri taleplerine yanıt olarak stratejilerini ve iş bağlarını değiştirme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Bu stratejik yetenek işletmelerin tekliflerini değişen müşteri gereksinimlerine göre uyarlamalarını sağlar (Brewis, Dibb & Meadows, 2023, s. 2-3). Bu yetenek kaynakların optimum tahsisini

kolaylaştırmakta ve işletmelerin iş stratejilerini, örgütsel yapılarını ve kaynak yatırımlarını uyarlamalarını sağlamaktadır. Ayrıca, yeni teknoloji arayan ve kullanan işletmelere yardımcı olarak ürün kalitesini ve performansını artırmaktadır. İşletmelerin stratejik öncelikleri doğrultusunda değişikliklere hızlı bir şekilde yanıt vermelerini kolaylaştırır (Zabel, O'Brien & Natzel, 2023, s. 2).

Günümüzün dinamik, aşırı rekabetçi, küresel ekonomisinde strateji işletmelerin pazarda kendilerini sürekli yenilemelerine ve uyarlanabilir yeteneğe sahip olabilmeye üç bileşenden oluşmaktadır. (1) derin pazar anlayışlarını geliştiren dikkatli pazar öğrenimi, (2) sürekli öğrenen uyarlanabilir pazar deneyleri ve (3) pazar değişikliklerine daha yakından uyum sağlayan ortaklarla ilişkiler kuran açık pazarlama yoluyla gerçekleştirilebileceği savunulmaktadır (Day, 2011, s. 184, Moorman & Day, 2016, s. 7, Hunt & Madhavaram, 2020, s. 129).

Uyarlanabilir pazarlama yetenekleri pazar yeri bilgilerinin analiziyle başlayıp müşterilerin karşılaştığı sorunların ve sorguların derinlemesine incelenmesine doğru ilerleyen proaktif bir yaklaşım benimser. Pazar sinyallerini proaktif bir şekilde algılama ve bunlara göre hareket etme, pazar deneylerinden sürekli olarak öğrenme ve pazar değişikliklerine uyum sağlamak ve sektör eğilimlerini tahmin etmek için sosyal ağ kaynaklarını entegre etme ve koordine etme konusunda genişletilebilir yetenek olarak tanımlanır (Guo ve diğerleri 2018, s. 81). Uyarlanabilir pazarlama yeteneği bir işletmenin pazar etkilerine uyum sağlama, potansiyel tehditleri ve fırsatları değerlendirmek için pazarlama çevresini inceleme, müşteri beklentilerini kontrol etme ve kaynakları bu faaliyetlere tahsis etme ve olumlu müşteri duyarlılığı ve memnuniyeti sağlamak için çalışanları yetkilendirme ve ödüllendirme kapasitesini vurgulamaktadır (Keskin ve diğerleri 2022, s. 1432). Uyarlanabilir pazarlama yeteneklerini işletmelerin pazara karşı uyanık olma, olası fırsatları öngörme, stratejilerini esnetme, pazarın gelecekteki gelişimi söz konusu olduğunda proaktif bir şekilde uyum sağlama, rakiplerinden daha iyi performans gösterme ve şirketin tepkisi ile pazardaki değişiklikler arasındaki eşitsizlikleri azaltma kapasitesi olarak tanımlanabilir (Reimann ve diğerleri 2022, s. 2538). Uyarlanabilir pazarlama yeteneğinin dışarıdan içeriye odaklanması, çalışanların mevcut pazar bilgisinden faydalanmasına ve yeni pazar bilgisini proaktif olarak edinip entegre etmesine olanak tanımaktadır. Bu da mevcut ürünlerin iyileştirilmesi ve gelişmekte olan ve gelecekteki pazarlar için yeni ürünlerin geliştirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla bu bakış açısı, işletmenin bağlamsal ve çalışanların davranışsal adaptasyonu için gerekli olan işletme yeteneklerinin türüne dair bir kavrayış sağlayarak, artımlı ve radikal ürün inovasyonlarını tanıtmak için eş zamanlı sömürü ve keşfe olanak tanır (Ali, Wu & Ali, 2022, s. 1058). İşletmelerin uyum yeteneğinin iş bağlarının performans üzerindeki etkisini belirlemede çok önemli bir faktör olduğunu öne sürmektedir. Bir iş bağının başlangıçta işletmelerin uyum yeteneğini geliştirerek performans artışına yol açtığı öne sürülmektedir (Uzkurt ve diğerleri 2024, s. 570).

Uyarlanabilir pazarlama yetenekleri ile ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde; Srinivasan & Moorman (2005) doğru bilgi ediniminin işletmelere pazar trendlerini daha iyi

analiz etme ve müşteri taleplerine hızlı yanıt verme yeteneği kazandırdığını vurgulamışlardır. Zhang & Venkatesh (2014) işletmelerin pazarlama stratejilerini geliştirmede doğru ve kaliteli bilgilere dayanmalarının önemini ortaya koymuştur. Chen & Zhang (2015) işletmelerin pazarlama stratejilerini doğru analiz ve veriye dayalı kararlarla şekillendirerek dinamik pazarlama yeteneklerini geliştirebileceklerini göstermektedir. Pereira & Costa (2016) teknoloji kalitesinin yüksek olmasının pazarlama verilerini daha etkili analiz etmeyi ve daha hedeflenmiş pazarlama kampanyaları oluşturmayı mümkün kıldığını ifade etmiştir. Choi & Lee (2017) doğru, güvenilir ve zamanında sağlanan bilgilerin pazarlama kararlarını desteklediğini ve pazarlama yeteneklerinin hızla adapte olmasına olanak tanıdığını belirtmişlerdir. Ali, Wu & Ali (2022) uyarlanabilir pazarlama yeteneklerinin yalnızca mevcut pazarlama koşullarına uygun ürün geliştirmeyi değil, aynı zamanda radikal yenilikler yaratmayı da mümkün kıldığını ifade etmiştir. Reimann ve diğerleri (2022) uyarlanabilir pazarlama yeteneklerinin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırmada ve uluslararası performansı iyileştirmede kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Keskin ve diğerleri (2022) uyum yeteneğinin işletme etkililiği üzerindeki etkisini incelemiş, Leonidou ve diğerleri (2023) ise aile şirketlerinin yüksek düzeyde uyum yeteneği kullanarak etkili stratejiler geliştirebileceğini ve bu stratejilerin işletmenin uzun vadeli başarısını artırabileceğini vurgulamaktadır. Abou-Foul ve diğerleri (2023) hizmetleştirilen işletmelerin pazarlama yeteneklerini ve genel performanslarını geliştirmedeki önemli rolünü ortaya koymuşlardır. Son olarak Sayed & Dayan (2024) kurucu ekiplerin pazarlama yeteneklerini kullanarak keşfetme ve yararlanma stratejilerini dengelemelerinin, pazarlama performansını geliştirdiğini ve uzun vadeli başarı için kritik bir faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Mevcut literatürden yola çıkarak H3 ve H4 hipotezi kurgulanmıştır.

H3: Bilgi kalitesi uyarlanabilir pazarlama yetenekleri üzerinde etkilidir.

H4: Teknoloji kalitesi uyarlanabilir pazarlama yetenekleri üzerinde etkilidir.

3.YÖNTEM

Çalışma nicel araştırma şeklinde tasarlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye’ de ekonomi ve sosyal kalkınmada oldukça etkili olan ve çalışma yöntemlerindeki esneklikten dolayı değişikliklere hızla adapte olabildiği ifade edilen ([www.kosgeb](http://www.kosgeb.gov.tr)) KOBİ’ler ele alınmıştır. Çalışmada **Kütahya Dumlupınar** Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 27.06.2024 Tarihli 298457 sayılı yazısı kapsamında etik açıdan uygun olduğuna dair izin alınmıştır.

3.1. Ölçüm ve Çalışmada Kullanılan Anketler

Çalışma kapsamında veri toplamak için bir anket kullanılmıştır. Çalışma kapsamında verileri elde etmek amacıyla kullanılan ölçek için teknoloji kalitesi ve bilgi kalitesi boyutu Haverila ve Haverila (2024) çalışmasından, uyarlanabilir pazarlama yeteneği boyutu Uz Kurt ve diğerleri (2024) çalışmasından, dinamik pazarlama yeteneği boyutu ise Mostafiz ve diğerleri (2024) çalışmalarından uyarlanmıştır. Değişkenleri ölçmek için 1 (kesinlikle

katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen beşli Likert ölçeği kullanmışlardır.

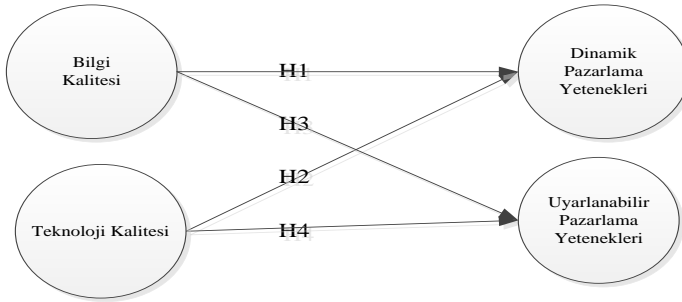
3.2. Örneklem ve Veri Toplama

Çalışma evrenini Türkiye’de faaliyet gösteren KOBİ’ler oluşturmaktadır. Çalışmada KOBİ’lere yönelik herhangi bir sektör veya bölge sınırlaması yapılmamıştır. Çalışmada örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme kullanılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen veriler, telefon (153 katılımcı), online (52 katılımcı) ve yüz yüze (25 katılımcı) olarak işletmede çalışan yöneticilerinden toplanmıştır. Veriler 20 yaş ve üzeri katılımcılardan elde edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılırken 200 veya daha fazla örneklem büyüklüğü uygun görülmektedir (Kline, 2015). Örneklem büyüklüğünün uygunluğunun bir diğer değerlendirilmesinde Cohen (1992) tarafından önerilen temel kurala göre çalışma kapsamında elde edilen 230 veri %5 anlamlılık düzeyinde gereken minimum değeri önemli ölçüde aşmaktadır (Cohen, 1992, s. 99-100). Dolayısıyla, bu çalışmada YEM yaklaşımı için gerekli örneklem büyüklüğünü sağlandığı görülmektedir.

3.3. Araştırma Modeli

Literatür taramasının sonuçlarına dayalı olarak aşağıdaki araştırma modeli geliştirilmiştir

Şekil 1. Araştırma modeli

4.BULGULAR

4.1.Demografik Bulgular

Katılımcılara ait tablo 1 incelendiğinde; katılımcıların %20,4 kadın %79,6 oranında erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarına göre dağılımları ise en yüksek oranda %53,9 31-40 yaş arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

	Sıklık	Yüzde
--	--------	-------

Katılımcının Cinsiyeti	Kadın	47	20,4
	Erkek	183	79,6
Katılımcının Yaşı	20-30 yaş	9	3,9
	31-40 yaş	124	53,9
	41 yaş ve üzeri	97	42,2
Katılımcının Eğitimi	Lise	3	1,3
	Lisans	189	82,2
	Lisan üstü	38	16,5
Çalışan Sayısı	<10	49	21,3
	<50	169	73,5
Toplam	<250	12	5,2
		230	100

Katılımcıların eğitimlerine göre dağılımlarında ise 1,3 oranında en az lise, %82,2 oranında en fazla lisans eğitimine sahip oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılan işletmelerin çalışan sayısı açısından dağılımlarında ise %5,2 oranında en az <250 daha az çalışan işletme olduğu, %73,5 oranında ise <50 çalışana sahip işletme olduğu görülmektedir.

4.2. Ölçüm Modelinin Değerlendirilmesi

Ölçüm modelinin değerlendirilmesi faktör yükleri, ortalama varyans çıkarımı (AVE), Cronbach's alpha ve bileşik güvenilirlik (rho_c, rho_a) değerleri incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Değişkenleri İlişkin DFA Analizi Sonuçları

İfade/Faktör	Faktör Yükleri	Cronbach's alpha	Composite reliability (rho_a)	Composite reliability (rho_c)	Average variance extracted (AVE)
V7 <- teknoloji	0,901				
V8 <- teknoloji	0,927				
V9 <- teknoloji	0,920				
V10 <- teknoloji	0,829	0,957	0,972	0,965	0,797
V11 <- teknoloji	0,899				
V12 <- teknoloji	0,933				
V13 <- teknoloji	0,834				
V14 <- bilgi	0,743				
V15 <- bilgi	0,825	0,830	0,846	0,874	0,540
V16 <- bilgi	0,778				

V17 <- bilgi	0,621				
V18 <- bilgi	0,791				
V19 <- bilgi	0,623				
V1 <- uyarlanabilir	0,934				
V2 <- uyarlanabilir	0,771	0,856	0,910	0,911	0,776
V3 <- uyarlanabilir	0,927				
V4 <- dinamik	0,872				
V5 <- dinamik	0,911	0,879	0,914	0,924	0,803
V6 <- dinamik	0,905				

Geçerlilik ve güvenilirlik kapsamında faktör yüklerinin $>0,70$, AVE değerlerinin $>0,50$, CR değerinin $>0,70$ olması beklenmektedir (Hair ve diğerleri 2014; Bido, da Silva, & Ringle, 2014, s. 64; Kline, 2015; Fornell ve Larcker, 1981; Hair ve diğerleri 1995). Tablo 2 incelendiğinde; faktör yüklerinin V17 ve V19 ifadeleri haricinde $0,70$ 'i aştığı görülmektedir (Hair ve diğerleri 2010; Kline, 2015). Sonuç olarak, çalışmadaki tüm yapıların iç tutarlılığı sağladığını göstermektedir. Tablo 2' de (AVE) değerlerinin minimum ve maksimum $0,540-0,803$, Cronbach's alpha $0,830-0,957$, ve bileşik güvenilirlik CR (ρ_c , ρ_a) değerleri ρ_c , $0,874-0,965$, ρ_a $0,846-0,972$ değerler olarak yakınsak geçerlilik ve bileşik güvenilirlik koşullarını sağladığı görülmektedir.

Henseler ve diğerleri (2015) korelasyonların Heterotrait-Monotrait (HTMT) oranı olarak adlandırılan ayırıcı geçerliliği kontrol etmek için alternatif bir yaklaşım önermektedir.

Tablo 3. Heterotrait-monotrait ratio (HTMT) Matrisi

	Bilgi	Dinamik	Teknoloji	Uyarlanabilir
Bilgi				
Dinamik	0,210			
Teknoloji	0,179	0,476		
Uyarlanabilir	0,379	0,565	0,228	

HTMT değeri $0,85$ ' ten (Kline, 2011) küçük değer alması ayırt edici geçerliliğin varlığı için önemlidir. HTMT testinin sonuçları Tablo 3 de sunulmuştur ve değerlerin HTMT $0,85$ gereksinimlerini karşıladığı görülebilir (Kline, 2011). Bu durum ölçüm modelinin ayırt edici geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Fornell-Larcker Kriterleri

	Bilgi	Dinamik	Teknoloji	Uyarlanabilir
--	-------	---------	-----------	---------------

Bilgi	0,735			
Dinamik	0,187	0,896		
Teknoloji	0,033	0,454	0,893	
Uyarlanabilir	0,350	0,481	0,216	0,881

Ayırt edici geçerlilik için Fornell ve Larcker (1981) tarafından kullanılmaktadır. Tablo 4. incelendiğinde AVE'ler için karekök değerleri değişkenler arasındaki korelasyon katsayısından daha büyüktür. Dolayısıyla tüm yapılar yeterli veya tatmin edici ayırt edici geçerliliği sağladığı görülmektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

4.3. Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

Yapısal modelin değerlendirebilmek amacıyla Tablo 5'te yapılar arasındaki ilişkiler gösterilmiştir.

Tablo 5. Hipotezler Sonuçları

	β	f2	VIF	2.5%	97.5%	T	R ²	P	Sonuç
H1: bilgi -> dinamik	0,172	0,039	1,001	0,047	0,297	2,731	0,236	0,006	Kabul
H2: teknoloji -> dinamik	0,449	0,263	1,001	0,33	0,563	7,434		0,000	Kabul
H3: bilgi -> uyarlanabilir	0,343	0,14	1,001	0,241	0,46	6,194	0,164	0,000	Kabul
H4: teknoloji -> uyarlanabilir	0,205	0,05	1,001	0,086	0,32	3,424		0,001	Kabul

Yapısal modelin incelenmesinde (β), t-değerleri ($>2,56$, etki büyüklükleri (f^2) ve VIF ($<3,00$) oranı incelenerek değerlendirilmelidir (Hair ve diğerleri 2017). Tablo 5 incelendiğinde H1 hipotezi desteklenmektedir. H1 hipotezi ($\beta = 0,171$ t = 2,731) bilgi kalitesinin 0,172 oranında dinamik pazarlama yeteneklerini etkilediğini göstermektedir. H2 hipotezi ($\beta = 0,449$ t = 7,434) teknoloji kalitesinin 0,449 oranında dinamik pazarlama yeteneklerini etkilediğini göstermektedir. Benzer şekilde H3 hipotezi ($\beta = 0,343$ t = 6,194) bilgi kalitesinin 0,343 oranında uyarlanabilir pazarlama yetenekleri üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Son olarak H4 hipotezi ise ($\beta = 0,205$ t = 3,424) teknoloji kalitesinin 0,205 oranında uyarlanabilir pazarlama yetenekleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir. R² değerleri incelendiğinde ise bilgi kalitesi ve teknoloji kalitesinin uyarlanabilir pazarlama yeteneklerini açıklama oranının 0,164, dinamik pazarlama yeteneklerini açıklama oranı ise 0,236 olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Pazarlama yetenekleri işletmelerin rutin faaliyetleri ve farklı dönemlerinde (Covid 19) rekabet gücü ve güvenlik kaynağı olarak hizmet etmektedir. Bu çalışmada bilgi kalitesinin ve teknoloji kalitesinin dinamik pazarlama yetenekleri ve uyarlanabilir pazarlama yetenekleri üzerindeki etkisini belirleme amaçlanmıştır.

Araştırmada H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bilgi kalitesinin dinamik pazarlama yetenekleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar literatürde yapılan bazı çalışmalar ile benzer sonuçlar göstermektedir. Zhang & Venkatesh (2014) bilgi kalitesinin, dinamik pazarlama yetenekleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve stratejik kararların doğru bilgiyle daha etkin şekilde verilebileceği vurgulanmaktadır. Chen & Zhang (2015)' e göre bilgi kalitesinin yüksek olması, pazarlama yeteneklerinin geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, teknoloji ve bilgi arasındaki etkileşimin pazarlama stratejilerinin uyarlanabilirliğini artırdığını ifade etmektedirler. Mostafiz ve diğerleri (2024) bilgi ve teknoloji kalitesinin yüksek olması, pazarlama yeteneklerini uyumlu ve dinamik hale getirerek işletmelerin stratejik esnekliklerini artırdığını ifade etmişlerdir. Alghamdi & Agag (2024) çalışmalarında veriye dayalı inovasyon yeteneğinin rekabet avantajı üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve veriye dayalı inovasyon yeteneğinin pazarlama çevikliği üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırmada H3 hipotezi kabul edilmiştir. Bilgi kalitesinin uyarlanabilir pazarlama yetenekleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Srinivasan & Moorman (2005) bilgi kalitesinin pazarlama yeteneklerinin gelişimi üzerindeki etkisini desteklediği, özellikle pazarlama stratejilerinin uyarlanabilirliğini artırmada bilgi kalitesinin rolünü göstermektedir. Trainor ve diğerleri (2011) pazarlama yeteneği, müşteri ilişkileri performansı ile pozitif yönde ilişkili sonucuna ulaşmışlardır. Zhang & Venkatesh (2014) işletmelerin doğru ve kaliteli bilgiye dayalı pazarlama stratejileri geliştirmelerinin bilgi kalitesinin uyarlanabilir pazarlama yeteneklerinin etkinliğini artırdığını ifade etmişlerdir. Reimann ve diğerleri (2022) bilgi kalitesinin doğru strateji geliştirmede etkili olduğu ve pazarlama yeteneklerinin uyum sağlama becerisini geliştirdiğini belirtmişlerdir. Li ve diğerleri (2022) dijitalleşme yetenekleri ile firma performansı arasında ilişki olduğu ifade etmiştir. Han ve diğerleri (2023) pazarlama yetenekleri, teknolojik yenilik ve yönetim yeniliği ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Shukla, Varshney & Raj (2024), pazarlama yetenekleri, politik bağlar ve operasyonel performans arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucu, Sayed & Dayan (2024) kurucu ekibin pazarlama yetenekleri keşfetme stratejisi ile inovasyon performansı arasındaki ilişkide aracı bir mekanizma görevi gördüğü ve keşfetme stratejileri pazarlamayla pozitif olarak ilişkili olduğu sonucu da çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir.

Araştırmada H2 ve H4 hipotezleri kabul edilmiştir. Teknoloji kalitesinin dinamik pazarlama yetenekleri ve uyarlanabilir pazarlama yetenekleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kumar & Shah (2004) teknolojik altyapıların pazarlama sürecini hızlandırarak işletmelere daha dinamik ve esnek stratejiler geliştirme fırsatları sunduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla teknoloji kalitesinin dinamik pazarlama yeteneklerinin gelişiminde önemli bir rol oynadığını desteklemektedir. Reimann ve diğerleri (2022) teknoloji ve bilgi kalitesinin pazarlama stratejilerinin hızla adapte olmasını ve dinamik bir şekilde değişen pazarlama ortamlarına uyum sağlamasını sağladığı sonucuna desteklemektedir. Junaid ve diğerleri (2023) teknolojinin etkin olduğu tedarik zinciri

dinamik yetenekleri, entegrasyon, esneklik ve sürdürülebilir performans arasındaki bağlantı olması sonucu ile paralellik göstermektedir. Alghamdi & Agag (2024) çalışmalarında, veriye dayalı inovasyon yeteneğinin pazarlama çevikliği üzerindeki etkisi incelenmiş ve işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerini sağladığı, sürdürülebilir performans için önemli bir temel oluşturduğu vurgulanmıştır. Bu durum, teknoloji kalitesinin uyarlanabilir pazarlama yeteneklerini güçlendirme üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Pfajfar ve diğerleri (2024b), teknoloji kalitesinin pazarlama yeteneklerini uluslararası pazarlarda uyarlama konusunda kritik bir faktör olduğunu belirtmiştir. Shukla, Varshney & Raj (2024) ise pazarlama yetenekleri, politik bağlar ve operasyonel performans arasındaki ilişkiyi inceleyerek, teknolojik altyapıların bu ilişkiyi desteklemedeki önemli rolünü ortaya koymuşlardır.

Bunun yanı sıra, Choi & Lee (2017) çalışmasında, kültürel ve coğrafi farklılıkların, teknoloji ve bilgi kalitesinin pazarlama yetenekleri üzerindeki etkisini değiştirebileceğini ifade etmişlerdir. Özellikle bazı ülkelerde teknolojik altyapının daha geri planda olması, pazarlama stratejilerinin oluşturulmasında bilgi ve teknoloji kalitesinin etkisinin sınırlı olmasına yol açabilmektedir. Reimann ve diğerleri (2022), pazarlama yeteneklerinin sadece teknolojik ya da bilgi altyapısına değil, aynı zamanda organizasyonel kültür ve yönetsel kapasite gibi diğer faktörlere de bağlı olarak geliştiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle, bazı araştırmalar bilgi ve teknoloji kalitesinin pazarlama yetenekleri üzerindeki etkisinin sınırlı ya da zayıf olabileceğini savunmaktadır. Bu çalışmalar, teknoloji ve bilgi kalitesinin pazarlama yetenekleri üzerindeki etkilerinin, coğrafi, kültürel ve organizasyonel faktörlere bağlı olarak değişebileceğini ve bu faktörlerin farklı ortamlarda farklı sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Mevcut çalışmada da R^2 değerleri incelendiğinde nispeten düşük açıklama oranları ile bilgi ve teknoloji kalitesinin pazarlama yetenekleri üzerindeki etkisinin bu çalışma kapsamında sınırlı olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla çalışmadaki R^2 değerlerinin düşük olması, bilgi ve teknoloji kalitesinin pazarlama yetenekleri üzerindeki etkisinin coğrafi, kültürel ve organizasyonel faktörlere bağlı olarak değişebileceğini gösteren bu literatür ile paralel bir sonuç ortaya koymaktadır.

Bu çalışma KOBİ'lerin işletme performansını artırmadaki rolüne ışık tutan pazarlama yetenekleri üzerinde etkili olan değişkenlerin belirlenmesi bağlamında alana yeni bir katkı sağlamaktadır. Buccieri ve diğerleri (2020) dinamik pazarlama yetenekleri INV performansıyla pozitif yönde ilişkilidir. Elsharnouby & Elbanna (2021) çalışmalarında pazar algılama yetenekleri, insan sermayesinin rekabet avantajı üzerindeki olumlu etkisine aracılık ettiği ve marka yönetimi yetenekleri, insan sermayesinin rekabet avantajı üzerindeki olumlu etkisine aracılık ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Pazarlama alanında dinamik ve uyarlanabilir pazarlama yeteneklerinin de insan sermayesi aracılığıyla önem kazanmaktadır. Dolayısıyla insan sermayesi aracılığıyla önem kazanan pazarlama yetenekleri rekabet etmede önemlidir. Ayrıca yapılan çalışmalarda Ali, Wu & Ali (2022) uyarlanabilir pazarlama yeteneğinin artan ürün yeniliği ve radikal ürün yeniliği ile pozitif yönde ilişkili olduğu, Apasrawirote, Yawised, & Muneesawang (2022) yeteneklerin işletme performansı üzerinde etkili olduğunu, Keskin ve diğerleri(2022) uyum yeteneği

işletme etkililiği üzerinde etkili olduğu, Abou-Foul ve diğerleri (2023) yetenekler hizmetleştirmeyi etkilediği, Reimann ve diğerleri (2022) uyarlanabilir pazarlama yetenekleri ve uluslararası performans etkili olduğu, Leonidou ve diğerleri (2023) aile şirketinin yüksek düzeyde uyum yeteneğine sahip olması, etkili bir iç ve dış KSS stratejisinin geliştirilmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu, Pfajfar ve diğerleri (2024a) pazarlama dinamikleri uluslararası pazarlama dinamikleri üzerinde etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. İncelenen çalışmalardan yola çıkarak dinamik ve uyarlanabilir yeteneklerin işletmelerin çeşitli faaliyetleri açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Çalışmalar pazarlama yeteneklerinin işletmelerin performansı vb. çeşitli faaliyetleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermekte ve bu yeteneklerin rekabet avantajı üzerindeki olumlu etkilerine dair kanıtlar sunmaktadır. Dolayısıyla ele alınan çalışmadan elde edilen bulgular, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) çevresel zorlukların üstesinden gelmek için etkili olabilecek teknoloji kalitesinin ve bilgi kalitesinin pazarlama yetenekleri üzerindeki etkisinin belirlenmesiyle önemini göstermektedir.

Türkiye'de KOBİlerin bilgi kalitesinin ve teknoloji kalitesinin dinamik pazarlama yetenekleri ve uyarlanabilir pazarlama yetenekleri üzerinde etkisini incelediği bu çalışmada teoriye ve uygulayıcılara katkı sunmaktadır.

Çalışma teorik olarak; KOBİ bağlamında işletmelerin iç ve dış çevresel değişikliklere zamanında yanıt vermesine, rekabet edebilmesine olanak tanıyarak sürdürülebilir bir rekabet avantajı ve gelişmiş performans sağlamasında etkili olan pazarlama yeteneklerini açıklanması açısından alana katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bilgi kalitesi ve teknoloji kalitesinin pazarlama yetenekleri üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyerek kavramların yetenekler arasında yeni bağlantılar kurulmasında farklı bir perspektif sunmaktadır. Uyarlanabilir ve dinamik pazarlama yetenekleri arasındaki ilişki, pazarlama yeteneklerinin daha geniş bir teorik çerçevede anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Bu da pazarlama literatürünün genişletilmesine ve daha esnek, yenilikçi pazarlama yeteneklerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Uygulayıcılar açısından ise son yıllarda, yöneticiler arasında, uzun vadeli başarı elde etmek isteyen işletmeler için kilit varlıklar olarak teknolojinin ve bilginin önemi giderek daha fazla kabul görmektedir. İşletmelerin bilgi ve teknoloji kalitesinin yüksek olması, işletmelerin pazar eğilimlerini, pazarlama verilerini ve müşteri ihtiyaçlarını daha iyi analiz etmelerine olanak tanıyacaktır. Bu da dinamik pazarlama stratejilerinin hızla geliştirilmesini destekleyecektir. Uygulayıcılar, bilgi ve teknoloji kalitesine odaklanarak pazarın değişen koşullarına daha hızlı uyum sağlayabilirler. Yüksek bilgi ve teknoloji kalitesinin etkisiyle işletmeler, mevcut kaynakları verimli şekilde kullanmanın yanı sıra yeni fırsatlar keşfederek yenilikçi stratejiler geliştirebilirler. Uygulayıcılar bu bulgulardan faydalanarak hem mevcut pazarlama süreçlerini optimize edebilirler hem de yeni pazarlama fırsatlarını keşfetmek için stratejiler geliştirebilirler. Ayrıca uygulayıcılar rakiplerine göre sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlama, pazarda daha iyi konumlanabilme ve uzun vadeli başarıyı getirebilecek pazarlama yeteneklerini daha uyarlanabilir ve dinamik hale getirmek için bilgi ve teknoloji kalitesine yatırım

yapabileceklerdir. Sonuç olarak bu çalışma uygulayıcılara günümüz pazar dinamiklerinde oldukça önemli bir kavram olan pazarlama yeteneklerinin önemini vurgulayarak bu yetenekler üzerinde etkisi olan ve önemsenmesi gereken bilgi kalitesi ve teknoloji kalitesi kavramlarının etkisini ortaya koymaktadır.

Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalara Öneriler

Çalışmada belirlenen sınırlamaların ele alınarak daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir. Mevcut çalışmada veri toplama yöntemi olarak kolayda örnekleme kullanılmış ve sektör veya bölge gibi bir sınırlama yapılmamıştır. Dinamik pazarlama yeteneklerin ve uyarlanabilir pazarlama yeteneklerinin etkileşim halinde farklı bölge, farklı sektör veya farklı büyüklükteki işletmelerle coğrafi, kültürel ve organizasyonel faktörlerin dikkate alınarak uygulanması bulguların dış geçerliliğini artıracak ve önerilen teorik çerçevenin daha da geliştirilmesini kolaylaştıracaktır.

Bu çalışmada bilgi kalitesi ve teknoloji kalitesi ele alınmıştır. Dinamik pazarlama yeteneklerin ve uyarlanabilir pazarlama yetenekleri etkileyen diğer değişkenlerin de çalışmalara dahil edilmesi ile kavramların teorik veya pratik olarak olarak anlaşılmasına katkı sağlayabilecektir.

Gelecek çalışmalarda gelişmekte olan ekonomiler arasında endüstriyel, ekonomik, kurumsal ve sosyal faktörler açısından önemli farklılıklar olduğunu gösteren kanıtlar göz önüne alındığında, bulguların diğer yükselen veya gelişmekte olan ekonomilere uygulanabilirliğini tespit etmenin çok önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı çalışmanın yazarı tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Abou-Foul, M., Ruiz-Alba, J. L., & López-Tenorio, P. J. (2023). The impact of artificial intelligence capabilities on servitization: The moderating role of absorptive capacity-A dynamic capabilities perspective. *Journal of Business Research*, 157, 113609,1-16. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113609>.

Akgün, A. E., & Polat, V. (2022). Strategic orientations, marketing capabilities and innovativeness: an adaptive approach. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 37(4), 918-931, [10.1108/JBIM-09-2020-0435](https://doi.org/10.1108/JBIM-09-2020-0435).

- Alghamdi, O., & Agag, G. (2024). Competitive advantage: A longitudinal analysis of the roles of data-driven innovation capabilities, marketing agility, and market turbulence. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103547, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103547>.
- Ali, S., Wu, W., & Ali, S. (2022). Adaptive marketing capability and product innovations: the role of market ambidexterity and transformational leadership (evidence from Pakistani manufacturing industry. *European Journal of Innovation Management*, 25(4), 1056-1091. <https://doi.org/10.1108/EJIM-12-2020-0520>
- Alsaad, A., Selem, K. M., Alam, M. M., & Melhim, L. K. B. (2022). Linking business intelligence with the performance of new service products: Insight from a dynamic capabilities perspective. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(4), 100262, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100262>
- Amaral, A., Morgan, M. G., Mendonça, J., & Fuchs, E. R. (2023). National core competencies and dynamic capabilities in times of crisis: Adaptive regulation of new entrants in advanced technology markets. *Research policy*, 52(4), 104715, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2022.104715>.
- Apasrawirote, D., Yawised, K., & Muneesawang, P. (2022). Digital marketing capability: the mystery of business capabilities. *Marketing Intelligence & Planning*, 40(4), 477-496. <https://doi.org/10.1108/MIP-11-2021-0399>.
- Bayazit, A., & Gürbüz, G. B. (2024). Dinamik Yetenekler Yaklaşımına Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 368-380. <https://doi.org/10.20491/isarder.2024.1796>.
- Bido, D., da Silva, D., & Ringle, C.(2014). Structural Equation Modeling with the Smartpls. *Brazilian Journal Of Marketing*, 13(2),56-73. [Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=2676422](https://ssrn.com/abstract=2676422)
- Brewis, C., Dibb, S., & Meadows, M. (2023). Leveraging big data for strategic marketing: A dynamic capabilities model for incumbent firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 190, 122402, 1-15. [10.1016/j.techfore.2023.122402](https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122402).
- Buccieri, D., Javalgi, R. G., & Cavusgil, E. (2020). International new venture performance: Role of international entrepreneurial culture, ambidextrous innovation, and dynamic marketing capabilities. *International Business Review*, 29(2), 101639, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2019.101639>
- Chatterjee, S., & Sandhya, S. (2016). Information quality and marketing performance: A multi-dimensional perspective. *International Journal of Business Intelligence and Data Mining*, 12(4), 305-321. <https://doi.org/10.1504/IJBIDM.2016.078853>.
- Chen, Y., & Zhang, J. (2015). An empirical study on the impact of big data analytics capabilities on firm performance. *Journal of Business Research*, 68(7), 1463-1471. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.02.008>.
- Choi, Y., & Lee, S. (2017). The impact of timely and accurate information on marketing decisions: A dynamic capabilities perspective. *Journal of Strategic Marketing*, 25(2), 142-156. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2017.1335025>.
- Cohen, J. (1992). Statistical power analysis. *Current Directions in Psychological Science*, 1 (3), 98–101. <https://www.jstor.org/stable/20182143>
- Day, G. S. (2011). Closing the marketing capabilities gap. *Journal of marketing*, 75(4), 183-195. <https://www.jstor.org/stable/41228619>
- Day, G. S. (2014). An outside-in approach to resource-based theories. *Journal of the Academy of marketing science*, 42, 27-28. [DOI 10.1007/s11747-013-0348-3](https://doi.org/10.1007/s11747-013-0348-3).
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems success: A ten-year update. *Journal of Management Information Systems*, 19(4), 9-30. [10.1080/07421222.2003.11045748](https://doi.org/10.1080/07421222.2003.11045748)
- Ding, Y., & Chen, C. L. (2023). Internationalization strategies and dynamic capabilities of platform companies- a case study of the game industry. *Organizational Dynamics*, 52(2), 100980, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2023.100980>.
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: What are they? *Strategic Management Journal*, 21(10-11), 1105-1121. [https://doi.org/10.1002/1097-0266\(200011\)21:10/11](https://doi.org/10.1002/1097-0266(200011)21:10/11).

- Elsharnouby, T. H., & Elbanna, S. (2021). Change or perish: Examining the role of human capital and dynamic marketing capabilities in the hospitality sector. *Tourism Management*, 82, 104184, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104184>.
- Figueiredo, M., Ferreira, J. J., & Vrontis, D. (2023). Perspectives on dynamic capabilities and ambidexterity in born-global companies: Theoretical framing, review and research agenda. *Journal of International Management*, 101099, 1-40. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2023.101099>.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/0022243781018001>.
- Gorla, N., Somers, T. M., & Wong, B. (2010). Organizational impact of system quality, information quality, and service quality. *The journal of strategic information systems*, 19(3), 207-228. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2010.05.001>
- Guo, H., Xu, H., Tang, C., Liu-Thompkins, Y., Guo, Z., & Dong, B. (2018). Comparing the impact of different marketing capabilities: Empirical evidence from B2B firms in China. *Journal of Business Research*, 93, 79-89. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.04.010>
- Han, C., Liu, J., Zhang, S., & Nielsen, B. B. (2023). Intermediate-level outside-in marketing capabilities, technological innovation, and management innovation. *European Journal of Marketing*, 57(5), 1531-1559. <https://doi.org/10.1108/EJM-11-2021-0833>.
- Han, F. Ö., & Duygulu, E. (2024). Dinamik Yetenekler Yaklaşımı ve Mavi Okyanus Stratejisi İlişkisinin Bibliyometrik Analizi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 10(1), 59-69. https://scholar.google.com.tr/scholar?q=Dinamik+Yetenekler+Yakla%C5%9F%C4%B1m%C4%B1+ve+Mavi+Okyanus+Stratejisi+%C4%B0li%C5%9Fkisinin+Bibliyometrik+Analizi.&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar (Erişim Tarihi: 21.06.2024).
- Haverila, M. J., & Haverila, K. C. (2024). The influence of quality of big data marketing analytics on marketing capabilities: the impact of perceived market performance!. *Marketing Intelligence & Planning*, 42(2), 346-372. [DOI 10.1108/MIP-07-2023-0319](https://doi.org/10.1108/MIP-07-2023-0319)
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the academy of marketing science*, 43, 115-135. [DOI 10.1007/s11747-014-0403-8](https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8).
- Hoyer, W. D., & MacInnis, D. J. (2010). *Consumer behavior* (5th ed.). Cengage Learning.
- Hsiao, C. Y., & Tuan, C. L. (2023). How recreational farm operators use dynamic capabilities to respond to COVID-19 pandemic. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 41, 100460, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2021.100460>.
- Hu, X., & Lyu, W. (2024). Strategic asset-seeking acquisitions and marketing capabilities of Chinese multinationals: An ability, motivation, and opportunity perspective. *Industrial Marketing Management*, 118, 200-211. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2024.03.002>.
- Huang, Z., & Benyoucef, M. (2013). From e-commerce to social commerce: A close look at design features. *Electronic Commerce Research and Applications*, 12(4), 246-259. [10.1016/j.elerap.2013.01.004](https://doi.org/10.1016/j.elerap.2013.01.004)
- Hunt, S. D., & Madhavaram, S. (2020). Adaptive marketing capabilities, dynamic capabilities, and renewal competences: The “outside vs. inside” and “static vs. dynamic” controversies in strategy. *Industrial Marketing Management*, 89, 129-139. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2019.07.004>.
- Jiang, Y., & Li, X. (2018). The role of high-quality technologies in customer relationship management and marketing decision support systems. *Journal of Marketing Technology*, 36(4), 423-437. <https://doi.org/10.1080/02761309.2018.1440523>.
- Junaid, M., Zhang, Q., Cao, M., & Luqman, A. (2023). Nexus between technology enabled supply chain dynamic capabilities, integration, resilience, and sustainable performance: An empirical examination of healthcare organizations. *Technological Forecasting and Social Change*, 196, 122828, 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122828>.
- Kalubanga, M., & Gudergan, S. (2022). The impact of dynamic capabilities in disrupted supply chains—The role of turbulence and dependence. *Industrial Marketing Management*, 103, 154-169. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2022.03.005>.

- Kenett, R. S., & Shmueli, G. (2014). On information quality. *Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society*, 177(1), 3-38. https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=Kenett%2C+R.+S.%2C+%26+Shmueli%2C+G.+%282014%29.+On+information+quality.+&btnG=
- Keskin, H., Akgün, A. E., Esen, E., & Yilmaz, T. (2022). The manufacturing adaptive capabilities of firms: the role of technology, market and management systems-related adaptive capabilities. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 33(8), 1429-1449. <https://doi.org/10.1108/JMTM-01-2022-0021>.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. (2nd Ed.). New York: The Guilford Press.
- Kline, R.B., 2015. *The mediation myth*. *Basic Appl. Soc. Psychol.* 37 (4), 202–213.
- Kohli, A. K., & Jaworski, B. J. (1990). Market orientation: The construct, research propositions, and managerial implications. *Journal of Marketing*, 54(2), 1-18. [10.1177/002224299005400201](https://doi.org/10.1177/002224299005400201)
- Kumar, V., & Shah, D. (2004). *Building and sustaining profitable customer loyalty for the 21st century*. *Journal of Retailing*, 80(4), 317-330. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2004.10.007>.
- Leonidou, L. C., Eteokleous, P. P., Christodoulides, P., & Eduardsen, J. S. (2023). A dynamic capabilities perspective to socially responsible family business: Implications on social-based advantage and market performance. *Journal of Business Research*, 155, 113390,1-17. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113390>
- Li, L., Tong, Y., Wei, L., & Yang, S. (2022). Digital technology-enabled dynamic capabilities and their impacts on firm performance: Evidence from the COVID-19 pandemic. *Information & Management*, 59(8), 103689,1-9. <https://doi.org/10.1016/j.im.2022.103689>.
- Lioukas, C. S., Reuer, J. J., & Zollo, M. (2016). Effects of information technology capabilities on strategic alliances: Implications for the resource-based view. *Journal of Management Studies*, 53(2), 161-183. doi: [10.1111/joms.12179](https://doi.org/10.1111/joms.12179).
- Liu, Y. L., & Wang, F. L. (2024). The impact of dynamic capabilities of platform firms on value co-creation- An empirical study based on chinese firms. *Journal of Engineering and Technology Management*, 72, 101804, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2024.101804>.
- Manis, K. T., & Madhavaram, S. (2023). AI-Enabled marketing capabilities and the hierarchy of capabilities: Conceptualization, proposition development, and research avenues. *Journal of Business Research*, 157, 113485,1-20. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113485>
- McNab, A. L., & Ladd, D. A. (2014). Information quality: the importance of context and trade-offs. In *2014 47th Hawaii International Conference on System Sciences*, 3525-3532, IEEE. DOI [10.1109/HICSS.2014.439](https://doi.org/10.1109/HICSS.2014.439).
- Mikalef, P., Conboy, K., & Krogstie, J. (2021). Artificial intelligence as an enabler of B2B marketing: A dynamic capabilities micro-foundations approach. *Industrial Marketing Management*, 98, 80-92. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2021.08.003>.
- Moorman, C., & Day, G. S. (2016). Organizing for marketing excellence. *Journal of Marketing*, 80(6), 6-35. <https://www.jstor.org/stable/44134972>
- Mostafiz, M. I., Ahmed, F. U., Ibrahim, F., & Tarba, S. Y. (2024). Innovation and commercialisation: the role of the international dynamic marketing capability in Malaysian international entrepreneurial firms. *International Marketing Review*, 41(1), 199-236. <https://doi.org/10.1108/IMR-10-2022-0241>
- Mushangai, D. (2023). Dynamic capabilities: Axiomatic formation of firms' competitive competencies. *Social Sciences & Humanities Open*, 8(1), 100654, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100654>.
- Navarro-García, A., Ledesma-Chaves, P., Gil-Cordero, E., & De-Juan-Vigaray, M. D. (2024). Intangible resources, static and dynamic capabilities and perceived competitive advantage in exporting firms. A PLS-SEM/fsQCA approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 198, 123001,1-18. [10.1016/j.techfore.2023.123001](https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123001).
- Pelletier, C., & Raymond, L. (2024). Investigating the strategic IT alignment process with a dynamic capabilities view: A multiple case study. *Information & Management*, 61(4), 103819, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.im.2023.103819>.

- Pereira, R., & Costa, M. (2016). The role of technology quality in marketing: Optimizing campaigns with data analytics. *Journal of Marketing Management*, 32, (9-109, 819-838). <https://doi.org/10.1080/0267257X.2016.1191140>.
- Pfajfar, G., Mitreğa, M., & Shoham, A. (2024a). International dynamic marketing capabilities: developments and a research agenda. *International Marketing Review*, 41(1), 1-41. <https://doi.org/10.1108/IMR-10-2023-0283>.
- Pfajfar, G., Mitreğa, M., & Shoham, A. (2024b). Systematic review of international marketing capabilities in dynamic capabilities view—calibrating research on international dynamic marketing capabilities. *International Marketing Review*, 41(1), 237-272. <https://doi.org/10.1108/IMR-12-2022-0276>.
- Prentice, C., Weaven, S., & Wong, I. A. (2020). Linking AI quality performance and customer engagement: The moderating effect of AI preference. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 102629, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102629>.
- Qiu, X., Holmen, E., Havenvid, M., De Boer, L., & Hermundsdottir, F. (2022). Open for business: Towards an interactive view on dynamic capabilities. *Industrial marketing management*, 107, 148-160. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2022.09.027>.
- Rehman, A., Behera, R. K., Islam, M. S., Elahi, Y. A., Abbasi, F. A., & Imtiaz, A. (2024). Drivers of metaverse adoption for enhancing marketing capabilities of retail SMEs. *Technology in Society*, 79, 102704,1-17. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2024.102704>
- Reimann, C. K., Carvalho, F. M. P. D. O., & Duarte, M. P. (2022). Adaptive marketing capabilities, market orientation, and international performance: the moderation effect of competitive intensity. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 37(12), 2533-2543, DOI: [10.1108/JBIM-08-2021-0391](https://doi.org/10.1108/JBIM-08-2021-0391)
- Rindfleisch, A., & Moorman, C. (2001). The acquisition and utilization of information in new product alliances: A strength-of-ties perspective. *Journal of Marketing*, 65(2), 1-18. [10.1509/jmkg.65.2.1.18256](https://doi.org/10.1509/jmkg.65.2.1.18256).
- Sayed, S., & Dayan, M. (2024). The impact of managerial autonomy and founding-team marketing capabilities on the relationship between ambidexterity and innovation performance. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(1), 100238, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2024.100238>.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell system technical journal*, 27(3), 379-423. https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=6773024&casa_token=vRMRgv6TSk0AAAAA:RlGF66_D9A1gRsMtxLQ0ZIMBWz64x_VN5Kdta4IDjQ56C0VN7KrT_xnbNN9wcvC6NgGgdU1rLZF&tag=1
- Shukla, A., Varshney, J., & Raj, A. (2024). Examining the linkage between managerial ties and firm performance: The mediating role of marketing capabilities and moderation role of industry-A meta-analytic approach. *Industrial Marketing Management*, 119, 122-134. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2024.04.010>.
- Sleep, S., Gala, P., & Harrison, D. E. (2023). Removing silos to enable data-driven decisions: The importance of marketing and IT knowledge, cooperation, and information quality. *Journal of Business Research*, 156, 113471,1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113471>.
- Srinivasan, R., & Moorman, C. (2005). Strategic firm commitments and marketing capabilities: The role of information. *Journal of Marketing*, 69(4), 129-145. <https://doi.org/10.1509/jmkg.69.4.129.62991>.
- Stefia, C. M., Haryanto, B., Wahyudi, L., & Setiawan, A. I. (2024). The impact of dynamic marketing capabilities (DMCs) and strategic information management (SIM) on international start-up success: A meta narrative analysis. *Heliyon*, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e40541>.
- Teece, D. J. (2014). The foundations of dynamic capabilities and the strategic management of innovation and development. *Oxford Handbook of Innovation Management*, 56-76. [10.1093/oxfordhb/9780199694945.013.0004](https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199694945.013.0004)
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic Capabilities and Strategic Management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533. <http://www.jstor.org/stable/3088148>

- Teece, D.J. (2010). Technological Innovation and the Theory of the Firm: The Role of Enterprise-Level Knowledge, Complementarities, and (Dynamic) Capabilities, *Handbook of the Economics of Innovation (1)*, 679-730. [https://doi.org/10.1016/S0169-7218\(10\)01016-6](https://doi.org/10.1016/S0169-7218(10)01016-6).
- Teece, D.J. & Pisano, G. (1994). The Dynamic Capabilities of Firms: an Introduction, *Industrial and Corporate Change*, 3(3), 537–556. <https://doi.org/10.1093/icc/3.3.537-a>
- Trainor, K. J., Rapp, A., Beitelspacher, L. S., & Schillewaert, N. (2011). Integrating information technology and marketing: An examination of the drivers and outcomes of e-Marketing capability. *Industrial marketing management*, 40(1), 162-174. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2010.05.001>.
- Tseng, S. M. (2017). How information quality leads to operational capabilities and corporate performance. *International Journal of Innovative Science, engineering and Technology*, 4, 26-34. chrome-extension://efaidnbmnnpkajpcglclefindmkaj/https://ijiset.com/vol4/v4s1/IJSET_V4_I01_03.pdf.
- Uzkurt, C., Ekmekcioglu, E. B., & Ceyhan, S. (2024). Business ties, adaptive capability and technological turbulence: implications for SMEs' performance in Turkey. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 39(3), 568-580. <https://doi.org/10.1108/JBIM-01-2023-0049>.
- Yoshikuni, A. C., Dwivedi, R., Zhou, D., & Wamba, S. F. (2023). Big data and business analytics enabled innovation and dynamic capabilities in organizations: Developing and validating scale. *International Journal of Information Management Data Insights*, 3(2), 100206, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ijime.2023.100206>
- Zabel, C., O'Brien, D., & Natzel, J. (2023). Sensing the Metaverse: The microfoundations of complementor firms' dynamic sensing capabilities in emerging-technology ecosystems. *Technological Forecasting and Social Change*, 192, 122562, 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122562>.
- Zhang, P., & Venkatesh, V. (2014). Explaining user adoption of information technology in the workplace: A social influence perspective. *Information Systems Research*, 25(3), 469-490. <https://doi.org/10.1287/isre.2014.0523>.
- Zhu, K. (2004). The complementarity of information technology infrastructure and e-business strategy. *Journal of Management Information Systems*, 21(1), 167-202. [167-199. 10.1080/07421222.2004.11045760](https://doi.org/10.1080/07421222.2004.11045760)

Fazla Niteliklilik (Overqualification) Üzerine Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Analiz

Meral Kızrak¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, fazla niteliklilik (overqualification) kavramı ile ilgili hangi araştırma konularının ön plana çıktığını belirleyerek, bu alandaki bilgi boşluklarına ışık tutmaktır. Bu nedenle çalışmada, fazla niteliklilik kavramına dair uluslararası alan yazının gelişimini ve araştırma eğilimlerini ortaya koymak hedeflenmektedir. 1995-Ocak 2025 yılları arasında Web of Science veri tabanında taranan dergi, kitap ve konferans bildiri kitapçığında ve yayımlanmış 415 akademik çalışma, RStudio tabanlı Biblioshiny programı kullanılarak bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Çalışma, fazla niteliklilik konusundaki ana eğilimleri, öne çıkan temaları, akademik üretime katkı sağlayan kaynak ve araştırmacıları incelemiştir. Çalışmanın amacı literatürdeki boşlukları belirleyerek, gelecekte yapılacak araştırmalara rehberlik etmektir. Elde edilen bulgular, fazla niteliklilik alanında yapılan bilimsel çalışmaların ilerlemesinde sınırlı sayıda yazarın yoğun etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, fazla niteliklilik yazını, iş piyasası dinamiklerinden birey algı ve davranışlarına; ekonomik sonuçlardan yetersiz istihdamla ilişkisine kadar evrilerek çok boyutlu bir şekilde derinleşme sürecindedir. En güncel yayınlarda ise fazla niteliklilik konusunun görev ve bireysel farklılıklar ile ilişkisini anlamaya yönelik bir eğilim olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fazla Niteliklilik, Bibliyometrik Analiz, Web of Science Veri Tabanı.

A Bibliometric Analysis on Overqualification Using the Web of Science Database

ABSTRACT

The purpose of this study is to identify the research focuses that have emerged regarding the concept of overqualification and shed light on the knowledge gaps in this field. Therefore, the study aims to explore the development and trends of the international research on overqualification. A bibliometric analysis was conducted on 415 academic works—including journal articles, books, and conference proceedings, published between 1995 and January 2025, sourced from the Web of Science database. The analysis was performed using the Biblioshiny program in RStudio. The study identifies key trends, prominent themes, and significant sources and researchers shaping the academic discourse on overqualification. By highlighting gaps in the literature, it aims to guide future research in the field. The findings reveal that a small group of authors has exerted a disproportionately high influence on the progress of scientific studies in overqualification. Furthermore, the literature has evolved into a multidimensional exploration, transitioning from labor market dynamics to individual perceptions and behaviors, and from economic outcomes to its relationship with underemployment. Recent publications increasingly focus on understanding the links between overqualification, roles and individual differences.

Keywords: Overqualification, Bibliometric Analysis, Web of Science Data Base.

¹ İletişim Yazarı: mkizrak@baskent.edu.tr, Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-0053-6043.

1. GİRİŞ

“Hayaller öğretmenlik, gerçekler kasıyerlik.” (Cumhuriyet, 2021)

Bu gazete manşeti ve içeriği, günümüzde eğitilmiş bireylerin iş gücü piyasasında karşı karşıya kaldığı ironiyi özetler niteliktedir. Üniversite mezunu bir bireyin yıllarca emek vererek edindiği bilgi ve yetkinliklerden, iş yaşamında gerektiği gibi faydalanılamaması, fazla niteliklilik (overqualification) kavramını giderek daha görünür hale getirmektedir. Bu durum tüm dünya genelinde yalnızca bireyler için değil, aynı zamanda örgütler ve toplumlar için de ciddi bir sorun haline gelmiştir. Freeman'ın (1976) *The Overeducated American* adlı eseri, fazla nitelikliliğin iş gücü piyasasında yarattığı sorunlara dikkat çekerek, bu konuda yapılan araştırmalara öncülük etmiştir. Kavram, iş gücü ekonomisi ve örgütsel davranış alanındaki araştırmacıların, kişi-iş uyumsuzluklarını incelemeye başlamasıyla kademeli olarak gelişmiştir.

Fazla niteliklilik, bir çalışanın sahip olduğu eğitim, deneyim, bilgi, beceri ve yeteneklerinin çalıştığı pozisyonun gerekliliklerini aştığı durumları ifade etmektedir (Maynard, Joseph ve Maynard, 2006). Doktora diplomasına sahip bir çalışanın lisans mezunu gerektiren bir işte çalışması, iş tecrübesi ve mesleki deneyimi, mevcut pozisyonun ihtiyaç duyduğundan daha kapsamlı olması ya da sahip olduğu bilgi ve becerisinin, iş yaşamındaki rolünün gerektirdiğinden çok daha ileri düzeyde olması fazla niteliklilik durumlarına örnek olarak gösterilebilir. Bu durum, son yıllarda akademik alanda giderek artan bir ilgi görmüş ve hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önemli sonuçlarıyla ele alınmıştır. Fazla niteliklilik, bireylerin iş tatmini (Karacaoğlu ve Arslan, 2019) ve görev performansı (Akbiyık, 2016) üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği gibi, artan işten ayrılma niyetiyle de (Yıldız, Özdemir, Habib ve Çakı, 2017) örgütler için sorunlara yol açabilmektedir. İş piyasasının dinamikleri, küresel rekabet ve artan eğitim düzeyi gibi faktörler, fazla nitelikliliğin literatürde geniş bir yelpazede araştırılmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada, Fazla Niteliklilik kavramına yönelik yönetim ve organizasyon alanındaki araştırmaların çeşitli yönlerden analiz edilmesi için aşağıdaki araştırma sorularına odaklanılarak, konunun literatürdeki mevcut durumunu kapsamlı bir şekilde değerlendirmek ve gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik önerilerde bulunmak amaçlanmıştır:

- (1) Fazla Niteliklilik üzerine yapılan yönetim ve örgüt araştırmalarında hangi ülkeler, yazarlar, kurumlar ve akademik dergiler katkıda bulunmuştur ve katkı düzeyleri nelerdir?
- (2) Fazla Niteliklilik çalışmalarında hangi temalar, anahtar kelimeler ve araştırma odakları öne çıkmaktadır?

Çalışmanın önemi, Fazla Niteliklilik konusunun yalnızca bireyler için değil, aynı zamanda örgütler ve toplumlar için de ciddi sonuçlar doğurabilecek bir durum olmasından kaynaklanmaktadır. Teknolojinin gelişimi, artan eğitim seviyesi ve değişen iş gücü

dinamikleri, çalışanların sahip oldukları niteliklerin, yaptıkları iş ile uyumsuz hale gelmesine yol açmakta ve bu durum, iş yerinde motivasyon kaybı, tatminsizlik, performans düşüşü ve işten ayrılma oranlarının artması gibi olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Bu bağlamda, fazla nitelikliliğin etkilerini anlamak, hem çalışanların kişisel tatminini artırmaya hem de örgütlerin verimliliğini iyileştirmeye yönelik stratejiler geliştirilmesine olanak tanıyacaktır. Fazla Niteliklilik konusunun örgütler için kritik bir öneme sahip olması, iş gücü verimliliği, çalışan bağlılığı ve örgüte uyum gibi faktörler üzerinde derin etkiler yaratmasıyla ilgilidir.

Bu çalışma, konuyla ilgili yapılan araştırmaların hangi ülkelerde, hangi akademik dergilerde yayımlandığını ve bu alandaki önemli katkı sağlayan yazarları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Fazla Niteliklilikle ilgili hangi temaların ve araştırma odaklarının ön plana çıktığını belirleyerek, bu alandaki bilgi boşluklarına ışık tutmak ve gelecekteki araştırmalar için önerilerde bulunmak hedeflenmektedir. Bu noktada, Türkiye'deki üniversite öğrencisi oranının Avrupa genelinde dikkat çekici bir seviyeye ulaştığına da değinmek gerekmektedir. AB İstatistik Ofisi'nin (Eurostat) 2019 yılı verilerine göre, Türkiye üniversite mezunu oranında tüm Avrupa ülkelerini geride bırakmıştır (Yanatma, 2021). Bu durum, ülkenin eğitilmiş iş gücünün hızla arttığını ve fazla nitelikliliğin etkilerinin daha fazla hissedilmeye başladığını göstermektedir. Bu bağlamda, fazla nitelikliliğin örgütsel ve toplumsal etkilerinin derinlemesine incelenmesi, Türkiye'deki eğitim politikaları ve iş gücü stratejileri açısından büyük önem taşımaktadır.

1.1. Fazla Niteliklilik ve Etkileri

Fazla Niteliklilik kavramı, bir işin gerektirdiğinden daha fazla yetkinliğe sahip olmak olarak adlandırılır (Luksyte, Spitzmueller ve Maynard, 2011). Bir tür kişi-iş uyumsuzluğu olan Fazla Niteliklilik, çalışanların eğitim, deneyim, bilgi ve becerilerinin iş gereksinimlerini aştığı durumlarda meydana gelir (Liu, Zhang, Hu, Luo ve Li, 2024). Fazla Niteliklilik, çalışanların becerilerinin tam olarak kullanılmadığı, geliştirilemediği veya korunmadığı bir durum olarak, insan kaynağı zaafiyeti şeklinde de değerlendirilmektedir (Vinayak, Bhatnagar ve Agarwal, 2021). Bir diğer deyişle, Fazla Niteliklilik, çalışanların sahip oldukları potansiyelin örgütleri tarafından yeterince değerlendirilemediği ve sıklıkla olumsuz çıktılara yol açan bir kavramı işaret etmektedir.

Kendilerini fazla nitelikli hisseden çalışanlar, verilen görevleri oldukça basit bulabilirler (Zhang, Ma, Guo ve Li, 2022). İşin kendilerine uygun olmadığını veya kendi seviyelerinin altında olduğunu hissettikleri için (Erdogan ve Bauer, 2021) işlerinden uzaklaşma veya işlerini önemsememe eğiliminde olabilirler (Zhang, Xia, Derks, Pletzer, Breevaart ve Zhang, 2024), yaptıkları işin anlamsız olduğunu düşünerek üretkenlik dışı davranışlar sergileyebilir (Luksyte, Spitzmueller ve Maynard, 2011) ya da iş arkadaşlarına karşı nezaketsiz (Liu, Mu ve Li, 2025), örgütlerine karşı öfkeli olabilirler (Peng, Yu, Peng, Zhang ve Xue, 2023). Fazla Niteliklilik ayrıca psikolojik sermayeyi zayıflatarak işten ayrılma niyetlerini de arttırmaktadır (Vinayak, Bhatnagar ve Agarwal, 2021). Kendilerini fazla nitelikli olarak değerlendiren yeni çalışanların bile işe girişte psikolojik sözleşme

ihlali algısından dolayı örgütsel sinizm geliştirme olasılığı yükselmektedir (Liu, Lyu, ve Li, 2024).

Diğer taraftan son araştırmalar, Fazla Nitelikliliğin hem çalışanlar hem de örgütler için olumlu etkileri olabileceğini öne sürmektedir. Özellikle çalışanın iş yerinde statü elde etme arzusu güçlü olduğunda ve kendisine potansiyelini geliştirebileceği fırsatlar sunulduğunda prososyal davranışlarında artış olabileceği ve iş yerinde ek çaba göstermeye çalışacağı belirtilmektedir (Ma, Chen ve Jiang, 2022). Örneğin, Fazla Niteliklilik , bireyleri örgütlerde daha yaratıcı ve yenilikçi olmaya yönlendirmekte (Ma, Khattak, Ghani ve Huo, 2024) ve doğru koşullar altında bilgi paylaşımını teşvik etmektedir (Zhu, Lin, Zhang, Wang, Tao ve Zhang, 2022).

Sonuç olarak Fazla Niteliklilik kavramı, çalışanların sahip oldukları yetkinliklerin iş gerekliliklerini aştığı bir durum olarak, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde çeşitli etkiler yaratabilmektedir. Bu etkiler genellikle olumsuz algılar ve sonuçlarla ilişkilendirilmiş olsa da, son yıllarda yapılan araştırmalar bu kavramın olumlu yönlerine de dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, Fazla Niteliklilik konusundaki araştırmaların dönüşüm sürecinin ve literatürdeki trendlerin değerlendirilmesi, bu kapsamlı kavramın hem teorik çerçevesine hem de uygulama alanlarına ışık tutacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, Fazla Niteliklilik alanındaki araştırmaların mevcut durumunu kapsamlı bir şekilde analiz etmek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin sebebi bibliyometrik analizin, belirli bir araştırma alanının literatürünü nicel verilerle değerlendirmek için kullanılan etkili bir yaklaşım olmasıdır (Van Eck, Waltman, Dekker ve Van Den Berg, 2010; Arslan, 2022). Çalışmanın temel veri kaynağı olarak, disiplinler arası kapsamı ve yüksek etki faktörü ile öne çıkan Web of Science veri tabanı seçilmiştir. Araştırma, 1995-Ocak 2025 yılları arasında yayımlanan İngilizce dilinde yazılmış Fazla Niteliklilik konulu makaleler, kitap bölümleri ve konferans bildirimlerini kapsamaktadır. Yapılan tarama sonucunda 415 akademik çalışma veri setine dahil edilmiştir. Bibliyometrik analiz için RStudio tabanlı Biblioshiny programı kullanılmıştır. Çalışmalara ilişkin yıllık yayın eğilimleri, yazar üretkenliği, ülke katkıları, en etkili dergiler ve anahtar kelimeler gibi çeşitli parametreler analiz edilmiştir. Anahtar kelime ağları, kelime bulutları ve tematik haritalar gibi görsel araçlarla alan yazındaki eğilimler ve boşluklar ortaya konulmuştur. Atıf analizleri ve h-indeksi gibi metriklerle, alanın öne çıkan yazarlarının ve yayınlarının etkisi değerlendirilmiştir. Bu yöntemle elde edilen bulgular, Fazla Niteliklilik alanındaki mevcut durumun kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamış ve yazın çalışmalarındaki önemli eğilimler ile boşlukları belirlemeye yönelik katkı sunmuştur.

2.1. Verilerin Elde Edilmesi

Bu çalışmada, güvenilir ve kapsamlı verilere ulaşmak için, Web of Science veri tabanı seçilmiştir. Web of Science, dünya çapında etki faktörü yüksek olan bilimsel dergileri

içeren, Clarivate Analytics tarafından sunulan çok disiplinli atıf indekslerinden oluşmaktadır. Ayrıca, disiplinler arası bir bakış açısı sunarak farklı alanlardaki önemli çalışmalara erişimi mümkün kılmaktadır.

3. BULGULAR

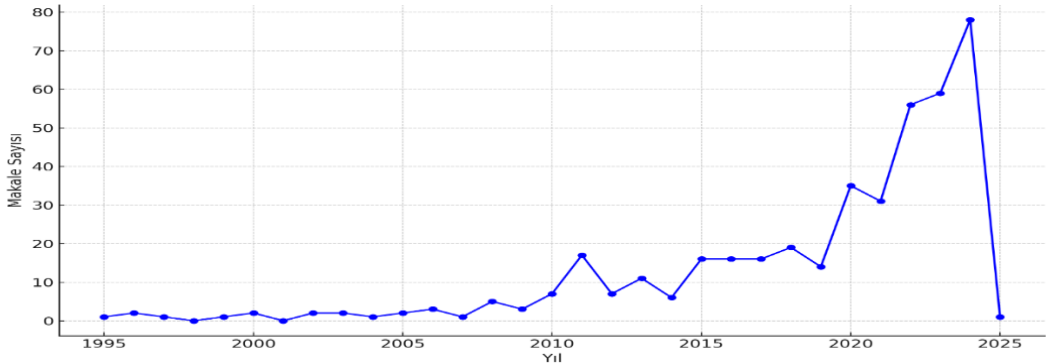
3.1. Veri Seti Özeti

WoS veritabanına dayalı olarak elde edilen veri setinde toplam 1995 ve 2025 yılları arasındaki yayınları kapsayan 415 akademik eser bulunmaktadır. Veri setinde çalışmalara, 871 yazar katkıda bulunmuş ve bunlardan 55'i tek yazarlı eser üretmiştir. Eser başına ortalama 2,9 ortak yazar düşmektedir. Uluslararası ortak yazarlık oranı %29,16 olarak kaydedilmiştir. Akademik eserlerin içeriğinde, 1168 "Yazar Anahtar Kelimeleri" bulunmaktadır. Eser türleri açısından, veri setinde 24'ü erken görünüm olmak üzere 398 makale, 11 kitap bölümü, 2 konferans bildirisi, 4 yazın incelemesi bulunmaktadır.

3.2. Yayın Eğilimleri ve Bilimsel Üretim

1995-2025 yılları arasındaki yıllık bilimsel üretim eğilimi incelendiğinde (Şekil 1) toplamda 415 makale üretildiği görülmektedir. Özellikle 2000 yılından sonra bilimsel üretimde belirgin bir artış eğilimi gözlenmiştir. 1995-1999 yılları arasında sınırlı bir üretim varken, 2000 sonrası dönemde üretim hızlanmış ve bilimsel katkılar artmıştır. Ayrıca grafikte 2025 yılında görülen ani düşüş, yalnızca 2025 yılı Ocak ayına ait verilerin dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bu düşüş gerçek bir üretim azalmasını yansıtmamakta, eksik yıl verisi ile açıklanmaktadır. İlerleyen zamanlarda tam yıl verisi eklendiğinde, 2025 yılına ilişkin daha doğru bir değerlendirme yapılabilecektir.

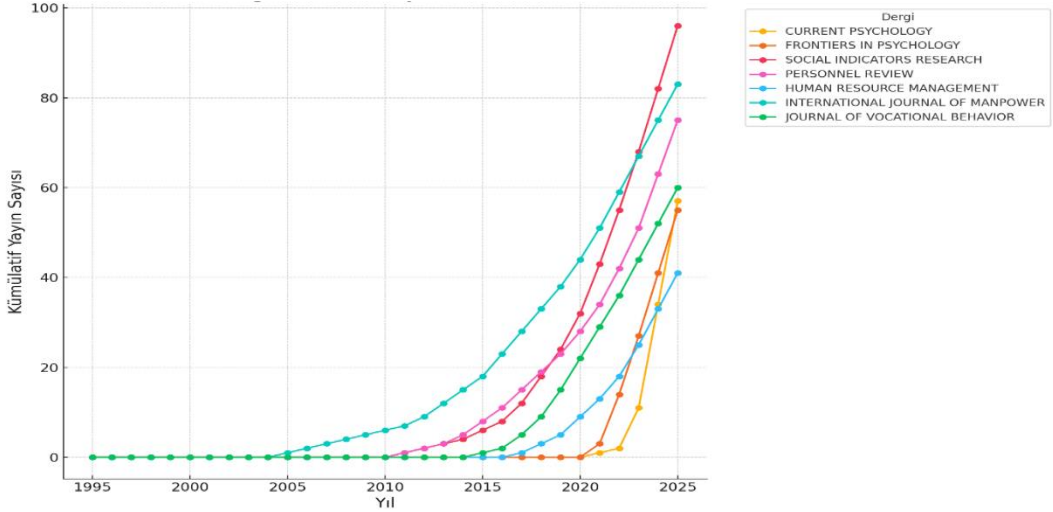
Şekil 1. Yıllara Göre Yayın Artış Hızı

WoS veri tabanına dayalı veri seti, akademik yayınların yoğunlukla yayımlandığı dergileri ve bu dergilerin yayın sıklıklarını ortaya koymaktadır. *Current Psychology*, 23 yayın ile en sık tercih edilen dergi olurken, onu sırasıyla *Frontiers in Psychology* ve *Social Indicators Research* 14'er yayın ile takip etmektedir. İlk beş sıradaki dergiler arasında ayrıca *Personnel Review* (12 yayın) ve *Human Resource Management* (8 yayın) yer almaktadır.

Bu veriler, Fazla Niteliklilik üzerindeki akademik üretimin yoğunlaştığı bilimsel kaynakları göstermektedir. Detaylar Şekil 2’de sunulmuştur.

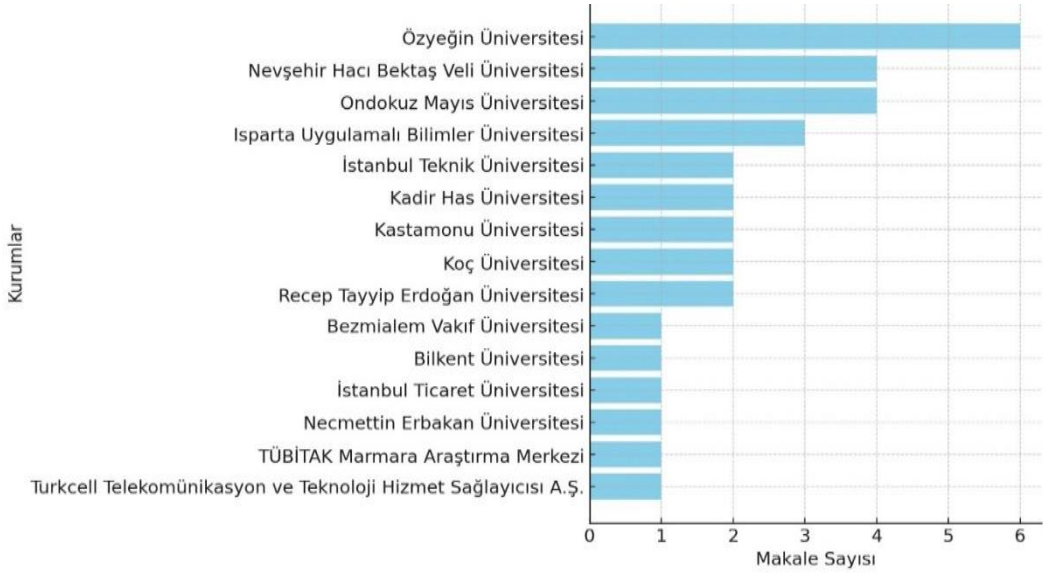
Şekil 2. Akademik Üretim Yoğunlaştığı Dergiler

Analiz bulgularından ilk olarak Fazla Niteliklilik üzerine çalışma yapmış olan ülkelerin ürettikleri yayın sayısı ve toplam bilimsel üretim sıklığı incelenmiştir. Ülke bazında yıllara göre üretim eğilimleri, özellikle ABD'nin 1995-2000 yılları arasında düzenli bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. ABD'nin bu dönemdeki etkin bilimsel katkısı, ülkeler arasında açık ara lider olmasını sağlamıştır. ABD'yi takip eden ülkeler arasında Çin, Almanya ve Avustralya dikkat çekmektedir. Çin'in son yıllarda bilimsel üretimde hızlı bir yükseliş gösterdiği, özellikle 2000'li yıllarda bilimsel katkılarını artırdığı gözlemlenmiştir. Toplam bilimsel üretim sıklığı açısından Çin 348 makale ile ilk sırada yer almakta, onu 264 makale ile ABD takip etmektedir. Bu iki ülke, diğer ülkelere göre oldukça yüksek bir üretim hacmine sahiptir. Avustralya (97 makale), İspanya (95 makale) ve Almanya (94 makale) ise orta düzeyde bilimsel katkı sunan ülkeler olarak sıralanmaktadır. Bu veriler, gelişmiş ülkelerin bilimsel üretimdeki etkin rolünü ve özellikle Çin'in bilimsel üretimdeki yükselen ivmesini göstermektedir. Çin'in bu başarısı, bilimsel yatırımlarının arttığını ve uluslararası iş birliklerinin geliştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bulgulara göre, Türkiye 26 makale ile Fazla Niteliklilik konusundaki bilimsel üretime orta seviyede bir katkı sağlamaktadır ve 54 ülke arasında 11 sırada yer almaktadır. Bu bulguların yanı sıra en fazla bilimsel üretimi gerçekleştiren kurumlar arasında Portland State University 24 makale ile birinci sırada yer alırken, onu Renmin University of China (23 makale) ve University of Western Australia (22 makale) takip etmektedir. Bu kurumlar, Fazla Niteliklilik konusundaki çalışmaların yoğunlaştığı başlıca akademik kuruluşları olarak dikkat çekmektedir. Türkiye'deki akademik kurumların Fazla Niteliklilik konusundaki bilimsel üretimleri incelendiğinde (Şekil 3), Özyeğin Üniversitesi 6 makale ile en fazla katkı

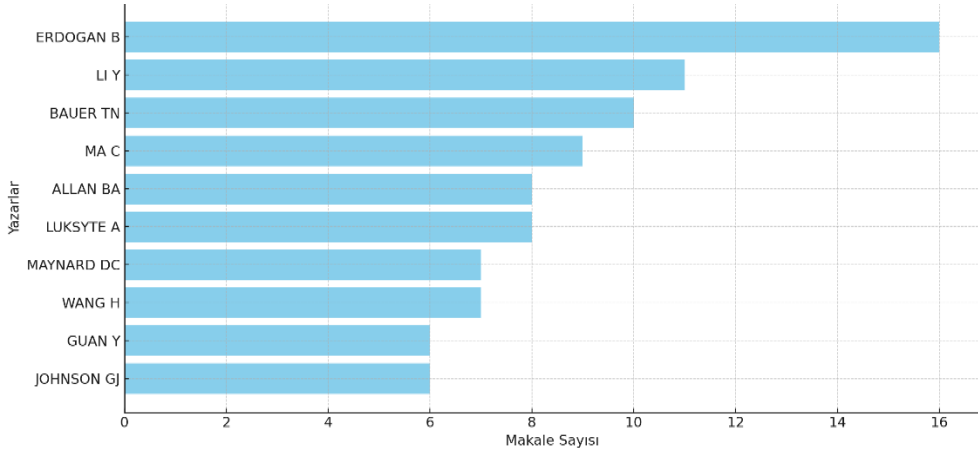
sağlayan kurum olarak öne çıkmıştır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi ise 4'er makale ile ikinci sırada yer almıştır. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi 3 makale ile üçüncü sırada bulunurken, diğer kurumlar 2 veya 1 makale ile bilimsel üretime katkıda bulunmuştur.

Şekil 3. Türkiye'den En Çok Yayın Yapan Kurumlar

Fazla Niteliklilik konusuyla ilgili en aktif yazarları belirleyerek akademik alandaki çalışmaların yoğunluğunu ve farklı isimlerin katkıları da mevcut veriler üzerinden incelenmiştir. Bulgulara göre, Fazla Niteliklilik konusunda en çok yayın yapan yazarlar arasında, 16 makale ile Erdoğan, B. öne çıkmaktadır (Şekil 4). Erdoğan'ı, 11 makale ile Li, Y., ardından 10 makale ile Bauer, T. N. takip etmektedir. Listenin dördüncü sırasında 9 makale ile Ma, C., beşinci sırada ise 8 makale ile Allan, B.A. bulunmaktadır. Kim, J. 7 makale ile dikkat çekerken, Zhang, Y. 6 makale ile listenin önemli isimlerinden biridir. Smith, J.W. ve Choi, S. ise 5'er makale ile ilk dokuzda yer alarak Fazla Niteliklilik konusundaki katkılarıyla öne çıkmaktadır.

Şekil 4. En Çok Yayın Yapan Yazarlar

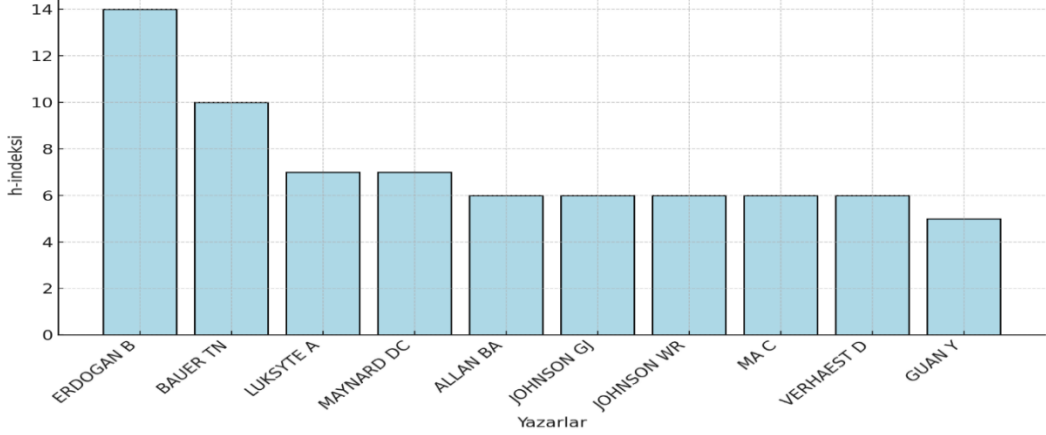

3.3. Atıf ve Etki Analizleri

Bulgular Fazla Niteliklilik alanındaki araştırmaların büyük bir kısmının geniş araştırmacı kitlesi tarafından desteklendiğini ancak alanın derinlemesine incelemesinin sınırlı sayıda üretken yazar tarafından sağlandığını vurgulamaktadır. Veriler, yazarların büyük çoğunluğunun yalnızca bir makale yayınladığını (691 yazar), bunun tüm yazarların %79,33'ünü oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İki makale yayınlayan yazarların sayısı 115 (%13,20), üç makale yayınlayanların sayısı ise 37 (%4,25) olarak belirlenmiştir. Bu eğilim, akademik katkıların geniş bir tabana yayıldığını ancak birkaç yazarın daha fazla makale ile öne çıktığını göstermektedir.

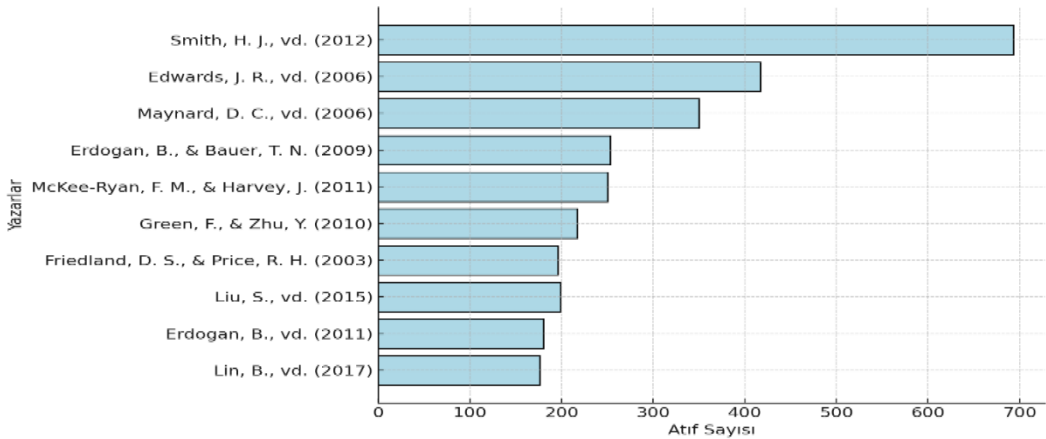
Şekil 5, Fazla Niteliklilik alanında en yüksek h-indeksi değerlerine sahip ilk 10 yazarı karşılaştırmalı bir olarak sunmaktadır. h-indeksi, bir yazarın hem akademik üretkenliğini hem de yayınlarının aldığı atıflar aracılığıyla bilimsel etkisini ölçen kritik bir metriği temsil etmektedir. Grafikte en yüksek h-indeksi değerine sahip olan Erdoğan, B., bu alanda önemli bir konumda bulunmaktadır ve literatüre olan katkısının geniş bir etki alanına yayıldığı görülmektedir. Onu, Bauer, T.N. ve Luksyte, A. gibi yazarlar takip ederek sırasıyla ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. Bu bulgu, ilgili yazarların sadece üretkenlik açısından değil, aynı zamanda yayınlarının alandaki etkisi bakımından da öne çıktığını göstermektedir. Grafikte gözlemlenen genel eğilim, Fazla Niteliklilik alanında yapılan bilimsel çalışmaların ilerlemesinde sınırlı sayıda yazarın yoğun etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 5. İlk 10 Araştırmacının h-indeksi Karşılaştırması

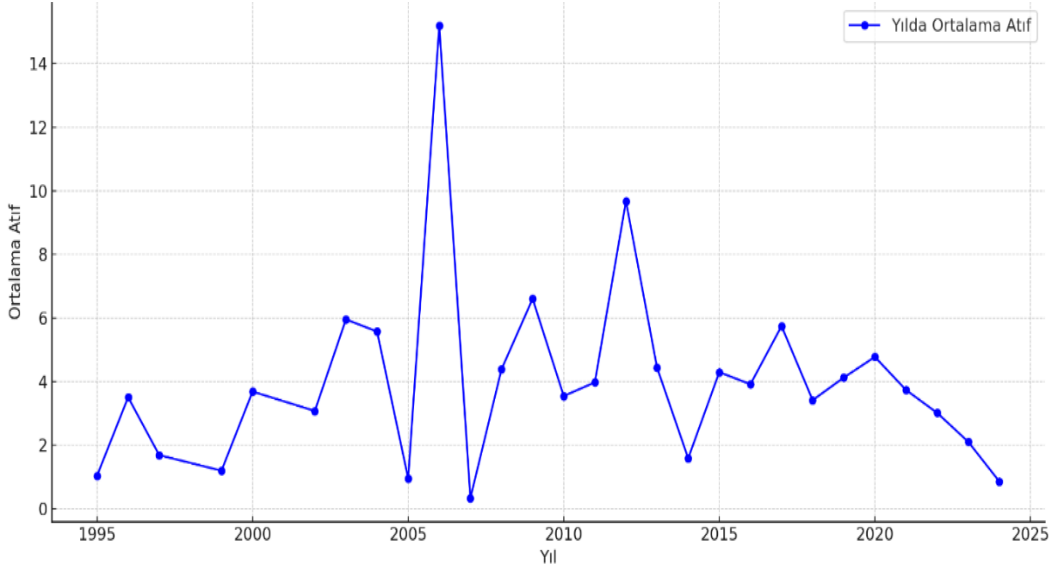
Şekil 6'daki grafik Fazla Niteliklilik alanında en çok atıf alan yayınların yazarlarını göstermektedir. Bulgulara göre çok atıf alan çalışma, Smith, Pettigrew, Pippin ve Bialosiewicz'in (2012) *Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review* başlıklı makalesidir ve 693 atıf almıştır. Bu çalışmayı, 417 atıf ile Edwards, Cable, Williamson, Lambert ve Shipp'in (2006) *The phenomenology of fit: Linking the person and environment to the subjective experience of person-environment fit* ve 350 atıf ile Maynard vd'nin (2006) *Underemployment, job attitudes, and turnover intentions* başlıklı çalışması takip etmiştir. Bunun yanı sıra, Erdogan ve Bauer'in (2009) *Perceived overqualification and its outcomes: The moderating role of empowerment* başlıklı çalışması 253 atıf ile dikkat çekmektedir. Bulgulara göre çok atıf alan ilk iki eserin göreceli yoksunluk kuramı ve birey-çevre kuramı ile ilgili olması, Fazla Niteliklilik çalışmalarının açıklama mekanizması olarak çoğunlukla bu perspektiflerin tercih edildiğini göstermektedir.

Şekil 6. En çok Atıf Alan Yayınlar

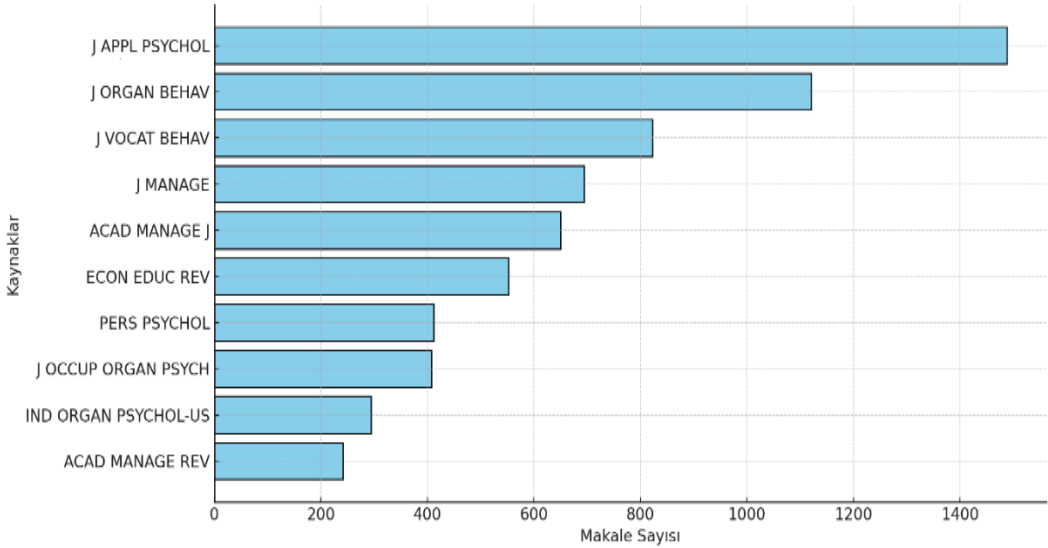
Şekil 7, yıllara göre makalelere yapılan ortalama atıf sayılarının değişimini göstermektedir. Bulgular, belirli yıllarda ortalama atıf sayılarında önemli dalgalanmalar olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, 2005 yılı, ortalama atıf sayısında keskin bir artışın yaşandığı bir zirve noktasıdır. Bu durum, o dönemde yayımlanan çalışmaların geniş bir akademik ilgi gördüğünü ve yoğun bir şekilde atıf aldığını göstermektedir. Benzer şekilde, 2010 yılında da ortalama atıf sayısında dikkat çekici bir artış gözlenmiştir. 2015 sonrası dönemde atıf sayılarında genel bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir. Bu, daha yeni yayımlanan makalelerin henüz geniş bir akademik kitleye ulaşmamış olabileceğini veya atıf alma sürecinin zaman alabileceğini düşündürmektedir. 2020 ve sonrası ise pandemi etkisinin araştırma faaliyetlerine ve atıf dinamiklerine olası etkilerini incelemek için önemli bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu bulgular, akademik yayınların tarihsel etkisini ve atıf alma dinamiklerini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Şekil 7. Yıllara Göre Makalelere Yapılan Ortalama Atıf Değişimi

Analiz edilen verilere dayalı olarak yazında en fazla etki yaratan dergiler Şekil 8'de sunulmuştur. Dergilerin etkisi, Fazla Niteliklilik konusundaki çalışmaların yönünü ve akademik eğilimleri anlamaya yardımcı olmaktadır. Bulgulara göre, listenin başında 1488 makale ile *Journal of Applied Psychology* yer almakta olup, uygulamalı psikoloji alanında yazının temel taşlarından biri olarak öne çıkmaktadır. İkinci sırada, 1121 makale ile *Journal of Organizational Behavior* bulunmaktadır; üçüncü sırada ise, 823 makale ile *Journal of Vocational Behavior* yer almaktadır. Bu dergileri, yönetim bilimleri alanında sıkça referans verilen *Journal of Management* (694 makale) ve yönetim ve organizasyon çalışmalarında saygın bir yere sahip olan *Academy of Management Journal* (650 makale) takip etmektedir. Bu bulgular, Fazla Niteliklilik konusunda yapılmış öncü çalışmaları tespit etmek açısından önemli bir bilgiler sunmaktadır.

Şekil 8. En Çok Atıf Alan Dergiler

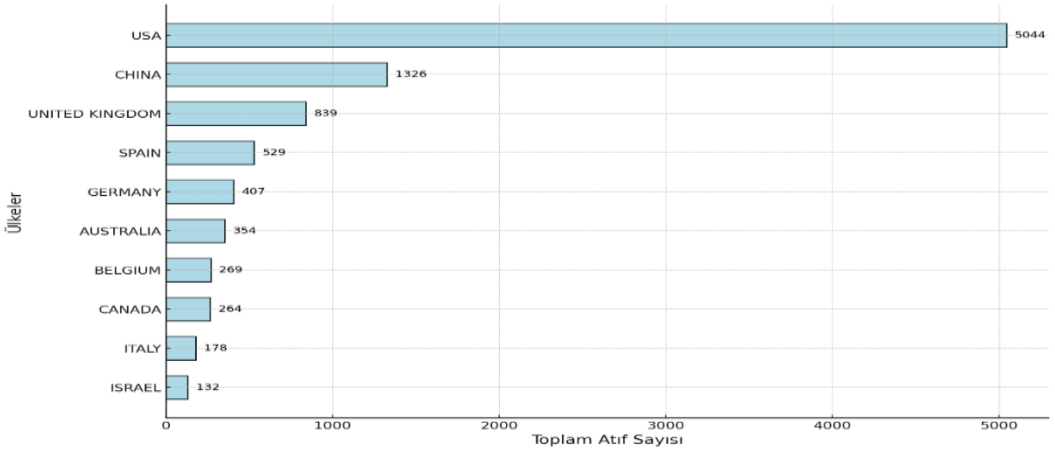

Şekil 9’da sunulan bulgular, Fazla Niteliklilik çalışmalarında en çok atıf alan ülkelerin sıralamasını toplam atıf sayısına göre sunmaktadır. ABD, 5044 toplam atıf ile küresel etki anlamında dikkat çekmektedir. Bu durum, Fazla Niteliklilik konusunun özellikle ABD’de akademik ve uygulamalı çalışmaların merkezinde yer aldığını göstermektedir. Çin (China), 1326 toplam atıf ile ikinci sırada yer almakta ve bu alandaki bilimsel etkisini artırmaya devam etmektedir. Çin’in son yıllardaki ekonomik ve akademik anlamdaki büyümesi, Fazla Niteliklilik araştırmalarına yönelik dikkatini artırmış ve bu alanın uluslararası literatürdeki görünürlüğünü arttırmıştır.

Birleşik Krallık ise 839 toplam atıf ile üçüncü sıradadır. İspanya ve Almanya gibi Avrupa ülkeleri ise sırasıyla 529 ve 407 toplam atıf ile dördüncü ve beşinci sırada yer almakta, Fazla Niteliklilik alanında dikkat çeken çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır. Avustralya, Belçika, Kanada, İtalya ve İsrail gibi ülkeler de Fazla Niteliklilik literatürüne önemli katkılarda bulunmaktadır. Türkiye’nin Fazla Niteliklilik alanındaki toplam atıf sayısı 63, h-indeksi ise 10,5 olarak hesaplanmıştır. Bu rakamlar, Türkiye’nin uluslararası literatürde henüz sınırlı bir yer edindiğini, ancak belirli bir katkı sağladığını göstermektedir. Diğer taraftan Türkiye, toplam atıf sayısında İrlanda (117 atıf) ve Hindistan (113 atıf) gibi ülkelerin gerisinde yer alırken, Polonya (52 atıf), Portekiz (51 atıf) ve Yunanistan (41) gibi ülkelerin önünde yer almaktadır.

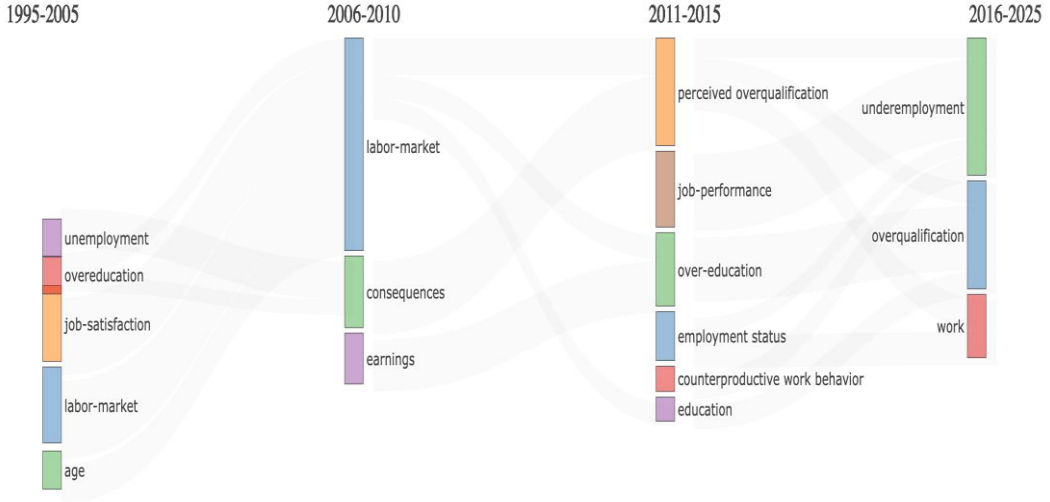
Şekil 9. En Çok Atıf Alan Ülkeler

3.4. Anahtar Kelime Analizleri

Fazla Niteliklilik konusunun ana temalarını belirlemek, kavramlar arasındaki bağlantıları ve değişen eğilimleri de ortaya koymak için analiz bulguları incelenmiştir. Şekil 10'da sunulan görsel, Fazla Niteliklilik literatüründe temel kavramların zaman içinde nasıl evrildiğini ve yeni kavramların literatüre nasıl dahil olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Tematik Evrim Analiz sonuçlarına sonuçlara göre 1995-2005 dönemini kapsayan yazın çalışmaları, daha çok "unemployment" (işsizlik), "job satisfaction" (iş tatmini), ve "labor market" (işgücü piyasası) gibi temel konulara odaklanmıştır. Bu, Fazla Niteliklilik alanındaki erken dönem çalışmaların daha çok işe yönelik tutum ve işgücü piyasası dinamiklerine odaklandığını göstermektedir. 2006-2010 dönemi çalışmaları ise, "labor market" (işgücü piyasası), "consequences" (sonuçlar) ve "earnings" (kazançlar) temalarıyla, fazla nitelikliliğin ekonomik sonuçlarına odaklanarak daha geniş bir perspektifle incelemiştir. 2011-2015 döneminde, "perceived overqualification" (algılanan Fazla Niteliklilik) ve "job performance" (görev performansı) ve fazla eğitim (over-education) gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Ayrıca "employment status" (istihdam durumu) ve "counterproductive work behavior" (üretkenlik karşıtı iş davranışları) gibi konular da tartışmaya dahil edilmiştir. Bu, birey algı ve davranışlarının araştırmaların merkezine yerleştiğini göstermektedir. 2016-2025 dönemini kapsayan güncel yazında ise, "overqualification" (Fazla Niteliklilik) kavramının iş çıktılarına etkisinin, "underemployment" (eksik istihdam) kavramı üzerinden tartışılmakta olduğu görülmektedir.

Şekil 10. Tematik Evrim Analiz Sonuçları

Kelime bulutu (Şekil 11) bulguları da Fazla Niteliklilik literatüründe en sık kullanılan anahtar kavramları görselleştirmektedir. Büyük puntolarla yazılmış terimler, literatürde daha sık kullanılan ve araştırmalarda daha merkezi bir yer tutan kavramları temsil etmektedir. Bu kelime bulutu, Fazla Niteliklilik araştırmalarının bireysel, örgütsel ve ekonomik düzeyde geniş bir perspektifle ele alındığını göstermektedir. Bu kelime bulutuna dayanarak, Fazla Niteliklilik konusundaki çalışmaların yoğunluğu, bazı temaların daha fazla araştırıldığı, bazılarının ise daha az ilgi gördüğünü göstermektedir. Kelime bulutunda da görüldüğü üzere, Underemployment (eksik İstihdam), Perceived Overqualification (Algılanan Fazla Niteliklilik) ve Job Satisfaction (İş Tatmini) gibi konular, bu alanda en çok çalışılan başlıklardır. Özellikle, fazla nitelikli bireylerin iş tatmini ve performans üzerindeki etkileri, literatürün merkezi bir noktasını oluştururken, algılanan Fazla Niteliklilik ise bireylerin iş deneyimlerini anlamak için sıkça incelenmiştir.

Bunun yanı sıra, iş piyasası dinamiklerini ifade eden Labor Market (İşgücü Piyasası) ve Overeducation (Fazla Eğitim) gibi temalar, orta düzeyde ilgi görmüştür. Ancak, literatürde az çalışılan temalar da dikkat çekmektedir. Örneğin, aracı değişkenler, lider üye etkileşimi, liderlik davranışları, örgütsel bağlılık, eğitim uyumsuzluğu gibi faktörler, fazla nitelikliliğin bireylerin psikolojik deneyimlerine etkisi açısından önemli araştırma boşluklarına işaret etmektedir. Benzer şekilde, göçmenlerin Fazla Niteliklilik deneyimlerini yansıtan Immigrants ve bireylerin sağlık durumları üzerindeki etkileri ele alan Health gibi temalar ise literatürde sınırlı bir yer tutmaktadır. Bu alanlar, gelecekteki çalışmalar için önemli bir potansiyel barındırmaktadır.

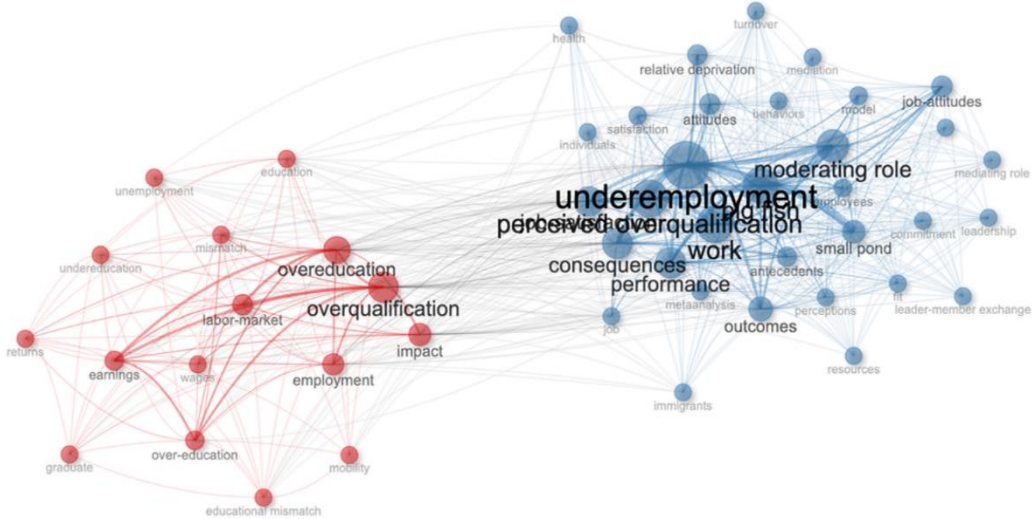
Şekil 11. Kelime Bulutu

Mevcut çalışmada Fazla Niteliklilik araştırmalarındaki anahtar sözcüklerin oluşturduğu tematik kümeler ve aralarındaki bağlantıları dikkate alarak, çalışmalardaki öncelikler ve eksiklikler de saptanmaya çalışılmıştır. Şekil 12’de yer alan ağ analizi bulguları, kırmızı renkle temsil edilen düğümler, ağırlıklı olarak eğitim, işgücü piyasası, fazla eğitim (overeducation), eksik eğitim (undereducation), eğitim uyumsuzluğu (educational mismatch) ve ekonomik etkiler (örneğin, kazanç ve maaşlar) ile ilişkilidir. Bu alan, bireylerin eğitim düzeylerinin işgücü piyasasında nasıl karşılandığını ve fazla nitelikli bireylerin kariyerlerinde karşılaştıkları ekonomik sonuçları vurgulamaktadır. Mavi renkli kümeler ise daha öznel konuları temsil etmektedir. Mavi kümelerin merkezi temaları arasında eksik istihdam (underemployment), bireysel algılar, iş tatmini ve örgütsel sonuçlar bulunmaktadır.

Ağın çeperinde yer alan temalar, daha az bağlantılı ancak potansiyel olarak büyük etkisi olan konuları işaret etmektedir. Eğitim ve işgücü piyasası uyumu, bu çeperde öne çıkan bir alan olarak, fazla nitelikli bireylerin ekonomik getiriler üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Eğitim uyumsuzluğu, düşük maaş, işsizlik ve bireylerin hareketliliği gibi konuların, fazla nitelikliliğin toplumsal sonuçlarına olan katkıları daha derinlemesine araştırılmalıdır. Ekonomik sonuçların yanı sıra, kültürel ve sosyal faktörler de araştırmalarda eksik kalan diğer bir boyuttur. Göçmenlerin işgücü piyasasındaki konumları ve küçük göl-büyük balık etkisi gibi kavramlar, fazla nitelikliliğin sosyal bağlamda algılanışını anlamak için yeni fırsatlar sunmaktadır. Özellikle göçmenlerin iş tatmini, kazançları ve kariyer ilerlemeleri üzerinde fazla nitelikli olmanın etkileri, daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Ağ analizi bulgularına göre psikolojik ve örgütsel sonuçlar, fazla nitelikliliğin bireysel performans, bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Ancak bu etkiler, örgütsel bağlamda henüz tam olarak anlaşılabilmiştir. Fazla nitelikliliğin iş performansına ve örgütsel bağlılığa olan etkilerinin hem birey hem de grup düzeyinde ele alınması, bu alandaki eksiklikleri gidermeye yardımcı olacaktır.

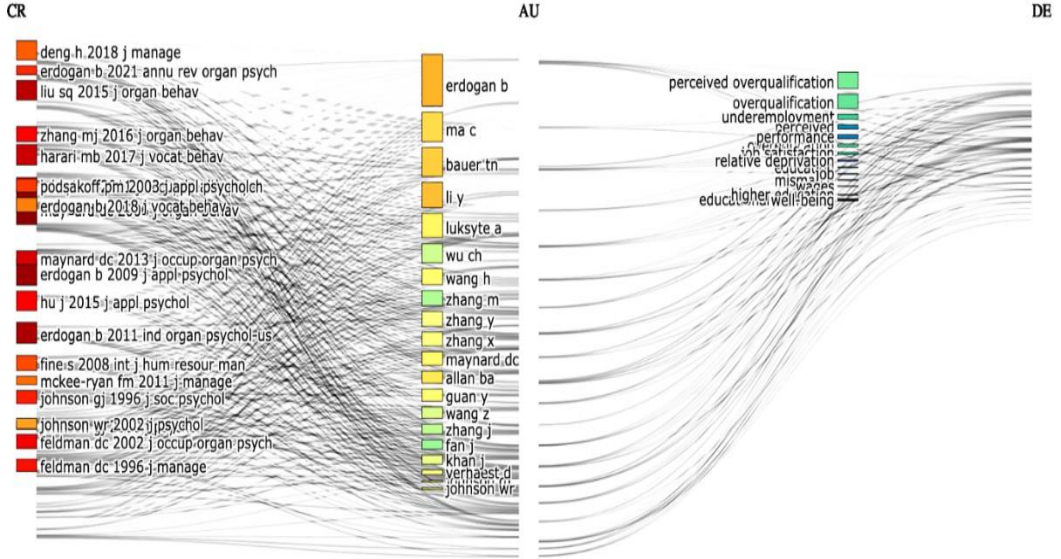
Şekil 12. Anahtar Kelimelerin Tematik Küme Haritası

Fazla Niteliklilik konusunda en az çalışılmış temalar, Görülme Sıklığı (Occurrences) metriğine göre de değerlendirilmiştir. Bulgular literatürde nispeten daha az incelenmiş diğer konuları ortaya koymaktadır. Bu nedenle önemli araştırma fırsatları sunmaktadır. Bulgulara göre, Toplumsal/Ekonomik Eşitsizlik (Disparities), İşe Tutulma (Job Engagement), İş Güvencesizliği İklimi (Job Insecurity Climate), İş Kaybı (Job Loss), İş Arama Davranışı (Job Search Behavior), İşin Gerektirdiği Görevler (Job Tasks), İşte Kalma Süresi (Job Tenure), Görev Unvanları (Job Titles) temaları, Fazla Niteliklilik ile daha az ilişkilendirilmiş olmaları nedeniyle önemli araştırma fırsatları sunmaktadır.

Fazla Niteliklilik konusundaki bilimsel literatürde kullanılan kaynaklar (CR), yazarlar (AU), ve anahtar temalar (DE) arasındaki bağlantılar Şekil 13'de sunulan Üçlü Alan Analizi (Three-Field Plot) bulguları üzerinden incelenmiştir. Görseldeki veri akışları, her bir kaynağın hangi yazarlar tarafından kullanıldığını ve bu çalışmaların hangi temalara odaklandığını göstermektedir. Bu analiz, literatürdeki etkileşimleri ve eğilimleri daha net bir şekilde anlamayı sağlamaktadır. Şekil 13'de sunulan görselin sol kısmında yer alan kaynaklar arasında, Erdogan B. ve Maynard D.C. tarafından yayımlanan makalelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu makaleler, Fazla Niteliklilik konusundaki önemli akademik referanslar arasında yer almakta ve diğer yazarların çalışmalarına yoğun şekilde katkı sağlamaktadır. Orta bölümde yer alan yazarlar incelendiğinde, Erdogan B. ve Ma C. gibi isimlerin literatüre daha fazla katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Bu yazarlar, özellikle Fazla Niteliklilik, algılanan Fazla Niteliklilik ve yetersiz istihdam gibi anahtar temalar üzerinde çalışmaktadır. Sağ tarafta yer alan temalar arasında, algılanan Fazla Niteliklilik, eksik istihdam ve performans gibi konuların sıkça çalışıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, alanın etkin isimlerinin daha az çalıştığı temalar arasında uyumsuzluk, ücret ve işi-oluş bulunmaktadır.

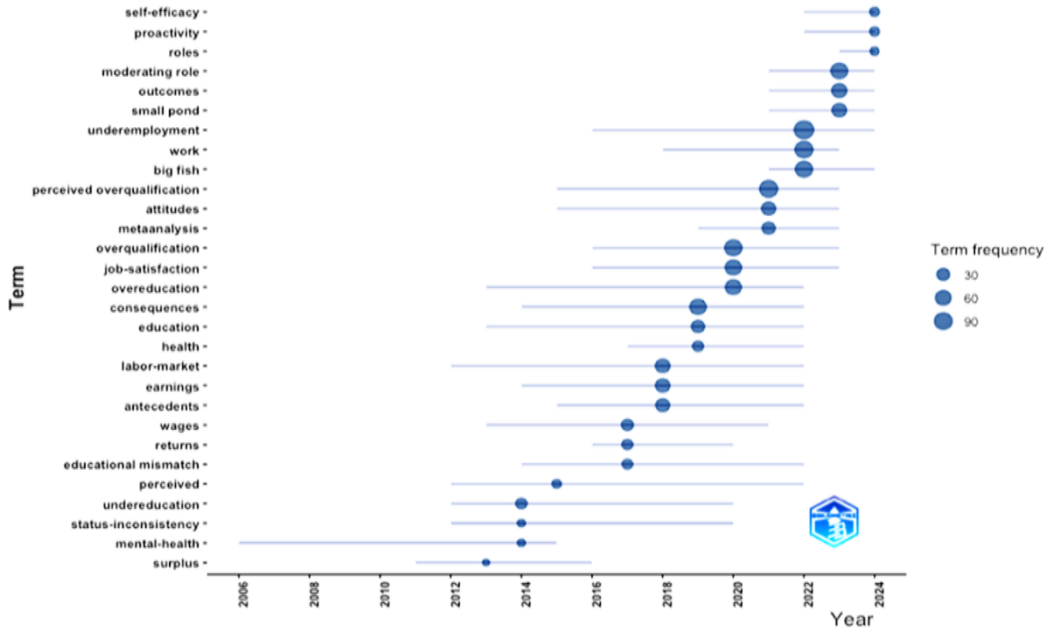
Şekil 13. Üçlü Alan Analizi

Elde edilen veriler, Fazla Niteliklilik kavramının güncel olarak hangi temalarla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Şekil 14'te, 2020-2024 yılları arasında Fazla Niteliklilik ile fazla eğitim (overeducation), tutumlar (attitudes), big fish (büyük balık) ve small pond (küçük göl) gibi kavramlar, çalışan çıktıları (outcomes) ve düzenleyici değişkenler (moderating role) üzerinde araştırma ve tartışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. En güncel temalar arasında ise öz-yeterlilik (self-efficacy), proaktif davranış (proactivity) ve rol (roles) kavramlarının dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Dikkat çekici başka bir bulgu ise, Statü Uyumsuzluğu (status inconsistency) konusunun 2012–2014 yılları arasında Fazla Niteliklilikle ilişkilendirilmiş olmasına rağmen, sonraki yıllarda araştırma alanındaki önemini yitirdiğidir. Aynı şekilde, Fazlalık (surplus) konusu yalnızca 2011 civarında Fazla Niteliklilik ile ilişkilendirilmiş ve bu tarihten sonra ele alınmamıştır. Ruh sağlığı (mental health) teması ise 2015'e kadar ilgi görmüş, ancak bu tarihten sonra bu konunun araştırma gündeminde geri planda kaldığı görülmektedir. Bir diğer önemli bulgu, eğitim uyumsuzluğu (educational mismatch) ve Fazla Niteliklilik (overqualification) konularının 2014-2022 yılları arasında ele alınmış olmasına rağmen, görseldeki baloncuk boyutlarına bakıldığında, bu dönemdeki sıklığının oldukça sınırlı olduğudur. Bu durum, bu konuların araştırma gündeminde yer bulduğunu ancak henüz derinlemesine ve yaygın bir şekilde ele alınmadığını veya diğer konular kadar ilgi görmediğini göstermektedir. Sonuç olarak, Fazla Niteliklilik konusunun son dönemde görev ve bireysel farklılıklar ile ilişkili olarak (self-efficacy-proactivity/roles) incelenmeye başlandığı değerlendirilmektedir.

Şekil 14. Güncel Çalışma Alanları

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, Fazla Niteliklilik konusunu kapsayan 1995-2025 yılları arasındaki bilimsel üretim, toplamda 415 makale ile önemli bir artış göstermektedir, özellikle 2000 sonrası dönemde bu artış belirginleşmiştir. Bu durum, bilgiye erişim olanaklarının artması, eğitime yapılan yatırımlar ve uluslararası akademik işbirliklerinin yoğunlaşmasıyla açıklanabilir. Bu artış, yalnızca akademik ilginin bir yansıması değil, aynı zamanda iş gücü piyasalarının ve bireylerin yaşam koşullarının değişen koşullarına yönelik bir yanıt olarak görülebilir. Web of Science veritabanındaki verilere göre, Fazla Niteliklilik üzerine yapılan çalışmalar, özellikle psikoloji ve yaşam kalitesi odaklı dergilerde yoğunlaşmıştır. *Current Psychology*, *Frontiers in Psychology* ve *Social Indicators Research* gibi dergilerin bu alandaki liderliği, Fazla Niteliklilik konusunun yalnızca iş dünyası veya istihdam bağlamında değil, bireysel psikolojik ve sosyolojik refah açısından da önem taşıdığını göstermektedir. Bu bulgu, Fazla Niteliklilik literatürünün disiplinlerarası doğasını vurgulamakta ve araştırmaların bireylerin yaşam kalitesine olan etkilerine odaklandığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın ulaştığı önemli bulgulardan biri, Fazla Niteliklilik literatürünün ülkeler arasındaki farklılıklarını göstermesidir. ABD, Çin ve Avrupa ülkelerinin bu alanda yoğun katkılar sağladığı görülürken, Türkiye gibi orta seviyede katkı sağlayan ülkelerin, uluslararası literatürdeki yerini genişletme potansiyeli bulunmaktadır. Bu durum, uluslararası bilimsel işbirliğinin ve kaynak yatırımının artırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin Fazla Niteliklilik literatüründe daha fazla yer alabilmesi için yerel iş gücü dinamiklerine odaklanan özgün araştırmalar yapması önemlidir.

Araştırmanın ulaştığı diğer bir önemli sonuç da, Fazla Niteliklilik konusunda akademik üretimin, belirli yazarlar tarafından yoğun şekilde sürdürüldüğüdür. Özellikle Erdoğan, B., Li, Y. ve Bauer, T. N. gibi yazarlar, alandaki en aktif isimler arasında yer almaktadır. Bu yazarların istikrarlı bir şekilde bu alanda yayın yapmaları, hem konunun bilimsel önemini pekiştirmekte hem de gelecekte bu yazarlardan daha fazla araştırma çıktısı beklenebileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca, en çok atıf alan iki çalışmanın – Smith ve diğerlerinin (2012) *Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review* başlıklı makalesi ile Edwards ve diğerlerinin (2006) *The phenomenology of fit: Linking the person and environment to the subjective experience of person-environment fit* başlıklı eserleri – göreceli yoksunluk kuramı ve birey-çevre kuramı ile ilgili olması, Fazla Niteliklilik çalışmalarının açıklama mekanizması olarak çoğunlukla bu perspektiflerin tercih edildiğini göstermektedir.

Fazla Niteliklilik üzerine yapılan analiz bulguları, alandaki mevcut literatürün güçlü yönlerinin yanı sıra önemli boşluklar ve gelecekteki araştırma fırsatlarını da ortaya koymaktadır. İlk olarak, yetersiz istihdam, yetersiz niteliklilik algısı ve iş tatmini gibi temaların literatürde yoğun şekilde ele alındığı görülmektedir. Ancak, bazı temalar daha az araştırılmakta ve bu da potansiyel araştırma fırsatlarını işaret etmektedir. Örneğin, göçmenler ve sağlık gibi kavramlar, fazla nitelikliliğin bireyler üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerini anlamak için önemli boşluklar sunmaktadır. Ayrıca, eğitim uyumsuzluğu, işgücü piyasası ve fazla eğitim gibi konular hala yeterince derinlemesine incelenmemiştir ve bu temalar gelecekteki araştırmalara yön verebilir. Ağ analizi ve Üçlü Alan Analizi de belirli temalar arasındaki bağlantıları ve yazarların katkılarını netleştirmektedir. Bazı temalar, özellikle bireysel algılar ve iş tatmini gibi konular, literatürde daha fazla yer bulurken, ekonomik sonuçlar ve eğitim uyumsuzluğu gibi daha objektif temalar daha az araştırılmaktadır. Bunun yanı sıra, psikolojik ve örgütsel sonuçlar, fazla nitelikliliğin bireysel performans, bağlılık ve işten ayrılma niyeti gibi etkileri üzerinde daha fazla odaklanılması gereken alanlar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Fazla Niteliklilik literatüründe daha fazla ilgi görebilecek bazı boşlukları şu şekilde önermek mümkündür: (a) Fazla Niteliklilik ile toplumsal eşitsizlik arasındaki ilişkiler (b) Fazla Nitelikli bireylerin eğitim düzeylerinin işgücü piyasasında nasıl karşılandığı ve bu bireylerin karşılaştıkları ekonomik sonuçları, (c) Fazla Nitelikliliğin lider üye etkileşimi, liderlik davranışları, örgütsel bağlılık, eğitim uyumsuzluğu, göçmenler, çalışan sağlığı gibi faktörler ile ilişkisi, (d) Bireysel farklılıkların Fazla Niteliklilik üzerindeki etkileri, (e) Toplumsal/ekonomik eşitsizlik, işe tutulma, iş güvencesizliği iklimi climate, iş kaybı, iş arama davranışı, işin gerektirdiği görevler, işte kalma süresi, görev unvanları gibi yapılar ile Fazla Niteliklilik arasındaki ilişkiler, (f) ve son olarak, Fazla Nitelikliliğin yalnızca olumsuz sonuçlar doğurduğuna dair yaygın görüşün ötesinde, uygun koşullar altında örgütler ve toplumlar için nasıl değer yaratabileceği gibi konular derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Bu konular, alandaki

bilgi eksikliklerini gidermeye ve Fazla Niteliklilik konusundaki araştırmaları genişletmeye yönelik önemli fırsatlar sunmaktadır.

Bu çalışma önemli sınırlılıklar da sunmaktadır. Öncelikle, yalnızca Web of Science (WoS) veritabanı kullanılmış olup, diğere veri tabanlarındaki (örneğin, Scopus, Tr-Dizin, EBSCOhost) çalışmalar analize dahil edilmemiştir. Bu durum, Fazla Niteliklilik üzerine yapılmış bazı önemli çalışmaların kapsam dışında kalmasına neden olabilir. Ayrıca, araştırma sadece İngilizce dilinde yayımlanan çalışmalarını kapsadığı için farklı dillerdeki yayımlar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu durum, Fazla Niteliklilik konusunun farklı ülkelerde ve dillerde nasıl ele alındığına dair önemli bilgilerin eksik kalmasına yol açabilir.

Bunun yanı sıra, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmış olsa da, bu yöntemin teorik katkıları ve metodolojik farklılıkları derinlemesine incelemeyi sınırladığı unutulmamalıdır. Fazla Niteliklilik ile ilgili anahtar kelimeler ve tematik haritalar gibi araçlarla genel eğilimler ortaya konmuş olsa da, bu temaların bağlamsal olarak nasıl ele alındığı detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Ülkeler arasındaki bilimsel üretim farklılıklarına dair bulgular, genel bir çerçeve sunmuş olmakla birlikte, bu farklılıkların nedenleri üzerinde derinlemesine bir analiz yapılmamıştır. Örneğin, ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamlarının Fazla Niteliklilik konusundaki bilimsel üretimi nasıl etkilediği daha detaylı ele alınabilirdi. Ayrıca, Fazla Nitelikliliğin sektörel bağlamdaki çeşitliliği (örneğin, sağlık, eğitim, teknoloji sektörleri) yeterince incelenmemiştir. Çalışmada yazar üretkenliği ve atıf analizleri yapılmış olmakla birlikte, yazarlar arasındaki işbirliği dinamikleri ve ortak çalışmaların metodolojik yaklaşımları derinlemesine ele alınmamıştır. Sonuç olarak, bu sınırlılıklar, araştırma bulgularının yorumlanmasında göz önünde bulundurulmalı ve gelecekteki çalışmalarda farklı veri kaynaklarının ve tematik derinlemesine analizlerin daha fazla yer alması gerektiği unutulmamalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamını yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Akbiyık, B.Ü. (2016). Perceived overqualification and task performance in hospitality sector: The moderating effect of perceived job alternatives. *Journal of Tourism Theory and Research*, 2(1), 19-29. <https://doi.org/10.24288/jtr.202828>

- Arslan, E. (2022). Sosyal bilim araştırmalarında VOSviewer ile bibliyometrik haritalama ve örnek bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 33-56. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227291>
- Cumhuriyet (2021). *Hayaller öğretmenlik, gerçekler kasiyerlik: İşte 'iş beğenenler.'* Cumhuriyet Gazetesi. Retrieved on 6 Jan. 2025 from <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hayaller-ogretmenlik-gercekler-kasiyerlik-iste-is-begeyenler-1855033>
- Edwards, J. R., Cable, D. M., Williamson, I. O., Lambert, L. S., & Shipp, A. J. (2006). The phenomenology of fit: linking the person and environment to the subjective experience of person-environment fit. *Journal Of Applied Psychology*, 91(4), 802. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.4.802>
- Erdogan, B., & Bauer, T. N. (2009). Perceived overqualification and its outcomes: The moderating role of empowerment. *Journal Of Applied Psychology*, 94(2), 557. <https://doi.org/10.1037/a0013528>
- Erdogan, B., & Bauer, T. N. (2021). Overqualification at work: A review and synthesis of the literature. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 8(1), 259-283. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012420-055831>
- Freeman, R. B. (1976). *The overeducated American*. Academic Press: New York.
- Karacaoğlu, K., & Arslan, M. (2019). Algılanan aşırılık niteliklilik ve iş tatmini ilişkisinde iyimserliğin aracı rolü: istifa eden veya erken emekli olan subaylar üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 107-136. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/atauniiibd/issue/43125/425536>
- Liu, P., Mu, Y., & Li, X. (2025). How does perceived overqualification beget workplace incivility? A moderated mediation model based on Kahn's framework. *Journal of Business Research*, 186, 114961. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114961>
- Liu, S., Zhang, K., Hu, W., Luo, Y., & Li, Z. (2024). Impact of perceived overqualification on speaking up: moderating role of employees' perceived leader overqualification. *Current Psychology*, 43, 20505-20520. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-05808-w>
- Liu, Y., Lyu, S. C., & Li, X. (2024). The impact of perceived overqualification and trait gratefulness on the development and consequences of newcomers' organizational cynicism. *Asia Pacific Journal of Management*, 1-27. <https://doi.org/10.1007/s10490-024-09989-7>
- Luksyte, A., Spitzmueller, C., & Maynard, D. C. (2011). Why do overqualified incumbents deviate? Examining multiple mediators. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16(3), 279. <https://doi.org/10.1037/a0022709>
- Ma, C., Chen, Z. X., & Jiang, X. (2022). Give full play to the talent: Exploring when perceived overqualification leads to more altruistic helping behavior through extra effort. *Personnel Review*, 51(6), 1727-1745. <https://doi.org/10.1108/PR-03-2020-0164>
- Ma, X., Khattak, A., Ghani, B., & Huo, M. (2024). Perceived overqualification in higher education institutions: Enhancing employee innovative behavior via creative self-confidence and harmonious workplace climate. *Current Psychology*, 43(11), 9826-9837. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-05139-2>
- Maynard, D. C., Joseph, T. A., & Maynard, A. M. (2006). Underemployment, job attitudes, and turnover intentions. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(4), 509-536. <https://doi.org/10.1002/job.389>
- Peng, X., Yu, K., Peng, J., Zhang, K., & Xue, H. (2023). Perceived overqualification and proactive behavior: The role of anger and job complexity. *Journal of Vocational Behavior*, 141, 103847. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2023.103847>

- Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., & Bialosiewicz, S. (2012). Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 16(3), 203-232. <https://doi.org/10.1177/10888683114308>
- Van Eck, N. J., Waltman, L., Dekker, R., & Van Den Berg, J. (2010). A comparison of two techniques for bibliometric mapping: Multidimensional scaling and VOS. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61(12), 2405-2416.
- Vinayak, R., Bhatnagar, J., & Agarwal, M.N. (2021). When and how does perceived overqualification lead to turnover intention? A moderated mediation model. *Evidence-based HRM*, 9(4), 374-390. <https://doi.org/10.1108/EBHRM-09-2020-0123>
- Yanatma, S. (2021, November 16). Avrupa'da nüfusa göre en çok üniversite öğrencisi Türkiye'de. *Euronews*. Retrieved from <https://tr.euronews.com/2021/11/16/avrupa-da-nufusa-gore-en-cok-universite-ogrencisi-turkiye-de-grafik>
- Yıldız, B., Özdemir, F., Habib, E., & Çakı, N. (2017). Aşırı nitelikliliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde kolektif şükranın moderator etkisi. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 40-61. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/odad/issue/31268/342399>
- Zhang, W., Xia, B., Derks, D., Pletzer, J.L., Breevaart, K., & Zhang, X. (2024). Perceived overqualification, counterproductive work behaviors and withdrawal: A moderated mediation model. *Journal of Managerial Psychology*, 39(5), 539-554. <https://doi.org/10.1108/JMP-06-2022-0310>
- Zhang, X., Ma, C., Guo, F., & Li, Z. (2022). Does perceived overqualification cultivate angels or demons? Examining its interpersonal outcomes through pride from an evolutionary psychology perspective. *Applied Psychology*, 71(1), 243-270. <https://doi.org/10.1111/apps.12319>
- Zhu, J., Lin, F., Zhang, Y., Wang, S., Tao, W., & Zhang, Z. (2022). Exploring the effect of perceived overqualification on knowledge hiding: The role of psychological capital and person-organization fit. *Frontiers in Psychology*, 13, 955661. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.955661>

Arakçeyev'in Kamu Yönetim Politikasının XIX. Yüzyıl Rus Edebiyatındaki İz Düşümü

Onur Aydın^{1,2}

ÖZET

Aleksey Andreyeviç Arakçeyev'in (1769-1834) uyguladığı politikalar, Rus toplumunu o kadar derinden etkiler ki soyadından, katı ve sert yönetim tarzını ifade eden Arakçeyevlik kavramı türetilir. Makalemizin araştırma konusunu, bu kavramın ortaya çıkışının nedenlerini ve sonuçlarını edebî eserler aracılığıyla incelenmesi oluşturmaktadır. Çalışmamızda Arakçeyev politikaları ve onların sonuçları üzerinden XIX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Rus edebiyatının tarihsel ve politik arka planının aydınlatılması amaçlanmıştır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Arakçeyev'i konu edinen Rus edebî eserleri, araştırmanın materyali olarak belirlenmiştir. Araştırmada eleştirel kuramdan, içerik analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Yürütülen inceleme neticesinde 1812 Vatan Savaşı'na kadar olan ve askerî yönünün öne çıktığı zamanlarda Arakçeyev'in daha olumlu, 1812-1825 yılları arasında baskıcı, despotik ve zalim bir tarihsel figür olarak karşımıza çıktığı görülmüştür. Arakçeyev adının ön plana çıkmasının nedeninin ise mistisizme kapılan I. Aleksandr'ın, yönetimi ona bırakması olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmamızda, Arakçeyev'in politikalarının daha geniş sonuçlarının anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve Rusya'da XIX. yüzyılın başlarında edebiyatı şekillendirmede önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arakçeyev, Politika, Rus Edebiyatı, Özgürlük, Demokrasi.

The Projection of Arakcheev's Public Administration Policy in 19th Century Russian Literature

ABSTRACT

The policies implemented by Alexey Andreyevich Arakcheev (1769-1834) affected the Russian society so deeply that the concept of "Arakcheevshchina", which expresses a strict and harsh management style, was derived from his surname. The research topic of our article is to examine the reasons and consequences of the emergence of this concept through literary works. The aim of the study is to illuminate the historical and political background of Russian literature in the first quarter of the 19th century through Arakcheev's policies and their consequences. Russian literary works featuring Arakcheev in the first quarter of the 19th century were determined as research material. In the research, critical theory, content analysis and comparative analysis methods

¹ İletişim Yazarı: onur_aydin@anadolu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü/Eskişehir, ORCID: 0000-0002-7981-5821.

were used. As a result of the analysis, it was seen that Arakcheev appeared in a more positive manner until the 1812 Patriotic War, when his military aspect came to the fore, and as an oppressive, despotic and cruel historical figure between 1812 and 1825. It was concluded that the reason why the name Arakcheev came to the fore was that Alexander I, who was carried away by mysticism, left the administration to him. This study contributes to the understanding of the broader implications of Arakcheev's policies and highlights the significance of shaping literature during the early 19th century in Russia.

Keywords: *Arakcheev, Politics, Russian Literature, Freedom, Democracy.*

1. GİRİŞ

Rusya'da 1805 yılında tahta çıkan I. Aleksandr (1777-1825), kanunlara dayanan bir devlet yönetim sistemine geçmek için yeni bir anayasa hazırlamak üzere başdanışmanlarından Mihail M. Seperanskiy'i (1772-1839) görevlendirir. Rus devlet adamı, geniş çaplı bir çalışma yürütür ve Çara bir dizi öneriyle gelir. Çar nispeten daha az önemli olan kanun tekliflerini kabul ederken çevresindeki eski düzeni savunanların telkinleriyle de asıl önemli olanlarını hayata geçirmekte tereddüt eder. Bu duruma bir de 1812 Vatan Savaşı'nın başlaması da eklenince reform çabaları askıya alınır, yenilikçi devlet adamı Seperanskiy görevinden el çektilir.³ Onun yerine dönemin savaş bakanı Aleksey Andreyeviç Arakçeyev (1769-1834) getirilir. Savaş nedeniyle acil eylem planı kapsamında daha katı ve sert uygulamalar yürürlüğe konur. Ancak bu politika savaşla birlikte sona ermez, I. Aleksandr yönetiminde söz sahibi olmaya başlayan Arakçeyev'in nüfuzunun sürdüğü ve Çarın vefat ettiği 1825 yılına kadar devam eder (Figes, 2009, s. 117). I. Aleksandr yönetimini, 1801-1812 ve 1812-1825 yılları olmak üzere iki döneme ayırmak gerekir. İlk dönemde çağdaş bir yönetim sistemine geçiş amacıyla özgürlükçü adımlar atılırken ikinci dönemde ise bu uygulamalar terk edilip yerine baskıcı ve otoriter rejim benimsenir.

Sözü edilen dönemde artan baskı rejimine karşı ayakta durabilmek için siyasette birtakım gizli örgütler kurulur. Edebiyatçıları arasından ise İvan Andreyeviç Kırlov (1769-1844), Fyodor N. Glinka (1786-1880), Pavel A. Katenin (1792-1853) Kondratiy F. Rıleyev (1795-1826), Vladimir F. Rayevskiy (1795-1872), Aleksandr S. Puşkin (1799-1837), Wilhelm K. Küchelbecker (1799-1846), Aleksandr İ. Odoyevskiy (1802-1839) gibi isimler kimi edebî kimi siyasi çalışmalarıyla bu mücadeleye destek verir. İncelenecek zaman dilimi, tarih ve edebiyatın iç içe geçtiği bir dönem olması açısından önem taşır. Çalışma kapsamında 1812-1825 yıllarında baskı rejiminin en önemli isimlerinden ve uygulayıcılarından biri olan Arakçeyev'in karakterinin ve politikalarının edebiyata nasıl yansıdığı, nedenleri ve sonuçlarıyla açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Araştırmamız, Çar. I. Nikolay'ın 1825 yılında tahta çıkmasıyla Arakçeyev'in iktidardan uzaklaştırılması ve Kont hakkında yazılan

³ 1812 yılında Fransa'yı örnek alarak Rus halkının soylu, orta ve işçi olmak üzere üç sınıfa ayrılması fikrini önerir, ancak savaşın başlamasının ardından Fransız kültürünü Rusya'ya getirmeye çalışmakla suçlanır ve görevinden azledilir (Bkz. Şimşir, 2020, s. 142).

fazla eser bulunması nedeniyle XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yayımlanan edebî eserlerle sınırlı tutulmuştur. Söz konusu amaç doğrultusunda XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış ve Arakçeyev'i konu edinmiş edebî eserler olan Gavriil R. Derjavin'in (1743-1816) *Gruzino Bahçesinde Bir Gezinti Üzerine* (*На прогулку в Грузинском саду*), Mihail V. Hrapovitskiy'in (1758-1819) *Efendimize* (*К хозяину*), Aleksandr A. Pisarev'in (1780-1848) *Ekselansları Kont A. A. Arakçeyev'in Portresine Atfen Bir Yazı* (*Надпись к портрету его сиятельства графа А. А. Аракчеева*), Aleksey F. Malinovskiy'in (1762–1840) *17 Eylül 1818 Tarihinde Gruzino'dan Ayrılırken Yazılan Şiirler* (*Стихи, при удалении от Грузина 17 сентября 1818 г. Сочиненные*), Puşkin'in *Arakçeyev Üzerine* (*На Аракчеева*), Seliverst Andreyeviç Putyata'nın (1800-1827) *Umutsuzluğunun Günleri* (*Дни моего отчаяния*), Kondratiy F. Rilev'in *Liyakatsizce Yükselen Gözdeye* (*К временщику*), İvan Andreyeviç Krilov'un (1769-1844) *Alaca Koyunlar* (*Пёстрые овцы*) ile *Balık Dansı* (*Рыбья пляска*) fablları ve Yevgeniy A. Baratinskiy'in (1800-1844) *Anavatan Düşmanı*, *Çarın Hizmetkârı* (*Отчизны враг, слуга царя*) adlı çalışmaları incelenecektir. Araştırma sırasında tarih bilimine sıkça başvurulacak ve eleştirel kuramdan, içerik analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden yararlanılacaktır. Devlet politikalarına yön veren Arakçeyev rejiminin edebiyatta nasıl karşılık bulduğu ve *Arakçeyevlik* kavramının nasıl ortaya çıktığı, Rus toplumunun gündelik yaşantısında ve edebiyatında nasıl karşılık bulduğu gibi sorulara adı geçen eserler üzerinden yanıt aranmaya çalışılacaktır.

2. ARAKÇEYEV POLİTİKALARININ RUS KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

Aleksey Arakçeyev, 23 Eylül 1769 tarihinde Rusya'nın Tver Bölgesi'nde küçük bir köy olan Garusovo'da dünyaya gelir. Dedesi ve babası, Rus ordusunda görev yapmış başarılı askerlerdir. Arakçeyev, zeki, dindar, itaatten ödün vermeyen bir anne tarafından büyütülür. Annesi ona sürekli çalışkan, düzenli ve dürüst olmayı aşılar. Başarılı bir öğrenci olması nedeniyle Petersburg'daki Topçuluk ve Mühendislik Askerî Okulu'na gönderilir. Okuldan 1787 yılında teğmen rütbesiyle mezun olur ve kolorduda işe başlar. Topçu birliğinde 1792 yılında yüzbaşı, bir yıl sonra binbaşı rütbesi alır. I. Pavel'in tahta çıkmasıyla tümgeneral olur (Minakov, 2013, s. 6). 1799 yılında topçu birliği müfettişliğine atanır ve "Kont" ünvanını alır.

Hem I. Pavel hem de I. Aleksandr yönetimlerinde önemli hizmetlerde bulunan Arakçeyev'in askerî kariyeri, 4 Eylül 1792 tarihinde, veliaht Çar I. Pavel'in Gatçina'daki birliklerine katılmasıyla başlar. Topçu bölüğünün komutanlığına atanan Arakçeyev, verilen emirleri yerine getirme konusunda gösterdiği çalışkan ve gayretli tavırlarıyla kısa sürede göze girer. Sorumlu olduğu birliği düzene soktuktan sonra, I. Aleksandr'ın gelmesiyle yükselişi ivme kazanır, 1806-1807 yıllarında generalliğe terfi eder, bir yıl sonra ise savaş bakanı olarak atanır (Şatilo, 2016, s. 203). Bazı savaş ya da kriz ortamları kimileri için yeni fırsatlar doğurur. Arakçeyev için de Vatan Savaşı tam da böyle bir durum yaratır, 1812 yılında imparatorluğun özel danışma kurulu başkanı olarak atanır. Özellikle bu dönemden sonra Arakçeyev, I. Aleksandr üzerindeki, dolayısıyla Rus devlet idaresindeki nüfuzunu giderek arttırır. Zamanla saraydaki en nüfuzlu isimlerden biri hâline gelir.

Arakçeyev, 1820’li yılların başında ortaya çıkan ‘Ortodoks muhalefet’ oluşumunun başında yer alır. Eğitim ve sansür başta olmak üzere kültürel faaliyetlerin üzerindeki gizli güç, bu dönemde Ortodoksluk taraftarlarının eline geçmiştir. I. Aleksandr’ın ideal din anlayışı olan ‘mistik evrensel Hristiyanlık’, onun aracılığıyla ikinci plana atılır. I. Nikolay’ın danışmanlarından Sergey S. Uvarov’un (1786-1855), Rus devletinin temellerini oluşturduğunu iddia ettiği üç temel dayanak olan Ortodoksluk, otokrazi ve milliyetçilik kuramının altyapısı bu dönemde Arakçeyev tarafından hazırlanır (Minakov, 2013, s. 15).

Çar I. Aleksandr tarafından sınırsız yetkilerle donatılan Arakçeyev, Rusya’yı âdeta bir kışla gibi yönetmeye çalışır (Şimşir, 2020, s. 142). Zamanla Aleksandr’ın mistisizmine ve Arakçeyev’in kışla rejimine karşı gelmek olanaksız hâle gelir. Bu nedenle gizli cemiyetler ortaya çıkar. Bu cemiyetlerin önderliğinde Aralıkçı Ayaklanması çıkar. Esasen tahta büyük kardeş Konstantin’in (1779-1831) çıkması gerekir ancak ülkedeki karışıklığın farkında olan Çar adayı, tahttan feragat eder ve yönetimi I. Nikolay’a (1796-1855) bırakır (Kurat, 2014, s. 337-338). I. Nikolay’ın tahta çıkmasıyla yönetimin Arakçeyev’e karşı tutumu değişir. I. Aleksandr’ın özellikle ikinci döneminde önemli yerlere yükselen Arakçeyev’in yetkileri elinden alınır ve kendisi de yönetimden uzaklaştırılır. Puşkin’in aktarımına göre yeni Çar, Kontu sevmez, tahta çıktıktan sonra I. Nikolay’ın ondan “*bu bir hayvan*” olarak bahsettiğini 8 Mart 1834 tarihli günlüğüne not düşer (1962b, s. 321).

Bir diğer şair Maksimilian A. Voloşin (1877-1932), Arakçeyev’i komünist lider Lenin’e (1877-1924) benzetir. Biri köylülerden oluşan ordu kurmayı hayal ederken diğeri de işçi sınıfından devrimci bir grup oluşturmayı planlar. 6 Şubat 1924 tarihinde yazdığı *Rusya (Россия)* adlı şiirinde Voloşin, Arakçeyev’i, “*Rus topraklarının ilk komünisti*” olarak nitelendirir (2003, s. 370). Arakçeyev, Türk tarihçi Akdes Nimet Kurat tarafından da olumsuz bir bakış açısıyla tasvir edilir:

Gayet kaba, cahil ve aynı zamanda fevkalâde zalim tabiatlı bir kimse olan bu general, çarlığa ‘sadakati’ ve doğruluğu ile Aleksandr’ın itimadını kazanmıştı. Aleksandr, devlet idaresinin her hususunda onunla ve onun arzusuna göre hareket etmekte idi. Arakçeyev hakkında yapılan bütün şikâyetler, Çar tarafından nazarı itibara alınmamakta idi. Bu general ise Rusya’yı bir ‘kışla’ zannediyor ve Rus ahalisini de ‘asker’ telâkki ediyordu. Tatbik etmek istediği idare sistemi de bir ‘kışla’ rejimi idi. (Kurat, 2014, s. 331)

Dönemin Rus toplumunda bir yanda toprak köleliğinin kaldırılması mücadelesi verilirken diğer yanda Arakçeyev’in askerî yerleşim uygulaması ile kölelik daha da pekiştirilir. Bu durum, dönemin hâkim edebî akımı olan romantizmde de kendisini gösterir. Batı romantizmi, burjuva kültürüne bir tepki olarak yalnızlık, hayal kırıklığı, toplumdan uzaklaşma konuları etrafında gelişirken Rusya’da ise toplumsal olaylara karşı coşkulu ve isyankâr bir çerçevede şekillenir. Vatan Savaşı’nda romantizmin coşkulu yanından, sonrasında ise toprak köleliğinin kaldırılmamasına, eşitlik, demokrasi ve anayasa taleplerine kulak tıkanmasına karşı isyan edilen bir ideoloji niteliği taşır (Olcay, 2008, s. 369-370).

Görüldüğü üzere Arakçeyev ve onun geniş tabana yayılmış politikaları toplumun içine öylesine nüfuz eder ki din, eğitim, sağlık, kültür, sanat gibi alanlardan etkilenmeyen kişi hemen hemen kalmaz. Bunun bir sonucu olarak Rus dilinde *Arakçeyevlik* sözcüğü türer. Arakçeyevlik, Dmitriy N. Uşakov'un (1873-1942) *Açıklamalı Rus Dili Sözlüğü*'nde ise, "acımasız askerî yönetim sistemi" olarak ifade edilirken (1935, s. 52-53), Sergey İ. Ojegov (1900-1964) ve Natalya Yu. Şvedova (1916-2009) tarafından hazırlanan *Açıklamalı Rus Dili Sözlüğü*'nde, "XIX. yüzyıl başlarında Rusya'daki sınırsız polis gücü ve despotizm, askerî zorbalık" anlamında kullanılır (2006, s. 28).

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde sözü edilen uygulamaları yüzünden Arakçeyev'i, Rus halkı tarafından çok sevilmeyen bir karakter olarak nitelendirmek doğru olacaktır. Nitekim Puşkin, ünlü devlet adamının ölümü üzerine günlüğüne şu sözcükleri not düşer: "Arakçeyev de öldü ve bu otokratın ölümü halk arasında herhangi bir etki yaratmadı" (1962a, s. 330), ayrıca eşi Natalya Gonçarova'ya yazdığı 22 Nisan 1834 tarihli mektubunda "Tüm Rusya'da buna üzüntü duyan tek kişi benim, onunla görüşüp doya doya konuşmak nasip olmadı" (1962a, s. 173) sözlerini kullanır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin düşünürleri, Arakçeyev'in yükselişini Rus aydınlanmasının sonu olarak görürken o ise takılan birçok kötü lakaba karşın kendini gururla 'gerçekten eğitimsiz bir Rus soylusu' olarak adlandırır (Ostrovskiy, 2006, s. 80). Diğer yandan Arakçeyev, I. Aleksandr'ın yönetim anlayışı için gerekli bir karakterdir. Çünkü paratoner gibi çarlığa yöneltilen bütün eleştiriler ilk olarak Arakçeyev'e gelir. Yaşamının son yıllarında kendini mistisizme kaptıran Çar, huzurunu bozmayan bu durumdan şikâyetçi olmaz. Esasen 1812 Vatan Savaşı Rus halkı arasında kardeşlik ve eşitlik tohumları ekerken yönetim ve Rus halkı arasındaki uçurum, başta Arakçeyev olmak üzere tutucu isimler yüzünden devam eder. Ancak muhafazakâr-milliyetçi ideoloji ve duygular, hem savaş sırasında zafer elde edebilmek hem de savaşın ardından soyluların bir kısmının Fransız kültürüne olan düşkünlüğünün üstesinden gelebilmek amacıyla gerekli bir koşul hâline getirilir (Minakov, 2013, s. 6). Polonya kökenli Rus yazar ve gazeteci olan Faddey V. Bulgarin (1789-1859), Arakçeyev'in savaş sonrası dönemin temel dinamiklerine sahip bir kişilik olduğunu şu sözlerle ortaya koyar: "Bana göre Kont A. A. Arakçeyev'in temel vasfı, halk dilinde söylediğimiz gibi gerçek bir Rus olmasıydı. Rusların hoşuna giden her şey ve ona göre Rusya'nın şanına katkıda bulunan her şey onda vücut buldu" (2000, s. 255).

3. XIX. YÜZYIL RUS EDEBİYATINDA ARAKÇEYEV

Rusya'nın tarih sayfalarında sayısız 'liyakatsizce yükselen gözde' yer alırken hiçbir tanesi Arakçeyev kadar ilgi çekmez ve bu durum, onun üzerine yapılan araştırmaların dikkat çekici olmasına neden olur. Genellikle tarihçiler onun karakterini ve politikalarını incelerken bunların edebiyata yansımalarının araştırılması yönü eksik kalır. Edebiyatçılar tarafından eleştirilmesine rağmen Rus devlet adamının hakkında nispeten az eser olmasının en önemli nedenlerinden biri, Aralıkçı Ayaklanması sonrasında uygulanan sansür ve ele geçirilen çalışmaların yakılmasıdır (Ostrovskiy, 2006, s. 78-79). Diğer yandan günümüze

kadar ulaşan çalışmalar incelendiğinde Arakçeyev portresinin edebiyatta nasıl betimlendiğine dair ipuçları bulmak mümkündür.

Rusya'nın kültürel tarihi üzerine araştırmalarda bulunan Leh bilim insanı Andrzej Walicki (1930-2020), Rus yazar ve şair Nikolay M. Karamzin'in (1766-1826) dünya görüşünü açıklarken Arakçeyev'e atıf yapar. Walicki'ye göre Karamzin, Petro'nun aydınlanmacı reformlarını överken diğer yandan kullandığı baskıcı yöntemler yüzünden onu zalim bir yönetici olarak görür. Walicki, Karamzin'in gelenekselci ve tutucu yönünün o dönem giderek yıkıcı bir nitelik kazanan Arakçeyev'in uyguladığı eğitim politikalarıyla kıyaslanamayacağını ve bu katı uygulamaların yazar tarafından hiçbir zaman kabul görmediğinin altını çizer (2009, s. 109-110).

Rusya'nın en önemli şairleri arasında gösterilen Gavriil Derjavin, 1807 yılında *Gruzino Bahçesinde Bir Gezinti* Üzerine başlıklı dört dizeden oluşan şiirini yazar. Eserin yazıldığı yıl, Arakçeyev henüz yalnızca topçu generalidir. Ancak onun hızlı yükselişi şairin gözünden kaçmaz ve Derjavin onu şu dizelerle uyarma gereği duyar:

Ah, nasıl büyüleyici, ne kadar akıllıca düzenlenmiş, her şey ne kadar hoş orada!

Doğal güzelliğin sanatla buluştuğu

Ve İngriya Knyazı'nın olduğu, saman yapraklı meşe ağaçlarının

Eğilerek mutluluk çarkı hakkında rüzgâra karşı fisıldadıkları yerde! (Derjavin, 1957, s. 342)

Şiir, ilk bakışta pastoral bir eser olarak dikkat çeker ancak derinlemesine bakıldığında dörtlüğün ince mesajlar içerdiği anlaşılır. Derjavin'in Zvanka adlı yurtluğuna komşu olan Arakçeyev'in Gruzino malikânesi esere adını verir. Şair, buranın doğal güzelliklerinden, içindeki meşe ağaçlarından bahseder. Ağaçlar eğilerek rüzgâra bir şeyler fisıldamaktadır. Bu yurtluğun eski sahibi ve İngriya Knyazı olarak söz edilen kişi Aleksandr D. Menşikov'dur (1673-1729)⁴ (Davidova, 2000, s. 464). I. Petro ve I. Yekaterina dönemlerinde devletin en üst kademelerinde görev yapan ve istediği her şeye sahip olan Menşikov, kendisine yöneltilen suçlamalar yüzünden bir günde tüm varlığını kaybeder. Derjavin, Arakçeyev'i Menşikov üzerinden uyarır. Yurtlukta her şey çok güzeldir ve burası bir neşe kaynağıdır ancak bu mutluluk geçicidir. Eğer dikkat etmezse Arakçeyev'in kaderinin de öncülününkiyle aynı olma olasılığı bulunmaktadır. O dönemlerde mutluluk için dönen 'talih çarkı', gün gelip mutsuzluk için de dönebilecektir.

1809 yılında şair ve çevirmen Mihail Hrapovitskiy, *Efendimize* başlıklı dört dizeden oluşan şiirini yazar. Şair, Tver vilayetinde soylu meclisinin ileri gelenlerindedir. Eğitim almaları için durumu olmayan soyluları Petersburg'a gönderir, bu isimler arasında Arakçeyev de

⁴ I. Petro'nun en yakın danışmanlarından biri olan Menşikov, Petersburg'un da ilk valisi, savaş bakanı, İngriya knyazlığı gibi çok önemli görevlerde bulunmuştur. Petro'nun ölümünden sonra tahta çıkan I. Yekaterina (1684-1727) döneminde devletin resmi olmasa da fiili hükümdarı olarak ülkeyi yönetir. Ancak 8 Eylül 1727 tarihinde zimmetine para geçirme ve ihanet suçlamalarıyla gözden düşer. O güne dek elde etmiş olduğu malı mülkü, ünvan ve rütbeleri dâhil her şeyi elinden alınır. Yaklaşık altı ay tutuklu kaldıktan sonra Sibirya'ya sürgüne yollanır, 1729 yılında da vefat eder (Myakotin, 1896, s. 102-104).

bulunur. Rus devlet adamı, kendisine yapılan bu iyiliği hiçbir zaman unutmaz ve Hrapovitskiy ile fırsat buldukça bir araya gelir (Davıdova, 2000, s. 464). Kısacası aralarında iyi bir ilişki bulunur. 1808-1809 Rus-İsveç Savaşı'nın⁵ hemen ardından yazılan şiirde Arakçeyev hakkında olumlu bir imaj çizilir. Ordunun organizasyonunu iyi bir şekilde sağlayan ve birlikleri yöneten Arakçeyev, toplum tarafından bir kahraman olarak görülmeye başlar. İsveç'e karşı elde edilen zafer, 1812 Vatan Savaşı için önemli bir deneyim ve psikolojik kazanım olarak kayda geçer. 6 Eylül'de başarılarından dolayı Arakçeyev'e Aziz Andrey Nişanı takdim edilir, bir gün sonra da derecesinin yükseltilmesine ilişkin kararname çıkarılır. Bu bağlamda dönemin koşulları dikkate alındığında şair Hrapovitskiy tarafından Çarına, vatanına yararlı hizmetlerde bulunan ve dostla iyilik, düşmana korku salan bir devlet adamı portresi, şu ifadelerle dizelere yansır:

Vatana hizmet etmeye hazır ve gayretli,
Çara ve topluma nasıl faydalı olacağını iyi bilir;
Yalnız kaldığında kendisiyle barışık yaşamayı,

Arkadaşlarına karşı nazik olmayı iyi bilir. (akt. Tomsinov, 2003, s. 238)

Ünlü Kontun, 1816 yılında Vatan Savaşı'nda birlikte çarpıştığı general, aynı zamanda tarihçi ve şair olan Aleksandr Pisarev, *Ekselansları Kont A. A. Arakçeyev'in Portresine Aftan Bir Yazı* başlıklı iki dizelik çalışmasında Arakçeyev'in, Çarına karşı ne kadar sadık olduğundan ve her şeyini ona adadığından bahseder. Ayrıca Kont için slogan hâline dönüşen “*dalkavukluk etmeksizin sadıktır*” ifadesi yine bu eserde karşımıza çıkar. Pisarev'in kısa eseri şu sözlerden oluşur:

Hükümdarına dalkavukluk etmeksizin sadıktır,

Yaşamını, zamanını, emeğini, her şeyini O'na adamıştır. (akt. Davıdova, 2000, s. 338)

1818 yılında tarihçi Aleksey Malinovskiy, *17 Eylül 1818 Tarihinde Gruzino'dan Ayrılrken Yazılan Şiirler* adlı eserini kaleme alır. Malinovskiy, arşiv işleriyle uğraştığından nadir bulunan çalışmalara kolayca ulaşır ve Arakçeyev'in malikânesine sıkça uğrayıp bu eserleri ona bırakır. Davranışları, çağdaşları tarafından dalkavukluk olarak nitelendirilir. Öyle ki Arakçeyev'e şarkı söyleyip kendisini hatırlatsın diye bülbül hediye eder (Dmitriyev, 1998, s. 165), onu övme ve pohpohlama fırsatlarının hiçbirini kaçırmaz (Dmitriyev, 1998, s. 597). Şair, Arakçeyev'e olan sevgisini şu sözlerle dizelere döker:

Volhov kıyılarında, Gruzino'da bulunmayan kişi,
Ekonomiyi tam anlamıyla göremez,
Rus ekonomisi pratikte kelimelerle ifade edilemez.

⁵ Savaş, Finlandiya üzerinde hâkimiyet kurma iddiasıyla çıkar. Fransa ve Norveç Rusya'nın safında, Büyük Britanya ise İsveç'in yanında savaşa dâhil olur. Savaş, Rusya'nın zaferiyle sona erer.

Orada köylülerin eşitliği hayal etmelerine gerek yoktur;
Avuçlarında mal mülk varken, artık fazlasını aramazlar.
Tabiatın bir hediyesi olan Gruzino enginliklerindeki malikâne,
Sanatla yenilendiğinden her konuda cömerttir;
Meralar bol, tarlalar ve sulak araziler geniştir.
Tanrı'nın yüceliği adına, çağlara tanıklık eden,
Tepeye muhteşem bir tapınak dikmiş birine
Bize de hoş gelen gölgesine,
Nasıl minnettar olunmaz?
Vatana faydalı olmuş birinin kahramanlığına mezarda nasıl hürmet edilmez?
Bahçe barınaklarında onuruna anıtlar dikilir
Dostluğuna, şefkatli evlat sevgisine güvenilir,
Orada felsefe için bol miktarda gıda,
Ve sakın bir yaşam için tüm olanaklar bulunur.
Gruzino'daki düzen, malikâneler için bir örnektir.

Toprak sahibinin bir baba olduğu her yerde bu durum aynı olmalıdır. (akt. Andreyeva, 2018, s. 8)

Şiir âdeta bir Arakçeyev güzelleme niteliğindedir. Malinovskiy, Arakçeyev'i tüm benliğiyle destekler. Devlet adamının eleştirildiği noktalardan biri ekonomidir ancak şaire göre bunlar boş sözlerdir. Gruzino'ya bir kez gelmiş kişi dahi ekonominin iyi yolda olduğunu anlayabilir. Şiirdeki anlatım özelden geneledir, örnek olarak Gruzino seçilmiştir. Orada köylüler mal mülk sahibidir, bu nedenle eşitlik arayışı içerisinde değildir, bolluk yaşanır, sakinlik ve dinginlik vardır. Tüm bu özellikleriyle de Gruzino, diğer yurtluklar için bir örnek teşkil eder. Orada köylüler o kadar mutludur ki eşitlik davası peşinde koşmazlar. Arakçeyev'i bir 'baba' olarak gören şaire göre, Gruzino'daki refah ve düzen tüm Rusya'ya örnek olmalıdır. Şiirde gayet aydınlık bir Arakçeyev portresi çizilir, hatta şair böyle birine "nasıl minnettar olunmaz?" diye sorar. Ayrıca Kont öldükten sonra dahi mezarının başında ona saygı ve rahmet duyulacağını ifade eder.

1817-1820 yılları arasında Puşkin, *Arakçeyev Üzerine* başlıklı epigramını⁶ kaleme alır. Diğer şiirlerinde de çarlık rejimini ve onun sert politikalarını eleştiren Puşkin'in bu çalışması bardağı taşıran son damla olur ve Arakçeyev'in etkisiyle şairin sürgüne

⁶ Hiciv amacıyla yazılan kısa şiirdir.

gönderilmesine karar verilir. Puşkin'in güney sürgününe gönderilmesine yol açan çalışmalarından olan ve Arakçeyev'i hedef alan şiir şu dizelerden oluşur:

Tüm Rusya'nın zalimi,
Valilerin işkencecisi,
Hem kurulun akıl hocası,
Hem de Çarın dostu ve kardeşidir.
Kötülük dolu, intikam dolu,
Akıldan, duygudan, şereften yoksun,
Kimdir o? Dalkavukluk etmeksizin sadıktır,
Bir kuruşluk 'fahişenin' askeridir o. (Puşkin, 1959, s. 126)

Şiirde 'kurul' sözcüğüyle I. Aleksandr'ın danışma kurulu kastedilir. Arakçeyev'in fikirleriyle tüm kurulu etkisi altına aldığı iddia edilir. 'Fahişe' sözcüğü Arakçeyev'in sevgilisi Nastasya Fyodorovna Minkina için kullanılır. Minkina zeki, yüksek iradeli, enerji dolu ve öfkeli biri olarak tanımlanır, ilk başlarda okuma yazma dahi bilmeyen genç kadın, zamanla Kontun Gruzino malikânesinin yönetimini üstlenir (Tomsinov, 2003, s. 181). Gizli bir zehirle Arakçeyev'i büyülediğine ve o yüzden Kontun halka bu kadar zulmettiğine inanıldığı için 10 Nisan 1825 tarihinde köylüler tarafından öldürülür. "Dalkavukluk etmeksizin sadıktır" ifadesi Çar I. Pavel (1754-1801) tarafından Kontun armasının içine yazılır. Bu ifadeyle Kontun, otokrasiye ve çarlık rejimine olan bağlılığı vurgulanır. İfade daha sonra ironik anlam kazanır ve yetkililer karşısında dalkavukluk sergileyen kişileri eleştirmek için kullanılır.

1820 yılına gelindiğinde Seliverst Putyata, *Umutsuzluğumun Günleri* başlıklı şiirini yazar. Putyata, Rus ordusunda bir subayken 'çirkin davranışları' nedeniyle ordudan uzaklaştırılır. Rusya'yı dolaşmaya karar verir ayrıca kendi çapında şiirler yazmaya çalışır. Aralıkçılarla bağlantısı olduğu ve Arakçeyev hakkında 'cani adam' ve 'zehirli yılan' sözlerini kullandığı suçlamasıyla Petro ve Pavel Hapishanesi'ne gönderilir. Daha sonra bu bağlantının ortaya çıkarılamaması ve Arakçeyev'in devlet görevinden uzaklaştırılması üzerine serbest bırakılır (Davıdova, 2000, s. 468-469). Putyata'yı mahkûmiyete götüren ifadelerin geçtiği *Umutsuzluğumun Günleri* adlı şiirinin diğer dizeleri şu şekildedir:

Seni örnek alıyorum,
Vekil atanmış cani adam!
Yaptıklarını tasvir ediyorum:
Sen vatan hainisin, çarların dalkavuşusun,
Sen böyle şanlı bir halkın başına belasın,

Sen en zehirli yılsın
İnsan değil, bir büyücüsün.
Tabiat senden nefret ediyor:
Kendi de, nasıl sinsi ve
Zamanımızın bir alçağı olduğunu biliyor,
Kendini beğenmiş ve şöhret düşkünü birisin,
Sen kamu yararının yok edicisi, dalkavuksun!
Cehennemi kendi içinde barındırıyorsun,
Senin ruhun da senin gibi karadır.
Yalnızca cehalet doludur,
Fayda dediğin şey nedir?
Sen önce yaptığın işlerin faydasına bak,
Köyleri yok ettiğin yerde
İnsanları sahip olduklarından mahrum edip
Ve onları yoksulluğun kurbanı yapmadın mı?
Halkı köleliğe sürükledin,
Zulmün izlerini ortaya çıkardın.
Bunun meyvelerinin neler olduğunu söylemedin,

Felaketten başka kimseye bir şey getirmedi... (akt. Davidova, 2000, s. 343)

Putyata, şiirini eleştirel ve sert bir üslupla kaleme almıştır. Muhtemeldir ki Arakçeyev, I. Nikolay tarafından görevden uzaklaştırılmasaydı Putyata da hapisaneden kolay kolay çıkamazdı. Çünkü Arakçeyev için şair, *cani*, *vatan haini*, *dalkavuk*, *bela*, *zehirli yılan*, *insan olmayan*, *büyücü*, *sinsi*, *alçak*, *kendini beğenmiş*, *şöhret düşkünü* vb. birçok olumsuz nitelendirmeye yer verir. Diğer eserlerde olduğu gibi bu şiirde de askerî yerleşim bölgeleri kurulup tarımda verimsizliğe ve halk arasında huzursuzluğa yol açan Arakçeyev'in bu politikası eleştirilir. Çünkü uygulama yüzünden halk, elinde olanı da kaybetmiş, köleliğe mahkûm edilmiştir. Bu durum da kamu yararı ve ortak fayda gibi kavramların içinin boşaltılmasına yol açmıştır.

En az Putyata kadar Arakçeyev düşmanı olan Kondratiy Rıleyev, çarlık yönetimine karşı sembol eserlerden olan *Liyakatsizce Yükselen Gözdeye* başlıklı şiirini 1820 yılında yayımlar. Şair, hicvinde adresi ustaca gizler ki Arakçeyev esere en başta olumsuz yaklaşmaz, hatta şiir sansürden de sorunsuz geçer ancak Petersburg halkı şiirin kime göndermede bulunduğunu iyi bilir, özellikle “*Köylerini eski güzelliğinden mahrum*

ettiğini” ifadesiyle Araççeyev’in kastedildiğinden emindir (Pigarev, 1947, s. 39). Esasen *временщик* sözcüğünün iki farklı kullanımı bulunur: Eğer vurgu ilk *-e* harfinin üzerindeyse “*bir işi, eylemi geçici süreyle yapan (ikamet eden, çalışan vb.) kişi*”; *-u* harfinin üzerindeyse “*hükümdara yakınlığı ve dalkavukluğu sayesinde yüksek rütbe elde etmiş kişi*” anlamlarına gelir (Yefremova, 2000). Kelimenin hangi anlamda kullanıldığını çözebilmek için şiirin içeriğine göz atmak gerekir:

Kibirli bir liyakatsizce yükselen gözde, aşağılık ve sinsî,
Hükümdarın kurnaz dalkavuşu ve nankör dostudur.
Kendi vatanının gazaplı tiranı,
Hıleyle yüksek yerlere gelen canî adamdır!
Bana küçümseyerek bakmaya cüret ediyorsun
Ve tehditkâr bakışlarınla ateşli öfkeni gösteriyorsun!
Bana olan ilgine değer vermiyorum alçak;
Senin ağzından çıkan küfür övülmeye değer bir taçtır!
Bana yaptığın aşağılamaya gülüyorum!
Senin hor görmenle kendimi küçük düşürebilir miyim?
Sana küçümseyerek baktığım için
Ve senin duygularını kendimde bulamadığım için gurur duyabilir miyim?
Geçici ihtişamın için çalan bu kimval⁷ sesi nedir?
Yoksa korkunç gücün ve görkemli saygınlığın için mi?
Güya rezillik yaptıkları için kendi vatandaşlarını mahkemeye çıkarıp!
Onların sert bakışlarından kaçmaktansa
Adî arzularla ve aşağılık bir ruhla,
Ah! Kendini adî bir karanlıkta saklamak daha iyidir,
Yüreğimde dik duran yiğitlik olmadığında,
Rütbem ve onurum ne işe yarar?
Ne rütbe ne de soy, yalnızca erdemler saygındır;
(...)

⁷ Birbirine çarptıklarında yüksek bir çınlama sesi çıkaran iki bakır tabak ya da kâsedan oluşan eski bir vurmali müzik aletidir (Bkz. Ojegov & Şvedova, 2006, s. 273).

Vatanımı senden kim kurtaracak?
İkiyüzlülüğünün altında belki şöyle düşünüyorsundur:
Öfkenin nedenlerini halkın bakışlardan gizlemek için...
İçinde bulunduğun korkunç durumdan habersiz,
Zavallı bir körlüğün içinde yolunu kaybetmişsin;
Ne kadar rol yaparsan yap, ne kadar kurnaz olursan ol,
Ancak kötü bir ruhun özelliklerini gizleyemeyeceksin:
Yaptıkların seni halka teşhir edecek;
Bilecekler özgürlüklerini kısıtladığını,
Ağır vergilerle yoksulluğa sürüklediğini,
Köylerini eski güzelliğinden mahrum ettiğini...
O zaman titre, ey liyakatsizce yükselen gözde!
Halk zorbalıklarına karşı çok öfkeli!
Ama eğer kötü kader kötü adama âşık ederse,
Seni de adil bir mükâfattan kurtaracaktır.
Her şeyinle titre, tiran! Ettiğin kötülükler ve ihanet için
Gelecek nesiller senin hükmünü verecektir! (Rıleyev, 1906, s. 153-154)

Bilindiği üzere Rıleyev, Aralıkçı Ayaklanması'nın önde gelen isimlerindedir. Başarısız darbe girişiminden sonra idam sehпасına çıkarılır, organ kopar ancak daha sonra idamı yeniden gerçekleştirilir. Eserinde şairin devrimci ve isyankâr ruhu açık bir şekilde hissedilir. Kendisi de bir Aralıkçı olan Rus donanma subayı ve yazar Nikolay A. Bestujev'e (1791-1855) göre şiir, "*bebekle dev arasındaki bir mücadele*" olsa da "*Rıleyev'in otokrasiye indirdiği ilk darbedir*" (akt. Pigarev, 1947, s. 38). Araştırmacı Sevgi İlıca'ya göre bu eser, Rıleyev'in çarlık rejimine duyduğu öfkenin bir yansımasıdır çünkü ünlü şair, yıllardır demokrasinin ve yeni bir anayasanın hayalini kurmuş ancak sonunda ümitleri tükenmiştir (2021, s. 100). Şiirde Arakçeyev için *kibirli, kurnaz dalkavuk, nankör, zalim, tiran, alçak, ikiyüzlü, rol yapan, adi, hain, baskıcı* gibi birçok olumsuz ifade kullanılır. Vatan Savaşı'nda ülkeyi kurtaran isimler arasında gösterilen Arakçeyev'e şair, "*vatanımı senden kim kurtaracak?*" sorusunu yöneltir. Şiirin başlığıyla uyumlu olarak onun haksız bir şekilde devletin üst kademelerine geldiğini iddia eder. Yaşadığı görkemli günlerin geçici olduğunu, ihtişamın içinde gözünün kör olduğunu ve yolunu bulamadığını söyler. Kurduğu askerî yerleşim bölgelerinde, bu yerlerin eski güzelliklerini sahiplerinin elinden çaldığını ve halkın da ona karşı çok öfkeli olduğunu belirtir. Yaptığı kötü ve zalim

eylemleri kurnazlıkla gizlediğini, şu an kaderin, Rusya'nın içinde bulunduğu koşulların onu koruduğunu ancak gelecek nesiller tarafından mahkûm edileceğini ifade eder.

Rus fabl ustası İvan Kırlov, eserlerinde genel olarak insan doğası, toplum yapısı, çarlık yönetimi ve eğitim gibi konulara yer verir. Yazar, *Alaca Koyunlar* başlıklı eserini Aralık 1822 - Haziran 1823 tarihleri arasında kaleme aldığı varsayılır. Sansürden dolayı fabl ancak 1867 yılında *Russkiy Arhiv* dergisinde yayımlanabilir (Priyma, 1956, s. 461). Fablın sansüre maruz kalmasının nedeni, konusu ve içeriğidir. Eserde aslan, ayı, tilki, kurt ve koyunlar olmak üzere beş farklı hayvan bulunur. Gözünü kamaştırdığı için alaca koyunları sevmeyen ve onlardan kurtulmak isteyen aslan, bir çıkış yolu aramaktadır. En güvendiği danışmanları olan ayıyı ve tilkiyi yanına çağırır ve sıkıntısından bahseder. Ayının çözümü şiddete başvurmak, hemen tüm koyunları boğazlamaktır. Tilkinin ise daha kurnaz ve sinsi bir planı vardır. Tilki, sürüyü bol yiyeceğin olduğu yeşil otlaklara sürmeyi önerir. Sürünün dişileri bol otları yemekle meşgul olurken kuzuları da rahatla koşup oynayabilecektir. Diğer yandan burada onları otlatabilecek ve koruyabilecek çoban yoktur bu nedenle çoban olarak başlarına kurtların getirilmesini tavsiye eder ki böylece hem soyları da günden güne azalıp gidecek hem de aslanın bu işten dolayı hiçbir sorumluluğu olmayacaktır. Teklif, aslana çok cazip gelir ve hemen uygulamaya konur. Plan tam tasarlandığı gibi işlemektedir ancak sürü açısından bir sorun vardır: yalnızca alaca değil diğer koyunların da sayısı giderek azalmıştır. Bu olay tüm hayvanların dikkatini çeker ve onlar kendi aralarında durumu değerlendirir. Sürüdeki koyunların sayısındaki düşünün nedeni ve sorumlusu olarak kurtlar görülür.

Genel olarak Kırlov'un fabllarında hükümdar daima aslan; onun çevresi ve saray erkânı kurt, tilki ve ayı; köylüler ve sıradan halk ise koyun ve kuzu aracılığıyla tasvir edilir. Her hayvan, toplumun belirli bir kesiminin temsilcisidir ve gerçek birer tiplendir. Dönemin toplumsal olayları farklı hayvanlar üzerinden sınıf hiyerarşisi de kurularak aktarılır (Syuy & Vang, 2020, s. 55). Fablda yer alan beş hayvanın her biri Rus toplumunun farklı kesimlerini temsil etmektedir. Ormanların kralı aslan Çar I. Aleksandr'ı, ayı Araççeyev'i, tilki Golitsın'ı (1773-1844), kurt Çarın emrindeki sivil ve askerî görevlileri, koyunlar ise halkı yansıtmaktadır. Koyunlar da ikiye ayrılmaktadır: alaca renkli ve düz renkli. Düz renkli koyunlar sıradan halkı, alaca renkliler ise eğitilmiş, özgürlük ve demokrasi yanlısı insanları sembolize etmektedir (Durilin, 1944, s. 57-59). Bu bağlamda semboller üzerinden fablın olay örgüsünü yeniden yorumlamak gerekir. Buna göre, dönemin Çarı I. Aleksandr, tahtını ve statükoyu korumak istemektedir, yeni bir anayasayı, özgürlük ve demokrasi taleplerini göz ardı etmektedir. Bu taleplerde bulunan özgürlükçü ve muhalif insanları görmeye dahi tahammülü yoktur, fabldaki gibi onlar Çarın gözlerini kamaştırmaktadır. Çar bir çıkmaz içerisinde, bir yandan onlardan kurtulmak ve şanını, tahtını korumak diğer yandan tepki çekmemek için işi kılıfına uydurmak istemektedir. Bu nedenle en sadık danışmanlarından olan Araççeyev'i ve Golitsın'ı saraya çağırır. Zalim ve despot biri olarak tanınan Araççeyev, fablda da benzer şekilde yansıtılır, tüm koyunların derhal ortadan kaldırılmasını önerir. Kurnazlığıyla ünlü Golitsın ise Çara muhalif kişilerin sürgün edilmemesinin doğru olduğunu, başka bir yolla bu sorunun çözülmesi gerektiğini paylaşır.

Teklifeye göre, muhalif kesimin elebaşlarının bolluk ve refah içerisinde yaşayabilecekleri bir ortam sağlanmalı, onlara rahat koşullar sunulmalıdır. Henüz yeterli olgunluğa ulaşmamış onların destekçileri de nasılsa peşlerinden gidecektir. Onlar bolluk içinde yaşadıklarını düşünecek ve rehavete kapılacaklar, böylece yönetimden talep ettiklerini unutacaklardır. Diğer bir deyişle bedensel gereksinimleri karşılanırken manevi beklentileri sönecektir. Böylece de zamanla nesilleri tükenip gidecektir. Çar, Golitsın'ın önerisini çok beğenir ve hemen hayata geçirir. Ancak zamanla bakılır ki yalnızca muhalif kesim ve onun destekçileri değil sıradan halkın da sonu yaklaşmaktadır. Çünkü baskıcı yönetimin uygulamaları yalnızca muhalefeti değil tüm halkı olumsuz anlamda etkilemiştir. Rejimin adamları, muhalif ya da sıradan halk ayırt etmeksizin tüm toplum üzerinde bir korku imparatorluğu yaratmak için işe koyulmuştur. Rus toplumu, suçlu olarak rejimin adamlarını görmektedir. Asıl karar vericiler olan Çar I. Aleksandr, Arakçeyev ve Golitsın ise kimliklerini gizleyerek planlarını yerine getirmiştir. Sonuç olarak Çar, masum kanı dökmemiştir hem de iyi biri olarak nitelendirilmeye devam etmiştir. Eğitimsiz halk ise gerçekleri göremediğinden hem içindeki faydalı ve verimli olabilecek insanları kaybetmiş hem de baskı rejimine boyun eğmeye devam etmek zorunda kalmıştır (Kırlov, 1946, s. 174-175).

Kırlov'un benzer içerikteki bir diğer fablı, 1823 yılında yazdığı *Balık Dansı*'dır. Eser, yazarın *Alaca Koyunlar* ve *Ziyafet (Ilup)* ile birlikte sansüre maruz kalan üçüncü fablıdır. *Alaca Koyunlar* sansür yüzünden ancak yazarın ölümünden sonra, *Balık Dansı* ise sansürün büyük değişiklikleri sonrasında yayımlanabilir. Her ikisinde de 1820'li yıllarda I. Aleksandr'ın halk karşıtı politikası işlenir (Desnitskiy, 1966, s. 331). Fablın genel konusu, merkezî yönetimin halktan ne kadar kopuk olduğudur. Eserin kahramanları aslan, köylü bir adam ve su halkıdır. Yazarın köye ve köylülere yönelik yumuşak olan mizahı, saray ve erkânına karşı acımasız alaycılığa dönüşür (Durilin, 1944, s. 46). Fablda Arakçeyev mujik olarak karşımıza çıkar. Rus dilinde mujik sözcüğü "1-köylü adam, 2-kaba, eğitimsiz insan, 3-erkek, 4-eş, koca" anlamlarına gelir (Uşakov, 1938, s. 274-275). Arakçeyev için sözcüğün ikinci anlamı kastedilir.

Eser, yazarın Rusya'daki yerel yöneticilerin keyfi uygulamalarını ve yerel halka zulmünü göstermek için seyahat etme arzusunu ortaya koyar (Durilin, 1944, s. 60). Fablın olay örgüsünü, Çarın yerel yöneticileri denetlemeye çıkması oluşturur. Fablda aslan I. Aleksandr, köylü adam Arakçeyev, can çekişen balıklar ise hayat mücadelesi veren toplum ya da askerler olarak yorumlanır. Buna göre, gelen şikâyetlerden usanan aslan, idarecilerini denetlemeye bizzat gider. Uğradığı yerlerden birinde, tam o sırada köylü adam ise tuttuğu balıkları pişirmek üzeredir. Balıkların can havliyle sıçradıklarını gören aslanın bu durumu köylü adama sorması üzerine adam, onların mutluluklan atlayıp durduklarını ve her şeyin çok güzel olduğunu söyler. Gördüklerine değil duyduklarına inanan aslan ise yoluna devam eder. Fablda hicvin merkezinde Çar ve onun yöneticileri bulunur. Şikâyetleri okuyan, halkın çektiği sıkıntıları gören Çar, yöneticilerin attığı yalanlara inanmayı tercih eder. Halkın yaşadıklarına ve ülkenin gerçeklerine kulaklarını tıkar. Yaşananlar ne ilk ne de sondur çünkü Çar, şikâyetlerin geldiği bir sonraki rotaya doğru yola çıkar. İdarecilerin keyfi

uygulamaları yüzünden ezilen halkın haykırıışlarını, devletinen tepesi de duymaz, sonuç olarak balıklar kızartılıp yenmeye mahkûm edilir. Eserde Arakçeyev, toplumda yaşanan sıkıntıların başsorumlusu olarak gösterilir. İnsanlara zulmeden, Çarına yalan söyleyen, halkın çektiği sıkıntıları görmezden gelen ve Çardan gizleyen düzenbaz bir yönetici portresinde karşımıza çıkar (Kırilov, 1946, s. 171-172).

Arakçeyev'e karşı Kırilov'a benzer bir tutum sergileyen Yevgeniy Baratnnskiy, *Anavatan Düşmanı, Çarın Hizmetkârı* dizesiyle başlayan epigramını Kasım 1824-Ocak 1825 ayları arasında yazar. Eserin oluşturulma zamanı dikkate alındığında ülkedeki gizli örgüt faaliyetlerinin sıklaştığı ve baskı rejimine karşı huzursuzluğun arttığı bir dönemdir. Şair, ülkenin içinde bulunduğu genel atmosferi Arakçeyev aracılığıyla şu şekilde betimler:

Anavatanın düşmanı, Çarın hizmetkârıdır,

Halkların başına bela olan otokrasiyle

Istırabın bir tür cehennem sevgisiyle,

Başka bir tutkuya aşına değildir.

Daha özgür hareket edebilmek için

Gözlerden saklanarak karanlıkta fenalık eder,

İsme gerek yok; ağzında olan herkesin,

Cehenneme hükmeden kişi olarak korkunç bir adı var. (Baratnnskiy, 1970, s. 156)

Baratnnskiy, şiirinde Arakçeyev'den *düşman, bela, cehennem hükümdarı* gibi ifadelerle bahseder. O zamana dek başka şairler tarafından da kullanılan 'anavatan düşmanı', 'vatan haini' gibi ifadelerden ilkinde kendi şiirinde de yer verir. Şaire göre onun yaptığı her şey, ülkeye zarardan, acıdan başka bir şey getirmemiştir. Arakçeyev, eylemlerini gizlice, gözlerden uzak bir şekilde tasarlar ver gerçekleştirmiştir. Baratnnskiy, Rus halkına çektiirdiği acıları cehennem azabına, eleştirdiği devlet adamını da cehennem hükümdarına benzetir.

Gerçekleştirilen edebî eser analizleri ışığında iki farklı Arakçeyev portresi ortaya çıkar. İlki, çarına bağlı, ülkesinin çıkarına azimle, gayretle çalışan bir devlet adamı; ikincisi ise, ülkesine büsbütün zararı dokunan, despotik uygulamalarla toplumsal barışı zedeleyen, toprak köleliğini kaldırmayarak⁸ ve askerî yerleşim bölgelerini kapatmayarak halkına çile

⁸ I. Nikolay döneminde de toprak köleliği sorunu halkın ve yöneticilerin zihinlerini meşgul eden başlıca olaylar arasında yer alır. Esasen I. Nikolay, toprak köleliğinin kaldırılmasına olumlu yaklaşır, bu amaç doğrultusunda birtakım adımlar atar. 1826-1849 yılları arasında 550 adet kararname imzalanır. Serflerin topraksız satılması, fabrikalara gönderilmesi yasaklanır, toprak ağalarının serflerini sürgüne gönderme hakkına kısıtlama getirilir ve iflas etmiş toprak sahiplerinin serflerine, özgürlüklerine kavuşma olanağı tanınır. Ancak tüm bu gelişmeler, toprak köleliğinin kaldırılmasına yetmez. I. Nikolay 1942 yılında Devlet Konsey'inde yaptığı konuşmasında serflikin kaldırılmasını kendisinin de arzuladığını ancak dönemin bu radikal değişikliğe elverişli olmadığını şu sözlerle paylaşır: "Hiç şüphe yok ki, şu an içinde bulunduğumuz hâliyle serflik kötü bir şeydir, bu konu herkes için somut ve aşikârdır ancak ona şimdi dokunmak çok daha yıkıcı bir eylem olabilir" (Bkz. Mironenko, 1990, s. 187, akt. Hosking, 2011, s. 369).

çektiren bir cahil, canî, alçak vatan hainidir. Buna ilave olarak, halka zulmetmekle kalmayıp onların çektiği sıkıntıları gizleyen bir sahtekâr yönetici olarak çarlık ve Rus halkı arasında açılan uçurumun başsorumluları arasında gösterilir. Ünlü devlet adamı hakkında olumlu nitelendirmelerde bulunan şairlerin, onunla bir geçmişi ya da iletişimi olduğu dikkat çekicidir. Diğer yandan görüldüğü üzere Arakçeyev hakkında olumsuz değer yargıları bildiren ifadeler, olumlulara kıyasla çok daha fazladır. Buradan hareketle Rus edebiyatında Arakçeyev imajının çoğunlukla olumsuz bir şekilde tasvir edildiğini söylemek doğru olacaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada altı çizildiği üzere XIX. yüzyıl Rusya tarihinin ilk çeyreğini, Kont Arakçeyev'den bahsetmeden anlatmak olanaksızdır. Siyaset, ordu, hukuk, eğitim, ekonomi, din, kültür ve sanat gibi birçok alanda onun ve uygulamalarının etkisi hissedilmiştir. Yürüttüğü politikaları geniş bir tabana yayılan Arakçeyev, yalnızca halkı ya da üst yönetimi değil toplumun her kesimini ilgilendiren faaliyetlere imza atmıştır. Bu durumun iki doğal sonucu karşımıza çıkmıştır: İlki, bu tarihsel figürün edebî eserlerin sayfalarında kendine yer bulması, ikincisi ise *Arakçeyevlik* sözcüğünün ortaya çıkması. Sözcük, yalnızca siyasete değil toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etmiştir. Başlıca Rusça sözlüklere göz atıldığında ise kavramın anlam kapsamına, askerî sistem ve baskıcı rejim çerçevesinde yer verildiği dikkat çekmiştir.

Söz konusu dönemdeki toplumsal koşullar göz önünde bulundurulduğunda ülkede demokrasi, eşitlik ve yeni bir anayasa taleplerinin sıkça dile getirilmiş ve bu grubun başını Rus yazar ve şairler çekmiştir. Arakçeyev, savaş öncesi ve zaferden hemen sonra yönetim tarafından verilen sözlerin tutulmaması nedeniyle eleştiri oklarının hedefi hâline gelmiştir. Söz konusu dönem için en fazla kendisinin eleştirilmesinin nedeni ise, Rusların inanışına göre çarın bir baba figürü ve kutsal bir kişi olması ile I. Aleksandr'ın devlet yönetimini Arakçeyev'e bırakmasıdır. Bunun sonucunda Arakçeyev, kendi düşünceleri doğrultusunda ülkeyi yönetmiş ancak Rus yazar ve şairlerinin eleştirilerinden kurtulamamıştır.

Araştırma sürecinde tarih kitaplarında Arakçeyev'e ilişkin iki farklı yaklaşımın yer aldığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, 1812 Vatan Savaşı ve takip eden ilk yıllara kadar olan ve ünlü Kontun daha çok askerî yönünün ele alındığı bölümlerde ona karşı olumlu bir tavır sergilenmesidir. Diğeri ise, 1812-1825 yılları arasında güçlü, baskıcı, despotik ve zalim bir tarihsel figür olarak yer almasıdır. Aynı zamansal sınırlar, Rus edebiyatı için de geçerlidir. Vatan Savaşı ve romantizm akımının etkisiyle savaş dönemi öncesinde ve hemen sonrasında, askerî başarıları ön plana çıkarılarak Arakçeyev, ülkesine yararlı hizmetlerde bulunmuş, cesur, milletine ve Çarına sadık bir yönetici olarak betimlenmiştir. 1820'lere kadar Kont hakkında yazılan eserlerde olumlu ve olumsuz imaj birarada çizilmiştir. Vaat edilen demokratikleşme hareketinin bir türlü başlatılmaması, aksine baskı rejiminin arttırılması, eserlerde Kontun bozulan imajının en önemli nedeni olmuştur. 1820'lerden itibaren ise Arakçeyev'in uyguladığı politikalar daha da katılaşmış, bunun bir yansıması olarak da edebî eserlerde Konta karşı eleştirilerin dozu da artmıştır. Önceki yılların aksine

vatan haini, ülkesini ve halkını bölen bir zalim Arakçeyev portresi karşımıza çıkmıştır. Edebiyatta duygular daha açık bir biçimde ifade edildiğinden Kont hakkındaki eleştiriler, tarih kitaplarına kıyasla daha sert olmuştur. Çalışmanın kapsadığı yalnızca XIX. yüzyıl değil diğer dönemler üzerine yürütülen tarihsel ve kültürel araştırmalarda başta tarih ve edebiyat olmak üzere çeşitli bilimlerinin işe koşulduğu disiplinlerarası çalışmaların yürütülmesi, Rus kültürünün daha yakından tanınmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Andreyeva, Yu. İ. (2018). *Metressa favorita (sbornik)*. Moskva: Veçe.
- Baratınskiy, Y. A. (1970). Otçizni vrag, sluga tsarya. S. A. Reyser (Sost.) içinde, *Volnaya russkaya poeziya XVIII-XIX vekov* (s. 156). Moskva: Hudojestvennaya literatura.
- Bulgarin, F. V. (2000). Poezdka v Gruzino v 1824 godu (İz vospominaniy). Ye. Ye. Davidova (Sost.) içinde, *Arakçeyev: svidetelstva sovremennikov* (s. 252-262). Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.
- Suy, Ç. & Vang, L. (2020). Osobennosti metaforih jivotnih v basnyah İ. A. Krilova. *Filologičeskiye nauki. Voprosi teorii i praktiki*, 13(12), 53-57. DOI: 10.30853/filnauki.2020.12.10
- Davidova, Ye. Ye. (Sost.). (2000). *Arakçeyev: svidetelstva sovremennikov*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.
- Derjavin, G. R. (1957). Na progulku v Gruzinskom sadu. D. D. Blagoy (Red.) içinde, *G.R. Derjavin. Stihotvoreniya* (s. 342). Leningrad: Sovetskiy pisatel.
- Desnitskiy, A. V. (1966). Basnya İ. A. Krilova "Dikiye kozı" v svyazi s traditsiyami russkoy satırı XVIII v.. D. S. Lihaçov, G. P. Makogonenko, İ. Z. Serman (Red.) içinde, *XVIII vek: Sbornik 7 (Rol i znaçeniye literaturı XVIII veka v istorii russkoy kulturi)* (s. 328-331). Moskva, Leningrad: İzdatelstvo "Nauka".
- Dmitriyev, M. A. (1998). *Glavi iz vospominaniy moyey jizni*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye.
- Durilin, S. N. (1944). *İ. A. Krilov (K stoletiyu so dnya smerti)*. Moskva: OGİZ, GİHL.
- Figes, O. (2009). *Nataşa'nın Dansı: Rusya'nın Kültürel Tarihi*. Çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Hosking, G. A. (2011). *Rusya ve Ruslar*. Çev. Kezban Acar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlica, S. (2021). *1812 Anayurt Savaşı ve 19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Dekabristler*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Krilov, İ. A. (1946). Rybyba plyaska. D. Bedny (Red.) içinde, *Krilov İ.A. Polnoye sobraniye soçineniy (T. 3. Basni. Stihotvoreniya. Pisma. 1945-1946)* (s. 171-172). Moskva: GİHL.
- Krilov, İ. A. (1946). Pyostriye ovtısı. D. Bedny (Red.) içinde, *Krilov İ.A. Polnoye sobraniye soçineniy (T. 3. Basni. Stihotvoreniya. Pisma. 1945-1946)* (s. 174-175). Moskva: GİHL.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 6. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Minakov, A. Yu. (2013). A. A. Arakçeyev — lider konservativnoy "russkoy partii" v 1820-ye gg.. *Vestnik Surgutskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta*, 4(25), 5-17. <https://cyberleninka.ru/article/n/a-a-arakcheev-lider-konservativnoy-russkoy-partii-v-1820-e-gg>

- Mironenko, S. V. (1990). *Stranitsı taynoy istorii samoderjaviya: Politiçeskaya istoriya Rossii pervoy polovini XIX stoletiya*. Moskva: Misl.
- Myakotin, V. A. (1896). Menşikov, Aleksandr Danilovoviç. İ. Ye. Andreyevskiy (Obşç. red.) içinde, *Entsiklopediçeskıy slovar Brokgauza i Yefrona (T. 19. Mekenen - Mifu-Banya)* (s. 102-104). Sankt-Peterburg: Semenovskaya Tipolitografiyaya (İ .S. Yefrona).
- Ojegov, S. İ. & Şvedova, N. Yu. (2006). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka: 80000 slov i frazeologiçeskikh virajeniy*, 4-ye izd., dopolnennoye. Moskva: OOO "A TEMP".
- Olçay, T. (2008). 19. yy. Rus edebiyatında romantizm üzerine. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (17), 367-381. <https://dergipark.org.tr/pub/ataunikkefd/issue/2770/37038>
- Ostrovskiy, O. B. (2006). A. A. Arakçeyev i russkaya hudojestvennaya kultura 1815-1825 godov. *İzvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogiçeskogo universiteta im. A. İ. Gertsena*, 7(21), 77-90, <https://rep.herzen.spb.ru/publication/9741>
- Pigarev, K. V. (1947). *Jizn Rıleyeva*. S. Golubov (Red.). Moskva: Sovetskiy pisatel.
- Priyma, F. Ya. (Ot. red.). (1956). *İ. A. Krılov. Basni v devyati knigah*, Knıga 1-ya. A. P. Mogilyanskiy (Pod.). Moskva, Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Puşkin, A. S. (1959). *Sobraniye soçineniy v 10 tomah*, Tom 1. Stihotvoreniya 1814-1822. D. D. Blagoy, S. M. Bondi, V. V. Vinogradov & Yu. G. Oksman (Red.). Moskva: GİHL.
- Puşkin, A. S. (1962a). *Sobraniye soçineniy v 10 tomah*, Tom 7. İstoriya Pugaçova, İstoriçeskiye stati i materialı, Vospominaniya i dnevniki. D. D. Blagoy, S. M. Bondi, V. V. Vinogradov & Yu. G. Oksman (Red.). Moskva: GİHL.
- Puşkin, A. S. (1962b). *Sobraniye soçineniy v 10 tomah*, Tom 10. Pisma 1831-1837. D. D. Blagoy, S. M. Bondi, V. V. Vinogradov & Yu. G. Oksman (Red.). Moskva: GİHL.
- Rıleyev, K. F. (1906). *Polnoye sobraniye soçineniy K.F. Rıleyeva*, T. 1. Yego portret i stati. Moskva: Tipografiya "Sokol".
- Şatilo, İ. S. (2016). Arakçeyevskiye voyenniye poseleniya v kontekste teorii razorujeniya. *Vlast*, (6), 202-209, <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/4340>
- Şimşir, N. (2020). *Rus Devleti Tarihi (IX.-XX. Yüzyıllar)*, 3. Baskı. İstanbul: Post Yayıncılık.
- Tomsinov, V. A. (2003). Arakçeyev (Jizn zameçatelnih lyudey). Moskva: Molodaya Gvardiya.
- Uşakov, D. N. (Gl. red.). (1935). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka*, T. 1. Moskva: OGİZ.
- Uşakov, D. N. (Gl. red.). (1939). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka*, T. 2. Moskva: OGİZ.
- Voloşin, M. A. (2003). *Sobraniye soçineniy*. V. P. Kuşçenko & A. V. Lavrov (Red.). Moskva: Ellis Lak.
- Walicki, A. (2009). *Rus Düşünce Tarihi. Aydınlanma'dan Marksizme*. Çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yefremova, T. F. (2000). Noviy tolkovo-slovoobrazovatelniy slovar russkogo yazıka. Moskva: Drofa. <https://efremova.slovaronline.com/search?s=Временщик>, Erişim tarihi: 02.01.2025.

Bilişsel Yük Çalışmalarının Evrimi: Ağ Çözümleme Yöntemleriyle Kavramsal Bir Haritalama

Hüseyin Özçınar^{1,2}, Zehra Nur Bayındır³

ÖZET

Bu çalışmanın amacı bilişsel yük kavramına ilişkin alanyazının mevcut durumunun ve tarihsel gelişiminin ortaya konulmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için Web of Science veri tabanından 2005-2024 yılları arasında yayımlanmış 8.262 bilimsel yayın Ortak Sözcük Çözümlemesi (Co-Word Analysis) ve Ana Yol Çözümlemesi (Main Path Analysis) yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular, bilişsel yük araştırmalarının 2005-2009 döneminde daha çok temel kavramlara odaklanırken 2010-2014 döneminde etkileşimli öğrenme ortamları ve çoklu ortam alanındaki anahtar kavramlar olduğunu göstermiştir. Bilişsel yük alanına ilişkin çalışmalar 2015-2019 döneminde EEG ve e-öğrenme kavramlarında, 2020-2024 döneminde ise sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik alanlarında yoğunlaşmıştır. Alandaki çalışmalar Ana Yol Çözümlemesi ile daha geniş bir tarihsel süreçte incelendiğinde, bilişsel yük alanının zamanla teknolojik çeşitlenmeye odaklanarak daha karmaşık bir yapıya dönüştüğünü göstermiştir. Araştırma, bilişsel yük kavramına ilişkin çalışmaların evrimini ve gelecekteki yönelimlerini anlamak için yol haritası sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bilişsel Yük, Bilişsel Yük Kuramı, Ortak Sözcük Çözümlemesi, Ana Yol Çözümlemesi.

The Evolution of Cognitive Load Studies: A Conceptual Mapping with Network Analysis Methods

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the current status and historical development of the literature on the concept of cognitive load. To achieve this aim, 8,262 scientific publications published between 2005 and 2024 from the Web of Science database were analyzed using Co-Word Analysis and Main Path Analysis methods. The findings of the research showed that while cognitive load research focused more on basic concepts in the 2005-2009 period, key concepts in the field of interactive learning environments and multimedia were the key concepts in the 2010-2014 period. Studies in the field of cognitive load focused on EEG and e-learning concepts in the 2015-2019

¹ İletişim Yazarı: hozcinar@pau.edu.tr

² Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8715-2653.

³ Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-3792-2805.

(Makale Gönderim Tarihi: 10.01.2025 / Yayın Tarihi: 26.03.2025)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1617423](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1617423)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

period, and on virtual reality and augmented reality in the 2020-2024 period. When the studies in the field were analyzed in a broader historical process with Main Path Analysis, it was shown that the cognitive load field has transformed into a more complex structure by focusing on technological diversification over time. The research provides a roadmap for understanding the evolution and future directions of cognitive load studies.

Keywords: *Cognitive Load, Cognitive Load Theory, Co-Word Analysis, Main Path Analysis.*

1. GİRİŞ

Bilişsel yük, insan zihninin öğrenme ve problem çözme süreçlerinde karşılaştığı bilişsel istekleri ifade eden önemli bir kavramdır. Bu kavram, özellikle bireyin bilgi işleme kapasitesinin sınırlı olduğu gerçeğiyle doğrudan ilişkilidir (Çepelioğullar, 2020). İlk olarak Sweller (1988) tarafından geliştirilen Bilişsel Yük Kuramı (Cognitive Load Theory - CLT), insan zihninin öğrenme sırasında bilgi işleme kapasitesini verimli şekilde kullanmayı amaçlayan bir öğretim tasarımı çerçevesi sunmuştur. Sweller (1998), bilişsel yükü üç ana ulama ayırmıştır: içsel yük (intrinsic load), öğrenilecek bilginin karmaşıklığıyla ilişkililikten; dışsal yük (extraneous load), öğrenme ortamının gereksiz unsurlarından kaynaklanır; bilişsel yükün üçüncü ve öğrenme açısından yapıcı boyutu olarak yararlı yük (germane load) ise öğrenmenin anlamlı duruma gelmesine katkıda bulunan bilişsel çabayı ifade eder. Bu ulamlar, öğrenme süreçlerinin etkin bir biçimde düzenlenmesi ve bireyin bilişsel kapasitesinin eniyilenmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Sweller'in (1988) Bilişsel Yük Kuramı'na ek olarak, farklı araştırmacılar da bu kavramı çeşitli açılardan tanımlamış ve zenginleştirmiştir. Örneğin, Chandler ve Sweller (1991), bilişsel yükü, insan zihninin sınırlı işleme kapasitesine karşılık gelen bir kavram olarak tanımlamış ve öğrenme materyallerinin tasarımının bu kapasiteyi nasıl etkileyebileceğine odaklanmışlardır. Bu temel tanımlamanın ötesinde, araştırmacılar kavramı farklı öğrenme bağlamlarında incelemeye başlamışlardır. Mayer, Heiser ve Lonn (2001), bilişsel yükü çoklu ortam öğrenmeleri bağlamında ele almış ve öğrenme materyallerinin görsel ve işitsel bileşenleri arasında uygun bir denge sağlanmasının önemine işaret etmiştir. Paas ve Van Merriënboer (1994) ise bilişsel yükün ölçülmesi üzerine yoğunlaşmış ve bu yükün öğretim tasarım süreçlerinde nasıl değerlendirilebileceğini ortaya koymuştur. Bu farklı tanımlar ve yaklaşımlar, bilişsel yük kavramının dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve öğrenme süreçlerinin çeşitli boyutlarında ele alınabileceğini göstermektedir.

Bilişsel yük kavramı, başlangıçta eğitim ve öğretim bağlamında ele alınmış olsa da zamanla çok çeşitli alanlarda uygulama bulmuştur. Örneklandırmek gerekirse, cerrahi eğitimde bilişsel yük, cerrahların karmaşık süreçleri öğrenirken karşılaştıkları zorlukları en aza indirmek için kullanılmıştır (Khalil, Paas, Johnson ve Payer, 2005) Buna paralel olarak, trafik güvenliği alanında sürücülerin dikkat kapasitelerini değerlendirmek için bir araç olarak değerlendirilmiştir (Horrey ve Wickens, 2006). Diğer bir uygulama alanı olarak, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojilerinin eğitimdeki kullanımı kullanıcıların bilişsel yüklerini eniyilemeye yönelik çalışmalara odaklanmıştır. (Wu, Hwang, Yang ve

Chen, 2018). Benzer şekilde, fen eğitimi alanında yapılan çalışmalar, öğrencilerin karmaşık bilimsel kavramları öğrenirken karşılaştıkları bilişsel yükü azaltmaya yönelik stratejilere odaklanmıştır (Eitel ve Scheiter, 2015). Bu örnekler, bilişsel yük kavramının disiplinlerarası bir yapıya sahip olduğunu ve farklı bağlamlarda değerli bir çözümleme aracı olarak kullanılabilirdiğini göstermektedir.

Akademik alanların değişen gereksinimleri ve teknolojik atılımlar gibi çeşitli dinamiklerden etkilenerek zaman içinde bilişsel yük kavramının farklı alanlarda ve bağlamlarda kullanımı söz konusudur. Özellikle teknolojik gelişmeler, öğrenme süreçlerinin yapısını değiştirmiş ve bilişsel yük kavramını modern bağlamlarda yeniden yorumlama gerekliliğini doğurmuştur. Şöyle ki, çoklu ortam öğrenmelerinin gelişimi, bilişsel yük kavramının farklı boyutlarını inceleyen yeni araştırma alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Mayer ve Moreno, 2003; Çakmak, 2007). Benzer biçimde, dijital araçların yaygınlaşması, bireylerin bilgiye erişim ve bu bilgiyi işleme biçimlerini kökten değiştirmiştir. Bu bağlamda, bilişsel yük çalışmalarının kapsamı, yalnız geleneksel öğrenme ortamlarıyla sınırlı kalmayıp sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi yenilikçi teknolojilerin etkisini de kapsamaktadır. Bu zengin ve çok yönlü gelişim süreci, kavramın sistematik bir şekilde incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, bilişsel yük kavramının ve araştırmalarının zamanla nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve bu dönüşümün hangi dinamiklerle şekillendiğini ortaya koymak aynı zamanda literatürdeki tarihsel gelişimi haritalayarak bu alandaki eğilimlerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Araştırma, bu yöntemlerin sağladığı nesnel çözümlerle geniş bir yayın kümesini etkili bir şekilde değerlendirerek teorinin geçmişini, mevcut durumunu ve gelecekteki yönelimlerini daha iyi anlamayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, bilişsel yük alanındaki araştırma eğilimlerini ve alanın tarihsel gelişimini kapsamlı bir şekilde incelemek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınların istatistiksel yöntemlerle incelenerek bilimsel alanların yapısını, gelişimini ve alanlar arası etkileşimleri nesnel bir biçimde ortaya koymaya olanak sağlamaktadır (Pritchard, 1969). Çalışma için seçilen anahtar sözcük ortak oluş çözümü ve ana yol çözümü gibi bibliyometrik teknikler, bir araştırma alanının kavramsal yapısını ve bilgi akışını belirleme konusunda güçlü araçlar sunmaktadır (Cobo, López-Herrera, Herrera-Viedma ve Herrera, 2011).

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri kaynağı olarak Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmıştır. WoS'un konu (topic) alanında "cognitive load" anahtar sözcüğü ile yapılan tarama sonucunda 2005-2024 yılları arasında yayımlanmış toplam 8.262 bilimsel yayına ulaşılmıştır. Tarama sonucunda elde edilen yayınların %28.73'ünün öz-düzenlemeli öğrenme, %3.39'unun artırılmış gerçeklik, %3.29'unun fen eğitimi alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür.

Yayınların dergilere göre dağılımı incelendiğinde en fazla yayının Computers in Human Behavior (%2.24), Frontiers in Psychology (%2.12) ve Computers & Education (%2.08) dergilerinde yapıldığı saptanmıştır. Ülke bazında dağılıma bakıldığında ABD (%29.50), Almanya (%11.00) ve Çin (%10.39) en fazla yayın yapan ülkeler olarak öne çıkmaktadır.

Veri Ön İşleme Süreci

Bilimsel yayınlara ilişkin veriler, WoS veri tabanından indirildikten sonra çözümlenmelerin güvenilirliğini artırmak amacıyla kapsamlı bir veri ön işleme sürecinden geçirilmiştir. Bu süreçte Bibexcel yazılımı kullanılmıştır. Bibexcel, bibliyometrik çözümlenmeler için özel olarak geliştirilmiş, atıf çözümlenmesi, ortak atıf çözümlenmesi ve ortak sözcük çözümlenmesi gibi bibliyometrik tekniklerin uygulanmasında yaygın olarak tercih edilen güçlü bir araçtır (Persson, Danell, ve Schneider, 2009). Bu yazılımın tercih edilmesinin temel nedenleri; (1) farklı bibliyometrik veri tabanlarından (özellikle WoS) alınan verileri işleyebilme yeteneği, (2) tekil ve çoğul anahtar sözcüklerin eşleştirilmesi, yazım hatalarının düzeltilmesi gibi veri temizleme işlemlerindeki etkinliği, (3) çeşitli bibliyometrik ağların oluşturulması için gerekli veri matrislerini üretebilme yeteneği ve (4) diğer ağ çözümlenmesi programlarıyla (Pajek, VOSviewer gibi) uyumlu çıktılar sunabilmesidir (Grauwin ve Jensen, 2011).

Veri ön işleme sürecinde atıf verilerini ve anahtar sözcükleri ölçünlü biçime getirmek için aşağıdaki işlemler uygulanmıştır:

Atıf verilerine ilişkin işlemler:

- a. Yazar adlarının ilk harflerinin kullanımında tutarlılık sağlanması
- b. Yazar soyadlarındaki büyük-küçük harf kullanımlarının ölçünleştirilmesi
- c. Kurumsal yazarlara ait kayıtların düzenlenmesi
- d. Yazar adlarındaki özel karakterlerin ölçünlü biçime dönüştürülmesi
- e. Yazar adlarındaki kısaltmaların açık yazıma dönüştürülmesi

Anahtar sözcüklere ilişkin işlemler:

- a. Tekil ve çoğul biçimlerin tek bir biçime dönüştürülmesi
- b. Kısaltmaların ve açık yazımların eşleştirilmesi
- c. Büyük-küçük harf kullanımının ölçünleştirilmesi
- d. Eş anlamlı terimlerin tek bir terim altında birleştirilmesi
- e. Yazım hatalarının düzeltilmesi
- f. Boşluk ve noktalama işaretlerinin ölçünleştirilmesi

Ortak Sözcük Ağları

Alanın tarihsel gelişimini çözümlmek için veri seti dört döneme ayrılmıştır: 2005-2009, 2010-2014, 2015-2019 ve 2020-2024. Her dönem için ayrı sözcük ortak oluş (co-word) ağları oluşturulmuştur. Bu ağların oluşturulmasında Python programlama dili ve NetworkX kütüphanesi kullanılmıştır. Ağların görselleştirilmesi içinse Matplotlib kütüphanesi kullanılmıştır. Oluşturulan ağlarda düğümler anahtar sözcükleri, bağlantılar ise bu sözcüklerin aynı yayında birlikte bulunma sayısını temsil etmektedir.

Her dönem için oluşturulan ağlar üzerinde Louvain algoritması kullanılarak kümeleme çözümlmesi (community detection) yapılmıştır. Bu çözümlme, ağ yapılarını kullanarak alandaki temel araştırma alt alanlarının incelenmesine olanak sağlamaktadır. Ardışık dönemler için kümeleme çözümlmesi yapılması bilişsel yük çalışmalarının evriminin yapısal olarak incelenmesine katkı sağlar. Bu çalışmada hem bilişsel yük alanının bir araştırma alanı olarak yapısının hem de evriminin incelenmesine bakış açısı sağlaması amacıyla oluşturulan her bir ağ için aşağıdaki merkezilik ölçütleri hesaplanmıştır:

- Derece merkeziliği (Degree centrality): Bir düğümün doğrudan bağlantılı olduğu düğüm sayısı
- Arasındalık merkeziliği (Betweenness centrality): Bir düğümün ağdaki en kısa yollar üzerinde bulunma derecesi
- Yakınlık merkeziliği (Closeness centrality): Bir düğümün ağdaki diğer tüm düğümlere olan ortalama uzaklığı
- Özvektör merkeziliği (Eigenvector centrality): Bir düğümün önemli düğümlerle olan bağlantılarının derecesi

Merkezilik ölçütleri ağın karakteristik özelliklerinin anlaşılmasına, alandaki temel kavramların ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin zamanla değişimini belirlenmesine yardımcı olmaktadır.

Ana Yol Çözümlemesi

Ana Yol Çözümlemesi (Main Path Analysis), bir araştırma alanında oluşan atıf ağları içindeki en etkili bilgi akış yollarını belirlemek için kullanılan bibliyometrik bir yöntemdir. Bu yöntem ilk olarak Hummon ve Doreian (1989) tarafından geliştirilmiş ve daha sonra (Batagelj ve Mrvar, 1998) tarafından Pajek yazılımına dahil edilerek yaygınlaşması sağlanmıştır. Bu yöntem, makaleler arasındaki atıf alma/verme ilişkileri üzerinden alandaki bilgi akışının yoğunlaştığı patikaların saptanması ve alandaki entelektüel gelişimin ve alanın tarihindeki önemli kırılma noktalarının saptanması ve görselleştirilmesini amaçlar (Liu ve Lu, 2012).

Bu çalışmada Ana Yol Çözümlemesi için öncelikle CitNetExplorer (Van Eck ve Waltman, 2014) yazılımı kullanılarak atıf verme, atıf alma ilişkilerinin yönlü bir bağlantı ile temsil edildiği atıf ağı oluşturulmuştur. Bu ağda düğümler bilimsel yayınları, bağlantılar ise atıfları temsil etmektedir. Atıf ağı oluşturulurken yayınlar arasındaki doğrudan atıfların yanı sıra dolaylı atıf ilişkileri de dikkate alınmıştır.

Bilişsel yük alanındaki temel gelişim patikalarını belirlemek için SPLC (Search Path Link Count) algoritması kullanılmıştır. SPLC algoritması, ağdaki bir bağlantının (kaynak eserden hedef esere verilen atfın) olası diğer atf yolları içindeki önemini hesaplayarak o bağlantının alandaki bilgi akışı açısından önemini belirlenmesini sağlar (Hummon ve Doreian, 1989). SPLC değeri yüksek olan bağlantılar, alandaki bilgi akışında daha merkezi bir role sahip olarak değerlendirilmiştir. Bu algoritmanın tercih edilme nedeni, diğer algoritmalara (NPPC, SPNP) kıyasla kaynak düğümünden hedef düğüme giden tüm olası yolları hesaba katarak daha kapsamlı değerlendirme sunmasıdır (Liu ve Lu, 2012).

Bilişsel yük hakkındaki bilimsel çalışmaların arasındaki bilgi akışını ve alanın evrimsel gelişimini kapsamlı bir şekilde inceleyebilmek için üç farklı ana yol çözümleme yaklaşımı (Anahtar Rota, Yerel Ana Yol ve Genel Ana Yol) uygulanmıştır. Çözümlemeler, ortak yol çözümlemesi alanyazınında da yaygın biçimde kullanılan Pajek (Batagelj ve Mrvar, 1998) yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. Analizlerde tolerans değeri 0 olarak belirlenmiş, böylece önemli olabilecek tüm atf akışları ($SPLC \geq 1$) çözümleme kapsamına alınmıştır.

1. Anahtar Rota (Key Route) Çözümlemesi: Bu çözümleme alandaki en önemli bilgi akış yollarını belirlemek için kullanılmıştır. Çözümleme sürecinde Search Path Link Count (SPLC) algoritması kullanılmış ve en yüksek SPLC değerine sahip bağlantılar belirlenerek anahtar rotalar saptanmıştır.

2. Yerel Ana Yol (Local Main Path) Çözümlemesi: Farklı zaman dilimlerindeki araştırma odaklarını belirlemek için kullanılmıştır. Her dönem için ayrı SPLC çözümleneleri yapılarak dönemsel gelişim örüntüleri incelenmiştir.

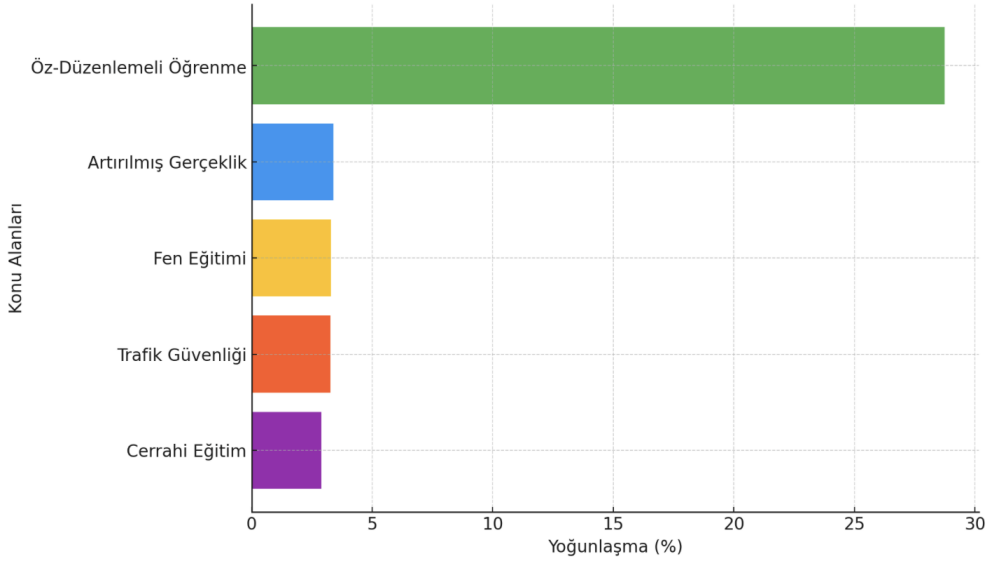
3. Genel Ana Yol (Global Main Path) Çözümlemesi: Bu çözümleme alanın başlangıcından günümüze kadar olan süreçteki en önemli bilgi akış yolunu belirlemek için kullanılmıştır. Çözümleme sürecinde tüm zaman dilimi tek bir bütün olarak ele alınmış ve alanın ana gelişim rotası saptanmıştır.

Ana yol çözümlemelerinde SPLC (Search Path Link Count) yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım, bir bağlantının kaynak düğümünden hedef düğüme giden tüm olası yollar içindeki önemini ölçmektedir.

3. BULGULAR

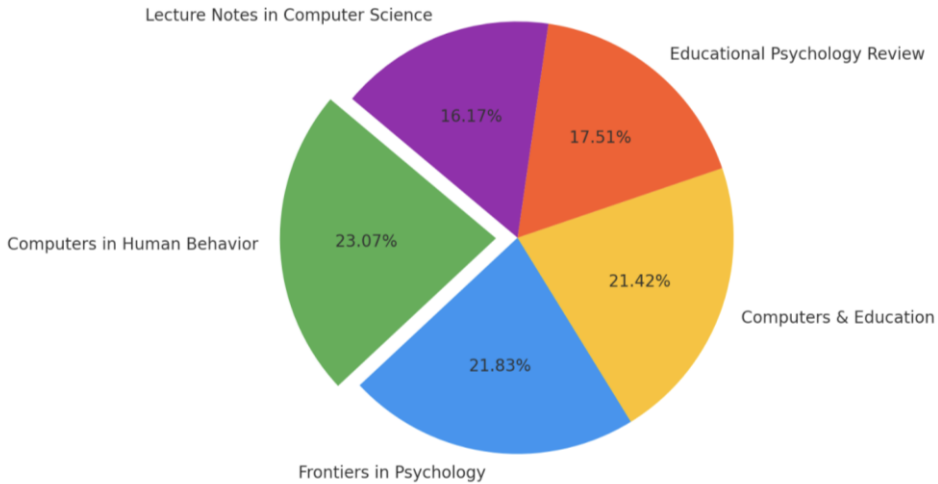
Bilişsel yük kavramına ilişkin dönüşümü farklı ölçütler üzerinden izlemenin olanaklı olduğu düşünülmektedir. Bu görüşten yönelimle bilişsel yük ile ilişkilendirilerek çalışılan konular ve alanları, yayımlanan dergilerin içeriği, konuya yönelik yayın yapan ülkeler, yıllara göre yayın niceliği gibi ölçütler çerçevesinde de bulgular saptanmıştır.

Şekil 1. Bilişsel Yük Çalışmalarının Yoğunlaştığı Konu Alanları

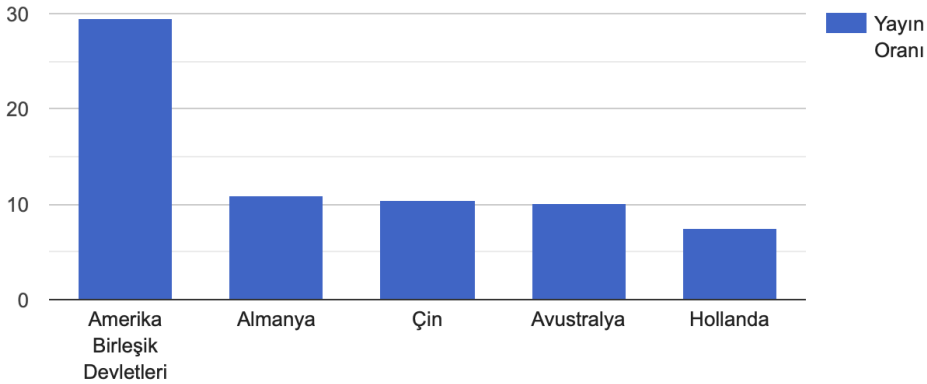
Şekil 1'e göre, bilişsel yük çalışmalarının en fazla yoğunlaştığı konu alanı, %28.73 ile "öz-düzenlemeli öğrenme"dir. Bu alanı sırasıyla "artırılmış gerçeklik" (%3.39), "fen eğitimi" (%3.29), "trafik güvenliği" (%3.26) ve "cerrahi eğitim" (%2.89) izlemektedir. Bu dağılım, bilişsel yük çalışmalarının özellikle eğitim ve öğrenme odaklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle öz-düzenlemeli öğrenme, bilişsel yük araştırmaları açısından en baskın tema olarak dikkat çekmektedir. Diğer konu alanlarının ise daha sınırlı bir yer tuttuğu görülmektedir.

Şekil 2. Bilişsel Yük Araştırmalarının Yayımlandığı Dergiler

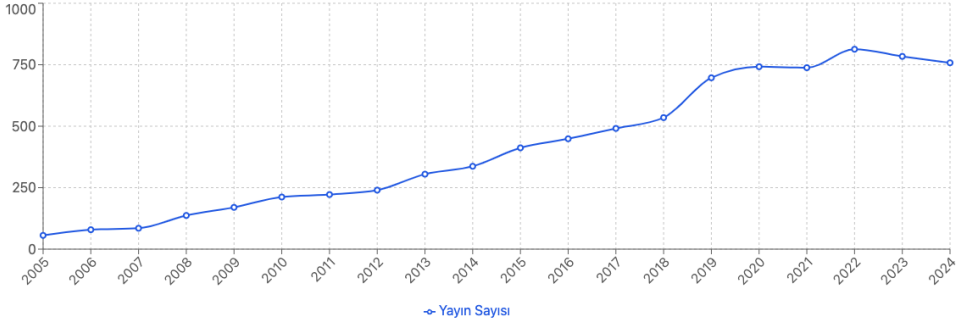

Şekil 2’de, bilişsel yük araştırmalarının yayımlandığı dergilerin oranlarını gösteren bir pasta grafiği bulunmaktadır. Bu grafik, "Computers in Human Behavior" dergisinin %23.07 oranıyla en fazla yayına ev sahipliği yaptığını, diğer dergilerin ise bu oranı izlediğini göstermektedir. Bu dergiyi sırasıyla Frontiers in Psychology (%21.83), Computers & Education (%21.42), Educational Psychology Review (%17.51) ve Lecture Notes in Computer Science (%16.17) dergileri izlemektedir. Dergilerin konu alanlarından yönelimle bilişsel yük çalışmalarının çoğunlukla eğitim teknolojileri ve psikoloji alanlarındaki dergilerde yayımlandığını söylemek olanaklıdır.

Şekil 3. Bilişsel Yük Araştırmaları Yapan Ülkeler

Bilişsel yük üzerine yapılan çalışmaların ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin lider konumda olduğu gözlemlenmektedir. ABD, toplam yayınların yaklaşık %29.50'sini üretirken, bu oran diğer ülkelerle karşılaştırıldığında belirgin bir üstünlük sergilemektedir. Almanya, Çin, Avustralya ve Hollanda ise sırasıyla %11.00, %10.39, %10.12 ve %7.46 oranlarında katkı sağlamakta böylece bu beş ülke, toplam bilişsel yük çalışmalarının yaklaşık %68'ini üretmektedir. Bu durum, bilişsel yük araştırmalarının belirli ülkelere yoğunlaştığını ve bu ülkelerin araştırma alanında önemli bir liderlik pozisyonuna sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, bilişsel yük çalışmalarının genellikle gelişmiş ülkelere yoğunlaştığını ve bu ülkelerin bilimsel katkılarının diğer ülkelere oranla daha belirgin olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Bilişsel Yük Araştırmalarının Yıllara Göre Niceliği

Şekil 4, bilişsel yük konusuna yönelik akademik ilginin son yıllarda önemli bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. 2005 yılında yalnızca 56 yayımla sınırlı olan bu ilgi, 2022 yılında 813 yayına ulaşarak yaklaşık 15 katlık bir artış sağlamıştır. 2022 yılı, 813 yayımla en üretken yıl olarak kaydedilirken, bunu sırasıyla 2023 (784 yayın) ve 2024 (758 yayın) yılları takip etmektedir. Yayın sayılarındaki bu belirgin artış, bilişsel yük kavramına olan akademik ilgideki yükselişi işaret etmektedir. Bu eğilim, bilişsel yükün eğitim, psikoloji, dilbilim ve teknoloji gibi farklı alanlarda giderek daha fazla araştırma konusu haline geldiğini ve bu kuramın, ilgili disiplinlerde daha fazla dikkate alındığını göstermektedir. Özellikle son yıllarda yapılan araştırmaların sayısındaki artış, bu alandaki kuramsal ve uygulamalı gelişmelerin hızlandığını ve bilimsel topluluğun konuya olan ilgisinin arttığını yansıtmaktadır. Bu durum, bilişsel yük kavramının daha geniş bir araştırma ve uygulama yelpazesi ile ilişkilendirildiğini ve bu alandaki bilgi birikiminin hızla büyüdüğünü gösteren önemli bir bulgudur.

Bilişsel yük kavramının dönüşümünü farklı ölçütler üzerinden izledikten sonra çalışmanın bu aşamasında sözcük ortak oluş ağları bulgularına yer verilmiştir. 2005-2024 yılları arasında bilişsel yük ile ilgili yapılan araştırmalar incelenmiş ve bu araştırmaların birbiriyle nasıl ilişkili oldukları, hangi araştırmaların daha merkezi olduğunu belirlemek için çeşitli matematiksel yöntemler ve görseller kullanılmıştır. Kullanılan matematiksel yöntemler Louvain yöntemiyle kümeleme çözümü, arasındalık merkeziliği, özdeğer merkeziliği ve kümelenme katsayısı gibi ağ analizi yöntemleridir.

Ortak Sözcük Çözümlemesi Bulguları

Ağ çözümleme yöntemleri araştırmalar arasındaki ilişkilerin ve bağlantıların incelenmesidir. Yani, bu yıllar arasındaki yayınlar nasıl birbiriyle bağlantılı, hangi çalışmanın hangisine dayandığı gibi bilgileri anlamaya çalışır. *Louvain yöntemiyle kümelenme çözümü* ise yayınları gruplara ayırma işlemidir. Kümelenme, benzer konuları işleyen çalışmaların bir araya getirilmesidir. Louvain yöntemi ise, bu grupları oluşturmak için kullanılan bir tekniktir. Arasındalık merkeziliği, özdeğer merkeziliği ve kümelenme katsayısı ise ağ çözümlemesine özgü olan ve her biri bir ağdaki (bilimsel yayınlar arasındaki ilişkiler ağı) düğümlerin (araştırmalar, yazarlar, konular vs.) önemini ölçmek için kullanılan kavramlardır.

Arasındalık Merkeziliği (Betweenness Centrality) bir ağda bir düğümün (yani bir araştırma veya yazar) diğer düğümler arasındaki en kısa yollar üzerinde ne kadar önemli bir rol oynadığını ölçer. Başka bir deyişle, bir düğüm ne kadar çok başka düğümler arasında bağlantıyı sağlıyorsa, o kadar merkezi ve önemli kabul edilir. *Özdeğer merkeziliği* bir düğümün (örneğin bir araştırma veya yazarın) ne kadar "değerli" olduğunu belirlemek için ona gelen bağlantıların sayısını ve bu bağlantıların değerini dikkate alır. Başka bir deyişle, bir düğümün önemi, ona bağlı olan düğümlerin önemine bağlıdır. *Kümelenme Katsayısı (Clustering Coefficient)* bir ağda bir düğümün yakın çevresindeki diğer düğümlerin birbirleriyle bağlantılı olma olasılığını ölçer. Bu ölçüt, bir düğümün çevresindeki düğümlerin ne kadar "sosyal" olduğunu, yani birbirleriyle bağlantılı olup olmadığını gösterir.

Araştırmanın ilk dönemi olan 2005-2009 döneminde bilişsel yük çalışmalarının daha sade ve yoğun bağlantılara sahip olduğu görülmüştür. Bu dönemde ağın en büyük bağlı bileşeninde düğümler arasındaki bağlantılar daha sınırlı olup ağ görelisi olarak modüler bir yapı sergilemiştir. Louvain kümeleme çözümlemesi, az sayıda fakat güçlü bağlarla sahip kümeler saptamıştır. Bu dönemde arasındalık merkeziliği açısından öne çıkan sözcükler "çözümlü örnekler" ve "ortak zemin" olmuştur. Özdeğer merkeziliği ölçütüne göre ise "multimedya" ve "problem çözme" öne çıkan sözcükler olmuştur. Şekil 5 incelendiğinde 2005-2009 döneminde merkezi düğümlerin kendi aralarında sıkı bağlantılar içinde olduğu görülmektedir. Tablo 1 ise bu dönemde merkezi düğümlerin yüksek arasındalık merkeziliği değerlerine sahip olduğunu ve farklı alt çalışma alanlarının güçlü bağlarla ilişkilendiğini göstermektedir.

Çalışmada incelenen ikinci beş yıllık dönem olan 2010-2014 döneminde bilişsel yük çalışmalarının anahtar sözcüklerinden elde edilen ortak oluş ağının genişlediği ve ağdaki alt kümelerin çeşitlendiği saptanmıştır. (bkz. Şekil 2). Kümeler arasındaki bağlantılar artmış ve disiplinlerarası çalışmaların etkisi daha belirgin hale gelmiştir. Louvain yöntemiyle elde edilen kümeler, yönetsel çeşitliliği ve farklı yaklaşımların ortaya çıkışını yansıtmaktadır. Arasındalık merkeziliği açısından öne çıkan düğümler "etkileşimli öğrenme ortamları" ve "multimedya" olmuştur. Özdeğer merkeziliği ölçütlerine göre ise "multimedya öğrenme" ve "çalışma belleği" sözcükleri ağı kontrol eden temel düğümler arasında yer almıştır. Şekil 5 incelendiğinde, bu dönemin daha geniş ve yaygın bağlantılara sahip olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Tablo 1, bu dönemde farklı anahtar sözcüklerin özdeğer merkeziliği değerlerinin birbirlerine göre yakın olduğu ve etkileşimlerin artış eğiliminde olduğunu göstermektedir.

2015-2019 döneminde sözcük ortak oluş ağı yapısı daha yoğun ve karmaşık hale gelmiştir. Disiplinlerarası yaklaşımların güçlenmesi, kümeler arasındaki ilişkilerin daha sıkı ve merkezi yapıda şekillenmesine neden olmuştur. Louvain kümeleme çözümlemesi, yönetsel çeşitliliğin arttığını ve alt kümeler arasında daha sıkı bağların oluştuğunu ortaya koymuştur. Arasındalık merkeziliği yüksek olan düğümler "multimedya öğrenme" ve "EEG" sözcükleri olmuştur. Özdeğer merkeziliği ölçütü açısından ise "multimedya öğrenme" ve "e-öğrenme" gibi sözcükler merkezilik açısından ön plana çıkmıştır. Şekil 5 incelendiğinde, merkezde yer alan yoğun bağlantılar ve daha büyük kümeler dikkat

çekmektedir. Tablo 1’de de kümelenme katsayısının yüksek kaldığı ve merkezilik ölçütlerinin daha dengeli dağıldığı görülmektedir.

Günümüze gelindiğinde yani araştırmaya dahil edilen son dönem ağ yapısında çok merkezli ve yoğun bağlantılara sahip yapıların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle bilişsel yük çalışmalarında daha geniş bir tematik çeşitlilik ve disiplinlerarası işbirlikleri belirginleşmiştir. Louvain yöntemiyle gerçekleştirilen kümelenme çözümlemesi, farklı alt alanların güçlü bağlar kurarak daha bütünleşik bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Arasındalık merkeziliği açısından en öne çıkan düğümler "sanal gerçeklik" ve "görev analizi" olmuştur. Özvektör merkezilik ölçütlerinde ise "sanal gerçeklik" ve "artırılmış gerçeklik" gibi sözcükler öne çıkmıştır. Görselde (Şekil 5), daha karmaşık ve yoğun bağlara sahip bir yapı dikkat çekmektedir. Tablo 1, bu dönemde belirli sözcüklerin özdeğer merkeziliği değerleri bakımından belirgin bir biçimde öne çıktığını göstermektedir.

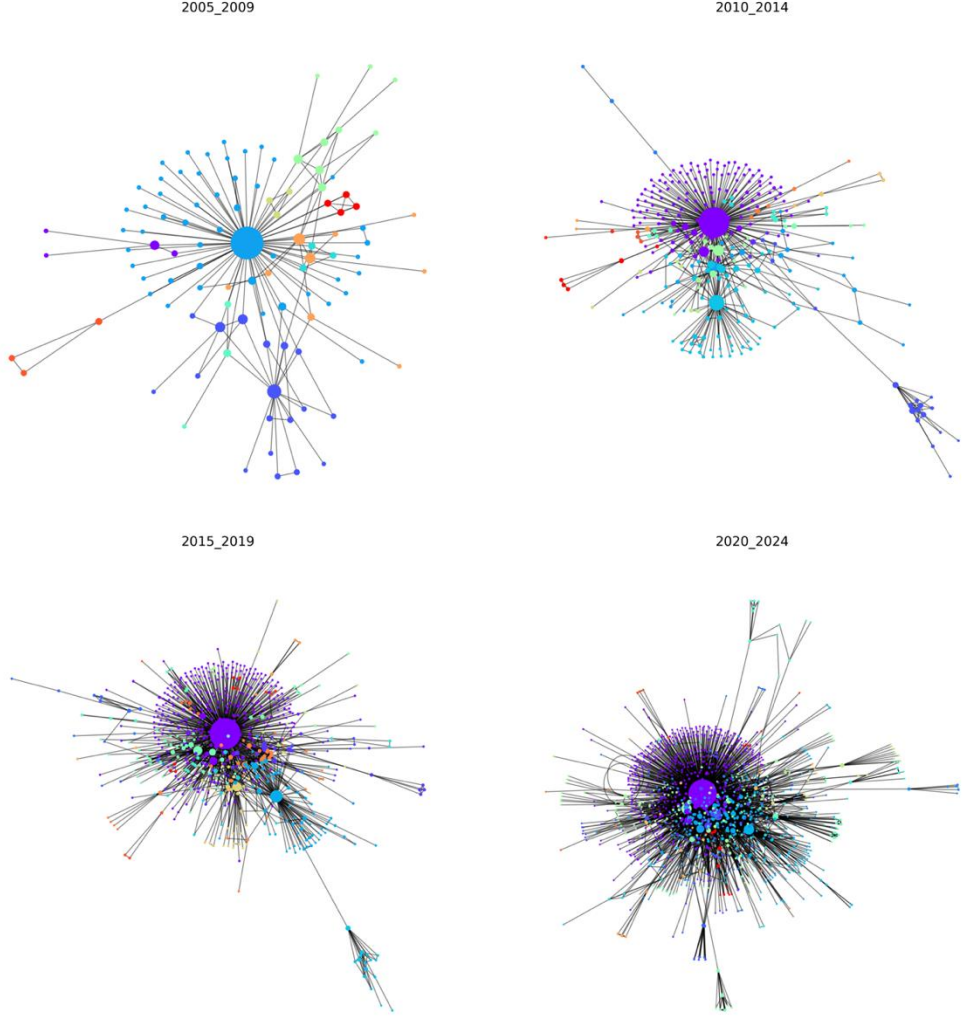
Bulgular, bilişsel yük alanyazınının 2005-2024 yılları arasında önemli bir evrim geçirdiğini göstermektedir. İlk dönemde daha sınırlı ve kuramsal odaklı bir yapıdan, ikinci dönemde yönetsel çeşitlilik ve uygulamalara yönelme, üçüncü dönemde disiplinlerarası yaklaşımların güçlenmesi ve dördüncü dönemde çok merkezli ve karmaşık yapılar oluştuğu saptanmıştır. Dönemler boyunca merkezilik açısından öne çıkan sözcükler de bu dönüşümü yansıtmaktadır. 2005-2009 yıllarında "çözümlü örnekler" ve "ortak zemin" ağı etkisi altına alırken, 2010-2014 döneminde "etkileşimli öğrenme ortamları" ve "multimedya" güçlenmiş, 2015-2019 döneminde "multimedya öğrenme" ve "EEG" ön plana çıkmış ve 2020-2024 döneminde "sanal gerçeklik" ve "artırılmış gerçeklik" gibi modern teknolojilere odaklanılmıştır. Görseller ve ilgili tablolar, bu evrimin hem kavramsal hem de yapısal değişimini desteklemektedir. Alanyazının gelişimi, disiplinlerarası bağlantıların artış gösterdiği ve merkezilik yapılarının daha dinamik hale geldiği bir süreci yansıtmaktadır.

Tablo 1. Sözcük Ortak Oluş Ağlarına İlişkin Merkezilik Ölçütleri

Sözcük	Özdeğer M.	Arasındalık M.	Küme Katsayısı	Küme	Dönem
bilişsel yük	0,2	0,55	0,01	0	2005-2009
bilişsel yük kuramı	0,03	0,07	0,05	0	2005-2009
çoklu ortam	0,02	0,01	0,33	0	2005-2009
problem çözme	0,02	0,01	0,5	0	2005-2009
çözümlü örnekler	0,02	0,02	0,27	0	2005-2009
öğrenme	0,02	0,01	0,29	0	2005-2009
ortak zemin	0,01	0,02	0,33	1	2005-2009
sistem modalitesi	0,01	0	1	1	2005-2009
araç içi bilgi sistemi	0,01	0	1	1	2005-2009
sürücü dikkati	0,01	0	1	1	2005-2009
bilişsel yük	0,19	0,68	0,01	0	2010-2014
bilişsel yük kuramı	0,05	0,14	0,03	0	2010-2014
çoklu ortam öğrenmesi	0,02	0,02	0,13	0	2010-2014
çalışma belleği	0,02	0,02	0,23	0	2010-2014
çoklu ortam	0,02	0,04	0,16	0	2010-2014
modalite etkisi	0,01	0,01	0,36	0	2010-2014
öğretme/öğrenme stratejileri	0,01	0,01	0,47	0	2010-2014
dikkat	0,01	0	0,5	0	2010-2014
problem çözme	0,01	0,01	0,2	0	2010-2014
etkileşimli öğrenme ortamları	0,01	0,06	0,44	0	2010-2014
bilişsel yük	0,2	0,72	0	0	2015-2019
bilişsel yük kuramı	0,03	0,14	0,03	1	2015-2019
çoklu ortam öğrenmesi	0,02	0,03	0,07	6	2015-2019
öğretim tasarımı	0,01	0	0,28	6	2015-2019
eeg	0,01	0,01	0,17	0	2015-2019
dikkat	0,01	0,01	0,16	0	2015-2019
öğrenme	0,01	0,02	0,17	1	2015-2019
göz izleme	0,01	0,01	0,1	0	2015-2019
e-öğrenme	0,01	0,01	0,16	6	2015-2019
çalışma belleği	0,01	0,02	0,07	0	2015-2019
bilişsel yük	0,19	0,82	0	0	2020-2024
sanal gerçeklik	0,02	0,07	0,04	0	2020-2024
bilişsel yük kuramı	0,02	0,08	0,03	0	2020-2024
eeg	0,01	0,01	0,15	0	2020-2024
görev çözümlemesi	0,01	0,03	0,06	0	2020-2024
artırılmış gerçeklik	0,01	0,02	0,09	0	2020-2024
simülasyon	0,01	0,01	0,12	0	2020-2024
göz izleme	0,01	0,01	0,15	0	2020-2024
çoklu ortam öğrenmesi	0,01	0,02	0,1	0	2020-2024
çalışma belleği	0,01	0,02	0,07	0	2020-2024

Şekil 5. Bilişsel Yük Çalışmalarının Anahtar Sözcük Ortak Oluş Ağları

Ana Yol Çözümlemesi Bulguları

Bilişsel yük kuramı, 1956-2024 yılları arasında önemli bir gelişim sürecinden geçmiştir ve bu süreç üç temel dönemde incelenebilir: kuramsal temellerin atıldığı dönem (1956-1990), kuramsal bütünleşmenin gerçekleştiği dönem (1992-2005) ve teknolojik çeşitlenmenin ön plana çıktığı dönem (2005-2024).

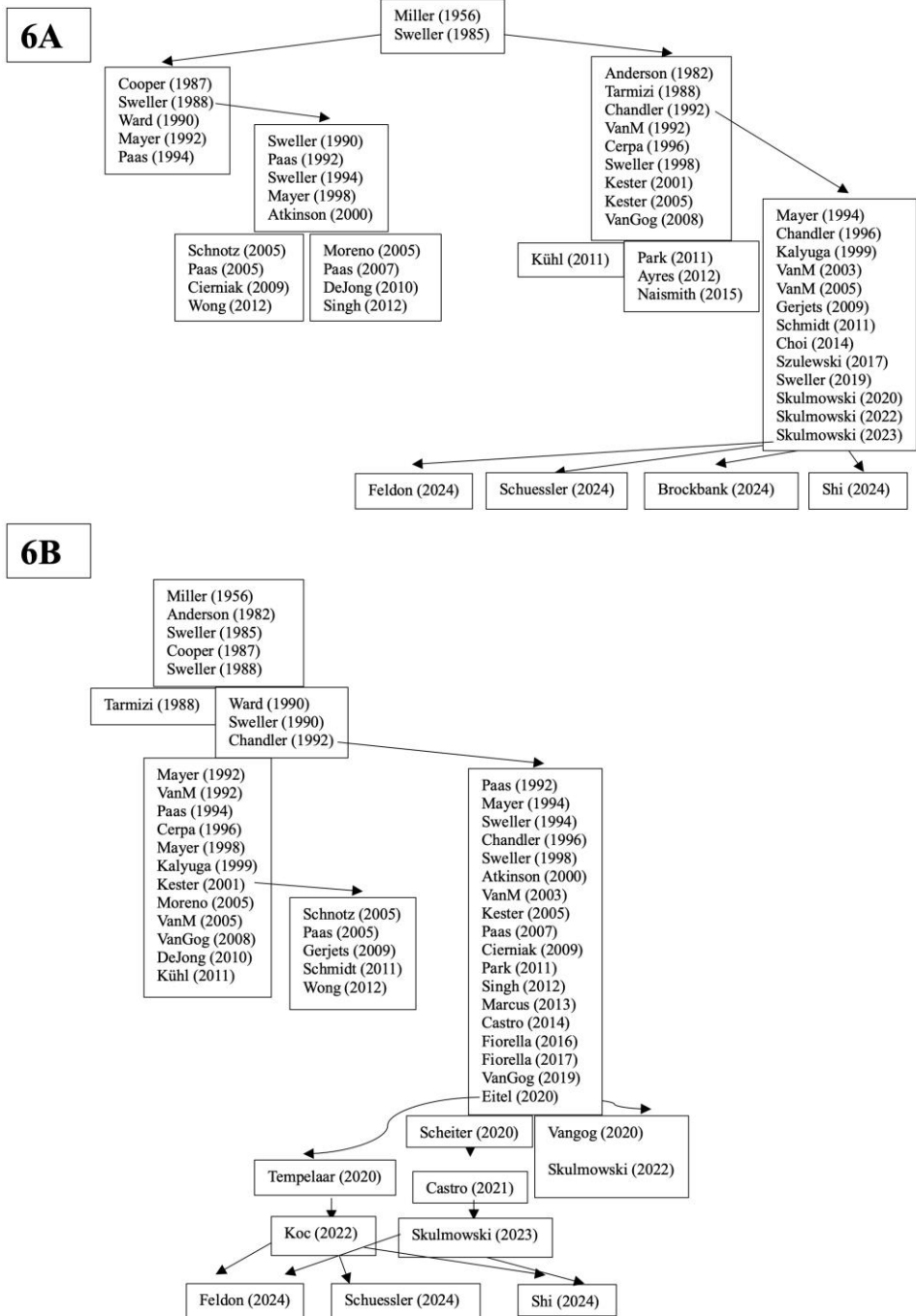
İlk dönem olan 1956-1990 yılları arasında, bilişsel yük kuramının temel yapı taşları oluşturulmuştur. Miller (1956), kısa süreli belleğin kapasitesini tanımlayarak bilişsel yük kavramının temelini atmıştır. Anderson (1982), bilgi işleme modeli ile öğrenme süreçlerinin nasıl eniyilenebileceğini açıklamış ve Sweller (1985, 1988), bilişsel yük kuramını geliştirerek eğitim materyallerinin tasarımında bilgi işleme kapasitesinin nasıl etkili bir şekilde yönetilmesi gerektiğine ilişkin rehberlik etmiştir. Bu dönemde, bilişsel yük kavramı kuramsal bir temel kazanmış ve öğrenme süreçlerini açıklamak için sağlam bir çerçeve oluşturulmuştur.

1992-2005 dönemi, kuramsal çerçevenin daha sistematik hale getirildiği ve öğretim tasarımı ilkelerinin yapılandırıldığı dönemdir. Mayer (1992), çoklu ortam öğrenme kuramını geliştirerek metin, görsel ve işitsel unsurların bir arada nasıl etkili bir şekilde kullanılabilirliğini göstermiştir. Van Merriënboer, Jelsma ve Paas, (1992) ise karmaşık görev tabanlı öğrenme modelleriyle bilişsel yük yönetimine katkı sağlamış ve bu çalışmalar, öğretim tasarımı süreçlerine kuramsal bir bütünlük kazandırmıştır. Chandler ve Sweller (1996), çoklu ortam tasarımında bilişsel yükü azaltmak için yöntemler geliştirerek öğretim tasarımında daha sistematik ve yapılandırılmış bir yaklaşım sunmuştur. Bu yöntemler, öğrencilerin öğrenme sırasında gereksiz zihinsel yüklerden kaçınmasını ve bilgiye daha etkili bir şekilde odaklanmasını sağlamıştır.

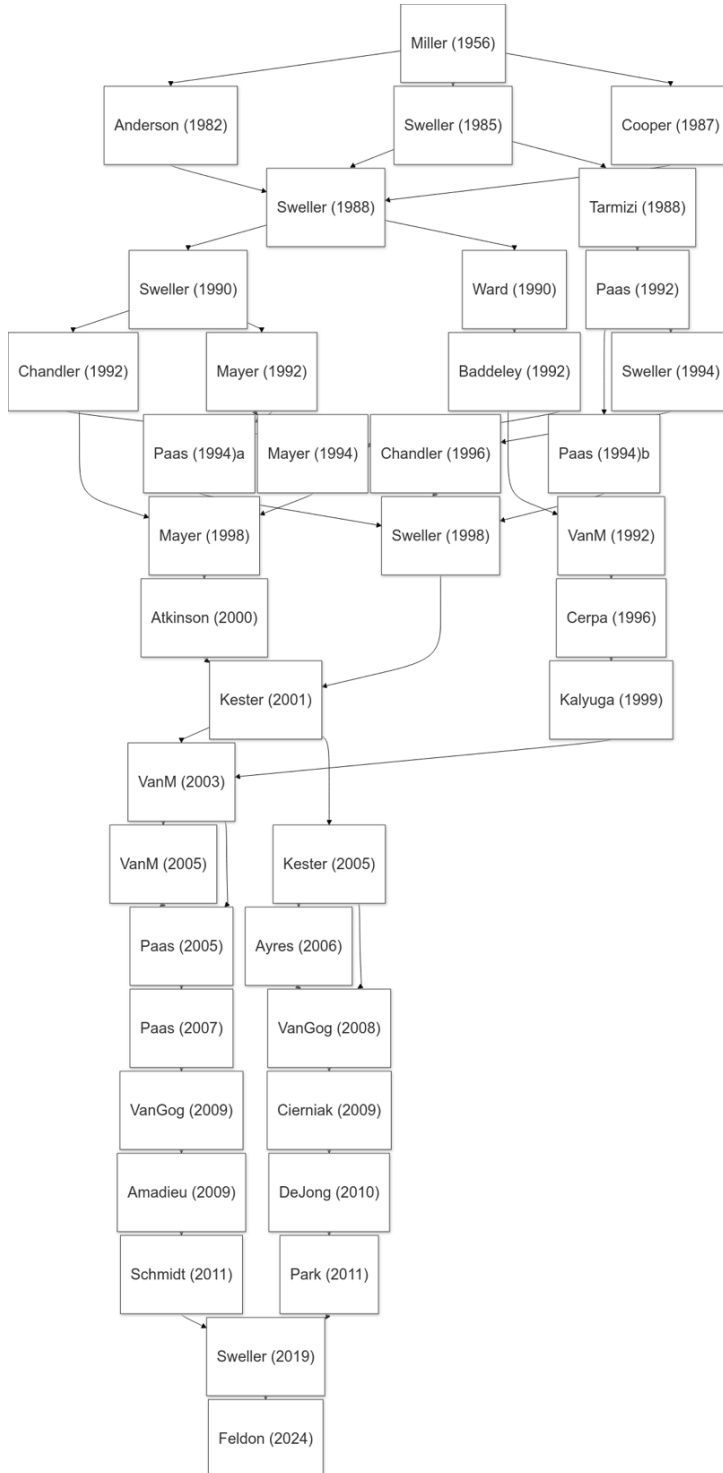
Bu dönemde yapılan çalışmalar, bilişsel yük kuramının eğitim uygulamalarına daha geniş bir bakış açısıyla bütünleştirilmesini sağlamıştır. Şekil (6A) incelendiğinde Kester, Kirschner, Van Merriënboer ve Baumer, (2001), Kester, Kirschner ve Van Merriënboer (2005) bireyselleştirilmiş öğrenme tasarımı üzerine yaptığı çalışmaların bilişsel yük alanyazınındaki bilgi akışında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Son dönem olan ve bu çalışmada da dört alt döneme ayrılarak sözcük ortak oluş ağlarıyla incelenen 2005-2024 dönemi ise, teknolojik ilerlemenin ve dijital öğrenme araçlarının bilişsel yük kuramıyla bütünleştirildiği bir dönemi temsil etmektedir. Şekil (6B) incelendiğinde Moreno ve Valdez (2005) ve Schnotz ve Rasch'ın (2005), farklı öğrenme ortamlarının etkilerini inceleyerek birden fazla duyu organına hitap eden içeriklerin nasıl daha etkili sunulabileceğine ilişkin çalışmaları bilişsel yük alanının gelişimine önemli katkı sağladığı görülmektedir. Bu dönemin sonlarına doğru (Şekil 6B) Skulmowski ve Rey, 2020 ve Castro-Alonso, Wong, Adesope ve Paas (2021) gibi araştırmacılar, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımıyla bilişsel yük yönetiminin dijital öğrenme ortamlarında nasıl eniyilenebileceğini araştırmıştır. Bu dönemde güncel teknolojilerin kullanımıyla zenginleşen eğitim ortamları ve kuramları ile bilişsel yük kuramına ilişkin çalışmalar harmanlanmıştır.

Şekil 6. Ana Rota (6A) ve Yerel Ana Yol (6B) Çözümlenmeleri

Şekil 7. Standart Ana Yol Çözümlemesi

Genel ana yol çözümlemesi, anahtar yol ve yerel ana yol çözümlemeleri birlikte incelendiğinde bilişsel yük kavramının gelişiminin, kuramsal temellerden teknolojik çeşitlenmeye ve bu doğrultuda teknolojinin sağladığı olanakların eğitim için kullanımına yönelik çalışmalara sistematik bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Her dönemin kendine özgü bilgi akış yolları ve araştırma odakları, kavramın gelişim rotasını belirlemiş ve alandaki bilgi birikimi zamanla disiplinlerarası bir bağlamda güçlenmiştir.

4.TARTIŞMA

Bu çalışmada bilişsel yük kavramının alanyazındaki durumunu ve tarihsel gelişimini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik bilişsel yük konulu akademik araştırmaların 2005-2024 yılları arasındaki gelişimi ortak sözcük çözümlemesi ve ana yol çözümlemesi yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Kullanılan ortak sözcük çözümlemesi ve ana yol çözümlemesi yöntemlerinin yanı sıra WoS veri tabanı tarafından sağlanan tanımlayıcı istatistikler de bilişsel yük kavramının evrimine ilişkin bakış açısı sağlaması açısından incelenmiştir.

Araştırma bulgularına göre, 2005-2024 yılları arasında bilişsel yük araştırmaları özellikle eğitim ve öğrenme alanlarında yoğunlaşmıştır. Araştırmaların en fazla yoğunlaştığı alt alanın öz-düzenlemeli öğrenme (%28.73) olması, bu kavramın bireysel öğrenme süreçlerinin yönetiminde ve öğrencilerin bilişsel süreçlerini eniyilemede ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra artırılmış gerçeklik (%3.39), fen eğitimi (%3.29), trafik güvenliği (%3.26) ve cerrahi eğitim (%2.89) gibi alanlar da bilişsel yük kavramının çok yönlü uygulama potansiyelini yansıtmaktadır. Bu durum, bilişsel yük çalışmalarının yalnız sınıf içi öğrenme değil aynı zamanda mesleki beceri geliştirme, teknolojiyle bütünleşme ve güvenlik gibi farklı bağlamlarda da etkili bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Bilişsel yük araştırmalarının yayımlandığı dergilere baktığımızda, bu çalışmaların özellikle *Computers in Human Behavior* (%2.24) ve *Computers & Education* (%2.08) gibi eğitim teknolojileri alanında önde gelen dergilerde yer bulması dikkat çekicidir. Bu dağılım, bilişsel yük kavramının teknoloji destekli öğrenme ve dijital araçların tasarımı bağlamında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Aynı zamanda, *Frontiers in Psychology* (%2.12) gibi psikoloji dergilerinde yayımlanan araştırmalar, bilişsel yük kavramının temelinde yer alan psikolojik ve nörobilimsel boyutların hâlâ önemli bir odak noktası olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmaların coğrafi dağılımına bakıldığında, en fazla yayının Amerika Birleşik Devletleri (%29.50) tarafından yapıldığı görülmektedir. Bunu Almanya (%11.00), Çin (%10.39), Avustralya (%10.12) ve Hollanda (%7.46) takip etmektedir. Bu durum, bilişsel yük kavramının Batı dünyasında köklü bir araştırma alanı olduğunu ancak aynı zamanda Asya Pasifik bölgesinde de giderek artan bir ilgiyle ele alındığını göstermektedir. Özellikle Çin ve Avustralya gibi ülkeler, eğitimde teknoloji kullanımını destekleyen yenilikçi yaklaşımlarla bu alanda önemli katkılar sunmaktadır. Bilişsel yük alanındaki çalışmaların

coğrafi dağılımını inceleyen Mutlu-Bayraktar, Coşkun ve Altan'ın (2019) bu çalışmanın bulgularına paralel bir biçimde alandaki çalışmaların en çok Avrupa ülkelerinde yapıldığını, Avrupa kıtasını Amerika'nın takip ettiğini ve üçüncü sırada Asya'nın yer aldığını belirtmişlerdir.

Bilişsel yük kuramı ile ilgili araştırmaların gelişimine bakıldığında, WoS gibi kabul görmüş indekslerde taranan çalışma sayısının sürekli artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Paas, van Gog ve Sweller (2010), 1990-2010 arası dönemde bilişsel yük kuramının eğitim psikolojisi ve öğretim tasarımı alanlarında etkili bir kuram haline geldiğini belirtmektedir. Özçınar (2009) tarafından yapılan ve 1980-2008 yılları arasındaki öğretim tasarımı yayınlarını inceleyen araştırmada, bilişsel yük kuramının en sık kullanılan ikinci terim olduğu saptanmıştır. Jones, Fong, Torres, Yoo, Decker ve Robinson (2010) tarafından yapılan bir başka çalışmada, eğitim psikolojisi alanındaki en üretken 20 araştırmacıdan dördünün çalışmalarında bilişsel yük kuramını merkeze aldığı ortaya konulmuştur. Bu araştırmada elde edilen bulgular bilişsel yük kuramına verilen önemin son yıllarda da artarak devam ettiğini göstermektedir. Bu bulgular, bilişsel yük kuramı ve kavramının özellikle eğitim alanındaki araştırmalarda öğrenme süreç ve deneyimlerini incelemek amacıyla yaygın kullanılan bir bakış açısına dönüştüğünü göstermektedir. Alandaki çalışmalarda artış hem dijital öğrenme ortamlarının yaygınlaşması hem de öğrenme süreçlerinin bilişsel boyutlarının eğitim araştırmalarında daha fazla çalışılmaya başlanmasıyla ilişkilendirilebilir.

Ortak sözcük ağları çözümlemesine ilişkin bulgular, bilişsel yük araştırmalarının 2005'ten 2024'e kadar olan süreçte önemli bir dönüşüm geçirdiğini, zamanla bilişsel yük kuramının eğitim teknolojilerindeki gelişmelerle yakın bir ilişki kurduğunu göstermektedir. 2005-2009 döneminde ortaya çıkan yalın ve sınırlı bağlantılı ağ yapısı, bu dönemde ağda merkezi konumda yer alan anahtar sözcüklerle birlikte incelendiğinde bilişsel yük çalışmalarının daha çok kavramsal ve kuramsal çalışmalara odaklandığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Sweller ve diğerlerinin (1998) bilişsel yükü içsel, dışsal ve yararlı yük olarak sınıflandırmasının alan üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Schnotz ve Kürschner'in (2007) de belirttiği gibi, bu sınıflandırma öğrenme deneyimlerinin çözümlenmesi ve öğretim materyallerinin düzenlenmesinde önemli bir temel ve dayanak sağlamıştır.

2010-2014 döneminde ağ yapısının genişlediği ve alt kümelerin çeşitlendiği görülmektedir. Bu dönemde "etkileşimli öğrenme ortamları" ve "çoklu ortam" kavramlarının ön plana çıkması, Mayer'in (2001, 2014) vurguladığı teknolojik araçların eğitimle harmanlanmasındaki artışla koşutluk göstermektedir. Bu bulgu, Kılıç (2006) ve Mutlu-Bayraktar, Coşkun ve Altan'ın (2019) öğrenme ortamlarında farklı sunum biçimlerinin ve algısal süreçlerin önem kazandığına ilişkin bulgularıyla da örtüşmektedir.

2015-2019 döneminde ağ yapısının daha yoğun ve karmaşık duruma gelmesi ve özellikle "EEG" kavramının arasızlık merkeziliğinin yükselmesi, bilişsel yük ölçümünde nörobilimsel yaklaşımların önem kazandığını göstermektedir. Bu gelişme, Antonenko, Paas, Grabner ve Van Gog, (2010) EEG'nin bilişsel yük ölçümünde kullanımına ilişkin öncü çalışmalarının alandaki etkisini yansıtmaktadır. Benzer biçimde, Berka, Pojmani,

Coyne, Cole ve Denise'in (2010) gerçek zamanlı EEG çözümüleme çalışmaları, bu dönemde bilişsel süreçlerin daha hassas ölçümüne yönelik araştırma yönelimlerinin de göstergesi niteliğindedir.

Son dönemdeki bilişsel yük çalışmalarının anlamsal odağını yansıtan 2020-2024 dönemine ilişkin ortak sözcük ağ yapısı çok merkezli ve yoğun bağlantılı bir yapıya evrilmiştir. Bu dönemde "sanal gerçeklik" ile "artırılmış gerçeklik" gibi gerçekliğin dijital ortamda yeniden yaratımına odaklanan gelişmiş teknolojiler ve bu teknolojilerin eğitimde kullanımının bilişsel yük kuramı ışığında incelendiği görülmektedir. Bu bulgu, Makransky, Terkildsen ve Mayer'in (2019) sanal gerçeklik teknolojilerinin bilişsel yük üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalarıyla uyumludur. Zheng, Gao, Su, Chen ve Wang, (2023) da vurguladığı gibi, bu gelişmeler bilişsel yük kuramının eğitim teknolojilerindeki uygulamalarının çeşitlenmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, ardışık dönemler için oluşturulan ortak sözcük ağlarının çözümlenmesi ve elde edilen bulguların karşılaştırılması bilişsel yük araştırmalarının başlangıçtaki kuramsal odağından giderek daha disiplinlerarası ve teknoloji temelli bir yapıya doğru evrildiğini ortaya koymaktadır. Bu gelişim ve dönüşüm süreci hem kuramın genişleyen uygulama alanını hem de değişen eğitim teknolojilerine uyum kapasitesini göstermesi bakımından önemlidir.

Ana yol çözümüleme bulguları, kuramın tarihsel gelişiminde belirli dönüm noktalarını ve lider çalışmaları vurgulamaktadır. İlk dönemlerde (1956-1990), kavramın temel ilkelerinin oluşturulması, bilişsel yük çalışmalarına sağlam bir kuramsal çerçeve kazandırmıştır. Miller (1956) kısa süreli belleğin kapasite sınırlamalarını tanımlayarak öğrenme sürecinde bilişsel yük yönetiminin önemine vurgu yapmıştır. Sweller (1985, 1988) ise bilişsel yük kuramının ana hatlarını belirleyerek öğretim tasarımında bilişsel yükü yönetme stratejilerine yönelik ilkeler geliştirmiştir. Bu döneme ilişkin bulgular, öğretim materyallerinin tasarımında bellek kapasitesine uygun yapılandırma stratejilerinin önemini vurgulamıştır (Sweller, 1988). Bu bağlamda, bu dönemde geliştirilen kuramsal temel, bilişsel yükün özellikle eğitim uygulamalarında en aza indirilmesine yönelik bir rehber oluşturmuştur.

1992–2005 döneminde yapılan araştırmalar, bilişsel yük kuramının tasarım ilkeleriyle genişletildiği ve çoklu ortam öğrenme kuramı ile zenginleştirildiği bir dönemi temsil etmektedir. İkinci dönemde (1992-2005), Mayer ve Van Merriënboer gibi araştırmacılar, çoklu ortam öğrenme ve karmaşık görev tasarımlarıyla bilişsel yük çalışmalarını daha yapılandırılmış bir çerçeveye oturtmuştur. Bu dönemde Mayer (1992), görsel ve işitsel bilgilerin eşzamanlı sunumunun bilişsel yükü azalttığını öne sürerken, Van Merriënboer, Jelsma, Paas(1992) dört bileşenli öğretim tasarım modeli (4C/ID) ile bilişsel yükü aşamalı öğrenme stratejileriyle yönetmeyi önermiştir.

Bu çalışmada ortak sözcük ağıyla ayrıntılı bir biçimde incelenen 2005-2024 dönemi ise, bilişsel yük kavramının teknolojik gelişmelerle bütünleştiği ve özellikle dijital öğrenme ortamlarında uygulama alanı bulduğu çalışmalar ilgili alanyazında yoğunluk kazanmaktadır. Moreno ve Valdez (2005) ve Schnotz ve Rasch (2005) farklı duyu

organlarına hitap eden içeriklerin bilişsel yük üzerindeki etkilerini değerlendirerek artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi teknolojilerin eğitsel uygulamalardaki potansiyelini ortaya koymuştur. Suzuki, Wild ve Scanlon (2023) ve Khan, Asadi, Zhang, Qazani, Oladazimi, Kiong ve Nahavandi (2024), artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının eğitsel etkinliklerini inceleyerek dijital teknolojiler ile gerçekleştirilen eğitim uygulamalarında bilişsel yük yönetimine katkı sağlamıştır. Castro-Alonso, Wong, Adesope ve Paas (2021) ise bireyselleştirilmiş öğrenme stratejilerinin bilişsel yük üzerindeki etkilerini deneysel yöntemlerle test etmiştir. Bu çalışmalar, dijital ortamların bilişsel yük yönetiminde yenilikçi çözümler sunduğunu ve gelecekteki öğrenme stratejilerinin şekillendirilmesinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Araştırma bulguları, 2005-2024 yılları arasında bilişsel yük çalışmalarının giderek çeşitlendiğini ve farklı öğrenme alanları ile teknolojik yeniliklerin etkisi altında önemli bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Başlangıçta daha kuramsal ve sınırlı uygulama örnekleriyle ele alınan bilişsel yük, zamanla farklı disiplinlerde çalışılmaya başlamış, disiplinlerarası etkileşimlerle zenginleşmiş ve eğitim teknolojilerindeki gelişmelerle bütünleşmiştir (Sweller, Van Merriënboer ve Paas, 1998; Schnotz ve Kürschner, 2007). Bu süreçte, bilişsel yükün içsel, dışsal ve yararlı olmak üzere farklı boyutlarının tanımlanması, kuramın öğretim tasarımı çalışmalarında dikkate alınmasını kolaylaştırmış ve bilişsel yük kuramının öğretim tasarımıdaki temel değişkenlerden biri olmasına olanak sağlamıştır (Sweller, 2010). Aynı zamanda, bilişsel yük ölçüm yöntemleri de çeşitlenmiş; anket tabanlı ölçümlerin yanı sıra EEG gibi nörobilimsel yaklaşımların ve artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) gibi dijital teknolojilerin kullanılması, kuramın daha geniş bağlamlarda uygulanabilmesine olanak tanımıştır (Antonenko ve diğerleri, 2010; Makransky, Terkildsen ve Mayer, 2019).

Bu çalışmada yapılan çözümlenmeler, bilişsel yük kuramının zamanla hem kuramsal hem de uygulamalı alanlarda derin bir dönüşüm yaşadığını ve özellikle farklı alanlardaki çalışmalarla derinleştiğini ortaya koymaktadır. Hem öğrenme sürecini eniyilemek hem de öğrenci başarısını artırmak adına, çeşitli alanlarda yürütülen bilişsel yük araştırmaları, öğretim tasarımı ve eğitim teknolojileri için önemli ölçüt durumuna gelmiştir (Kürschner, Sweller ve Clark, 2006; Wu, Lee, Chang ve Liang, 2013). Günümüzün hızla dijitalleşen dünyasında, artırılmış gerçeklik ve yapay zekâ gibi modern teknolojilerle bilişsel yükü yönetme stratejileri arasındaki ilişkiyi daha yakından incelemek, bu alana önemli katkılar sunacaktır.

Sonuç olarak, bilişsel yük çalışmaları, modern eğitim teknolojileri ve disiplinlerarası yaklaşımların etkisiyle dönüşmeye devam etmektedir. Bu çalışma, bilişsel yük çalışmalarının tarihsel gelişimi ve farklı alanlara uyarlanabilirliğini bütüncül bir bakışla incelemiş; gelecek araştırmalara ışık tutacak öngörüler sağlamıştır. Özellikle artırılmış/sanal gerçeklik ve nörobilim tabanlı ölçüm yöntemleriyle yürütülen çalışmalar, bilişsel yük çalışmalarının potansiyel yönelimlerini belirlemede yol gösterici olacaktır. Gelecek araştırmaların, bilişsel yük kuramının farklı alanlardaki uygulamalarına ve yeni teknolojilerle bütünleştirilmesine odaklanması beklenmektedir.

5.SONUÇ

Bu çalışma, 2005-2024 yılları arasında bilişsel yük alanında yayımlanmış 8.262 bilimsel yayını ortak sözcük çözümlemesi ve ana yol çözümlemesi yöntemleriyle inceleyerek, kuramın tarihsel gelişimine ve güncel araştırma eğilimlerine ışık tutmuştur. Bulgular, bilişsel yük çalışmalarının başlangıçta daha kuramsal odaklı bir yapıya sahipken zamanla eğitim teknolojilerindeki ilerlemelerle bütünleştiğini ve disiplinlerarası bir boyut kazandığını göstermektedir. Özellikle 2015 sonrasında EEG, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerin öne çıkması, alanda hem ölçüm yöntemlerinin hem de uygulama alanlarının çeşitlendiğine işaret etmektedir. Bu durum, bilişsel yük kuramının yalnız klasik öğrenme ortamlarında değil, farklı bağlamlarda ve çağdaş teknolojilerle etkileşim içinde de incelendiğini ortaya koymaktadır.

Bilişsel yük kavramının kısa zamanda bu denli geniş bir uygulama alanına kavuşması, öğrenenlerin bilişsel süreçlerini eniyelemeye yönelik stratejilerin önemini vurgulamaktadır. Ortak sözcük çözümlemesi sonucunda elde edilen sözcük ağ yapısı, bilişsel yük ile ilişkili anahtar kavramların dönemselsel olarak nasıl çeşitlendiğini ve alana yeni teknolojik unsurların nasıl dahil olduğunu göstermiştir. Ana yol çözümlemesi ise kuramın evrimini belirli dönüm noktaları ve temel çalışmalar çerçevesinde inceleme olanağı sunmuş, kuramsal temel ile uygulama alanlarının zaman içindeki bütünleşme sürecini açığa çıkarmıştır. Bu bulgular, öğrenme süreçlerinde bilişsel yükün yönetilmesinin hem eğitsel tasarımlar hem de teknolojik yenilikler açısından kritik bir parametre olduğunu doğrulamaktadır.

Çalışmanın sınırlılıkları arasında, yalnızca WoS veri tabanına ait yayınların incelenmiş olması ve ilgili alanyazının WoS kapsamı dışında kalan bölümlerini yansıtmıyor oluşu sayılabilir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılmayan farklı bibliyometrik yöntemler veya nitel incelemeler, bilişsel yük kuramının gelişimini farklı yönleriyle ortaya koyabilirdi. Bununla birlikte, WoS kapsamındaki veriler üzerinden geniş bir zaman dilimini ele alan bu çözümleme, özellikle nicel eğilimlerin ve atıf ağlarının genel hatlarını saptamada önemli bir yarar sağlamaktadır.

Gelecek araştırmalarda, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ ve nörobilim temelli ölçüm yöntemleri (örnek olarak göz izleme, fNIRS) gibi yeni teknolojilerin bilişsel yük kuramıyla etkileşimini daha ayrıntılı incelemek yararlı olacaktır. Ayrıca, farklı disiplinler (tıp, mühendislik, mimarlık vb.) ve farklı yaş grupları (ilkokul öğrencileri, yetişkin öğrenenler vb.) odağında yürütülecek disiplinlerarası çalışmalar, bilişsel yükü azaltmaya yönelik daha kapsamlı stratejilerin geliştirilmesine katkı sunabilir. Böylelikle, bilişsel yük kuramı hem öğretim tasarımı hem de teknolojik uygulamalar bağlamında çok daha geniş bir çerçevede değerlendirilebilecek ve öğrenme süreçlerinin verimliliğini artırmaya yönelik somut öneriler üretilebilecektir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Anderson, J. R. (1982). Acquisition of cognitive skill. *Psychological Review*, 89(4), 369.
- Antonenko, P., Paas, F., Grabner, R., & Van Gog, T. (2010). Using electroencephalography to measure cognitive load. *Educational Psychology Review*, 22, 425–438.
- Batagelj, V., & Mrvar, A. (2008). Analysis of kinship relations with Pajek. *Social Science Computer Review*, 26(2), 224–246.
- Berka, C., Pojmani, N., Coyne, J. J., Cole, A., & Denise, C. (2010). NeuroGaming: Merging cognitive neuroscience & virtual simulation in an interactive training platform. *Advances in Understanding Human Performance: Neuroergonomics, Human Factors Design, and Special Populations*, 313–324.
- Castro-Alonso, J. C., Wong, M., Adesope, O. O., & Paas, F. (2021). Effectiveness of multimedia pedagogical agents predicted by diverse theories: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 33(3), 989–1015.
- Chandler, P., & Sweller, J. (1991). Cognitive load theory and the format of instruction. *Cognition and Instruction*, 8(4), 293–332.
- Chandler, P., & Sweller, J. (1996). Cognitive load while learning to use a computer program. *Applied Cognitive Psychology*, 10(2), 151–170.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), 1382–1402.
- Çakmak, E. K. (2007). Çoklu ortamlarda dar boğaz: Aşırı bilişsel yüklenme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(2).
- Çepelioğullar, N. (2020). *Çalışma belleği kapasitesi ve bilişsel yükün mantıksal-deneyimsel bilgi işleme ve karar verme üzerindeki etkisi* (Yayın no:649051) [Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi].
- Eitel, A., & Scheiter, K. (2015). Picture or text first? Explaining sequence effects when learning with pictures and text. *Educational Psychology Review*, 27(1), 153–180.
- Grauwin, S., & Jensen, P. (2011). Mapping scientific institutions. *Scientometrics*, 89(3), 943–954.
- Horrey, W. J., Wickens, C. D., & Consalus, K. P. (2006). Modeling drivers' visual attention allocation while interacting with in-vehicle technologies. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 12(2), 67.
- Hummon, N. P., & Doreian, P. (1989). Connectivity in a citation network: The development of DNA theory. *Social Networks*, 11(1), 39–63.
- Jones, S. J., Fong, C. J., Torres, L. G., Yoo, J. H., Decker, M. L., & Robinson, D. H. (2010). Productivity in educational psychology journals from 2003–2008. *Contemporary Educational Psychology*, 35(1), 11–16. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2009.10.002>
- Kester, L., Kirschner, P. A., & Van Merriënboer, J. J. (2005). The management of cognitive load during complex cognitive skill acquisition by means of computer-simulated problem solving. *British Journal of Educational Psychology*, 75(1), 71–85.
- Kester, L., Kirschner, P. A., Van Merriënboer, J. J., & Baumer, A. (2001). Just-in-time information presentation and the acquisition of complex cognitive skills. *Computers in Human Behavior*, 17(4), 373–391.

- Khalil, M. K., Paas, F., Johnson, T. E., & Payer, A. F. (2005). Interactive and dynamic visualizations in teaching and learning of anatomy: A cognitive load perspective. *The Anatomical Record Part B: The New Anatomist*, 286(1), 8–14.
- Khan, M. A., Asadi, H., Zhang, L., Qazani, M. R. C., Oladazimi, S., Kiong, L. C., ... & Nahavandi, S. (2024). Application of artificial intelligence in cognitive load analysis using functional near-infrared spectroscopy: A systematic review. *Expert Systems with Applications*, 123717.
- Kılıç, E. (2006). *Çoklu ortamlara dayalı öğretimde paralel tasarım ve görev zorluğunun üniversite öğrencilerinin başarılarına ve bilişsel yüklenmelerine etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi] Ankara Üniversitesi.
- Kirschner, P. A., Sweller, J., & Clark, R. E. (2006). Why minimal guidance during instruction does not work: An analysis of the failure of constructivist, discovery, problem-based, experiential, and inquiry-based teaching. *Educational Psychologist*, 41(2), 75–86.
- Liu, J. S., & Lu, L. Y. Y. (2012). An integrated approach for main path analysis: Using the multi-level perspective for complex technological systems. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 63(6), 1172–1186.
- Makransky, G., Terkildsen, T. S., & Mayer, R. E. (2019). Adding immersive virtual reality to a science lab simulation causes more presence but less learning. *Learning and Instruction*, 60, 225–236.
- Mayer, R. E. (1992). Multimedia learning: Are we asking the right questions? *Educational Psychologist*, 32(1), 1–19.
- Mayer, R. E. (2001). *Multimedia learning*. Cambridge University Press.
- Mayer, R. E. (2014). Multimedia instruction. In *Handbook of research on educational communications and technology* (pp. 385–399). Springer.
- Mayer, R. E., & Moreno, R. (2003). Nine ways to reduce cognitive load in multimedia learning. *Educational Psychologist*, 38(1), 43–52.
- Mayer, R. E., Heiser, J., & Lonn, S. (2001). Cognitive constraints on multimedia learning: When presenting more material results in less understanding. *Journal of Educational Psychology*, 93(1), 187.
- Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, 63(2), 81–97.
- Moreno, R., & Mayer, R. E. (2005). Role of guidance, reflection, and interactivity in an agent-based multimedia game. *Journal of Educational Psychology*, 97(1), 117–128.
- Moreno, R., & Valdez, A. (2005). Cognitive load and learning effects of having students organize pictures and words in multimedia environments: The role of student interactivity and feedback. *Educational Technology Research and Development*, 53(3), 35–45.
- Mutlu-Bayraktar, D., Cosgun, V., & Altan, T. (2019). Cognitive load in multimedia learning environments: A systematic review. *Computers & Education*, 141, 103618.
- Özçınar, Z. (2009). The topic of instructional design in research journals: A citation analysis for the years 1980–2008. *Australasian Journal of Educational Technology*, 25(4), 559–580.
- Persson, O., Danell, R., & Schneider, J. W. (2009). How to use Bibexcel for various types of bibliometric analysis. *Celebrating scholarly communication studies: A Festschrift for Olle Persson at his 60th Birthday*, 9–24.
- Paas, F., van Gog, T., & Sweller, J. (2010). Cognitive load theory: New conceptualizations, specifications, and integrated research perspectives. *Educational Psychology Review*, 22(2), 115–121. <https://doi.org/10.1007/s10648-010-9133-8>
- Paas, F. G., & Van Merriënboer, J. J. (1994). Variability of worked examples and transfer of geometrical problem-solving skills: A cognitive-load approach. *Journal of Educational Psychology*, 86(1), 122.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348–349.
- Schnotz, W., & Kürschner, C. (2007). A reconsideration of cognitive load theory. *Educational Psychology Review*, 19(4), 469–508.
- Schnotz, W., & Rasch, T. (2005). Enabling, facilitating, and inhibiting effects of animations in multimedia learning: Why reduction of cognitive load can have negative results on learning. *Educational Technology Research and Development*, 53(3), 47–58.
- Skulmowski, A., & Rey, G. D. (2020). Subjective cognitive load surveys lead to divergent results for interactive learning media. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(2), 149–157.

- Suzuki, Y., Wild, F., & Scanlon, E. (2023). Measuring cognitive load in augmented reality with physiological methods: A systematic review. *Journal of Computer Assisted Learning*, 40(2), 375–393.
- Sweller, J. (1985). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257–285.
- Sweller, J. (1988). Cognitive load theory and the design of instructional materials. *Educational Psychologist*, 38(1), 1–8.
- Sweller, J. (1998). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 22(2), 257–285.
- Sweller, J., Van Merriënboer, J. J. G., & Paas, F. G. W. C. (1998). Cognitive architecture and instructional design. *Educational Psychology Review*, 10(3), 251–296. <https://doi.org/10.1023/A:1022193728205>
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2014). Visualizing bibliometric networks. In *Measuring scholarly impact: Methods and practice* (pp. 285–320). Cham: Springer International Publishing.
- Van Merriënboer, J. J., Jelsma, O., & Paas, F. G. (1992). Training for reflective expertise: A four-component instructional design model for complex cognitive skills. *Educational Technology Research and Development*, 40(2), 23–43.
- Wu, H. K., Lee, S. W. Y., Chang, H. Y., & Liang, J. C. (2013). Current status, opportunities and challenges of augmented reality in education. *Computers & Education*, 62, 41–49. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.10.024>
- Wu, P. H., Hwang, G. J., Yang, M. L., & Chen, C. H. (2018). Impacts of integrating the repertory grid into an augmented reality-based learning design on students' learning achievements, cognitive load and degree of satisfaction. *Interactive Learning Environments*, 26(2), 221–234.
- Zheng, Z., Gao, S., Su, Y., Chen, Y., & Wang, X. (2023). Cognitive load-induced pupil dilation reflects potential flight ability. *Current Psychology*, 42(28), 24871–24881.

Manisa Kent Markalaşması: Üniversite Öğrencilerinin Algıları ve Stratejik Öneriler

Meral Özçınar¹, Nuray Yılmaz Sert², Göker Gülay³

ÖZET

Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi öğrencilerinin Manisa kentine yönelik algı ve tutumlarını kapsamlı bir şekilde inceleyerek, şehrin marka kent olarak yeniden konumlandırılması sürecine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırma bulguları, öğrencilerin sosyal, kültürel ve ekonomik algılarının genellikle düşük düzeyde olduğunu, ancak yerel gastronomi ve doğal güzellikler gibi belirli alanlarda olumlu algılar taşıdıklarını göstermiştir. Ayrıca, cinsiyet ve yaşanan il gibi demografik değişkenlerin şehir algısı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırma, Manisa'nın sosyal ve kültürel olanaklarının geliştirilmesi, yerel yönetimlerin öğrenci odaklı politikalar oluşturması ve şehrin gastronomi, tarih ve doğa turizmi alanlarında farkındalığının artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bulgular, Manisa'nın hem mevcut sakinleri hem de potansiyel ziyaretçileri için daha cazip bir şehir haline gelmesi yolunda stratejik adımların önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Marka, Manisa.

Manisa City Branding: Exploring University Students' Perceptions and Strategic Recommendations

ABSTRACT

This study investigates how university students' perceptions and attitudes towards Manisa influence its positioning as a competitive city brand in a globalized context. The findings reveal that students generally hold low levels of social, cultural, and economic perceptions of the city, largely due to limited opportunities in these areas. However, local gastronomy and natural attractions are perceived positively, offering key opportunities for strategic branding. Demographic variables, particularly gender and place of residence, significantly shape perceptions of the city. The research underscores the importance of enhancing Manisa's social and cultural facilities, promoting student-oriented policies by local administrations, and increasing awareness of its gastronomy, historical heritage, and natural tourism potential. These findings highlight the necessity of a multi-faceted branding strategy to transform Manisa into an attractive destination for both its residents and visitors.

Keywords: City, City-Branding, Manisa.

¹ İletişim Yazarı: meral.ozcinar@cbu.edu.tr, Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0606-6305.

² Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5329-5469.

³ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1217-3091.

1. GİRİŞ

Bugün dünya genelinde kentleşme artmakta, tarihte ilk kez kentlerde kırsaldakinden daha fazla insan yaşamaktadır. 1950'de bir kentte ikamet edenlerin oranı %29 iken, Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre kentleşme 2025'te %57'ye, 2050'de ise %70'e çıkacaktır (Tengler, 2018: 162). Tarihte ilk kez bu kadar çok insanın kentlerde yaşamaya başlamasıyla birlikte kentsel rekabetçilik daha fazla önem kazanmıştır. Bu bağlamda kentsel rekabetçilikte önemli bir unsur olan kent markası kavramının da giderek daha popüler bir konu haline gelmiş hem akademisyenler hem de politika yapıcılar için önemli bir ilgi konusu olmuştur.

Marka kent olmak, diğer kent markalarından farklı duruş sergilemek, rakip kentlere kıyasla ziyaretçiler tarafından daha çok tercih edilmek, böylelikle daha olumlu bir imaj oluşturmak anlamına gelmektedir. Başka bir anlatımla bir kentin marka olabilmesinde güçlü bir imaj etkili rol oynamaktadır. Bir kentin imajı, insanların o kente yönelik düşünce ve izlenimlerin bütünü temsil etmektedir. Öte yandan bir kentin marka olarak algılanması, o kentin tüm olanaklarını kültürel, ticari, politik açıdan ziyaretçilerin algısı için yüksek bir değere dönüştürmeyi ifade etmektedir (Erdem, 2021: 32). Dolayısıyla kent markası, küreselleşme çağında kentsel rekabet avantajını artıran değerli bir varlıktır (Dastgerdi ve De Luca, 2019: 6). Benzersizliğe güvenen ve çeşitli yöntemler kullanan kentler, sermaye ve insan kaynaklarını kendine çekerek itibarlarını ve sürdürülebilirlik düzeylerini yükseltmeye çalışmaktadır. Kısaca dünya genelinde kentleşmenin hızla artmasıyla birlikte, kentler arasındaki rekabet de giderek daha önemli hale gelmiştir. Kent markası, bir kentin diğer kentlerden farklı bir duruş sergileyebilmesi, ziyaretçiler tarafından daha çok tercih edilmesi ve daha olumlu bir imaj yaratması anlamına gelmektedir. Kent markası kavramı, yalnızca bir şehrin tanıtımını veya pazarlamasını değil, aynı zamanda o şehrin kimliğini, ruhunu ve değerlerini küresel düzeyde etkili bir şekilde temsil etme sürecini ifade etmektedir. Bir kent markası oluşturmak, şehrin benzersiz özelliklerini tanımlamayı, bu özellikleri etkili bir şekilde iletişim stratejileriyle hedef kitlelere aktarmayı ve bu şekilde şehri diğer kentlerden farklı bir konuma taşımayı içerir. Dolayısıyla, kent markası, hem yerel halk hem de ziyaretçiler için bir çekim merkezi olmayı, ekonomik, kültürel ve sosyal bağlamda değer yaratmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Manisa'nın kent markası olma sürecinde, şehrin benzersiz kültürel, ticari ve sosyal değerlerini öne çıkararak küresel rekabet avantajını artırması ve sürdürülebilirliğini güçlendirmesi beklenmektedir.

Türk Dil Kurumu tarafından “şehir” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılan “kent” kelimesinin sözlükteki tanımı “nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı” şeklinde yer almaktadır. Ancak günümüzde bir kent, sadece bir grup insan için ikamet yeri olarak değil, aynı zamanda yerleşik olmayanları ziyaret etmeye, seyahat etmeye, kalmaya ve hatta yatırım yapmaya çeken pazarlanabilir bir marka işlevi görmektedir. Bu nedenle, kentler, özellikle şiddetli küresel rekabet karşısında kendilerini diğerlerinden ayırmaya ve benzersiz kimlikler yaratmaya çalışırken, kent markalaşması giderek güncel bir konu haline

gelmektedir (Rahimah, 2020: 48). Marka kavramı, farklı insanlar için farklı şeyler ifade etmektedir.

Marka kavramına farklı bakış açıları mevcuttur ve bu bağlam, kentlerin kendine özgü kimliklerini inşa ederken markalaşma süreçlerinde benzer bir dinamikle karşılaştığını göstermektedir. Çoğunlukla bir logodan bir organizasyonun görsel kimliğine, bir ürüne/hizmete veya ürün/hizmet grubuna, kuruluşun itibarına kadar birçok unsuru tanımlamak için kullanılmaktadır. Bir kurumun markası, pazardaki itibarıdır. Bu, belgelerin ne söylediğinden ziyade kurumun gerçekte nasıl davrandığına bağlı olarak kurumsal değerlerinin, çalışma felsefesinin, değer önerisinin ve kurumsal sosyal sorumluluğunun kamuoyu tarafından algılanmasını içermektedir (Fitzpatrick, 2013: 35). Dolayısıyla bir marka, bir ürün veya hizmetten daha fazlasıdır; çünkü onu aynı ihtiyacı karşılamak için tasarlanmış diğer ürün ve hizmetlerden bir şekilde farklılaştıran boyutlara sahiptir. Bu farklılıklar, markanın özellikleri veya yararlarıyla ilgili olarak rasyonel ve somut olabileceği gibi markanın temsil ettiği şeyle ilgili olarak daha sembolik, duygusal ve soyut olabilmektedir (Keller, 2012: 31). Markalaşma ise, itibar oluşturmak veya yönetmek için ürün veya hizmetle ilgili tüm boyutların tasarlanması, planlanması ve iletilmesi sürecidir. Markalaşma, zihinsel yapılar yaratarak hedef kitlenin ürün ve hizmetler hakkındaki bilgilerini, karar vermelerini netleştirmekte ve bu süreçte kurumlara değer sağlayacak şekilde düzenlemelerine yardımcı olmaktadır (Keller, 2012: 36).

Markalaşma, tüketici ürünleri için uzun yıllardır kullanıyor olsa da ülkeleri, kentleri ve bölgeleri stratejik olarak markalaştırma konsepti, yerlerin giderek artan bir pazarlama ortamında daha etkin bir şekilde rekabet etmesine yardımcı olmak için 90'ların ortalarından itibaren gelişmeye başlamıştır (Rizzi ve Dioli, 2009). Kavram kentlere uyarlandığında; kent markasının tanımıyla ilgili farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle çalışmaların ekonomi, sosyoloji, pazarlama, kamu politikaları, yönetim, iletişim vb. çok geniş bir yelpazede farklı akademik disiplinler tarafından geliştirilmiş olması, kent markasına olan yaklaşımlarda da farklılıkları beraberinde getirmiştir. Örneğin Kavaratzis (2004) kent markalaşmasını, kentin yatırım ve turizm cazibesini artırmasının yanı sıra yerel kimliği güçlendirmesi ve sosyal dışlanmadan kaçınmasına izin verecek bir rekabet avantajı elde etmesinin bir yolu olarak tanımlarken, Jojic (2018:150) aynı kavramı kent imajını iletmenin yollarını geliştirmek, rekabet avantajları elde etmek ve ekonomik önemini de artırarak bir şehrin itibarını güçlendirmek olarak ele almaktadır. Lucarelli ve Berg (2011:21)'e göre ise kent markalaşması, çağrışımlar ve beklentiler yaratmak için bir kente bağlı tüm bilgilerin amaca yönelik sembolik düzenlemesidir.

Bir kent markasının üzerinde durulması gereken dört farklı yönü bulunmaktadır. Bunlar marka kimliği, marka imajı, marka amacı ve marka değeridir (Anholt, 2007:5).

- a. *Marka kimliği*, ürünün açık ve belirgin bir şekilde ifade edilen temel konseptidir. Kent markalaştırma süreçleri, kalıcı rekabet avantajları elde etmek için hedef gruplarla devam eden bir etkileşimde marka kimliğinin yaratılması, geliştirilmesi ve korunması çerçevesinde ilerlemektedir. Kentsel marka yönetimi, kentte yaşayanların

ve onların yerle ilgili duygu ve düşüncelerinin yer aldığı kent marka kimliğinin iletişimini ve tasarımını içermelidir. Mesajların tutarlılığına, marka kimliğinin korunmasına ve üstün değer geliştirilmesine yardımcı olarak sürdürülebilir bir rekabet avantajı yaratılabilir (Anholt, 2007: 5).

- b. *Marka imajı*, hedef kitlenin zihninde var olan marka algısıdır. Kent marka imajı, çok sayıda insanı bir kente bağlayan inançların, fikirlerin ve izlenimlerin toplamı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu nedenle, genel kent imajı algısı hem bilişsel hem de duygusal değerlendirmelere dayanmaktadır. Bilişsel değerlendirmeler, bireyin bir kente ilişkin bilgi ve inançlarına dayalı izlenimlerini ifade ederken, duygusal değerlendirmeler, bireyin kente karşı hissettikleri ile ilgilidir (Manyiwa, Priporas ve Wang, 2018: 6).
- c. *Marka amacı*, marka imajının içsel eşdeğeri olarak kabul edilebilir. Günümüzde kurumların hizmet unsuru, rekabet üstünlüklerinin daha önemli bir parçası olduğu için (çoğu fiziksel ürün neredeyse aynı olduğundan), örgütün dış vaatlerine güçlü bir şekilde bağlı olan güçlü bir iç kültürün güçlü bir itibar oluşturması muhtemeldir. Markalaşmanın bu yönü, ülkeler, kentler veya bölgelerden bahsederken de önemlidir (Anholt, 2007: 5). Genel olarak kent markalaşmasının amacı, turistler ve yatırımcılar için çekici bir imaj yaratmanın yanı sıra yerel sakinlerin yerel kimliklerini güçlendirmektir. Bu amaçlara ulaşmanın en temel yolu ise kent imajının yönetimi ve iletişimidir (Castillo-Villar, 2018: 31).
- d. *Marka değeri* ifadesi eğer bir şirket, ürün veya hizmet olumlu, güçlü ve sağlam bir itibar kazanırsa, bunun çok büyük bir değere sahip bir varlık haline geldiği fikrini özetlemektedir. Bir kentin marka değeri, ekonomik performansı ve kentsel rekabetçilik başarısı ile pozitif olarak ilişkilidir (Anholt, 2007:5). Genel olarak bir kent markalaşması, yatırım çekiciliği; turizmi çekiciliği; yatırımcılar tarafından güvenilirlik ve güven; içeride (ulusal) ve dışarıda (çok uluslu) siyasi etkinin artması; diğer şehirler, kamu veya özel araştırma ve üniversite kurumları ve özel sektör kuruluşları ile daha iyi ve daha verimli küresel ortaklıklar; ürünler veya hizmetler üzerinde "menşe şehir (city of origin)" etkisi; yurttaşlık gururu; yerel uyuma, güvene ve çözüme odaklanma gibi değerlere odaklanmaktadır (Middleton, 2011: 15).

Kentler aslında medeniyet kadar eskidir ve modern dünyanın büyük kentlerinin çoğunun, hükümet, din ve (özellikle) ticaret merkezleri olarak çok uzun geçmişlere sahip oldukları bilinmektedir (Gordon ve Buck, 2005: 2). Dolayısıyla kentlerin yüzyıllardır, dünya ekonomisini şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Ancak artık günümüzde dünya tek bir pazardır. Küreselleşme, her ülkenin, her kentin ve her bölgenin dünyadaki tüketicileri, turistleri, yatırımcıları, öğrencileri, girişimcileri, uluslararası spor ve kültürel etkinliklerini kendisine çekebilmek, diğer hükümetlerin uluslararası medyasının ve diğer ülke halklarının dikkatini ve saygısını kazanabilmek için birbiriyle rekabet etmesi gerektiği anlamına gelmektedir (Anholt, 2007: 1).

Özgünlük bu rekabetteki en önemli belirleyendir. Özgün bir mimari, özgün bir kültür, özgün bir üretim ürünü, özgün bir toplum, özgün bir deneyim vb... Başka bir ifadeyle, bir kentin güçlü bir marka olabilmesi için tanımlayıcı ve ayırt edici özelliklere sahip olması gerekmektedir. (Winfield-Pfefferkorn, 2005: 2). Anholt-Ipsos Şehir Markaları Endeksi 2022 yılında Londra'nın dünyanın en beğenilen şehri olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılanların Londra'ya ilişkin -yüksek eğitim almak için iyi bir yer olduğuna, şehirde iş bulma kolaylığına, muhtemelen “uyum sağlayacağımız ve kültürünüzü anlayan ve takdir eden insanlar bulacağımız” bir kent olduğuna dair- olumlu algılara sahip olmaları Londra'yı ayırt edici kılmış ve diğer şehirlerden daha yüksek bir marka değerine sahip olmasını sağlamıştır. Aynı araştırmada Londra'yı sırasıyla Paris, Sydney, NewYork, Roma, Washington D.C., Barcelona, Toronto, Tokyo, Berlin ve San Francisco takip etmektedir (<https://www.ipsos.com/en/anholt-ipsos-city-brands-index-2022>). Türkiye'nin ise en yüksek marka değerine sahip olan şehri İstanbul'dur. Tarihi dokusu, kültürel mirası, doğal güzellikleri ve stratejik konumu İstanbul'un yüzyıllardır cazibe merkezi olmasındaki ana sebepler arasında sıralanmaktadır. Sonuç olarak bireylerin her yerde yaşayabilir ve çalışabilir olduğu günümüz küresel dünyasında kentler de ticari ürünler gibi markalaşabilmektedir. Kentler arası rekabette, markalaşma yerel yönetimlerin ekonomik, politik ve sosyo-kültürel hedeflere ulaşması için stratejik bir yol olarak görülmekte ve giderek daha fazla önemli hale gelmektedir.

1.1. Kentsel Rekabetçilikte Kent Markalaşmasının Önemi

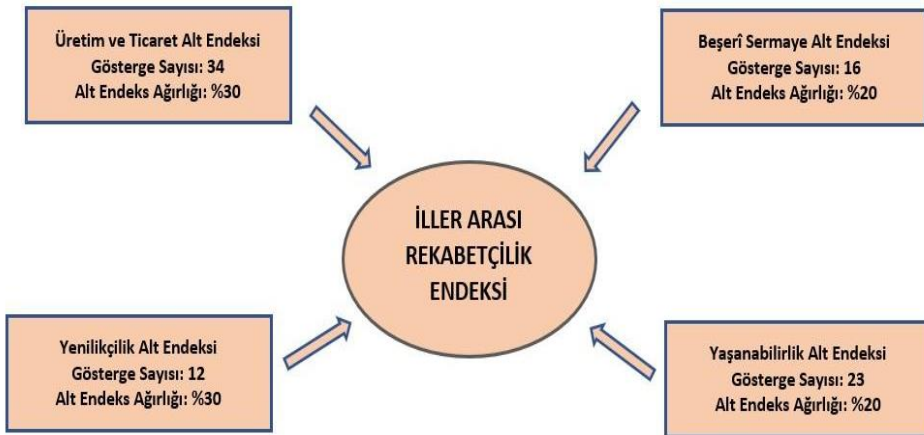
Kentler bireyler için istihdam, eğitim, barınma, sosyal hareketlilik, ulaşım vb; işletmeler için ise düşük maliyetler, finansal hizmet, eğitimli işgücü, malzeme, pazarlara yakınlık gibi çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatlar bir yandan kentleşmeyi de desteklemektedir öte taraftan bunun sürdürülebilmesi yönünde gösterilen çabalar, kentler arasında insan kaynağı, mali ve entelektüel sermaye için artan bir rekabeti beraberinde getirmektedir. Diğerleriyle rekabet halindeki bir kentin farkındalığını ve cazibesini artırmak amacıyla günümüzde kent markalaşma süreci, kentsel gelişimin bir parçası olarak benimsenmeye başlanmıştır (Insch, 2011: 9).

Alanyazındaki tartışmalar, özellikle 1980'lerden sonra gelişim ve yenilenme arayışlarında kentler arasındaki rekabetin arttığı yönündedir (Begg, 1999: 798). Kentler arasındaki rekabetin hızlı büyümesi, farklı düzeylerde ve faaliyet yelpazesinde görülen küreselleşmenin ve teknolojinin sonuçlarından biridir. Günümüzde internet, dizüstü bilgisayarlar, ev ofisleri ve kablosuz bağlantılar sayesinde toplum artık bir yerde yaşama ve başka bir yerde çalışma seçeneğine sahiptir. Bir yerde yaşarken başka bir eyalette, kentte veya ülkede bir işveren için çalışmak artık bir fikir değil, bir gerçektir. Bu noktada insanlar, kendileri için en iyiyi seçebilmek ve kendilerine en fazla faydayı sağlamak için kentlerin sundukları olanaklara bakarak karar almaktadır (Winfield-Pfefferkorn, 2005: 10). Kentler açısından bakıldığında ise, kent seçimi süreçlerinin farkında olmak ve kendi konumu lehine hedef kitlelerin kararını etkileyebilmek önemlidir (Jacobsen, 2009: 72). Öte taraftan sermayenin ve insanların serbest dolaşımı göz önüne alındığında kentlere sadece dışarıdan gelen vatandaşlar açısından değil kent sakinlerinin de kentten memnun kalmasını sağlamak

kentin sürdürülebilirliği için elzem görülmektedir. Sakinlerin bir kentin markasını şekillendirme ve geliştirmede sahip olduğu temel değeri hafife almak, bir kentin marka stratejisinin amaçlarını ve niyetlerini zayıflatabilmektedir. Ziyaretçilerin algısı, sakinlerin yaşadıkları, çalıştıkları ve eğlendikleri kente olan tutumlarından ve bağlılıklarından doğrudan etkilenmektedir. Tüm sakinlerin talep ve arzularını karşılamak gerçekçi olmasa da kent marka kimliğini 'yaşadıkları ve soludukları' için kent sakinleri, kent markasının oluşturulmasında çok önemli noktalar (Jojic, 2018: 158). Tüm bunlarla mücadele etmek için, kentlerin kendilerini çok çeşitli teknoloji, endüstri, perakende ve diğer cazibe merkezlerinin gelişebileceği, yaşamak için iyi yerler olarak markalamaları gerekmektedir. Dolayısıyla rekabetin taleplerine cevap verme ve belirli hedef grupları (kent sakinleri, yatırımcılar, öğrenciler, turistler vs.) çekme çabası, son yıllarda hem akademi ve hem de kamu otoritelerinde kent markalaşmasına artan bir ilgiye yol açmıştır (Winfield-Pfefferkorn, 2005: 10; Shirvani Dastgerdi ve De Luca, 2019: 6).

Kentler, giderek artan bir şekilde birbirleriyle farklı seviyelerde rekabete girdikçe, alanyazında kentsel rekabet avantajının belirleyicileri de yoğun bir inceleme alanı oluşturmuştur. Başka bir anlatımla yeni rekabet ortamında kent başarısını neyin belirlediği sorusu sıklıkla gündeme gelmektedir (Begg, 1999: 795; Jensen-Butler vd., 1997: 865). Bu bağlamda URAK (Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu), Huavari vd. (2001) tarafından Finlandiya için yapılan endeks çalışmasının Türkiye'ye uyarlanmasıyla hazırlanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi Türkiye'de 81 ilin rekabetçilik seviyelerini "Beşerî Sermaye", "Üretim ve Ticaret", "Yenilikçilik" ve "Yaşanabilirlik" olmak üzere 4 ana başlık üzerinden değerlendirmektedir. Bunlar alt endeksler olarak adlandırılmakta ve her alt endeks farklı sayıda değişkeni içermektedir (İller arası Rekabetçilik Endeksi, 2018:17).

Şekil 1: İller arası rekabetçilik endeksini oluşturan alt endeksler

Kaynak: Şekil 1. İller Arası Rekabetçilik Endeksi, 2018:17.

Kentler, markalaşmayı, paydaşlarını yeni bir rekabetçi kimlik etrafında birleştirmenin ve mesajlarını hedef kitlelere iletmenin bir yolu olarak kullanmaktadır. Markalaşma yoluyla oluşturulan olumlu bir kent imajının önemi, yerine getirdiği birçok işlevden kaynaklanmaktadır. Ölçülebilir bazı avantajların yanı sıra, belirli bir prestij duygusunu ve belirli bir sosyal grubun parçası olma duygusunu güçlendirerek, bireylerin kendini bu kentin sakini olarak adlandırmaktan memnuniyet duymasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra olumlu kent imajı, yerel halkın iktidardaki yetkililere olan güvenini artırarak yerel yönetimlerin aldığı kararlarla ilgili bir dereceye kadar rızalarını da sağlamaktadır. Ayrıca, kent sakinlerinin ve turistlerin belirli kent ürünlerine olan bağlılığını güçlendirmekte ve çevrede ortaya çıkan olumsuz bilgileri azaltmaktadır. Yürütülen tanıtım faaliyetleri daha etkili hale gelmekte ve her şeyden önce yatırımcılar, ürünleri tüketiciler tarafından kaliteli ürünler olarak karşılanacağı için popüler kentlere çekilmektedir. Kısaca profesyonel ve tutarlı bir kent markası yaratmak gözle görülür faydalar sağlayarak kentin, rekabetçi birimler arasında öne çıkmasına yardımcı olmaktadır (Raszowski, 2012: 337; Popescu, 2007:88). Ayrıca olumlu bir imaja ve kimliğe sahip olan kentler, ister kent sakini, ister iş insanı veya ziyaretçi olsun, paydaşlarının taleplerini daha iyi karşılayabilmektedir (Gilboa, 2015: 50).

YÖNTEM

Bu çalışma, betimleyici (descriptive) bir araştırma deseni benimseyerek, Manisa Celal Bayar Üniversitesi öğrencilerinin şehir algılarını nicel veriler üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, şehir markası literatüründe öne çıkan teorik çerçevelerden (Gilboa vd., 2015; Zenker, 2011; Merrilees vd., 2009, 2013) hareketle tasarlanmıştır. Çalışmanın temel hedefi, öğrencilerin sosyal, kültürel ve ekonomik algılarını sistematik bir şekilde ölçmek ve bu bulguları stratejik markalaşma önerilerine dönüştürmektir.

Bu doğrultuda, çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir: “Üniversite öğrencilerinin Manisa algısı, şehrin marka kent olarak konumlandırılmasında nasıl bir rol oynamaktadır?”

Manisa'nın sahip olduğu yerel değerler, tarihi zenginlikleri ve kültürel mirası, şehrin imajını güçlendirebileceği ve ziyaretçilerin algısında yüksek bir değer yaratabileceği öngörülmektedir. Betimleyici nitelikteki bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi öğrencilerinin kente dair görüşlerini inceleyerek, şehri bir marka şehir olarak konumlandırma sürecine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Elde edilen bulguların, yerel yönetimlerin politika geliştirme süreçlerinde ve şehir markası oluşturma çalışmalarında yol gösterici bir rol oynayacağı, Manisa'nın gelecekteki gelişimi için stratejik kararların alınmasında önemli bir temel oluşturacağı ve şehrin ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma, bu yönüyle özgün bir değer taşımaktadır.

Kurumsal markalaşmadan söz edilirken şirketin sunduğu ürün veya hizmetler değil şirketin kendisi (misyonu, vizyonu ve kültürü) esas alınmaktadır. Aynı şeyin yerler için de geçerli olduğu söylenebilir; çünkü yer markalaması kentin sunduğu tekil ürünlerle ilgili değildir, kenti bir bütün olarak markalaştırmanın daha büyük resmiyle ilgilidir. Bu nedenle, yer markalamasının temel amacı, yerin kendisini tanıtabilecek yerel ürünlerle ilişkilendirilen değerleri kullanmaktır (Jojic, 2018: 151). Başka bir anlatımla bir kentin marka kente dönüşebilmesi için o kentte marka olmayı destekleyecek değerlerin ortaya çıkarılması ve farklılaştırılması gerekmektedir (Işık ve Erdem, 2015: 20). Bir kentin marka olabilmesi için en önemli özelliklerinden yola çıkılmalı, her kent kendine has bazı unsurlara öncelik vermelidir. Bu bağlamda, araştırmaya konu olan Manisa kentinin markalaşma sürecinde kentin tarihsel, kültürel, ekonomik ve sosyal özelliklerinden hareketle, marka değerini destekleyecek özgün unsurların belirlenmesi ve bu unsurların yerel ve ulusal düzeyde tanıtılması önem arz etmektedir.

2.1. Araştırma Modeli

Literatürde şehir markası algısını anlamak ve ölçmek için çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Örneğin, Merrilees vd. (2009, 2013), şehir markası algılarının yerel sakinlerin sosyal bağları, kültürel aktiviteler ve güvenlik algıları gibi unsurlar tarafından şekillendiğini vurgulamıştır. Zenker (2011) ve Zenker vd. (2013), farklı hedef gruplar arasındaki algı farklılıklarını serbest çağrışım ve standartlaştırılmış anketler gibi yöntemlerle analiz etmiş, Gilboa vd. (2015) ise şehir imajını ölçmek için çok boyutlu bir ölçek geliştirmiştir. Bu çalışmalar, şehirlerin fiziksel ve sosyal yönlerini dikkate alarak farklı paydaş gruplarının algılarını değerlendirmeye katkı sağlamıştır.

Bu araştırma, betimleyici ve kesitsel bir nitelik taşımakta olup, veri toplama aracı olarak yapılandırılmış anket kullanılmıştır. Anket formu, Zenker ve Beckmann (2013) ile Gilboa vd. (2015) tarafından geliştirilen çok boyutlu şehir imajı ölçeklerinden uyarlanmıştır. Bu ölçekler, kent markası algısını sosyal bağlılık, kültürel olanaklar ve ekonomik imkânlar boyutlarında ölçmek üzere modifiye edilmiştir. Literatür taraması kapsamında, Kavaratzis (2004) ve Anholt (2007) gibi temel çalışmaların kent markalaşmasına ilişkin boyutları dikkate alınmıştır.

Madde Havuzunun Belirlenmesi

Ölçek maddeleri, şehir markalaşması ve sosyal algılar üzerine yapılan uluslararası çalışmalardan (örn. Merrilees vd., 2009; Zenker vd., 2013) türetilerek Türkçe bağlama uyarlanmıştır.

Oluşturulan ifade havuzu, kent markalaşması ve sosyal algılar konularında uzman beş akademisyen tarafından değerlendirilmiştir. Bu süreçte, ifadelerin akademik geçerliliği, bağlama uygunluğu ve çalışma hedefleriyle uyumluluğu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda, tekrarlayan, düşük anlamlılık taşıyan veya bağlama uygunluğu sınırlı olan ifadeler havuzdan çıkarılmıştır. Bu eleme sürecinin ardından 60 ifade, ölçek havuzu için aday olarak belirlenmiştir.

Uzman görüşü sürecinde, Jojic (2018) ve Lucarelli ve Berg (2011) gibi kaynaklardan alınan kriterler doğrultusunda ifadelerin geçerliliği test edilmiştir. Pilot uygulama sonrasında Cronbach's Alpha katsayısı ($\alpha = 0.854-0.935$) ile yüksek iç tutarlılık sağlandığı doğrulanmıştır (Tablo 12). Bu yöntem, Field (2018) tarafından önerilen güvenilirlik analizi standartlarıyla uyumludur.

Elde edilen ölçek havuzu, Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nden 30 öğrenci üzerinde pilot bir çalışma ile test edilmiştir. Pilot çalışmada, ifadelerin dil yapısı, anlaşılabilirliği ve katılımcılar tarafından nasıl algılandığı değerlendirilmiştir. Katılımcılardan alınan geri bildirimler doğrultusunda, düşük anlaşılabilirliğe sahip olduğu bildirilen ifadeler sadeleştirilmiş, bağlam açısından uygun olmayan ifadeler ise havuzdan tamamen çıkarılmıştır. Pilot uygulama sonucunda, literatüre dayalı 40 ifadeden oluşan nihai ölçek oluşturulmuştur.

2.2. Araştırmanın Örnekleme

Bu araştırmanın örnekleme, Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde eğitim gören hazırlık, ön lisans, lisans ve lisansüstü öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, araştırma evreni, Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde öğrenim gören 47.898 öğrenciyi kapsamaktadır.

Kent markası ve imajı üzerine yapılan araştırmalarda, öğrencilerin örneklem grubu olarak seçilmesi stratejik bir tercih olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, örneklem olarak öğrencilerin seçilmesinin gerekçeleri şunlardır:

a. Demografik ve Kültürel Çeşitlilik

Öğrenciler genellikle farklı şehirlerden veya bölgelerden kente gelmektedir. Bu durum, öğrencilerin kente ilişkin algılarının, demografik çeşitlilik ve kültürel zenginlik temelinde geniş bir perspektifi yansıtmasını sağlamaktadır. Bu çeşitlilik, kentin farklı hedef kitleler üzerindeki etkisini incelemek açısından kıymetli veriler sunmaktadır.

b. Kentte Geçici İkamet ve Deneyim Aktarımı

Öğrenciler, genellikle eğitim süreçleri boyunca kentte belirli bir süreyle ikamet eden geçici sakinlerdir. Bu geçici ikamet süresi boyunca kentin sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerini hem bir sakin hem de bir ziyaretçi perspektifiyle deneyimleme fırsatına sahiptirler. Eğitim süreçleri sona erdiğinde farklı şehirlere veya ülkelere dönen öğrenciler, kentteki deneyimlerini çevrelerine aktararak kentin imajının yayılmasında aracılık eden bir grup olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, öğrenciler hem kente dair kısa vadeli deneyimlerin hem de uzun vadeli algıların analizine imkân tanımaktadır.

c. Potansiyel Kalıcı Sakinler Olarak Öğrenciler

Öğrenciler, kariyer ve yaşam tercihleri doğrultusunda kentin gelecekteki potansiyel sakinleri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin kente dair algıları, kent

yönetimi ve marka stratejileri açısından gelecekteki nüfusa yönelik planlamalar için önemli bir veri kaynağı teşkil etmektedir.

d. *Diğer Gruplardan Ayrışma Özellikleri*

Öğrenciler, kentte yaşayan farklı gruplardan belirli özellikleriyle ayrılmaktadır:

- *Turistlerden Ayrışma:* Turistlere kıyasla daha uzun süre kentte ikamet eden öğrenciler, kentin yaşam dinamiklerine ve sosyal yapısına daha derinlemesine nüfuz edebilmektedir. Bu durum, kentin yalnızca bir ziyaret noktası olarak değil, aynı zamanda bir yaşam alanı olarak nasıl algılandığını anlamaya yönelik kıymetli bilgiler sunmaktadır.
- *Yerleşik Nüfustan Ayrışma:* Kentte doğup büyüyen veya uzun süredir ikamet eden yerleşik nüfusa kıyasla, öğrencilerin kente olan duygusal bağları ve alışkanlıkları daha az gelişmiştir. Bu durum, öğrencilerin kenti daha tarafsız bir şekilde değerlendirebilmelerine imkân tanımaktadır.
- *Profesyonel Gruplardan Ayrışma:* İş dünyası veya yatırım gibi nedenlerle kentte bulunan bireylerden farklı olarak öğrenciler, kenti eğitim, sosyal yaşam ve kültürel aktiviteler üzerinden değerlendirme eğilimindedir. Bu durum, kentin özellikle genç nüfus için sunduğu olanaklar ve yaşam kalitesi açısından değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Örnekleme oluşturmak için, tabakalı örnekleme yöntemi kullanılarak, üniversitenin fakülte, yüksekokul ve enstitü düzeyindeki tüm akademik birimlerinden veri toplanmıştır. Örneklem grubuna yönelik uygulama, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun E--050.01.04-482268 sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir.

Anket formu, rektörlük makamından tüm birimlere üst yazı ile gönderilmiş ve birimler tarafından atanan sorumlu öğretim üyeleri ile birebir görüşmeler yapılarak katılımın en üst düzeye çıkarılması hedeflenmiştir. Bu süreçte, her bir birimden elde edilen veri sayısının öğrenci nüfuslarıyla orantılı olmamasına karşın, tüm akademik birimlerin görüşlerini genel olarak yansıtacak bir katılım düzeyine ulaşılmıştır. Anket uygulaması, 15 Nisan 2024 ve 15 Mayıs 2024 tarihleri arasında yürütülmüştür. 180 hazırlık sınıfı, 2104 lisans ve 8 Lisansüstü öğrencisine ulaşılarak, toplamda 2292 öğrencinin katılımıyla veri seti oluşturulmuştur.

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri toplama süreci, yapılandırılmış bir anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Anket formu, demografik soruların yer aldığı birinci bölüm ve Manisa kentine yönelik algı ve tutum ifadelerini içeren ikinci bölümden oluşmaktadır. Ayrıca katılımcıların anketteki sorulara dikkatli şekilde yanıt verip vermediğini belirlemeye yardımcı olacak üç adet kontrol sorusu da eklenmiştir. Anket, Microsoft Forms aracı kullanılarak, çevrimiçi bir form aracılığıyla katılımcılara ulaştırılmış ve katılım için bir aylık bir süre ayrılmıştır.

Toplanan veriler, betimsel analizler (frekans analizi, yüzdelik dağılımlar) ve parametrik testler (t-testi, ANOVA, korelasyon) ile analiz edilmiştir. Bu analizler, üniversite öğrencilerinin şehir algılarını ve bu algıların farklı demografik özelliklere göre nasıl değişiklik gösterdiğini anlamayı hedeflemiştir.

Aşağıda yer alan Cronbach's Alpha değerleri, ifade gruplarının içsel tutarlılık düzeylerini göstermektedir. Genel olarak, gruplar yüksek düzeyde güvenilirlik sergilemektedir. Manisa'nın Yerel Değerleri ($\alpha = 0.935$) ve Manisa'da Kültürel ve Sosyal Olanaklar ($\alpha = 0.919$) grupları, ifadelerin oldukça tutarlı bir yapı sunduğunu göstermektedir. Manisa'ya Aidiyet ($\alpha = 0.854$) ve Üniversite-Sanayi İşbirliği ve İş Olanakları ($\alpha = 0.908$) grupları da yüksek güvenilirlik değerleriyle ifade uyumunun güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, Yerel Yönetim ve Üniversite İlişkileri grubu ($\alpha = 0.657$) orta düzeyde bir güvenilirlik sergilemiş olup ifadeler arasında daha az tutarlılık olduğunu işaret etmektedir. Genel olarak, ifadeler ilgili yapıların ölçümünde başarılıdır ve sonuçlar, ifadelerin güvenilirliğini desteklemektedir.

Tablo 1. İfade Gruplarının Güvenilirlik Analizi (Cronbach's Alpha)

Manisa'ya Aidiyet		Cronbach's Alpha
1.	Manisa'da bulunmaktan memnunum.	.854
2.	Gelecekte Manisa'da yaşamayı planlıyorum.	
3.	Başka yerde yaşamaktansa Manisa'yı tercih ederim.	
4.	Manisa'da kariyerimi ilerletebilirim.	
5.	Manisa şehir sakinleri yardımseverdir.	
6.	Manisa'da kendimi güvende hissederim.	
Yerel Yönetim ve Üniversite İlişkileri		.657
7.	Manisa'da yerel yönetimlerin aldığı kararlara öğrencilerin dahil edildiğini düşünüyorum.	
8.	Üniversite ile yerel yönetimler arasında öğrenciye katkı sağlayacak iş birlikleri bulunmaktadır.	
9.	Celal Bayar Üniversitesi Manisa'nın gelişmişliğine katkı sağlamaktadır.	.908
Üniversite-Sanayi İşbirliği ve İş Olanakları		
10.	Üniversite sanayi arasındaki iş birliği yeterlidir.	
11.	Manisa sanayisi staj için yeterli imkân sunmaktadır.	

12. Manisa’da nitelikli iş olanakları vardır.		
13. Manisa iş dünyası yeniliklere açıktır.		
14. Manisa sanayisindeki işletmeler gelişim göstermektedir.		
15. Manisa yabancı yatırımlar için iyi bir potansiyele sahiptir.		
16. Celal Bayar Üniversitesi sanayinin vasıflı işgücü ihtiyacını karşılamaktadır.		
Manisa’nın Yerel Değerleri		
17. Manisa tabiat açısından zengin bir şehirdir.		
18. Manisa’nın mimari yapıları görülmeye değerdir.		
19. Manisa tarihi zenginliği nedeniyle etkileyicidir.		
20. Manisa önemli tarihi eserlere sahiptir.		
21. Manisa’da ilgi çekici müzeler vardır		
22. Manisa’nın ilçelerinden en az iki tanesini söyleyebilirim.		
23. Manisa ilçelerinin kendine has özelliklerini bilirim.		
24. Manisa diğerlerinden farksız, sıradan bir şehirdir.		
25. Manisa’nın görülmeye değer birçok ilçesi vardır.	,935	
26. Manisa mistik (gizemli) bir şehirdir.		
27. Manisa sahip olduğu kültürel değerler açısından çekici bir şehirdir		
28. Manisa, benzeri olmayan bir şehirdir.		
29. Manisa’da birçok ünlü isim yetişmiştir.		
30. Manisa’da yetişen tarımsal ürünleri bilirim.		
31. Manisa’nın yöresel yemeklerini bilirim.		
32. Manisa’nın yöresel yemeklerinin tanıtımı yeterlidir.		
33. Mesir ürünlerini (macun, çay, lokum vb.) bilirim.		
Manisa’da Kültürel ve Sosyal Olanaklar		,919

34. Manisa’da önemli sanatsal etkinlikler yapılmaktadır.
35. Manisa’da boş zamanımı değerlendirebileceğim birçok imkân vardır.
36. Manisa’da kapalı alanda vakit geçirebileceğim yerler vardır.
37. Manisa’da açık havada vakit geçirebileceğim yerler vardır
38. Manisa’daki spor olanakları yeterlidir.
39. Manisa’da çok sayıda spor etkinliği vardır.
40. Manisa birçok kültürel etkinlik ve festival olanağı sunmaktadır.

3. BULGULAR

3.1. Demografik Bulgular

Tablo 2. Yaş Grubu Dağılımı

Yaş Grubu	Frekans	Yüzde (%)
18-24	2086	91.3
25-30	140	6.1
31-40	27	1.2
41-50	17	0.7
51-65	15	0.7
Toplam	2285	100

Tablo 2, araştırmaya katılan öğrencilerin yaş grubu dağılımını göstermektedir. Veriler, 18 ile 65 yaş arasında yer alan katılımcıları içermekte olup, daha düşük veya daha yüksek yaşta olanlar analiz dışında bırakılmıştır. Tabloya göre, katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%91,3) 18-24 yaş aralığında yer almaktadır. 25-30 yaş grubundaki katılımcılar %6,1’lik bir pay ile ikinci sırada yer alırken, 31-40 yaş (%1,2), 41-50 yaş (%0,7) ve 51-65 yaş (%0,7) gruplarının payları oldukça düşüktür. Bu bulgu, yükseköğretim kurumlarında genç katılımcıların yoğunluğunu yansıtarak, araştırma örnekleminin yaş açısından homojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu yaş grubu dağılımı, araştırmanın genel bulgularında genç nüfusun tercih ve tutumlarının baskın olabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle, sonuçlar yorumlanırken katılımcı yaş grubunun demografik özelliklerinin dikkate alınması önemlidir.

Tablo 3. Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
----------	---------	-----------

Erkek	937	40.9
Kadın	1355	59.1
Toplam	2292	100

Tablo 3, araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımını göstermektedir. Dağılım incelendiğinde, kadın katılımcıların sayısının erkek katılımcılardan daha fazla olduğu görülmektedir. Kadınlar, toplam katılımcıların %59,1'ini oluştururken, erkekler %40,9'unu temsil etmektedir.

Tablo 4. Yaşanılan İl Dağılımı

Yaşanılan İl	Frekans	Yüzde (%)
Manisa	1402	61.2
İzmir	546	23.8
Diğer	344	15.0
Toplam	2292	100

Tablo 4, katılımcıların yaşadıkları illere ilişkin dağılımını göstermektedir. Araştırmada üç ana bölge dikkate alınmıştır: Manisa, İzmir ve diğer iller. Sonuçlara göre; katılımcıların %61,2'si Manisa'da yaşamaktadır. İzmir'de yaşayan katılımcılar %23,8 oranında yer alırken, diğer illerden gelen katılımcılar %15,0 oranında temsil edilmektedir. Bu durum, araştırmanın örneklem grubunun büyük ölçüde Manisa ve çevre illerle sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Barınma Durumu Dağılımı

Barınma Durumu	Frekans	Yüzde (%)
Devlet yurdunda	982	42.8
Aile ile birlikte	881	38.4
Tek başına	167	7.3
Ev arkadaşlarıyla birlikte	142	6.2
Özel yurttta	120	5.2
Toplam	2292	100

Tablo 5, katılımcıların barınma durumlarına ilişkin dağılımını göstermektedir. Barınma durumuna göre, katılımcıların en büyük kısmı (%42,8) devlet yurtlarında kalmaktadır. Aile ile birlikte yaşayanların oranı %38,4'tür. Diğer barınma şekilleri arasında tek başına yaşayan (%7,3), ev arkadaşlarıyla birlikte yaşayan (%6,2) ve özel yurtlarda kalan (%5,2) bireyler bulunmaktadır. Bu dağılım, araştırma örneklemindeki öğrencilerin çoğunlukla

ekonomik ve sosyal nedenlerle kamu ve aile desteğini tercih ettiğini göstermektedir. Barınma durumu, öğrencilerin yaşam memnuniyeti ve tutumları üzerinde etkili olabilecek önemli bir demografik değişken olarak değerlendirilmelidir.

Tablo 6. Manisa'da Bulunulan Süre Dağılımı

Manisa'da Bulunulan Süre	Frekans	Yüzde (%)
1 yıldan az	167	7.6
1-2 yıl	622	28.3
3-5 yıl	915	41.7
6-9 yıl	76	3.5
10 yıl ve üzeri	415	18.9
Toplam	2195	100

Tablo 6, katılımcıların Manisa'da ne kadar süredir yaşadıklarını göstermektedir. Veriler, 1 yıldan az, 1-2 yıl, 3-5 yıl, 6-9 yıl ve 10 yıl ve üzeri olarak gruplandırılmıştır. Katılımcıların %7,6'sını 1 yıldan az süredir Manisa'da yaşayanlar oluşturmaktadır. Örneklemin %28,3'ü 1-2 yıl arasında yaşayanlardır. Bu, kısa süreli yerleşim sürecinde olan bireylerin yüksek bir temsil oranına sahip olduğunu göstermektedir. En büyük grubu 3-5 yıl arasında yaşayanlar oluşturmakta ve katılımcıların %41,7'sini temsil etmektedir. Bu süre genellikle üniversite eğitim süresi ile uyumlu bir dönemi işaret etmektedir. Katılımcıların yalnızca %3,5'i, 6-9 yıl arasında yaşayanlar grubunda yer almaktadır. Bu, orta vadeli yerleşim sürecinde olan bireylerin sınırlı olduğunu göstermektedir. Örneklemin %18,9'unu 10 yıl ve üzeri yaşayanlar oluşturmaktadır. Bu grup, Manisa'da kalıcı yerleşik bireylerin varlığını göstermektedir.

Tablo 7. Çalışma Durumu Dağılımı

Çalışma Durumu	Frekans	Yüzde (%)
Çalışıyor	316	13.8
Çalışmıyor	1976	86.2
Toplam	2292	100

Tablo 7, katılımcıların çalışma durumlarına ilişkin dağılımını göstermektedir. Katılımcıların %13,8'i "çalışıyor" kategorisinde yer almaktadır. Bu grup, eğitimlerine devam ederken iş hayatında yer alan bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların %86,2'si ise "çalışmıyor" kategorisinde yer almakta olup, büyük çoğunluğu oluşturmaktadır.

3.2. Katılımcıların Manisa Kentine Yönelik Algıları ve Tutumlarına Dair Bulgular

Tablo 8. Manisa'ya Aidiyet İfadelerine Katılım Düzeyleri (Yüzde)

İfadeler	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Manisa'da bulunmaktan memnunum.	22,8	22,0	26,2	22,3	6,7
Gelecekte Manisa'da yaşamayı planlıyorum.	44,1	25,6	17,3	8,9	4,2
Başka yerde yaşamaktansa Manisa'yı tercih ederim.	40,5	29,2	16,9	9,6	3,7
Manisa'da kariyerimi ilerletebilirim.	27,7	18,9	30,2	17,	6,2
Manisa şehir sakinleri yardımseverdir.	20,6	19,1	31,5	23,2	5,6
Manisa'da kendimi güvende hissedirim.	21,8	20,9	27,8	24,2	5,4

Tablo 8'de, katılımcıların Manisa'ya yönelik bağlılıklarını ölçen ifadeler yer almaktadır. "Manisa'da bulunmaktan memnunum" ifadesine katılanların %22,8'i "Hiç katılmıyorum", %22'si "Katılmıyorum", %26,2'si "Kararsızım", %22,3'ü "Katılıyorum" ve %6,7'si "Tamamen katılıyorum" yanıtını vermiştir. "Gelecekte Manisa'da yaşamayı planlıyorum" ifadesinde katılımcıların %44,1'i "Hiç katılmıyorum", %25,6'sı "Katılmıyorum", %17,3'ü "Kararsızım", %8,9'u "Katılıyorum" ve %4,2'si "Tamamen katılıyorum" şeklinde cevap vermiştir. "Başka yerde yaşamaktansa Manisa'yı tercih ederim" ifadesine %40,5 oranında "Hiç katılmıyorum", %29,2 oranında "Katılmıyorum", %16,9 oranında "Kararsızım", %9,6 oranında "Katılıyorum" ve %3,7 oranında "Tamamen katılıyorum" yanıtı verilmiştir.

"Manisa'da kariyerimi ilerletebilirim" ifadesinde katılımcıların %27,7'si "Hiç katılmıyorum", %18,9'u "Katılmıyorum", %30,2'si "Kararsızım", %17'si "Katılıyorum" ve %6,2'si "Tamamen katılıyorum" demiştir. "Manisa şehir sakinleri yardımseverdir" ifadesine verilen cevaplar %20,6 "Hiç katılmıyorum", %19,1 "Katılmıyorum", %31,5 "Kararsızım", %23,2 "Katılıyorum" ve %5,6 "Tamamen katılıyorum" şeklindedir. "Manisa'da kendimi güvende hissedirim" ifadesine katılanların %21,8'i "Hiç katılmıyorum", %20,9'u "Katılmıyorum", %27,8'i "Kararsızım", %24,2'si "Katılıyorum" ve %5,4'ü "Tamamen katılıyorum" yanıtını vermiştir.

Tablo 9. Yerel Yönetim ve Üniversite İlişkilerine Yönelik Katılım Düzeyleri (Yüzde)

İfadeler	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Manisa'da yerel yönetimlerin aldığı kararlara öğrencilerin dahil edildiğini düşünüyorum.	35,3	23,2	27,7	11,5	2,3
Üniversite ile yerel yönetimler arasında öğrenciye katkı sağlayacak iş birlikleri bulunmaktadır.	21,3	17,0	39,6	18,8	3,4

Celal Bayar Üniversitesi Manisa'nın gelişmişliğine katkı sağlamaktadır.	7,4	6,3	17,7	47,6	21,0
---	-----	-----	------	------	------

Tablo 9'da, yerel yönetim ile üniversite arasındaki ilişkilere yönelik ifadeler yer almaktadır. "Manisa'da yerel yönetimlerin aldığı kararlara öğrencilerin dahil edildiğini düşünüyorum" ifadesine katılanların %35,3'ü "Hiç katılmıyorum", %23,2'si "Katılmıyorum", %27,7'si "Kararsızım", %11,5'i "Katılıyorum" ve %2,3'ü "Tamamen katılıyorum" yanıtını vermiştir. "Üniversite ile yerel yönetimler arasında öğrenciye katkı sağlayacak iş birlikleri bulunmaktadır" ifadesinde katılımcıların %21,3'ü "Hiç katılmıyorum", %17,0'si "Katılmıyorum", %39,6'sı "Kararsızım", %18,8'i "Katılıyorum" ve %3,4'ü "Tamamen katılıyorum" demiştir. "Celal Bayar Üniversitesi Manisa'nın gelişmişliğine katkı sağlamaktadır" ifadesine verilen cevaplar ise %7,4 "Hiç katılmıyorum", %6,3 "Katılmıyorum", %17,7 "Kararsızım", %47,6 "Katılıyorum" ve %21,0 "Tamamen katılıyorum" şeklindedir.

Tablo 10. Üniversite-Sanayi İşbirliği ve İş Olanaklarına Yönelik Katılım Düzeyleri (Yüzde)

İfadeler	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Üniversite sanayi arasındaki iş birliği yeterlidir.	17,4	15,8	47,5	14,6	4,7
Manisa sanayisi staj için yeterli imkân sunmaktadır.	19,1	15,1	40,1	19,1	6,6
Manisa'da nitelikli iş olanakları vardır.	17,5	14,0	35,7	24,4	8,4
Manisa iş dünyası yeniliklere açıktır.	22,9	16,2	35,1	19,6	6,2
Manisa sanayisindeki işletmeler gelişim göstermektedir.	17,1	11,9	34,5	26,4	10,1
Manisa yabancı yatırımlar için iyi bir potansiyele sahiptir.	21,0	14,4	33,1	21,1	10,4
Celal Bayar Üniversitesi sanayinin vasıflı işgücü ihtiyacını karşılamaktadır.	9,5	9,5	35,7	34,0	11,4

Tablo 10'da, üniversite-sanayi iş birliği ve iş olanaklarına yönelik ifadeler yer almaktadır. "Üniversite sanayi arasındaki iş birliği yeterlidir" ifadesine katılanların %17,4'ü "Hiç katılmıyorum", %15,8'i "Katılmıyorum", %47,5'i "Kararsızım", %14,6'sı "Katılıyorum" ve %4,7'si "Tamamen katılıyorum" yanıtını vermiştir. "Manisa sanayisi staj için yeterli imkân sunmaktadır" ifadesinde %19,1 "Hiç katılmıyorum", %15,1 "Katılmıyorum", %40,1

“Kararsızım”, %19,1 “Katılıyorum” ve %6,6 “Tamamen katılıyorum” şeklinde cevap verilmiştir.

"Manisa'da nitelikli iş olanakları vardır" ifadesine verilen cevaplarda %17,5 “Hiç katılmıyorum”, %14,0 “Katılmıyorum”, %35,7 “Kararsızım”, %24,4 “Katılıyorum” ve %8,4 “Tamamen katılıyorum” oranındadır. "Manisa iş dünyası yeniliklere açıktır" ifadesine katılanların %22,9'u “Hiç katılmıyorum”, %16,2'si “Katılmıyorum”, %35,1'i “Kararsızım”, %19,6'sı “Katılıyorum” ve %6,2'si “Tamamen katılıyorum” demmiştir.

"Manisa sanayisindeki işletmeler gelişim göstermektedir" ifadesine %17,1 “Hiç katılmıyorum”, %11,9 “Katılmıyorum”, %34,5 “Kararsızım”, %26,4 “Katılıyorum” ve %10,1 “Tamamen katılıyorum” yanıtı verilmiştir. "Manisa yabancı yatırımlar için iyi bir potansiyele sahiptir" ifadesinde %21,0 “Hiç katılmıyorum”, %14,4 “Katılmıyorum”, %33,1 “Kararsızım”, %21,1 “Katılıyorum” ve %10,4 “Tamamen katılıyorum” oranları mevcuttur.

Son olarak, "Celal Bayar Üniversitesi sanayinin vasıflı işgücü ihtiyacını karşılamaktadır" ifadesine %9,5 “Hiç katılmıyorum”, %9,5 “Katılmıyorum”, %35,7 “Kararsızım”, %34,0 “Katılıyorum” ve %11,4 “Tamamen katılıyorum” oranlarında cevap verilmiştir.

Tablo 11. Manisa'nın Yerel Değerlerine Yönelik İfadelere Katılım Düzeyleri (Yüzde)

İfadeler	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Manisa tabiat açısından zengin bir şehirdir.	16,5	14,5	22,8	30,8	15,3
Manisa'nın mimari yapıları görmeye değerdir.	21,3	16,8	25,0	25,5	11,5
Manisa tarihi zenginliği nedeniyle etkileyicidir.	19,5	15,0	24,8	27,1	13,7
Manisa önemli tarihi eserlere sahiptir.	17,6	13,8	26,0	29,9	12,7
Manisa'da ilgi çekici müzeler vardır	19,0	18,6	32,2	23,1	7,0
Manisa'nın ilçelerinden en az iki tanesini söyleyebilirim.	5,7	5,1	4,6	36,0	48,6
Manisa ilçelerinin kendine has özelliklerini bilirim.	20,9	23,1	26,6	19,2	10,2
Manisa diğerlerinden farksız, sıradan bir şehirdir.	12,9	13,1	23,1	30,0	20,9
Manisa'nın görmeye değer birçok ilçesi vardır.	19,1	19,1	29,8	22,4	9,6
Manisa mistik (gizemli) bir şehirdir.	26,0	20,8	26,6	18,0	8,6
Manisa sahip olduğu kültürel değerler açısından çekici bir şehirdir	21,7	18,2	27,5	24,2	8,5
Manisa, benzeri olmayan bir şehirdir.	36,2	21,9	21,1	13,0	7,9
Manisa'da birçok ünlü isim yetişmiştir.	15,6	13,0	33,8	26,4	11,1

Manisa'da yetişen tarımsal ürünleri bilirim.	15,7	12,7	23,6	32,6	15,4
Manisa'nın yöresel yemeklerini bilirim.	20,2	23,5	23,3	25,4	9,6
Manisa'nın yöresel yemeklerinin tanıtımı yeterlidir.	26	27,9	26,4	14,8	5
Mesir ürünlerini (macun, çay, lokum vb.) bilirim.	13,1	12,9	14,6	37,7	21,7

Tablo 11'de, katılımcıların Manisa'nın yerel değerlerine yönelik algıları ve tutumları değerlendirilmektedir.

"Manisa tabiat açısından zengin bir şehirdir" ifadesine %16,5 "Hiç katılmıyorum", %14,5 "Katılmıyorum", %22,8 "Kararsızım", %30,8 "Katılıyorum" ve %15,3 "Tamamen katılıyorum" yanıtı verilmiştir. "Manisa'nın mimari yapıları görülmeye değerdir" ifadesine %21,3 "Hiç katılmıyorum", %16,8 "Katılmıyorum", %25,0 "Kararsızım", %25,5 "Katılıyorum" ve %11,5 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir. "Manisa tarihi zenginliği nedeniyle etkileyicidir" ifadesinde %19,5 "Hiç katılmıyorum", %15,0 "Katılmıyorum", %24,8 "Kararsızım", %27,1 "Katılıyorum" ve %13,7 "Tamamen katılıyorum" yanıtı alınmıştır.

"Manisa önemli tarihi eserlere sahiptir" ifadesine %17,6 "Hiç katılmıyorum", %13,8 "Katılmıyorum", %26,0 "Kararsızım", %29,9 "Katılıyorum" ve %12,7 "Tamamen katılıyorum" şeklinde cevap verilmiştir. "Manisa'da ilgi çekici müzeler vardır" ifadesinde %19,0 "Hiç katılmıyorum", %18,6 "Katılmıyorum", %32,2 "Kararsızım", %23,1 "Katılıyorum" ve %7,0 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir.

"Manisa'nın ilçelerinden en az iki tanesini söyleyebilirim" ifadesine %5,7 "Hiç katılmıyorum", %5,1 "Katılmıyorum", %4,6 "Kararsızım", %36,0 "Katılıyorum" ve %48,6 "Tamamen katılıyorum" yanıtı verilmiştir. "Manisa ilçelerinin kendine has özelliklerini bilirim" ifadesinde %20,9 "Hiç katılmıyorum", %23,1 "Katılmıyorum", %26,6 "Kararsızım", %19,2 "Katılıyorum" ve %10,2 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir.

"Manisa diğerlerinden farksız, sıradan bir şehirdir" ifadesine %12,9 "Hiç katılmıyorum", %13,1 "Katılmıyorum", %23,1 "Kararsızım", %30,0 "Katılıyorum" ve %20,9 "Tamamen katılıyorum" yanıtı alınmıştır. "Manisa'nın görülmeye değer birçok ilçesi vardır" ifadesinde %19,1 "Hiç katılmıyorum", %19,1 "Katılmıyorum", %29,8 "Kararsızım", %22,4 "Katılıyorum" ve %9,6 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir.

"Manisa mistik (gizemli) bir şehirdir" ifadesine %26,0 "Hiç katılmıyorum", %20,8 "Katılmıyorum", %26,6 "Kararsızım", %18,0 "Katılıyorum" ve %8,6 "Tamamen katılıyorum" yanıtı verilmiştir. "Manisa sahip olduğu kültürel değerler açısından çekici bir şehirdir" ifadesine %21,7 "Hiç katılmıyorum", %18,2 "Katılmıyorum", %27,5 "Kararsızım", %24,2 "Katılıyorum" ve %8,5 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir.

"Manisa, benzeri olmayan bir şehirdir" ifadesinde %36,2 "Hiç katılmıyorum", %21,9 "Katılmıyorum", %21,1 "Kararsızım", %13,0 "Katılıyorum" ve %7,9 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir. "Manisa'da birçok ünlü isim yetişmiştir" ifadesine %15,6 "Hiç

katılmıyorum", %13,0 "Katılmıyorum", %33,8 "Kararsızım", %26,4 "Katılıyorum" ve %11,1 "Tamamen katılıyorum" yanıtı verilmiştir.

"Manisa'da yetişen tarımsal ürünleri bilirim" ifadesinde %15,7 "Hiç katılmıyorum", %12,7 "Katılmıyorum", %23,6 "Kararsızım", %32,6 "Katılıyorum" ve %15,4 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir. "Manisa'nın yöresel yemeklerini bilirim" ifadesine %20,2 "Hiç katılmıyorum", %23,5 "Katılmıyorum", %23,3 "Kararsızım", %25,4 "Katılıyorum" ve %9,6 "Tamamen katılıyorum" yanıtı verilmiştir.

"Manisa'nın yöresel yemeklerinin tanıtımı yeterlidir" ifadesine %26,0 "Hiç katılmıyorum", %27,9 "Katılmıyorum", %26,4 "Kararsızım", %14,8 "Katılıyorum" ve %5,0 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir. Son olarak, "Mesir ürünlerini (macun, çay, lokum vb.) bilirim" ifadesine %13,1 "Hiç katılmıyorum", %12,9 "Katılmıyorum", %14,6 "Kararsızım", %37,7 "Katılıyorum" ve %21,7 "Tamamen katılıyorum" yanıtı verilmiştir.

Tablo 12. Manisa'da Kültürel ve Sosyal Olanaklara Yönelik İfadelere Katılım Düzeyleri (Yüzde)

İfadeler (%)	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
Manisa'da önemli sanatsal etkinlikler yapılmaktadır.	35,1	26,3	22,0	12,7	3,9
Manisa'da boş zamanımı değerlendirebileceğim birçok imkân vardır.	43,3	26,4	17,5	10,0	2,8
Manisa'da kapalı alanda vakit geçirebileceğim yerler vardır.	24,6	21,8	21,4	26,2	6,1
Manisa'da açık havada vakit geçirebileceğim yerler vardır	24,4	21,0	19,8	26,2	8,6
Manisa'daki spor olanakları yeterlidir.	30,1	23,4	27,1	15,0	4,4
Manisa'da çok sayıda spor etkinliği vardır.	30,8	24,2	27,6	13,4	4,1
Manisa birçok kültürel etkinlik ve festival olanağı sunmaktadır.	34,3	24,5	22,1	14,1	5,0

Tablo 12'de, katılımcıların Manisa'da bulunan kültürel ve sosyal olanaklara ilişkin algıları değerlendirilmektedir.

"Manisa'da önemli sanatsal etkinlikler yapılmaktadır" ifadesine katılanların %35,1'i "Hiç katılmıyorum", %26,3'ü "Katılmıyorum", %22,0'si "Kararsızım", %12,7'si "Katılıyorum" ve %3,9'u "Tamamen katılıyorum" yanıtını vermiştir. "Manisa'da boş zamanımı değerlendirebileceğim birçok imkân vardır" ifadesinde ise %43,3 "Hiç katılmıyorum", %26,4 "Katılmıyorum", %17,5 "Kararsızım", %10,0 "Katılıyorum" ve %2,8 "Tamamen katılıyorum" oranları görülmektedir.

"Manisa'da kapalı alanda vakit geçirebileceğim yerler vardır" ifadesine verilen cevaplar %24,6 "Hiç katılmıyorum", %21,8 "Katılmıyorum", %21,4 "Kararsızım", %26,2 "Katılıyorum" ve %6,1 "Tamamen katılıyorum" şeklindedir. "Manisa'da açık havada vakit geçirebileceğim yerler vardır" ifadesine katılanların %24,4'ü "Hiç katılmıyorum", %21,0'i "Katılmıyorum", %19,8'i "Kararsızım", %26,2'si "Katılıyorum" ve %8,6'sı "Tamamen katılıyorum" yanıtını vermiştir.

"Manisa'daki spor olanakları yeterlidir" ifadesine %30,1 "Hiç katılmıyorum", %23,4 "Katılmıyorum", %27,1 "Kararsızım", %15,0 "Katılıyorum" ve %4,4 "Tamamen katılıyorum" oranında yanıt verilmiştir. "Manisa'da çok sayıda spor etkinliği vardır" ifadesine %30,8 "Hiç katılmıyorum", %24,2 "Katılmıyorum", %27,6 "Kararsızım", %13,4 "Katılıyorum" ve %4,1 "Tamamen katılıyorum" denilmiştir.

Son olarak, "Manisa birçok kültürel etkinlik ve festival olanağı sunmaktadır" ifadesine verilen cevaplar %34,3 "Hiç katılmıyorum", %24,5 "Katılmıyorum", %22,1 "Kararsızım", %14,1 "Katılıyorum" ve %5,0 "Tamamen katılıyorum" şeklindedir.

Tablo 13. Anlamlı Cinsiyet Farklılıklarını Gösteren T-Testi Sonuçları

İfadeler	P-value
Manisa'da bulunmaktan memnunum.	0.000100
Mesir ürünlerini (macun, çay, lokum vb.) bilirim.	0.002153
Manisa'da yerel yönetimlerin aldığı kararlara öğrencilerin dahil edildiğini düşünüyorum.	0.002139
Manisa'da boş zamanımı değerlendirebileceğim birçok imkân vardır.	0.030771
Manisa'nın mimari yapıları görülmeye değerdir.	0.000033
Manisa'nın görülmeye değer birçok ilçesi vardır.	0.030226
Manisa önemli tarihi eserlere sahiptir.	0.026640
Celal Bayar Üniversitesi Manisa'nın gelişmişliğine katkı sağlamaktadır.	0.009180
Manisa yabancı yatırımlar için iyi bir potansiyele sahiptir.	0.024968

Cinsiyet değişkenine göre gerçekleştirilen bağımsız örneklem T testi sonuçları, belirli ifadelerde anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, kadın ve erkek katılımcıların belirli konularda farklı algı ve değerlendirmelere sahip olabileceğini işaret etmektedir

"Manisa'da bulunmaktan memnunum."

Bu ifade için elde edilen p değeri ($p = 0.0001$) anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kadın ve erkek katılımcıların Manisa'da bulunma konusundaki memnuniyet düzeylerinin farklı olabileceğini işaret etmektedir. Bu durum, cinsiyet temelli farklı beklentilerin, yaşam standartlarının veya algılanan güvenlik seviyelerinin bu memnuniyeti

etkileyebileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, Manisa'nın sunduğu sosyal, ekonomik veya kültürel imkanların farklı gruplar tarafından farklı değerlendirildiği sonucuna varılabilir.

"Mesir ürünlerini (macun, çay, lokum vb.) bilirim."

Bu ifade için de anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p = 0.0022$). Kadın ve erkek katılımcıların yerel ürünlere ilişkin farkındalık seviyelerinde farklılık söz konusudur.

"Manisa'da yerel yönetimlerin aldığı kararlara öğrencilerin dahil edildiğini düşünüyorum."

Bu ifadenin p değeri ($p = 0.0021$) kadın ve erkek katılımcılar arasında yerel yönetim karar alma süreçlerindeki öğrenci katılımına ilişkin algılarda anlamlı bir farklılık bulunduğunu göstermektedir.

"Manisa'da boş zamanımı değerlendirebileceğim birçok imkân vardır."

Bu ifade için tespit edilen anlamlı fark ($p = 0.0308$), kadın ve erkek katılımcıların Manisa'daki boş zaman değerlendirme olanaklarını farklı algıladığını göstermektedir. Erkeklerin şehirdeki sosyal ve kültürel aktivitelere katılım konusunda daha olumlu bir algıya sahip olması, kadınların ise bu imkanları sınırlı görmesi, algılanan güvenlik veya sosyo-kültürel faktörlerle ilişkilendirilebilir

"Manisa'nın mimari yapıları görülmeye değerdir."

Bu ifadede de cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir ($p = 0.00003$). Bu bulgu, erkeklerin Manisa'nın mimari yapılarına ilişkin algısının kadınlardan daha olumlu olduğunu göstermektedir.

Tablo 14. ANOVA Testinde Gruplar Arasında (Yaşanılan İl) En Yüksek Farkı Gösteren İlk 10 İfade

İfadeler	Sum of Squares	F Değeri	df	P Değeri
Gelecekte Manisa'da yaşamayı planlıyorum.	159.853	62.586	2	0.000000
Başka bir yerde yaşamaktansa Manisa'da yaşamayı tercih ederim.	100.219	40.189	2	0.000000
Manisa'da yetişen tarımsal ürünleri bilirim.	118.429	36.824	2	0.000000
Manisa ilçelerinin kendine has özelliklerini bilirim.	111.784	35.953	2	0.000000
Manisa'nın yöresel yemeklerini bilirim.	114.393	35.858	2	0.000000
Manisa'da bulunmaktan memnunum.	97.818	33.079	2	0.000000
Manisa'nın ilçelerinden en az iki tanesini söyleyebilirim.	72.583	30.432	2	0.000000
Mesir ürünlerini (macun, çay, lokum vb.) bilirim.	84.650	25.101	2	0.000000

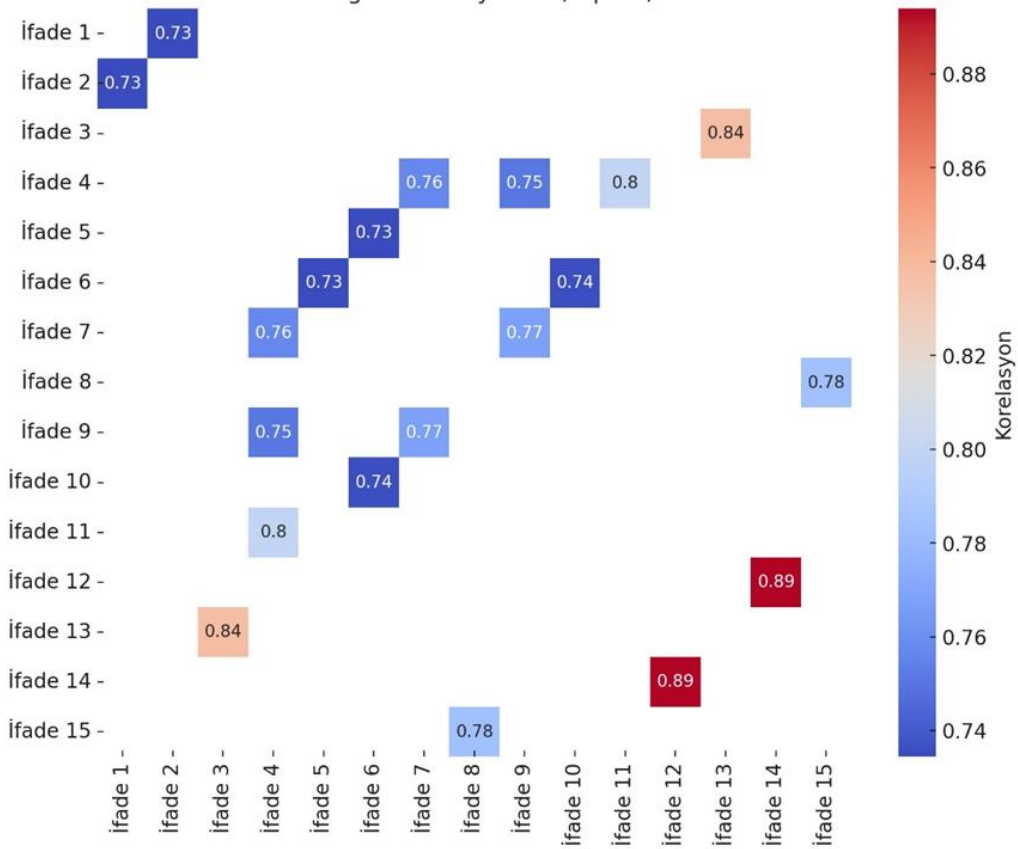
Manisa'da birçok ünlü isim yetişmiştir.	53.431	18.536	2	0.000000
Manisa sanayisi staj için yeterli imkân sunmaktadır.	39.854	15.215	2	0.000000

ANOVA testi sonuçlarına göre, gruplar arasında en yüksek F değerine sahip 10 ifade, belirgin farklılıklar göstermektedir. En yüksek F değerine sahip ifadeler şunlardır:

- Gelecekte Manisa'da yaşamayı planlıyorum. ($F = 62.59, p < 0.001$)
- Başka bir yerde yaşamaktansa Manisa'da yaşamayı tercih ederim. ($F = 40.19, p < 0.001$)
- Manisa'da yetişen tarımsal ürünleri bilirim. ($F = 36.82, p < 0.001$)
- Manisa ilçelerinin kendine has özelliklerini bilirim. ($F = 35.95, p < 0.001$)
- Manisa'nın yöresel yemeklerini bilirim. ($F = 35.86, p < 0.001$)

Bu ifadeler, farklı illerde yaşayan grupların (Manisa, İzmir, diğer) belirli konulara ilişkin algı ve tutumlarındaki farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. İfadelere katılım düzeyleri dikkate alındığında, Manisa'da yaşayanlar çoğu ifadeye en yüksek katılım değerlerine sahiptir. İzmir'de yaşayanlar ve diğer illerde yaşayanlar bu ifadelere daha düşük katılım göstermiştir.

Şekil 2. Korelasyon matrisi (En yüksek 20 ifade çifti)

Şekil 2'deki grafik, belirgin Spearman korelasyonlara sahip (korelasyon katsayısı 0.4'ten büyük) en güçlü 20 çift değişken arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Görselleştirmede değişkenler "İfade x" olarak gösterilmiştir.

"Başka bir yerde yaşamaktansa Manisa'yı tercih ederim." ve "Manisa'da bulunmaktan memnunum." ($\rho = 0.88$). Bu ifadeler, katılımcıların Manisa'ya olan memnuniyetleri ile başka bir yerde yaşamayı tercih etmeme arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermektedir. Bu korelasyon, Manisa'nın katılımcılar için diğer alternatiflere kıyasla daha cazip bir yaşam alanı sunduğunu ortaya koymaktadır.

"Manisa'da yetişen tarımsal ürünleri bilirim." ve "Manisa'nın yöresel yemeklerini bilirim." ($\rho = 0.85$) Tarımsal ürünler ve yöresel yemekler arasındaki bu yüksek korelasyon, katılımcıların yerel tarım ürünlerini ve yemek kültürünü benzer şekilde algıladıklarını göstermektedir. Bu durum, katılımcıların Manisa'nın kültürel ve gastronomik zenginliklerine ilişkin farkındalıklarının birbirini tamamladığını işaret etmektedir.

"Manisa'nın ilçelerinden en az iki tanesini söyleyebilirim." ve "Manisa'nın yöresel yemeklerini bilirim." ($\rho = 0.82$). Manisa'nın ilçelerine yönelik bilgi sahibi olma ile yöresel yemeklerini bilme arasında güçlü bir bağ vardır. Bu sonuç, katılımcıların yerel bilgi düzeyleri ve kültürel farkındalıkları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

"Manisa'da yerel yönetimlerin aldığı kararlara öğrencilerin dahil edildiğini düşünüyorum." ve "Manisa şehir sakinleri yardımseverdir." ($\rho = 0.80$). Yerel yönetim kararlarına öğrencilerin katılımı ile şehir sakinlerinin yardımseverliği arasında yüksek bir korelasyon bulunmaktadır. Bu, katılımcıların şehirdeki sosyal yapıya ve yönetim süreçlerine dair algılarının birbirini etkileyebileceğini göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi öğrencilerinin Manisa kentine yönelik algı ve tutumlarını ayrıntılı bir şekilde analiz ederek, şehrin marka kent olarak yeniden konumlandırılmasına yönelik kritik içgörüler sunmayı hedeflemiştir. Araştırma bulguları, katılımcıların demografik çeşitliliğini, sosyal ve kültürel eğilimlerini, Manisa'ya dair mevcut algılarını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Manisa'nın potansiyelini en iyi hale getirmek ve mevcut sınırlılıklarını gidermek için güçlü bir temel oluşturma potansiyeline sahiptir.

Katılımcı profiline bakıldığında, öğrencilerin %91,3'ünün 18-24 yaş aralığında olduğu, kadın katılımcıların oranının %59,1 ile erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların %61,2'sinin Manisa'da ikamet ettiği ve ekonomik koşullara bağlı olarak genellikle devlet yurtları veya aile desteğiyle barınmayı tercih ettikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte, 10 yıldan fazla Manisa'da yaşayanların düşük bir oranla (%18,9) sınırlı olduğu, bu grubun genellikle Manisa'da doğup büyüyen yerel nüfusu temsil ettiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin geçici ikamet süresinin bu tabloyu destekler nitelikte olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgular, Manisa'nın cazibesini artırmak için sosyal ve ekonomik politikaların acilen geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Manisa'ya yönelik genel algılar değerlendirildiğinde, öğrencilerin şehre dair memnuniyet ve bağlılık seviyelerinin düşük olduğu dikkat çekmiştir. "Manisa'da bulunmaktan memnunum" ve "Gelecekte Manisa'da yaşamayı planlıyorum" gibi ifadelerle düşük düzeyde katılım sağlanması, Manisa'nın uzun vadeli bir cazibe merkezi olarak algılanmadığını göstermektedir. Sosyal ve kültürel olanaklara ilişkin algılarda kararsızlık ve memnuniyetsizlik öne çıkmaktadır. Yerel gastronomi gibi belirli alanlarda olumlu algılar gözlemlenirken, kültürel ve sanatsal etkinliklerin eksikliği katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanmıştır.

Araştırmanın dikkat çekici bir diğer sonucu, cinsiyet ve yaşanan il değişkenleri temelinde ortaya çıkan anlamlı farklılıklardır. Kadın katılımcıların, şehrin sosyal ve kültürel olanaklarını erkek katılımcılara kıyasla daha sınırlı algıladığı, Manisa'da yaşayan bireylerin ise şehre dair algılarının diğer illerde yaşayanlara göre daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, sosyal ve kültürel olanakların geliştirilmesinin şehrin genel algısı

üzerinde olumlu etkiler yaratacağını göstermektedir. Korelasyon analizleri, yerel değerler ve sosyal bağlara ilişkin ifadeler arasında anlamlı ve tutarlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuş, bu potansiyelin daha etkin bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu bulgular doğrultusunda, Manisa'nın özellikle öğrenci popülasyonu üzerinde daha güçlü ve olumlu bir algı oluşturabilmesi için kapsamlı stratejik adımlar atılması gerektiği açıktır. Şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik potansiyelinin geliştirilmesi; yerel yönetimlerin öğrencilerle daha etkili bir iletişim kurması ve onların katılımını artıracak politikalar geliştirmesi hayati önem taşımaktadır. Şehirde yaşayan farklı kesimlere yönelik sosyal ve kültürel politikalar geliştirilmesi, bu politikalar sonucu etkinliklerin çeşitlendirilmesi ile şehirde kısa dönem ve uzun dönem yaşayan kişilerin kent doyumunun artacağı düşünülmektedir. Sosyal ve kültürel etkinlikler özellikle genç nüfus olmak üzere şehirde yaşayan tüm grupların yaşam kalitesine anlamlı katkı sunabilir.

Araştırma bulgularına göre bir diğer öneri; Manisa'nın gastronomi, tarih ve doğa turizmi gibi alanlardaki farkındalığı artırmaya yönelik tanıtım stratejilerinin, şehrin marka değerine doğrudan katkı sağlayabilecek etkili bir yaklaşım olduğudur. Tarih, gastronomi ve doğal özelliklerin hikayeleştirilmesi ve bu hikayelerin marka kent hikayesi içinde konumlandırılmasının turizm potansiyeline katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Manisa'nın sahip olduğu eşsiz doğal ve tarihi zenginliklerin yanı sıra, sosyal ve ekonomik olanaklarını daha da geliştirerek hem mevcut sakinler hem de potansiyel ziyaretçiler için daha cazip bir şehir haline gelmesi mümkündür. Bu hedefe ulaşmak için, yerel yönetimlerin üniversite ve sanayi iş birliklerini güçlendirmesi, genç nüfusun taleplerini anlamaya ve karşılamaya yönelik yenilikçi çalışmalar gerçekleştirmesi öncelikli bir gerekliliktir. Aynı zamanda, şehrin ayırt edici özelliklerini ön plana çıkaran uzun vadeli stratejiler geliştirilmesi elzemdir. Bu tür adımlar, Manisa'yı yalnızca bir eğitim merkezi değil, aynı zamanda yüksek yaşam kalitesi sunan bir yaşam merkezi olarak da konumlandırarak ve şehrin marka kent olma yolunda ilerlemesine ivme kazandıracaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada yer alan veriler, Manisa Celal Bayar Üniversitesi tarafından desteklenen ve proje numarası 2023-033 olan "*Medya Tasarımının Manisa Kent Markalaşması Üzerine Etkisi*" başlıklı altyapı projesi kapsamında elde edilen veri setinden yararlanılarak analiz edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aktaş, H. ve Karğın, M. (2019). Manisa Ekonomik Görünüm Raporu: Sanayi – Tarım – Ticaret – Turizm 2017 – 2019, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği – TOBB. <https://www.manisatso.org.tr/dosyalar/suresiz-yayinlar/Manisa-Ekonomik-Raporu.pdf>.
- Anholt, S. (2007). *Competitive identity: The new brand management for nations, cities and regions*. Palgrave Macmillan.
- Beall, J. (2016). Who needs the other more: cities or universities? <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/who-needs-other-more-cities-or-universities#:~:text=They%20may%20take%20part%20in,them%20more%20international%2C%20lively%20places>. Erişim Tarihi: 03.04.2022.
- Begg, I. (1999). Cities and Competitiveness, *Urban Studies*, Vol. 36, No: 5-6, pp.795-809.
- Bıçakçı, A.B. & Genel, Z. (2017). A Theoretical Approach for Sustainable Communication in City Branding: Multilateral Symmetrical Communication Model. Ed. Bayraktar, A. ve C. Uslay. *Strategic Place Branding Methodologies and Theory for Tourist Attraction* (41-66). IGI Global.
- Brands: The Case of Hamburg”. *Journal of Brand Management* 20(8):642-55. doi: 10.1057/bm.2013.6.
- Bryman, A. (2016). *Social research methods* (5th ed.). Oxford University Press.
- Castillo-Villar, F.R. (2018). City branding and the theory of social representation. *Bitacora Urbano Territorial*. Vol. 28 (1), pp. 31-36.
- Charles, D.R. (2006). Universities as Key Knowledge Infrastructures in Regional Innovation Systems. *Innovation The European Journal of Social Science Research*, Vol. 19 (1), pp.117-130. DOI: 10.1080/13511610600608013.
- Dastgerdi, S.A. & De Luca, G. (2019). Strengthening the city’s reputation in the age of cities: an insight in the city branding theory, *City Territ Archit*, Vol. 6:2. <https://doi.org/10.1186/s40410-019-0101-4>.
- Erdem, E. (2021). Marka Şehir Olan İstanbul’un İşletme Açısından İnceleme Modeli, İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage.
- Fitzpatrick, H. (2013). *Marketing Management For Non-Marketing Managers: Improving Returns on Marketing Investments*. MarketFitz.
- Gilboa, S., Jaffe, E. D., Vianelli, D., Pastore, A., & Herstein, R. (2015). A summated rating scale for measuring city image. *Cities*, 44, 50-59. doi:10.1016/j.cities.2015.01.002.
- Gilboa, S., Jaffe, E. D., Vianelli, D., Pastore, A. & Herstein, R. (2015). Cities, Number: 44, p. 50-59.
- Gilboa, Shaked, Eugene D. Jaffe, Donata Vianelli, Alberto Pastore, ve Ram Herstein. 2015. “A Summated Rating Scale for Measuring City Image”. *Cities* 44:50-59. doi: 10.1016/j.cities.2015.01.002.
- Gordon, I & Buck, N. (2005). Introduction: Cities in the New Conventional Wisdom, In *Changing Cities* (pp.1-24), Eds. N. Buck, I. Gordon, A. Harding & I. Turok. Palgrave Macmillan.
- Göç istatistiği: Manisalılar İzmir’e, İzmirliiler Manisa’ya (2021). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/goc-istatistigi-manisalilar-izmir-izmirliiler-manisaya-1826693>.
- Greenstein, R. (2008). Foreword, In *Global Universities and Urban Development: Case Studies and Analysis* (pp. xiii-xiv). Ed. W. Wiewer & D.C. Perry, Lincoln Institute of Land Policy.
- Insch, A. (2011). Branding the City as an Attractive Place to Live, Ed. K.Dinnie. *City Branding: Theory and Cases* (pp.8-14). Palgrave Macmillan.
- Ipsos. (2022). Anholt-Ipsos City Brands Index 2022. <https://www.ipsos.com/en/anholt-ipsos-city-brands-index-2022>
- Işık, M. & Erdem, A.(2015). *Nasıl Marka Şehir Olunur?*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- İhlas Haber Ajansı (2013). Turizm Temalı ‘Seyyah’ Adlı Oyun Sahnelendi. <https://www.ih.com.tr/manisa-haberleri/turizm-temali-seyyah-adli-oyun-sahnelendi-377299/>.
- Jacobsen, B. P. (2009). Investor-based place brand equity: a theoretical framework. *Journal of Place Management and Development*, Vol. 2(1), 70–84. doi:10.1108/17538330910946029.
- Jensen-Butler, C. (1999). Cities in Competition: Equity Issues. *Urban Studies*, Vol. 36, No: 5-6, pp.865-891.
- Jojic, S. (2018). City Branding and the Tourist Gaze: City Branding for Tourism Development. *European Journal of Social Science Education and Research*. Vol 5 No 3, pp. 151-160.

- Jojic, S. (2018). City branding and the tourist gaze: City branding for tourism development. *European Journal of Social Science Education and Research*, 5(3), 151-160.
- Kaptan, S. (1998). Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri (11. Baskı). Ankara: Tek Işık Web Ofset.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri* (11. Baskı). Tek Işık Web Ofset.
- Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: towards a theoretical framework for developing city brands. *Place Brand*, Vol. 1:58–73.
- Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Towards a theoretical framework for developing city brands. *Place Branding*, 1(1), 58-73. doi:10.1057/palgrave.pb.5990005.
- Keller, K.L. (2013). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. Pearson Education Limited.
- Kuzay Demir, G. (2015). Kent İmgelerinin Değerlendirilmesi Bakımından Manisa. *Sosyal Bilimler Dergisi, Beşeri Bilimler Sayısı, Cilt:13, Sayı:1*, pp.500-509.
- Lucarelli, A. & Berg, P.O. (2011). City branding: a state-of-the-art review of the research domain. *Journal of Place Management and Development*, Vol. 4 No. 1, pp. 9-27.
- Lucarelli, A., & Berg, P. O. (2011). City branding: A state-of-the-art review of the research domain. *Journal of Place Management and Development*, 4(1), 9-27. doi:10.1108/17538331111117151.
- Lui, C. (2019). The Tensions of University–City Relations in the Knowledge Society Education and Urban Society, Vol. 51(1), pp.120-143. DOI:10.1177/0013124517727582.
- Manisa Celal Bayar Üniversitesi, <https://www.mcbu.edu.tr/Sayfa/Neden-MCBU>.
- Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. <https://manisa.ktb.gov.tr/TR-151843/genel-bilgi-ve-tarihce.html>.
- Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. <https://manisa.ktb.gov.tr/TR-152308/turizm-aktiviteleri.html>.
- Manisa Organize Sanayi Bölgesi. <https://www.mosb.org.tr/hakkimizda/>.
- Manisa Valiliği (2006). Avrupa'nın En İyi ve En Uygun Yatırım Kenti. <http://www.manisa.gov.tr/avrupanin-en-iyi-ve-en-uygun-yatirim-kenti>.
- Manisa Valiliği (2012). Manisa, Türkiye Life Dergisi'nde Tanıtılacak. <http://www.manisa.gov.tr/manisa-trkiye-life-dergisi-nde-tanitulacak>.
- Manisa Valiliği (2012). Valimiz Bugün Tv'de Manisa'yı Tanıtacak. <http://www.manisa.gov.tr/manisa-trt-6-kanalinda-tanitildi>.
- Manisa Valiliği (2012). Valimiz Bugün Tv'de Manisa'yı Tanıtacak. <http://www.manisa.gov.tr/valimiz-bug-n-tv-de-manisa-yi-tanitacak>.
- Manisa Valiliği (2013). Vali Daşöz'ün Başlattığı “Manisa'nın Turizm Seferberliği Ve Markalaşma Projesi” Meyvelerini Veriyor. <http://www.manisa.gov.tr/vali-das-z-n-baslattigi-manisa-nin-turizm-seferberligi-ve-markalasma-projesi-meyvelerini-veriyor>.
- Manisa Valiliği (2013). Vali Halil İbrahim Daşöz Turizm Temalı ‘Seyyah’ Oyununu İzledi. <http://www.manisa.gov.tr/vali-halil-ibrahim-das-z-turizm-temali-seyyah-oyununu-izledi>
- Manisa Valiliği (2013). Vali Manisa, Bursa As Tv'den Dünyaya Tanıtılacak. <http://www.manisa.gov.tr/manisa-bursa-as-tv-den-d-nyaya-tanitulacak>
- Manyiwa, S., Priporas, C. V., & Wang, X. L. (2018). Influence of perceived city brand image on emotional attachment to the city. *Journal of Place Management and Development*, Vol. 11(1), pp.60–77.
- Marka Şehir Manisa: Öğrencinin Turizm El Kitabı (2013). http://manisaarge.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/30142203_marka_Yehir_manisa.pdf.
- Merrilees, B., Miller, D., & Herington, C. (2009). Antecedents of residents' city brand attitudes. *Journal of Business Research*, 62(3), 362-367. doi:10.1016/j.jbusres.2008.05.011.
- Merrilees, Bill, Dale Miller, Gloria L. Ge, ve Charles Chin Chiu Tam. 2018. “Asian City Brand Meaning: A Hong Kong Perspective”. *Journal of Brand Management* 25(1):14-26.
- Merrilees, Bill, Dale Miller, ve Carmel Herington. 2009. “Antecedents of Residents' City Brand Attitudes”. *Journal of Business Research* 62(3):362-67. doi: 10.1016/j.jbusres.2008.05.011.
- Merrilees, Bill, Dale Miller, ve Carmel Herington. 2013. “City Branding: A Facilitating Framework for Stressed Satellite Cities”. *Journal of Business Research* 66(1):37-44.
- Middleton, A. C. (2011). *City Branding and Inward Investment*, Ed. K.Dinnie. *City Branding: Theory and Cases* (pp.15-26). Palgrave Macmillan.

- Pawlak, K. & Hajduk, G. (2019) Scientific Papers of Silesian University of Technology - Organisation and Management Series, No. 139, pp.461-475.
- Popescu, R.I. (2007). National Brand: A Challenge for Romania. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, pp. 86-102.
- Rahimah, A. (2020). Shaping City Brand Ambassadorship Behavior Through City Green Resource Brand: The Imperative Role of Residents in City Branding. *Advances in Economics, Business and Management Research*, Proceedings of the 3rd Annual International Conference on Public and Business, Administration (AICoBPA), Volume 19, pp.48-55.
- Raszkowski, A. (2012). The Importance of City Image in Socio-Economic Development, Ed. M. G. Woźniak. *Spoleczna Wzrost Gospodarczy: Rozwój zrównoważony i problemy obszarów wiejskich* (pp.335-344).
- Rizzi, P. & Dioli, I. (2009). Strategic Planning, Place Marketing And City Branding: The Italian Case. *Proceedings of the CCSCT (Cities as Creative Spaces for Cultural Tourism Conference)*, Boğaziçi University, Istanbul, Turkey.
- Tarım ve Orman Bakanlığı Manisa İl Tarım Ve Orman Müdürlüğü (2022). Manisa Tarımsal Yatırım Rehberi. https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/manisa.pdf.
- [Tarım ve Orman Bakanlığı Manisa İl Tarım Ve Orman Müdürlüğü. https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu.](https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Uzumu)
- Tengler, H. (2018). The Significance of the Region for Urban Growth: The Example of Bonn and the Rhein-Sieg District. In *European Cities in Dynamic Competition: Theory and Case Studies on Urban Governance, Strategy, Cooperation and Competitiveness* (pp. 161-186), Eds.H.Albach, H. Meffert, A. Pinkwart, R. Reichwald & L. Swiatczak. Springer-Verlag GmbH.
- Toprak, M.A. (2022). Manisa Kent Nüfusu: Gelişim Süreci ve Dinamikler. Eds. O. H. Öztay ve S. Sarıbaş. *Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler-2* (7-24), Duvar Yayınları.
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2021-37413>.
- TÜİK, İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45619>.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, Kasım İhracat Rakamları, 2022. <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>.
- URAK-Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği (2018). İllerarası Rekabetçilik Endeksi (http://www.urak.org/wp-content/uploads/2019/05/URAK_%C4%B0RE_2018-2.pdf).
- Wiewel, W. & Perry, D. C. (2008). Preface, Eds. W. Wiewel & D. C. Perry, *Global Universities and Urban Development Case Studies and Analysis* (xv-xvii). Lincoln Institute of Land Policy.
- Winfield-Pfefferkorn, J. (2005). The Branding of Cities: Exploring City Branding and the Importance of Brand Image. Masters Thesis in Advertising Design at the Graduate School of Syracuse University, New York.
- Zenker, S., & Beckmann, S. C. (2013). Measuring brand image effects of flagship projects for place brands: The case of Hamburg. *Journal of Brand Management*, 20(8), 642-655. doi:10.1057/bm.2013.6.
- Zenker, Sebastian, Sibylle Petersen, ve Andreas Aholt. 2013. "The Citizen Satisfaction Index (CSI): Evidence for a four basic factor model in a German sample". *Cities* 31:156-64. doi: 10.1016/j.cities.2012.02.006.
- Zenker, Sebastian, ve Suzanne C. Beckmann. 2013. "Measuring Brand Image Effects of Flagship Projects for Place
- Zenker, Sebastian. 2011. "How to Catch a City? The Concept and Measurement of Place Brands" editör A. Kalandides. *Journal of Place Management and Development* 4(1):40-52. doi: 10.1108/17538331111117151.